Vasa Kazimirović

NDH

U SVETLU NEMAČKIH DOKUMENATA I DNEVNIKA GLEZA FON HORSTENAU 1941–1944

Nova knjiga • Narodna knjiga
Beograd

Glez fon Horstenau u paradnoj uniformi generala nemačke vojske

OVAKNJIGA

je napisana na osnovu zapisa generala Gleza fon Horstenau i drugih nemačkih izvora o planovima i akcijama Trećeg Rajha prema Jugaslaviji i njenim narodima, a posebno o zbivanjima i ličnostima u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« 1941--1944. godine.

Ona sadrži veoma značajna dokumenta koja su pisali naši nepri- jatelji o nama. Utoliko je sadržaj ove knjige značajniji. Iz nje se jasno mogu sagledati mnoge namere i dejstva naših neprijatelja prema Na- rodnooslobodilačkom pokretu i težnji naših naroda za ujedinjenjem — što je neprijatelje naročito uzbuđivalo i podsticalo na razne forme razbijanja NOB-a, u čemu im je pomagalo i samovoljno ponašanje nekih predstavnika NOB-a, kako še iz knjige vidi.

U funkciji opunomoćenog nemačkog generala u Zagrebu, kod vla- de »Nezavisne Države Hrvatske« u periodu 1941-1944. gedine, Glez fon Horstenau je učestvovao u skoro svim planovima protiv NOB-a, projektovao strateške planove za trajno rasparčavanje Jugoslavije, a naročito je radio na duhovnoj dezintegraciji između hrvatskog i srpskog naroda, od čijeg je zbliženja strahovao jer bi to mogla biti velika smetnja ostvarenju pre svega velikonemačkih planova na Balkanu.

Glez je primao partizanske oficire na pregovore oko razmene zarobljenika sa znanjem Vrhovnog štaba NOVJ, i u najvećoj taj - nosti neke partizanske rukovodioce što Vrhovni štab nije znao... Šta je on sa njima razgovarao, kakve je kombinacije imao, to ni sam u svom dnevniku nije hteo da zabeleži, ali su to zabeležili i pe - dantno snimili njegovi saradnici...

Glez je veliki majstor istorijske scene, toga vremena, na Balka- nu, mada smisao i cilj te igre nije shvatao sve do pred kraj rata. To je možda i razlog što se na kraju takve igre ubio ...

Ovde defiluju nemački generali, feldmaršali i političari, ustaški poglavnik A. Pavelić i mjegovi saradnici, nadbiskup Stepinac i nje- govi biskupi, vođe HSS i mačekovci, četnici, Milan Nedić i njegova srpska straža, i mnogi drugi, svi u međusobnoj mržnji i svi ujedinjeni u strahu od rađanja nove jedinstvene Jugoslavije.

PISAC KNJIGE

Vasa Kazimirović poznat je našoj javnosti kao izvanredan pu- blicist i novinar u posleratnom periodu. Ova knjiga je rezultat njegovog dugogodišnjeg istraživanja po zapadnoevropskim arhivi - ma i od nesumnjive je istorijske važnosti. Knjiga je zanimljivo koncipirana, kao ugao nemačkih viđenja naših prilika i ličnosti u njima...

POGOVOR

genearala Milana Baste, vojnog istoričara i publiciste, osvetljava ne samo značaj neprijateljskog svedočenja o nama, već daje i ocenu naših neprijatelja, njihovog fašisoidnog karaktera, a posebno delo- vanja ratnog zločinca Gleza fon Horstenau i njegovih služ bi na području Jugoslavije ...

IZDAVAČ

se nada da će ovom knjigom pomoći savremenom jugosloven- skom čitaocu da stene veoma važna i za lični stav neophodna sa- znanja, da se u životu i u svetu, kroz koji se putuje, ne izaberu pogrešni putokazi...

Glavni urednik
Slobodan
Filimonović

Glava prva STVARNOST I

ILUZIJE (UMESTO UVODA)

»Ko se gosti kod pape, taj posle gozbe umire... Ja sam, istina čista srca, na žalost isuviše kusao kod pape koji se zvao Adolf Hitler.« Glez fon Horstenau, Zagreb, 10. jul 1943.

1. Samoubistvo u logoru Langvaser

Na dvogodišnjicu neuspelog atentata na kancelara Trećeg rajha Adolfa Hitlera,[1] u noći između 20. i 21. jula 1946. u logoru Međunarod- nog vojnog suda Langvaser (Langwasser) kod Nirnberga[1 2], jedan zato- čenik oduzeo je sebi život. Otrovom, koji je uprkos svlm kontrolama i pretreslma uspeo da u majušnoj kapsuli sačuva u šavu svog šinjela. Pre nego što je sveuništavajući otrov, međutim, sasuo u sebe, on je, kao neko ko kreće na dugo željeni put, pedantno spakovao sve svoje lične stvari, uključujući i četkicu za zube.

Taj zatvorenik imao je čin nemačkog pešadijskog generala i blo je Austrljanac — kao i jedan drugi »viđeni« stanovnik ovog logora, ge -

[1] Atentat je izvršen 20. jula 1944. Glez fon Horstenau je bio razočaran vešću da atentat nije uspeo. Kako navodi nemački poslanik u Zagrebu, Kaše, Glez Horstenau mu je vest o neuspelom atentatu saopštio «bezbojnim tonom, bez ikakve primedbe i bez ikakvog znaka ličnog saučešća« (Zabeleška Kašea od 21. jula 1944, PA/AA, NAK, Bd.10/6). Svom prijatelju, profesoru Borodajkeviču, Glez je pak rekao da se »dogodila strašna nesreća«, misleći pri tom na to da atentat nije uspeo. (Izjava prof. Borodajkewycz-a od 14. 12. 1950, KAW, B67, Kkt nr. 112). U kojoj je meri, inače, Glez fon Horste nau bio upućen u pripreme atentata, iz * postojećih dokumenata se ne vidi. Stoji samo jedno, da je on bio vrlo blizak i sa jednim od vodećih zavere- nika u vojsci, šefom Abvera u Beču, grofom Marogna-Redwitzem, strelja- nim posle 20. jula 1944 (Izjava Wilchelma Hotll-a od 26. novembra 1985. Privatni arhiv dr Petera Brouceka, Beč).

[2] Langvaser je bilo veliko naselje baraka. Pod Hitierom služio je kao konačište SS-jedinica koje su učestvovale na paradama o Danu nacionali- stičke partije u Nirnbergu.

neral Beme (Bohme)[3], vojni zapovednik u Srbiji 1941. godine, koji će nešto kasnije, skakanjem kroz prozor iz Palate pravde u Nirnbergu, ta- kođe izvršiti samoubistvo[4]. Zvao se Edmund Glez fon Horstenau (Ed- mund Glaise von Horstenau). Imao je 64 godine. Kao i zemljak mu Beme, i on je za vreme rata službovao u Jugoslaviji. Pune tri i po godine, od 14. aprila 1941. pa sve tamo do 7. septembra 1944. Sedište mu je bilo u Zagrebu, a zvanična dužnost — vojni predstavnik Trećeg rajha u ustaškoj državi.

Pre nego što je dopremljen u logor Langvaser, 21. juna 1946. go- dine, narušenog zdravlja i istrošene snage, i sav zarastao u dugu riđu, skoro crvenu bradu — da bi od tuđih očiju sakrio stalno trzanje mišića na licu, prošao je čitavo tuce drugih logora i vojnih zatvora.

Kako se vidi iz zabeležaka koje je pravio i u zatvoru, skoro do svog poslednjeg časa, i koje su njegovi prijatelji izneli van bodljika- vih žica u jednom ćebetu, njegov put do logora Langvaser, put bez povratka, počeo je u Salcburgu, Mocartovom gradu, 5. maja 1945. godine.

> »Na dan 4. maja popodne«, stoji u tim zabeleškama, »Mecger (Metzger)[5] i ja smo se našli na ulici... Primetili smo (odjednom) duge auto-kolone. Bili su to Amerikanci! Zahvatilo nas je ne- prijatno osećanj e... Okrenuli smo se smesta nalevo krug i vratili kući... Uveče su se pojavila tri Amerikanca kojima smo, ne opirući se, stavili na raspolaganje trpezariju u pri- zemlju...
>
> U subotu, 5. maja, hteo sam da se ubijem. Više nego jedanput prineo sam otkočeni revolver svojim ustima. Ali falila mi je, na žalost, svakog puta potrebna hrabrost... U pola deset pre podne krenuli smo Mecger i ja u svojim uniformama u dobro nam poznatu Ridenburšku kasarnu. Stotine, hiljade nemačkih zarobljenika, među njima i teški invalidi, ispunjavali su dvorište... Bilo je više nego teško dopreti do nekog američkog oficira. Na kraju... nekakvim automobi-lom prebacili su nas u hotel 'Bristol', gde nas je ljubazno pri-mio jedan američki pukovnik i posle kratkog saslušanja poslao kući.

[3] Bohme (Beme) Franz (1885—1947), austrougarski, a od 1938. nemački oficir. Vojni zapovednik i opunomoćeni nemački general u Srbiji od 19. 9. do 5. 12. 1941. Poslednja dužnost vojni zapovednik Norveške (od 18. januara 1945. do pada u zarobljeništvo). Odgovoran za masovne zločine redovnih nemačkih trupa nad civilnim stanovništvom u Srbiji 1941. godine. Pred odiazak iz Beograda, predsednik kvislinške vlade Milan Nedić poklonio mu je »za uspomenu na de- lovanje u Srbiji-« 200 serija poštanskih maraka izdauh »u korist srpskih ratnih zarobljenika u Nemačkoj« (Pismo Milana Nedića od 11. novembra 1941, fond Franz Bohme, AVII, 35/5, kutija 50).

[4] Više od 200 Austrijanaca imalo je ein generala u . Hitlerovoj vojsci i polieiji, a 600 — ein pukovnika. — Up. Radomir Luža, Osterreich und die grossdeutsche Idee, str. 263.

[5] Metzger, Eduard, ađutant Gleza fon Horstenau, sin austrougarskog fe'.dmaršala Josepha M. Baron.

Pred ulazom u vrt naše kuće zauzeo je mesto jedan stražar.... Po podne, oko pet sati, došao je automobil po nas... Preba- čeni smo u š tab 3. američke divizije, u Paršu[6]... i smešteni u vilu koja je pripadala trgovcu Golhoferu. U zgradi nalik na neki mali dvorac, bio je smešten i general Ferč (Foertsch)[7], koji je upravo trebalo da za svoju armijsku grupu sklopi primirje. Ovoj armijskoj grupi pripadao je i super-nacista general Rin- gel[8]. Mecger je s njim razgovarao 1. maja, pre nego što se on povukao u brda. U kasarni Ridenburg (Riedenburg). On je tada izjavio da će sa borbom nastaviti...

Kad je Ferč saznao da sam i ja tu, odmah me je pozvao sebi na kafu ... On je bio pametna glava, ali od prvog dana Tre- ćeg rajha vrlo zaplašen... Ta zaplašenost potrajala je do pos- lednjeg dana. Kad sam se pohvalno izrazio o Leperdingeru (Le- pperdinger) i o spasenju Salcburga, Ferč mi je rekao: 'Ja sam mu zaista naredio da grad brani, ali danas sam mu ipak česti- tao što nije postupio po mom naređenju!' Takvi su bili nemački generali Hitlerovog vremena! U nedelju, 6. maja, preseljeni smo u jednu vilu u blizini Arenbergovog dvorca (Ahrenberg). Tu je Mecger stupio u kontakt sa nekakvim američkim kapetanom i upoznao ga sa našim tajnim švajcarskim vezama, sa Leslijem[9]. Nasuprot mom skepticizmu, koji će se pokazati opravdanim, Mecger je od toga mnogo očekivao... Gospoda Amerikanci bili su uvek ljubazni, obećavali su sve, ali od svega nije nikad ništa bilo...«

Sledeća zarobljenička stanica Gleza fon Horstenau, posle Salcburga, bio je Minhen, a posle Minhena — Augsburg.

Logor u Augsburgu bio je ogroman. Čitavo jedno naselje (Baren-kellersiedlung — Berenkelersidlung) bilo je pretvoreno u zatvor na koji je pazio čitav jedan bataljon vojnika. Glez fon Horstenau je smeš- ten u jednu kuću u ulici Ševe (Lerchenstrasse), broj 46, u sobu u pri- zemlju koja je nosila broj 413. Osim postelje bez čaršava i pokrivača, na raspolaganju su mu još stajali samo sto presvučen linoleumom i jedna skoro potpuno rasklimatana stolica... Za utehu, međutim, iz. sobe — kroz veliki, tek zastakljeni prozor — imao je Slobodan pogled, pre svega na park koji je bukvalno vrveo od mladih, napadno lako obučenih Nemica sa velikim torbama u rukama — za namirnice koje su očekivale da dobiju za svoju ljupkost od američkih vojnika, crne ili bele kože, što im je u tim danima opšte gladi bilo sasvim svejedno.

[6] Predgrade Salcburga.

[7] Foertsch, Hermann, general, načelnik generalštaba Alexandra Lohra i fon Weichsa. Poslednja dužnost: komandant 1. nem- armije. Vojni pisac. Posle II sv. rata aktivan u novoj nemačkoj vojsci.

[8] Ringel, Julius, austrougarski, a zatim nemački oficir. General pla-ninskih trupa. Za vreme rata komandant planinskog korpusa.

[9] Leslie, Edge, saradnik američke obaveštajne službe u Bernu, zadužen za Austriju. Nastupao pod imenom Edge Murray.

Režim u ovom logoru nije bio naročito strog. Bio je, bez daljeg, moguć kontakt sa ostalim zatvorenicima, odnosno zarobljenicima, a i šetnje su bile dozvoljavane, i po dva puta na dan.

Jedan od »najuglednijih« zatvorenika, posebno nadziran, bio je Herman Gering (Goring)[10].

> »Mi se nikad nismo voleli«, kaže Glez fon Horstenau u svojim zabeleškama. »Ali kad sam ga video... pozdravio sam ga poklonivši se i on mi je više nego srdačnim mahanjem ruku od - govorio na pozdrav ...«

Osim sa Geringom, u logoru u Augsburgu Glez fon Horstenau se *sreo* sa čitavim nizom drugih veličina — svojih poznanika, između os- talog i sa mađarskim samodršcem Miklošem Hortijem, s kojim je tokom rata imao prilike da se više puta vidi i iskreno izmenja misli o svet- skoj situaciji[11]. Sreo je i jednog Jugoslovena, koga je po čuvenju znao iz Zagreba.

Bio je to neki Buden — ako mu je ime Glez fon Horstenau dobro zapamtio, pdnosno zapisao.

> »On je pre dve godine prišao Titu«, veli Glez fon Horstenau u svojim zabel eškama za Budena, ili o kome je već reč. »Po svoj prilici, po mom odlasku iz Zagreba, kao ruski špijun on je otpremljen u jedan koncentracioni logor u Nemačkoj. Posle osam meseci provedenih u logoru u Oberfalzu, od čega četiri meseca u potpuno mračnoj ćeliji, bio je nedavno oslobođen od Amerikanaca... U naš logor je dopremljen zato što su neki engleski obaveštajni oficiri, koje je on zarobio kod Jajca u vreme dok se nalazio na ustaškoj strani, nestali bez traga i glasa. On je izraziti rusofil i stalno vrši propagandu u korist Rusa. Inače je pun novosti, koje izgleda da su najvećim delom istinite...
>
> Moju situaciju Buden je prvo ocenio kao vrlo tešku, s obzirom da su me hrvatski oficiri u svojim prijavama... strpali u isti koš sa Kašeom (Kasche).[12] Kad je od mene saznao za pravo stanje stvari, bio je upravo iznenađen, pa je odjednom u pog- ledu mene postao optimista. Ali ja nisam . ..«

U Augsburgu, u junu 1945. godine, Glez fon Horstenau je prvi put bio saslušan. Prema njegovoj oceni, međutim, to i nije bilo neko saslu- šanje u klasičnom smislu reči, već više jedna vrsta razgovora. [*1]

® Goring, Hermann, maršal Trećeg rajha, vrhovni komandant nemvazduhoplovstva. Ratni zločinac. Počinio samoubistvo 15. 10. 1946. u Nirnbergu.

[1] Glez fon Horstenau je godinama bio predsednik Nemačko-mađarskog •društva. Imao je vrlo jake veze u ovoj zemlji.

[1] Kasche, Siegfried, SA-general (konjički odred)- Poslanik Nemačke u NDH (1941—1945). Za vreme Hitlerovog obračuna sa vođom SA Ernst Rohmom (Rem), 1934, bio zatvoren od SS i za dlaku izbegao streljanje. Kao ratni zločinac u Jugoslaviji osuđen na smrt 1947.

»Radilo se pre svega o mojoj aktivnosti u Hrvatskoj«, čita se u njegovim zabeleškama. »Prema svemu sudeći, izgleda da su akta operativnog odeljenja OKW prilikom evakuacije iz mesta Liegnitz, gde se jedno vreme nalazio rajhsarhiv, pala u ruke Amerikanaca. Inače me moj islednik, jedan simpatični ame - rički rezervni poručnik, ne bi mogao pozdraviti ovim rečima: 'Znam, vi ste tamo morali da jurišate na granitni zid!'

Manje povoljno sam, međutim, prošao kad se povela reč o Austriji... Moj islednik je četiri godine pred anšlus i prvih nekoliko meseci posle njega proveo u Beču. On nije mogao do- voljno da se načudi radikalizmu Bečlija prema Jevrejima i bio je, razumljivo, ogorčen zbog tada počinjenih svireposti nad nji- ma. Ja sam za njega napisao dva opširna teksta, jedan o Hrvat- skoj, a jedan, znatno kraći, ali zato dobar, o mojoj ulozi u Austriji...«

Razmišljajući o sebi, svom položaju i onome što ga još čeka, Glez fon Horstenau je u Augsburgu napisao i sledeće redove:

»Ja se uopšte ne zavaravam... Situacija u kojoj se nalazim zaista je grozna — posle 63 godine jedan potpuno razoren život! To me, prirodno, duboko potresa. Ali ponekad mi se čini da se ovde uopšte ne radi o meni, da je ovde u pitanju stra- danje nekog sasvim mi nepoznatog čoveka, za kojim ja samo žalim. Do ovog distanciranja od vlastite sudbine dolazi uvek tada kada sa mislima stignem dotle da poverujem da sam do- voljno jak da ovu nesreću okončam pre vremena. To ću ja, po svoj prilici, morati i da uradim, ali lako to neće ipak biti... Privremeno se tešim time da treba da sačekam da se uspostavi veza sa domovinom i saznam kako tamo stvari stoje.

U Beču treba da je Kerner (Korner)[13] postao predsednik opšti- ne, a Franek[14] šef ruske vojne vlade. Kernera sam poslednji put video u gradskoj železnici. Na njemu su tada bili lako uočljivi tragovi tek izdržane kazne zatvora... Franek je bio četiri ili pet godina moj potčinjeni u Ratnom arhivu. Dopisivali smo se sve dok nije pao u zarobljeništvo. On je vrlo prilagod- ljiv čovek, ali ipak nikakav konjunkturni delija: 1918. bio je socijal-demokratski oficir, onda se deklarisao kao pristalica sta- re Austrije, zatim je presaldumio i postao vatreni hrišćanski socijalista. Na kraju se opredelio za nacionalsocijaliste. A sa- da...

Ako je sve tačno što se čuje, onda 'nova Evropa' Rusa izgleda bolje nego američka, koja stoji pod jakim, tako opakim jevrej-

[13] Korner, Theodor general. U aprilu 1945. od sovj. okupacionih vlasti :naimenovan za predsednika bečke opštine. Predsednik Republike Austrije 1951—1957.

[14] Franek, Friedrich, generalštabni oficir u austrougarskoj, general u nemačkoj vojsci. U sovj. zarobljeništvu priključio se antifašističkom komitetu austr. rataih zarobljenika.

skim uticajem ... To čak i mi ovde osećamo ...' 'Pobratimljenje' . . .
je našim stražarima najstrože zabranjeno... Naša kolonija postaje sve više rusofilska i očekuje spasenje od Rusa ...-«

U poteri za vestima, Glez fon Horstenau je u Augsburgu bio stalno u pokretu i upuštao se u razgovor sa svakim koga bi samo sreo. Uveče, kad bi se obreo u svojoj sobi, pred kojom je po celu bogovetnu noć čučao po jedan stražar, on bi sve što je u toku dana čuo podvrgavao analizi i, posle izvršene selekcije, u svoje zabeleške je unosio isključivo ono što mu se činilo da će jednog dana moći nekog da interesuje. Sa vestima koje su se odnosile na Hrvatsku, i na ustaše, međutim, postu - pao je drukčije. Zbog nečega, on je svaku vest koja se ticala NDH i us- taša unosio u svoje zabeleške, svejedno da li je ona bila važna ili ne i da li je bila tačna ili izmišljena. Jednom je, tako, zapisao da je Luburić obešen (i dodao da je šteta što to nije učinjeno već pre četiri godine),[15] a jednom da Pavelić, na žalost, još nije »ulovljen«, ali da je zato njegova »gospođa Mara« tražila od Amerikanaca da joj vrate rek- viririrane automobile...

Pošto je patio od nesanice, Glez fon Horstenau je stalno nastojao da obezbedi kakvog sagovornika za noć. Po pravilu to su bili ljudi od kojih je nešto mogao da sazna, koji su bili na takvom položaju u Hit- lerovom carstvu da su mogli da čuju i vide i ono što je spadalo u dornen najstrože čuvanih. tajni.

Među sagovornicima te vrste nalazili su se i lični Hitlerovi ađutanti, SS-general Saup (Schaupp) i admiral fon Putkamer (Puttkammer),[16] a zatim uistinu izvanredno obavešteni funkcioner ministarstva spoljnih poslova, poslanik Smit (Schmidt).[17]

Mnoga obaveštenja poslanika Smita, Glez fon Horstenau je stavio na hartiju, a naročito kazivanja o Ribentropu i Hitleru.

> »Razjađen šizofrenijom«, glasi zabeleška Gleza fon Horstenau o kazivanju poslanika Smita o Adolfu Hitleru, »i to sigurno od 1943. godine, on je posle atentata, kada je došao u Berlin, bio u tako žalosnom stanju, da je bilo zabranjeno da iko iz minis- tarstva spoljnih poslova sme pogledati kroz prozor u vreme kada se on nalazio u parku rajhskancelarije.,. Jedan pogrb- ljen čovek, kose sasvim posivele, upalih obraza, ruku koje su drhtale — pojava sažaljenja dostojna.
> Kad je Ruzvelt umro u proleće 1945, Ribentrop je požurio Hit- leru da bi s njim razmotrio novonastalu situaciju. Ali s Hitle- rom se tada nije uopšte moglo razgovarati... On je neprestano

[15] Luburić, Maks, terorista, jedan od najbližih saradnika Ante Pavelića. Ratni zločinac. Ubijen u Španiji 1969. godine.

[44] Puttkammer, Carl von Jesko, adutant (pitanja mornarice) od 1935.

[45] Schmidt, Paul Karl, šef informacionog i odeljenja za štampu u min. spoljnih poslova. Poverljiva ličnost J. Ribentropa. Nije sigurno, međutim, da se o njemu radi. Možda je u pitanju *sei* prevodilaca Paul Oto Smit (Otto Schimdt), s kojim je Glez fon Horstenau takođe bio dobar prijatelj.

postavljao jedno te isto pitanje, da li se možda s njim želi govoriti — 'o trima muzama'. Tako je Ribentrop morao da se vrati u svoje ministarstvo nesvršena posla ...«

Od Šmita je Glez fon Horstenau saznao i to, da je Hitler, kad bi dobio napad besa, kidao zavese i grizao — tepih! Takođe je saznao za mnoge proverene detalje koji su se ticali Hitlerovog seksualnog života: da je u mladosti lako naginjao homoseksualizmu, a da je kasnije postao (i ostao) — sadist, služeći se uvek jednim i istim korbačem.

Šmit je ispričao isto tako da je on lično bio zadužen da za Hitlera nabavlja iz Sjedinjenih Država Amerike pornografske i tamo ilegalno štampane časopise najodvratnijeg sadržaja.

U julu 1945, godine, Glez fon Horstenau se morao oprostiti od mnogih svojih prijatelja i sagovornika u Augsburgu. Predstojao mu je novi put, čak u Francusku u logor Foursaville, na poluostrvu Con- tentin.

Ali u Francuskoj nije dugo ostao. Kad je stigla jesen, ona pozna, strpan je, zajedno sa još 330 drugih generala — 300 nemačkih i 30 mađarskih — u kompoziciju voza sastavljenu iz vagona za stoku i — pravac Nirnberg, zapravo veliki zatvor Međunarodnog vojnog suda u Nirnbergu.

Posle putovanja koje je potrajalo devet dana i osam noći, uffloran, izmučen i jedva se držeći na nogama, kročio je u svoju ćeliju, malu i tesnu kao kavez, čiji je broj bio — 377.

Bilo je to 1. novembra 1945. godine.

U tom času on još nije pouzdano znao da se nalazi na listi ratnih zločinaca Austrije i Jugoslavije, na austrijskoj listi čak na prvom mestu. Isto tako, njemu nije bilo poznato da je njegova domovina već bila preduzela energične korake da joj on bude izručen. Međutim, ako on sve ovo i nije sasvim sigurno znao, to nikako ne znači da on tako nešto nije očekivao. Naprotiv. Sa tako čim on je počeo da računa još 1943. godine, kada je u nekoliko mahova, i u emisijama Radio-Londona i u vestima Radio-Jugoslavije, među imenima drugih ratnih zločinaca po- menuto i njegovo ime. Sklon brzom padanju u očajanje, on je upravo 10. jula 1943. godine, po povratku s puta u Solun, gde je posetio svog prijatelja i starešinu general-pukovnika Aleksandra Lera (Lohr),[18] svo- joj domaćici u Zagrebu, Anici Valent, u koju je inače imao više po- verenja nego u bilo kojeg oficira svog štaba, uputio sledeće reči: »Zapamtite u vezi sa mnom ovu izreku iz srednjeg veka: 'Ko se gosti kod pape, taj posle gozbe umire'. To će se dogoditi i sa mnom. Ja sam, istina čista srca, na žalost isuviše kusao kod pape koji se zvao Adolf Hitler!« ,

" Lohr, Alexander, komandant 4. nem. vazdušne flote, koja je bez objave rata bombardovala Beograd 6. aprila 1941. Vojni zapovednik Jugo- istoka. Kao ratni zločinac, obešen u Beogradu 26. 2. 1947.

Na dan 1. septembra 1943. godine, pak, kad je primio telegrafsko obaveštenje da ga je Hitler unapredio u čin pešadijskog generala na čemu mu je tobož iskreno čestitao i Ante Pavelić, on je napisao ove redove:

> »Čemu to sve? To je bez ikakve svrhe za čoveka u mojoj situ- aciji. Uza sve što ću, kako pretpostavljam, morati posle rata da u Austriji odgovaram za svoju politiku, došlo je i to da me je Titov radio osudio na smrt, očevidno zbog glupe ucene koja je bila raspisana i potpisana sa 'zapovednik nemačkih trupa', što se smatra da sam ja.«[19]

Dok je, 1943. godine, tako, smatrao da ga je »Titov radio« zamenio sa generalom Litersom (Luters), tadašnjim stvarnim zapovednikom ne- mačkih trupa u NDH i potpisnikom ucene, u januaru 1944. bio je već načisto da to nije slučaj. (Što se tiče njegovog pominjanja kao- ratnog zločinca u emisijama Radio-Londona, on je to tumačio mali- cioznošću austrijskih emigrantskih krugova, koje je, ništa manje nego- oni njega, mrzeo iz dna duše. Da im ne bi ostao dužan za napade preko Radio-Londona, on je — u novembru 1943. — reagovao na način po mnogo čemu tipičan za njega. Sastavio je jedan oštar članak protiv austrijske emigracije u Londonu i uputio ga u Beč, radi štam- panja u tamošnjim novinama, ali bez njegovog potpisa. U tom članku,. koji je nosio naslov »Jevrejsko patentovano austrijanstvo u Londonu«,. on se posebno osvrnuo na emisiju Radio-Londona posvećenu osnivanju Republike Austrije 12. novembra 1918, ističući da tog dana nije samo osnovana »mala republika«, već da je tbg istog dana ta ista republika preko svojih predstavnika stavila svetu do znanja da je ona sastavni, deo Republike Nemačke, što je istorijski bilo tačno.)[20]

U januaru 1944. godine, Glez fon Horstenau je u Zagrebu na papir stavio i ovo:

> »Zabolelo me je što sam opet u emisiji Radio-Jugoslavije, u vezi sa procesom nekom ustaškom oficiru u Bugojnu... kome je izrečena smrtna kazna vešanjem, zajedno sa... Bade-

" Tito je ucenjen na osnovu odluke OKW i Hiuera. Naređenje za raspisivanje ucene izdao je komandant nemačkih trupa u NDH, general Rudolf Luters. Glez fon Horstenau je čak bio protiv ucenjivanja Tita, a s njim i nemački poslanik u Zagrebu, Kaše. »Nasa vojska je putem plakata otojavila da se za Tita raspisuje nagrada od 100 hiljada rnaraka«, kaže se u teiegramu Kašea ministru spoljnih poslova od 22. jula 1943. »Ovaj korak. ce s* shvatiti kao znak nemačke slabosti...« — PA./AA, St. Sekr. Kroatien, :-d (Sveiar.j. grupa) 5. List 162.668.

•* Pismo Gleza fon Horstenau dr Karlu Neuscheleru u Beču od 16. 11-:>*; DO'.V Nr. 11276.

rom[21] i... vrlo glupim Majsnerom (Meyszner),[22] žigosan kao ratni zločinac koji neće umaći pravednoj kazni. S obzirom na to šta sve čoveku preti posle ovog strašnog rata, život je tako malo primamljiv, da i nije šteta za njega... Ali, sve me to ipak sekira, a i ceo Zagreb je zaprepašćen. Jer, prvo, ja sam kao »opunomoćeni general« komandovao samo j edno sasvim kratko vreme i nisam inače nikada imao šta da kažem u tom pravcu. Drugo, ja sam bio među svim nemačkim funkcionerima koji su došli u ovu zemlju, jedini koji se uporno trudio da prema stanovništvu održi čist časni štit nemačke vojske i koji je nastojao da se sa stanovništvom, bez obzira na klasu, naciju, političku i versku pripadnost, postupa na pristojan i pravedan način. Zbog toga mogu da kažem, što se i vidi na mnogo tnesta iz ovih listova, da sam svojim uticajem na nemačka nadleštva, pre svega u pogledu ustaških svinjarija, spasao život ne hiljadama, već desetinama hiljada ljudi. Pomenuću svoju intervenciju u Slavoniji protiv Dida Kvater-nika,[23] Tomića,[24] Luburića u jesen 1942, koja je zaista... dovela do izvesne prekretnice u sveuništavačkoj ustaškoj politici, a pomenuću i ono ratno savetovanje u Beogradu od 30. decembra iste godine, na kojem sam u početku jedini ja ustao protiv plana da se cela zona III pretvori u pustinju zajedno sa že nama i decom ...

... Izgleda da ću ja ipak ući u istoriju kao tragikomična figura. Mene očekuju posle sloma ništa manje nego dva sudska procesa. O jednom, zbog mojih navodnih ratnih zločina, već sam rekao što je nužno. Ja bih, međutim, želeo da svi nemački ratni zločinci mogu da se pojave tako svetla obraza pred ne-

[21] Bader, Paul, artiljerijsiki general, vojni zapovednik Srfoije koji je spro- vodio nacistioku politiku odmazde. Zauzeo se u februaru 1942. za sklapanje sporazuma sa vođom četnika u istočnoj Bosni, majorem Dangićem. Horstenau ga podržao, smatrajući da »ne postoji druga mogućnost za uspostavljanje - m ira u ovom delu zemlje«.

[22] Meyszner, August Edler von, žandarmerijski oficir u Austro-Ugarskoj, Republici Austriji i Trećem rajhu. Šef celokupne policije u Srbiji od 1942. do 1944. Lično odgovoran za mnoge zločine u Srbiji. Zestoko mrzeo Srbe u celini. Smenjen na intervenciju Hermana Nojbahera zbog neslaganja oko vršenja odmazdi nad civilnim stanovništvom. Kao ratni zločinac obešen u Beogradu 1946.

[23] Kvaternik, Eugen-Dido, sin Slavka Kvaternika, jedan od glavnib planera i organizatora genocida nad Srbima *M* NDH. Umro u Argentini, 1962.

[21] Tomić, Viktor, kondukter na železnici, za vreme NDH — ustaški pukovnik. Rukovodio poznatom akcijom masovnog ubijanja Srba u Sremu, - od 9. avgusta do 19. septembra 1942. Glez fon Horstenau je pismeno protestovao kod Pavelića protiv ovih zločina i tražio da se Tomić, kao »notorni zlikovac«, ukloni iz javnosti. Da zabašuri celu stvar, Pavelić je Tomića poslao u Budimpeštu, gde je ovaj živeo jedno vreme, uglavnom bančeći po noćnim iokalima. — Up. Pismo Gleza fon Horstenau Anti Paveliću od 30. 9. 1942, BA/MAF, RH 31/111/14.

pozvanim... sudijama kao ja, naravno samo ako bih ja do- pustio da dotle dođe. Drugi bi proces trebalo da bude održan pred jednim austrijskim, kažimo bolje emigrantskim sudom, i to zbog moje politike pre anšlusa. Ako bi to zaista bio jedan fer proces, ja bih mu se čak i obradovao i najšira evropska javnost imala bi iz mojih usta šta da čuje. Ali bez obzira na sve, teško da postoji neko ko je u toj meri Austrijanac kao ja, ko Austriju tako voli i ko je — posle anšulsa koji se nije mo- gao izbeći — tako visoko držao zastavu najautentičnijeg aus- trijanstva i toliko pomogao ugroženim Austrijancima...«

Sve ove svoje misli, na neki način, Glez fon Horstenau je ponovio i na saslušanju u Nirnbergu, 5. novembra 1945. godine — svom posled- njem saslušanju uopšte. Da li zato što je predosećao da je to zaista poslednje saslušanje, ili što mu se učinilo da nije delovao uverljivo na svog islednika, on je četiri dana potom, 9. novembra 1945, sastavio i jednu posebnu izjavu u kojoj je naročito mnogo pažnje posvetio - svojoj aktivnosti u NDH.

«U Hrvatskoj sam se od prvog časa«, rekao je, između osta- log, u izjavi o kojoj je reč, »zalagao za politiku pomirenja, kao i nacionalne ravnopravnosti. Odlučno sam se i povremeno sa uspehom suprotstavljao ustaškom teroru... Održavao sam bliske veze sa opozicionom Seljačkom strankom i njenim vo- đama, a imao sam takođe, jedno duže vreme, i neke veze sa Titom, koje su oslabile tek u leto 1943. usled nesrećnog spleta okolnosti.[24a]

Moj odnos prema hrvatskoj crkvi imao je za posledicu i neke note ministarstva spoljnih poslova Rajha, kojem su smetale moje posete crkvi.

Moji izveštaji su tako jasni da jasniji ne mogu biti. Ja sam otvoreno bio protiv politike Rajha, koju je — posebno u inos- transtvu — diktirao lično Hitler.

... U septembru 1944. sam pao, i to posle jedne vrlo opasne denuncijacije Pavelića i njegovih ustaških terorista, zbog na- vodne defetističke delatnosti...«

Izjavu je završio sledećim rečima:

»Za mene je — i to ne tek od 8. maja 1945. — van svake dis- kusije da postoji nešto tako kao kolektivna krivica nemačkog i austrijskog naroda. Osim ove kolektivne krivice, ja pripisu- jem sebi, međutim, i individualnu krivicu.. .-w[24 25]

[24a] Ne radi se ni o kakvoj politici nacionalne ravnopravnosti, što bi za naciste bio nonsens, nego o njegovom zalaganju za suzbijanje ustaškog i esesovskog genocida, koji je išao, po njemu^ naruku širenju NOP-a. Nje- govo držanje nekih veza sa Titom »jedno duže vreme«, odnosio se isklju- čivo na vođenje pregovora o razmeni ratnih zarobljenika, koji su vodili pojedini predstavnici VS i GSH. (Napomena recenzenta M. Baste)

KAW, B/67, Nr. 91.

Posle ove izjave, na koju nije nikad dobio nikakav odgovor, usle- dilo je, 14. novembra 1945, suočenje sa bivšim saveznim kancelarom Austrije, Kurtom Sušnigom, koji je duge godine proveo u koncentra- cionom logoru, a nakon toga — pisanje novih dveju izjava. Jedna se ticala događaja u martu 1938. godine, kada je Austrija prestala da postoji kao samostalna zemlja, a druga — njegovih ličnih odnosa sa Sušnigom kao šefom vlade i istaknutim katolikom.

Kad je predao ove dve poslednje izjave, koje nikako nisu bez značaja za istoriju alpske države, Glezu fon Horstenau je još samo preostalo da čeka, da bi video šta će se zbiti. I da se nada.

U međuvremenu je došla i nova, 1946. godina. A s njom — i prve proverene vesti iz domovine. Jedna od tih vesti odnosila se na njego- vog odličnog znanca i neke vrste prijatelja, poznatog socijaldemokratu Karla Renera (Renner), s kojim je on 1918, u ime austrijskog cara, vodio preliminarne razgovore o obrazovanju socijaldemokratske vlade. Rener, koji se inače u dva maha javno deklarisao za pripajanje Aus- trije Nemačkoj — posle sloma austrougarskog carstva, 1918, i u vre- me Hitlera, 1938. — bio je, naime, uz podršku Sovjetskog Saveza, postao predsednik nove samostalne austrijske države, druge republike po redu. Videći u tome dobar znak, i ubeđen da ga Rener neće ostaviti na cedilu, on mu je, s posebnom dozvolom američkih vlasti, uputio pismo, jednu vrstu čestitke, ne zaboravljajući da pomene i položaj u kojem se lično nalazio. Ali, tek što je ovo pismo poslao — pokajao se. Grdno. A razlog je bio taj što je tog istog dana kada je pismo kre- nulo u Beč, saznao od američkog islednika da je vlada Austrije posta- vila zvaničan zahtev da joj se on izruči. To ga je pogodilo silinom munje, prosto paralisalo, da satima nije mogao ni reč da progovori. A kada se, duboko u noći, najzad pribrao, seo je za neravni stočić i napisao Reneru jedno novo pismo.

> «Tek sam sada saznao da je Austrija postavila zahtev da joj bu- dem izručen. Da sam to ranije znao, samo se po sebi razume da ne bih bio toliko netaktičan da vam uputim svoje najlepše želje povodom vašeg dolaska na položaj predsednika države ... Uzgred budi rečeno, ja i moji prijatelji... mišljenja smo, i to ne od časa propasti (Rajha), da bi jedna javna rasprava o mojoj ulozi u martu 1938, bila poželjna ... Ali... da budem bačen u isti ćup sa ubicima iz koncentracionih logora i sličnom bagrom, to smat- ram za sramotu koju sam u stanju da podnesem samo zahvalju- jući svojoj religioznosti. Vi, gospodine predsedniče države, koji ste i sami jednom bili prvi zagovornik ideje takozvanog anšlusa, čega se ni danas uistinu ne morate stideti, sigurno ćete me razu- meti. Što se tiče mojih kritičara i sudija u domovini, njima se ne ustručavam da kažem, da, uprkos greškama koje sam možda počinio, ne dozvoljavam nikom da se smatra boljim Austrijan- cem nego što sam ja to oduvek bio.. .-x[26]

Ovo pismo dr Karlu Reneru, predsedniku Republike Austrije, Glez fon Horstenau je napisao 27. januara 1946. godine, a samo devet dana

[26] Istd izvor, Nr. 23.

potom — 5. februara 1946. — doneo je konačnu odluku da se oprosti od života. Da niko nad njim, međutim, ne bi mogao da trijumfuje, da niko ne bi mogao da kaže da se ubio iz čista kukavičluka i iz straha od kazne, napisao je — kao poruku i prijateljima i neprijate- ljima — ove, još u Augsburgu sastavljene rečenice:

> »Ako se odlučim da dobrovoljno umrem, onda ću to učiniti samo zato što sam isuviše umoran da bih mogao da skupim doVoijno hrabrosti za jedan novi život. Svojim 'političkim' sudijama gledam pravo u oči...«

Tog istog dana kada je odlučio da uistinu i zauvek okrene leđa »do- lini jada«, da umre — u tišini i tačno u deset sati uveče, u vreme kada je inače i obavezno odlazio na počinak — on je sastavio testament i za izvršioca svoje poslednje volje odredio advokata Stajnbauera (Stein- bauer)[27] iz Klagenfurta (Celovca). Testament se ticao njegove celokupne imovine i, posebno, njegove pismene zaostavštine — lične koresponden- cije, raznih dokumenata koje je godinama prikupljao, memoara pisanih i u samom zatvoru u Nirnbergu i dnevnika što ga je vodio od marta 1941. godine, delom redovno, a delom s pauzama ponekad dugim i po mesec i dva dana, itd.

Na osnovu sačuvanih dokumenata i izjava svedoka, a zatim na os- novu analize svega što je Glez fon Horstenau napisao u vreme kad je rešio da završi sa životom, smelo bi se reći da je glavni razlog za odluku o samoubistvu bilo saznanje da će biti predat Austriji, tamo izveden na sud i osuđen na najtežu kaznu. (Do tog saznanja, i uve- renja, on je, prema svemu sudeći, došao na dan-dva pred 5. februar 1946. Tada je on, naime, iz novina koje su mu bile doturene, saznao da je njegov prijatelj i kolega iz vlade Sajs-Inkvarta, ministar finan- sija dr Rudolf Neumayer, osuđen u Beču, 1. februara 1946, za delo veleizdaje i ratnog zločina, na kaznu doživotnog teškog zatvora, po- oštrenog zatvaranjem u mračnu ćeliju svakog 13. marta u godini.)

Presudan uticaj na odluku Gleza fon Horstenau da izvrši samo- ubistvo treba da je imala i jedna izjava američkog vojnog sveštenika, franjevca Sikstusa O'Konora (Sixtus O'Connor).

Redovno odlazeći na božju službu koju je franjevac iz Amerike celebrirao, Glez fon Horstenau se s njim zbližio i navikao se da ga ceni i poštuje (kao i svi drugi zatvorenici, uostalom). Ali, glavni razlog poštovanja i ljubavi prema franjevcu, i Gleza fon Horstenau a i ostalih zatočenika, nije ležao u njihovoj bogobojažljivosti, već u celokupnom ponašanju samog sveštenika i načinu na koji je on obavljao svoj posao. Radi navodnog očuvanja »dostojanstva« božje službe, on je iz improvizovane bogomolje udaljavao sve stražare, do zuba naoružane, a onda bi, dok se trepne, smandrljao službu, samo da bi sužnji imali dovoljno vremena da bez nadzora porazgovaraju i izmene novosti. Ponekad, on je i sam saopštavao vesti za koje bi saznao, naročito one koje su se odnosile na postavljene zahteve raznih država za izručenje pojedinaca iz njegove tako šarolike »pastve«.

" Steinbauer, Gustav, bio je branilac ratnog zločinca Sajs-Inkvarta na sudu u Nirnbergu. Objavio knjigu: »Ich war Verteidiger in Nurnberg«.

Jednog dana, međutim, toliko voljeni i obožavani franjevac ne- prijatno je iznenadio sve svoje veriiike; pa i Gleza fon Horstenau. Kad je nadvoje-natroje otaljao službu, rekao je da se približio čas rastanka, da je došlo vreme da se vrati natrag u Sjedinjene Države Amerike. U tišini, koja je ;zatim nastala, on je odjednom dodao — jasno i glasno, da bi svi mogli da ga čuju — da će on ipak nastojati da svoj odlazak odloži, budući da mora da tri katolika — Kaltenbrunera, Sajs-Inkvarta i Franka, otprati na drugi svet.

Glez fon Horstenau, a i svi drugi koji su to čuli, bili su, kako glase izjave očevidaca, više nego zaprepašćeni — i to koliko zbog želje O'Koriora, toliko, čak i u većoj meri, zbog činjenice da u tom času proces glavnim ratnim zločincima nije bio uopšte završen.

Prema tvrđenju Vilhelma Hetla (Wilchelm Hottl),[28] na ionako pre- senzibilnog i labilnog Gleza fon Horstenau, reči franjevca delovale su upravo ubitačno. Njega, od tog časa, niko više nije mogao uveriti da ga neće stići najcrnja sudbina, a još manje odvratiti od samoubistva.

Ali, i uprkos svemu, Glez fon Horstenau nije ipak odmah digao ruku na sebe. On je to stalno odlagao — više od pet meseci, ali ne zato što mu je nedostajalo snage da posegne za dobro skrivenim otrovom, već što je Hetlu, na njegovo insistiranje, dao časmu oficirsku reč da se neće ubiti sve dotle dok ne završi započete memoare o svom životu i radu do 1924. godine, kao i neke druge rukopise — o Zagrebu, i tako dalj e.

Mada še osećao očajno, jedva gledao, patio neprestano od jake glavobolje i, uza sve to, još muku mučio s micinom, odhosno prepon- skim žlezdama, on je sedao za pisaću mašinu — koju mu je Hetl uspeo da nabavi — i tipkao tako reći bez greške, nikad ništa ne ispravljajući i oslanjajući se isključivo na svoju memoriju, frapirajuće svežu i po- uzdanu. ; .

U aprilu 1946. godine bio je skoro gotov sa memoarima, i tada je, 19. aprila, uputio pismo advokatu Stajnbaueru, u kojem je ob- jasnio da se oprašta od života zbog situacije u kojoj se nalazi u odno- su na voljenu austrijsku domovinu. »Misao da zakoračim na njeno tlo kao optuženi«, podvukao je u pismu, »da budem osuđen kao ratni zločinac, za mene je nepodnošljiva«.[29]

Na mesec dana pred smrt, 12. juna 1946. godine, bio je sproveden u veliku dvoranu Međunarodnog vojnog suda, da bi na pretresu glav- nim ratnim zlocincima dao iskaz kao svedok odbrane Sajs-Inkvarta. Po povratku u ćeliju, vidno uzbuđen, naročito zbog reči zastupnika tužbe da je i on znatno doprineo porobljavanju Austrije, napisao je jednu vrstu nove izjave koju je nazvao dopunom poslednje volje:

> »Sa svojih 65 godina«» rekao je u tom tekstu, »ne osećam se dovoljno jakim da bih mogao da podnesem sve ono što bi mi još moglo da zapreti... Zbog toga moram da odem. Sedam

[u] Hottl Wilehelm, pripadnik Službe sigurnosti Rajha, lični prijatelj Gleza fon Horstenau. Pod pseudonimom Walter Haagen, objavio više knji- ga, između ostalog i knjigu [A]Die geheime Front«.

[29] KAW, B/67, Nr. 28. . .- : ,

meseci provedenih u Nirnbergu, uprkos poniženju u moralnom pogledu, koje me nije moglo slomiti, mogli su se fizički, bez daljeg, podneti. Zato molim one, koji će zbog mog odlaska imati neprilika, da mi oproste... Da budem spaljen, ne bih želeo, jer je to u suprotnosti sa katoličkom disciplinom... Bog će mi biti milostiv!«[30]

Kad je, potom, 21. juna 1946, prebačen u logor Langvaser, u misli- ma on je već bio sebe sahranio. Jedino što ga je još držalo, bila je radoznalost. Ona je kod njega bila skoro toliko snažna kao i sam nagon za životom, a u svakom slučaju snažnija od volje za smrću. Možda i zbog toga, mnogi koji su dolazili s njim u dodir u logoru Langvaser, nastojali su da ga ubede da će njegovo pitanje u najskorije vreme i na najbolji način po njega biti rešeno, da će biti pušten na slobodu i bez suđenja i da će ostati u Nemačkoj.

Kad mu je u jednom času reče no da se za njega zauzima čitav niz uglednih i uticajnih ljudi i da je više nego sigurno da će njima poći za rukom da kod Amerika naca izdejstvuju da bude osloboð en ljage da je ratni zločinac, on je, uistinu osokoljen, odmah seo za sto i napisao:

»U to, da sam ratni zločinac, u to niko ne može da poveruje. I nadbiskup je u jednom pismu nekadašnjem državnom sekre- taru Vatikana, kardinalu Maglionu, ukazao na ovu nepravdu, a i u Švajcarskoj su na delu razne snage, među njima sigurno i švajcarski konzul Kestli (Kostli)[31] i veliki, u Lozani prebi- vajući, vajar Meštrović,[32] da bi me oslobodili ove ljage...«

Ova zabeleška Gleza fon Horstenau počivala je, dobrim delom, na tačnim obaveštenjima. Salcburški nadbiskup, a na njega je Glez fon Horstenau mislio, na primer, zaista je intervenisao kod državnog sekre- tara Vatikana, Montinija — 12. jula 1946. Moleći Montinija da se za- uzme kod Amerikanaca da se odloži izručenje Gleza fon Horstenau Austriji, on je istakao da »momentalno držanje jednog velikog dela stanovništva u Austriji ne dopušta bespristrasnu i potpuno pravednu

[30] Isti izvor, Nr. 25.

[31] Kostli, Friedrich, švajcarski konzul u Zagrebu za vreme NDH i na- vodno agent Intelidžens Servisa. Bio u prijateljskim odnosima sa Glezom fon Horstenau. Preko SD, odnosno Hetla, Glez fon Horstenau se bio anga- žovao na prebacivanju roditelja Kestlieve supruge iz Litvanije u Svajcarsku.

[32] O vezama Meštrovića sa Glezom fon Horstenau vidi i: I. Meštrović, Uspomene, str. 319—321 i 342. U novembru 1941, kada su ustaše uhapsili Meštrovića, Glez fon Horstenau je telegrafisao u OKW da policijski režim u NDH više ne štedi ni Hrvate. Za samog M. je rekao da »izgleda da je imao nameru da. kao izraziti anglofil, kao i 1915, pobegne u London«. Up. BA/MAF, BH 31/111/9.

ocenu slučaja«, a da su »i sudovi još u velikoj **meri pod** uticajem komunista i drugih nehrišćanskih krugova«.[33]

S obzirom da Glez fon Horstenau nije bio nepoznat Vatikanu, intervencija nadbiskupa Rorahera urodila je punim plodom. Izjavljujući se spremnim da »dobrom katoliku« pomogne, državni sekretar Svete stolice zatražio je bliže podatke o Glezu fon Horstenau — gde se na- lazi, u kom logoru, i koja je američka ustanova nadležna za njega.

Pismo iz Vatikana krenulo je u Salcburg 16. avgusta 1946. Ali kasno, prekasno. Jer, već 21. jula 1946. godine, Glez fon Horstenau je bio samo uspomena. I

Njegovim prijateljima ostalo je jedino da nagađaju da li je on noć od 20. jula namerno izabrao za odlazak sa scene života, da bi time manifestovao svoju solidarnost sa nemačkim istomišljenicima — zave- renicima koji su na taj dan izvršili atentat na Hitlera. Sa onima sa kojima je kovao planove o novoj velikoj Nemačkoj, u čijem bi okrilju našla mesta i Austrija, sa svim svojim nekadašnjim zemljama, i bila jedna od ravnopravnih saveznih država, a ne provincija sa »odvratnim imenom Ostmark«, kao pod Hitlerom.

Kako svedoči nekadašnji nacistički ministar Luc Šverin fon Krosig (Lutz Schwerin von Krosigk), Glez fon Horstenau je na nekoliko sati pred smrt održao predavanje grupi mladih esesovaca, kojih je u tom času bio pun logor Langvaser, o staroj austrougarskoj monarhiji i nje- noj misiji u jugoistočnoj Evropi. Kad je predavanje završio — zaplakao se. Plačući, potom, povukao se u svoje prebivalište.[34]

Da ga živ više nikada ne napusti.

2. »Anđeo i đubre u svilenim čarapama«

Za samoubicom, koji je zahvaljujući američkom franjevcu O'Konoru sahranjen po svim propisima katoličke crkve, onako sasvim iskreno i od srca, da od toga duša zaboli, nikom nije oko zasuzilo.

Bila je to sudbina upornog i istrajnog samotnjaka, koji se iz stra- ha od majke nikad nije ženio i koji je, gonjen nezajažljivom radozna - ošću, tako rado gazio u svaku vodu, istina pri tom strogo pazeći, kako to kaže drevna germanska poslovica, da se kojim slučajem ne ukvasi!

Međutim, ako za njim niko nije odtugovao, to nikako ne znači da je on bio odmah i zaboravljen. Ne, to se nije dogodilo. O njemu se mnogo govorilo, pričalo i prepričavalo — onda kada ga je po- ravnjana humka bez belega zauvek progutala, a i potom. A i dan-- danas se govori, i piše — kad više, kad manje. Pominje se s pije- tetom i zluradošću, s velikim poštovanjem i najdubljim prezirom, s mnogim ogradama, ali i bez njih. Slika se kao biser od čoveka, kao jagnje i anđeo, kao iskreni patriota i nedužni stradalnik — žrtva ve- like istorijske zablude da za Austriju postoji samo jedan put, put sa Nemačkom, ali i kao prodana duša, izdajnik svoje, austrijske domo-

[33] KAW, B/67, Nr. 50.

[34] Lutz Schwerin, Pers. Erinnerungen, neobjavljeni tekst, arhiv P. Brouceka Beč.

vine, okoreli; reaktionar, bedni sluga i potrkuša haeista — đubre u svilenim čarapama.[1]

Navodilo se, i navodi, da je bio manjkava karaktera, da je bio tipičan »ziheraš« koji je uvek nastojao da se obezbedi i sebi osigura bar dve odstupnice pre nego što bi se odlučio da išta preduzme, da je zato što je, stalno i pre svega mislio samo na sebe, umeo da bude i nepouzdan i, naposletku, da je zbog časti i slave, a i zadovoljenja ličnih strasti i slabosti, bio spreman da udari i stranputicom, i da se onda — i posle svega — kaje bez kraja i početka.

Najnaklonjeniji mu, svi odreda, ukazivali su i ukazuju uvek po- novo na njegov blistav um i britko pero, na njegov specifičan austrij- ski šarm, duhovitost uopšte, i podvlače da je bio obljubljen u svim sredinama u koje je zalazio, da je bio »živa temperamenta i tipičan predstavnik kulturnih, simpatičnih i obrazovanih austrijskih intelek- tualaca, koji su politički stajali između hrišćanskih socijalis,ta i nemač- kih nacionalista«.[1 2]

Kao austrijski intelektualac te vrste, platforme dakle u svemu konzervativne, on je — takođe se čuje i čita — u ogledalu sveta stalno tražio lice stare Austrije, a posebno Franca Ferdinanda, koga je, između ostalbg, obožavao i zato što se ovaj najsvestranije zalagao za »jedinstvo prestola i oltara«. I, kako je već to bilo tipično za carske oficire, i on se pribojavao i plašio moći i siline Rusije, divio nemačkom vojnom geniju i nemačkoj vojnoj sili, a proklinjao je i prezirao Italiju.[3]

U knjizi Aleksandra Spicmilera (Spitzmuller),[4] jednom: veoma za- nimljivom kazivanju o vremenu nacizma i hitlerizma, veli se o Glezu fon Horstenau:

> »Glez fon Horstenau je bio odista pronemački i 'nacionalno' orijentisan, ali je pri tom bez sumnje bio austrijski patriota, što je dokazao celim svojim životom i radom... Naravno ne može se poreći da je on grešio. Sigurno da bi bilo bolje da nikada nije ušao u vladu Šušniga, to utoliko pre što je mogao predvideti da će ga to uvući u nerešive konflikte...

Nisu bez značaja, bez obzira na njihovu potpunu prihvatljivost, a u vezi sa držanjem Gleza fon Horstenau za vreme rata, u Zagrebu, i ove Špicmilerove

[1] Up, J. F. Bemard, Talleyrand, str. 7.

[2] Velika strast mu je bila i automobu. Ali da ga lično vozi — to nije nipošto hteo. Smatrao je da mesto za upravljačem degradira pravu lionost. Up. Siegfried Westphal, Deutcher Generalstab, Str. 92.

[3] Up. F. Funder, .Als Osterreich den Sturm bestand," str. 246—247.

[v]Up. A. Spitzmulier. Und hat auch..., str. 253, 258, 402.

»On je vrlo brzo uvideo svoju grešku (što se stavio na stranu Hitlera, pr. a.) i nije se uopšte ustručavao u ličnim razgovo - rima, a ni na zvaničnom mestu, da oštro kritikuje nacistički režim. Ali on je, kao i mnogi drugi rodoljubi, ostao na svo- joj dužnosti da bi sprečio da dođe do još gorih posledica i u ubeđ enju da uprkos svemu tako može još najbolje poslu- žiti svom narodu i svojoj domovini. Kad je on za vreme rata bio predstavnik nemačke vojske kod hrvatske profašističke vlade, slao mi je iz Zagreba... pisma koja su sadržavala tako oštre osude političkih metoda režima, da smo obojica mogli doći u vrlo tešku situaciju samo da su ona dopala u nepozvane ruke...«

Dopuni mozaika zvanog Glez fon Horstenau, dao je svoj doprinos i Kurt Sušnig, nekadašnji savezni kancelar Austrije. U izjavi koja se u ovoj knjizi prvi put uopšte objavljuje,[5] on je za čoveka koga je na pritisak nacista morao da primi u svoju vladu, rekao, između ostalog, sledeće:

»Ministar Horstenau mi je ostao u sećanju kao miran, uzdr- žan čovek... kao čestit karakter, koji je rado slušao, a vrlo retko se oštro izražavao. Konkretne razgovore vodio je rado kao inteligentan intervjuer ne ustručavajuci se da iznese svoje mišljenje, ali nikad na uvredljiv način... Njegov način izra- žavanja potpuno se razlikovao od onog koji je bio u praksi kod političkih krugova Rajha i kod austrijskih militantnih nacionalsocijalističkih organizacija... Zato on od njih nije bio ni prihvatan ...«

Podvlačeći da je Glez fon Horstenau, uprkos uniformi koju je vrlo rado nosio, pre svega bio istoričar (da se tako osećao i da je očima istoričara posmatrao svet i događaje oko sebe, nastojeći da uvek dođe do više mišljenja o jednoj stvari), Sušnig je još rekao:

»U suštini, Glez fon Horstenau i nije bio političar. On se nikad nije ni trudio da dođe do nekog političkog položaja... Politi- kom se on bavio uzgred, nikad direktno ne razvijajući neku političku aktivnost.[6] Kao pripadnik kruga takozvanih nacional- katolika... on nije imao ničeg zajedničkog sa rovarenjem mili- tantnih organizacija u Austriji.«

Za poznanike i prijatelje u Nemačkoj, Glez fon Horstenau je bio tipičan Austrijanac, zapravo Austrijanac od glave do pete, kako se to jednom izrazio i fon Hasel (Hassel), nekadašnji nemački poslanik

[5] KAW, B/67, neregistrovano. Izjava je bez datuma.

[6] U svojoj izjavi od 9. 11. 1945 (KAW, B/67, br. 91) i sam Glez fon Horstenau navodi da se nije jagmio za položajem u vladi. »Ja zaista nisam insistirao 1936. da postanem ministar. Ali kad sam to već bio, potrudio sam se da budem pošten posrednik između partija, a učinio sam i poneki korak u pravcu ponovnog pretvaranja Austrije u pravnu državu'...«

u Beogradu i jedan od vodećih učesnika u zaveri protiv Hitlera još od 1938. godine — kada je prvi put, uzgred budi rečeno, planirano ubistvo tiranina. On je, po Haselu[7], direktno padao u oči »svojim lj ubaznim ophođenjem, sarkazmom punim otmenog humora i lakom samopersifla- žom praćenom prenaglašenom uzdržanošću, skoro servilnošću«. (Sam Glez fon Horstenau, što se vidi i iz njegove korespondencije sa rođe - nom sestrom Adolfa Hitlera, Paulom Hitler, rado je za sebe govorio da je ne samo »izučeni« već i fanatičan Austrijanac, a time, automatski, i veliki i dobar Nemac! Takvih misli i stavova, on se uistinu od srca obradovao prvim velikim Hitlerovim uspesima i bio je spreman da poveruje da će Treći rajh, u šta ga je i Hitler lično nastojao da ubedi preuzeti i produžiti misiju starog austrijskog carstva i ponovo prikupiti zemlje izgubljene 1918. godine. Imajući to u vidu, on je Hitleru, za vreme gala-ručka u čuvenom hotelu »Imperijal« u Beču, u martu 1939. godine, posle pripajanja Češke i Moravske Nemačkoj, dobacio — da Austrijanaca »sada ima« opet dvadeset miliona i da je sledeći cilj — Južni Tirol, pokrajina koje se Musolini ni za živu glavu nije hteo odreći. Kad ga je Hitler na to zabezeknuto pogledao, on je brzo sve okrenuo na šalu, što se Hitleru dopadalo, i nadovezao: »Pošto nas, Austrijanaca opet ima dvadeset miliona, više nema razloga da se bo- jimo Prusa!«)[8]

U svom tajnom dnevniku, redovno pisanom do pred samo hap- šenje u julu 1944. godine, Hasel je za Gleza fon Horstenau, koga je, inače, u svojoj zavereničkoj evidenciji vodio pod imenom Forster, na- šao posebno mnogo pohvalnih reči u maju 1941. godine. To je bilo u vreme kada je Glez fon Horstenau već bio počeo da se i uveliko i nepovratno odmiče od Hitlera i kada je otvoreno, u nameri da što više razobliči Hitlerovu politiku, i u svojim zvaničnim izveštajima ustao protiv ustaških zločina nad srpskim stanovništvom.

> »Haze (general Oster, pr. autora),[9] kaže Hasel u jednom pasusu iz tog doba,« priča mi o poštovanja dostojnom muškom drža - nju Gleza fon Horstenau, koji je ‚maršalu' Kvaterniku najoštrije skrenuo pažnju na nečuvena zlodela Hrvata (čitaj ustaša, pr. autora) prema 1,8 miliona Srba i, što još više znači, o tome je podneo i zvaničan izveštaj. On je rekao Kvaterniku, da je on, na žalost, već mnogo šta doživeo u ovom prostoru, ali ništa što bi moglo da ga navede da ove zločine Hrvata po - drži...«

Onako sama za sebe, ova Haselova ocena o Glezu fon Horstenau .svakako da stoji. Ali činjenica je da stoje i druge ocene, i one nega-

[7] Up. Hasel,Vom anderen Deutschland, str. 27, 65, 106, 226.
[8] Izjava T. Borodajkewycz-a od 14. 12. 1950, KAW, B/67, Nr. 117.
[9] Oster, Hans, general-major, obešen od nacista 9. aprila 1945. Jedan izmedu najaktivnijih i najnepokolebljivijih protivnika Hitlera u nemačkoj vojsci. Bio načelnik štaba Abvera i desna ruka admirala Kanarisa. Iznad svog pisaćeg stola držao sledeći uramljeni tekst: »Orao ne lovi mušice«. Mada je u pitanju latinska izreka, on je ispod teksta, iz poštovanja prema »Crnoj ruci« i Dragutinu DLmitrijeviću-Apisu, svojom rukom napisao da se radi o srpskoj poslovici.

tivne. Prema tome, kad se sve sabere i proanalizira, i ono što je Hasel rekao i ono što su svi drugi rekli o Glezu fon Horstenau, i dobro« i lose, proizilazi da su svi — bez obzira na to iz kakvih je pobuda ko šta kazao — na neki način u pravu, svaki za svoj deo, da su svi svo- jom istinom u stvari pogodili ako ne baš u centar, a ono u periferiju kruga...

Glez fon Horstenau je, naime, bio sve to zajedno što jeza njega rečeno. U njemu se bilo steklo od svega toga ponešto, nečeg više a nečeg manje — i dobrog i zlog, i mudrog i lakoumnog, i prepredenog i lakovernog, i hrabrog i neodlučnog. Bio je on, s takvim svojim vrlinama i manama, s takvim svojim karakter- nim osobinama, jedna skroz naskroz neobična, vrlo zagonetna, teško» pročitljiva i do krajnosti složena ličnost. Kakvog je on čudnog soja bio, vidi se i iz njegovog odnosa prema nacionalsocijalističkoj partiji i njenim organizacijama. On je bio general, istina počasni, SA-trupa, ali »braon« uniformu oblačio je samo kad je morao, kad drugog izlaza n ije imao. Za uniformu SS on je još manje mario, mada je jednom i nju imao na sebi, u času ulaska Hitlera u Austriju. Uopšte uzev, on ni na SA ni na SS nije gledao lepim očima, naročito na SS smatra- jući da je to organizacija ubica i zlotvora. Kao što SS u celini nije podnosio, on nimalo dobro nije mislio ni o njenoj obaveštajnoj službi,. u kojoj je video opasnost za svakog iole slobodomislećeg, pa i za sebe samog. Ali, baš u toj organizaciji on će naći svoje najjače i najpouz - danije zaleđe i s njom će sarađivati i njene naloge izvršavati, čak i u momentu kada kazaljke na časovniku istorije budu pokazivale pet posle dvanaest... Što se tiče same nacističke partije, NSDAP, kod koje je uživao dobar glas neposredno pred prevrat i posle njega, njenu značku, kad mu je dostavljena, ne samo da nije hteo da prikači na svoje grudir već čak ni da je pogleda.[10]

Kako to ističe njegov daleko najbolji poznavalac, dr Peter Broucek (Broucek), austrijski vojni istoričar i priređivač za štampu njegovih memoara, Glez fon Horstenau je bio i svojevrstan fenomen, bar za austrijske prilike. Kao malo kom drugom Austrijancu, njemu je pošlo za rukom da od 1915. pa sve do 1944. godine skoro bez prestanka bude na visokom položaju, da učestvuje u mnogim krupnim istorijskim do- gađajima, čak i da utiče na neke od njih. Njegov poslednji visoki polo- žaj bio je položaj nemačkog opunomoćenog generala u Zagrebu. Da s- njega ode, primorao ga je, jednim veštim manevrom, Ante Pavelić, s ko- jim je on, kao i sa nekim drugim ustaškim funkcionerima, počeo »vući klipka« jošj u leto 1941. godine.

Po dubokom ubeđenju Gleza fon Horstenau, da ustaše nisu odmahf čim su ih Nemci i Italijani doveli na vlast, počeli sa uništavanjem srpskog stanovništva s reda, proglašavajući svakog Srbina za slobodnu divljač kako se to on izrazio u

" Bio je Clan NSDAP od 1. 5. 1938. Vidi hapomenu br. 8.

Ustajući protiv ustaških zločina, u meri i na način koji zaslu - žuju punu pažnju i stalno nastojeći da nemačko vođstvo ubedi da partizanski rat nije u prvom redu vojno, već političko pitanje, on se sa retkom smelošću za jednog nacističkog generala suprotstavljao i naredenjima nemačke vrhovne komande za oštre represalije, u opera - cionim oblastima, i prema civilnom stanovništvu — za »stavljanje pod nož« sviju i svakog i bez ikakvih obzira prema deci i ženama.[11]

Naročito je bio protiv zahteva najvišeg vojnog tela, analogno želji Hitlera, da se vojnicima »u borbi protiv bandi« dozvoli da mogu da rade što hoće i što im samo padne na um — da vešaju, sunovratce da vešaju, da raščetvoruju bez milosti i pardona.[12]

Na savetovanju nemačkih komandanata u Beogradu, neposredno pred početak velike nemačko-italijanske operacije »Vajs« (WEISS), kad je saopšteno lično Hitlerovo naređenje da »u ustaničkim oblastima mora sve živo biti pobijeno — starci, žene i deca«, on je skočio sa stolice kao oparen i, pokazujući rukom na svoju uniformu, uzviknuo: »To ova bluza ne može da podnese!«

Kad ga je, jednog dana, komandant Srbije, general Beme, tele- fonom pozvao i zatražio od njega da za dvojicu nemačkih vojnika ubijenih u blizini Sarajeva,[u] odmah strelja 650 Srba, a ako ih nema pri ruci, da će mu ih on poslati iz Niša, Glez fon Horstenau je to »glat« odbio, upitavši — da li bi mu možda moglo biti poslato 650 pariskih komunista radi streljanja na Miljacki, što bi svakako bilo više »šik« ...

Anti Paveliću se, opet, pred čitavom njegovom svitom, oštro pro- testujući protiv stalno trajućeg genocida nad Srbima, obratio ovim rečima:

»Kažite mi iskreno, poglavniče, imate li vi nameru da poubijate baš sve pravoslavce?«

Kad su bili krvoloci u pitanju, i oni koji su zločine izvršavali i oni koji su ih naređivali, on nije pravio razliku između Nemaca i us - taša, između jednog Viktora Tomića — »kurvinog sina«, i jednog Lotara [*1]

[1] Reč je o naređenju OKW od 16. 12. 1942, koje se naidirektnije ticalo partizana u Jugoslaviji. Up. W. Maser, Tribunal, str. 175.

[1] Up. Heiber, Lagebesprechungen, str. 68.

" Slučaj se dogodio početkom decembra **1941. Beme** je dva meseca pre toga, 10. oktobra 1941, držeći se uputstava OKW od 16. i 28. septembra iste godine, izdao naređenje da se u Srbiji uhapse kao taoci »svi komunisti, svi građani sumnjivi da su komunisti, svi Jevreji, jedan određeni broj na- cionalistički i demokratski nastrojenih stanovnika...«, i da se u slučaju da dođe do pogibije nemačkih vojnika, odnosno folksdojčera, streljaju po sledeeem ključu: a) za jednog poginulog ili ubijenog nemač'kog vojnika ili folksdojčera — 100 zarobljenika ili talaca, b) za jednog ranjenog ne- mačkog vojnika ili folksdojčera — 50 zarobljenika ili talaca. Up. D. G. Erpenbeck. Deutsche Militarvemaltung und serbische Wiederstand, str. 125.

Rendulica[14] (Lothar Rendulic) — »krvavog psa«, komandanta 2. nemačke oklopne armije, koja je od leta 1943. žarila i palila na tlu Jugoslavije. I jedni i drugi bili su mu podjednako mrski. I protiv jednih i protiv drugih preduzimao je razne mere, ali uglavnom s malo uspeha. Negde u jesen 1943. godine on je, na primer, sačinio poseban plan za ukla- njanje kompletne grupe ustaških pukovnika, takozvanih rasova. Na os- novu tog plana, Služba sigurnosti Rajha u Zagrebu, kojom je ruko- vodio njegov nekadašnji sekretar u Beču, Ginter Herman (Guenther Hermann), trebalo je da u najvećoj tajnosti, jedne noći, munjevitim prepadom pohapsi sve te ustaške glavešine na čelu sa Maksom Lubu- ićem, strpa ih u jedan stočni vagon i pod jakom stražom uputi u Nemačku. Što se taj plan izjalovio, što je — mada nikad uistinu - odbačen — ostao nesproveden u delo, on nije mogao dovoljno da nažali do kraja svog života.

Takav kakav je bio, Glez fon Horstenau je bio uvek dobar za jedno iznenađenje, sposoban da svojim određenim postupkom ili rečju zapanji i svoje prijatelje i svoje neprijatelje. Kad su mu se 1917. godine, kao dobrom i pobožnom katoliku koji je retko koju misu propuštao čak i pod Hitlerom, obratili sa predlogom, inače od cara aminovanim, da dozvoli da se u rovove pošalju katolički sveštenici radi prekrštavanja pravoslavnih vojnika — on samo što se nije uhvatio šakom za svoj šlic na pantalonama. (Direktni podnosilac predloga o kojem je reč, bio je kasnije poznati profesor teologije Vilhelm Šmit /Wilchelm Schmidt/, koji je pod pseudonimom Austriakus Observator /Austriacus Observator/, objavio upravo 1917. godine posebnu studiju o Germanima i Slovenima, naročito se u njoj okomljujući na pravoslavne u Austro-Ugarskoj i tražeći da se prema njima primene »energične odbrambene i kontrolne mere«, kako bi se »lojaini katolički Južni Sloveni sprečili da zajedno s njima idu i s njima održavaju veze«.[15]) A kad su jednom, upravo posle božje službe u salcburškoj katedrali, 1943. godine, neki prijatelji s kojima se do čas pre toga smerno krstio, zakukali što propadaju silni manastiri u Austriji, on im je, umesto odgovora, citirao Hitlerove reči da »katolički manastiri nisu ništa drugo do buzerantski kupleraji«!

Rođeni cinik, s mnogo maski na licu i ko zna koliko duša u telu, koje je negovao poput kaćiperke, Glez fon Horstenau bio je obdaren [1]

[14] Rendulic, Lothar (1887—1971), po ocu poreklom iz Vojne granicse u Hryatskoj. U Republid Austriji, posle 1918, imao čin pukovnika i bio vojni -ataše u Parizu (1933—1935). Penzionisan zbog pripadmštva Hitlerovoj nacio- nalsocijalističkoj partiji. Po ulasku Hitlera u Austriju, 1938, aktiviran i ubrzo unapređen u čin general-majora. Od 15. aprila 1943- do 25- juna 1944. ko- mandant 2. oklopne armije u Jugoslaviji. Poslednja funkcija (od 8. aprila 1945.) — zapovednik armijske grupe Jug. Kao ratni zločlnac, osuđen 19. februara 1948. na 20 godina robije. Pomilovan i pušten na slobodu 1951. Dalje o njemu u tekstu knjige.

[15] W. Schmidt (186ft—1954) bio je dopisni «lan Austrijske akadetnije nauka i, između ostalog, direktor Etnološkog muzeja u Vatikanu. Osnovna teza u njegovoj knjizi, jedinoj knjizi koju je car Karlo 1 pročitao u svom

mnogim blistavim talentima. I bio je veoma obrazovan. Pravi pravcati erudita. Bio je generalštabni oficir, izvrstan istoričar — dopisni član Austrijske akademije nauka, docent i honorarni profesor univerziteta. vešt diplomata, političar, spretan novinar i britko publicističko pero.

Bio je i obaveštajac visokog nivoa, istina ne u korist svoje domo- vine, već Nemačke. Kao velikog majstora u ratu iza kulisa, cenio ga je i uvažavao, i pozivao na konsultacije, i »kralj špijuna« prvog svet- skog rata, toliko čuveni nemački pukovnik Nikolai,[16]

Kao i u prvom, tako i u drugom svetskom ratu Glez fon Hor- stenau je bio odlično informisan. Među prijateljima, i uopšte među ljudima s kojima je dolazio u dodir, on je važio maltene za sveznajućeg, a u svakom slučaju za izvanredno obaveštenu ličnost, za pravu prav- catu riznicu vesti svake vrste. Po tome šta je sve znao i s kakvim je informacijama raspolagao, on je u drugom svetskom ratu — svejedno što se nalazio daleko od centra moći Hitlerove države — spadao među ličnosti najbolje upućene u sva zbivanja na frontu, u samom Rajhu i u svetu. Njegovi direktni pretpostavljeni, jedan feldmaršal fon Vajks[7] (von Weichs) ili p^k general-pukovnik Ler, nisu mu u tom pogledu do- sezali ni do pasa. Štaviše, oni su i sami — kad se radilo o velikoj poli- tici, o namerama i planovima sasvim gore na vrhu — često bili upućeni na njega i bili su mu veoma zahvalni za svaku doturenu vest, za svaki dobijeni savet. To je naročito bio slučaj od kraja 1942. i s početka 1943. godine, kada je mnogim nemačkim komandantima već bilo puklo pred očima i postalo jasno da Nemačka ne može dobiti rat i da spas leži jedino u sklapanju separatnog mira, bilo sa Sovjetskim Savezom, bilo sa Anglo-Amerikancima. Kako se vidi i iz pisma[18] Leru od 2. marta 1943. godine, Glez fon Horstenau je među prvima saznao^ za kontakte između predstavnika Nemačke i Sovjetskog Saveza u Štokholmu u Švedskoj. »Sve vesti«, kaže Ulrih fon Hasel na tu temu u svom tajnom dnevniku, »kazuju da GORE u očajanju sve više koketi- raju sa separatnim mirom sa Rusima. Uistinu, to je za Hitlera jedino rešenje. Musolini i Japan odavno insistiraju na tome, Ribentrop se ta- kođe hvata za ovaj konopac, a Hitler, koji je u početku hteo Ukra- jinu i time u osnovi učinio nemogućnim da dođe do jednog ruskog rešenja, treba sada da je već omekšao i da je zadovoljan i sa grani- cama iz 1914. godine. Ali jedna takva popustljivost morala bi da utiče [1]

životu, ali samo do devete strane (Glez fon Horstenau, Memoari, I deo, Str.. 497) bila je da se svakom narodu u okviru Austro-Ugarske, u nekoj sferi. državnog života, da prilika da vlada nad nekim drugim narodom, kako bi pri tom i sam, kao poseban narod, prestao da postoji.

[E] Wather Nicolai (1873 — nestao 1945. godine), šef nemačke vojne obaveštajne službe 1912—1918. Autor više knjiga na temu špijunaže.

[1] Weichs, Maximilian Lamoral (1881—1954), feldmaršal, komamdant 2. nemačke armije u napadu na Kraljevinu Jugoslaviju u aprilu 1941. Od 1943. godine vojni zapovednik Jugoistoka. Ostavio zanimljiv dnevnik, koji se citira u ovoj knjizi.

[8] BA/MAF, RH 31/111/12.

na Staljina da se ni u šta ne upušta, i to utoliko više što ni on kao ni iko drugi ne može imati poverenja u Hitlera kao partnera.)[19]

Uza sve drugo, Glez fon Horstenau je bio i izvanredan posmatrač, onaj koji precizno zapaža, sa nepogrešivom sposobnošću da u malome otkrije veliko. Kao realizator planova i kombinacija, koje su kod njega prosto izvirale kao iz nekog vrela, on je, međutim, najčešće zakazivao i skoro redovno ostajao da na svojim mnogobrojnim idejama sedi kao kvočka na bajatim jajima... Malo mu je od svega, kad se sve sabere, pošlo za rukom. A to ga je, ambicioznog bez mere i kraja, bolelo više od svega.

Godine 1944, u oktobru mesecu, kada je već uveliko počeo da svodi .svoj životni bilans, zapisao je u svoj dnevnik:

> »Moj život je bogat u pogledu peripetija. Godine 1918. bio sam upravo stigao dotle da budem naimenovan za šefa austrijske vojne kancelarije,[20] kada je došlo do sloma. Za vreme mog ministrovanja 1936/38, prorokovao mi je veliki broj ljudi da ću postati savezni kancelar. Na dan 12. februara 1938, tokom pregovora u Berhtesgadenu[21] (Berchtesgaden), napušten od obej u strana pao sam i na moje mesto — istina je ne žalim što je tako ispalo — stupio je Sajs-Inkvart. U leto 1944. došlo je do pravog juriša na sva moguća centralna nadleštva u Berlinu u smislu zahteva da se poslanik Kaše najuri, a da meni kao opunomoćenom generalu bude poverena i funkcija političkog predstavnika. Nekoliko nedelja potom — posle nesrećnog 20. jula — bio sam likvidirani čovek, a ismejavani i ruglu izvr- gavani Kaše, koga su čak i sami Hrvati smatrali višestruko za glavnog krivca njihove nacionalne nesreće, izdigao se kao feniks iz pepela. Da li to treba smatrati srećom ili nesrećom, potpuno je bespredmetno s obzirom na opštu ratnu situaciju. Mnogi upućeni misle da ja treba da zahvalim Bogu što je do toga došlo.«

Kao malo ko, Glez fon Horstenau je umeo sa ljudima. Znao je da ih osvaja, vezuje za sebe i, potom, podvrgne svom uticaju. (Za njega su ljudi, inače, bili kao i slike, kako je to jednom rekao i admiral Kanaris. »Kad se slici priđe blizu, može se pročitati potpis, ali da bi

" U tajnim kontaiktima između Nemačke i SSSR-a, vidnu ulogu igrao je Edgar Klaus, koji je od 1935. živeo u Jugoslaviji i bio vlasnik jednog rudnika, istovremeno radeći, po nemačkim podacima, za francusku i sovjetsku vojnu obaveštajnu službu. — Up. B. Martin, Verhandlungen uber se - parate Friedensschlusse 1942—1943, Militargeschichtliche Mitteilungen, 1976, str. 95-A-113. Opširno o svemu: Peter Kleist, Zwischen Stalin und Hitler. Pon Hassel, str. 235.

20 Umesto Gleza t Horstenau, šef carske vojne kancelarije postao je njegov prijatelj Fedor Ulmanski, generalštabni pukovnik — rođen u Zagrebu (1878), a umro u jednom selu kod Graca (1927).

Misli se na sastanak Hitlera i Suaniga, na kojem je praktično zapečaćena sudbina Austrije.

se ona shvatila, mora se izdaleka pogledati«.)[22] Zbog toga što je bio ta- ko umešan u ophođenju sa svetom s kojim bi dosao u dodir, ali i zato što je uvek i o svakom maltene aktuelnom pitanju bio najbolje obavešten i, svakako, što je umeo da na atraktivan način govori i o najbizarnijim stvarima, on je bio rado viđen u svakom društvu. To je bio slučaj u Dvojnoj monarhiji, gde su granice između klasa bile visoke kao Alpi, u prvoj austrijskoj republici, ali isto tako i u Trećem rajhu. Za vreme od nekih četrdeset godina, koliko se u svemu kretao po parketu rezervisanom samo za elitu, on je saobraćao sa carevima i kraljevima, regentima i prinčevima, grofovima i baronima, knezovima i maršalima, ministrima i predsednicima vlada, industrijalcima, banka- rima od velikog uticaja i naučnicima od imena. Među onima koji su ga rado viđali u svojoj blizini nalazili su se i jedan Karlo I, poslednji car Austrije, a i jedan Hitler, kancelar Trećeg Rajha. Dok je car Karlo, međutim, bio pre svega zainteresovan da sazna kakvu političku istinu da se informiše i obavesti, dobije kakav savet, Hitlerovi motivi susreta sa Glezom fon Horstenau bili su nešto drukčiji. Oni su delom bili i distraktivni. (Prema jednoj izjavi Vilhelma Hetla, Hitler je Gleza fon Horstenau »pomalo« prihvatao i kao jednu vrstu šereta. Svojim ađutan- tima on je pred njegov dolazak umeo da kaže: »Danas bih hteo da provedem nekoliko prijatnih časova. Dolazi Glez. Pripremite dobru ka- ficu i dosta kolača, on je veliki sladokusac!«[23]). Naviknut inače da sa- mog sebe sluša, i da razgovore pretvara u monologe bez kraja i konca, Hitler je bio spreman da iz usta Gleza fon Horstenau čuje ne samo dobar vic i oštroumnu opasku, kakvu duhovitu šalu, već i takve stvari koje bi mu po pravilu malo ko smeo i da pomene — promašenost pojedinih mera što su sa samog vrha naređivane, na primer.

Iz usta Gleza fon Horstenau Hitler je imao prilike da čuje i mnogu optužbu na račun ustaša i njihovog vođe Pavelića — »nepopravivog lažova, budžaklijskog advokata, najlepšeg tipa teškog zločinca«, kako ga je on sve nazivao.

Osim što ga je veoma rado slušao, i sa zadovoljstvom, kao kakvu prijatnu lektiru, čitao njegove pojedine zvanične izveštaje, Hitler je Gleza fon Horstenau rado uzimao i u zaštitu — od onih koji su ga stalno imali u viziru, koji su gledali da mu smrse konce. Od jednog Ribentropa (Ribbentrop), za koga je on bio najobičnija trač-baba i okoreli kafanski političar,[24] od jednog Geringa, koji ga je javno na- zivao smešnim vertepom, od poslanika Kašea, koji nije mogao da pod- nese njegovo austrijanstvo, da Italijane i ne pominjemo.

[22] Canaris, Wilchelm, obešen 9. aprila 1945. — up. Erich Kordt, Nicht aus den Akten, str. 241. O Kanarisu, opširno i dokumentovano, pišu i Jan Colvin i Andre Brissaud (Vidi bibliografiju).

[23] Izjava Peteru Brouceku, Beč (oktobar 1979), priv. arhiv P.

[24] Ribbentrop, Joachim, ratni zločinac, obešen u Nirnbergu 16. 10. 1946, po zanimanju oficir. Posle I sv. rata trgovački putnik. Ministar spoljnih poslova Rajha od 1938. do 1945.

»Što mi se ništa nije desilo«, priznaće Glez fon Horstenau i sam, »glavni razlog, bar kako ja mislim, leži u ličnom držanju Hitlera prema meni... Ja sam praktikovao da sa njim govorim drukčije nego njegovi idolopoklonici. Namerno sam nastojao da dođem u situaciju da nešto kažem i ponašajući se pomalo kao enfant terrible[25] (anfan teribl) dozvoljavao sam sebi izreke i šale, koje su se posle prepričavale u celoj Partiji.«[26]

Jednom prilikom, kad je zajedno sa Antom Pavelićem boravio u Hitlerovom glavnom stanu, a možda baš i zbog samog šefa ustaša — da bi ovaj video kako je on blizak i mio Hitleru — Glez fon Horstenau je za vreme zakuske neočekivano ispalio čitavu seriju uspelih »štosova«, na što je Hitler prsnuo u gromoglasan smeh. Jedva se savladavši od smeha, Hitler je posle svega, odjednom postavši sasvim drugi čovek, dobacio svom predstavniku u Zagrebu: »Vaš je maler što sam i ja rođen u Braunau, inače biste vi bili najčuveniji stanovnik tog mesta!« Lako se poklonivši, Glez fon Horstenau je onako bez zaleta, povratnom poštom, na to rekao: »Moj vođo, to ipak nije sasvim tačno. Vi sigurno znate: pre nekoliko stotina godina bio je u Braunau predsednik opštine jedan čovek koji je imao toliko dugačku bradu da je nogama gazio po njoj; on stoji između nas!«[27]

Mada mu je laskala Hitlerova naklonost, i bila mu dobrodošla kao oklopna zaštita od minzdraka i trozubaca između kojih se morao kre-[A] tati, Glez fon Horstenau nije cenio vođu Rajha, i to počev od 1938. godine. Jedan od razloga bio je taj što Hitler nije nimalo držao do svog austrijskog porekla i što je javno govorio, kad god bi mu se zato ponudio dobar povod, da je »ljubav prema zavičaju otrcani pojam*<.

Razmišljajući o tome zašto se Hitler tako ponaša i zašto daje takve izjave, on je u avgustu 1942. godine došapnuo beloj hartiji sle- deće: i

»Ovaj... čovek je egzistencija bez korena. Njemu je sudbina usktratila sreću da se oseti najuže i na najneposredniji način povezan sa komadom voljene zemlje. Tu leži objašnjenje za njegove mnoge karakterne crte. Bez ljubavi prema zavičaju nema ni ljubavi prema domovini, obično se kaže, i to se pot- puno potvrđuje u ovom slučaju...

Da voli, to ovaj čovek uopšte ne ume. Za njega je i sopstveni narod samo objekt, zato tu da bi se na njemu mogli iživljavati njegov siloviti nagon za akcijom, njegov nemir, i tako dalje...«

Averzija prema Hitleru zbog njegovog nemara prema austrijanstvu^. uticala je u velikoj meri da se Glez fon Horstenau nađe među onim

[25] Franc, reč — nestaško, đavolan, zadevalo. [24]

KAW, B/67, Brr. 114.

[a] Razgovor vođen prilikom posete Hitleru 26. 4. 1943. Zabeleška *od* maja 1943.

Nemcima koji su želeli da vođu Rajha uklone s kormila države, a koji su inače pripadali konzervativnim i klerikalnim krugovima.

Sa antifašističkim grupama otpora u samoj Austriji, i grupama u inostranstvu — Švajcarskoj, Engleskoj, Americi — koje se do 1943. uglavnom nisu izjašnjavale za samostalnu Austriju, on tokom celog rata nije imao nikakve veze. Naročito nije hteo ni da čuje za grupe otpora u inostranstvu, uključujući tu i Ota Habsburškog, koji se nadao da uz pomoć USA i Ruzvelta, kako ćemo još videti, vaspostavi staro habsbur- ško carstvo, ako nikako drukčije, a ono u formi jedne federacije.

Pripadnici pokreta otpora u Nemačkoj, s kojima je Glez fon Hor- stenau bio povezan, bili su, čini se važnim istaći — svi odreda kon- zervativci i ultrakonzervativci, klerikalci i ljuti antikomunisti, a inače, i u svakom slučaju, i dušom i telom za Nemačku od Severnog do Sredo- zemnog mora. Mnogi između njih zaslužili su »zlatne mamuze« svoje klase još 1919. godine, angažujući se najdirektnije u ugušivanju oruža- nih pobuna nemačkog proletarijata, pa čak i u ubistvu Roze Luksem- burg (Rosa Luxemburg) i Karla Libknehta (Liebknecht).[28] Svi su, inače, zauzimali visoke položaje u Hitlerovoj hijerarhiji, bili neko i nešto, pre svega u administraciji i vojsci. Njihova glavna baza, a u isti mah i zaštitnica i odstupnica, bila je centrala nemačke obaveštajne vojne službe u Berlinu, na čijem se čelu nalazio istaknuti kontrarevolucionar iz 1919. i 1920. godine, admiral Vilhelm Kanaris — mali Grk, kako su ga još zvali.

Kao pristalica »zapadne orijentacije«, to jest obaveznog povezi - vanja sa Engleskom, Glez fon Horstenau je bio najbliži sa zaverenici- ma iz kruga poznatog pod imenom »Mitvohgezelštaft« (Mittwochgesell- schaft) — Johanesom Popicem (Johannes Popitz),[29] Ulrihom fon Hase- lom. general-pukovnikom Ludvikom fon Bekom,[30] svojevremenim na- čelnikom generalštaba suvozemne vojske, koji je svoju ostavku, u av- gustu 1938, obrazložio sledećim rečima: »Da bi naš stav bio jasan istoričarima u budućnosti i da bi ugled Vrhovne. komande ostao čist, želim... da dam u protokol, da sam se usprotivio da se saglasim sa

[28] Luksemburg Roza, poljski socijalistioki teoretičar. Zajedno s Libk- nehtom bila jedan od osnivača komunističke partije u Nemačkoj (1918). — Up. A. Brissaud, n. d., str. 23.

[29] Johannes Popitz (1884 — obešen u Berlinu 2. iebruara 1945), pruski ministar finansija, jedan od vodećih zaverenika protiv Hitlera. Desničar.

[30] Beck Ludwig (1880—1944), general-pukovnik, načelnik generalštaba nem. vojske (od 1. jula 1935. do 21. avgusta 1938). Pripadao najužem krugu konzervativnih zaverenika protiv Hitlera. Bio predviđen za šefa nemačke države po uklanjanju Hitlera. Posle neuspelog atentata na Hitlera, izvršio samoubistvo. Beck je bio najtešnje povezan sa admiralom Kanarisom i naj- upornije je nastojao da oficirski kor sačuva od nacionalsocijalističkog uti - caja. On je još u jesen 1937. tražio da se Hitler, pre nego što mu pođe za rukom da Nemačku uvuče u rat, ukloni silom s vlasti. — Up. n.d. A. Brissaud str. 110, 111, i dalje. O Beku opširno i dokumentovano piše i Gert Buchheit, Soldatentum und Rebellion.

bilo kakvom nacionalsocijalističkom avanturom. Jedna konačna nemačka pobede je nemogućna«. Njihovi stavovi bili su, uglavnom, i njegovi stavovi. A oni su, u svim svojim razmatranjima i planovima, polazili od toga da bez jake i velike Nemačke nema trajnog mira u Evropi, niti pak efikasne odbrane od boljševizma. Trebalo je, po njihovom mišljenju, obavezno i po svaku cenu srušiti Hitlera, a aranžmanom sa zapadnim saveznicima osigurati poništenje svih odluka donesenih u Versaju[31] i obezbediti da u okviru Nemačke ostanu Austrija i Sudetske oblasti, Dancig i koridor, kao i neke druge zemlje. Sve u svemu, njihovi planovi išli su u pravcu osiguranja »velikog nemačkog prostora« u čijem su se »magnetnom polju« neminovno morali nalaziti Balkan, baltičke države, Finska i Skandinavija. (Govoreći o balkanskim naro-dima, čiju je budućnost zamišljao u »elastičnom« spoju sa posthitlerov- skom Nemačkom, organizovanom na »hrišćanskim principima«, fon Hasel je jednom rekao: »Ovi teško napaćeni narodi, morali bi se u celo -kupnom zapadnom telu dobro osećati i biti sigurni da će njihov priv-redni i socijalni razvitak u o vom sistemu biti najbolje obezbeđen, a samostalan život zagarantovan.-«) Maltene isto ono čemu je i Hitler težio, samo drugim metodama i na drugi način. (S obzirom na sve okolnosti, a posebno na to šta je grupa želela, i šta je planirala da ostvari, ispada da se ona suprotstavljala Hitleru, koji je u njenim oči-ma uza sve drugo bio i običan hazarder, ne zato što se nije slagala s njegovim ciljevima,[32] već što je bila uverena da će on izgubiti rat i da će onda doći do prave katastrofe po Nemačku, do formiranja dve Ne-mačke — jedne »bele« i jedne »crvene«, na šta je još 1941. godine, pred napad Hitlera na Sovjetski Savez, upozorio englesku vladu vođ opozicione grupe »Krajsauer Krajs /Kreisauer Kreis/, grof Moltke.)[33] Na molbu fon Hasela, s kojim se, kao i s Popicom, češće sretao, obično prilikom putovanja na referisanje u OKW, Glez fon Horstenau je u svom nadleštvu u Zagrebu praktično sklonio od očiju Gestapoa poznatog nemačkog monarhistu i izdavača časopisa »Beli listovi«, Karla fon Gutenberga[34] (Karl Ludwig von Guttenberg).

[3] **Versaj (Versailles), mesto kraj Pariza u kojem je pohpisan mirovni ugovor između sila Antante i Nemačke (28. 6. 1919).**

[32] Up. A. J. P. Taylor, The Origins of the Second World War, str. 323.

[33] »Kreisauer Kreis-«, zavereničkа grupa grofa Helmuta Moltkea, advo- kata, osnovana u leto 1940. Ime dobila po imanju KREISAU grofa Moltkea u Sleziji, gde se redovno sastajala. Grupa se uglavnom bavila kulturnim, privrednim i pravnim problemima s kojima bi se nova vlada, po obaranju Hitlera, imala da suoči. Cilj kruga je bio: Izgradnja NemaCke u hrišćan- skom duhu i u duhu socijalne pravde i njeno uključenje u udruženu Evro - pu. Clanovi grupe bili su pre svega aristokrati i pruski kolenovići. Sana Moltke, kao šef grupe. naginjao je gledanju da »zlo treba da protrči celu stazu, budući da bi unutrašnji nemiri mogli samo da zamrače

[34] Gutteniberg, Karl Ludwig, baron, klerikalac (rođen 1912 — ubijen od nacista 23. aprila 1945). Novinar i istoričar. Legitimista. Bio blizak saradnik general-majora Hansa Ostera. Prvobitno pripadao grupi otpora koju je formirao Joseph Rommer — Beppo (naziv grupe: Solf-Kreis). U akcijama protiv Hitlera sarađivao i sa Fabianom von Schlabrendorffom (Slabrendorf). Poznat i kao izdavač časopisa »Die weissen Blatter-« (Beli listovi), kojeg ocenjuju kao najvažniji »duhovni organ i zborište hrišćansko-'konzervativnih protivnika nacionalsocijalizma«. — Up. Karl Ludwig Freiherr von und zu Guttenberg, Deutsche Tagesjpost, Nr. 50, od 28. aprila 1965. str. 8.

Dotle zvanično pripadnik Abvera, Gutenberg je stigao u Zagreb za uskrs 1943. godine. Glez fon Horstenau mu je dodelio dužnost »zon- derfirera«, i udesio da on bude vezan direktno za njega.

Mada je bio u najtešnjim vezama sa Haselom, ideološki je Guten- berg stajao na poziciji grofa Moltkea i manje-više pripadao niegovom krugu. Ali, suprotno Moltkeu, čija je deviza bila da »otadžbinu treba voleti i njen poraz želeti«, on je smatrao da je dužnost svakog Nemca da spreči da dođe do poraza Nemačke u ratu, budući da bi jedan iz- gubljeni rat predstavljao za Nemačku potpuno uništenje.

Bio je i protiv toga da se Hitler ubije, već samo da se sruši s vlasti, a onda izvede pred redovni sud.

Sa Glezom fon Horstenau se od prve odlično razumeo i otvorio mu je i srce i dušu.

Posle atentata na Hitlera u leto 1944. godine, kada su dopali zatvora mnogi zaverenici iz konzervativnih krugova, u Zagreb je stiglo naređ enje iz Berlina da se i Gutenberg uhapsi. Naređ enje je primio šef Službe sigurnosti u Zagrebu, Herman, i o tome odmah — ali samo njega — obavestio Gleza fon Horstenau, svog nekadašnieg pretpostav- ljenog u Beču. A ovaj je, ne časeći ni časa, pozvao sebi zonderfirera Nemececka, koji je redovno odlazio na partizansku teritoriju u Pisaro- vini, i dobro se znao sa nekim članovima Glavnog štaba H rvat- ske, i rekao mu: »Prevedite od mah i kako znate Gutenberga na parti- zansku teritoriju!-«[35] Gutenberg, međutim, nije na to hteo da pristane. Delom iz straha za svoju porodicu, a delom iz uverenja da bi bilo »nemoralno ne pogledati svojim neprijateljima u oči...«

Kad je već reč o ljudima iz okoline fon Hasela, a s kojima je u nekakvoj vezi stajao i Glez fon Horstenau, koji je, kako to Guten- bergov slučaj pokazuje, umeo da bude i hrabar, ne bi se mogao, pa ni smeo, ne pomenuti profesor univerziteta Albreht Haushofer (Albrecht Haushof er).

Pre svega zbog njegovih pogleda na »novi red« u Evropi.

Velikonemac prvog reda i prve klase, Albert Haushofer je bio sin »oca« nemačke geopolitike, Karla Haushofera, osnivača toliko poznatog Geopolitičkog instituta u Minhenu, gde se u stvari i rodila teorija o »nemačkom životnom prostoru« i gde su, požudno, pili svi teoretičari nacionalsocijalizma, počev od Hesa[36] pa do Rosenberga,[37] čak i sam Hitler. Kao i otac mu, i Albreht Haushofer je bio geopolitičar. Za razliku od oca, međutim, čiji su pogledi uglavnom bili upućeni pre- ma Dalekom Istoku, on je svu svoju pažnju usredsređivao na zemlje u Srednjoj Evropi i na Jugoistoku, smatrajući da je to prostor u kojem Nemačka mora sebi da obezbedi hegemonistički položaj.

Stalno se i sam baveći pitanjima i problemima Srednje Evrope i Jugoistoka, Glez fon Horstenau se među prvima u Austriji zaintere- sovao za gledanja koja je lansirao Geopolitički institut u Minhenu.

[35] Izjava Wilibalda Nemececka od 10. septembra 1961. Privatan arhiv Petera Brouceka.

[36] Hess Rudolf, do bekstva u Englesku u maju 1941. Hitlerov zamenik i šef partijske kancelarije. U oktobru 1946. osuđen na doživotnu robiju.

[37] Rosenberg, Alfred, »rajhslajter«, ministar za okupirane oblasti na Istoku, ratni zločinac.

Pred 1938. godinu on je već bio stigao dotle da je ta shvatanja smatrao genijalnim...

Sećajući se toga, Kurt Šušnig je u svojoj izjavi, koju smo već po-menuli, rekao:

> »Glez fon Horstenau teško da je uopšte bio Hitlerov čovek, ali zato — Haushoferov, čije je geopolitičke poglede usvajao i pod čijim je uticajem bio ... i ostao.«

Glez fon Horstenau, koji je, kao što smo rekli, uvek bio dobar za jedno iznenađ enje, demantovao je, međutim, ovo Sušnigovo tvrđenje — i ne znajući za njega, naravno.

Pišući svoja sećanja iz 1936. godine, koji mesec pred pad u zarobljeništvo 1945, on je nastojao da se po svaku cenu distancira od Karla Haushofera, koji se tada nalazio u najvećoj nemilosti kod Hitlera, a sin mu u zatvoru Gestapoa.[38] [39] Ali i od Rudolfa Hesa, svojevremeno Hitlerovog prvog zastupnika.

Evo tih redova koji se odnose kako na Hesa, tako i na Haushofera

> »Hes me je pustio da govorim 57 1/2 minuta, a sam se zado- voljio sa 2 1/2 minuta... On na mene nije ostavio baš nikakav utisak.
>
> Ko je posetio Hesa, naravno, taj je morao da poseti i general- majora profesora Haushofera, nekadašnjeg komandira baterije i komandanta puka rezervnog oficira Hesa, i čoveka koji je kasnije, u vreme puča, sakrio Hesa na tavanu svoje kuće.
>
> Haushofer je bio prijatan Bavarac, ali se ni u jednu njegovu reč nije smelo verovati. Kao što je poznato, on je osnivač pseudo-nauke koja se zvala geopolitika... a na austrijskoj Ratnoj školi imala manje pretenciozan naziv — vojna geogra- fija.
>
> Haushoferov 'životni prostor' i oduševljenje za Japan... imali su velikog uticaja na Hitlerovu politiku.
>
> Haushoferova žena je bila punokrvna Jevrejka, prava dama inače, koja je, uzgred budi rečeno, od Hesa dobila diplomu počasne arijevke …«

Jedna od najosporavanijih ličnosti u novijoj nemačkoj istoriji, Karl Haushofer je sa svojim teorijama skrenuo pažnju nacionalsocijalista na sebe prvi put i u punoj meri 1924. godine. Tada je on objavio jednu

[38] Karl Haushofer je preživeo rat, ali je zajedno sa ženom izvršio samoubistvo u martu 1946. godine, odmah posle prvih saslušanja pred Me- đunarodnim sudom u Nirnbergu. Optužnica protiv njega nije podignuta, kako se tvrdi, da se »ne bi izazvao utisak da se krivični postupak vodi protiv ideja i akademskog učenja« (E. A. Walsh, Wahre anstatt falsche GeopoUtik. str. 12). Albrecht Haushofer je ubijen od pripadnika SS, na dan- -dva pred završetak rata.

[39] Glez fon Horstenau, Memoari, knjiga II, str. 137.

vrstu studije u kojoj je dao definiciju »nacionalnog socijalizma«,[40] isti- čući da je on temelj »socijalne aristokratije«, to jest vlade najboljih na osnovi prirodne selekcije, a uz obezbeđenje istih mogućnosti i šansi. (Zbog toga je on, između ostalog, posle drugog svetskog rata proglašen za »sivu eminenciju« nacionalsocijalizma, za prvog krivca što je režim Adolfa Hitlera dobio naučno oružje za svoju bezobzirnu ekspanzionis- tičku politiku.)[41]

Zahvaljujući nacionalsocijalistima, Karl Haushofer je geopolitiku u Nemačkoj podigao do neslućenih visina, stalno podvlačeći pri tom da je ona nauka koja služi samo čistom saznanju i da je njen primaran **cilj** da »obezbedi sredstva za političko delovanje i da bude putokaz u poli- tičkom životu«[42]

Na izdašnim jaslama nacionalsocijalizma, Karl Haushofer se ra- koljio sve tamo do 1938. godine. A tada je, sasvim neočekivano, pao u nemilost kod Hitlera. Razlog je bio njegovo saopštenje vođi Rajha da bi on mogao da izdejstvuje (kod Engleza, s kojima su i on i njegov sin imali sjajne veze, naročito sa visokom aristokratijom) da se Ne- mačkoj vrate sve kolonije, s tim što bi Nemačka morala, zauzvrat, da se odrekne svojih aspiracija u Istočnoj Evropi. (Na Istočnu Evropu, Karl Haushofer, kao i sin mu Albreht, kako će se još videti, gledao je u svemu očima Britanca Halforda Mackindesa — da ona sila politički gospodari svetom kojoj pripada kontinentalno »srce«, to jest istočno- evropsko-zapadnoazijski prostor kao veza između kontinentalnih bloko- va Azije i Afrike i, dalje, da je Lstočna Evropa baza za vojno-političku prevlast u svetu.)

Zaprepašćen time što je čuo, Hitler je pao u jarost, kako se skoro redovno dešavalo kada bi mu se nešto reklo što nije želeo da čuje ili s čime se nije slagao, i reagovao je kao kakav podnarednik iz Pomera- nije. Nogom je pokazao Karlu Haushoferu gde se vrata nalaze i vrišteći izjurio ga iz kancelarije ..[43]

Kad je otac pao, uzdrmale su se, što je za nacistički sistem bilo sasvim normalno, i pozicije njegovog sina.

Albreht Haushofer bio je tada na službi u ministarstvu spoljnih poslova. Kao ekspert, imao je funkciju specijalnog savetnika i u toj funkciji uzeo je vidnog udela u radu konferencije Nemačke, Italije, Francuske i Engleske u Minhenu, u septembru 1938. godine.

Da nije bilo Rudolfa Hesa, koji je inače uvek nastojao da na neki način napakosti Ribentropu, više je nego sigurno da bi tada i on potonuo. Međutim, kad je Hesa nestalo sa scene, kad je krišom odleteo u Englesku, zlo je stiglo brzinom orkana... Uhapšen je, u trenu, ne samo on, već i otac mu, Karl Haushofer. Obojica su optuženi da su učestvovali u pripremi plana za Hesovo bekstvo, što je u stvari bilo tačno. (Tokom priprema za Hesovo bekstvo, Albreht Haushofer je uputio i jedno pismo hercogu Hamiltonu, koje je ovaj dobio sa velikitn zakašnjenjem, početkom 1941. godine, i to preko engleske obaveštajne[**]

[40] Up. »-Zeitschrift fur Geopolitik«, broj 3, 1924. str. 127.

[4] Up. Beitrage zur Kritik der geopolitischen Expansionstheorien, Lajpcig 1958, Str. 481—543.

[*] Up. K. Kaushofer, Bausteine zur Geopolitik, Berlin 1928, Str. 27. [43] Up. Ursula Lack-Michel, Albrecht Haushofer, str. 9—14 i 32—34.

službe, i samo u kopiji.) Ali sve se dobro svršilo. Prvo je, na sveopšte iznenađenje, iz zatvora pušten otac, Karl Haushofer, a zatim i sin — sredinom jula 1941. Ko je odlučio da tako bude, i to pri takvoj kri- vici, nije nikad razjašnjeno. Ima indicija, međutim, da je to bilo delo Hajnriha Himlera, a da je iza svega stajao Popic, jedna od vodećih ličnosti u Haselovoj grupi otpora i prvi čovek iz kruga zaverenika s kojim je svemoćni SS-car, već u to doba, bio uspostavio direktan kontakt. :

Zauzevši se za Haushofera kod Himlera, ako je verzija koja kola literaturom tačna, Popic se u stvari zauzeo i za sebe samog, a i za Hasela. Jer, Haushofer je upravo u proleće 1941. godine bio našao put do Hasela i Popica, i po njihovom nalogu putovao je u aprilu iste godine u Svajcarsku da bi profesora Karla Jakoba Burgharta (Carl Ja- kob Burghardt), švajcarskog komesara pri Društvu naroda, upoznao sa Haselovim predlozima za aranžman između zaverenika i Velike Britani- je.[44] (Osnovno u tim predlozima je bilo da Velika Britanija da garanciju da neće uspešnu promenu režima u Nemačkoj iskoristiti za svoje ratne ciljeve, već da će sa Nemačkom, obnovljenom uz njenu pomoć, stupiti u pregovore o miru. Prevedeno na jednostavan i razumljiv jezik to je značilo da je sprovođenje prevrata u Nemačkoj, odnosno zbacivanje Hitlera s vlasti, dolazilo u obzir samo u slučaju da Velika Britanija prihvati da svemu pruži svoju podršku.)

Pošto po izlasku iz zatvora Albreht Haushofer više nije mogao putovati u inostranstvo, Haselu nije preostalo ništa drugo do da ga iskoristi za druge zadatke unutar grupe. Naložio mu je, zato, da se za- jedno sa Popicem i grofom Sulenburgom (Fritz-Ditlof Schulenburg) an- gažuje na izradi planova za upravnu reformu posle obaranja Hitlero- vog režima, kao i projekata koji su se odnosili na stvaranje novog poretka u Evropi, posebno u Srednjoj Evropi i na Jugoistoku.

Dokle je Haushofer stigao u ovom poslu — ne zna se. Ali je zato poznato da je on u jesen 1941. godine bio gotov sa jednom stu- dijom koja se ticala novog reda u Evropi posle Hitlera. Ta studija je bila, međutim, takva, da se on usudio da je u novembru 1941. preda državnom sekretaru u ministarstvu spoljnih poslova, Vajczekeru (Weiz- sacker), sa željom da se ona, ako je to mogućno, uruči Hitleru![45]

Polazeći od toga da Nemačka u svakom slučaju mora imati vodeću ulogu u Evropi (i da joj automatski moraju biti pripojeni Austrija, Sudeti, Elzas i Lotringija), on je za osnovno smatrao povlačenje trajne i nepromenljive granice između Nemačke i Sovjetskog Saveza. To se imalo postići obrazovanjem čitavog niza autonomnih »pufer-država«,

[44] Up. Hasel, n.d. str. 137. Iz zabeležaka Gleza fon Horstenau, oktobar 1944. godine, vidi se jasno u kojoj je meri on bio povezan sa grupom fon Hasela i, osim toga, u kojoj je meri bio upoznat sa aktivnošću Albrehta Haushofera. Citiramo dnevnik koji se odnosi na razgovor sa admiralom Birknerom (Burkner), tada desnom rukom Kajtela, a inače moćnom figurom u štabu Kanarisa dok je ovaj bio na čelu Abvera: >»...On uopšte nije, na primer, ništa znao o akciji oca i sina Haushofer u Švajcarskoj, u proleće 1941, a ovamo se sam spremao da se uskoro sastane sa profesorom Burk- hartom (Švajcarac s kojim je fon Hasel nastojao da postigne sporazum sa Velikom Britanijom).

[45] Up. Lack-Michel, n.d. str. 119.

koje bi u maksimalnoj meri stajale pod nemačkom kontrolom (granice Sovjetskog Saveza trebalo je da budu potisnute unazad, do iza linije Belo more i Nješko jezero preko Volhova, srednjoruske visije i okuke Dona do ušća Volge, pri čemu je zapadno od nje bilo predviđeno formiranje od Moskve odvojenog pojasa koji bi se pružao od Bele Rusije preko Ukrajine do Kavkaza i planinskog venca Indukuša u Se- vernom Avganistanu). Ove tampon-države Haushofer je, analogno svom generalnom planu o podeli zemalja prema značaju za Rajh, svrstao u grupu zemalja koje stoje u savezu sa Nemačkom i s kojima je tre- balo da budu zaključeni dugoročni vojni i privredni ugovori. Što se tiče zemalja na jugoistoku Evrope, s kojima se Haushofer mnogo bavio (godine 1936. izradio je po nalogu Ribentropa posebnu studiju o poli- tičkim mogućnostima na Jugoistoku, koja se čuva u Kongresnoj bibli- oteci u Vašingtonu), one su takođe trebalo da budu dovedene u maksi- malnu zavisnost od Nemačke. Za Hrvatsku i Srbiju (s Jugoslavijom kao državom Haushofer nije uopšte računao), kao i za baltičke države, a zatim Slovačku, bilo je rezervisano mesto u grupi »-Rajhu okrenute zemlje«. Slovenija pak, kao i Poljska i Ceška, trebalo je da dobije status nemačkog protektorata bez vlastite spoljne, vojne i privredne politike. (Preko zajedničkog šefa države, one bi sa Rajhom, u stvari či- nile personalnu uniju).

Razvrstavajući zemlje u pojedine grupe, kako smo naveli, Haushofer je u isti mah izvršio i razvrstavanje naroda i zemalja prema njihovoj spremnosti da priznaju i prihvate nemačko vođstvo. Po njegovom miš- ljenju, za »nemački red« najpre bi se mogli zadobiti narodi koji su bili ugroženi ili potlačeni i koji su bez »imperijalne prošlosti i imperi- jalnih ambicija«. Sa najvećim problemima, međutim, moralo bi se ra- čunati, bez obzira na njihovo momentalno držanje prema Nemačkoj, sa narodima kod kojih postoji svest o vlastitoj misiji, odnosno kod kojih je vladavina nad drugim narodima postala tradicija.

Polazeći od svega ovoga, Haushofer je narode Evrope razvrstao u četiri grupe. U prvoj grupi, uz Velikoruse, Poijake i Jevreje, naš li su se Srbi, kao narod koji sigurno dugo neće prihvatiti nemaćko vođstvo. U drugu grupu, Haushofer je svrstao narode koji se vrlo lako mogu zadobiti za Nemačku — Fince, Ukrajince, Slovake, Hrvate, Bugare, Ru- mune, Albance i Grke.

Smatrajući da Italija nikad više ne bi smela da postane velika sila, Haushofer se u svojoj studiji izjasnio za to da obala istočnog Jadrana, od Trsta do grčkih ostrva, bude zauvek oslobođena od nje. Cela obala Jadrana, od Rijeke pa dalje, uključujući Boku kotorsku i sva ostrva, trebalo je da bude predata Hrvatskoj. Istra je, pak, kao deo Slovenije, trebalo da dođe pod neposredno okrilje Rajha. Za Crnu Goru Hausho- fer je smatrao da bi bilo najbolje ako bi se ona pripojila Srbiji, s tim što bi joj se obezbedila izvesna autonomija. Banat i Bačka trebalo je da budu pripojeni Mađarskoj i da isključivo budu naseljeni Mađarima, za odštetu za oblasti u zapadnoj Mađarskoj koje su bile predviđene za pripajanje Rajhu i naseljavanje Nemcima.

Na Balkanu, inače, po mišljenju Haushofera, smela bi, do u da- leku budućnost, da budu favorizovana samo dva naroda — Hrvati i

Bugari. Bugarska je, prema studiji, trebalo — sa izuzetkom nekih ma- njih oblasti u Zapadnoj Trakiji i Makedoniji, koje bi imale da pripadnu Grčkoj — da ostane u posedu svega onoga što je dobila ugovorima i učešćem u drugom svetskom ratu: Južna Dobrudža, Zapadna Trakija sa izlazom na Egejsko more, unutrašnja Makedonija, Pirot i tako dalje. Prema Srbima, u celini, Haushofer je preporučivao opreznost, duboko uveren da će Srbija, »u najboljem slučaju«, dugo vremena ostati žarište nemira. Teškoće pri tom, smatrao je on, lako bi mogle nastati i zbog dinastičkog pitanja, pa bi se zato moralo sprečiti da Karađorđevici ponovo dođu na presto.[46]

Stošta iz ove studije, a naročito onaj deo koji se ticao Italije i njenog proganjanja za sva vremena sa istočne obale Jadrana, »paso- valo« je u koncept Gleza fon Horstenau, koji je upravo i zbog su - protnih stavova Hitlera u odnosu na Italiju, negde u leto 1941. i zau- zeo poziciju protiv nacističke politike na Jugoistoku uopšte i u NDH posebno. Držeći se nekih, zapravo osnovnih postavki u njoj, i polazeći od fon Haselovih gledanja da u »novom redu«, posle Hitlera, narodima Balkana, u naslonu na Nemačku i pod njenom zaštitom, treba da budu »obezbeđena sva prava i zagarantovana njihova osobenost«, on je, ne zaboravljajući ni u jednom času na Austriju u novim uslovima, u celini posmatrano, i delovao u NDH. Jedan od prvih saveznika, i savetnika, bio mu je, pri tom, predstavnik Vatikana u Zagrebu, bene- diktanac Đuzepe Ramiro Marcone (Giuseppe Ramiro Marcone), koji je, kako je sam Glez fon Horstenau rekao, bio »mudar i pun razumevanja« za njegove političke ciljeve u NDH.[47]

Ako se ostavi po strani Italija, protiv koje je sve preduzimao što mu je bilo samo moguć no i u NDH i u najvišim vrhovima Rajha, glavni cilj u politici Gleza fon Horstenau u NDH bilo je svrgavanje ustaša s vlasti i dovođ enje na upravu zemlje Hrvatske seljačke stranke, koja mu je bila prihvatljiva i zato što je bila »zapadno orijentisana-« (i što je mogla, kako je on to rekao general-pukovniku Leru, u »slučaju slu- čaja«, da izvrsno odigra ulogu mosta između nemačkih trupa na Jugo- istoku i Anglo-Amerikanaca). Prvi predstavnici HSS s kojima je on došao u dodir, bili su August Košutić i bivši ministar u Kraljevini Ju- goslaviji Ivan Anders. Mada ni jednog ni drugog nije lično cenio — prvog zbog neodlučnosti koja je na mahove dostizala i nivo kukavičluka, a drugog zbog upadljive prepredenosti i ljigavosti — on je sve činio da ih ima uza se, pa makar i na kraju kanapa. Zauzimao se za njih i kod ustaških vlasti, i izvlačio ih iz zatvora — i 1941. i 1942. godine. S Mačekom Glez fon Horstenau nije nijednom došao u kontakt. On to nije ni pokušao čak ni preko posrednika.

> »Vođu Hrvatske seljačke stranke, Vlatka Mačeka«, može se pro- čitati u zabeleškama Gleza fon Horstenau, »nisam lično upoz- nao, iako sam to žarko želeo. To mi iz političkih razloga nije bilo moguć no. Ali sam ja zato, kao i Kaše kojem je to bilo

[46] Up. Lack-Michel, n.d. str. 382—395.

[47] Up. Zagreb, izgubljeni raj, KAW, B/67, br. 88. Marcone je od 11. 3. 1918. bio starešina manastira Monte Vergine kod Opatije.

naređeno odozgo, držao svoju ruku iznad njega. On bi bez nemačke zaštite bio sigurno likvidiran od ustaša...
Kad sam početkom maja 1942. bio gost poglavnika na večeri na Rebru, Slavko Kvaternik je i u prisustvu Kašea rekao Pa- veliću: 'Poglavniče, želja mi je da ti jednom makar za dva dana napustiš Hrvatsku; tada bih ja iskoristio tu zgodnu priliku da streljam Mačeka .. .-x[48]

Iz »političkih razloga«, koje nigde bliže ne objašnjava, Glez fon Horstenau u svojim kombinacijama, koje su se ticale dovođenja Hrvatske seljačke stranke na vlast u NDH, nije nikada ozbiljno računao s Ma - čekom lično. (To nisu, kako će se još videti, računali ni drugi — pred- stavnici SD u Zagrebu, a zatim komandant Jugoistoka, general-pukov- nik Ler.) Zbog čega, međutim, Maček u stvari tvrdi drukčije, navo - deći da je »moguće« da ga je Glez fon Horstenau želeo postaviti na položaj kakav je imao Nedić u Srbiji i da je »takođ er moguće« da su ga ustaše uhapsile zato što su »primile obavijest o fon Horstenauovim namjerama«[49] — nije jasno, čak ni logično.

Kako ćemo još detaljno opisati, Glez fon Horstenau je, tamo kad je Musolini oboren, najdirektnije zatražio od Pavelića lično, da, s ob- zirom da su nastupila »ozbiljna vremena«, smesta prepusti upravu zem- lje predstavnicima Hrvatske seljačke stranke. Mačeka, pri tom, on nije čak ni pomenuo ...

Rado vršeći ulogu posrednika, po čemu je bio poznat i u Austriji do 1938. godine gde je nastojao da »izmiri« nacionalsocijaliste sa vladom Šušniga, Glez fon Horstenau je dosta truda uložio u cilju da predstavnici Hrvatske seljačke stranke i neki pripadnici NOP-a Hrvatske »nađu zajednički jezik«, sporazumeju se «u interesu Hrvatske« i formiraju jedan jak, čisto hrvatski blok, sposoban da se suprotstavi četničkom pokretu Draže Mihailovića, ali i narodnooslobodilačkom pokretu na čelu sa Titom.

U vreme kada se zalagao za stvaranje »čisto hrvatskog bloka«, Glez fon Horstenau je, kako će se još videti, uspostavio lični kontakt i sa Andrijom Hebrangom.

Šta je sve Glez fon Horstenau planirao u Zagrebu, šta je radio i šta je nameravao da radi, s kirn se sve sretao i s kirn je nastojao da se susretne, i kakav je uistinu on bio čovek, najbolje je bilo poznato nje- govom najbližem prijatelju i ađutantu, Eduardu Mecgeru iz Badena kraj Beča. Ali iz straha u kojem je godinama živeo, naročito u vreme kada su sve moguće obaveštajne službe nasrtale na njega da bi se do- čepale pismene zaostavštine Gleza fon Horstenau, zabeležaka i kores- pondencije, on je sve što je znao zadržao za sebe i potom poneo sobom u grob. Ostala je sačuvana, međutim, jedna njegova izjava, napisana za Vatikan, kad je u Vatikanu bilo rešeno da se kod Amerikanaca inter- veniše u korist Gleza fon Horstenau.

U toj izjavi,[50] svakako napisanoj i tako da bi se Glez fon Horstenau predstavio u što boljem svetlu, kaže se, između ostalog, sledeće:

Isti izvor.
Up. Fikreta Jelić-Butić, HSS, str. 73.
KAW, B/67, br. 52.

»Nacionalsocijalistička ideologija i nacionalsocijalistički metod» bili su strani konzervativnim shvatanjima strogo katolički vaspitanog Gleza fon Horstenau u tolikoj meri da se on vrlo brzo opredelio za opoziciju... Kad je rat počeo, on je nastojao da. se što pre i potpuno povuče iz političkog života i skloni u voj - sku, koja je, po svojoj tradiciji i vaspitanju, obećavala da bude protivteža nacionalsocijalističkoj partiji orijentisanoj na to da svuda uspostavi svoju potpunu vlast.

... Primljen u vojsku u činu general -majora 1939. godine, on u okviru OKW nije imao nikakvu rukovodeću dužnost. Bio je referent za vojnička groblja.

Za vreme boravka u Berlinu učvrstilo se kod njega uverenje, da put kojim je krenuo Treći rajh — uprkos svim zavaravaju- ćim uspesima u početku — neminovno vodi u propast. Tada je on došao u kontakt sa ličnostima, koje su četiri godine kasnije ušle u istoriju kao »ljudi 20. jula«. Veliku zabrinutost ovih ličnosti za sudbinu Nemačke i Evrope i njihovu duboku i na osnovu jasnih saznanja nastalu odvratnost prema vlada- jućem režimu, delio je i on u punoj meri. On je ovu vezu odr- žavao sve do ... 20. jula 1944. godine, pri čemu se mora smat- rati za pravo čudo da on, kao pripadnik ovog kruga, nije pao kao žrtva strašne osvete koja je tada izvršena.

... Položaj u Zagrebu prihvatio je rado, nadajući se da će mu poći za rukom — po strani od oficijelne nemačke politike — da u ovom jugoistočnom uglu Evrope... uspostavi stanje slično onom koje je jednom bila stvorila austrougarska uprava.

Moje dosadašnje izlaganje zasniva se na stečenim utiscima i razgovorima koje sam vodio sa Glezon fon Horstenau u vre- menu od 1936. do 1941. godine, kada službeno nisam bio u nje- govoj blizini. U junu 1942, međutim, dodeljen sam njegovom štabu i kao ađutant pripadao sam njegovim bližim saradnici - ma, naročito na političkom polju, tako da mogu da izreknem sud na osnovu neposrednog i ličnog iskustva.

Težnja Gleza fon Horstenau bila je da u hrvatskoj višena- cionalnoj državi — nacionalnom državom se nije mogla nazvati ta mešavina Hrvata, Srba i Muslimana — ostvari onaj stepen pravne jednakosti pred zakonom, koji je preduslov za život različitih naroda na istom prostoru. On se bacio na izvršenje zadataka kao stari Austrijanac, a nikako kao opunomoćenik Rajha, i od prvog do poslednjeg dana svog boravka u Hrvat— skoj nastojao je da prema svima grupama otpora, koje su se brzo formirale, nastupa samo humano i uz poštovanje principa međunarodnog prava.

Tome što je on težio brzo se javio otpor: sa strane ne- mačkih službi, koje su htele da svoje recepte o postupku pre- ma stranim narodima u okupiranim oblastima... primene i u Hrvatskoj, a i sa hrvatske strane, od ljudi koji su zahvalju-

jući Nemačkoj došli na vlast i kojima dobro naroda i inte - resi zemlje nisu mnogo značili... Nalazeći se između ovih dveju, dopunjavajućih sila, koje su zajedno svesno išle na izazivanje građanskog rata, Glez fon Horstenau je pokušavao, sa mnogo umešnosti i uz visoko osećanje odgovornosti — da dobro forsira, a rđavo suzbija. Ali kako je pravo odluke po principijelnim političkim pitanjima imalo ministarstvo spoljnih poslova, a po vojnim — OKW, odnosno komandujući generali, on je u Hrvatskoj mogao da bude samo opominjač i upozora- vač. Pa ipak, iako je to tako bilo, on je uspevao da ponešto postigne... Njegova je zasluga što su stotine i stotine pravo- slavnih građana spaseni od krvavih mera ustaša...

... Ja se usuđujem da pozovem generala Velebita[51] iz štaba maršala Tita, da posvedoči da su namere Gleza fon Hor- stenau bile besprekorne i da on ni kad je protivnik bio u pi- tanju nije napuštao liniju riterstva i humanosti.

Mi smo 1943. godine sa Velebitom vodili mnoge ozbiljne raz- govore...

Razvoj celokupne ratne situacije, počev od kraja 1942. go- dine, doneo je sa sobom, da je Glez fon Horstenau sa odanim mu hrvatskim prijateljima pretresao pitanje mera koje bi tre- balo preduzeti radi zaštite zemlje i njenih stanovnika u tre- nutku nemačkog sloma, koji je, po njegovom mišljenju, bio neizbežan. Samo ko je živeo u Trećem rajhu može da proceni kakvoj se ličnoj opasnosti izlagao onaj ko se upuštao u takva razmatranja...

... U jesen 1944. Glez fon Horstenau je smenjen sa svoje dužnosti u Zagrebu i dodeljen OKW, sa zadatkom da pismeno obradi iskustva koja je stekao kao opunomoćeni general u NDH. U ovo vreme njemu je uspelo da preko posrednika stupi u vezu sa predstavnicima SAD u Š vajcarskoj. Oni su ga pozvali da dođe na razgovor u Švajcarsku, ali zbog pooštrenih mera na granici to je otpalo ...«

Slika o Glezu fon Horstenau ne bi bila potpuna ako se ne bi reklo da je on sve bio pre nego vojnik i da je samo jednom u životu, i to vrlo kratko vreme, bio komandant jedne veće vojne formacije. To je bilo

[51] Velebit, Vladimir, u VS vodio pravne poslove, zatim oficir za vezu sa inostranim vojnim misijama pri Vrhovnom štabu NOVJ, šef misije NOVJ kod britanske Vrhovne komande zamenik ministra spoljnih poslova u vla- di Tito-Šubašić, ambasador FNRJ u Velikoj Britaniji. Uč esnik u pregovo- rima vođenim između Vrhovnog štaba NOVJ i Nemaca 1943. godine. Srbin iz Hrvatske. Otac, deda i pradeda mu bili austrougarski oficiri. Otac Du- šan, general-major, od jula 1914. zamenik komandanta zagrebačke vojne oblasti, bio pod istragom 1915. godine, koja se završila oduzimanjem čina (zbog masovnog oslobađ anja obveznika vojne, odn. ratne službe). Kako je to ostavio zabeleženo njegov ađutant, Hubka, krivični postupak je obustavljen »iz formalnih i političkih razloga«. Autor »Sećanja«, vrlo zanimljive knjige o događajima iz II svetskog rata, pre svega u kojima je lično učestvovao.

u Jugoslaviji, u januaru 1943, za vreme operacije »Vajs-«, ali ne po svo- joj, već po tuđoj volji — volji general-pukovnika Lera.

> »Dok je Liters imao da komanduje na glavnom bojištu«, kaže Glez fon Horstenau u dnevniku, »južno od Save, meni je pre- data komanda na prostoru između Save i Dunava, u pet sto- tina kilometara dugoj 'panonskoj Hrvatskoj', što je značilo da sam ja imao da osiguram i železničku prugu Zagreb—Beograd. Ja sam tamo postao 'vojskovođa' protiv svoje volje, istina sa jednom vrlo skromnom silom. Njeno jezgro predstavljala je 167. nemačka rezervna divizija pod komandom mog starog prija- telja i saradnika[52] iz Ratnog arhiva u Beču, generala Braune- ra, i 1. hrvatska planinska divizija. Sve drugo je bio bašibozuk, jačine dveju slabih divizija ...«

3. Memoari i priča o njima

Testament koji je Glez fon Horstenau stastavio u Nirnbergu, u zatvoru Međunarodnog vojnog suda, potpisali su, kao svedoci-overači, Vilhelm Hetl i poznati pripadnik Službe sigurnosti Rajha i jedan od glavnih saradnika Rajnharda Hajdriha (Reinhard He^drich),[1] Alfred Naujoks (Naujocks),[*1 2] u svoje vreme, kao i Hetl uostalom, najdirektnije angažovan u aferi falsifikovanja dokumenata protiv sovjetskih maršala — Tuhačevskog[3 *5] i drugih.

Dok se sa Naujoksom jedva i znao, sa Hetlom je, kako smo već rekli, Glez fon Horstenau bio i stari i dobri prijatelj. Njihovo prija- teljstvo počelo je još pre ulaska Hitlera u Austriju. Hetl je bio ilegalni nacista i još tada radio obaveštajno za nadležne SS-službe u Berlinu.

Po pripajanju Austrije Trećem rajhu, Hetl je postao referent u Službi sigurnosti u Beču, ali je zbog intervencije u korist jednog prija-

[52] Divizija koju Glez fon Honstenau pominje, bila je početkom 1943. stacionirana u Zagrebu i okolini. Njeni pripadnici bili su uglavnom Austrijanci iz Gornje Austrije (Line) i folksdojčeri iz Elzasa. Pred operaeiju »Vajs-«, kako to navodi u svojim zabeleškaraa Glez fon Horstenau, trebalo je da bude streljano 150 Elzašana zbog masovnog slanja defetističkih pisama u domovinu. Komandant Brauner, koji je inače ceo slučaj sa Elzašanima zataškao, pokazao se kao surov komandant, naročito u nemačkoj operaciji protiv NOVJ — »Kugelblic« (Kugelblitz). »On ima«, kaže Glez fon Horstenau za njega, »-lepih nekoliko stotina ljudskih života na svojoj savesti. Neka nas Bog sačuva od ovakvih Austrijanaca.. .*<.

[1] Reinhard Heydrich (1904 — ubijen u Pragu 4. juna 1942) bio je šef SD od 1931—1934. Od 1934. do 1939. šef policije sigurnosti i šef SD. Od 1939. do smrti, šef RSHA. U septembru 1941. postao i protektor Češke i Moravske. Bio je moćnik od koga su zazirale i same nacionalsocijalističke vođe.

[2] Naujocks, Alfred, SS-pukovnik, bio je jedan od najbližih saradnika Rajnharda Hajdriha, prvog šefa RSHA (od oktobra 1939. do maja 1942). Učestvovao je, između ostalog, u više ubistava nacističkih protivnika. Hitler ga je lično odlikovao Gvozdenim krstom prve klase posle kidnapovanja engleskih obaveštajnih oficira u Holandiji (9. novembra 1939). Učestvovao i u falsifikovanju engleskih novčanica. Pobegao iz američkog zatvora i godinama mu se nije bilo ušlo u trag.

[5] Na osnovu isfabrikovanih dokaza, Tuhačevski je 11. juna 1937. osuđen na smrt i odmah pogubljen.

telja Gleza fon Horstenau, profesora Borodajkevica, zapao u teškoće,. pa je neko vreme, kao običan borac, po kazni služio u jednoj SS-jedi- nici, između ostalog i u Srbiji. Zahvaljujući Kaltenbruneru (Kaltenbru- nner),[4] međutim, kao i još nekim drugim uticajnim funkcionerima u SS, Selenbergu (Schellenberg),[5] između ostalog, rehabilitovan je ubrzo i vraćen na svoju dužnost u SD, ali u centralu u Berlin, u Glavnu upravu sigurnosti Rajha (RSHA).[*5 6] Postao je čak šef odeljenja za zemlje Jugo- istoka.

Osim što su bili prijatelji, Glez fon Horstenau i Vilhelm Hetl bili su skoro u svemu istomišljenici. (Razlikovali su se samo u tome što Hetl, nasuprot Glezu fon Horstenau, nikad nije hteo da kaže ni jednu jedinu ružnu reč na račun Hitlera lično.) Obojica su se osećali velikim Austrijancima i protivnicima Prusa. Pred kraj rata zajedno su se pove- zali sa američkom obaveštajnom službom u Švajcarskoj i zajedno poku- šali da obrazuju, očekujući američku podršku, posebnu vladu u za- padnom delu Austrije ...

Na moćnom i uticajnom položaju, Hetl je Glezu fon Horstenau bio velika potpora i zaštita kroz sve godine nacističkog režima. Zaštita je bila naročito dragocena odmah posle pripajanja Austrije Nemačkoj, u vreme kada je »plavi Mojsije-«,[7] kako je glasio Hajdrihov nadimak, kao šef celokupne Službe sigurnosti Rajha, priredio pravu hajku na sve i svakog u Austriji, pa i na one koji su inače bili zaslužni za njeno pri- ključenje Nemačkoj. (Nepoverljivi Hajdrih nije mnogo držao do veliko- nemačkih osećanja austrijskih nacionalsocijalista, čak ni pripadnika SS, Odmah posle takozvanog anšlusa, on je naredio da se, za svaki slučaj, »totalno nadziru« i jedan Kaltenbruner i jedan Sajs -Inkvart, ljudi koji su sve učinili da Hitler što pre dohukta u alpsku republiku.)

Sećajući se tih prvih dana posle »anšlusa«, kada su dostavljači imali najpuniju sezonu i serijski podnosili prijave protiv svakog i sviju, pa i protiv njega,[8] Glez fon Horstenau kaže:

> »Ja sam... sve do Hajdrihove smrti praćen na svakom koraku. Služba sigurnosti (u Beču, pr. a.) tražila je od 'gaulajtunga' u Beču i od SA-grupe Dunav (kao ministar postao sam počasni SA-vođa, a da pri tom nisam dobio neku funkciju niti sam pak

* Kaltenbrunner, Ernst (1903 — obešen u Nirnbergu 16. 10. 1946), advo- kat po zanimanju. SS-obergrupenfirer. Vrhovni šef RSHA od 29. 1. 1943. Poreklom iz Gornje Austrije.

ᵕ Schellenberg, Walter, SS-general-lajtnant, 1939—1942 zamenik šefa VI uprave za špijunažu u inostranstvu Službe sigurnosti Rajha. Potom šef, do 1944. Objavio posle II sv. rata (1950. je pušten iz zatvora) zanimljive memoa- re, koji se često citiraju u svetskoj literaturi. Podržavalac Vilhelma

ᵕ RSHA je osnovana naređenjem A. Hitlera od 27. 9. 1938. Ona je bila vrhunsko telo triju organizacija: kriminalne policije, tajne policije (Gestapoa) i Službe sigurnosti (SD).

ᐟ Up. Shlomo Aronson, R. Heydrich, str. 27 i 72.

* Odmah posle priključenja Austrije Trećem rajhu, Gestapo je uhapsio skoro 20 hiljada lica. Prvi transport zatvorenika krenuo je u KZ Dachau već 1. aprila 1938. — Up. n.d. R. Luža, str. 245. Takođe i K. R. Stadler, Austria, str. 157.

obavljao kakvu komandnu dužnost') moje isključenje. Svuda se ukazivalo na to da sam ja bio dugogodišnji član Hrišćansko-- socijalne partije... Što mi se nije ništa ozbiljnije desilo, imam da zahvalim, ne naposletku, ilegalnim vezama sa prijateljima iz Službe sigurnosti.. .<

U Nirnbergu, prijateljstvo između u Gleza fon Horstenau i Hetla je još i produbljeno. Okretan i snalažljiv, mlad i u punom zdravlju, a dobro stojeći kod Amerikanaca kojima je stalno imao da ponešto važno kaže i dojavi što se ticalo Trećeg rajha i, naročito, Jugoistoka — Jugo- slavije i Mađarske, pre svega, Hetl je neprestano činio neke usluge svom starom prijatelju. Uspevao je da sredi čak i nemoguće: na pri- mer, da mu obezbedi pisaću mašinu, kako bi mogao da završi memoare, ali i da napiše čitav niz članaka. Naravno, Glez fon Horstenau mu je za sve bio vrlo, vrlo zahvalan. I nije ni čudo, kad se sve to ima u vidu, što se Hetl u testamentu pojavljuje, zajedno sa Eduardom Mecgerom, kao naslednik pismene zaostavštine Gleza fon Horstenau.

Po poslednjoj volji Gleza fon Horstenau, Hetlu su pripali memoari koji se odnose na vreme do 1936. godine i koji su delom pisani u zat- voru u Nirnbergu, a zatim sve zabeleške i radovi nastali u Augsburgu i drugim logorima, pa i u Langvaseru. Sav taj silan, delimično i rukom pisani materijal, Hetl je mesecima i mesecima skrivao u prljavom rublju i jednom ćebetu i na kraju ga, kad je pušten na slobodu, pro- švercovao kraj američkih straža i preneo svojoj kući, u Bad Aussee n Gornjoj Austriji.

Navodno, materijal je godinama ležao zakopan u vrtu Hetlove kuće.

Neke dvadeset i tri godine posle smrti Gleza fon Horstenau, 1969.. .godine, Hetl je jedan deo zaostavštine »otkopao iz zemlje-« i predao .Ratnom arhivu u Beču. Ostatak, sve drugo, zadržao je kod sebe, u svom skrovištu, još punih 14 godina — sve tamo do 1983. a tada ga je takođe predao Ratnom arhivu u Beču.

Sa glavnim i najglavnijim delom pismene zaostavštine Gleza fon Horstenau, koji je pripao Eduardu Mecgeru, slučaj je bio sasvim druk-
'čiji.

Taj deo — memoari od 1936. do 1941. godine, dnevnik-zabeleške od aprila 1941. do aprila 1945, zatim razni kraći napisi i sećanja, uglavnom iz Zagreba, znatna lična korespondencija, izvesni izveštaji Službe sigur- nosti i Abvera, dokumenta, itd. — nalazili su se na čuvanju kod salc- burškog nadbiskupa Andreasa Rorahera, u njegovoj rezidenciji. Tamo su oni bili deponovani neposredno pred kraj rata, poslednjih dana ap- rila 1945. To je učinio lično Mecger, po nalogu Gleza fon Horstenau.

Po puštanju iz američkog zarobljeništva, poslednje sedmice u de- cembru, 1946. godine, Mecger je, na osnovu testamenta, podigao

' Počasni SA ili SS-rang bio je uistinu samo počasni. Ponekad su svi »rangovi« dodeljivani i grupno, na primer službenicima jedne ustanove ili aninistarstva. Tako se Ribentrop dogovorio sa Himlerom, u vreme najveće međusobne ljubavi, 1938, da svi službenici ministarstva spoljnih poslova budu »globalno* primljeni u SS i već prema svojim funkcijama dobiju :počasne
SS-činove. Nr. 112, fol. 1—11.
KAW, P/67

nasleđe i krišom preneo u hotel »Zidban« (Sudbahn) na Seme - ringu, koji je pripadao njemu i njegovpj supruzi. Tu ga je dobro sakrio, ne upućujući u tajnu nikog, čak ni svoju ženu.

Jedno vreme, neke četiri godine, kako je sam ispričao pred svoju smrt, on nije čak ni samom sebi smeo da prizna da je sakrio zaostav- štinu Gleza fon Horstenau. Iz straha za vlastiti život... Tada su, po njegovim rečima, a naročito 1947. godine i potom, u vreme poznatih zategnutih odnosa na relaciji Moskva—Beograd, na njega nasrtali svi mogući i nemogući ljudi interesujući se za zaostavštinu Gleza fon Horstenau. Bili su to, po njegovom mišljenju, predstavnici obaveštajnih službi — i sa Istoka i sa Zapada...

Godine 1950, međutim, Mecger je prekinuo svoje ćutanje i priznao da se u njegovom posedu nalaze hartije Gleza fon Horstenau. Na to ga je, vrlo vešto, ali i nekorektno — kako to potvrđuje i Vilhelm Hetl — naveo nekadašnji direktor Ratnog arhiva u Beču, vojni istoričar Ru- dolf Kizling (Kiszling).

Rođen u Banatu, u nekadašnjem Velikom Bačkereku, Kizling je pod Hitlerom imao čin generala i uz saglasnost najviših instanci Rajha bavio se nekakvim studijama u vezi sa Hrvatskom. Putovao je za vreme rata i u Zagreb i bio je tom prilikom primljen i od Pavelića lično. Vođ ustaša je čak, u njegovu čast, priredio i svečan ručak .. .[u]

Kad su Amerikanci stigli u Beč, Kizling se, po mnogo čemu sudeći na osnovu preporuke Vilhelma Hetla, obreo u njihovom krugu i postao saradnik određene ustanove koja se uglavnom bavila problemima Jugo- slavije.

Bio je prihvaćen kao ekspert za Hrvatsku.

U vreme kad je Mecger, zbog zaostavštine Gleza fon Horstenau drh- tao od svega i svačeg, i ceptao od straha od sviju i svakog, Kizling je dobio nalog od svojih pretpostavljenih američkih prijatelja da napiše jednu obaveštajno-političku studiju o Hrvatskoj. U toj studiji, uza sve drugo, trebalo je da bude obrađeno i vreme rata, a posebno i de- taljno situacija u vezi sa ustaškim pokretom i Hrvatskom seljačkom strankom. (Prerađena, i to u vrlo znatnoj meri, i potpuno prilagođena za najširu javnost, ova studija je zatim, 1956. godine, kao knjiga od- štampana u Gracu o trošku američke obaveštajne službe, kako je to sam Kizling priznao pred svoju smrt. Knjiga je, uprkos »istorijskoj fasadi«, ispala jedno izrazito nepouzdano i skroz naskroz tendenciozno napisano delo, koje sa serioznim naučnim radom jedva i da ima neke ozbiljnije veze.)[*12]

Za posao koji je trebalo da obavi, Kizlingu u prvi mah nisu sta- jali na raspolaganju bogznakakvi izvori na raspolaganju, posebno za vreme postojanja NDH. Samo na izjave ustaške emigracije, raspršene širom sveta, a s kojom je relativno brzo uspostavio kontakt, on se nije mogao osloniti. Bilo mu je, stoga, više nego potrebno da se dokopa

" Kizling se prilikom sastanka sa Pavelićem dogovorio da objavi jednu knjigu o ustaškoj državi, s tim što bi finansiranje preuzela na sebe vlada

[12] Knjiga o kojoj je reč objavljena je pod naslovom »Die Kroaten« i uglavnom je bila dobro prihvaćena od reakcionarnih krugova, neprijateljski nastrojenih prema Jugoslaviji.

pismene zaostavštine Gleza fon Horstenau, a u prvom redu njegovihi zabeleški koje su se odnosile na prilike u NDH i ustaški pokret.

Informisan od Hetla da je Mecger naslednik jednog dela zaostav- štine Gleza fon Horstenau, i da on sigurno zna gde se ta zaostavština nalazi,[13] Kizling je Mecgeru, s kojim se inače dobro znao, otvoreno rekao šta želi — istina napominjući da bi on, zbog nekih tekstova na kojima radi, a koji se tiču Gleza fon Horstenau, želeo samo da dobije uvid u jedan deo zaostavštine, onaj koji se tiče godina rata, zapisa iz. Zagreba u stvari.

Mecger mu je učinio po volji. Ali kad je Kizling dobio rukopis u ruke, on je odjednom hteo i da ga ponese sa sobom. Mecger se tome energično usprotivio, pa je došlo ne samo do oštrih i najoštrijih reči, već skoro i do fizičkog obračuna. Epilog svega je bio da je državna ma- šinerija stavljena u pokret...

Pre nego što je dotle stiglo, međutim, Kizling je načinio jednu svojevrsnu pogodbu sa Državnim arhivom u Beču, zapravo sa njegovim tadašnjim generalnim direktorom Gebhardom Ratom (Gebhard Rath). On, Kizling, reći će gde se nalaze spisi Gleza fon Horstenau, a Državni arniv, K.au in dobije, omogućiće mu uvid u deo koji se tiče NDH i osim svega dati mu dozvolu da taj deo, kao materijal, može koristiti za svoje studije o Hrvatskoj.[14]

Pod pritiskom vlasti i sile zakona (kao ratnom zločincu sva imo- vina Gleza fon Horstenau bila je konfiskovana u korist države), Mec- ger je morao da državnoj tajnoj policiji preda svoje blago. Ali, lukav kakav je bio, on je ispraznio samo jedno skrovište i predao jedino one materijale koje je svojevremeno pokazao Kizlingu, a koji je ovaj bio i naveo u svojoj prijavi državnim organima. Drugi, isto tako važan deo» — razna dokumenta, pisma, i štošta drugo što Glez fon Horstenau nije smeo poveriti stranicama svog dnevnika, ostalo je kod Mecgera. Kako je on izjavio koji mesec pred svoju smrt u Badenu, u jarosti, a i da bi se osvetio Kizlingu za njegovu nekorektnost — sa izuzetkom pisama nekih vladara Glezu fon Horstenau,[15] on je navodno spalio sav taj silan i dragoceni materijal. Šta je sve i kakav vredan fond vatra pro— gutala, potvrđuje sledeća, slučajno sačuvana zabeleška o saopštenjima koja je Glez fon Horstenau primio iz Zagreba 22. januara 1945. godine:

> »Iz Zagreba se javlja: 2 visoka službenika spoljnih poslova uhapšena zbog prodaje diplomatskih pasoša. — Hrvatska crkva primila dopis od pape, u kojem se ističe da je podržavanje Ne- maca manji greh od pružanja podrške Titovom pokretu. Od sveštenika je zatraženo da u ovom smislu deluju. — Nad— biskup Stepinac, koji je još u prvom svetskom ratu bio blizak [*II]

[u] U testamentu od 5. 2. 1946. nije rečeno gde se sve nalazi pismena zaostavština, između ostalog i zbirka fotografija iz NDH. Napomenuto je samo da se za adrese (mesta gde se zaostavština nalazi) treba obratiti iz- vesnoj gospođici Svoboda u Salcburgu, u ulici Dreifaltigkeitsgasse, stara zgrada Borromaeum-a.

[4] Up. Peter Broucek, uvodna reč u memoarima Gleza fon Horstenau, II knjiga, str. 44—47.

[*] Između ostalog, radi se tu o nekim vrlo interesantnim pismima biv- šeg bugarskog kralja Ferdinanda.

Srbima (Solun-legija), sad se ponovo izjašnjava za jednu hrvatsko-srpsku politiku. — Pavelić izgleda da se nosi mišlju da Hrvatsku proglasi za republiku. — Vođ hrvatskih studenata Kara Marko (raniji ustaša) založio se na jednom skupu za ula- zak u vladu Mačekove partije i garantovao da bi se u tom slu- čaju Košutić[16] odmah vratio natrag, a sa njim i najveći deo partizana. Pavelić je na to naredio da se Kara uhapsi, ali je pre nekoliko dana na intervenciju dr Buća[17] svoje naređenje povukao. — Direktor državnog imanja Božiakovina kod Zagre- ba, Kolar Slavko, jedan poznati komunista, pobegao je u par- tizane, ali je pre nekoliko dana prilikom jedne akcije čišćenja uhvaćen i predat prekom sudu. Kod Kolara je nađ ena pro- pusnica u kojoj nemački poslanik Kaše zahteva od svih vlasti da se Kolaru omogući slobodno kretanje i da mu se pruži svaka potrebna pomoć. Bilo je i pre ovoga poznato da je Kolar bio intimni prijatelj nemačkog poslanika Kašea i da je poslanik često odlazio kod Kolara u lov. Takođ e je neprijatno palo u oči da je direktor Kolar sa državnog imanja snabdevao Kašea životnim namirnicama, u kojima se inače oskudeva i kojima bi imanje trebalo da snabdeva bolnice. Ovaj će slučaj opet poslužiti za propagandnu hajku protiv Nemaca .. .[18]

Prema nekim indicijama moglo bi se zaključiti da su se u spisima koje je Mecger spalio — ako je uopšte sve i spalio! — lako mogli nalaziti i lični dnevnici (originali ili bar prepisi) Randolfa Čerčila (Churchill), sina Vinstona Cerčila, i Vladimira Nazora, a pre svega ovog poslednjeg. Na tu mogućnost, na neki način, upućuje i pismo nemačkog poslanika u Zagrebu, Kašea, Glezu fon Horstenau, od 8. juna 1944. .godine:

»Meni je javljeno, da je tokom akcije protiv Titovog glavnog štaba zaplenjen dnevnik Randolfa Čerčila. Ministar Rajha[19] želi da mu se on dostavi na najbrži mogući način. Ja vas molim da se postarate za hitnu dostavu kod komande kod koje se dnevnik nalazi u ovom času, i to preko mene ili pak preko Vrhovne komande.

U povodu ovoga molim vas da mi Nazorov dnevnik, koji se, kako sam to razabrao iz nedavnog razgovora sa vama, nalazi kod vas, stavite na raspolaganje radi uvida i ocene.«[20]

Da je Mecger uništio neke spise, general Kizling to nikad nije sa- znao. U stvari, on je bio zadovoljan i prezadovoljan onim što je dobio i

[16] Košutić, August, ing., blizak saradnik Vlatka Mačeka, potpredsednik Hrvatske seljačke stranke.

[17] Buć, Stjepan, visoki ustaški funkcioner, koji se po nekim pitanjima nije slagao sa Pavelićem. Posle II sv. rata, kao emigrant, objavio u Minhenu, 1957. godine »Značajke i sudbina Dušanovog carstva« (Merkmale und Schick sal des Kaiserreichs Dusan).

[18] Ova slučajno sačuvana zabeleška nosi broj 30/45. Pristigla je Glezu tonHorstenau 11. 2. 1945. KAW, B/67, Br. 100.

[19] Misli se na Ribentropa, ministra spoljnih poslova.

[20] PA/AA, NAK, Bd. 5, list H 301.555.

nadao se da će zabeleške Gleza fon Horstenau iz Zagreba moći svestrano da iskoristi. Međutim, dogodilo se drukčije. Njemu je dopušteno da se upozna samo sa određenim stranicama, ali pod uslovom da ni njih ne sme objaviti u celini, već samo u delimičnim, kraćim citatima (što je lako uočljivo već i pri prelistavanju njegove knjige o kojoj smo već govorili).

Posle toga, skoro na volšeban način, i memoari — od 1936. do 1941. godine, i dnevnik-zabeleške od aprila 1941. pa do aprila 1945, kao i neki drugi spisi, koji su bili oduzeti od Mecgera, odjednom su nestali bez traga i glasa. Ni sam Kizling, koji je tim i te kako bio izne- nađen, nije znao šta se u stvari zbilo. U jednom času on je bio ubeđen da su oni sklonjeni, u prvom redu deo koji se ticao aktivnosti Gleza fon Horstenau u NDH, po naređenju austrijske vlade, da ne bi, kako je on to izjavio i Iliji Jukiću,[21] dopali u ruke jugoslovenske obaveštajne službe ...

Prema proverenim činjenicama, sa celim tim delom pismene zaostavštine Gleza fon Horstenau desilo se sledeće: Ondašnji generalni direktor Državnog arhiva u Beču, Gebhard Rat, pre nego što je materi- jal uopšte i evidentiran, sve je preneo u svoju porodičnu kuću, s name- rom da ga na miru prostudira i potom objavi pod svojim imenom. Jedan manji deo, onaj koji ga nije zanimao, za koji se inače interesovala sama vlada — deo koji se ticao Jugoslavije — predao je na uvid i ču- vanje kabinetu saveznog kancelara Austrije.

Nekih 11 godina zatim, o materijalima se ništa nije moglo saznati. Niko nije znao da kaže ni gde su oni ni šta se s njima u stvari do- godilo.

Tek kad je Gebhard Rat umro, iznenada i neočekivano, tek onda su spisi ponovo izbili na svetlo dana — i ponovo vraćeni u Državni arhiv. Prvo materijali koji su se nalazili kod Rata, a potom i ostali.

U međuvremenu, a radi svake sigurnosti, cela zaostavština Gleza fon Horstenau proglašena je za »vruć arhivski materijal« i nije se smela, »do daljeg«, nikom davati na uvid.

Godine 1978., kada se čitava gužva, do koje je bilo došlo, oko zaostavštine Gleza fon Horstenau smirila, na zauzimanje Komisije za noviju istoriju Austrije pala je odluka da se ona objavi. Za priređivača za štampu određen je viši savetnik Ratnog arhiva u Beču, dr Peter Broucek. Pod naslovom »Ein General im Zwielicht«, godine 1980. objav- ljena je prva knjiga memoara Gleza fon Horstenau, »carsko-kraljevskog generalštabnog oficira i istoričara«, kako stoji u podnaslovu, a druga — 1983. Dok je u prvoj knjizi obuhvaćen period do 1936. godine, u drugoj su našli mesta zapisi koji se tiču vremena od 1936. do u proleće 1941. godine. Treća knjiga bi trebalo tek da bude objavljena, po svoj prilici negde u 1987. godini. Ona će sadržati zabeleške koje se odnose na pe- riod april 1941 — april 1945. godine, uglavnom nastale za vreme bavljenja Gleza fon Horstenau u Zagrebu, i kao dodatak neke spise nastale u zarob- ljeništvu, odnosno zatvoru.

[21] Ilija Jukić (1896—1977), zamenik mihistra spoljnih poslova Kraljevine Jugoslavije u doba namesništva kneza Pavla Karađorđevića. Objavio više knjiga posle II svetskog rata.

4. Sluga dvaju gospodara

Po precima Francuz, iz Provanse (što je dokumentima morao da dokazuje, da kojim slučajem ne bi još, naročito zbog nimalo nemačkog ime- na Glez,[1] ispalo da je Jevrejin), Edmund fon Horstenau potiče iz ofi- cirske porodice. Od sablje i epoleta živeli su mu i pradeda, i deda, a i otac. On, međutim, prvobitno nije osećao nikakve ljubavi prema ovom, nekad za mlade ljude inače vrlo privlačnom pozivu. Njegov san je bio da bude — sveštenik. I on bi to postao, van sumnje, samo da nije bilo majke ...

Mlada udovica (ostala je već u osmoj godini braka bez supruga), jedna rezolutna i vrlo ambiciozna žena, htela je po svaku cenu da joj sin bude oficir. Preko njega ona je želela, kako se govorilo, da ostvari ono što joj s mužem nije pošlo za rukom — da jednom i ona bude »pukovnica«, prva dama u garnizonu. I tako, zbog majke, i pod njenitn uticajem, uticajem koji skoro da nije znao za granice, Glez fon Hor- stenau se opredeljuje za službu i karijeru pod habzburškim orlom. (Taj majčin utieaj, njeno tutorstvo, trajali su sve dok je stara dama živela. Ona je do svog poslednjeg časa bdela nad svakim korakom svog sina, a naročito je pazila na to da joj sina ne preotme neka druga žena. »Ja nikad nisam mogla ni pomisliti«, kaže »večita verenica« Gleza fon Horstenau, Beate Virt—Petrini /Beate Wirth—Petrini/, da se jedan muš- karac... može u tolikoj meri staviti pod nadzor svoje majke. Iz jedne mešavine straha i besa on je često pred svojom majkom drhtao kao prut.. .«)[1]
[2]

Godine 1903. Glez fon Horstenau je završ io Terezijansku vojnu akademiju u Bečkom Novom Mestu[3] (Wiener Neustadt) i kao potporučnik upućen u 4. puk. tirolskih lovaca u Insbruk. Tu vrlo brzo stupa u krug velikoaustrijski nastrojenih oficira i novinara, koji su u Francu Ferdi- nandu[4] videli obnovitelja Dunavske monarhije. Oduševljen prestolonasled - nikovim idejama, on ne samo da ih bezrezervno usvaja, već ih i javno propagira.[5]

[1] Glaise, franc. reč, — ILOVACA. Na krštenju dobio ime: Edmund Wilchelm Hugo.

[2] Lična izjava Beate Petrini Peteru Brouceku od 5. 4. 1979, Beč. Priv. arhiv P. Brouceka.

[3] Pripadao je 151. klasi ove škole.

[4] Ubijen u Sarajevu, 1914. godine.

[5] Ferdinandove ideje ticale su se i trijalističkog uređenja Dvojne monarhije. Ferdinandov lični poverenik u Hrvatskoj bio je Josip Frank. Kako Glez fon Horstenau navodi u uvodu za svoja sećanja iz NDH (tekst napisan u logoru u Augsburgu, KAW, B/67. Br. 87), »Ferdinand i njegov krug bili su u biti federalisti-«. Oni su u rekonstrukciji carstva u federalističkom prav- cu »videli jedinu mogućnost za njegov opstanak«. Kako tu rekonstrukciju sprovesti, »-u kom obimu i kada«, međutim, to niko nije znao tačno da kaže. Ferdinand je inače, po Glezu fon Horstenau, lično bio za maksimalno pri- bližavanje Rusiji. Samo na taj način, mislio je on, mogao se neutralisati slavenski iredentizam koji je opasno pretio Austro-Ugarskoj. Godine 1912/13, posle balkanskih ratova kod Ferdinanda je nastupilo hlađenje prema trija- lizmu. Razlog: velika zabrinutost zbog sve veće popularnosti Srbije i njenog sve većeg ugleda kod Južnih Slovena.

Posle neke četiri godine provedene u trupi, stupa u Ratnu školu u Beču, odakle se po pravilu stizalo u generalštab, carsku vojnu kance- lariju i uopšte na najviše položaje u austrougarskoj vojsci i državi. Ko- mandant škole, u koju su uistinu stizali samo najbolji mladi oficiri (posle dva položena prijemna ispita) bio je tada Pavle Puhalo[6], plemeniti od Brloga kod Otočca, a kolege mnogi Srbi i Hrvati, među njima i potonji predsednik mađarske vlade Dimitrije Stojaković, koji će posle 1918. godine preći u katoličku veru i promeniti svoje srpsko ime u ma- darsko, i od Dimitrija postati Deme (Domo), a od Stojakovića — Stojai[7] (Sztojay).

Završivši i Ratnu školu sa odličnim uspehom, Glez fon Horstenau je kao brigadni generalštabni oficir službovao u raznim komandama, jedno vreme proveo je i na frontu u Rusiji, a 8. jula 1915. obreo se na vrlo visokoj, zapravo najvišoj osmatračnici — u Vrhovnoj komandi austrougarske vojske, zapravo u njenom operativnom odeljenju, i to u svojstvu političkog referenta za štampu. U njegove dužnosti, između os- talog, spadalo je vođenje ratnog dnevnika Vrhovne komande i, posebno, svakodnevno sastavljanje specijalnih ratnih izveštaja za cara. Kasnije, tamo od proleća 1917. godine, kada su proSirene kompetencije »Krieg- spressequartier«-a[8] (Ratnog štaba štampe), on je dobio nove dužnosti a učeštvovao je i u raznim specijalnim akcijama, kao što je bilo organizo- vanje antisrpske propagande. (Prema podacima koje iznosi Hildegund Smelcer[9] /Schmolzer/, u tu svrhu trošena su vrlo velika sredstva, a jedan od stalnih metoda bilo je plasiranje tempiranih članaka u švajcarsku štampu, odakle su onda oni preuzimani i kao tekstovi iz neutralne zemlje preštampavani u austrougarskim listovima, a naročito mnogo u cetinjskim novinama koje su izlazile na dva jezika. Među vrlo dobro plaćenim autorima tih antisrpskih članaka, objavljivanih u najuglednijim listovima Syajcarske, počev od lista »Noe cirher Cajtung« /»Neue Zurcher Zeitung/, pa do dnevnika »Bazler nahrihten« /Die Basler Na- chrichten/ nalazile su se i neke vrlo poznate ličnosti iz Crne Gore — Marko Đukanović, bivši ministar unutrašnjih poslova Crne Gore, Jo- van Plamenac, mitropolit Mitrofan i maršal dvora kralja Nikole, Ra- madanović. Čitav ovaj posao, inače, u Svajcarskoj je organizovao aus- trougarski vojni ataše u Bernu, čiji su doušnici bili i neki Srbi.

[6] Puhalo, Pavle (1856—1926), sin Mihaila Puhala, graničarskog oficira, od 1908. pripadnika madarskog plemstva. Feldmaršal.

[7] Stojai Deme je roden u Vršču, 5. 1. 1883, a obešen u BudimpeSti 22. 8. 1946. U prvom svetskom ratu bio šef austrougarske obaveStajne službe za Balkan. Godine 1919. nalazi se u redovima madarskih kontrarevolucio- nara. Jedno vreme, po dolasku Hortiia na vlast, šef mađarske obaveštajne službe. Bio je vojni ataše i poslanik Mađarske u Nemačkoj. Od 22. 3. **1944.** predsednik madarske vlade.

[8] »Kriegspressequartier« osnovan je 28. jula **1914.** u Beťcu, o danu objave rata Dvojne monarhije Srbiji. IT pocetku, pododeljenje pri Vrhovnoj komandi austrougarske vojske.

[9] O delatnosti »Krigspresekvartira«« vrk> op&imo i dokumentovano piše u svojoj doktorskoj disertaciji Hildegund Schmolzer (Vidi: Izvori i

Godine 1917, u decembru, kao ekspert za vojna pitanja pri austro-ugarskoj delegaciji,[10*] Glez fon Horstenau učestvuje u pregovorima u Brest Litovsku,[11] a od maja 1918. jedan je od najaktivnijih saradnika u novoformiranoj službi za suzbijanje neprijateljske propagande u samoj austrougarskoj vojsci — »Fajndpropaganda — Abverštele« (»•Feindpropaganda — Abwehrstelle«), zapravo njen rukovodilac. Glavni cilj ove službe, uprošćeno rečeno, bio je da se vojska sačuva od »razornih ideja« i da se učvrsti u uverenju da se nijedna nacija »ne može tako dobro osećati niti računati sa sigurnom budućnošću« ni u jednoj drugoj državi sem u Austro-Ugarskoj. Stubovi ove službe bili su obaveštajni oficiri, a saradnici — pre svega poznavaoci istorije i prilika među slovenskim nacijama, naročito južnoslovenskim.

Za svoj rad u Vrhovnoj komandi austrougarske vojske, Glez fon Horstenau je dobio mnoge pohvale, i to kako od feldmaršala Konrada fon Hecendorfa (Conrad von Hotzendorf), tako i od drugih najviših lič- nosti u vojsci i na carskom dvoru. Visoko ga ocenjujući kao »izvanredno sposobnog oficira, širokih pogleda i fundiranog znanja«, Hecendorf je, na primer, posebno isticao umešnost Gleza fon Horstenau u sastavljanju ratnih izveštaja za javnost, u kojima je valjalo štošta tako zamagliti da neprijatelj ne bi mogao dobiti uvid u pravo stanje stvari, a isto tako i izveštaja za cara, u kojima se opet ništa nije smelo kriti, ali ni sve baš reći.[12]

Mada je rad Gleza fon Horstenau bio tako blistavo ocenjen, on nije bio bez senke. Zapravo, on je imao i jednu drugu stranu medalje. Ta druga strana medalje nije uopšte bila svetla i ona se ticala jedne njegove posebne delatnosti, daleko od svačijih očiju i ušiju, a zbog koje je trebalo, kako će to posle prvog svetskog rata izjaviti naslednik He- cendorfa, general-pukovnik Are (Arz), da bude predat prekom ratnom sudu.[13]

U pitanju je bila, jednostavno rečeno, špijunaža u korist Nemačke. Kako je to podvukao pomenuti general Are, Glez fon Horstenau je bukvalno sve »što bi doznao, saopštavao Nemcima«.[14] Sta ga je navelo da bezrezervno služi Nemcima, čini se da nije teško odgonetnuti. U pi- tanju su shvatanja, ali i lične ambieije. On je, i kao političar i kao vojnik, sav bio prožet velikonemačkim idejama i smatrao je za dužnost da radi ne samo na što tešnjem savezu između Austro -Ugarske i Ne- mačke, već i na njihovom sjedinjenju. Kad je, suočen sa očevidnim slabostima Dvojne monarhije, pre mnogih drugih došao do zaključka da ona nepovratno hrli u bezdan katastrofe, on je i iz ličnih razloga, svoje karijere radi, sve stavio na nemačku kartu. Hteo je, na taj način, da se na vreme obezbedi, osigura sve uslove za svoje dalje napredovanje,

[10] Sef austrougarske vojne delegacije bio je Maksimilijan Cičerić (Maxi- milian Csicserics), pl. Bačanj (Arad 1865 — Zagreb 1948). U Zagreb došao 1941, na poziv Slavka Kvaternika.

[11] Pregovori zapooeli 14. 12. 1917. Sef sovjetske delegacije bio Lav Trocki, koji je jedno vreme, pred 1. sv. rat, živeo u Beču.

[12] Conrad von Hotzendorf, Aus meiner Dienstzeit, knjiga IV, str. 246.

[13] Arz. Arthur von Straussenburg (1857—1935), od 1. 3. 1917. načelnik k.u.k. generalštaba. General-pukovnik. Autor više vojno-istorijskih dela.

[14] Up. Peter Broucek, uvodna reč u prvoj knjizi memoara Gleza fon Horstenau (General im Zwielicht), str. 32.

bude jednostavno neko u času kad se nemačka zastava zalepršа na dvorcu Habzburga u Beču ...

S obzirom na činjenicu da su se svi mogući izveštaji sticali u Vrhov- noj komandi, čisto vojni, ali i politički, da su u Vrhovnoj komandi pretresane i najtajnije državne tajne, i, na kraju, da je stalno bio u najužem kontaktu sa carevim ličnim ađutantima, Glez fon Horstenau je zaista imao šta da prenese Nemcima. Zahvaljujući njegovim informa- cijama, nemačko vrhovno vojno vođstvo, pa i sam car Vilhelm (Wil- chelm), saznavali su sve najvažnije o Dvojnoj monarhiji, doznavali bla- govremeno ne samo za sve značajnije odluke već i za namere, i to kako dvora i vlade, tako i same austrougarske Vrhovne komande.

Preko Gleza fon Horstenau Nemačka je saznala i za nameru Austro-- Ugarske da iskoči iz saveza centralnih sila i sa državama Antante sklopi separatan mir.[15] Posledica toga bila je da je Nemačka, na vreme alarmirana, još odlučnije stegla svoja klešta oko vrata Dvojne monar- hije. Držeći se u svemu tačnih informacija, dobijenih od Gleza fon Horstenau, ali i njegovih preporuka u pogledu zahteva koje treba pos- taviti austrijskom caru Karlu, general Kramom,[16] predstavnik Nemačke pri austrougarskoj Vrhovnoj komandi, mogao je u ličnom razgovoru sa svojim carem Vilhelmom da predloži i sledeće: da car Karlo mora zatražiti prijem kod cara Vilhelma, da tom prilikom mora obećati i u prisustvu ministra spoljnih poslova pismeno se obavezati da neće »ni sa jednom silom uspostaviti nikakav kontakt bez znanja nemačkog cara« i, na kraju, da se car Karlo mora izjasniti spremnim da sa Nemačkom zaključi jedriu vrlo usku vojnu konvenciju.[17]

Uz pomenutog generala Kramona, glavni prihvatilac informacija Gleza fon Horstenau bio je major Paul Flek (Paul Fleck), nemački obaveštajni oficir delegiran pri austrougarskoj Vrhovnoj komandi. I Kramon i Flek su to posle drugog svetskog rata otvoreno izneli, ali u smislu odavanja priznanja Glezu fon Horstenau za njegov ispravan stav prema »opštenemačkoj stvari«.

Kako se to vidi iz bogate literature o prvom svetskom ratu, a i brojnih dokumenata, Nemačka je na Austro-Ugarsku, uprkos savezniš-

[15] Sixtus — afera. Sdxtus (princ Burbon od Parme), bio je brat aiustrij- ske carice. Preneo predlog cara Karla Francuskoj za zaključenje separatnog mira. Po tvrđenju i nekih austrijskih autora novijeg vremena, proces Dra- gutinu Dimitrijeviću-Apisu i drugim pripadnicima »Crne ruke« u Solunu treba da je bio u vezi sa ovom akcijom austrijskog cara. Friedrich Wurthle (Die Spur fuhrt nach Belgrad, str. 277) čak želi da u Solunskom procesu vidi ispunjenje austrougarskog ultimatuma od 23. jula 1914! Osim sa Francuskom, Austro-Ugarska je između 15. i 20. decembra 1917. vodila i sa Engleskom tajne pregovore o zaključenju separatnog mira. Verovatno da je engleski premijer Lojd Džordž (Lloyd George) u vezi sa tim izjavio, 5. 1. 1918, da Engleska nema nameru da razbij e Austro-Ugarsku.

[16] Craxnon, August (1861—1940), od 27. 1. 1915. do kraja prvog svetskog rata opunomoćeni nemacki general pri Vrhovnoj komandi austrougarske vojske,.

[17] Dogodilo se onaJco kako je general Kramon i predložio. Car Karlo se 12. maja 1918. pojavio kao pogruženik pred nemačkim carem i pristao na sve Sto je od njega zahtevano. Praktično to je bila totalna kapitulacija Austro-Ugarske pred Nemafikom, kraj njene samostalne i vojne i spoljne politike. — Up. Peter Broucek, Die deutschen Bemuhungen um eine Militarkonvention mit Osterreich-Ungarn 1915—1918, str. 31.

tvu, ne samo gledala sa podozrenjem, već je nastojala da je potpuno stavi pod svoju kontrolu i komandu, štaviše da je priključi sebi, utopi je u sebe, upravo kao što je to bio slučaj sa Bavarskom.

Jedan između onih Austrijanaca koji su prvi »prokljuvili« šta Ne- mačka u stvari želi, bio je Konrad fon Hecendorf. U memorandumu pripremljenom za cara Franca Jozefa (Franz Josef), koji zbog iznenadne careve smrti nije potpuno završio, on je ukazao na tendenciju Nemačke da »u svim oblastima preuzme vodstvo u svoje ruke« i zatim na činje- nicu da »Nemačka potpomaže separatizam nemačkih radikalnih eleme - nata u Austriji i nacionalističkih krugova u Mađarskoj«.

U početku relativno uvijeno, ispod žita, Nemci su, što je rat više odmicao, a austrougarske armije sve češće trpele poraze, bili sve na- srtljiviji i sve bezobzirniji u svojim zahtevima. Kad je na presto Austro-- Ugarske došao novi car, Karlo I,[18] 1916, vojni predstavnik Nemačke, general Kramon, već je u prvoj kurtoaznoj audijenciji postavio pitanje sklapanja vojne konvencije između Monarhije i Nemačke i, u vezi sa tim, naveo Bavarsku za primer u takvoj formi i na takav način, da je novi car shvatio da »nemački Rajh hoće da od Austrije napravi saveznu državu kakva je Bavarska«.[19]

Za pritisak na Austro-Ugarsku i njeno potpuno potčinjavanje Ne- mačkoj naročito su se zalagale pruske vojskovođe, general Ludendorf i feldmaršal Hindenburg. Više nego alergičan na Austro-Ugarsku, general Ludendorf[20] je, na primer, za vreme pregovora u Brest-Litovsku, izner- viran držanjem austrougarskog ministra spoljnih poslova Cernina (Szer- nin), uputio generalu Kramonu sledeći telegram: »To je nevidena svinja- rija kako se Austrijanci ponašaju u Brestu. Objavite rat Austriji!-« Feldmaršal Hindenburg je, opet, smatrao da bi Austro-Ugarsku trebalo okupirati. »Ako oni prave opoziciju«, uzviknuo je on 5. februara 1918, »naše će trupe jednostavno ući u Austriju I«[21]

U Ludendorfovo i Hindenburgovo neprijateljsko držanje prema Aus- tro-Ugarskoj, Glez fon Horstenau imao je prilika da se i lično uveri, da to čuje iz njihovih usta. To je bilo u leto 1917. godine, kada su ga oni pozvali u svoj Stab, da bi mu odali priznanje za njegovo veliko angažovanje za opštenemačku stvar. (Tom prilikom Glezu fon Horstenau lično je Hindenburg okačio o grudi najviše nemačko odlikovanje koje se moglo dati jednom stranom državljaninu — Gvozdeni krst prve kla- se. A na svečanom doručku, priređenom u njegovu čast, Glez fon Horstenau dobio je počasno mesto između dvojice »prvih vojnika» Ne- mačke.)

O svom razgovoru sa Ludendorfom i Hindenburgom u nemačkoj Vrhovnoj komandi, Glez fon Horstenau je upoznao austrijskog cara, Karla I, ali ne na svoju inicijativu, već na lični carev zahtev.

[18] Karlo I (Erchercog Karl Franz Joseph, sinovac Franca Ferdinanda) stupio na presto po smrti Franc-Josefa I (21. 11. 1916).

[19] O ovoj temi opširno piše Karl Weckmann, prij ^telj Gleza fon Hor- stenau, lični referent za štampu austrijskog cara, u: Deutschland als Ver- bundeter (Vidi: Izvori i literatura).

[20] Ludendorf nije nikad gajio neke naročite simpatije .prema Austriji. Nije isključeno da je on već i zbog toga mrzeo Hitlera, koji je bio rođeni Austrijanac. O Ludendorfu vidi kod: H. Frentz, Der unbenkannte Ludendorf.

[21] Up. Richard Kuhlmann, Erinnerungen, str. 265.

»Ja sam mu ispričao«, kaže Glez fon Horstenau u svojim memoarima,[22] razumljivo dozirano, sve što sam doživeo, a detaljnije sam ga informisao o razgovoru sa Ludendorfom, 'tim odvrat- nim Prusom', kako je car imao običaj da za njega kaže...«

i

Smatrajući da Austro-Ugarska može mnogo da učini za Evropu, pa i samu Nemačku ako se ne pretvori u 'satrapa' Hoencolerna (Hohenzo- llern), car Karlo je tada rekao Glezu fon Horstenau:

»Evropski problem je do daljeg nemačko-francuski. Ako ne budemo obeleženi kao nemački poslušnici, mi ćemo upravo na ovom polju moći mnogo da učinimo. Mi nismo kod Francuza nepopularni i možda bismo kod njih mogli da nastupimo kao posrednici...«

O samom pitanju mira, kako navodi Glez fon Horstenau, car je go- vorio upadljivo otvoreno, a da pri tom uopšte nije dodirnuo konkretne dogadaje iza kulisa:

»Meni ne pada ni na pamet da izdam Nemačku. Ali egzistencija Monarhije zahteva da mi još u ovoj godini dođemo do mira. Da, još u ovoj godini! Bez žrtava na strani i jednog i drugog saveznika neće ići. Nemci su širokogrudi kada se radi o našem džepu. Svakog časa nam se kaže da bi trebalo da mi predamo Južni Tirol, dalmatinska ostrva i bog zna šta još. Ali kada ja samo i pomenem Elzas i Lotringiju, onda se oni naljute.-«

»Uvek ljubazan i u istoj meri površan«, car Karlo je, prema Glezu fon Horstenau, bio nenadmašiv u postavljanju naivnih pitanja. »Tako me je, po mom povratku sa pregovora u Brest Litovsku pitao-«, kaže Horstenau, »šta ja mislim da li će se i u Austriji pojaviti boljševici!« Ali ako je i umeo da postavi naivna pitanja, car je umeo i da pre- cizno razluči dobar odgovor od rđavog... Negde početkom septembra 1918. Horstenau se kod cara, u dvorcu u Badenu, pojavio u pratnji svog prijatelja Milana Ulmanskog,[23] tadašnjeg načelnika štaba 42. hrvatske domobranske divizije, a kasnijeg, u Kraljevini Jugoslaviji, ministra šuma i ruda u vladi Nikole Uzunovića. Razlog je bio — stanje u Hrvatskoj i stav Hrvata prema Dvojnoj monarhiji posebno u vezi sa Krfskom dekla- racijom, potpisanom od Nikole Pašića i Ante Trumbića 20. jula 1917. godine.

Prema onome što je Ulmanski rekao caru, u Hrvatskoj, za razliku od Češke, još nisu bile potonule sve carske lade... Postojala su, na-

[22] 121. Up. Memoari Gleza fon Horstenau (Ein General im Zwielicht), knjiga I, str. 459.

[23] Ulmanski, Milan (Zagreb 1880 — Beograd 1955) generalštabni pukovnik austrougarske vojske. Po ličnoj želji kralja Aleksandra I (Karađorđevića) postao ministar šuma i ruda. Godine 1941, 16. septembra, obratio se pismom opunomoeeniku memačkog Crvenog krsta u Beogradu, Franz Wicku, skrećući mu pažnju na ustaški genocid nad Srbima i moleći ga za intervendju (KAW, B/556, Handakten Serbien, nenumerisani akt).

vodno, i u tom sasvim kasnom času, jaka raspoloženja da Hrvatska, uz dobijanje određenih prava, ostane u sklopu Dvojne monarhije. Takva raspoloženja treba da su bila prisutna ne samo u velikohrvatskim kru- govima tradicionalno orijentisanim prema Habzburzima (Sarkotić,[24] Frank,[25] koji su bili spremni da se zadovolje i jednim subdualističkim rešenjem[26]), već i drugim. »Da«, rekao je car, »samo kad ne bi bilo ovih Madara! Smem li ja i poslednju na izgled čvršću bazu u Monarhiji, valadajući sloj u Mađarskoj, jednostavno ignorisati?« Na primedbu Horstenaua, da je sporazum »u dvanaestom času« sa Jugoslovenima u Hrvatskoj egzistencijalno pitanje i same Mađarske, car je nemoćno odgovorio: »Vi ste stoprocentno u pravu, ali objasnite vi to jednom Vekerleu (Weckerle) ili jednom Tisi (Tisza)!«

Posle ovog razgovora, car je pozvao Tisu i ovaj je, odmah nekako zatim, krenuo na svoju turneju po Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. »On je bio još tvrdoglaviji nego Vekerle«, kaže Horstenau u svojim me- moarima, i »uputio je jugoslovenskim predstavnicima, Srbima i Hrvati - ma, kad su se oni kod njega javili u Zagrebu i Sarajevu, tako nemo- guće reči, da je time automatski sve bilo pokopano. U Sarajevu je re- kao: 'Mi ćemo možda podleći, ali mi smo Jos uvek toliko jaki da vas pre toga možemo samleti[27]). Ministar spoljnih poslova Burijan zauzeo je, iako je krov već goreo, u svemu isti stav kao i njegov zemijaK Ve- kerle. On se nadao da će Jugoslovene moći da zadovolji sa par malih ustupaka... Time je misija Milana Ulmanskog i moja, uprkos Jos jednom razgovoru sa erchercogom Maksom[28], bila završena«.

U vezi sa Hrvatskom i Hrvatima 1918. godine, Horstenau je u svojim zabeleškama smatrao važnim da pomene i sledeću nepoznatu pojedinost, koja navodi na mnoge zaključke:

> »Prevrat u Jugoslaviji imao je još jednu tajnu, koja verovatno nikad neće biti rasvetljena. Vođe Hrvatske stranke prava i dva hrvatska generala, Šnjarić[29] i Mihaljevic[30], koji treba da su se

[24] Sarkotić, Stefan, pl. od Lovćena (1858—1939), general-pukovnik aus- trougarske vojske, zemaljski poglavar Bosne i Hercegovine. Centralna figura antisrpske i antijugoslovenske grupe medu tzv. Austro-Hrvatima u Beču posle I sv. rata. Veliki podržavalac ustaša i Pavelića lično. Na njegovom pogrebu u Beču, Glez fon Horstenau održao veliki govor.

[25] Ivo Frank, umro 1940. u Zagrebu, sin Josipa Franka. Emigrirao iz Hrvatske po propasti Austro-Ugarske 1918.

[26] Sufodualistdčko rešenje — formiranje jednog jedinstvenog upravnog tela od Hrvatske, Dalmacije, Bosne i Hercegovine, a pod okriljem mađarske krune.

[27] Up. B. Krizman, Politička tumeja Stefana Tise u jesen 1918, Donau raum, godina 13, 1968, str. 223—224. Dalje: Stefan Sarkotić, Meine Erinne rungen, u »Staatswehr« (u nastavcima, od 7. 1. 1919 do 19. 3. 1920), kao i »Aus meinem Kriegstagebuch, u »Staatswehr« (u nastavcima, od 6. 8. do 22. 10. 1922).

[28] Maximilian (1895—1952).

[29] Snjarić, Luka (1851—1930), komandant žandarmerijsfcog korpusa u Bosni i Hercegovini (1909), vojni komandant Zagreba (od 18. 10. 1918).

[30] Mihaljevic, Mihailo (1864—?), komandant honvedske »davolje divizije« (191*7), koflBndant vojske u Hrvatskoj (kratko vreme, neposredno po završet- ku I sv. rata).

i kasnije pokazali kao pravi pravcati cmo-žutci, bili su nepos- redno pred 28. oktobar 1918. primljeni u tajnu audijenciju kod cara...«

Mada Horstenau ne kaže ništa bliže o ovoj tajnoj audijenciji, više je nego sigurno da je ona imala izraziti politički karakter. Car Karlo je, naime, još tada čvrsto verovao da će, na ovaj ili onaj način, Austro-- Ugarska uprkos svemu opstati, a u svojim planovima i kombinacijama više je nego sigurno da je kalkulisao i sa odanim mu krugovima u Hrvatskoj, pre svega onima koji će upravo 28. oktobra 1918. u Saboru zauzeti stav da se »bez diranja u krunska prava« stvore »široki pred- uvjeti« za rad Narodnog veća.[31] Pada u oči, sa svim ovim u vezi, da je car primio delegate iz Hrvatske neposredno po svom povratku iz Se- gedina, gde je prisustvovao osvećenju univerziteta i gde mu je, posle ovacija, izgleda prvi put palo na um da se proglasi samo za kralja Mađarske.

Iako prema caru Karlu nije lično gajio neke naročite simpatije, Horstenau mu je bio na usluzi sve do 11. novembra 1918, kad je ovaj konačno napustio prekrasni dvorac u Senbrunu, da se u njega više nikad ne vrati. Aranžirao je, kako smo već pomenuli, i sastanak izmedu cara i jednog od giavnih voda Socijaldemokratske partije, dr Karla Renera, a u cilju obrazovanja socijaldemokratske vlade, koja je trebalo da spase Monarhiju ...

5. Velikonemački san

Mada je Habsburška monarhija, objektivno gledajući, predstavljala prepreku ostvarenju velikonemačke ideje, njena propast je ipak šokirala Gleza fon Horstenau. Ni on, a ni njegovi brojni prijatelji iz redova austrijske elite, posebne one intelektualne, koja je sebe smatrala ne samo za nosioca jedne više kulture, već i za bastion Nemstva na kapiji Jugoistoka, nisu mogli da shvate da je država od 52 miliona[1] mogla tako Iako da spadne samo na nekih 6 miliona stanovnika.[*1 2] Taj šok, međutim, nije dugo trajao. Cim je u privremenom parlamentu usvojen zakonski predlog o proglašenju Austrije za republiku u sastavU Repub- like Nemačke[3 4], što je po mnogima predstavljalo realizaciju čežnji »de- mokratskih i liberalnih Nemaca u Austriji još od 1848«*, Glez fon Hor- stenau je došao sebi, kako se to kaže. Pun poleta i incijative, pun

[31] Up. Ferdo Culinovi<5, Jugoslavija između dva rata, str. 68.

[1] Popis iz 1910. godine.

[2] Ukupan broj stanovnika iznosio je prema popisu iz 1934. godine — 6760234.

[4] Autor provizornog ustava u kojem je stajalo da je »Nemačka Austrija deo Nemačke Republike, bio je socijaldemokrata dr Karl Rener. Godine 1938, kako to lznosi Radomir Luža u svojoj knjizi »»Osterreich und die grossdeutche Idee«, str- 21, »austrijski socijaldemokrati videli su u anšlustt sredstvo za jačanje vlastite pozicije« (!)

[4] E. Kordt, Nicht aus den Akten, str. 186.

ideja i kombinacija — u čemu će do kraja svog života biti pravi gavan — baca se u inače letargičnu političku arenu. Kako se njegov veliki prijatelj, nemački general Kramon, još uvek nalazio u Beču, on se, razumljivo, prvo s njim povezuje. Kao zvaničnog predstavnika Nemač- ke, svestrano ga informiše o strujanjima u Austriji, ali ga i savetuje — u pogledu svega što je ovaj preduzimao, odnosno nameravao da preduzme, pomaže mu svuda i na svakom mestu, pa i u sklapanju aranžmana, krajem 1918. godine, o »nameri spajanja-« nemačke i tek u stadijumu formiranja vojne obaveštajne službe Republike Austrije[5], čiji će periskopi godinama pre svega biti upravljeni na Jugoslaviju i Čehoslovačku.

U isti mah dok tako tesno sarađuje sa generalom Kramonom, Glez fon Horstenau hvata veze sa novim ljudima od uticaja — u vladi, parlamentu, svuda. Probijajući se u sve moguće sredine, s pozivom i bez poziva, on postaje član Fridjungovog društva[6], a ulazi i u upravni odbor vrlo uucajnog Udruženja katoličkih plemića Austrije. Kao inte- lektualac orijentisan prema Nemačkoj, on biva prihvaćen i od Nemačkog kluba, strogo zatvorenog udruženja bečke visoke gospode, u kojem se više nego osećao i dah jednog Georga Ritera fon Senerera (Georg Ritter von Schonerer), neumornog propagatora velikonemačke misli i organi- zatora antijevrejskog pokreta. Ulazi (po želji nemačkog poslanika fon Papena)[7] i u upravu u Nemačkoj osnovanog Saveza katoličkih nemačkih krstova i orlova, organizacije iza koje je stajao nacionalsocijalistički po- kret, a čiji je cilj bio »političko jačanje ideje o Rajhu«. Drži govore i predavanja u duhu ovog udruženja, a i piše za njegov organ, časopis »Germania-«.

Jedno vreme angažovao se i u direktnoj političkoj borbi.

> »Ja sam oduvek bio veoma zainteresovan za politiku — i kao istoričar — i još pre 1914. pripadao sam perifernom krugu sa- radnika Franca Ferdinanda«, napisaće on 9. novembra 1945. godine, govoreći o svojoj političkoj aktivnosti između 1918. i 1938. godine. »Bio sam izraziti federalist i to sam i ostao. Ovom mom opredeljenju, koje je našlo mesta u mojim brojnim napisima i ugledu koji sam uživao u nacionalnim krugovima, u Austriji i van nje, imam da zahvalim za nesrećni zadatak od 11. jula 1936. Ja sam važio u užem krugu svojih zemljaka za nacionalistu... Zato me još Sušnig već u jesen 1934. prvi put pozvao da mu pomognem pri umirenju zemlje na »nacionalnoj strani«. Tada sam postao državni savetnik .. .-[8]

[5] Haas, Karl, Zur Wehrpolitik der osterreichischen Sozialdemokratie in der Ersten Republik, u: Osterreich 1927—1938, knjiga I, str. 75—84.

[6] Friedjung, Heinrich, novinar i istoričar. Na osnovu falsifikovanih ■ dokumenata, koje mu je dostavilo austrougarsko ministarstvo spoljnih po - .slova, optužio Kraljevinu Srbiju da je podstrekač zavereničkih planova protiv Dvojne monarhije (1909).

[7] Papen, Franz (1879—1969), oficir, političar, diplomata. Do 1932. vođ desnog monarhističkog krila. Poslanik Nemačke u Austriji i Turskoj.

[8] KAW, B/67, Br. 91.

Već negde u decembru 1918. godine, Glez fon Horstenau pristupa, zajedno sa svojim prijateljem, istoričarem Hansom Ibersbergerom (Hans Uebersberger),[9] tek osnovanoj Nacionalno-demokratskoj partiji. Biva izabran čak i za člana predsedništva. Međutim, kad je ova partija doživela poptun poraz na izborima 1919, on joj brže -bolje okreće leđa i približava se Hrišćansko-socijalnoj partiji, posle Socijaldemokratske najjačoj stranci u zemlji (sa 69 mandata bila je samo sa 3 mandata manje zastupljene u parlamentu od Socijal-demokratske partije). Uz njenu pomoć preuzima on u svoje ruke list »Dancers Arme -cajtung« (Danzers Armee-Zeitung), inače poznat po najuvredljivijem pisanju o Kraljevini Srbiji kroz godine i decenije. Time pojačava svoju poziciju kod legitimista, katolika i dr ugih konzervativnih grupacija. Naročito kod katolika. I to ima za rezultat da ga 1930. godine biraju za predsed- nika Udruženja katoličkih akademičara, duhovnog centra katoličkih nacionalista. Pre toga, uz pomoć istih katoličkih krugova, a pre svega uz podršku prelata Sajpela, šefa Hrišćansko-socijalne partije, uspeva mu da ostvari jedan svoj veliki, tada svakako najveći san: postao je, 1. februara 1925, generalni direkter Ratnog arhiva (Kriegsarchiv) u Beču. Istina, za to mu je trebalo skoro sedam godina, mnogo upornosti i veštine u borbi sa konkurentima, pre svega sa bivšim šefom vojne obaveštajne službe Austro-Ugarske, Maksom Rongeom (Max Ronge), ali — isplatilo se. Položaj je bio vrlo visok i vrlo ugledan, a što je glavno — stabilan. On mu je omogućavao da se i dalje bavi politikom, ali i naukom.

Kao da »štancuje«, a ne da piše, Glez fon Horstenau objavljuje tih godina raspravu za raspravom, knjigu za knjigom. Uzgred, a već kao •čovek od imena, završava i fakultet.

S velikim ugledom vojnog istoričara »restaurativnog katolicizma«,[10] angažuje se i na istraživanjima kojima je cilj da se pre svega dokaže »istorijska krivica« Kraljevine Srbije za prvi svetski rat. On je neka vrsta šefa bečke filijale berlinske organizacije nemačkog majora Alfreda fon Vegerera[11] (Wegerer), osnivača poznatih publikacija »Die Kriegss- chuldfrage« i »Berliner Monatshefte«, koje su, kako se danas zna, bile sto odsto finansirane od ministarstva spoljnih poslova Nemačke. Sarad- nici su mu brojni naučnici, političari i oficiri — Ludvig Bitner (Ludwig Bittner), istoričar koji će 1945. zajedno sa ženom ispiti otrov samo da ne bi morao da vidi Ruse u Beču, već pominjani Hans Ibersberger — »-politizirajući istoričar« i »antisloven iz principa« i najtipičniji predstavnik antisrpskog pravca u austrijskoj istoriografiji,[12] zatim Frid- [*1]

' Uebersberger, Hans (1877—1962), profesor univerziteta u Beču i Ber- linu. Posle II sv. rata nastavnik na »Slobodnom ukrajinskom univerzitetu« u Minhenu.

® Peter Broucek, u: Osterreich in Geschichte und Literatur, 22. godište, 1978, str. 143.

[11] Wegerer, Alfred (1880—1945), generalštabni major, osnivac Društva za istraživanje uzroka rata u Nemackoj.

[1] O austrijskim »politizirajućim istoričarima«, Uebersbergeru i drugi- ma, govori studija Gunther-a Ramhardter-a Geschichtswissenschaft und Patriotismus« (Vidi: Izvori i literatura).

rih Vizner[13] (Friedrich Wiesner), poznat ne samo kao istoričar već i kao* * vođa legitimističkog pokreta u Austriji. Od Hrvata, glavni saradnici su mu bili praustaša general Sarkotić i ustaša Ivan Perčević[14]. A od Srba — dr Miloš Bogičević, koji će pod nerasvetljenim okolnostima iz- gubiti život u Berlinu 1937. godine[15].

Kako Glez fon Horstenau navodi u svojim memoarima, njegovoj grupi je pošlo za rukom da otkrije mnoge nepoznate činjenice. čak i da »nepobitno« utvrdi da su atentatori na Franca Ferdinanda, za vre - me obuke u Beogradu, bili predstavljeni regentu Aleksandru!

Toliko isto vremena koliko je posvećivao istoriji, publicistici i no- vinarstvu, Glez fon Horstenau je, kao generalni direktor Ratnog arhiva, posvećivao i politici, čak možda i više. Naravno, politika koja ga je- privlačila bila je visoka politika. Ona koja se vodila u salonima i luksuznim i ekskluzivnim klubovima, daleko od ulice što je neprestano- vrila .. .

Kad je već reč o Beču tog doba, glavi bez tela, kako se govorilo posle prvog svetskog rata, ne bi se nikako mogla zaobići jedna veoma zanimljiva okolnost: da je nekadašnji carski grad, od 1918. pa nadalje, godinama, bio stecište ogromnog broja stranaca, pre svega izbeglica iz nekadašnjih krunskih zemalja Dvojne monarhije, a protivnika novofor- miranih država. Uz druge, tu su bili i ustaše — Ivan Perčević, zet jednog grofa, mađarski državljanin i penzioner Mađarske, pa Gustav Perčec, bivši austrougarski oficir, i drugi. Horstenau se sa njima dobro poznavao, bio stalno u vezi. Posećivao ih. U luksuzno nameštenom stanu Perčevića on se upoznao i sa Pavelićem, kad je ovaj napustio Jugoslaviju. Ustaše su, kako se sada zna, imali u njega veliko poverenje, a naročito Perčević i Sarkotić. To poverenje bilo je utoliko veće što im je i on, uz druge ličnosti u Beču, obezbeđivao naklonost austrijskih policijskih vlasti. (Zahvaljujući dobrim vezama sa policijskim vlastima, ustašama je, između ostalog, uspelo da 12. marta 1931. godine eliminišu trojicu agenata šefa policije u Zagrebu, dr Janka Bedekovića — Stje- pana Tomljenovića, Branka Cvergera i Ljubomira Belaševića. Kako stoji

*Wiesner, Friedrich (1871—1951), pravnik i sudija, šef odeljenja za štampu austrougarskog ministarstva spoljnih poslova, opunomoćeni ministar. Po atentatu u Sarajevu, 1914, ispitivao u Sarajevu istražni materijal i javio u Beč, 13. 7. 1914, da »ništa ne ukazuje na odgovornost srpske vlade«. Kasnije, u okviru rada sa grupom Gleza fon Horstenau, zauzeo drukčiji stav. — Up. Vladimir Dedijer, Sarajevo, knjiga II, str. 164 i 340.

*Perčević, Ivan, pl. od Odavne (1881 — obešen u Zagrebu 1947), austro ugarski generalštabni pukovnik. Posle kratke službe u konjici Kraljevine SHS, emigrirao u Beč. Zbog atentata u Marseju, 1934. osuđen na smrt u cdsustvu, budući da austrijske vlasti nisu htele da ga isporuče Francuskoj. Jedan od glavnih predstavnika ustaškog pokreta u Austriji. Služio i kao »poštansko sanduče« ustaškog pokreta. Jedno vreme bio glavni blagajnik ust. pokreta. Pre napada Nemačke na Jugoslaviju, u aprilu 1941. godine, pokušao da u Beču formira »Hrvatsku legiju« radi upada u Jugo slaviju, ali u tome nije uspeo.

[5] Bogičević, Miloš (1876—1937) docent za međunarcdno pravo u Beo gradu, diplomata, novinar i publicista. Istoričar. Izraziti germanofil. Radio za austrougarsku obaveštajnu službu. U svetu najcitiraniji jugoslovenski autor na teme iz I sv. rata. U Berlinu izgubio život pod vrlo misterioznim okolnostima. Po nekim tvrdenjima, bio je ubijen od agenata Gestapoa, a po nekima — od strane jugoslovenskih policijskih agenata.

u sačuvanim aktima bečke polidje, hapšenje Bedekovićevih agenata usledilo je na osnovu »poverljive dostave«, i kod njih su pronađeni revolveri i fotografije Gustava Perčeca.)[14] Ali nisu samo ustaše i drugi belosvetski desničari našli utočište u Beču posle 1918. godine. Grad Šuberta i Grilparcera bio je i stečište mnogih pravih revolucionara, pre svega onih sa Balkana. Tu su boravili i Dimitrov i Filip Filipović, jedan od osnivača Komunističke partije Austrije, o kojem — kao o Boškoviću — s velikim poštovanjem i danas govore stari bečki revolu- cionari. Pa Mujke, nemirni i preko svake mere zakopčani Mustafa Golubić, toliko škrt na reči da se s njim nije uopšte mogao voditi neki razgovor. Prava pravcata sfinga, kako se seća dr Franc David[* * 17] iz Beča, - Ali zato uvek u pokretu, u žurbi i akciji, čovek od najvećeg poverenja i Filipa Filipovića i Kominterne. Onda, zatočnici ideje o balkanskoj federaciji — Dimitri Vlahov[18] i drugi. Većinom, oni su živeli kao ilegalci, pod tuđim imenima. I stalno bili na meti austrijske policije, ali i terorista- reakcionara i plaćenih ubica. (Upravo 11. decembra 1926. godine, Makedonac Boris Pražev je, po nalogu VMRO, pokušao da izvrši »smrtnu presudu« nad pripadnicima Makedonske federativne revolu- cionarne organizacije — Dimitri Vlahovu, Slavu Ivanovu i dr Filipu Atanasovu. Iz Sofije pristigli terorista ispalio je 12 hitaca iz revolvera, ali su oni samo pogodili jednu Austrijanku — stanodavku makedonskih revolucionara.) Od Srba, pažnju tadašnje bečke javnosti naročito je skrenuo na sebe jedan student medicine, sin gimnazijskog profesora iz Požarevca, Andrija Biklović, odnosno Piklović, kako mu je prezime pogrešno zapisano u sudskim aktima. Rođen 20. avgusta 1903, on je uhvaćen sa revolverom u ruci, odmah pošto je ubio Nemca Georga Semelmana (Semmelmann), policijskog agenta iz Berlina i, potom, do aprila 1931, agenta sovjetske obaveštajne službe na Balkanu. Na sudu, Biklović se nije kajao. Rekao je da je anarho-komunista i istakao da za počinjeno delo nad jednim izdajnikom može odgovarati samo pred svojom revolucionarnom savešću i pred sudom svojih drugova — re- volucionara.[19] Porota, sastavljena iz samih radnika, kao da ga je dobro razumela: izjasnila se da optuženi nije kriv i tako ga oslobodila svake odgovornosti.

Slučaj Andrije Biklovića bio je uzvitlao veliku prašinu u Beču, posebno zbog oslobađajuće presude. Već pomenuti Maks Ronge, posled- nji šef austrougarske obaveštajne službe, napisaće, povodom celog slu- čaja, »sa suzama u očima«, da je »divni carski grad postao centar međunarodne špijunaže«.[20] Sto se tiče Gleza fon Horstenau, njega ni ovaj, a ni drugi slični slučajevi nisu uopšte zanimali. U vreme o kojem je reč, njegovu pažnju zaokupljalo je samo zbivanje u vrhovima, borba među strujama što su se otimale o vlast u situaciji koja je bila perma- nentno usijana do užarenja... Na mahove bilo mu je čak i svejedno koja će desna grupacija uzeti kormilo države u ruke, samo da jednom

* Up. Gerhard Botz. Gewalt in der Politik, str. 461.
' Intervju sa autorom ove knjige, 20. maj 1985.
* Otac Gustava Vlahova, jugoslovenskog ambasadora u penziji.
* Original optužnice nalazi se u arhivi. Zemaljskog suda u Beču »desgerkht tur: Strafsachen).
[20] Ronge, Max, Spionage, str. 6.

zavlada mir na ulicama, da se austrijske mase umire. Ali mase se nisu mogle dugo, godinama, umiriti. Nezadovoljne, gladne, one su počev od kraja 1918. svaki čas izlazile na bulevare da protestuju i demon- striraju, da traže hleba i svoja prava, da razbijaju, kao o prvom de- cembru 1921, sve izloge u Beču redom i pljačkaju sve do čega bi došli — iz kafana, trgovina, hotela, banaka, čak i iz izložbenih salona!

Poseban pečat haosu u Austriji toga doba davali su do zuba naoru- žani desničarski jurišni odredi — Hajmvera (Heimwehr), Hajmatšuca (Heimatschutz), monarhističke i legitimističke garde »Ostara«, nacional-socijalističkih terorista, i tako dal je. Laki na orozu, oni će ukresati vatru latentnog građanskog rata koji će u punoj meri buknuti 1928. godine... O 15. julu 1927, u stvari uvodu u građanski rat, u Beču je ubijeno 85, a ranjeno 1057 radnika. Godine 1934. na radničke stanove vlada otvara vatru iz topova... U takvoj situaciji, koju nacionalsoci- jalisti nastoje da iskoriste za sebe, mnogi se pogledi upiru u Nemačku, a mnogi u Italiju. Zapravo, većina Austrijanaca gleda u Nemač ku i očekuje spas od nje, samo od nje. Tome doprinosi i vrlo intenzivna i jaka Propaganda dveju moćnih organizacija, osnovanih 1925. godine: Austrijsko-nemačkog saveza, na čijem čelu stoji inž. dr Herman Noj-baher[21] (Hermann Neubacher), prvi nacionalsocijalistički predsed- nik bečke opštine, i Austrijsko -nemačke radne zajednice. (Osnivanje ovih dveju organizacija bio je prvi veliki i praktični dokaz da su naj- šire mase stanovništva saglasne sa idejom o sjedinjenju sa Nemačkom.) Italiji se, pak, pre svih okrenuo Dolfus,[22-23] koji je smatrao da Austrija, kao država — »katalizator hrišćanske kulture«[2]* — ima dva glavna neprijatelja: u zemlji — socijaldemokrate, a napolju — nacionalsocija- liste. Dok je sa socijaldemokratima verovao da može sam izaći na kraj, za odbranu od nemačkih nacionalsocijalista bila mu je potrebna pomoć Musolinijeve Italije. Iz tih razloga on se i stavio u punoj meri pod njenu zaštitu. Posledica toga, uz ostalo, bio je puč nacionalsocijalista 25. jula 1934, i ubistvo Dolfusa. Sem njega, u ovom puču, koji će nacional- socijalisti okarakterisati kao vrhunac u istoriji borbe za »anšlus«, iz- gubiće život 107 pripadnika organa vlasti i 153 nacionalsocijalista, uklju- čujući i one koji su obešeni posle ugušenja puča.

[1] Neubacher, Hermann, prvi nacionalsocijalistički predsednik bečke op - štine. Od jeseni 1943. specijalni izaslanik Nemačke na Jugoistoku, sa glavnim zadatkom da organizuje antikomunistički blok nacionalnih snaga. Godine 1951. u Beogradu osuđen na 20. godina robije, pušten, međutim, na slobodu već u novembru 1952. Po puštanju iz zatvora u Jugoslaviji stupio u službu - cara Etiopije, Haila Selasijav»

[22] Dollfuss, Engelbert (1892—1934), pripadnik Hrišćansko-socijalne par-
tije, profašistički kancelar Austrije. Prvu vladu obrazovao 20. 5. 1932. Tražio (i imao) oslonac kod Musolinija. Poznat po tome što je isprovocirao gradanski rat (sa socijaldemokratima) i naredio da se u Beču na radničke stanove otvori vatra iz topova. Ubijen 25. jula 1934, u puču koji su organi-zovali austrijski nacionalsocijalisti. Pripreme za Dolfusovo ubistvo počele su još u januaru 1934. Za njih je znao i Lothar Rendulic, tada austrijski vojni ataše u Parizu. On je to poverio mađarskom vojnom atašeu u Parizu, koji je o tome odmah obavestio honvedski generalštab u Budimpešti (24.

[23] Up. Heinrich Busshof, Das Dollfuss — Regime in Osterreich, str. 16, 17, 25 1 dalje.

Protivnik Italijana još od Vila Gusti[24] (Villa Giusti), kada je 350 hiljada austrougarskih vojnika bez borbe palo u italijansko ropstvo, Glez fon Horstenau se nikako nije slagao sa Dolfusovom politikom. Sa zebnjom u srcu on je pratio šta Italija sve radi u Austriji. Zapanjen je koliko novca i oružja ona šalje u Austriju, pre svega militantnim orga- nizacijama — Hajmveru i Hajmačucu, koje su se, zahvaljujući upravo- ovoj pomoći, vrlo brzo razvile u tipičan antimarksistički pokret sa izra- zitim fašističkim tendencijama. Sa zaprepašćenjem konstatuje da se njena obaveštajna mreža stalno širi, da je sve brojnija i sve agresiv- nija. Skoro svakodnevno se konsultujući sa vojnim atašeom Nemačke u Beču, generalom Volfgangom Mufom (Wolfgang Muff), naslednikom generala Kramona, on čini šta može — na suzbijanju Italijana u njiho- vom radu iza kulisa i, u isti man, na jačanju nemačke obaveštajne - službe u Austriji.

Kad je Italija, posle sastanka Musolinija sa Hitlerom u Veneciji,- 12. juna 1934, naglo digla ruke od Austrije, Glez fon Horstenau je prvi put odahnuo posle toliko vremena i prvi put, jasno i glasno — i to u svojstvu predsednika Komiteta za spoljnu politiku Državnog saveta, dokle je tada bio već stigao! — postavio pitanje »da li je neza- visnost Austrije nešto pozitivno ili pak samo svrsishodno«. U isti mah on je osuo pravi rafal najbritkijih reči na račun sila Antante, optužujući ih da su sprečile »-povratak olupine u domovinu«, to jest priključenje- Austrije Nemačkoj.

Mada je dobio mnogi aplauz za ovaj svoj istup, Glez fon Horstenau; je morao da povuče konsekvence. Zamerili su mu, ali više zbog tona, i sami prijatelji — katolički nacionalisti, ali i vlada. Smenjen je, tako. reći preko noći, sa svog položaja u Državnom savetu i, kako se to u Austriji odvajkada kaže, nežno položen na sporedan kolosek, da tama sačeka neki drugi voz.

Godine 1936. taj neki drugi voz je već bio tu. Dohuktao je iz. Nemačke. Na dan 11. jula, naime, vlade Trećeg rajha i Austrije potpi- sale su takozvani Julski sporazum, uglavnom zaslugom poslanika fon Papena, kojem je Glez fon Horstenau pružio mnogo dragoceno oba- veštenje, dao mnogi koristan savet. Sporazumom je vlada Rajha pri- znala pun suverenitet Austrije, a osim toga potvrdila da je nacionalso- cijalizam u samoj Austriji — interna stvar Austrije. Direktna posledica. sporazuma, međutim, bila je, da je vicekancelar Austrije, italo-fašista knez Ernst Ridiger Starhemberg (Ernst Rudiger Starhemberg), koji nije hteo ni da čuje za neki aranžman s Hitlerom, morao da ode, a Glez. fon Horstenau da uđe u vladu. (Predlog za rokadu u ovom smislu po- tekao je od nemačkog poslanika Papena, koji je inače u Glezu fon Horstenau oduvek video »-kooperativnog nacionalistu«,[25] istina »koliko- oštroumnog, toliko i opasnog«. Kancelar Šušnig se s predlogom odmah saglasio, ali nije mogao a da ne primeti da on dobro zna da Glez

[24] U Villa Gusti kod Padove u Italiji, 3. 11. 1918, potpisano je primirje- između Austro-Ugarske i sila Antante. Uprkos sporazumu, Italijani su od- veli u zarobljeništvo 350 hiljada austrougarskih vojnika.

[25] Izveštaj fon Papena od 13. 2. 1936, DZA, Sign. 09. 02., Band 2.

fon Horstenau već odavno nije za nemačku vladu »nikakav neispisani list«.)[26]

Mada je novi položaj na austrijskoj političkoj piramidi bio visok, Glez fon Horstenau ipak nije došao u priliku da razvije neku veću i značajniju aktivnost, a na žalost svojih velikih prijatelja u Nemačkoj. Razlog je bilo Šušnigovo nepoverenje. (Kako to iznosi austrijski autor Slag /Schlag/, Sušnig apriori nije verovao nijednom nacionalisti, u koje je spadao i Horstenau. U jednom trenutku on je čak i otvoreno zamerio Horstenauu što održava bliske veze sa nemačkim vojnim atašeom Mu- fom, »zakletim neprijateljem Austrije.-«[27]) Smatrajući Gleza for Horste- nau za »političkog slabića, strašljivca i sasvim pod uticajem Haushofera«, u Minhenu, Šušnig ga je onemogućio da sam donosi političke odluke, a iz opreznosti nije na sednicama vlade, kojima je prisustvovao i Hor- stenau, dozvoljavao da se uopšte pokreću ozbiljnija politička pitanja. Opreznost prema Horstenau išla je dotle da je feldmaršal Alfred Jansa, kad je Horstenau jednom izrazio želju da mu se dozvoli uvid u neka akta. naredio nadležnom šefu odeljenja da mu se bez prethodne dozvole ne smeju davati nikakva obaveštenja.[28]*

Pod ovim okolnostima, prirodno, Glezu fon Horstenau su kao mi- nistru ruke bile potpuno vezane. On nije praktično ništa mogao da učini, baš ništa. O nekom uticaju na resor vojske, na policiju, na spoljnu politiku, čemu su se i on i fon Papen nadali, da i ne govorimo. Sušnig je bio taj koji je svaki takav pokušaj sprečavao još u korenu. (Za Šušniga, brzo je to postala javna tajna, Glez fon Horstenau bio je samo saradnik po nuždi, koji, ako već nije mogao da bude od ko- risti vladi — kao veza sa ilegalnim nacionalistima, u cilju njihovog privlačenja na saradnju, odnosno njihovog neutralisanja — on nikako nije smeo ni da joj šteti.)

Shvativši, posle izvesnog vremena, u kakvom se položaju nalazi, da opoziciji ne može biti ni od kakve koristi, ali očevidno i iz straha da mu njegov veliki protežer — nemačka vlada — ne prebaci da je nedostojan njenog poverenja, Glez fon Horstenau je doneo odluku da se povuče. O tome je obavestio i svoju najdirektniju vezu sa Nemačkom, vojnog atašea Mufa. Ali odgovor je bio da on ostavku može podneti samo onda kada to Rajh od njega bude zatražio.. *P*

Naglašavajući da ga sabotiraju svi ministri, sa izuzetkom ministra pravde, Glez fon Horstenau je rekao vojnom atašeu Nemačke da osim ostavke postoji Jos samo jedan put za rešenje njegovog pitanja, a on bi bio da ga vlada Rajha, »najvećim mogućnim pritiskom, na Austriju, naročito na privrednom planu«, podrži u njegovim naporima da ostvari postavljene mu zadatke.[30]

[26] Izveštaj fon Papena o razgovoru sa Sušnigom 11. 6. 1936, DZA, Sign. 09, 02., Band 2.

[27] Up. Gerald Schlag, Edmund Glaise von Horstenau, seminar rad. Institut fur Zeitgeschichte der Universitat Wien, Beč 1963.

[28] Alfred Jansa (1884—1963), načelnik generalštaba austrijske vojske od 1. aprila 1936. do priključenja Austrije Trećem rajhu. U svojim uspomenama (KAW, B/655, broj 14, Deo X 57) ocenio je Gleza fon Horstenau, između ostalog, i kao izrazitog »štrebera«.

[29] Up. Memoari Gleza fon Horstenau, II knjiga, strana 35.

[30] ADAP, Serija D/l, Nr. 166, str. 249.

S obzirom na sve okolnosti, nemačka vlada se odlučila za ovo drugo, i, 3. novembra, neposredno posle sporazuma Musolini—Hitler o stva- ranju Osovine Berlin—Rim od 25. oktobra 1936, Sušnig je bio pri- nuden da ponovo jednom, po četvrti put za relativno kratko vreme, re- konstruiše svoju vladu i Glezu fon Horstenau dodeli portfelj ministra unutrašnjih poslova. Ali, dodeljujući Glezu fon Horstenau ovaj resor, Sušnig mu je opet vešto vezao ruke, i to na taj način što je iz njegove nadležnosti izuzeo komandu policije. Na taj način, Horstenau je i kao ministar unutrašnjih poslova bio sveden na najobičniju fasadu. Drugim rečima, za Sušniga, kao i za ostale članove njegovog kabineta, nije se ni posle svega u stvari ništa promenilo: Horstenau je ostao ono što je imao i da bude od prvog časa — samo spona sa nacionalsocijalistima, obično »poštansko sanduče« u koje je vlada ubacivala vesti koje je htela da uputi na adresu opozicije, odnosno same nemačke vlade.

Dovoljno inteligentan da prozre Sušnigovu igru, Horstenau se, me- đutim, odlučio da se u svemu pravi nevešt. Nastavio je bez gundanja da vrši funkciju »poštanskog sandučeta«, ali, u isti mah, i intenzivnije nego ikada pre, da prikuplja informacije za svoje nemačke prijatelje.

Glez fon Horstenau je 19. aprila 1937. i Hitleru lično referisao
0 situaciji u Austriji. Tom prilikom on je vođi Rajha rekao da Suš- nigova politika počiva na tri stuba: na katolicizmu, legitimizmu i jed nom nacionalnom osećanju prožetom romantizmom. Hitler se s tim složio
1 van svog običaja zadržao se sa svojim gostom vrlo dugo u razgovoru i o drugim temama. To je dalo povoda mnogima da pomisle da je Horstenau posebno dobro zapisan kod Hitlera i da se s njegovim daljim napredovanjem može računati sa sigurnošću. Nije isključivana ni mo- gućnost da on postane kancelar Austrije. Međutim, stvari nisu uopšte tako stajale. Mada su cenili njegov angažman na strani Nemačke, po sebno na planu doturanja informacija, nacionalsocij alističke vođe nisu smatrale da je on onaj pravi čovek. On im se činio suviše mekim, svilenim, čak zatezalom i oklevalom, a u svakom slučaju isuviše sklo - nim kompromisima... Iz tih razloga, a uprkos počastima kojima su ga obasipale, nacionalsocij alističke vođe, u prvom redu Gering, prešle su preko Horstenaua taman kao da i ne postoji i orijentisale se na druge ljude, one koji su bezrezervno bili spremni na brza i najradi- kalnija rešenja. Na jednog Kaltenbrunera, od 1936. šefa SS u Austriji, jednog Sajs-Inkvarta, jednog Kajetana Milmana[31] (Muhlmann), ugled- nog istoričara umetnosti u Beču.

Horstenau, naravno, nije znao da je u stvari otpisan, sve do po- četka 1938. godine. Tek 12. februara 1938, kad je došlo do poznatog sastanka kancelara Sušniga i Hitlera u Berhtesgadenu, na koji on uop- šte nije bio pozvan. već Sajs-Inkvart, tek tada mu je sve postalo jasno. Shvatio je, konačno, ne samo da je odbačen, već i da je izigran. I bio je ogorčen kao nikad u životu. Čak je pokušao da odbije da ude u vladu kao ministar bez portfelja. Ali to je bilo sve. Jednom Hitleru, brzo mu je to postalo jasno, nije se smelo reći — NE. Pognuo je, stoga, glavu, i produžio da čini ono što se od njega želi. U noći između 9. i 10. [11]

[11] Kajetan Muhlmann, visoki funkcioner NSDAP i Službe sigurnosti, lični savetnik Hermana Geringa za pitanja umetnosti, naročito slikarstva i vajarstva.

marta 1938, pred početak akcije »Oto«[32], on se po naređenju Hitlera poiavljuje u Berhtesgadenu, da bi iz njegovih ruku primio dva nacrta za Sajs—Inkvarta: tekst demisije, za slučaj da se Šušnig odupre zahtevima Hitlera, i tekst govora koji je Sajs-Inkvart imao da održi na radiju. (Treći nacrt, koji je takođe primio u Berhtesgadenu, poticao je od Geringa lično. Bio je to nacrt telegrama kojim je Sajs-Inkvart imao da zamoli Hitelra da nemačke trupe umarširaju u Austriju...) Za ovu ulogu »pismonoše«, koja mu je uistinu teško pala, ali i držanje tokom rasprave sa Sušnigom posle svega toga, bio je nagrađen polo- žajem vicekancelara u vladi koja je obrazovana 11. marta 1938. na čelu sa Sajs-Inkvartom. To je bila poslednja austrijska vlada. Na svo- joj prvoj i jedinoj sednici, 13. marta 1938, ona je usvojila zakon koji je lično Hitler naredio da se na brzinu napravi u Lincu, a koji se ticao prisajedinjenja Austrije Trećem rajhu. Prvi potpis na tom dokumentu bio je potpis Gleza fon Horstenau.

> »Ja sam ovaj zakon potpisao«, reći će on mnogo godina kas- nije, na sudu u Nirnbergu, kao svedok na procesu Sajs-Inkvar- tu, »pod trostrukim utiskom: prvo, pod utiskom da je Austrija sama u svetu, da za nju niko nije spreman ni prstom da mrdne, drugo, ja ovde moram da kažem što je i štampa Južne Nemačke više puta istakla, pod utiskom neviđenih demonstracija na ulicama — možete to nazvati i masovnom psihozom ili kako mu već drago, tek ta masovna psihoza je bila tu, jedna nevi- đena manifestacija, i treće, kad sam na Balhausplacu uzeo zakon u ruke — u njegovoj izradi ja nisam učestvovao — ne- mački tenkovi su već bili tu. Hitlerova okupacija je bila svršeni ein. Za njega je sad važilo — saviti ili slomiti. Cak i da je Austrija htela nešto da učini protiv, to joj nije bilo mo - gućno .. .«[33]

Sem komunista i legitimista, za koje je anšlus bio više od fa- milijarne nesreće, ogromna većina Austrijanaca bila je oduševljena obavljenim činom. Vladalo je opšte uverenje da je ostvareno jedno ve- liko istorijsko delo.[34] Intelektualci, privrednici i drugi bili su ubeđeni da će Austrija, kao deo Rajha, sada doživeti pun procvat, da će postati odskočna daska za privredni i politički prodor na Istoku i Jugoistoku, centar razmene između podunavskih zemalja i Rajha. Očekivali su takođe da će oni lično, a i Austrijanci u celini, sa svojom poslovično veštom diplomatijom i svojim tradicionalno jakim kontaktima, posebno na Jugoistoku, preuzeti glavne uloge u planovima nacionalsocijalističkog vođstva za uspostavljanje nemačke prevlasti u ovom delu Evrope. Me-

[32] Konspirativni naziv plana za okupaeiju Austrije.

[33] Gustav Steinbauer, Ich war Verteidiger in Nurnberg, str. 202.

[34] U kojoj meri je oduševljenje za priključenje Austrije Trećem rajhu bilo jako, potvrduju brojke sa glasanja 10. 4. 1938. Za »anslus« se izjasnilo 99,08 odsto stanovnika (Up. Radomir Luža, Osterreich und die grossdeutsche Idee, str. 55J. Zanimljivo je da su i vođe soeijaldemokrata u izbeglištvu, Otto Bauer i Friedrich Adler, na primer, smatrale da je anšlus dobar, bu- dući da se njime »ubrzava opštenemačka revolueija«. — Up. Otto Leichter, Otto Bauer — Tragodie oder Triumph, str. 146—148.

đutim, brzo su se, vrlo brzo, uverili u suprotno... Spajanjem sa Raj- hom, Austrija je ne samo izgubila svoje ime (dobila je naziv Ostmark — Istočna Marka, pr. a.) već je postala u nemačkom životnom prostoru samo granična zemlja, a Beč — pogranični grad. (Kako to navodi profe- sor Taras Borodajkevič, promena imena Austrije, kao i promena imena njenih najvećih pokrajina, Donje i Gomje Austrije, upravo je razjarila Gleza fon Horstenau. Skoro da je zaplakao kada je cenzura, iz pre- davanja koje je bio pripremio za Radio-Beč, izbrisala oba, autentična naziva za pokrajine Donju i Gornju Austriju, i zamenila ih novim — Gornje i Donje Podunavlje.) O nekakvom procvatu ovog drevnog gra- da, perle, kako se to Hitler izrazio u svom govoru 9. aprila 1938. godine, ni pomena o pomenu. O nekakvoj posebnoj misiji Austrije na Jugoistoku, takođe nije bilo ni govora. Sve ono na šta se Hitler obavezao još 15. jula 1926. godine, sporazumom sa tadašnjim šefom austrijskih nacionalsocijalista, Hermanom Rešnijem,[33] * [35] sve je to, u novonastaloj situaciji, predstavljalo samo onomlanjski sneg. Hitler se žak nije ni setio da se jednom čvrsto obavezao da se anšlus može sprovesti samo na osnovu tajnih opštih izbora i da, kad do pripajanja Austrije Rajhu dođe, Nemci iz Nemačke ne mogu zauzeti vodeće položaje ni u austrij- skoj nacionalsocijahstičkoj partiji, niti pak u državnoj upravi i privredi. Uza sve drugo što je Austrijance razočaralo, bila je tu i Hitlerova jaka averzija prema rodnom kraju, a naročito prema Beću. (Sa izu-zetkom činjenice da se 22. maja 1939. godine, prilikom potpisivanja »čeličnog pakta« u Beču, pojavio u tradicionalnoj austrougarskoj, beloj oficirskoj bluzi, i da je iste godine, 27. avgusta, potpisao uredbu o nadoknadi Austrijaneima — učesnicima u okupaciji Bosne i Hercegovine i u ugušenju ustanka u Hercegovini i Krivošijama 1882, on ničim nije pokazao da imalo drži do Austrije i njenih tradicija.) Ta averzija skoro da se graničila sa prezirom... Kako se misli, ona je u godinama posle anšlusa bila u stvari produkt njegove zebnje od »austrijanstva«, straha da u Austriji ne dođe do budenja i jačanja separatizma, u šta su ga uveravali i Martin Borman, a i Himler, i da ona, tako, ne postane opozicioni centar protiv Rajha.[36] Iz tih razloga, svakako, on najbudnije prati šta se sve zbiva u Austriji i zahteva da maltene za sve bude pitan. Pod plaštom tobožnje pažnje i brige za užu domovinu, on učes- tvuje čak i u izmeni naziva ulica u Beču, a osim toga naređuje da bez njegove lične saglasnosti niko ne može dobiti vodeći položaj u Bečkoj državnoj operi!

> »Hitler se na neki način bojao«, kaže Horstenau u jednoj svo- joj zabeleški od 1. novembra 1945. »tajanstvenih snaga komada zemlje koji se zvao Austrija. On se požurio da njene tragove i upravnim putem ižbriše, i to tako sto je većinu austrijskih saveznih pokrajina pretvorio u 'Reichsgaue'[37] za koje je Berlin

[35] Rešni (Reschnv), ae£ nacionalsocijalističke partije Austrije i vođ SA u Austriji, i Adolf Hitler sklopili su sporazum 15. 7. 1926. u opisanom smislu. — Up. Franz Langoth, Kampf um Osterreich, str. 307.

[1] Radomir Luža, Osterreich und die grossdeutsche Idee, str. 89.

[37] »Gau-« je stari germanski naziv za deo naroda nastanjen na odre- denoj teritoriji.

bio direktno nadležan i na čije čelo su došli provereni nacionalsocijalisti. Na osakaćenom telu nesrećne Austrije trebalo je po prvi put da bude isprobana rajhsreforma .. .«[M]

Poseban potez povukao je Hitler u odnosu na one Austrijance koji su se najviše angažovali na prisajedinjenju Austrije Trećem rajhu. Sve do jednog, ne izuzimajući ni najprofiliranije političare, on je po krat- kom postupku uklonio iz Austrije, a na njihovo mesto doveo nacional- socijaliste iz Nemačke, kojima je zajedničko bilo da su na sve Austri- jance gledali kao na manje vredne, duhovno i materijalno zaostale.[38] [39] Mnogi su premešteni u Rajh, na često beznačajne dužnosti, a mnogi su, kad je Hitler počeo da okupira jednu zemlju za drugom, upućeni u inostranstvo. Sajs-Inkvart je, na primer, stigao u Holandiju, Nojbaher u Rumuniju, i tako redom. A oni mali, sitni i sitniji zaslužnici, pre svega iz Beča, oni su uglavnom stigli u Poljsku — kao pripadnici SS-for- macija, policije, žandarmerije. Glez fon Horstenau je, i sam od anšlusa u poziciji čardaka ni na nebu ni na zemlji, relativno dobro prošao. Ostao je u funkciji ministra zemaljske vlade relativno dugo i primao dobru platu mada ništa nije radio niti je pak imao nekakvo zaduženje. Kad se na to požalio ministru unutrašnjih poslova Rajha, ovaj mu je odgovorio da se ništa ne sekira, budući da kao okretan čovek i kao posmatrač može mnogo da uradi.. -[40]

Ovaj odgovor nije utešio Gleza fon Horstenau. Naprotiv. On je samo u još većoj meri produbio njegovo razočaranje u nove vlastodršce. To razočarenje bilo je toliko veliko da se on tada zapitao da li »kao pošten čovek i pod ovim okolnostima sme da uopšte nastavi da sarađuje sa nacistima«. Ali, to treba obavezno naglasiti, ako je i bio razočaran u nacionalsocijaliste, on ni u jednom času nije ipak smatrao da je anšlus neka greška, da do njega nije smelo da dođe. »Greška je jedino bila u tome«, rekao je on u Berlinu, u jednoj prilici, tobož šaleći se, »što je Austrija pridodana Nemačkoj, umesto da bude obratno«. Time je on u stvari hteo da kaže da su metodi bili pogrešni, a ne cilj. Do samog anšlusa, po njegovom ubeđenju, i trebalo je i moralo da dođe, ali ne na »gangsterski način, već na osnovu međunarodnog sporazuma, pri ćemu je očuvanje austrijske posebnosti imalo da bude zagarantovano u najvećoj mogućnoj meri«.[41]

[38] Radi se o napisu »Hitlers grossdeutsche Politik«, nastalom u logoru u Augsburgu, KAW, B/67, bez broja

[39] Up. Karl Renner, Osterreich, str. 204—205.

[M] Hitlerov rajhskomesar za ponovno ujedinjenje Austrije sa Nemačkim rajhom, Jozef Birkel (Jos ef Burckel), iz pokrajine Pfalz u Nemačkoj, od 30. 1. 1939. gaulajter Beča, pokušao je još u maju 1939. da Gleza fon Horstenau odstrani iz zemaljske vlade. U tome je imao i podršku Geringa. Ali Glez se pokazao kao tvrd orah. On ne samo što se nije dao na jeftin način potisnuti na mrtvi kolosek, nego je direktno i ustao protiv politike koju je Birkel sprovodio. Otvoreno mu je rekao u lice da se »Austrija oseća kao okupirana kolonija« (Glez fon Horstenau, Memoari, II knjiga, str. 303). Zahvaljujući intervencijama brojnih prijatelja na najvišem mestu, između ostalog Sajs-Inkvarta i ministra unutrašnjih poslova Rajha, ostao je i dalje u vladi, sve dok nije sredio pitanje svog prijema u OKW.

[41] KAW, B/67, br. 91.

Glava druga SUDBONOSNI

PREOKRET

»Ali ne može se ni sumnjati u to, da je već donesena odluka o vojnom slamaniu Jugoslavije. Ge- neralstab, reče mi jedan moj odlično obavešteni pri- jatelj, veoma se raduje novom ratnom pohodu...«

Glez fon Horstenau,
Berlin, 27. marta 1941.

»Ako bi ljudi 'Crne ruke' zaposlili Hitlera više od mesec dana, u tom slučaju bi ceo rat na Istoku potpuno otpao ...«

Admiral Kanaris,
Berlin, 27. marta 1941.

1. 27. mart 1941. u Berlinu

Tri pune godine, od pripajanja Austrije Trećem rajhu u martu 1938, pa do Hitlerove odluke da napadne i razbije Kraljevinu Jugoslaviju u martu 1941, Glez fon Horstenau je vodio manje-više penzionerski život. Davio se u monotoniji svakodnevnice, prvo u Beču, a zatim u Berlinu, gde se od jeseni 1939. zvanično nalazio na dužnosti u Vrhovnoj ko- mandi nemačke vojske, u svojstvu »generala za specijalnu upotrebu«.[1]

0 27. martu 1941. godine, o danu bučno najavljene zvanične posete japanskog ministra spoljnih poslova Nemačkoj, veliki »špacirgenger«,[1] [2] kako je Glez fon Horstenau sam za sebe govorio, upravo se bio vratio s jednog kraćeg puta u Berlin. Grad je bio prezakićen zastavama — japanskim, nacističkim, a tu i tamo zastavama Kraljevine Jugoslavije istaknutim dva dana ranije, uoči 25. marta, u čast njenog pristupanja Trojnom paktu. Novine su bile pune članaka o Japanu, ali i o Jugosla- viji. U komentarima se, ironijom sudbine, kao »novi saveznik« Jugosla -

[1] Jedno vreme Glez fon Horstenau je bio i referent za vojna groblja pri OKW. Pod tim »smokvinim listom«, kako on sam kaže putovao je i u Sovjetski Savez, u Moskvu 1940, godine. — Up. Memoari Gleza fon Hor stenau, knjiga II, str. 500—512.

[2] Spazierganger, nem. reč., šetač.

vija slavila sve u šesnaest, a sam događaj u dvorcu Belvedere u Beču, gde je obavljena ceremonija svečanog potpisivanja ugovora, ocenjivao se kao »politički Dunnkirchen« Engleske.[3]

Pišući o ovim danima, i posebno o pristupanju Kraljevine Jugosla- vije Trojnom paktu, Glez fon Horstenau je rekao:

> »Svetska istorija je napravila jedan silan horuk. Posle mnogih napora, u prošli utorak najzad je vlada Cvetkovića bila prinu- đena da zauzme mesto za baroknim stolom u Belvederu i tamo uz već uobičajeni ceremonijal potpiše ugovor o pristupanju Trojnom paktu. Ko je doživeo predistoriju i ko poznaje mržnju Srba prema Nemcima, taj mora s nepoverenjem gledati na potpisani ugovor. Jer, jedva da može i biti sumnje u to da će Srbi nastojati da sabotažama onemoguće Paktom predviđeni ograničeni transport ratnog materijala itd, što će izazvati trza- vice i na kraju dovesti do direktnog sukoba.. .«[4]

Pesimizam Gleza fon Horstenau pokazao se opravdanim. Još pre nego što je bio čestito i sročio gornje misli (i dočitao novine od 27. mar- ta 1941. ujutru, u kojima se još slavilo pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu), tačno u 9 časova i 30 minuta pre podne u Vrhovnu komandu stigla je proverena vest o puču u Beogradu.[5] Ona je predstavljala ve- liko iznenađenje, mada je nemački poslanik u Beogradu, fon Heren, uveče 26. marta hitnim telegramom javio da se pronose glasovi da mlađi oficiri pripremaju državni udar.[6] Glez fon Horstenau: »Nenavik- nuti na neposlušnost, oficijelni krugovi bili su u prvom trenutku zapre- pašćeni i razgnevljeni.. .«[7]

Za razliku od Vrhovne komande, i ministarstva spoljnih poslova pre svega, u centrali Abvera vest o puču primljena je mirno, reklo bi se sa zluradim zadovoljstvom. Admiral Kanaris je ceo slučaj, u raz- govoru sa general-pukovnikom Bekom, koji se slučajno u to vreme kod njega zadesio, prokomentarisao na sledeći način:

> »Zbog srpskog rata X-dan na Istoku moraće biti odložen za ne- koliko nedelja, u najmanju ruku do juna. Ako bi ljudi 'Crne ruke' zaposlili Hitlera više od mesec dana, u tom slučaju bi ceo rat na Istoku potpuno otpao .. .«[8]

[3] Diinnkirchen — Dunkerque (Denkerk), pristanište i tvrđava na Ka- nalu. Aluzija na poraz i povlačenje engleskog ekspedicionog korpusa u ratu Nemačke protiv Francuske, 1940. godine. — Up. Glez fon Horstenau, Me- moari, knj. II, str. 686.

[4] Isti izvor, str. 685—686.

[5] KTB, Bd. 1, Tl. B, 27. 3. 1941, str. 368-

'Weissbuch Nr. 7, Dok. 75, str. 124. Vidi i: Klaus Olshausen, Zwi- schenspiel, str. 51. Da se pronose glasovi da oficiri u Beogradu pripremaju vojni puč, fon Heeren je javio Berlinu i neke pola godine pre toga (ADAP, D, XI, Dok. 231).

[7] Glez fon Horstenau, Memoari, II, str. 686.

[8] E. Kordt, n.d., str. 98.

Te opasnosti bio je svestan i sam Hitler. Pogođen vešću o puču u Beogradu, žešće nego iko drugi u Nemačkoj, on je, uza sve drugo, smatrao da mu je time nanesena i lična uvreda.[9] Jer, upravo je on bio taj koji se naročito angažovao na privlačenju Jugoslavije silama Oso- vine. Cvetkoviću i Cincar-Markoviću je on lično, ukazujući im na »is- torijsku šansu«, ponudio Solun, na primer, a knezu Pavlu, na tajnom sastanku na Berghofu, dao svečanu časnu reč da se odriče »jugosloven - skog učešća u ratu«.[10*] Naravno, sve to on nije učinio iz nekog posebnog altruizma, već iz čistog političkog rezona. (Treba, kad su u pitanju Hit- lerovi politički potezi, uvek imati u vidu da je on, uprkos tome »što su mu falile izvesne kategorije političkog razmišljanja«,[11] bio ne samo opak, već i vrlo racionalan političar.[12] Sav usredsređen na stalno pro- širenje nemačke moći, on je smatrao da mu je za ostvarenje ciljeva u tom pravcu mnogo korisnije da ima oko sebe države-poslušnice (sate- lite), nego da direktno pripaja nove teritorije Rajhu. Najbolji primer za to bila je Slovačka, a kasnije i ustaška država.)

Videći u puču u Beogradu i svoj lični politički poraz, i ubeđen da je izigran, on je pao u neviđenu jarost. I inače sklon da »u jarosti sasvim ispadne iz ravnoteže, bude neuračunljiv u svojim rečima i odlukama«,[13] naprečac je, odmah po prijemu vesti o puču, i ne pomiš- ljajući na to da sačeka da sazna za stav nove vlade u Beogradu prema Nemačkoj, rešio:

• da se razračuna sa «srpskom zavereničkom bagrom«,

' Hitler je bio čvrsto ubeđen da bi pristupanjem Jugoslavije Trojnom paktu prestala da postoji bilo kakva opasnost od neprijatnog iznenađenja na Jugoistoku. Iz tih razloga, pre svega, on je uložio sav svoj autoritet i svu svoju moć da do toga dođe. U nužnost pristupanja Jugoslavije silama Osovine on se svojski potrudio da ubedi i Musolinija i Cana. (Razgovor sa Canom imao je na tu temu 18. novembra 1940, a sa Musolinijem 20. istog meseca.) — Up. ADAP, D, XI, 2, Dok. 353, str. 535.

[10] Predstavnicima Jugoslavije, predsedniku vlade Dragiši Cvetkoviću i ministru spoljnih poslova Cincar-Markoviću, Hitler je rekao da im se nudi »istorijska prilika« da flbezbede Jugoslaviji siguran položaj u buduć- nosti. Mada je Jugoslavijr ponudip i izlaz "na Egejsiko miorii, pghnjgga, nemačko-italiiinsgu "ISranciiu za njene granice, on nije odmgljr5ohio. .po- žttJvaTT odgovor~UklevalUci'"5a~ie~decidiranoTzliMr"o"HTuirovim ponudama, "CvetRovic je pokusao da Hitlera »zagreje« za svoj plan o stvaranju jednog neutralnog bloka balkanskih država[A] pre svega Turske, Grčke i Jugoslavije, a u cilju »sprečavanja britanskog prodora«. S tim u vezi Cvetković je po- nudio da Jugoslavija posreduje u italijansko-grčkom konfliktu (ADAP, D, XII, dok. 47 i 48, str. 65 i 72, zatim 67, 71, 76, 77. Up. Olshausen, n.d., str. 34 i 35). Što se tiče tajnog razgovora Hitlera sa knezom Pavlom, vođenog 4. marta 1941, o tome dosad nije nigde nađen nikakav pismeni dokument (ni u Političkom arhivu u Bonu, gde bi inače najpre morao biti). Sve što se pouzdano zna o tom razgovoru zna se iz telegrama ministra spoljnih poslova Ribentropa nemačkom poslaniku u Beogradu (u telegramu je dat rezime tog razgovora). Reč je o telegramu Nr. 240 od 7. 3. 1941. ADAP, D, XII, dok. 130, str. 190.

" Up. Hans Buchheim, Der Fuhrer ins Nichts, str. 6.

[E] Up. A.J.P. Taylor, The Origins of the Second World War, str. 225.

[B] Za Hitlera je vojni puč u Beogradu značio isto što' i objava rate Nemačkoj. — Up. Ribbentrop, Zwischen London und Moskau, str. 225.

• da Jugoslaviju razbije kao državu i »zagnojeni čir na Baikanu« sprži zauvek.[14]

Pri tom, on je računao da će Hrvati, a pre svega Maček sa svojom strankom, pozdraviti njegovu odluku o razbijanju Jugoslavije i da će odbiti da se bore protiv nemačkih trupa (Mačekova izjava — »Mi smo jugoslovenski sudetski Nemci«,[15] često je u to vreme citirana u Ber- linu). Kao »nagradu«, on je već tada bio odlučio da Hrvatskoj obezbedi autonomiju u okviru Hortijeve Madarske. (Kad su Mađari, međutim, to odbili, on je i dalje nastavio da insistira na tome, istina u modifici- ranoj formi.[16] Kasnije, on će se saglasiti i sa formiranjem posebne hrvatske države, ali će izraziti želju da do tog proglašenja dođe pre početka rata sa Jugoslavijom. Zbog toga je i specijalni Ribentropov agent Ve- zenmajer /Wesenmayer/ otputovao u Zagreb, no on u svojoj misiji nije uspeo uglavnom zbog kolebljivog držanja Mačeka. Ustaška država je, na kraju, proglašena tek 10. aprila 1941, ali ne »kratko vreme pred ulazak nemačkih trupa u Zagreb«, kako je to Vezenmajer javio Ber- linu i kako se to inače često tvrdi, već posle pojave nemačkih tenkova koji su stigli iz Mađarske i bili, prema navodima već pominjanog aus- trijskog vojnog istoričara Kizlinga, »oduševljeno pozdravljeni od hrvatskog stanovništva».)

S obzirom na to kako je Hitler reagovao na vest o državnom uda- ru u Beogradu i s obzirom na izraze koje je pri tom upotrebio, formi- ralo se mišljenje da je pri svemu veliku, čak i odlučnu ulogu igrala njegova navodno iskonska mržnja prema Srbima. Ali za tako što ne- dostaju pouzdani dokazi. (Poznato je, inače, da su Hitlerove odluke »samo delom bile u skladu sa njegovim velikim političkim intenci - jama. Mnoge, čak i krupne odluke bile su rezultat njegovih reakcija na korake njegovih protivnika.«[17]) Kako to tačno zapaža Herman Noj- baher,[18] Hitler je » pripadao onim izumirućim Austrijancima koji su od 1914. nosili sobom antisrpski kompleks, videći u Srbima samo bom- baše, kraljoubice, atentatore, zaverenike, pučiste i zapaljivače sveta — titule koje su Srbima date u najširim austro-mađarskim krugovima ...« Posledica tog kompleksa bila je da je Hitler uistinu zazirao od Srba, da ih je držao za opasnog protivnika. Ukazujući na to da su Srbi opasni, da im se ne sme verovati, on je — treba i to reći — u isti mah isticao da su oni »-jedini pravostojeći ljudi na Balkanu«, da su oni »jedini državotvorni elemenat na Balkanu«. Kad mu je upravo pomenuti Noj- baher predložio (1944. godine), da se izvrši temeljita revizija politike prema Srbiji i da se formira jedna federacija u koju bi ušle Srbija, Crna Gora i Sandžak (što je i sam inače smatrao za »zanimljiv pred - log«), rekao je: »-Mi ne smemo dopustiti nijednom narodu na Baikanu da sa svojim osećanjem za političku misiju postane premoćan. A Srbi su jedan takav narod. Oni su dokazali da imaju jaku državotvornu [*1]

″ ADAP, D, XII, 1, dok. 217, str. 308.
" Mačekova izjava na kongresu HSS u Zagrebu, 15. 1. 1938. [1] Olshausen, n.d., str.
[1] Up. Andreas Hillgruber, Hitlers Strategie, str. 238.
" Up. Hermann Naubacher, Sonderauftrag Sudost, str.

snagu i da imaju dalekosežne ciljeve koji dosežu do Egeja... Ja imam ozbiljne razloge da ovaj narod ne ohrabrujem u njegovim htenjima .. .«[19]

Polazeći od svega rečenog, smelo bi se, posle svega, ustvrditi, da je Hitler o 27. martu 1941. godine doneo odluke — kakve je doneo — iz političkih razloga, pre svega, a nikako zbog toga što je iskonski mrzeo Srbe. (Dokaz za ovo su i sami Mađari. Hitler je njih uistinu mrzeo. Možda i zbog loših uspomena na njih iz svojih siromaških, bečkih dana. Ali je iz političkih razloga neprestano nastojao da ih ima na svojoj strani.[*] [20]) Iz političkih razloga, koji su kod njega uvek bili jači od svega, on će — da i to pomenemo na kraju — i jednom Milanu Nediću pružiti ruku. Čak će se, u jesen 1944. godine, iz tih istih političkih razloga pokazati spremnim i za aranžman sa partizani- ma, o čemu će još biti reči.

Najkonkretnije govoreći, pravi razlozi za Hitlerovu brzu (i prebrzu. odluku o napadu na Kraljevinu Jugoslaviju, bili su sledeći: već isplani- rani napad na Grčku (plan «-Marita«) i, i to pre svega, napad na Sov - jetski Savez — plan »Barbarosa«. Drugim rečima, za odluku da se Ju- goslavija odmah napadne važili su oni isti razlozi koji su važili i za toliko njegovo insistiranje da Jugoslavija što pre i po svaku cenu pristupi Trojnom paktu.[21] Prema rečima koje je on uputio italijanskom ministru spoljnih poslova, grofu Canu, 25. marta 1941, za napad na Grčku on se nije mogao rešiti sve dok politička pozicija Jugoslavije nije bila razjašnjena.[22] Naređenje za napad na Sovjetski Savez,[23*] opet, on se zbog velikog rizika nije usuđivao izdati sve dok nemačke trupe ne potisnu Engleze iz Grčke i tako ih spreče da na Balkanu obrazuju

" Isti izvor, str. 149. Vidi i: W. Warlimont, Im Hauptquartier, str. 499..

[20] E; Kordt, Nicht aus den Akten, str. 135. ^

[*] Da bi nagnala vladu Kraljevine Jugoslavije da Sto pre pristupi Trojnom paktu, Nemačka se poslužila i pritiscima i pretnjama koje su imale- sve karakteristike ultimatuma. Uz druge dokumente, to potvrđuje i telegram, br. 320 ministra spoljnih poslova Ribentropa nemačkom poslaniku u Beo- gradu od 22. 3. 1941 (ADAP, D, XII, 1, dok. 192, str. 276). Up. Olshausen,. n.d., str. 189. Ovaj telegram poslat je na zahtev Hitlera. Kako navodl Noj- baher (Sonderauftrag, n.d., str. 130), Hitler je tražio od Ribentropa da tako reći o određenom terminu realizuje pristup Jugoslavije Trojnom paktu, a sve zbog planiranog napada na Grčku.

[22] Olshausen, n.d., str. 55. ADAP, D, XII, 1, dok. 208, str. 295 (Razgovor s Canom).

[23]Prvi razgovor o ratu sa SSSR vođen je u nemačkom generalštabu. krajem jula 1940. Tada je izdato i naređenje da se u Istočnoj Pruskoj* sagrade za OKW i OKH komandna mesta sigurna u svakom pogledu. Samo »Uputstvo broj 21« za pripremu napada na Sovjetski Savez izdato je 18. decembra 1940. Prvobitno, napad je bio predviđen za 15. maj 1941. Prikup- ljanje snaga počelo je sredinom marta 1941. U vezi s tim, nemačke trupe- prešle su Dunav (iz Rumunije) i ušle u Bugarsku, dok su s Jugoslavijoim započeli intenzivni pregovori za njen prilazak silama Osovine. Po mišljenju Hitlera, u situaciji u kakvoj se nalazila Nemačka 1940/41, postojale su samo- dve mogućnosti: ili uniš tenje Sovjetskog Saveza i time stvaranje uslova za potpunu pobedu ili pak, »jednog dana«, kapitulacija »pred dugoročno pla- nirajućim... i na kraju trijumlujućim anglosaksonskim pomorskim silama«.. (Razgovor ministra Ribentropa sa japanskim poslanikom u Berlinu 23. fe- bruara 1941, ADAP, D, Xu, 1, dok. 78, str. 123). — Up. Olshausen, n.d., str. 55.

novi Solunski front[24] sa bazama za vazdušne napada na petrolejska polja u Rumuniji.

Za munjeviti napad na Jugoslaviju, a u tom sklopu i za napad na Grčku i proterivanje Engleza sa Balkana, Hitler je imao i jedan pose- ban, jak razlog: on je hteo da demonstrira udarnu snagu i brzinu nemačke vojske i time zastraši Tursku, kako bi je prošla volja da se eventualno uključi u engleski front, ali i druge države koje bi mogle, kad počne nemačko-sovjetski rat, pokušati da se odvoje od Ne- mačke i ugroze je s leđa.[23]

Prema tvrdenju feldmaršala Kajtela, Hitler je rano ujutro (27. mar- ta 1941), znatno pre nego Vrhovna komanda, primio vest o državnom udaru u Beogradu.[*] [26] Njegove prve reči bile su da on preko toga ne može tek tako preći i da će razbiti Jugoslaviju bez obzira na to šta mu nova vlada u Beogradu bude izjavila i kakva uveravanja dala. (Jedna jugoslovenska izjava o lojalnosti bila bi samo taktički manevar da se dobije u vremenu, rekao je.) Dolazi u obzir, naglasio je on još Kajtelu, jedino momentani koncentrisani napad na Jugoslaviju sa se- vera i istoka.

Kad je Kajtel primetio da se »istočni termin« (napad na Sovjetski Savez) ne može odgoditi budući da grupisanje snaga teče punom pa- rom, da se u te snage ne sme dirati, da je Listova armija[27] preslaba za napad na Jugoslaviju, a da se na Mađare ne sme osloniti, Hitler je kratko odgovorio da je zbog toga hitno pozvao da kod njega dođu

" Hitler je bio uveren da su puč u Beogradu »ako ne inscenirali« a ono »sigurno i u odlučnoj merfpodržali« Englezi i Amerikanci. U razgovoru *sa* grofom Schulenburgom (Sulenburg), nemačkim ambasadorom u Moskvi, - 28. aprila 1941, u Berlinu, Hitler je rekao da su, prema njegovom mišljenju, »■Englezi bili inicijatori prevrata u Jugoslaviji« (Zabeleška Sulenburga, ADAP, D, XII, 2, dok. 423, str. 555). O Englezima i puću u Beogradu pišu i Jacob Hoptner, Yugoslavia in crisis, str. 241, a zatim Woodward Llewellyn (British Foreign PolicyJ, knjiga I, str. 541 i dalje. Jugoslovenski autor Vladimir Velebit, koji takođe piše o ovoj temi (»Sećanja«, str. 34) negira (s pravom) mišljenje da je engleska služba SOE bila inspirator puča u Beogradu i po- ziva se pri tom na pismo vazduhoplovnog generala Bore Mirkovića, glavnog organizatora puča, od 4. avgusta 1942, upućenog britanskom ministru M. G. Caseyju (Kejsi-u).

[M] Prema mišljenju nekih nemačkih istoričara, Andreasa Hillgrubera (n.d. Strategie, str. 465) i drugih, ovo nije bio jedan od razloga, već glavni motiv Hitlerove brze odluke za munjeviti napad na Kraljevinu Jugoslaviju, što se nikako ne bi moglo prihvatiti kao tačno.

[26] Kad je u Berlin tačno stigla vest o državnom udaru u Beogradu, ne može se sasvim tačno utvrditi. Zna se, međutim, da je prvi telegram o puču u Beogradu stigao u ministarstvo spoljnih poslova tek u 11.55 časova pre podne (27. marta). Takođe se pouzdane zna da su Hitler i OKW bili ranije, telefonom, obavešteni o događaju u Beogradu. OKW u 9.30 časova pre podne, a Hitler nešto ranije, po ambasadoru Sulenburgu još u ranim jutarnjim časovima (Izjava Sulenberga, ADAP, D, XII, 2, dok. 423, str. 556).

[27] List, Wilhelm (1880—1971), feldmaršal od 19. 7. 1940. za vreme u ratu protiv Jugoslavije, komandant 12. armije koja je bila prikupljena u Bugarskoj. Vojni zapovednik Jugoistoka od 1. 7. 1941. do 15. 10. 1941.

Brauhič[28] i Halder[29] — vrhovni zapovednik suvozemne vojske i načelnik glavnog generalštaba.

Precizni kao sat, Brauhič i Halder su se pojavili pred Hitlerom tačno u naređeno vreme — u 13. časova. »Ja sam dobio obaveštenje da je u Jugoslaviji putem puča srušena vlada kneza Pavla i da je kralj Petar uzeo državne poslove u svoje ruke«, rekao im je Hitler čim su se pojavili u njegovom kabinetu. »To za nas znači da je Jugoslavija uzela engleski kurs i da je naš položaj na Balkanu veoma ugrožen. "Zbog toga sam se odlučio da sa zavereničkom klikom raščistim i Jugo- slaviju razbijem munjevitim napadom«.[30]

Pošto je objasnio kako on misli da bi to trebalo da se uradi — napadom iz Bugarske i Rumunije pravac Beograd, napadom iz Austrije pravac Zagreb, Hitier je upitao Brauhiča, svog »mutavog generala«,[31] koliko mu vremena treba pa da krene protiv Jugoslavije i kako bi, po njegovom mišljenju, trebalo da se operacije vode. Postavljajući ova dva pitanja on je dodao da za prvi momenat mađarska teritorija ne dolazi u obzir kao operaciona baza. Mađarska će se, primetio je, u najboljem slučaju angažovati sa slabim snagama na okupaciji nekadašnjih mađar- skih oblasti.[32] (Madari su, u početku hteli da učestvuju u napadu na Jugoslaviju sa jačim snagama, ali su posle samoubistva predsednika vlade Telekija promenili odluku. Na kraju, 30. marta 1941. kad je feld- maršal Paulus,[33] tada general-lajtnant, doputovao u Budimpeštu, oni su pristali da u napad na Jugoslaviju bace četiri korpusa sa nekih 8 peša-

[28] Brauchitsch, Walther (1881—1948), zapovednik kopnene vojske od februara 1938. do decembra 1941. Pred Međunarodnim sudom trebalo je da • odgovara zbog naredenja koja je izdavao, ali je **1948.** postupak obustavljen. TJmro skoro slep u jednom britanskom logoru.

[29] Halder, Franz (1884—1972), general-pukovnik, načelnik generalštaba nemačke suvozemne vojske (od 1. 9. 1938. do 24. 9. 1942). Pripadnik po- toeta otpora. Zbog neslaganja sa Hitlerom smenjen sa dužnosti i upućen *m* koncentracioni logor. Njegov dnevnik objavio H. A. Jakobsen (Vidi: Izvori

[30] AD AP, D, XII, dok. 217, str. 307—309. Up. Olshausen, n.d., str. 51.

[31] Tako je Brauhiča nazvao sam Hitler, onda kada je odlučio da i ko- mandu nad suvozemnom vojskom (OKH) uzme u svoje ruke (19. 12. 1941). — Up. P. Bor, Gespräche mit Haider, str. 76.

[32] U pogledu učešća Madarske u ratu protiv Jugoslavije, u Mađarskoj je postojalo više mišljenja- Horti, kao šef države, treba da je imao jedno, predsednik vlade drugo, a komanda vojske — treće. Prema jednoj vesti nemačkog poslanika u Bukureštu, Hermana Nojbahera, poslatoj u Berlin 4. aprila 1941, za učešće u ratu (na strani Nemačke) protiv Jugoslavije bezrezervno je bio honvedski generalštab. Vladini krugovi, aristokratija, visoki jevrejski finansijski krugovi nisu hteli, pak, da propuste priliku ■ da dodu do novih teritorija. ali nisu bili ni za to da se zemlja uvuče u rat (Telegram Nojbahera br. 878, PA/AA, Buro St. S. Ungarn, Bd. 3, Akt. br. 53184). Prema ovom Nojbaherovom telegramu, koji se zasnivao na izveštaju rumunskog poslanika u Budimpešti, Horti treba da je bio protiv učešća Mađarske u ratu Jugoslavije, što, međutim, nije uopšte tačno. Up. Macartney, A History of Modern Hungary, knjiga I, str. 475. O strujama u Madarskoj u času pred napad Nemačke na Jugoslaviju postoji zabeleška i u KTB (OKW), Bd. 1, deo B, zabeleška od 7. 4. 1941, str. 376.

[33] Paulus, Friedrich (1890—1957), feldmaršal, komandant 6. armije (pre- -dao se Crvenoj armiji kod Staljingrada). Austrijanac. Do smrti živeo u

dijskih brigada i jedan brzi korpus za prodor praveem Osijek i Novi Sad.)[34]

Umesto Brauhiča, na Hitlerova pitanja odgovorio je Halder — pri- jatelj Gleza fon Horstenau i jedan od ključnih predstavnika antihitlerov- skog pokreta u nemačkoj vojsci. (Vrlo zagonetna ličnost, više nalik na nekog pedantnog profesora nego na generalštabnog oficira, on je imao, u najmanju ruku, čudna shvatanja o tome kako — i kad — treba sru- šiti Hitlera. Pošto se Nemačka već nalazila u ratu, smatrao je on, taj se rat obavezno mora dobiti. Zbog jednog Hitlera, isticao je uvek po- novo, nikako se ne bi smelo dopustiti da dođ e do poraza. A kad se se osigura pobeda na bojnom polju, onda bi Hitler imao da bude sru- šen.. .)[35] On je u glavi već imao gotovu osnovu operacionog plana, bu- dući da je usput, vozeći se u rajshkancelariju, na osnovu karte raz- motrio sve mogućnosti napada na Jugoslaviju.[36] Njegov predlog je bio da se iz Bugarske prodre u Makedoniju i Južnu Srbiju, a iz Štajerske u Austriji u severni deo Jugoslavije, i da se kroz saradnju ovih dveju nemačkih grupa uništi jugoslovenska vojska, s čime se Hitler u potpunostij bez primedbe složio.[37]

Što se tiče termina samog početka napada, Halder nije bio u mogućnosti da odmah da obavezujući odgovor. Tek sutradan, 28. marta 1941, on je javio rajhskancelariji da je za pripreme potrebno osam dana i da se, otud, sa napadom ne bi moglo početi pre petog, a eventualno i 7. aprila 1941. (Prvobitno, u času kada je sastavljano »Uputstvo 25«, bilo je zaključeno da napad na Jugoslaviju počne 1. aprila 1941, bom- bardovanjem Beograda, odnosno između 8. i 15. aprila — nastupanjem suvozemnih trupa.)[38] * *

Posle sastanka sa Brauhičem i Halderom, Hitler je primio poslanike Mađarske i Bugarske. Cilj ovih razgovora, upriličenih navrat-nanos, bio je da se ove dve zemlje zainteresuju za planirani napad na Jugo- slaviju, u smislu da se i one angažuju u operacijama, a uz izgled da dobiju određena teritorijalna zadovoljenja. (Hitler je na taj način, i u tom prvom času, hteo da se obezbedi od svakog neprijatnog ri- zika, budući da je uistinu smatrao da Kraljevina Jugoslavija raspolaže snažnom i dobrom vojskom. Pri tom on je u stvari polazio od mišlje- nja izrečenih o visokoj vrednosti vojske Kraljevine Srbije u prvom svetskom ratu, s kojom se, međutim, ni po obučenosti a ni po sprem-

[34] Svi zahtevi koje je Paulus postavio bili su od Mađara »blagonaklono« prihvaćeni (KTB, Bd. 2, zabeleška od 31. 3. 1941. Up. Olshausen, n.d., str. 68). Madarska je, osim svega, pristala da svoju vrhovnu komandu za vreme operacija protiv Jugoslavije potcini OKH (O obavezi Mađarske da učestvuje u »uništenju neprijatelja«, u: ADAP, D, XII, 1, dok. [illegible]

[35] Up. H. Schall Riancour, Aufstand und Gehorsam, str. 96.

[36] Halder, Kriegstagebuch, knjiga II, zabeleška od 27. 3. 1941, pr. 2.

[37] Prihvatajući u svemu Halderov plan napada na Jugoslaviju, je rekao da je odlučio da se Jugoslaviji preko ministarstva spoljnih poslova ne postavljaju nikakva pitanja. Isto tako se izjasnio protiv postavljanja bilo kakvog ultimatuma (što je bio predložio načelnik operativnog odeljenja OKW, general-pukovnik Jodl). ADAP, D, XII, 1. dok. 217, str. 308. U duhu Hitlerovih naređenja, nemačkom poslanstvu u Beogradu je 2. aprila 1941. dostavljeno uputstvo za pripremu za čas izbijanja neprijateljstva sa Jugoslavijom (ADAP D. XII, 1, dok. 248, str. 356).

[38] Up. Olshausen, n.d., str. 59.

nosti na žrtve, vojska Kraljevine Jugoslavije nije uopšte mogla me- riti). Mađarskog poslanika, Dimitrija Stojakovića (Dome-a), Hitler je zamolio da odmah odleti u Budimpeštu i Hortiju prenese sledeću po- ruku:

- Nemačka će na svaki način sprečiti da se formira bilo kakva baza za napad na Nemačku,
- Nemačka ne misli da uopšte ograničava Mađarsku u ostvarenju nje- nih revizionističkih želja,
- On, Hitler, smatra za taktički ispravno da se Hrvatima da samo- uprava,
- Pod određenim okolnostima bilo bi na mestu da Mađarska preduzme

• • 39
izvesne vojne mere

Bugarskom poslaniku Hitler je, pak, rekao da će se na Jugoslaviju sručiti orkan takvom brzinom, da će gospoda »i oslepiti i ogluveti,« a zatim — kao glavno — da je za njega »makedonsko pitanje raščiš- ćeno«.[40] (Uprkos velikom poklonu koji mu je stavljen u izgled, kralj Boris je odgovorio da ne raspolaže vojskom s kojom bi mogao da napadne Jugoslaviju, a da bi na tursku granicu mogao da uputi samo pet divizija i to tek 15. aprila 1941 .)[41]

Svog glavnog saveznika, Musolinija, Hitler je o svojoj odluci da napadne Jugoslaviju, a istovremeno i Grčku, obavestio pismom. Ono je napisano 27. marta 1943, tokom noći, i u četiri sata ujutru, dakle 28. marta, predato generalu Rintelenu da ga odnese u Rim i lično preda Musoliniju. Uz pismo, Rintelenu je uručen i »Predlog za usklađenje nemačkih i italijanskih operacija protiv Jugoslavije«, u kojem su izne - sene nemačke namere i opisani zadaci italijanske vojske (bočna zaštita nemačkih snaga nadirućih iz pravca Graca putem napada po mogućstvu jakih italijanskih snaga na liniji Split—Jajce; prelazak na odbranu na grčko -albanskom frontu i priprema jedne udarne grupe koja bi imala da pruži ruku nemačkim jedinicama angažovanim kod Skoplja i južno od njega; neutralisanje jugoslovenskih pomorskih snaga, itd).[42] *

Konstatujući da »danas primljene vesti potvrđuju predstojeću pro- menu jugoslovenske politike«, Hitler je u svom pismu Musoliniju — nasuprot optimistčkim izjavama koje je dao mađarskom i bugarskom poslaniku — ocenio situaciju tako teškom, da se, ako se ne želi dovesti u opasnost celokupan nemačko-italijanski položaj, ne sme načiniti ni- jedna greška. Zahtevajući od Musolinija da zatvori najvažnije prelaze na albansko-jugoslovenskoj granici i najbrže što može poveća broj je- dinica u Albaniji, on je, na kraju pisma, rekao da je, uprkos svemu,

* Isti izvor, str. 53.

« ADAP, D, XII, 1, dok. 216, str. 306.

[4] Komandant nemačkih trupa koje su iz Bugarske imale da napadnu Jugoslaviju, List, javio je 31. marta 1941. u OKH, da »Bugari iz straha od Turske ne žele da aktivno učestvuju u napadu na Jugoslaviju«. Halder, KTB. Bd. II, zabeleSka od 31. 3. 1941.

[42] O Predlogu za usklađivanje nemačkih i italijanskih operacija protiv Jugoslavije od 28. 3. 1941, u: BA/MAF, OKW/WF St/L IV, Chefsachen «25«, III W 58, list 32f. ,

uveren u uspeh i da taj uspeh neće biti manji od »norveškog od pre jedne godine«.[43] (Na ovaj način, Hitler je opet jednom stavio pred svršen ein svog pi'ijatelja i saveznika, koji je i sam, godinu dana ra- nije, u leto 1940, bio čvrsto rešio da napadne Kraljevinu Jugoslaviju.. Tada je Musolini bio skoncentrisao dve armije sa 37 divizija, a iza ovih trupa, kao rezervu, još jednu kompletnu armiju. Kako je napad, po italijanskom ratnom planu, trebalo da usledi i sa teritorije Koruške i Štajerske u Austriji, italijanski generalštab je u junu 1940, prema na- vodima Rintelena,[44] zatražio od Nemaca podatke o jugoslovenskim utvr- đenjima na nemačkoj granici. Nemačka vrhovna komanda je to, me- đutim, odbila, izjavivši da »firer želi mir na južnim granicama-«. Isto- vremeno, nemačka vrhovna komanda je upozorila Italiju da bi napad na Jugoslaviju mogao dovesti do toga da se Engleska sa svojom vazduš- nom flotom učvrsti na jugoslovenskoj teritoriji. Posle toga, u septembru 1940, po drugi put od avgusta 1939, kada je Italija takode nameravala da napadne Jugoslaviju — u vreme Hitlerovog napada na Poljsku — Musolini je bio prinuđen da povuče svoje naređenje o pohodu i demo- biliše nekih 600 hiljada vojnika.)[45]

Hitlerovo pismo od 27. marta 1941. Musolini je primio ujutru 28. marta, a već sutradan, 29. marta — u njegovom kabinetu se obreo Ante Pavelić, vođ ustaša. (Bilo je to prvi put da Musolini primi Pave- lića, koji je dotle proveo punih 12 godina u Italiji, čas pod boljimr a čas pod lošijim uslovima — zavisno od odnosa između Italije i Kra- ljevine Jugoslavije.) Pun zahvalnosti, Pavelić je spremno potvrdio sve ono na šta se bio već obavezao grofu Ćanu u januaru 1940, a što se ticalo, između ostalog, personalne unije i uopšte obezbeđenja Italiji apsolutnog uticaja u Hrvatskoj.

U noći u kojoj je Hitler napisao pismo Musoliniju, u rajhskance- iariji sastao se veliki ratni savet.[46] Kako to navodi Glez fon Horstenau,

[42] Hitlerov pesimizam, izražen u pismu Musoliniju, nije bio iskren. On je bio sračunat. Time je Hitler hteo' da spreči Musolinija da eventualno ne prebrza sa svojim merama. Ali taj strah je bio suvišan. Zapleteni u grčku avanturu, Italijani nisu čak ni pomišljali na neku ofanzivu protiv Jugosla- vije. Štaviše, Musolini se plašio da bi jugoslovenska vojska mogla ofanzivno da nastupi protiv Italije. Iz tih razloga on je čak naredio da se evakuiše civilno stanovništvo iz Rijeke (FiumeJ, Zadra, Skadra... Trupama u Alba- niji, pak, izdao je »kategorično naređenje-« da izdrže na svojim položajima. na jugoslovensko-albanskoj granici da »poslednjeg čoveka-« (ADAP, D, XII, 2, dok. 289, str. 402). — Up. Olshausen, n.d., str. 54.

[43] * Up. ADAP, D, X, dok. **129,** str. 126.

[44] U svim tim svojim planovima u pogledu Jugoslavije, Italija je računala i sa ustašama. — Up. Cano, Dnevnik, zabeleška od **21.** 1. **1940** (izdanje na srpskohrvatskom).

[45] U zabeleškama nastalim u Zagrebu, u tekstu od 10. juna 1941, Glez fon Horstenau je napisao u vezi sa **27.** martom **1941. i** ove radove: »U vezi sa prevratom u Beogradu valja mi nešto naknadno uneti. Kako mi je La mers pre nekoliko dana ispričao u Salcburgu, Rozenberg je u jednom me- morandumu žestoko napao ministarstvo spoljnih poslova, rekavši da je ono upropastilo jugoslovensku stvar i pre svega Mačeka dovela u gadan položaj,. u kojem se on i sada nalazi. S više strana mi je, međutim, potvrđeno, da. bi i Simović, samo da je nekoliko dana ostavljen na miru, prihvatio Trojni pakt in toto. Ali moenik u Berlinu nije hteo da čeka...« (Lamers — La mmers, Hans Heinrich, državni sekretar i šef rajhskancelarije; Rozenberg-. (Rosenberg) Alfred, v. napomenu 39, glava prva. Andeo...)

sednica Ratnog saveta počela je u tri časa ujutru (27—28. marta 1941) ___ Horstenau, u svojim memoarima:

> »Firer je besneo i pretio svakog sata ponovo da će Beograd; izbrisati sa geografske karte. Poznata priča još od Praga... U neke se pojavio Ribentrop sa vešću da je nova beogradska vlada dala do znanja da bi ona da ostane pri Trojnom paktu. Na to su se talasi u rajhskancelariji stišali. Ali ne može se ni sum- njati u to da je već donesena odluka o vojnom slamanju Ju- goslavije. Generalštab, reče mi jedan moj odlično obavešteni prijatelj, veoma se raduje novom ratnom pohodu. U izgledu su, naime, posle zastrašujuće, upravo neizdržljive pauze od sko- ro tri četvrti godine, nove blistave pobede. Svakako da će pri- preme potrajati još jedno vreme i da će zbog njih morati da se odloži za rano proleće planirani rat protiv Rusije. Ali to ne zabrinjava merodavno mesto... Firer treba da je (inače) vrlo* ljut što toliko ljudi zna za plan napada na Rusiju — što kod pokreta nekoliko miliona ratnika i nije nikakvo čudo. Planovi Firera u pogledu Rusije treba ovako da izgledaju: do 300 kilometara zapadno od Moskve i uključujući Batum-Baku — direk- tna nemačka sfera; između ove linije i Urala — tri do četiri protektoratske republike. Zauzeće sibirske železnice i uspostavljanje veze sa Japanom .. .«[n]

Za Gleza fon Horstenau, kako je to iz njegovih zabeležaka lako uočljivo, odluka o napadu na Jugoslaviju, i s tim u vezi odlaganje na- pada na Sovjetski Savez, bio je vrlo krupan istorijski događaj. On ga je osetio kao »sudbonosni preokret«, iz koga se može izroditi svašta...

To je on, sasvim otvoreno, rekao i vojnom atašeu Kraljevine Jugoslavije u Berlinu, pukovniku Vladimiru Vauhniku, s kojim se sreo up- ravo 28. marta 1941, kada je rat između Nemačke i Jugoslavije već bio gotova stvar.

Razgovor je potrajao satima, i ispao je, prema Glezu fon Horstenau,, vrlo dramatičan. Toliko različito i protivrečeno u jugoslovenskoj litera- turi prikazani Vauhnik, otvorio je, u punom smislu te reči, i srce i dušu...

> »Vauhnik«, kaže Hortsenau, »nije gledao na događaje u svojoj domovini očima oficira i Jugoslovena, već isključivo očima bivšeg austrougarskog oficira i Slovenca koji iz dna duše mrzi Srbe ... Po njegovom mišljenju, Jugoslavija nema nikakvog: izgleda da se odupre Nemačkoj. 'Za 14 dana, najkasnije za če- tiri nedelje, ona će biti položena na pleća'.. .«[47 48]

Kao i Horstenau, i Vauhnik je završio vojnu akademiju u Bečkom Novom Mestu. Rođen u Svetinju, u Kranjskoj, 24. jula 1896, on je kao 19-togodišnji potporučni k stupio u rat 25. avgusta 1915, a kao poručnik postao je 1. maja 1917. komandant jurišnog bataljona 17. pešadijskog

[47] Up. Glez fon Horstenau, Memoari, 11 knj., str. *
Isti izvor, str. 687.

puka austrougarske vojske. Po završetku rata i propasti Dvojn e mo- narhije primljen je u vojsku Kraljevine Jugoslavije i nasuprot, naro- čito u inostranstvu, raširenom mišljenju da su bivši austrougarski oficiri bili po naređenju Beograda planski zapostavljani, da su im či- njene smetnje na svakom koraku, on je napravio lepu karijeru. Zavr- šio je generalštabnu školu Kraljevine Jugoslavije, i 1938. godine, u no- vembru, postavljen je za vojnog atašea u Berlinu. Jedna od prvih ličnosti s kojom je on u glavnom gradu Nemačke stupio u bliži kon - takt bio je jedan stari poznanik i prijatelj Gleza fon Horstenau, Valdemar-Vili Pabst (Waldemar-Willy Pabst), za koga američki pisac Hoptner[49], govoreći o Vauhnikovoj aktivnosti u Berlinu, površno i po- grešno kaže da je »napustio vojnu karijeru da bi se pretvorio u poslov- na čoveka-<. Pabst je bio sve pre nego poslovan čovek, bez obzira na to što je jedno vreme imao visoko dotiranu funkciju direktora odeljenja za proizvodnju oružja u poznatoj fabrici »Rheinmettal-Borsig«. Vrlo op- skurna osoba, on je pre svega bio opasan i spreman agent, i izraziti i bezobzirni kontrarevolucionar. Zajedno sa admiralom Kanarisom, še- fom Abvera u vreme o kojem se govori, on je 1919. učestvovao u gu- šenju revolucije u Berlinu. Bio je načelnik štaba po zlu zapamćene gardijske konjičke divizije. U svom štabu, u hotelu »Eden«, on je lično, uveče 15. januara 1919. saslušavao vođe ustanka — Karla Libknehta i Rozu Luksemburg, i potom ih uputio u zatvor Moabit, kuda, medutim, Zivi nisu stigli... Ističući da je Pabst u ubistvu vođa Spartakovaca imao »odlučujućeg udela«, Glez fon Horstenau kaže:

> »Po njegovom naređenju celu akciju je izvršio izvesni poruč- nik Fogel (Vogel). Predsednik Ratnog suda, koji je po nare- denju vlade formiran u gardijskoj diviziji (!) i koji je trebalo da ispita krivicu Fogela i Jos 11 njegovih trabanata, bio je po- morski oficir, a sadašnji šef Abvera pri OKW, Kanaris ... Posle većanja od samo dva minuta, sud je saopštio presudu: Fogel je zbog povrede pravila službe, kao komandant straže, osuđen na dve i po godine zatvora, dok su ostali optuženi oslobođeni krivice — u nedostatku dokaza. Fogel je nekoliko dana zatim zamolio Pabsta da dođe u zatvor Moabit, gde mu je rekao da će sve izneti na videlo ako ne bude smesta pušten na slobodu. Na to je Pabst, hteo ne hteo, nabavio Fogelu lažni pasoš i omo- gućio mu da pobegne preko granice.. .i«[50]
> *

Kako to Glez fon Horstenau iznosi, i što u svemu odgovara istini, Pabst je imao ključnu ulogu i u poznatom Kapovom puču,[51] iza koga je stajao nemački vojskovođa iz prvog svetskog rata, Ludendorf. (On

[49] Up- Jakob Hoptner, n.d., str. 232.
[50] Up. Glez fon Horstenau, Memoari, II knj., str. 654.
[1] Radi se o puču koji je organizovao Wolf gang Kapp (Volfgang Kap), visoki istočno-pruski državni funkcioner. Uz pomoć generala Luttwitz-a (Litvic), komandanta Rajhsvera (čiji je glavni saradnik bio Pabst), on je izvikao »otadžbinsku vladu«, a legalnu vladu Scheidemann-a (Sajdeman) proglasio za svrgnutu. U ovaj puč krajnje desnice bio je umešan i Lu dendorf. Kako to Glez fron Horstenau kaže (Memoari, II knjiga, str. 655), ovaj puč trebalo bi da se u stvari nazove Ludendorfovim pučem.

je držao ne samo sve konce puča u svojim rukama, već ga je i finan- sirao.) Kad je puč propao, Pabst je napustio Nemačku i kao »major Peter« obreo se u Austriji, u Tirolu. Tu postaje šef štaba kontrarevo- lucionarne vojne organizacije Hajmver i ištovremeno radi za austrijsku i nemačku vojnu obaveštajnu službu. Održava direktne veze sa Muso- linijem (od koga prima znatne sume novca), ali i sa jugoslovenskom Orjunom[52] (preko nje i sa generalštabom Kraljevine Jugoslavije, koji se izjavio spremnim da mu za njegovu organizaciju stavi oružje na raspolaganje).

Po povratku u Nemačku, posle nekih 11. godina odsustvovanja, 1932. dolazi u kontakt sa Hitlerom i dobija, od ovoga, ponudu da se prihvati rukovođenja partijskom organizacijom. Međutim, posle tri dana razmišljanja, on je ponudu odbio, opredelivši se za rad u industriji naoružanja. Uoči samog početka II svetskog rata prešao je, na zauzi- manje svog prijatelja generala Tomasa (Thomasa), u upravu za naoru- žanje i ratnu privredu pri OKW. Tom prilikom je i reaktiviran i dobio je ein majora.

Kada je sve izgledalo da je u najboljem redu, Pabst je iznenada i više nego neočekivano dopao zatvora — po prijavi admirala Kanarisa, svog kontrarevolucionarnog saborca iz vremena posle prvog svetskog rata. (U literaturi s mnogo simpatija opisani admiral, uglavnom zbog svoje mučeničke smrti i otpora koji je pružao Hitleru, bio je u suštini čovek bez mnogo skrupula. On je bio taj koji je, između ostalog, pred- ložio Gebelsu da se Jevreji prinude da nose žute trake i da budu smeš- teni u geto[53].) U prijavi koju je lično potpisao i predao Rajnhardu Hajd- rihu, on je, kako je to posle rata obznanio njegov islednik Sondereg- ger (Zondereker), izneo da Pabst ne prihvata nacionalsocijalizam i da na osnovu svog položaja u društvu raspolaže jakom obaveštajnom mre - žom koja mu omogueuje da dođe do obaveštenja iz vojske, industrije i privrede. Optužba je bila vrlo teška, ali je Pabst uspeo da je opovrg- ne, pa je ubrzo pušten na slobodu, zajedno sa grupom oficira koji su s njim bili zatvoreni[54].

Preko Pabsta[55], koji se inače odlikovao šarmantnošću i galantnoš - ću, Vauhnik se upoznao i sa Glezom fon Horstenau. To poznanstvo se brzo pretvorilo u jednu vrstu prijateljstva. Oni su se češće sastajali i kao stare kolege iz austrougarske vojske otvoreno diskutovali o mno- gim, a pre svega vojno-političkim pitanjima. Vauhnik je, to treba istaa, bio vrlo potkovan generalštabni oficir i, po mišljenju vodećih ljudi u centrali Abvera, najbolje obavešteni vojni ataše u Berlinu. On treba da je i za najtajniji raspis saznavao u roku od dva dana po njegovom

[52] ORJUNA, organizacija jugoslovenskih nacionalista. Njoj je pripadao i Dobrosav Jevđević, vođ četnika u Dalmaciji tokom II sv. rata i glavna veza Draže Mihailovića sa Italijanima, odnosno njihovom 2. armijom.

[53] Glez fon Horstenau, Memoari, II knj., str. 656

[54] Bartz, Karl, Die Tragodie der deutschen Abwehr, str. 216 ^

[55] Negde krajem 1943. godine, Pabst je uspeo da pobegne u Švajcar- sku, gde ga je štampa dočekala na krv i nož. Ostavio je za sobom dnev- nik, koji još nije dostupan javnosti.

sastavljanju.* Prema Valteru Selenbergu, koji će ga uhapsiti, a zatim **zavrbovati** da radi za Službu sigurnosti, prvo u Zagrebu — uz podršku Gleza fon Horstenau, a zatim u Italiji[56] [57], Vauhnik je prvi put skrenuo pažnju na sebe u proleće 1940. godine. Tada se u Glavnom uredu za sigurnost Rajha (RSHA), zahvaljujući izveštaju jednog doušnika u ministarstvu spoljnih poslova Kraljevine Jugoslavije, saznalo za jedan njegov izveštaj Beogradu sa autenticnim podacima, dobijenim od Pabsta, o proizvodnji bombarderskih i lovačkih aviona u Nemačkoj. Svoj pos- lednji izveštaj u Beograd on je poslao 2. aprila 1941, kako sam navodi, odnosno 4. aprila — kako to tvrdi Selenberg. Ovaj izveštaj ticao se na- pada Nemačke na Jugoslaviju. Osim jačine vojnih grupacija, u izveštaju je naveden i tačan dan početka operacija — 6. april 1941. Podaci su, kako je to utvrđeno još 1944. godine, posle hapšenja admirala Kana- risa i generala Ostera, poticali direktno iz centrale Abvera. Po Vauhni- kovom tvrđenju, ovo obaveštenje on je dobio lično od Kanarisa, a pre- ko »jednog zajedničkog prijatelja«. I to je uglavnom tačno. To potvr- đuje, pre svega, lični Kanarisov dnevnik koji je pukim slučajem pro- nađen 1945. godine i koji je on »vodio da bi se nemačkom narodu i svetu pokazala krivica onih što su u ovom vremenu rukovodili i up- ravljali sudbinom naroda.«[58] U dnevniku stoji da je Kanaris, uoči na- pada na Jugoslaviju, zajedno sa svojim poverljivim saradnikom Doh- nanijem posetio državnog sekretara Weizsacker-a[59] i da je tada dogo- voreno da se o predstojećem napadu na Jugoslaviju obavesti njen vojni ataše. To je učinjeno 2. aprila 1941. uveče, telefonom, a da Vauhnik nije ni znao ko ga u stvari obaveštava.[60]

Saopštavalac je bio, kako se to danas pouzdano zna, onda pukov- nik, a kasniji general, Hans Oster, koji je bio jedan od najaktivnijih zaverenika u krugu konzervativaca. Bivši konjički oficir i zagriženi monarhista, Oster se svrstao u red najnepomirljivijih Hitlerovih pro- tivnika još 1934. godine, posle »noći dugih noževa«, tokom koje je žrtvom pao njegov veliki prijatelj i prvi šef Abvera, Kurt von Bedow. Hitlera je, pred oficirima u svom štabu nazivao posprdno — EMILOM, što će reći šalabajzerom i guzičarem, a za ceo nacionalsocijalistički po - kret imao je samo jedan izraz: »šugavi ološ«. Sam Kanaris, »koji je u sebi sjedinjavao mudrost zmije i nevinost goluba«[61] (po tvrđenju nje- govih prijatelja), znao je za sve šta radi i govori Oster, odobravao je to, podržavao, ali se lično držao po strani, strogo pazeći da se ni u eemu ne eksponira. Opredeljujući se za ulogu štita, on je dozvolio da

[56] Saopatenje Leopolda Burkner-a (Birknera) Glezu fon Horstenau (Glez fon Horstenau, Memoari, knj. II, str. 690;. Birkner je u martu 1941. bio u centrali Abvera nadležan i za vojne atašee akreditovane u Berlinu.

[57] Walter Schellenberg (Selenberg), Memoiren, str. 168

[58] Dnevnik admirala Kanarisa, kao i druga važna dokumenta (Plan generala Ostera za izvršenje atentata na Hitlera, itd) pronadeni su 22. 9. 1944. u jednom čeličnom ormaru u centrali Abvera. — Up. A. Brissaud, n. d. str. 510.

[59] Ernst von Weizsacker (1882—1951), državni sekretar u ministarstvu spoljnih poslova Trećeg rajha od 1938. do 1943, a potom, do kraja rata, nemački ambasador pri Vatikanu.

[60] Up- Jakob Hoptner, n.d., str. 271—272.

* Up. Hill, Leonidas, Die Weizsacker Papiere, str. 166

aparat Abvera, onaj koji je bio podređen Osteru, bude korišćen za svrhe pokreta otpora, za njegovo organizovanje, jačanje i proširenje novim ljudima.[62]

Osim što je odao dan i čas napada na Kraljevinu Jugoslaviju, što mu se i dan-danas zamera u Nemačkoj i stavlja na teret kao čista izdaja, Oster je, na primer, u aprilu 1940. javio kome treba, da se Hitler sprema da napadne Norvešku, a u maju iste godine — da pred- stoji napad na Zapadu. I informacija o danu napada Nemačke na Sov- jetski Savez poticala je od njega... On se držao devize da cilj oprav- dava sredstvo i verovao je da će informisanjem zapadnih saveznika doprineti bržem porazu Nemačke. »Ja nisam izdajnik«, rekao je on u vezi sa tim, »ja se smatram boljim Nemcem od svih onih koji trče za Hitlerom. Moj plan je i moja obaveza da Nemačku, a time i ceo svet, oslobodim od ove kuge«.[63]

Uz centralu Abvera, a zatim najsveatranije i redovno tačno informisanog Pabsta, Vladimir Vauhnik je imao još nekoliko izvora obaveš- tenja, istina ne od tako odlučne važnosti, ali zato sasvim dobrih i ko- risnih. Veoma značajan izvor informacija bile su mu i nemačke no- vine, one sitnice i sporednosti u njima, koje same za sebe ništa ne go- vore, ali koje u sklopu omogućuju da se dođe do značajnih zaključaka. Ali Pabst, koji je 1940. godine morao napustiti upravu za naoružanje pri OKW — po želji Hitlera, — čak i vojsku, bio je i ostao glavni in- formator. On je pregrštima donosio važne vesti, pa i one najtajnije. Već 6. februara 1941. on je bio saznao za tačan dan napada Nemačke na Sovjetski Savez ...

Kad se sreo sa Glezom fon Horstenau o 28. martu 1941, Vauhnik je bio vrlo utučen i vrlo zabrinut. Odmah je, i nepitan, počeo da govori o tek izvršenom puču u Beogradu.

»Puč u Beogradu«, zapisao[64] je Glez fon Horstenau da mu je Va- uhnik rekao, »nije ništa drugo do velikosrpski akt usmeren protiv federalizma. On sam, kao Slovenac, teško da će u Berlinu ostati akre- ditovan duže od osam dana, a verovatno da se neće uopšte moći ni vratiti u Jugoslaviju. On je pitanje Trojnog pakta od početka pratio sa velikom zabrinutošću i bio je za to da Jugoslavija, što je bez daljeg moglo da se ostvari, zauzme u odnosu na Nemačku striktnu neutralnost. Sada, pak, Nemačkoj ne preostaje ništa drugo do da proklamuje raz- bijanje Jugoslavije. Najbolje bi bilo da se od Slovenije i Hrvatske for- mira 'slobodna' država po ugledu na Slovačku, a što se tiče Bugara, oni bi na neki način trebalo da dobiju zadovoljenje u Makedoniji. Srbija bi mogla da bude ostavljena nešto većom nego što je bila 1913. Samo se nikako ne bi smele stvari u Hrvatskoj time pokvariti što bi se odmah i sa nesposobnim ljudima prišlo obrazovanju jedne nacio- nalsocijalističke partije... Vauhnik (mi je) još rekao da na razvoj situ- acije u Jugoslaviji nije u maloj meri imala udela politička taktika nacionalsocijalističkog Rajha. Po svoj prilici, po savetu gene- ralnog konzula Nojhauzena, u sve je, u odlučujućoj meri, bio uklju- **.

[62] Up. A. Brissaud, n. d., str. 53
[63] Up. Erich Kordt. n. d str. 98
** Glez fon Horstenau, Memoari, II knj, str. 687—689

čen jedan vrlo sumnjiv tip, 26 -godišnji Dušan Gregorič[65], koji je uspeo da se od slovenačkog komuniste progura do generalnog direktora srp - skog 'Vremena' i da zadobije naklonost nadležnih berlinskih krugova ...«

Vladimir Vauhnik je opširno govorio i o jugoslovenskoj vojsci.

> »Ta izlaganja«, kaže Horstenau, »nisu, međutim, bila zaokru- žena. Hrvate i Slovence drži za nepouzdane... Mirnodopske divizije imaju u svom sastavu najmanje 15 procenata Srba. Rat- na popuna je teritorijalna ...«

U vezi sa samim predstojećim ratnim operacijama Nemačke protiv Kraljevine Jugoslavije, Vauhnik je rekao da bi bilo »bezuslovno po- trebno da Nemačka po mogućnosti brzo uputi nekoliko divizija u Al- baniju ako ne želi da sebe na Baikanu dovede u veliku opasnost«.

Ova izjava, čini se, zaslužuje posebnu pažnju, već i zato što je ratnim planom Kraljevine Jugoslavije (R-41) upravo prema Albaniji bilo predvideno ofanzivno nastupanje. Cetiri divizije i jedan odred tre- balo je, u sadejstvu sa Grcima, da potuku italijanske snage i tako osi- guraju povlačenje jugoslovenske vojske i preko Albanije, ka jugu, u Grčku, radi organizovanja jednog novog Solunskog fronta,[66] od koga je Hitler toliko strahovao i tada, ali i 1943. i 1944. godine.

> »Sa nemačke tačke gledišta«, konstatovao je Horstenau, »Vauh- nik je ovde bio potpuno u pravu; jer ako bi uistinu došlo do gustog i ako bi Srbi sačuvali svoje nerve, onda bi oni mogli, napadom s leda, sa nekoliko divizija da totalno razbucaju Ita- lijane u Albaniji i na plećima ostatka njihovih dveju armija sjedine se sa Grcima«.[67]

O ovom svom razgovoru sa Vauhnikom, Glez fon Horstenau je oba- vestio nadležnog oficira u centrali Abvera, tadašnjeg kapetana, a poz- nijeg vice-admirala Birknera (Burckner). On je to učinio, kako sara ka- že, da bi sebe pokrio, budući da mu je bilo poznato da je Vauhnik pod prismotrom organa Službe sigurnosti. Ali dok je Birknera samo »selek- tivno« informisao, Hansu Osteru, s kojim se Video odmah posle toga, preneo je razgovor s Vauhnikom u celini, ne izostavljajući ni jednu jedinu pojedinost.

S razlogom.

2. Nemački general u Zagrebu

Zaključivši, da je »istorijska sudbina upravo odlučila da Hitler bude osvetnički mač stare carevine«, Glez fon Horstenau se posle razgovora sa Vladimirom Vauhnikom i Hansom Osterom iz cen-

[65] Gregorić Dušan, novinar, autor knjige »So endete Jugoslawien«, Lajpcig 1943. Veliki privrženik Trećeg rajha. Po V. Terziću (Jugoslavija u aprilskom ratu, str. 91), Gregorič je bio dugogodišnji nemački agent.

[66] Up. V. Terzić, Jugoslavija u aprilskom ratu, str. 317.

[67] Giez fon Horstenau, Memoari, II knj. str. 688

trale Abvera upitao »da li ne bi bilo možda uputno da još jednom skrene pažnju nadležnih na svoju egzistenciju«.

> »Na nekakvoj političkoj poziciji«, stoji u njegovim zabeleška- ma koje se odnose na poslednje dane marta 1941. godine, »ja ni u kom slučaju ne insistiram. Naprotiv, moja je želja da tokom celog rata zadržim vojničku odoru na sebi. Ali, s dru- ge strane, ja ne mogu sebi da predstavim da se rat prenese na staroaustrijske oblasti, a da ja na neki način u svemu tome ne učestvujem. Naravno ne kao Alba[1], već onaj koji miri i uskla- đuje: ili kao čovek za vezu sa Mađarima ili pak kao odgo- vorni za pacifikaciju Hrvatske. Ja sam juče — ne baš bez ustezanja — o tome razgovarao sa Rajnekeom[1 2] (Reinecke) a, da- nas ću verovatno otići do feldmaršala Kajtela. Da li je sve ovo uopšte dobro, ne znam, Možda bi bilo bolje da sam ostao mi- ran ...«

S feldmaršalom Kajtelom, Hitlerovom »devojkom za sve«, Horste - nau se sreo 1. aprila 1941. Razgovor se skoro isključivo ticao prilika u Madarskoj i Hrvatskoj. Pri tom, Horstenau je uglavnom govorio, a feldmaršal slušao ... Između ostalog, Horstenau je izneo kako on smat- ra da bi valjalo urediti jugoslovenski prostor, u čije su brzo osvajanje bili svi ubedeni u Vrhovnoj komandi.[3] Po njegovom mišljenju bilo bi najbolje ne donositi neku odluku naprečac, već sve ostaviti kako jeste, s tim što bi se imale postaviti vojne uprave (u Zagrebu i Beogradu) koje bi imale da saraauju sa samostalnim, u prvo vreme provizornim vla- dama u Srbiji i Hrvatskoj. (Ovim je u stvari Glez fon Horstenau pred- lagao samo ono za šta se zalagao i Herman Gering, koji je bio, inače, među nacističkim funkcionerima najveći zagovornik očuvanja Jugo- slavije kao države.)[4]

Mada je izlaganje Gleza fon Horstenau ostavilo na njega snažan utisak, Kajtel nije ništa odredeno rekao. To, uostalom, i nije bio njegov stil. On uopšte nije bio naviknut da odlučuje, već samo da vrši ulogu dobro uhodane transmisije izmedu onih koji su mu dolazili i Adolfa Hitlera. Izuzetno, on ovog puta čak nije ni rekao da će sa svoje strane učiniti sve što može, tako da je Horstenau, odlazeći, stekao utisak da od svega, kao i toliko puta dotle, neće biti ništa. Međutim, prevario se. Ovog puta ispalo je sve drukčije. Udica se zatresla...

Na dan 13. aprila 1941. godine, dok su se vojne operacije u Jugosla- viji bližile svom kraju — mnogo brže nego što se to očekivalo i u

[1] Alba, Ferdinand, hercog od Toleda, vrhovni kamandant trupa Karla V u ratovima 1546—47. Zapamćen pre svega po grozotama koje je počinio, odnosno naredio u Holandiji, čiji je bio guverner od 1567. do 1573.

[2] Reinecke, Hermann, generál-lajtnant, šef opšte uprave u OKW, jed- no vreme nadležan i za ratne zarobljenike. Poznat po upornom stavu da se pripadnici Crvene armije ne mogu smatrati vojnicima, već samo »smrtnim neprijateljima koje treba uništiti«. Admiral Kanaris ga je nazvao »lake- jem SS-a« i »Malim Kajtelom-«.

[3] Up. Glez fon Horstenau, Memoari, II knj. str. 693. Dalje: G. Schlag, navedeni (neobjavljeni) seminarski rad.

[4] Up. Hermann Neubacher, n. d., str. 130

samoj Vrhovnoj komandi nemačke vojske, Glez fon Horstenau je u Salcburgu, gde je proslavljao katolički uskrs, telefonom dobio nare- đenje da se sutradan, 14. aprila, na uskršnji ponedeljak u 11 časova pre podne, javi u Hitlerov glavni štab. Pošto poruku nije lično primio, a nije znao ni gde se štab nalazi, ni o čemu se tačno radi — zečja duša se i u njega bila uveliko tada uselila, kao i u većinu nemačkih generala — pozvao je svog prijatelja Rajnekea da bi dobio potrebna obaveštenja. Odgovor prijatelja (kome će on tokom rata, iz Hrvatske, redovno slati čitave tovare jabuka »naročito dobrih za probavu«) glasio je da je sve *»u* puteru« i da će sutradan sve bliže saznati na »fabričkom placu« u Bečkom Novom Mestu.

Kako je Glez fon Horstenau i pretpostavljao, »fabrički plac« bila je zgrada Vojne akademije, a domaćin u njoj — vrhovni komandant nemačke suvozemne vojske fon Brauhič. Ali, on nije bio tu. Iz ostav- Ijene poruke, medutim, Horstenau je saznao kuda treba da se uputi. Bila je to mala železnička stanica Monichkirchen u Štajerskoj. Kad je tamo stigao — bio je na cilju. U Hitlerovom štabu. On se nalazio u dvema železničkim kompozicijama. Hitlerova lična kompozicija, spe- cijalni voz »Amerika« (od 1. 2. 1943 — »Brandenburg«), stajala je s jed- ne, a kompozicija Vrhovne komande »Atlas«, s druge strane tunela, dovoljno dugačkog da u slučaju vazdušnog napada obe primi pod svoj krov; snažne lokomotive bile su stalno pod parom. Ispred oba voza bila je postavljena neka vrsta podijuma od zeleno ofarbanih drvenih dasaka. Za prelazak iz jednog voza u drugi, kroz tunel, korišćena je dresina. Kako je Glez fon Horstenau saznao, oba voza stigla su u Mo- nichkirchen 12. aprila u 7.20 časova ujutru. Novi, privremeni »kvartir« dobio je šifrovani naziv »Prolecni vihor«. U njegovoj blizini, takode na šinama, nalazili su se štabovi Geringa i ministra policije i zapovednika SS Hajnriha Himlera. Geringov specijalni voz »Azija« mirovao je u jednom tunelu severno od mesta Friedberg, 15 kilometara južno od Monichkirchena, a Himlerov — u Bruku tia Muri.

Prve reči koje ie Hitler uputio Glezu fon Horstenau, pre nego što ga je čak i ponudio da sedne, bile su — da on za njega ima »jedan izvanredno delikatan zadatak«.

Posle ovih, uvodnih reči, Hitler se nasmešio krajem usana, dok su mu toliko isticane zračeće sivoplave oči, koje su inače »igrale kao na zejtinu«, zasjaktale kao u kakvog mačka. Lice mu je, u celini, ostalo, međutim, bezizrazno i nije imalo — nasuprot nekim tvrđenjima — u sebi ničeg ni demonskog ni davolskog.

Glez fon Horstenau u svom dnevniku o ovom susretu sa Hitlerom:

> »Trebalo je kao opunomoćenik vojske kod nove hrvatske vlade da smesta otputujem u Zagreb i tamo vidim kako stvari stoje. Opšta situacija za nastajuću hrvatsku državu je, u odnosu na potrebe osovinske politike, izvanredno teška. Firer ceni Hrvate neuporedivo više nego Italijane, i oni su u rasnom pogledu mno- go, mnogo vredniji od svojih zapadnih suseda. Ali, na drugoj strani, postojao je od početka osovinske politike aranžman iz- među Nemačke i Italije, da u nemačku interesnu sferu spadaju

samo Mađarska i Rumunija, a sve drugo, što je južno od toga, u italijansku. Posle svega što se desilo, to mu je (Hitleru, pr. a.) kao čoveku vrlo žao. Isto tako kao što mu je do u dubinu duše bilo žao što je morao po pojavi Engleza u Tesaliji da nastupi protiv Grčke; da nije do toga došlo, on bi ostavio Italijane da sami posrču čorbu koju su samoinicijativno skuvali ne konsul- tujući se prethodno sa Nemačkom. Grka mu je zaista žao, po- novio je Hitler sa tugom u očima. Sto se tiče Hrvatske, problem leži u tome da se ona kao država po mogućstvu što pre u toj meri ubaci u sedlo, da bi se nemačke trupe mogle iz nje po- vući. Meni će 2. armija uskoro biti potrebna na drugom mestu, primetio je firer značajno, pri čemu nije bilo ni nužno da mi objasni gde. To bi bio jedini politički cilj Nemačke u Hrvat- skoj, a sve ostalo imala bi sama zemlja da uradi, naravno uz uzimanje u obzir Italije i njenih aspiracija ...«

Praktično to je značilo da je Hitlerov interes za Hrvatsku, u tom času, neposredno posle sloma Kraljevine Jugoslavije, bio relativno og- raničen, a u svakom slučaju mnogo manji nego što je to mislio Glez fon Horstanau, a pogotovo »proglašivač« ustaške države Slavko Kva- ternik. (Precenjujući nemački neposredan interes za Hrvatsku, Kva- ternik je dan po proglašenju NDH, u telegramu zahvalnosti Hitleru, na- ročito istakao da će »vojska, čim bude spremna za akciju, u svako doba uzeti učešća na strani Nemačke kako u operacijama na Baikanu, tako i na drugim ratnim poprištima[5]«.) Ali taj interes nije bio ipak ni toliko mali, da bi Hitler bio spreman da ceo prostor potpuno prepusti politič- kom i vojnom uticaju Italije. To potvrđuje i sama činjenica da je on požurio da pozove sebi Gleza fon Horstenau i uputi ga najhitnije u Zagreb — da bi pomogao Kvaterniku da se što pre formira »policijska vojska«, ali i da bi neutralisao italijanski uticaj na tu vojsku. (»Italijan- ski instruktori treba da budu držani po strani-«, naglasio je Hitler Gle- zu fon Horstenau, što je za uši ovoga bila »najlepša muzika«.)

Otprilike posle pola sata neprestanog izlaganja, Hitler je izrazio želju da sazna mišljenje Gleza fon Horstenau o svemu. Ovaj je odgovo- rio da bi prema onome što on zna, njemu bilo najdraže ako bi se od nove hrvatske države načinila jedna druga Slovačka. Jer, »hrvatski na- rod je svom svojom dušom za Nemačku, dok je Italija strašno omrz- nuta«.

Kad je Horstenau, potom, zamolio Hitlera da ga upozna sa grani- cama koje treba da budu odredne Hrvatskoj, ovaj je odgovorio: »Na se- veru linija Drava — Dunav, budući da je on (Hitler) u ovoj oblasti vratio Mađarima njihove istorijske granice«. Na istoku Hitler nije imao ništa protiv da se Hrvatska proširi do Drine. Na severozapadu je Juž- na Stajerska imala da se »ponovo pripoji svojoj matičnoj zemlji«. Iz Kranjske, podeljene između Stajerske, Koruške i možda Italije, Hitler je hteo da iseli Slovence. Da, >-j:c'-n komad zajedničke granice sa Ne- mačkom bio je predviđen za Hrvatsku«. Slo se tiče juga, prema obali,

[5] Up. Olshausen, n. d., str. 163. Dal je: Hory und Broszat, Der kroafi- sche Ustascha-Staat, str. 53—56

to pitanje ostaje otvoreno dok se ne vidi dokle dopiru teritorijalni zah- tevi Italije.

Sa ovim Hitlerovim predstavama o granicama nove države, Glez fon Horstenau nije bio saglasan. Naročito nije bio saglasan sa grani- cama na Drini, a s obzirom »-na srpsku većinu u Istočnoj Bosni«. Ali on to nije otvoreno kazao. On je to više samo napomenuo, »-da ne bi Hr- vate oštetio«. U pogledu Dalmacije, koja je unapred bila rezervisana za Italijane, on je Hitleru rekao da mu se čini da je nemogućno optere- titi novu hrvatsku državu jednom takvom hipotekom kao što je predaja Dalmacije Italiji.

> »•Moj predlog je bio«, kaže Glez fon Horstenau u svom dnevni- ku, »da se Hrvatima prepusti obalni pojas koji je imala i Kra- ljevina Jugoslavija, sa izuzetkom Boke (firer je ovo ime stalno izgovarao pogrešno, stavljajući naglasak kod Cattaro na drugo a, dok nije od mene naučio pravilan izgovor), s tim da se bu- duća hrvatska država ima orijentisati prema Italiji kao što je to slučaj sa Slovačkom prema Nemačkoj ... Kad bih ja bio Italijan, rekao sam dalje, na šta me je Hitler razdragano uhva- tio za levu ruku, ja ne bih uopšte išao na istočnu obalu Jadra - na, jer se tamo na dugu stazu nikako ne bih mogao da učvrs- tim. Ali ako već gospoda Cazzolini[6] nikako ne mogu da ukrote svoj nagon za trijumfom, onda im eto srpsko-albanskog pros- tora, pa neka se tamo džilitaju koliko im je volja. Firer se odu- ševio ovom idejom, odmah je uzeo kartu u ruke i rekao da bi se Italijanima mogla prepustiti Crna Gora sa Bokom kotorskom — kao Protektorat ili sizerenska država. Osim toga, dobili bi i tako i tako srpske oblasti severoistočno od Albanije zajedno sa Kosovom a povrh svega »crevce« u grčkom delu Jadrana, zatim Krf, Jonska ostrva i tako dalje. On me je upitao da li u Crnoj Gori postoji separatistički pokret, što sam potvrdio, ne mogući da kažem nešto bliže o njegovoj snazi«.

Na molbu Gleza fon Horstenau da se angažuje kod Musolinija za rešenje pitanja u opisanom smislu, Hitler je odgovorio: »Zadobiti Mu- solinija, to nije uopšte lako. Italijani su veoma osetljivi i s njima se mora pažljivo postupati«.

Citav ovaj razgovor, ne mešajući se u nj, pratili su s velikom paž- njom feldmaršal Kajtel i general-pukovnik Jodl, načelnik operativnog odeljenja OKW. Klimajući glavom, oni su u nekoliko mahova pokazali da se slažu sa novopostavljenim predstavnikom vojske u Zagrebu. I Hitler je bio zadovoljan izlaganjem Gleza fon Horstenau, jasno se vi- delo. Naročito mu se dopalo kada mu je on, na kraju razgovora, zau- zimajući stav »mirno«, rekao: »Onda, moj vođo, ja ću lavirati prema datoj situaciji!«

Iz Hitlerovog glavnog štaba, još istog dana, Glez fon Horstenau je specijalnim avionom odleteo u Zagreb — prvo na razgovor sa koman- dantom 2. armije, general-pukovnikom fon Vajksom. Sa ovim baro-

[b] Pogrdan austrijski izraz za Italijane

nom, koji je kao komandant nimberškog korpusa prvi ušao u Austriju u martu 1938, on se sreo u hotelu »Esplanade« u Zagrebu. U istom hotelu, ali sutradan ujutro, u devet sati, sastao se sa specijalnim Ribentropovim izaslanikom Vezenmajerom, šefom pete kolone u Hrvatskoj, kako je na- napisao u svom dnevniku.

S Pavelićem se sreo dva sata po susretu sa Vezenmajerom. U nekadašnjoj banskoj palati. Taj prvi susret s vođom ustaša ispao je — sr- dačan. Pozdravili su se kao stari znanci, što su uistinu i bili, kako smo već rekli.

> »On je nosio«, glase prve i poslednje pristojne reči Gleza fon. Horstenau o Paveliću, »braon uniformu, koja nije bila po- godna da simpatičnim crtama ovog crnomanjastog čoveka mo- je visine da neki naročiti marcijalni[7] izgled. Pavelić je od 1929. živeo u Italiji kao Musolinijev penzioner, bio je uistinu umešan u kraljeubistvo,[8] a u Zagreb se preko Karlovca vra- tio u najvećoj tišini...«

Pavelić se veoma trudio da šarmira Gleza fon Horstenau, da na njega ostavi što bolji utisak, uostalom kao i na general-feldmaršala fon Vajksa. Ali dok mu je kod Gleza fon Horstenau, makar za kratko vreme, to i pošlo za rukom, kod ovog drugog to nije bio slučaj. »Pavelić«, stoji u dnevniku fon Vajksa od tog dana, »-jedna lukava, ok- retna ali neprozirna ličnost, sa nešto tamnom prošlošću, prvo je ista- kao svoje prijateljstvo prema Nemačkoj. On je naglasio da Hrvati nisu Sloveni, već istočni Goti[9] koji su pukim slučajem prihvatili jedan slovenski jezik. Po svojoj spoljašnjosti, naravno, poglavnik nije nimalo ličio na Gota.. . (Uopšte uzev, feldmaršal fon Vajks nije bio mnogo oduševljen svim onim što je Video u Zagrebu. Nije mu se dopadalo ni kako je nova država počela svoj život... »Rađanje ove države«, za- pisao je on u svoj dnevnik, »ostavilo je najpre nešto operetski utisak. Kad sam stigao u Zagreb 13. aprila, pozdravio me je hrvatski general Kvaternik, koji je... konstituisao 'Slobodnu Hrvatsku'. On je bio stari k.u.k. pukovnik... i vrlo vešt u baratanju rečima. Političke ideje su mu, istina, nešto smušene... Umoran posle obilaska raznih jedi- nica, nadao sam se da ću se moći malo odmoriti. Ali to mi nije bilo suđeno. Rečeno mi je da će se, u čast proglašenja države, u pozorištu održati svečana predstava... Parcifala, i da joj ja radi manifestacije povezanosti Nemačke sa Hrvatskom treba da prisustvujem. Kvaternik je trebalo da dođe po mene u hotel. Ali ja sam skoro dva sata morao da čekam u hotelu, a publika u pozorištu. .. Kvaternik se nije po- javio. Negde van grada on je navodno zapao u nemačku maršujuću [**]

[7] Ratnički, ratoboran

[*] Ubistvo Aleksandra I Karađorđevića u Marseju, 1934.

[8] U to, da su Hrvati gotskog porekla, Pavelić je Jos 1936. godine pokušao da ubedi visoke nacističke nemačke funkcionere. Njegov ekspozekoji govori i o tome i koji je on sastavio 28. oktobra 1936 nalazi se u Poli- tičkom arhdvu u Bonu akta drž. sekretara, Jugoslavija, Knjiga 3, a tamo je stigao početkom aprila **1941,** i to na inicijativu geopolitičara Albrehta Haushofera. — Up. Hory und Broszat, n. d., str. 28

kolonu i zbog toga bio zadržan. Na kraju je pala odluka da se počne bez njega, pa sam se odvezao u pozorište, gde sam bio pozdravljen od neke gospode. za naše pojmove čudno obučene... To je bila nova vlada . .. U pauzi posle prvog čina, najzad se pojavio Kvaternik ... i pošto se okrepio na dobrom bifeu, rekao mi je da će sada prići držav- nom aktu. Prisilio me je da stanem uz njega... a onda je uputio publici zapaljive reči... Posle govora, intonirane su nacionalne himne: dva puta nemačka, dva puta italijanska i jednom hrvatska. Na nas Nemce delovala je ova priredba više komično nego svečano... Sutra- dan se pojavio dr Ante Pavelić. Stigao je iz Italije i s titulom poglav- nika zauzeo položaj šefa države. Takav izbor je izvršen pod uticajem nemačkog ministarstva spoljnih poslova. Da li je bio srećan, pokazaće se kasnije ...*«)*

Sutradan, u podne, Glez fon Horstenau se Jos jednom sreo sa Pavelićem. A u meduvremenu stigao je da razgovara sa čitavim nizom novih veličina u Zagrebu, najduže sa Slavkom Kvaternikom. U stvari, sa Kvaternikom je prvi put razgovarao pre nego što se i sreo sa Pavelićem. To je ispalo nekako nepredvideno, na samom ulazu u Ban- ske dvore... S obzirom da su se poznavali još iz carsko-kraljevske vojske, iz vremena kada je Kvaternik bio krilni ađutant feldmaršala Borojevića[10], Srbina iz Vojne granice u Hrvatskoj, pozdravili su se vrlo srdačno. Ali Kvaternik je bio u velikoj žurbi. Tog dana, po podne, bila je zakazana sahrana njegovog brata Petra[11], ubijenog u Crikvenici, s kojim je Horstenau svojevremeno bio vrlo blizak. (Petar je bio oba- veštajni oficir u austrougarskoj vojsci i pripadao je onoj grupi u cen- trali kontraobaveštajne službe, koja se, na inicijativu Cvetašina Hra- nilovića[12], zalagala za primenu najoštrijih mera prema Srbima i od koje je potekao predlog za formiranje koncentracionih logora za srpsko stanovništvo na teritoriji Monarhije — Talhof kod Graca, Nežider — Neusiedl am See, Mauthauzen, i tako dalje.) Izjavivši mu saučešće, Horstenau je obećao i sam doći na pogreb.

> »Neposredno pred prilazak kovčegu«, stoji u dnevniku Gleza fon Horstenau, »Slavko mi je saopštio da ga je šef države upravo naimenovao za »prvog hrvatskog maršala« (vojskovo- du, pr. a.). Mene je operetski maršal ovim potpuno smutio, i ja sam hteo da mu odmah udarim čvrgu, ali sam se uzdržao od toga dok sahrana ne prođe...« [*1]

[10] Borojević, Svetozar, od Bojne, feldmaršal austrougarske vojske, naj- uspešniji komandant Austro-Ugarske u I sv. ratu. Umro i sahranjen u Beču 1922. U austrijskoj i nemačkoj literaturi obično se navodi da je Hrvat,

[11] Petar (Milutin) Kvaternik, ubijen u Crikvenici od odreda mornara, kada je preko mesne radio-stanice pokušao da objavi proglašenje NDH.

[12] Hranilović, Cvetašin (u austrijskim vojnim dokumentima: Szvietassin Hranilovic-Oskar,), roden u Zagrebu 1867, umro u Beču 1933. General-ma- jor. Austrougarski vojni ataše u Sofiji, Bukureštu, itd. Od 1. 8. 1914. šef austrougarske vojne ohaveštajne službe. Poznat po svojoj mržnji prema Srbima i Kraljevini Srbiji.

Inače dobro raspoloženje Gleza fon Horstenau, na sahrani je, sem Slavka Kvaternika, pokvario još neko — zagrebački nadbiskup Aloj - :zije Stepinac. On je lično činodejstvovao, ali Horstenau ga nije udosto- jio ni pogleda, a kamoli da mu je pružio ruku. Za njega je, tada još, Stepinae bio samo prekršilac zakletve položene austrijskom caru, i podli prebeg ... . v.»

»Taj tip«, kaže Horstenau u svom' đnevniku, »prvo je bio austrijski dobrovoljac, a onda je dezertirao i kao srpski oficir , učestvovao na S olunskom frontu, u borbi protiv svoje ranije

domovihe kojoj se bio zakleo na vernost. Posle toga je... postao sveštenik. Pri zaključenju konkordata sa Kraljevinom Jugoslavijom, onda 32-godišnji Stepinac naimenovan je (za kom- penzaciju) za zagrebačkog mitropolita — jedno od onih maj- storluka koje Vatikan tu i tamo sebi oportunistički dozvolia - va...«

Nakon sahrane, koja je po Glezu fon Horstenau bila prebučna, ■ Slavko Kvaternik je od svog nekadašnjeg kolege imao prilike da čuje . ;sledeće:

»Meni je ovo treća revolucija u jednoj maloj državi i ja sam naučio da se takvi pokreti moraju sačuvati od operetskog prokletstva. Savetujem ti zato da se dogovoriš sa Vezenmaje- rom i da tvoje naimenovanje za maršala zasad ne saopštavaš javnosti...«

Sutradan ujutru, suprotno drukčijem obećanju Slavka Kvaternika, "vest o tome da je nova država dobila svog «vojskovođu« objavljena je u novinama, a pre toga preko radija. Naravno, -Glezu fon Horstenau to uopšte nije bilo pravo i on je Kvaterniku, kada ga je ovaj posetio u hotelu »Esplanade«, očitao pravu pravcatu bukvicu — koliko zbog neodržane reči, toliko i zbog toga da bi se znalo ko je stariji, čija reč ima da se sluša.

U prisustvu svog starog i dugogodišnjeg prijatelja Iva Perčevića, koji je već imao na ramenima generalske epolete i uprkos protestima "Vezenmajera bio postavljen za šefa Pavelićeve vojne kancelarije, Hor- stenau je Kvaterniku ukazao i na »izvanredno težak i u mnogo čemu nerazjašnjen položaj države čiji su porođaj omogućili nemački bajo - neti«, kao i na nužn ost da se »na sve pazi i u svemu bude krajnje oprezan«.

Poslušno kao đačić. Kvaternik je primio kritiku i, zatim, svečano obećao da će se u svemu držati dogovora sa Glezom fon Horstenau.

I ne trepnuvši on je pristao i na predlog da se formiraju samo 24 bataljona vojske, i to isključivo pod nemačkim, a nikako pod italijan - skim nadzorom.

\

Pošto je, tako, bio uspostavljen mir sa prvim čovekom nadležnim za pitanja vojske u ustaškoj državi, Glez fon Horstenau je pun opti- mizma mogao da požuri na referat Hitleru, u voz »Amerika« u Sta- jerskoj. . .

>

»Ja sam se izvinio«, kaže on u dnevniku, »za tako brzu po— novnu pojavu, a onda i za to što će moj referat imati izra- zito politički karakter...«

Držeći se ranije sastavljenog podsetnika, Glez fon Horstenau je re- kao da utisak koji je on stekao tokom poslednjih 48 sati u Zagrebu, u svemu potvrđuje Hitlerova gledišta iznesena tokom prvog razgovora s njim, na drugi dan Uskrsa. »Jednoglasno se zahteva,« podvukao je on, »nemačko vođstvo, čak se žele i nemačke uniforme, a i nemački Protektorat bi se prihvatio, samo ako se to želi«. Naglašavajući da »Hrvati firera upravo mistično obožavaju-«, što je Hitler osmehujući se primio k znanju, Horstenau je dalje rekao da odgovorni u novoj drža- vi i »ne misle da vode neku samostalnu spoljnu politiku, da privre- meno nemaju ni ministarstva spoljnih poslova«. Odbojnost prema Ma- darskoj je velika, a prema Italiji vlada velika mržnja, »da se više ne kaže«.

Vrlo vešto i oprezno baratajući svojom antiitalijanskom mrežom,. Glez fon Horstenau je u pogodnom trenutku pustio i jedan »ballon d'essai«,[13] kako se u dnevniku izrazio. Rekao je, praveći se potpuno neveštim, da on ne zna da li Nemačka nije možda preuzela kakve obaveze u odnosu na italijanske aspiracije na istočnu obalu Jadranskog mora. Ako bi to bio slučaj, onda.. . Svoju misao, međutim, on nije • stigao da do kraja izrazi. Hitler ga je prekinuo rečima da konkretna obećanja nisu uopšte data, ali da postoji već jednom pomenuta obave-za da se južno od Drave apsolutno prvenstvo da italijanskim intere-sima. »Kad bi Italijani bili pametni«, dodao je Hitler, »onda bi oni prihvatili politiku koju je on predložio, a koja bi za njih bila jedino na mestu! Ali to je pre svega stvar koja se tiče Italijana i Hrvata. Nemačka ima južno od Drave samo čisto privredne interese. On ličnO' ne želi ni u najdubljem delu svoje duše da bude namamljen na obale Jadrana. Kad bi se dao odvući na Jadran, a zatim na Sredozemno more, tek tada bi se našao u jednom lokalnom moru. Nadja se, me-dutim, mora orijentisati na Severno more...«

Potom se Hitler osvrnuo na Dalmaciju i rekao da on misli da njeno prepuštanje Italiji ima i nečeg dobrog i korisnog u sebi. Time se stvara »jedna stalna baza za sukobe izmedu Italijana i Hrvata, pri čemu Nemačka uvek može zadržati za sebe ulogu arbitra. Sto se tiče opasnosti od oživljavanja jugoslovenskog pokreta, ona uopšte nije ve- lika ...«

Kad je Glez fon Horstenau, posle toga, pomenuo da su »Hrvati namerni da se proglase za Germane«, i ove svoje reči propratio smeš- kom nevinog jagnješceta, Hitler je ozbiljno primetio: »Ima tu nečeg. istinitog. Rasne osnove Hrvata su drukčije nego orijentalaca«. I upravo u tome on vidi »garanciju za trajnu prqvaliju izmedu nacija koje su se dosad nalazile u jednoj državi...«

Klimajući glavom, taman kao da se sa svim tim slaže — a što uopšte nije bio slučaj — Glez fon Horstenau je Hitleru, na zajedljivo-

[13] Ballon d'essai (balon d'ese) fr. reč. Vazdušna lopta za ispitivanje pravca vetra.

-potcenjivački način, referisao o nadbiskupu Stepincu i njegovoj proš- losti, kao i o njegovoj žurbi da se što **pre** i što više dodvori novim vlastodršcima, o »ekspresnom« unapređenju Slavka Kvatemika za »voj- skovođu«, o naimenovanju komandanta mornarice koji nije imao ni mora a ni brodova.. . Povodom Stepinca, Hitler je, stiskajući zube, rekao: »Kad bi to samo Borman[14] čuo!« A povodom Kvaternika i Jak- čina, tobožnjeg komandanta mornarice, prsnuo je u gromoglasan smeh ...

Poslednja ozbiljna tema, koja je došla na red posle opšte veselosti, ticala se postavljenja nemačkog poslanika u ustaškoj državi. »-Moj vođo«, rekao je Glez fon Horstenau, »Hrvatska je sada nezavisna država i postavlja se pitanje kad će tamo biti upućen poslanik«. I ne shvatajući pravi smisao ovog pitanja, Hitler je odgovorio: »Da, to je tačno. Hevel[15] (Hewel), telefonirajte Ribentropu!« Pre nego što je Horstenau i stigao da kaže da bi taj poslanik »morao nešto da zna o Jugoslaviji i Baikanu«, Hevel je kao iz puške odgovorio: »Kaše dolazi na to mesto, a kao stručnjaka dodelićemo mu starog austrijskog dip- lomatu dr fon Trol-Obergfela (Troll-Obergfell)...«

Time je sve bilo rešeno. Razočaran što je tako ispalo, i što izbor nije pao na njega, ali ničim to ne pokazujući, Horstenau je na rastanku jetko rekao Hitleru Jos i ovo: »Moj vodo, ja već vidim kako Hrvatska postaje komesarijat Rajha, što je u redu, budući da drukčije neće moći ni ići«. Hitler na ovo nije ništa primetio, ali je zato odjednom po- menuo Kraljevinu Jugoslaviju, naglašavajući da on i nije hteo da je razori, ali da su ga Italijani na to primorali...

Bilans ove posete Hitleru, bio je za Gleza fon Horstenau, kako se to vidi iz njegovih zabeležaka i komentara među prijateljima, više nego negativan. Sve njegove iluzije Hitler je bio razbio svojim stavo- vima u pogledu budućih granica ustaške države i spremnošću da manje-- više »raskrčmi« stare »carske zemlje« za račun sumnjivog prijatelj- stva sa Musolinijem i Italijom.

> »U celini, može se samo reći«, zabeležiće on još tog dana u svoj dnevnik, »da se ovde, na ovom malom komadu zemlje odigrava jedna besprimerna' istorijska~tragedija. Prvo je Ne- mačka poslala ovamo svoju petu kolonu pod komandom mog prijatelja Vezenmajera, da bi revoluciji pomogla da stane na noge. (Kako mi je juče rekao jedan hrvatski prijatelj, pozi- vajući se na zvaničan akt, mala opština Samobor odlučila je da Vezenmajeru za njegove zasluge za oslobodenje Hrvata pokloni nekakvo zemljište i o tome obavestila ministarstvo unutrašnjih poslova ...) U tome se uspelo. Revolucija je spro- vedena pod impulsom nemačkih bajoneta. Hrvati su otresli s vrata jednog omrznutog 'ugnjetača' i puni nade uperUT~svoje
> poglede u sunčanom pravcu najpotpunije nezavisnosti, koju onr oH 1102. nisu nikad posedovali. Tada se javio pobednik na

[14] Bormanh, Martin, šef NSDAP-kancelarije, riajbliži saradnik Hitlera po partijsko: liniji.

[15] Hewel, Walter (Hevel Valter), stalni predstavnik Ribentropa kod Hitlera. Uživao veliko Hitlerovo povernje. Učesnik u Hitlerovom puču 1923.

jugu, koji ne sarao da je više omrznut od Srba, već i duboko prezren, da bi sirotim Hrvatima, najvernijim medu vernima Habzburškom carstvu, nametnuo jedan novi, neuporedivo teži jaram. I mi to mirno posmatramo ...«

Prema mišljenju Gleza fon Horstenau, zahvaljujući svemu rečenom,. pobeda nad Kraljevinom Jugoslavijom pretvorila se u stvari u veliki nemački politički poraz. (Tako kako je on tada mislio, mislili su i mnogi drugi, naročito u Austriji, čak i jedan Baldur fon Sirah /Schirach/, svojevremeni vod Hitlerove omladine, a potom gaulajter Beča.)

»Od upada Turaka u 14. i 15. veku«, podvlači on u svom dnevniku«, na Baikanu nikad nije bilo takvog haosa kao od Uskrsa 1941. Uza sve drugo, usled »novog reda«, izgubili smo za dugo vreme jedan značajan deo privrednih izvora koji su nam dosad stajali na raspolaganju. A što se posebno razbijene Jugoslavije tiče, to se mora posle svega što se desilo reći, da je ona možda bila jedina dobra tvorevina diktata iz predgrađa Pariza. Is- tina je: Hrvati i Srbi su se gušali žestoko, već kako je to tipično za obračun među braćom. Ali je Maček ipak bio u pravu što je sprovodio koalicionu politiku. Jedina mu je greška bila što je ušao u ratni kabinet Simovića ...«

Osim što se nikako nije slagao sa favorizovanjem italijanske ekspanzije, Glez fon Horstenau nije smatrao za pametne ni neke druge poteze nemačkog vođstva, a koji su se ticali jugoslovenskog prostora — severoistočne Srbije i Banata, na primer. Shodno planovima, od- jednom iznesenim na svetlo dana, trebalo je, tako, zbog rudnika bakra u Boru, da ta čitava oblast bude izdvojena iz Srbije i proglašena za samostalnu političko-administrativnu jedinicu pod zaštitom Rajha. (Nemci su, uzgred budi rečeno, bili glavni vlasnici Bora[16] još od jeseni 1940. godine.) Po zamisli inženjera Nojbahera, najbolje od svega tre- balo je da bude formiranje jedne posebne oblasti oko Đerdapa — »Ob- last Gvozdenih vrata«. U okviru tog plana, koji je naišao na upravo izvanredno veliko dopadanje kod Hitlera, bila je predviđena i izgradnja jedne džinovske hidrocentrale na Dunavu, koja bi potpuno zadovoljavala potrebe svih podunavskih i balkanskih zemalja u pogledu električne energije za industriju i saobraćaj[17].. . Ovi planovi, međutim, nisu bili

[16] Ugovorom koji je predstavnik Trećeg rajha, Nojhauzen potpisao sa francuskim bankarima 6. novembra 1940. godine, većina akcija društva »Compagnie Francaise des Mines de Bor« (rudnik bakra u Boru) prešla je u nemačko vlasništvo (PA/AA, R 26/VI, Nr. 1350). Nojhauzen je, inače, do 1944. godine, dok nije zbog nekih zloupotreba smenjen sa dužnosti, bio predstavnik Rajha za privredna pitanja u Beogradu. Veliki prijatelj i miljenik Hermana Geringa, on je ovome jednom nedeljno upućivao specijal- ni avion natovaren životnim namirnicama iz Srbije i Banata. U Banatu je podigao sebi veliko poljoprivredno dobro-

[17] Posle centrale na vodopadima Nijagare ovo je trebalo da bude najveći proizvođač električne energije na svetu (7 milijardi kilovata). Izjava Hermana Nojbahera nemačkom istoričaru Andreasu Hillgruberu, 12. 10. 1953.

jedini. Postojali su i drugi. Jedan između njih odnosio se na Beograd., koji je imao da bude proglašen za nemački grad, za tvrđavu Trećeg rajha. Već sredinom aprila 1941. godine, predstavnici nemačkog minis- tarstva spoljnih poslova, ministarstva unutrašnjih poslova i rajhskome- sara za »-učvršćenje nemačke narodnosti«, izradili su poseban, strogo tajni, ekspoze u tom smislu. U ovom ekspozeu (»O položaju i buduć- nosti Nemstva u bivšem jugoslovenskom prostoru«), rečeno je, izmedu ostalog, da je »preduslov za stabilnost nemačke moći na Baikanu« po- sedovanje »u strateškom i privrednom pogledu neprocenjivo važnog prostora oko Beograda« i samog Beograda. »Istorija ovog prostora i ovog grada«, posebno je naglašeno u ekspozeu, »uče nas, da je njihovo posedovanje od odlučne važnosti po Nemački rajh. Beograd u nemačkim rukama znači obezbeđenje Rajha od prepada azijskih i slovenskih na- roda«. Uz isticanje da je Beograd (u rukama azijskih i slovenskih na- roda) oduvek predstavljao opasno ugrožavanje Rajha, u ekspozeu je naročito ukazano, u vezi s tim, da je već princ Ojgen (Eugen) uočio koliku važnost ima Beograd i da je otud hteo da od njega napravi habsburšku carsku tvrđavu i naseli ga, kao i ceo prostor oko njega, Nemcima. Kao razlog više za pretvaranje Beograda u »tvrđavu Rajha«,[18] u ekspozeu je, još, navedeno, da bi se na taj način »Srbi odbili od Dunava i Beograda« i sprečili da, kao tako često u istoriji, u Beogradu »započnu nove zavere protiv reda na Baikanu, protiv sigurnosti Rajha pa i cele Evrope ...«

Kad su svi ovi silni planovi postali javna tajna, a posebno posle nagodbe ministra Ribentropa i njegovog italijanskog kolege grofa Cana u Beču, 20—21. aprila 1941, o podeli jugoslovenskih teritorija, javila se i Rumunija sa svojim planovima i zahtevima. Maršal Antonesku, koji je inače odbio da direktno uzme učešća u ratu protiv Kraljevine Jugoslavije,[19] uputio je 23. aprila 1941. oštar memorandum vladi Rajha

[18] Up. Hans-Ulrich Wehler, Reichsfestung Belgrad, Vierteljahrshefte fur Zeitgeschichte, Nr. 11, str. 72—84 (1963. godište, Stuttgart).

[19] Uoči samog napada Nemačke na Kraljevinu Jugoslaviju, 5. aprila 1941. uveče, Herman Nojbaher (Up. Sonderauftrag, str. 126) dobio je nalog iz Berlina da oficijelno obavesti rumunsku vladu da operacije protiv Jugo slavije počinju 6. aprila 1941. ujutru. Ažuriranje plana za pohod na Jugosla viju Halder je završio već 29. marta 1941. Tog dana bila su zawsena i pisme- mena naredenja za akciju pojedinih komandanata, na primer komandanta 4. vazdušne flo te, Aleksandra Lera. Jedino što tada nije bio konačno utvrđen, tačan datum napada. Ler je u svom »Naredenju za vazdušni rat protiv Jugoslavije« od tog datuma, kao mogući DORA-DAN naveo 5. april 1941. (Up. KAW, B/521, last 789 i dal je). Maršal Antonesku nije bio ni u najmanjoj meri iznenaden saopštenjem. budući da su mu pripreme Nemačke za rat protiv Jugoslavije bile više nego dobro poznate.Izjavio je da Rumunija nema nikak- vih zahteva prema Jugoslaviji i da zato neće uzeti učešća u ratu protiv nje. Rumunija je, medutim, dozvolila da sa njenih aerodroma startuju nemački avioni, koji su bombardovali Beograd, kao i da sa njene teritorije krene u napad na Jugoslaviju XXXXI nemački armijski korpus. Zbog toga je kraljevska jugoslovenska vlada u izbeglištv« prekinula sa Rumunijom dip- lomatske odnose (početkom maja 1941). Tek nakon toga, 7- maja 1941., Ru munija je, kao poslednja među svim zemljama vezanim za Hitlera, priz- nala takozvanu Nezavisnu Državu Hrvatsku — Up. A, Hillgruber, Hitler,.

i Italije, energično tražeći da se Rumuniji dodeli jugoslovenski deo Banata i da se formira slobodna Makedonija sa autonomnom upravom oblasti naseljenim Rumunima u Timočkoj i Vardarskoj dolini. Naišavši na otpor kod Nemaca, ministar spoljnih poslova Rumanije, Mihaj An- tonesku, pokušao je da nešto od tih planova ostvari pogodbom sa Ita- lijanima. Njegov predlog[*20] (Italiji) bio je, da se Rumuniji dozvoli obra- zovanje koridora dolinom Timoka do nove granice Velike Albanije, kako bi se »postavila latinska barijera« u bloku slovenskih naroda.

Direktno izvrgavajući ruglu sve ove planove, ali i druge za koje je saznao — da se Srem proglasi samostalnom folksdojčerskom pokraji- jinom, Glez fon Horstenau je napisao u svom dnevniku:

> »Kuda sve to treba da vodi, zna dragi Bog, a čak ni on više. Pri svemu tome, u prvom planu je vidljivo samo delo jednog slona u porcelanskoj radnji... Novi red će tek kasnije biti aktuelan...«

Na apsurdost nemačkih planova, a posebno u pogledu Srema, Glez fon Horstenau će se u svom dnevniku osvrnuti još mnogo puta, između ostalog i 1944. godine:

> »U proleće 1944, odjednom je brigadefirer Kamerhofer, opuno- moćenik rajhsfirera SS u Hrvatskoj, naredio bogatim nemač- kim zemljoposednicima u Slavoniji da napuste svoja imanja Jos od vremena Marije Terezije, i da se nasele u Sremu, budući da je Srem imao da bude deo, oko Beograda planirane nemačke tampon-države i da po mogućnosti bude naseljen samo Nemcima. Zbog situacije sa ustanicima, mogli su, na- ravno, samo poneki u Srem domamljeni folksdojčeri da se nasele na nekadašnjim srpskim imanjima, čiji su vlasnici ve- ćinom bili ubijeni...«

Svoje prijatelje iz kruga protivnika Adolfa Hitlera — načelnika memačkog generalštaba Haldera, Hansa Ostera, Popica, Hasela i druge, on je još u maju 1941. detaljno obavestio o svemu šta se planira, i šta se (naopako) radi na tlu Jugoslavije. Posebno, i opširno, ne izostav- ljajući nijednu reč, on ih je obavestio i o onome što mu je Hitler rekao tokom prva dva razgovora u aprilu 1941. Nešto od toga zabeležio je i Halder u svom dnevniku, 17. aprila 1941.:

> »Utisak koji je stekao Horstenau na osnovu razgovora sa Hit- lerom, malo je ohrabrujući. Hitler se ne usuđuje iz obzira

Konig Karol und Antonescu, str. 124, i dalje). Sto se tiče srpskog Banata, Antonesku je zauzeo stav da će ga rumunske trupe posesti samo u slučaju ■da u njega uđu mađarske jedinice, na čemu je insistirala mađarska vlada. — Up. razgovor Antoneskua sa feldmaršalom Brauhičem u Bukureštu, 3. aprila 1941, PA/AA, Buro St. S. Jugoslawien, Bd. 2, 152836.

[*20] Ovaj rumunski predlog nalazi se u PA/AA, Buro St. S., Rumanien, Bd. 6, 149711. Mihaj Antonescu, profesor po zanimanju, bio je zamenik predsednika rumunske vlade i ministar spoljnih poslova do avgusta 1944. godine.

prema Musoliniju da ograniči Italijane u njihovim zahtevima. Posledica će biti da se Srbi i Hrvati ponovo sjedine protiv Nemaca. Glez je dobio nalog od Hitlera da nastavi sa (od Vajksa) započetim formiranjem hrvatskih jedinica bataljonske jačine, koje bi poslužile za kasnije predviđenu policijsku voj- sku koja bi prvo imala 2 do 3 divizije, kasnije 6 divizija, i koje bi Nemci imali pod svojom rukom. Italijanski instruk- tori bi trebalo da budu odstranjeni.«

Fon Hasel je, pak, u svom dnevniku, u zabeleškama od maja 1941. o razgovoru sa Glezom fon Horstenau zapisao sledeće:

»Vrlo uzbudljiv razgovor imao sam sa.. .[21] Glezom fon Hor- stenau, koji je naimenovan za opunomoćenog generala u Zag- rebu. On je zabeležio dva razgovora sa Sikertsom (Hitlerom, pr. a.) koji pokazuju jednu takvu duhovnu orijentaciju, da se čoveku diže kosa na glavi. Pod firmom 'Izgradnja Evrope na novim principima pravog reda i pravde', prvo će na Jugo- istoku biti stvoren pravi haos. Prvo pravilo: Da se ne bi od- bili, Italijani moraju dobiti sve što hoće, čak i kad to prelazi svaku meru. (Ništa ne škodi što će se oni kasnije sa Slove- nima oštro uhvatiti za kose.) Drugo pravilo: Srbi moraju biti potpuno razbijeni. Jedino što je pametno, to je da on lično neće na Sredozemlje. Hrvatima je naređeno da se sjedine sa svojim smrtnim neprijateljima, Italijanima, koji su, naravno, njihovog sadašnjeg 'vođu' Pavelića godinama izdržavali. Ali, pošto Italijani zahtevaju manje-više celu obalu, u svakom slu- čaju onu koja nešto vredi, i preko toga jednu vrstu nadvlada- vine nad Hrvatima, sa sporazumom ide teško. Na kraju će možda morati opet jednom da dode do nemačke arbitraže, sa onim istim uspehom kao između Mađarske i Rumunije. Crna Gora će biti vaspostavljena, Albanija (-Italij a) vrlo povećana, a Bugarska će dobiti otprilike sanstefanske granice; Grčka tre- ba da postane italijanski depandans. — A mi smo 25 godina psovali zbog nepravde. i nerazumnosti ugovora zaključenih u pariskom predgrađu! *\JgfL£)\-'})*

Mađari takođe dobijaju vrlo ninogo, ali oni su bili dovoljno pametni da se odreknu protektorata nad Hrvatima. Nova nemačka granica treba kao i italijanska (Ljubljana) da bude duboko u Sloveniji. Planirana su velika preseljenja... /Glez Horstenau/ naveo je čitav niz karakterističnih Šikertso-vih izjava, na primer o Jevrejima u Hrvatskoj: Tamo su novi vlastodršci hteli da progone samo novopridošle Jevreje, ali on je njima rekao da oni moraju da radikalno nastupe, jer se novac nalazi kod Jevreja — starosedelaca!«

[21] Nacističke vođe, kao i svoje prijatelje iz kruga zaverenika, Ulrih fon Hasel je po pravilu navodio pod posebnim izmišljenim imenima. Tako je Hitler dobio ime — Schickerts (Sikerts). Hasel je inače bio dobar poz- navalac Jugoslavije. Jedno vreme bio je i nemački poslanik u Beogradu. Dobro je stajao sa knezom Pavlom Karađorđevićem.

Referišući svojim istomišljenicima i prijateljima iz kruga konzervativaca o svojim razgovorima sa Hitlerom, kao i o utiscima stečenim u Zagrebu, Glez fon Horstenau nije mogao da propusti a da ih ne oba- vesti i o tome kako su Italijani u svom nedeljnom filmskom pregledu prikazali svoje »osvojenje« Splita, u koji su inače i uistinu umarširali kao da ulaze u Napulj.

> <«Oni su preobukli svoje vojnike u srpske uniforme i sa manevarskom municijom u svom oružju demonstrirali bitku na život i smrt. U žurnalu se čak moglo videti i kako pogođeni padaju mrtvi na pločnik... Hrvati su, naravno, videli ove po - zorišne scene i može se misliti kako su kivni na njih. U pravu je, nema sumnje, fon Papen, koji je 4. maia (1941, pr. a.) rekao fireru da Italijani neće moći da sa svojih zastava speru ljagu što se sabrala tokom ovog rata ni za sledećih sto go - dina. Zivela politika Osovine!«

Lično za Gleza fon Horstenau, Hitlerova popustljivost prema Italijanima i njihovim apetitima na tuđe teritorije, bila je prava katastrofa. Kipteći od mržnje prema njima,[22] on je od prvog časa svog dolaska u Zagreb nastojao da im naškodi. (Kad su Italijani krajem aprila 1941. stavili, na primer, na dnevni red pitanje ustoličenja hercoga od Aoste za kralja Hrvatske, što je izazvalo veliko uzbuđenje među nekim pred- stavnicima Nem ačke u Zagrebu, on se, da bi dosuo ulje na vatru javio sa predlogom da se Zvonimirova kruna[23] preda princu Filipu od Hesena /Philipp von Hessen/, suprugu princeze Mafalde, jedne od kćerki italijanskog kralja.) I u službenim i u privatnim razgovorima on je stalno isticao da su Italijani sa svojom politikom jedno od glavnih opterećenja za ustašku državu, da oni gledaju samo svoje interese i da, koristeći se prijateljstvom Musolinija sa Hitlerom, u stvari samo siede stari »Mare — nostro« kurs. Nastupajući i izražavajući se tako, on je na sebe navukao mržnju Ribentropa (za koga je savez sa Italijom, zbog Hitlera, bio svetinja nad svetinjama), a da i ne govorimo o Itali- janima, koji su u njemu vrlo brzo otkrili svog najvećeg protivnika u NDH i gledali, otud, da ga uklone iz Zagreba. Samo u aprilu 1943. oni su zbog njega učinili ni manje ni više nego tri demarša kod ne- mačke vlade ... Prvi demarš je usledio preko državnog sekretara Bas- tianini-a (prilikom susreta sa Ribentropom 8. aprila 1943), drugi preko direktora ministarstva spoljnih poslova Pietra Marchi-a, a treći preko italijanskog poslanika u Berlinu. Lista »italo-grehova« Gleza fon Hor- stenaua bila je podugačka, a u njoj je našla mesta i optužba da je on, prilikom razgovora sa svojim italijanskim kolegom u Zagrebu, izrazio

[22] O italijanskoj vojsci Glez fon Hofstenau se i pre II sv. rata izražavao s velikim potcenjivanjem. Tako je u jednom svom govoru na radiju, 1933, nazvao italijanske vojnike razbojnicima, odnosno kokošarima, »juna- cima iz šipražja«. Zbog oštrog protesta italijanske vlade, malo je nedosto- jalo pa da bude smenjen sa položaja direktora Ratnog arhiva u Beču. — Up. Petar Broucek, Das Juliabkommen 1936, str. 126

[23] Nemački privredni krugovi (krupni industrijalci, pre svega, naročito iz Austrije; zalagali su se u isto vreme da Gering bude proglašen za kra lja Hrvatske.

želju da otputuje u Rim, da bi se tamo sastao sa generalom Ambroziom u cilju dogovora za zbacivanje Musolinija s vlasti![24]

Pre nego što je došlo do ovih italijanskih intervencija, italijanska Vrhovna komanda (Comando Supremo) je 21. marta 1943. dostavila nadležnim italijanskim instancama jedan opširan izveštaj o Glezu fon Horstenau (»Ličnost i aktivnost generala Gleza fon Horstenau-«). U tom izv eštaju se, izmedu ostalog, navodi da je on rekao šefu italijanske vojne misije u Zagrebu, da on, kao Austrijanac, ne razume Hitlerovu odluku o prepuštanju Hrvatske Italiji i, osim toga, da on shvata da je Hrvatima teško da idu sa Italijanima, s obzirom da su im oni otkinuli jednu nogu — Dalmaciju.

U zaključku, a kao rezime svega, italijanska Vrhovna komanda je istakla da se Glezu fon Horstenau takođe pripisuju:

- veze sa Mačekom,
- otvoreno neprijateljstvo prema ustaškom pokretu,
- preterano hvaljenje habsburške monarhije[25].

Kako se može i pretpostaviti, Ribentrop je vrlo brzo reagovao. Na aerodromu, o danu Pavelićevog povratka u Zagreb (posle posete Hitle- ru 27. aprila 1943), on se zbog svega obratio Glezu fon Horstenau upravo pretećim tonom, posebno se žesteći zbog navodnog plana za svrgnuće Musolinija. Delom iznerviran zbog tona kojim mu se Riben- trop obratio, a delom zbog besmislene optužbe, Horstenau je oštro od- govorio, tako oštro da su svi zinuli od čuda: »Gospodine Rajhsministre, ja ipak nisam takva budala da bih baš sa Ambroziom politički radio protiv Rajha!«

Iznenaden, Ribentrop je ustuknuo. Pošto mu je, očevidno, kroz gla- vu sinulo da bi mogla ipak biti u pitanju samo obična nameštaljka, jeftina intriga, po čemu je italijanska diplomatija bila poznata, on je odjednom počeo i sam da grdi Ambrozia, dozvolivši sebi čak da kaže da je on »najveća svinja medu Italijanima«.

Na kraju, sasvim se savladavši, a valjda se setivši i simpatija ko- je je Hitler pokazivao prema Glezu fon Horstenau, on je, nastojeći da celu stvar zabašuri, jetko rekao: »Ali vi nećete ipak tvrditi da kao Ostmerker volite Italijane!?« Glez je odgovorio: »Ništa manje, gospodine ministre, nego danas Berlinci!«

O tome šta Italijani misle o njemu, i kakav mu kolač spremaju, Gleza fon Horstenau informisali su i neki ustaški funkcioneri, među njima i Pavelićev predstavnik pri štabu generala Robotija[26] (Robotti), Sinčić. Prema informaciji koju je Sinčić dostavio (preko Lorkovića), Roboti je grdio Gleza fon Horstenau na sva usta, a u jednom času treba da je rekao i sledeće: »Za nas Italijane, sasvim je svejedno da li se Nemci ili Rusi nalaze na istočnoj obali Jadrana . .. Casertano je

[24] Ambrosio, Vittorio (1879—1958), u aprilu 1941. komandant 2. italijan ske armije u ratu protiv Jugoslavije. Načelnik generalštaba i generalni inspektor italijanske vojske (do 31. 7. 1944).

[25] Gerd Fricke, Kroatien 1941—1945, str. 195

[26] Robotti, Mario, general, od 31. 1. 1943. komandant italijanske 2. ar mije

sigumo mnogo grešio, možda će i biti premešten, ali će pre toga morati da ode Glez, a takođe i poslanik Kaše«.

Kad je od Lorkovića još saznao da je Roboti izjavio pred Sinčićem[27] da «-poglavnik ništa ne radi pre nego što dobije saglasnost i odobrenje od generala Gleza« i da zato »NDH nema šta da očekuje od Italije«, Horstenau je rešio da italijanskom glavnokomandujućem vrati milo za drago. Prilika za to se ukazala 4. maja 1943, kada je Roboti dopu- tovao u Zagreb, na sastanak sa Lerom. Ulučivši zgodan momenat, Horstenau je Italijanu uputio sledeće reči:

— Ekselencijo, kako čujem, mene u Vašem štabu smatraju za regenta Hrvatske; ja sam uvređen.

— Kako to mislite? — upitao je italijanski general iznenađeno. — Ja Vas ne razumem .. .

Horstenau, posle male stanke:

— Ja nisam u stvari uobražen što se tiče moje državničke veštine, ali da me Vi tako malo cenite, to je ipak za žaljenje!

— Meni su takve izjave mog štaba nepoznate — odgovorio je Roboti.

— Ali šteta je što nisu istinite...

— Ekselencijo — na to je hitro uzvratio Horstenau — nikada samo meni samom, već samo nama dvojici zajedno smela bi da pripadne kruna Zvonimirova!

i

Ljutnja Italijana na Gleza fon Horstenau, bila je, realno ocenjujući, u stvari ljutnja na Nemačku. Prema jednom Sinčićevom poverljivom izveštaju Lorkoviću, o čemu je Horstenau obavestio i OKW i Lera, italijanska komanda u NDH »-smatrala je da je hrvatska poiitika isklju- čivo vezana za Nemačku«, a da je »jedna takva poiitika u suprotnosti sa italijanskim interesima«. I dalje: »Ako Italijanima ne bi pošlo za rukom da utiču da dođe do promene hrvatske politike, onda bi bilo njihovo pravo... da u zoni II sprovode političke i vojne mere bez ikakvog obzira na svoje saveznike (Nemačku i NDH), onako kako to eine Nemačka i NDH u severnom delu zemlje«.

Glava treća

VREME TERORA I GENOCIDA

»Ova staništa groze u Hrvatskoj, pod poglavnikom koga smo mi ustoličili, vrhunac su uža - sa...«
Glez fon Horstenau,
Zagreb, septembar 1942.

»Nemačke trupe su ovlašćene i obavezne da primene svako sredstvo koje vodi uspehu, i to i prema ženama i deci...«
Feldmaršal Kajtel Berlin,
decembar 1942.

1. Prvi talas pokora

Glez fon Horstenau je svega nekih pet-šest dana bio jedini zvanični predstavnik Trećeg rajha u ustaškoj državi. Već 20. aprila 1941, u Zagreb je stigao Zigfrid Kaše, da bi tako reći odmah, 21. aprila, predao akreditive Anti Paveliću i počeo vršiti svoju poslaničku dužnost. (Glez fon Horstenau, za koga se obično, i pogrešno, tvrdi da je u Zagreb došao po izričitoj Hitlerovoj želji, da je Hitler u stvari time hteo da ga nagradi za njegove ranije zasluge,[*1] II. tada još nije imao zvanične titule, čak mu ni Status nije bio sasvim jasan. Strahujući da ne bude degradiran na nivo jednog vojnog atašea pri poslanstvu, on je energično- intervenisao kod svojih prijatelja u Vrhovnoj komandi, pre svega kod »malog« i »velikog« Kajtela — Rajnekea i Kajtela. Rezultat je bio da je dobio titulu »Nemački general u Zagrebu«[2] i da je kao

[1] U prvom momentu, kad je feldmaršal Kajtel predložio Hitleru da Glez fon Horstenau bude upućen u Zagreb kao predstavnik OKW, ovaj nije bio za to. To je Glezu fon Horstenau poverio general-pukovnik Jodl, šef operativnog štaba OKW. Hitler se, naime, plašio da bi Glez fon Horstenau svojim austrijanstvom mogao negativno da utiče na Hrvate.

[2] Titulu »Nemački general u Zagrebu-« Glez fon Horstenau je imao do I. novembra 1942- Od tog dana njegova titula je glasila: »-Nemački opunomoćeni general u Hrvatskoj«. Bio je u rangu komandujućeg generala i sa ovlašćenjima ravnim zapovedniku jednog vojnog okruga (BA/MAF, RH 31/III/7. Pismena informacija Gleza fod Horstenau poslaniku Kašeu od 4. II. 1942).

predstavnik nemačke vojske pri ustaškoj vladi, bio podređen direktno Vrhovnoj komandi).

Mada je general-pukovniku Jodlu rekao, kad je čuo da će Kaše biti poslanik, da se nada da će ovaj uspeti da »Hrvatsku nađe na geog- rafskoj karti«, Horstenau je »zatucanog Prusa« srdačno pozdravio i, prema prvom utisku, njim bio vrlo zadovoljan, toliko zadovoljan da se skoro pokajao zbog svojih reči...

> »Moram da priznam«, zapisao je Horstenau u svoj dnevnik 20. aprila 1941. uveče, »da je on ostavio na mene vrlo dobar utisak... On je roden 1903. godine, u junu, kad je za mene već bila skrojena potporučnička bluza sive boje kao štuka. Ali on izgleda mnogo stariji nego što jeste. U ministarstvu spoljnih poslova je tek nedelju dana. Propast nemačkog carstva 1918. zatekla ga je u kadetskoj školi. Od tada je bio bez nekog stvarnog zanimanja. Uskoro je stupio u redove SA i u njima je dogurao do obergrupenfirera, a jedno vreme je obavljao i dužnost zamenika gaulajtera. U poslednje doba bavio se, uz svoj redovan posao u SA u Hamburgu, pitanjima izgradnje stambenih kolonija. Kad se javio Ribentropu za rad u diploma- tiji, ovaj mu je nabrojao nekoliko odeljenja u kojima je trebalo da provede nekih šest nedelja da bi se uveo u posao. On nije, međutim, izdržao ni šest dana ...«

U prijatnoj atmosferi Gradskog podruma u Zagrebu, u kojem su se mogle videti skoro samo nemačke i po koja uniforma viših ustaških funkcionera, razgovor između budućih velikih rivala i protivnika otegao se do duboko u noć. Horstenau, u dnevniku:

> »Firer me je pozdravio preko Kašea i poručio mi da će se Nemačka distancirati od diplomatskih pregovora do kojih će uskoro doći između Italije i Hrvatske. Pavelić će se, istina, još jednom sresti sa Ribijem[3], a onda će odfurati u Rim, na pre- govore, u kojima će kao predstavnik Nemačke učestvovati samo ambasador u Italiji. Nemačka će se na taj način učiniti slobodnom od svake odgovornosti za buduće italijansko-hrvat- ske odnose. Ovo treba da bude orijentir i za naše držanje i nastupanje u Zagrebu. Istina, Rajh želi da u tajnosti i u od- ređenoj meri održi svoj uticaj u Hrvatskoj...«

Kao što je, posle ovog prvog, dužeg razgovora u Gradskom podrumu Glez fon Horstenau bio pun simpatija za Kašea, tako je Kaše bio pun simpatija za njega. Međutim, takvo stanje neće potrajati dugo. Vrlo brzo oni će se sukobiti i stići dotle da će raditi jedan protiv drugog. A pre svega zbog ustaša, zbog njihove politike, zbog njihovih zločina nad srpskim narodom — »nai groznij imjnasovnim uj>istviinaju_ svetskoj istoriji«. kako je to rekao'Tiennan Nojbaher, od

[3] Nadimak ministra Ribentropa

jpRpni 1943. godine glavna nemačka ličnost na celom Jugoistoku. — (»Recept za pravoslavne ustaškog vođe i poglavnika Ante Pavelića podseća na religiozne ratove najkrvavijih vremena«, još je Nojbaher reKao. »Trećina mora biti prevedena u katoličku veru, trećina pro- terana iz zemlje, trećina mora umreti. Poslednja tačka programa je sprovedena... Kad vodeće ustaše tvrde da je zaklano miliqn pravp- slavnih Srba, uključujući odojčad, decu, žene *i* starce,_pnda je to, po "mom misljeriju," "livalisavo preterivanje. Na osnovu izveštaja koji su Tneni prtsfigTi, broj zakTaiiih je"ižh6šio"5T[M]cefvrti milioria".. .«)[4]

Dok će Glez fon Horstenau protestovati protiv ustaša i zločina koje su oni činili i počinili nad srpskim narodom, Kaše će postupiti obratno. On će bezrezervno stati uz ustaše i javno će isticati da u njihovim po- stupcima prema Srbima vidi samo »ventil revolucionarnog duha koji zaslužuje da bude pozdravljen-«.[5]

Različito gledajući na ustaše, oni su različito gledali i na sve drugo. Dok je Horstenau bio sav okrenut prošlosti i Dvojnu monarhiju smatrao za uzor višenacionalne države (iako je Monarhija pre svega pala zbog nespo- sobnosti da reši nacionalno pitanje), za Kašea je postojao samo nacional- socijalizam. Polazeći od toga da nacionalsocijalizam ima »magnetsku sna- gu-« i za Hrvate, on je najenergičnije ustajao protiv isticanja austrougarskih tradicija, što je Glez fon Horstenau činio maltene na svakom koraku i u svakoj prilici, i to kako »iz principijelnih, tako i iz aktuelnih političkih razloga«. Ta činjenica, naglasio je Kaše i u jednom posebnom pismu upućenom Glezu fon Horstenau, »zahteva da mi Hrvatima ne zapre- čavamo prelaz ka našoj strani, koji je ionako dovoljno težak, još i putem pogrešnog isticanja tradicija koje mi, prirodno, moramo drukčije da vrednujemo nego što to Hrvati eine.. .«[6]

Zestoko se odupirući ovim Kašeovim shvatanjima, a posebno se okomljujući na tvrđenje da bi isticanje staroaustrijskih tradicija moglo da ima kobne posledice naročito u Bosni, navodnom sreu nove »hrvat- ske države«, Horstenau je, takođe u pismenoj formi, kao prvo izneo da je[A]Bosna »nikako ne može smatrati organskim delom nove države«. U pitanju je teritorijar podvukao je on, čiji stanovniči »nemaju ništa . suvilno za Veliku Hrvatsku«. KaoUokazAon je naveo, da su, »suprotno clanašnjem centralističkom kursu Zagreba, još 1917TgodIriel)d 50 posla- nlka samoAdvojica "glasala zaT 'Veliku Hrvatsku'[A] dok su se svi ostali izjasnili za autonomiju«. U vezfls tim ^on je^ jpj_.r ekao. u svom pismu da je ilužorričr govorTEiAoTTekoT"jedinstvenoj hrvatskoj naeiji na celoj

[4] Up. Hermann Neubacher, Sonderauftrag, str. 18, 31.

[5] Stalno ističući u svojim izveštajima »visoke borbene kvalitete« ustaša i njihovu »revolucionarnost«, poslanik Kaše je uvek ponovo ukazivao na doprinos »hrvatskog naroda« u aprilskom ratu protiv Jugoslavije. »-Zahva- ljujući prijateljskom držanju hrvatskog naroda prema Nemačkoj«, kaže Kaše u jednom svom tekstu upućenom Geringu i 29-torici drugih najviših funk- cionera u Trećem rajhu, »-u jugoslovenskom ratu nemaička vojska je bila pošteđena velikih gubitaka u ljudstvu i materijalu« (PA/AA, NAK, Bd. 10a, 1. Ekspoze od 11. 6. 1942. i

[6] PA/AA, NAK, Pol. 5, H 301561, Pismo Glezu fon Horstenau od 8. 12. **1943.**

teritoriji NDH, jer ona ne postoji. Toga je bio svestan i sam Ljedevit Gaj, pa je Velikoj Hrvatskoj, o kojoj je sanjao, dao naziv Ilirija.. ?

Mnogo realniji i trezveniji, inače, nego što je bio Kaše, kritičniji i u svakom slučaju daleko bolji posmatrač, Glez fon Horstenau je već pred kraj aprila 1941. došao do zaključka da se stvari u NDH ne razvijaju kako treba, da nered i bezakonje nezadrživo uzimaju maha, a da sve- mu tome umnogome doprinosi ne samo Hitlerova politika, već i ne- mačka vojska koja se tu nalazila.

> »Nemačka vojska«, zapisao je Horstenau u svoj dnevnik po- četkom maja 1941, »kao celina nikako da se navikne na či- njenicu da se nalazi u neutralnoj, prijateljskoj zemlji, koja bi se bar po formi morala drukčije tretirati nego Norveška, Bel - gija, Francuska i tako dalje, da se o Poljskoj i ne govori. Komanda i delovi vojske rekviriraju serbez dalje, smatrajući se za izvršioce najviše vlasti. Odvići ih od toga nije nimalo lako. To naročito važi za inače vrlo prijatnog načelnika štaba feldmaršala fon Vajksa, pukovnika fon Viclebena (Witzleben), a još više za njegovog referenta ratnog plena. Hrvatima je bio obećan sav jugoslovenski plen koji bude pronađen u nji- hovoj zemlji, sa izuzetkom onih dobara koja bi hitno bila potrebna nemačkoj vojsci. Komanda 2. armije je, medutim, po- kazala sklonost — uprkos dobroćudnosti fon Vajksa — ne samo da sav plen smatra za hitno potreban, već i da konfiskuje sve što se samo može zamisliti... Naročito mnogo brašna je od- vukla vojska. Jadni Hrvati nisu u prvom svetskom ratu nikada jeli tako rđav hieb kao u drugom mesecu svog oslobođenja...«

U pogledu ustaša, pak, on je već u ovo prvo vreme, kako se to vidi ne samo iz njegovih ličnih zabeležaka, već i iz zvaničnih izveštaja slatih Vrhovnoj komandi u Berlin, bio sasvim načisto i tačno je znao šta oni u stvari hoće, kuda smeraju i šta im je krajnji cilj. (Svoje namere i ciljeve, uostalom, nisu krili ni sami ustaški vlastodršci, po- gotovu u odnosu na Srbe. Zapravo, oni nisu ni u jednom momentu, kad su došli na vlast, «-ni pokušali da prikriju da oni ne nameravaju da priznaju puna građanska prava srpsko-pravoslavnom stanovništvu, već da su rešeni i da ga znatno brojčano smanje«.[7] [8] Već o danu obra- zovanja prve ustaške viade, 17. aprila 1941, objavljen je zakonski dek- ret -Za zaštitu naroda i države«, čime je praktično, a zbog Srba, u zemlji uvedeno vanredno stanje.[9] U vezi sa ovim, formirani su »izvan-

[7] BA/MAF, 31/111/14. Pismo Gleza fon Horstenau Kasen, 11. 12. 1943.

' Up. Hory und Broszat, n. d. strana 96

' Ovaj zakonski dekret sadržavao je u stvari samo jedan pasus i u celini bio je vrlo uopšten: »-Ko povredi čast i životne interese hrvatskog na- roda ili ko ih je povredio i ko — svejedno na koji način — ugrozi posto-

redni narodni sudovi«, a nešto kasnije i »preki sudovi«, koji su izricali samo smrtne kazne. Cak je zabranjena i ćirilica, koja se, iako tradi- cionalno srpsko pismo, nalazi u samim korenima hrvatske kulture.)[10] Smatrajući da je ustaški režim opterećen »-mnogim hipotekama«, među kojima je »srpsko pitanje« dolazilo na prvo mesto, on je došao do zaključka — i to mišljenje nije nikad promenio — da ustaše ne samo da ne predstavljaju stub države, već i da su grobari njene budućnosti. Cak i kad bi ih svi Hrvati podržali, što je bilo isključeno, rezonovao je on, bez pomoći Nemačke i Italije oni ne bi imali nikakvu šansu da opstanu, pre svega zbog »srpske hipoteke«.

> »■Kad bi se naše trupe (sasvim) povukle«, zapisao je Horstenau u svoj dnevnik 22. aprila 1941, »ovde bi sigurno došlo do borbe svih protiv sviju... Seljačka stranka dr Mačeka, koji je konfiniran na svom imanju, neuporedivo je jača od ustaškog pokreta. U Bosni je zategnutost zbog jakog srpskog elementa bez sumnje znatno veća nego u staroj Hrvatskoj. Svake noći se tamo puca. I naši oficiri i vojnici trpe zbog toga; jedno selo je moralo biti predato plamenu...«

Da bi dobio potpuno jasnu predstavu o strukturi stanovništva, po - sebno da bi tačno saznao koliko ima Srba u ustaškoj državi, Horstenau se obratio za informacije jednom penzionisanom austrougarskom ofi- ciru, folksdojčeru iz Zagreba, Arturu Hefneru (Haeffner), koji će se ubrzo pokazati kao izvrstan obaveštajac, jedan između onih koji će mu na tekućoj traci isporučivati autentične izveštaje o ustaškim zlo - delima nad srpskim stanovništvom.[11]

Prema Hefnerovom izveštaju od 23. aprila 1941. godine, procenat Srba nije bio visok samo u Bosni, kako je to Horstenau očekivao, već i u drugim krajevima »države u nastajanju«. Na celoj teritoriji NDH, uključujući i Bosnu i Hercegovinu, Srba _je_bilo,_l. milion 847 hujada _ 30,56 pdsto, a Hrvata, u svemu, 3 miliona i 69 hiljada — 50,78 odsto. Muslimana je bilo ~717 hiljada — 11,86 odsto, a svih ostalih, "zajeclno sa foIksdojčerima, 410 "hiljada — 6,80 odsto. Ovi podaci, kako je to "Hefner smatrao za potrebno da naglasi, poticali su od »Hrvata, dr Zvonimira Dugačkog, i isključivali su otud svaku pomisao da je udeo Hrvata u ukupnom broju stanovništva isuviše nisko naveden«. [*1]

janje NDH ili državni autoritet, smatraće se, pa i kad se radi samo o deiu pokušaja, krivim za delo veleizdaje... biće kažnjen smrću« (Prevod s nemačkog. Up. Hory und Broszat, n. d. str. 88)- Dekret je, sve u svemu, bio gruba kopija starog austrougarskog zakona o prekim vojnim sudovima.

D Upotreba ćirilice zabranjena je već 25. aprila 1941. S tim u vezi,. ustaška vlada je 28. aprila 1941. godine donela odluku o osnivanju posebnog »državnog ureda za hrvatski jezik«, koji je imao zadatak da sastavi indeks »tipično srpskih reči i izraza« radi njihovog izbacivanja iz upotrebe i zamene «-hrvatsko-nacionalnim izrazima«. (Up. Hory und Broszat, n. d., str. 93).

[*1] Bivši austrougarski oficir, Hefner je posle 1918. godine, kao državljanin Čehoslovačke. a potom Slovačke, stalno živeo u Zagrebu. Svi njegovi izveštaji upućeni Glezu fon Horstenau (od aprila 1941. do septembra 1944) nalaze se u BA/MAF, Kutija 146/170, br. 85445.

U činjenici da >deo čisto hrvatskog stanovništva ima samo nezna- tan majoritet«, Hefner je video pravi razlog zašto ustaše po svaku cenu nastoje da Muslimane predstave kao Hrvate koji su prešli u islam. »Da li to odgovara istorijskim činjenicama ili ne«, rekao je on u svom izveštaju Glezu fon Horstenau, »nije u ovom času uopšte od značaja, budući da su bosansko-hercegovački Muslimani tokom vekova, a pod uticajem u ovim ljudima duboko usađene muhamedanske religije, kao i zbog znatne pomešanosti krvi sa maloazijskim elementima, postali samostalna etnička grupa«. Konstatujući ovo, Hefner je zaključio, »da ne treba u to ni sumnjati da će Muslimani poći za Hrvatima, jer su ovi na vlasti. Iz čiste ljubavi, međutim, oni to neće učiniti i sigurno je da će stalno nastojati da zaštite svoje muslimanske, speeijalne inte- rese. O nekoj asimilaciji Muslimana od strane Hrvata ne može biti ni reči, jer Musliman ostaje Musliman, i kao što nije bio Srbin kad se za takvog izdavao, tako neće sada postati ni Hrvat«.

Sa mišljenjem Hefnera, posebno u pogledu Muslimana, Glez fon Horstenau je bio u svemu saglasan. U tom smislu on je informisao i Berlin, a i samog Hitlera. Zbog toga je ovaj s tolikom rezervom i pri- mio Pavelićevo izlaganje, u junu 1941, da su ne samo Muslimani, već i najveći deo Srba u Slavoniji, Sremu, Bosni i Hercegovini i drugim krajevima — hrvatske nacionalnosti. (Pavelić je doslovno rekao da Mus- limani predstavlaju »najčistiji deo« hrvatskog naroda i da je u njima nacionalna svest najsnažnije sačuvana, a što se tiče pravoslavnih, da je zabluda njih jednostavno ubrajati u Srbe, budući da se u većini radi o Hrvatima koji su u prošlosti prešli u pravoslavnu veru.)[u] Uveren da stvari stoje drukčije nego što je to Pavelić tvrdio, ali smatrajući da Pavelić ovakvim svojim gledanjem u stvari samo nastoji da nađe motiv za »rehrvatizaeiju-« nekatoličkih delova zemlje,[13] Hitler je izgovorio one toliko puta citirane reči, da hrvatska država, ako želi da potraje, »bar 50 godina mora voditi jednu intolerantnu nacionalnu politiku«.[14]

S obzirom na ove Hitlerove reči, i činjenicu da je upravo posle raz- govora Pavelića sa Hitlerom, u junu i julu 1941, teror ustaša nad srpskim stanovništvom uzeo naročito velike razmere. postoji sklonost u inostranstvu da se glavni uzrok rasplamsalog genoeida traži upravo u svemu ovome, u uticaju Hitlera na Pavelića. Pre će biti, međutim, da se Pavelić, posle susreta sa Hitlerom, osetio samo »autorizovanim za sprovo- đenje jedne drakonske hrvatizacione politike«.[15] (Isto tako su neodrživa mišljenja, naročito u nemačkoj literaturi, da uzrok pojačanom ustaškom teroru u leto 1941. leži u okolnosti da se upravo tada najveći deo nemačkih okupacionih trupa već nalazio na Istočnom frontu, odnosno na putu tamo, i da su ustaše bili glavna oružana sila u zemlji, pa da su mogli da rade šta hoće. U najboljem slučaju, ako bi se i pretpostavilo da bi se nemačke trupe suprotstavile ustaškom teroru, odsustvo nemačkih trupa moglo bi

[a] Up. Hory und Broszat, n. d., str.'
Īsti izvor, ista strana [M] ADAP, D,
2
,

se okarakterisati samo kao povoljnost više za sprovođenje terora, a nikako kao uzrok, čak ni sporedan.)[16]

Pravi i glavni uzrok genocida nad srpskim narodom u NDH, bar danas je to sasvim jasno, leži u već mnogo ranije utvrđenoj ustaškoj politici, u samoj ustaškoj ideologiji, u kojoj su, sem fašističkih i na- cionalističkih dodatnih elemenata, pre svega bila zastupljena franko- vačko-klerikalna gledanja. Stavovi jednog Josipa Franka, koji je u hrvatske mase prvi uneo strah od Velike Srbije, jednog Josipa Štadlera, sarajevskog nadbiskupa čiji je sav rad bio protivsrpski i čiji su intelek- tualni đaci bili i Ante Pavelić, i Mile Budak, Artuković, Viktor Gutić i drugi,[17] kao i stavovi duhovnog oca ustaštva, austrougarskog generala Sarkotića, koji je nekih 27 godina pre Pavelića u Bosni i Hercegovini zabranio ćirilično pismo.[18]

Pišući o ustaštvu i svojim utiscima o njemu iz svojih prvih dana boravka u Zagrebu, ali i o svom razočarenju u ustašku državu u celini, Glez fon Horstenau kaže:

> »Sav_ ispunjen austrijskom tradicijom, ali i sa uistinu austrij- skom nadom, došao sam u Hrvatsku da pomognem da novo- nastala država sa svoja tri naroda i svojim mnogobrojnim na- cionalnim manjinama postane prava mnogonacionalna država, u kojoj je svaki pristojan građanin, bez obzira na veru ili na- rodnot, trebalo da se dobro oseća. Da to zaista može tako biti, bila je moja druga velika zabluda sa kojom sam stupio na tlo dragog, lepog grada na Savi. Jer, Pavelić je u aprilu 1941. "zakoračio na zavicajnu teritoriju sa sasvim drukčijim name- rama, da milion i 800 hiljada pravoslavaca... po svaku cenu i istrebi mačem i ognjem . ..«

Sasvim u početku, u prvih desetak dana svog boravka na »uzavre - lom tlu«, Glez fon Horstenau je dogadaje za koje su mu javljali a koji su se ticali zločina nad Srbima, uglavnom registrovao bez komentara i zadovoljio se time da u prvi mah na njih samo uzgred skrene pažnju pojedinim ustaškim ličnostima — u Zagrebu Slavku Kvaterniku i Ivu Perčeviću, na primer, a u Sarajevu nadbiskupu Sariću.[19] Cineći to, on je u isti mah isticao da nova država, ako se uopšte želi da ona nadživi nemačku i italijansku okupaciju, mora svakom svom stanovniku da obezbedi pravnu sigurnost. Zato što neko nije katoličke vere, već pra- voslavne, on ne bi smeo da bude proganjan i proglašavan za slobodnu divljač, da bude smatran za osobu van zakona. Ali sve ove njegove reči bile su govor u vetar! Slavko Kvaternik, jednostavno, nije mogao do- [*1]

[*] OKH je u maju 1941. donela odluku da se nemačke trupe u NDH smeju upotrebiti (za ugušenje nemira) samo na traženje političkih instanc' u ze^lji (Halder, KTB, Bd. II zabeleška od 21. 5. 1941).

[8] Vasa Cubrnovic, Istorija politićke misli, str. 403

[8] Kao zemaljski poglavar Bosne i Hercegovine (posle Poćoreka), Sarkotić je 1915. godine zabranio upotrebu ćiriliče, izjavljujući da su »Srbi sa svojim pismom neprijateljsko telo Istoka u borbenoj zoni Zapada«.

[9] Dr Ivan Sarić (roden 1871. u Travniku, umro 16. 7. 1960 u Madridu), postao je kanonik 1896, doktor bogoslovije 1898, a Vrhbosanski nadbiskup 2. maja 1922.

voljno da se napreti Srbima i smatrao je da* je obaveza ne samo ustaške, već i vlada Italije, Nemačke i Madarske, da prema Srbima najoštrije postupaju, budući da su u pitanju »nepopravivi rušioci mira i zakleti neprijatelji zapadnog duha«. Prilikom razgovora sa predstavnikom ma- đarskog generalštaba, Kalmanom Kerijem, on je ovom otvoreno rekao da savezništvo Hrvatske i Mađarske mora naći odraza i u politici prema Srbima. »Mi ćemo Srbe u Savu«, uzviknuo je, »a vi u Dunav!«[20]

Kao i za Slavka Kvaternika, i za nadbiskupa Šarića obračun sa Srbima bio je takođe nešto što je samo po sebi razumljivo — zapa- zio je Glez fon Horstenau kad ga je posetio u njegovoj rezidenciji u Sarajevu. (»Prvo habzburško rodno drvo u Bosni«, kako se Šariću obratio lično austrijski car Franc Jozef, kad ga je 1901. naimenovao za kanonika, bio je i 1914. antisrpski nastrojen. Blagosiljajući postrojene vojnike, 31. jula, pred njihov odlazak iz Sarajeva u rat protiv Srbije, on je tada, između ostalog, rekao: »Milost je, braćo, Božija što ste odabrani za borce i junake naše mile domovine. Milost je Božija što vam je eto dano, da berete neuvele lovorike, kojima ćete ovjenčati ponosno čelo svojoj otadžbini... Ja vas, dragi vojnici, mećem pod okrilje i pod moćnu zaštitu naše drage Gospe, naše nebeske Majke i zaštitnice.. .«)[21] Glez fon Horstenau, u svom dnevniku, u maju 1941.:

> »On (Šarić) govori vrlo dobro nemački, uz to engleski, fran- cuski, italijanski i tako dalje, ljubazan je gospodin, istina nešto sladunjavo-otužan, pri tom jedan radikalan Hrvat, koji je odob- ravajući klimao glavom dok je Kvaternik govorio o oštrim merama koje je nameravao da primeni prema Srbima, a mene zaprepašćeno pogledao kad sam primetio da Hrvatska mora nastojati da postane pravna država ...«

Mada se nadbiskup pokazao kao dobar i uslužan domaćin (na trpezi su se našli i »odresci tek zaklanog teleta-«), Glez fon Horstenau se njim nije mogao oduševiti. Uopšte uzev, ceo boravak u Sarajevu ispao je u svemu drukčije nego što je to on očekivao. Prvo, za njim i Kvater- nikom niko se na ulici nije ni osvrnuo. Nijedna se ruka nije digla na pozdrav. A drugo, ploča sa mesta odakle je Princip pucao na prestolo- naslednika Franca Ferdinanda, bila je uklonjena ...

> »Samo se po sebi razume«, kaže Glez fon Horstenau u svom dnevniku, »da sam se odmah, čim je moja noga kročila na tlo Sarajeva, uputio na most na Miljacki, na onaj ugao sa koga su ispaljena dva retko precizna revolverska hica koji su izazvali svetski rat i sve nesreće što su potom zadesile čovečanstvo. Ploča sa rečima divljenja za Principa je demontirana po nare- đenju firera i smeštena u Zeughaus u Berlinu...«

Žaleći što ploča nije prenesena u Beč, u Vojni muzej, a ne što je demontirana, Horstenau je u njenom prenosu u Berlin video jedan

K Izjava Kalmana Kerija autoru ove knjige, 23. marta 1985. u Beču.

[1] Milorad Ekmečić, Ratni ciljevi Srbije 1914, str. 125

dokaz više za Hitlerovo licemerstvo, budući da su i »vrapci znali« da on nije imao neko visoko mišljenje o Francu Ferdinandu, niti da je uopšte mnogo mario za Habsburgovce. Ferdinanda je on još u svom »Mein Kampf-u« optuživao da je hteo da slavizira Monarhiju, da je posloveni, zapravo da od nje stvori jednu slovensku državu u srcu Evrope na strogo katoličkim osnovama, e da bi je tako zaštitio od uticaja pravoslavne Rusije. Ferdinandovoj supruzi Sofiji, pak, preba- civao je antinemačko držanje...

Ojađen, i uvređen, što je upravo Hitler »osvetio Ferdinandovu smrt«, Glez fon Horstenau nije mogao a da ne zabeleži da se sve to dogodilo u vreme dok su Ferdinandovi sinovi, po Hitlerovom naređenju, čamili u koncentracionom logoru Mauthauzen. (U logor su strpani zato što su bili navodno nepopravivi antinacisti i sadisti. Za hercoga Maksa Hitler je rekao da je »strasan sadista« i da mu je najveće uživanje bilo da »prisustvuje mučenju nacista u zatvoru bečke policije.«)[22]

Na osnovu utisaka stečenih u Sarajevu, tokom razgovora sa nad - biskupom Šarićem, ali i drugim ličnostima — industrijalcem i bivšim austrougarskim generalštabnim oficirom Tomljenovićem,[23] Glez fon Horstenau je zaključio da iza rešenosti da se sa Srbima, kao narodom, jednom za svagda raščisti, stoji i jaka i đavolje vešto potpirivana verska netrpeljivost — staro nastojanje katoličke crkve da suzbije i uništi šizmatike. Kao što to ističu i brojni autori u inostranstvu, katolički sveštenici su se u masi, naročito oni niži, a u prvom redu franjevci (franciskanci), zatim aktivisti raznih katoličkih organizacija, najotvore- nije identificirali, od prvog časa, sa ustaškim režimom. Usmeravani od svojih starešina, svi oni nastojali su da u hrvatskom narodu učvrste uverenje o vaskrsnuću »svete Hrvatske«, koja ima »mačem i pokrštavanjem da širi slavu Boga i katoličke hrvatske nacije«.[24] Još u doba Starčevića nastala kovanica -Bog i Hrvati« preudešena je u novi poklik — »-Hristos i ustaše«. U crkveno-katoličkim glasilima, namenje- nim širokim i uglavnom polupismenim masama, a i sa predikaonica, projecirana je slika »jedne katoličke božje države, u kojoj su ustaše figurirali kao riterski red«.[25] Tako se u listu »-Katolički tjednik«, koji je izlazio u Sarajevu, pod neposrednim nadzorom nadbiskupa Šarića, u broju od 11. maja 1941. kaže:

> »Nad našom novom, mladom i slobodnom Hrvatskom ukazao se na nebu znak kao slika devičanske majke božje. Devica dolazi u posetu Hrvatskoj. Ona želi da u svoju majčinsku odeću uvije mladu ponovo rođenu Hrvatsku, upravo o hiljadugodišnjem jubileju katolicizma u Hrvatskoj. Ona se spušta ponovo na

[22] Izjava ministra unutrašnjih poslova Trećeg rajha, Wilchelm-a Frick-a, Glezu fon Horstenau (Dnevnik Gleza fon Horstenau, maj 1941).

[23] Tomljenović, Karlo (Karl), za vreme prvog svetskog rata, od avgusta do oktobra 1914, po nalogu austrougarske vrhovne komande radio na orga- nizovanju ustanka u Severnoj Albaniji. Od 7. 2. 1916. u Evidencionom birou austrougarskog generalštaba. Jedno vreme komandovao jednom jedinicom albanskih dobrovoljaca.

[24] Up. Hory und Broszat, n. d., str. 94 [25]

Isti izvor, ista strana

zastavu naše slobode, da bi na njoj zauzela svoje staro me- sto... Hrvatska Gospoda i Marije iz drevnih vremena[A] je vas- krsla.. .*

U atmosferi i na ovaj način stvaranoj i u uslovima nastojanja ustaš- kog režima da po svaku cenu stvori državu sa homogenim hrvatsko-ka- toličkim stanovništvom, počelo je, već u aprilu 1941. i prisilno prevođe- nje pravoslavnog stanovništva u katoličku veru. (U tom cilju donesen je i poseban zakon).[26] [27] O nastojanju ustaškog režima da jedan deo pravo- slavnih prevede u katoličku veru, ustaški ministar Puk[28] je rekao sle- deće:

> »Što se tiče grčko-orijentalnog stanovništva na teritoriji Hrvat- ske, to je poznato da je ovo stanovništvo Hrvatske nastalo tek pošto su Turci uspostavili svoju vlast. Jedan deo katoličkog stanovništva je u 16. i 17. veku pod terorom grčko-istočnjačkih sveštenika i uz podršku Turaka prekršten, to pre svega u ju - goistočnoj Hercegovini i u Istočnoj Bosni, što potvrđuju i sami srpski istoričari, kao i u drugim krajevima Bosne, Srema i Slavonije. Iz tih razloga hrvatska vlada podržava povratak ovih grčko-istočnjačkih stanovnika religiji njihovih otaca, čime se uspostavlja jedinstvo hrvatskog naroda u onim oblastima u ko- jima je silom bilo oslabljeno ...«

Kad je počelo masovno prinudno pokrštavanje, sa saglasnošću naj - viših katoličkih instand u Hrvatskoj, a to je bilo, kao što smo rekli, već u proleće 1941, Glez fon Horstenau je konačno i nepovratno shvatio da je bio u zabludi, dolazeći u Zagreb, da se konac, prekinut' 1918. godine, može sastaviti, a da ustaše, ni u kom pogledu, nisu Hrvati koji uopšte nešto drže do stare Austro-Ugarske. Njima je Austro-Ugarska bila pot- puno tuđa, a što je Gleza fon Horstenau najviše pogodilo, oni su s kraj- njim nipodaštavanjem govorili o Vojnoj granici, po njemu najblistavijoj tvorevini stare Monarhije, smatrajući da je ona bila »najveća nesrećapo hrvatski narod«.

Ustanovivši, pored ostalog, da ni mnogi bivši austrougarski oficiri ne žele više da čuju za staru Monarhiju, da su se potpuno okrenuli Paveliću i njegovim ustašama, i da čak i svojim bivšim kolegama iz k.u.k. vojske, Srbima, svojim nekadašnjim pretpostavljenima, rade o

[26] Ovaj tekst citira se često u inostranoj literaturi. — Up. Edmond Paris, Genocide in Satellite Croatia, str. 48, Richard Pattee, Cardinal Stepi- nac, str. 111.

[27] Zakon »o prelazu iz jedne vere u drugu« donesen je 3. maja 1941. Njim je bilo predviđeno da odobrenje za prelazak iz vere u veru daju nad- ležne mesne vlasti. Po posebnom uputstvu, odobrenja se nisu smela izda - vati Srbima — učiteljima, sveštenicima, trgovcima, bogatim zanatlijama, imućnim seljacima i inteligenciji uopšte. — Up. Edmond Paris, n. d. str- 89. Opširno na ovu temu pišu i Sima Simić (Prekrštavanje Srba), Leopold Kobsa (Zbornik: Zagreb u NOB).

[28] Puk, Mirko, govor u Saboru od 25. 2. 1942. Navedeni tekst je prevod sa nemačkog (PA/AA, Gesandschaft Zagreb, BD 67, list 134. Up. Hory und Broszat, n. d., str. 95).

glavi, on je, duboko razočaran, zapisao tih dana u svoj dnevnik: «Mi, stari Austrijanci, imali smo o Hrvatima jednu pogrešnu predstavu, sa kujom sam i ja, ha žalost, stigao u Zagreb...«

2. Svedoci zla

Kad je Ante Pavelić posetio Hitlera, i tom prilikom bio podučen da bi »-hrvatska država morala 50 godina da sprovodi nacionalno into- lerantnu politiku«, bio je jun mesec, 6. jun 1941. godine. U tom času bile su već na hiljade i hiljade Srba pobijene u NDH, po pravilu na izrazito bestijalan način. Do jednog od prvih masovnih pokolja treba da je došlo već 28. aprila, zapravo u noći između 27. i 28. ovog meseca, u okolini Bjelovara, gde je 8. aprila 1941. izbila pobuna hrvatskih voj- nih obveznika — 108. i 40. dopunski pešadijski puk. Broj mrtvih Srba — 180, a po nekim tvrdenjima — 190.[1]

Po pravratku Pavelića iz posete Hitleru, zločini su uzeli upravo neshvatljive razmere. Ubijale su ustaše, ali ubijali su Srbe i pripadnici Hrvatske seljačke stranke, članovi Mačekove Zaštite.

Jedan od prvih izveštaja o »rasplamsavanju užasnog ustaškog te - rora nad srpskim stanovništvom-«, koji je stigao u Berlin 2. jula 1941. godine, bio je izveštaj predstavnika specijalne obaveštajne službe ne- mačkog ministarstva spoljnih poslova u Zagrebu (koja je ubrzo potom ukinuta). U tom izveštaju je podvučeno da se »Zagreb prema srpskom problemu u Hrvatskoj postavlja potpuno negativno«, da »široki kru- govi« smatraju da Srbima nema mesta u Hrvatskoj, a da »meritorni reprenzentanti režima« gledaju na prisutnost Srba u Hrvatskoj kao na problem »koji spada u isključivu kompetenciju ustaške policije i prekih sudova«[1 2]

Kako su »meritorni reprezentanti režima« mislili da reše pitanje Srba u Hrvatskoj, vidi se najbolje iz govora dvojice visokih ustaških zvaničnika, ministra Milovana Žanića[3] i stožernika u Banjaluci dr Vik- tora Gutića.[4] Prvi je, 2. maja 1941, između ostalog izjavio: »Nema me- tode koju mi, ustaše, nećemo primeniti da ovu zemlju načinimo stvarno hrvatskom i očistimo je od Srba, koji nas ugrožavaju stotinama godina i koji će nas prvom prilikom opet hteti da ugroze«. Drugi je, insistira- jući da se Srbi ubijaju bez pardona i izuzetka, rekao: »Uništavajte ih gde god ih sretnete, a blagoslov poglavnika kao i moj su vam sigurni!«

Prema izveštajima koje je Glez fon Horstenau počev od 23. aprila 1941. dobijao tako reći svakodnevno o teroru ustaša nad Srbima i lič-

[1] Up. Fikreta Jelić-Butić, HSS, str. 47

[2] PA/AA,Buro St. S. Kroatien, Bd. 1, list 290

[3] Up. Edmund Paris, n. d., str. 84. Zanić je bio član prve Pavelićeve vlade. Žena mu je bila Jevrejka — Alma Stoeger, što je nemačka obaveš - tajna služba u Zagrebu odmah utvrdila.

* Zbog sukoba sa nekim viđenim Muslimanima, koji su dobro stajali sa Pavelićem, Gutdć je povučen iz Banjaluke u Zagreb (nikako zbog zlo- čina izvršenih nad srpskim stanovništvom).

mostima[5] koje su ga naređivale i sprovodile, pomenuti Gutić, inače advokat po zanimanju, spadao je, zajedno sa svojim bratom Blažom, u »najopskumije ličnosti Bosanske krajine«. On je bio, kako se to u jed - nom izveštaju[6] kaže, glavni inicijator sistematski vršenih zločina nad Srbima još od sredine aprila 1941. godine. »Korne od Srba nije uspelo da se skloni u šumu, ili da se prebaci preko granice, taj je bio bez sažaljenja zaklan. Pri tom nisu vrlo često štođena ni deca ni žene«.

Praznodžep do uspostavljanja ustaškog režima, i uvek u sumnjivom društvu homoseksualaca, kako se kaže u izveštaju Glezu fon Horstenau koji citiramo, Gutić se bukvalno preko noći zaimao. Toliko je napljač- kao novca od Srba i Jevreja — samo od Srbina Babića, trgovca, i Jev- rejina Isidora Saloma Serafića iznudio je u aprilu 1941. po milion di- nara u gotovu — da je mogao da počne da nastupa i kao darodavac. Njegov prvi »milodar« bile su nove orgulje katoličkoj crkvi u Sara- jevu ...

U očima poverenika Gleza fon Horstenau, već pominjanog rezervnog kapetana, folksdojčera Hefnera, koji je imao striktno uputstvo da svo- je informacije prvenstveno crpe od Hrvata — kad je o zločinima nad Srbima reč — Gutić i ustaše bili su glavni pokretači genocida u celoj Bosanskoj krajini.

> »Pošto je srpsko stanovništvo, apsolutno najbrojnije«, kaže Hefner u svom poverljivom izveštaju Glezu fon Horstenau od 7. avgusta 1941. godine, »izloženo noćnim razbojničkim i dželat- skim prepadima ustaša, bilo iz svojih sela oterano u šume, gde nema uslova da se duže vremena održi, moralo je nužno doći do otpora sili, koji se sada sa obrazloženjem da je u pitanju tobož srpski ustanak nastoji da suzbije. Pritom se uopšte ne radi o borbama Srba protiv hrvatske države, niti - su pak oni neki četnici ili komunisti, već jednostavno progonjeni ljudi koji, doterani do očajanja, radije žele da umru sa oružjem u ruci, makar ono bilo samo komad drveta ili kamen, što je tokom poslednjih borbi oko Krupe uistinu bio čest slučaj, nego da se daju iz noći u noć klati kao stoka, ili pak da od gladi presvisnu u šumama. Srbi koji su pokušali da prodru prema Krupi i koji su zauzeli borbeni položaj pred Bihaćem, imali su sasvim

[5] Pojedini ustaški funkcioneri su se čak i javno hvalili svojim nedelima prema Srbima, a naročito u prisustvu Nemaca. Takav je slučaj bio i sa Zdenkom Blažekovićem, zapovednikom ustaškog sveučilišnog stožera i za- povednikom ustaške muške mladeži. O tome je visoki funkcioner nemačke :Službe rada (Reichsarbeitsdienst), Stockele Gustav, napisao u svojoj knjizi <«Vom Ende zum Anfang-« (str. 133), sledeće redove: «-Neki dr Blažeković, koji je bio vođ muške ustaške omladine, pričao je za vreme jednog velikog prijema, koji je priredio nemački poslanik, da je on lično zarobljenim Srbima palčevima isterivao oči iz duplji, naglašavajući sa osmehom na us- nama da to uopšte nije teško uraditi. Kad je jedna prisutna dama, grozeći se svega toga, primetila da to što on priča nije istina, on se grohotom nasmejao i zamolio je da mu učini čast i poseti ga, kako bi joj on mogao pružiti dokaze; on je... sve oči nanizao na jednu oputu u formi ogrlice, koju naravno može nositi samo uz uniformu, a nikako uz smoking...«

' Izveštaj kapetana Hefnera Glezu fon Horstenau od 14. juna 1941.

malo vatrenog oružja. Oni su se služili bombama napravljenim na primitivan način od zaplenjenog eksploziva u rudniku boksita na drumu Krupa-Petrovac. Većina je, međutim, bila naoružana samo primitivnim oružjem za borbu izbliza. Za osvetu za ovaj od ustaša isprovocirani ustanak, u Krupi, od čijih je 6 hiljada stanovnika na Srbe otpadalo 60 odsto, ostatak na Muslimane i na koji delić procenta na Hrvate, bukvalno i bez izuzetka pokkno je sve srpsko muško stanovništvo od 14 godina pa nadalje. Čak i ona 102 Srbina, koji su trebalo da budu pardonirani, bili su na kraju ubijeni po nalogu ustaša iz Bihaća, tako da u Krupi danas nema nijednog Srbina starijeg od 14 godina na životu, osim jednog jedinog, koji je zbog usluga što ih je svojevremeno učinio tastu Ante Pavelića, uzet u zaštitu od nekih ustaša.

Žene i decu Srba iz Krupe ustaše su isterali iz njihovih kuća i saterali u jedan logor i sigurno je da će ih zadesiti ista sudbina ako se ne desi neko čudo, jer ni u mestima oko Krupe nije pošteđen nijedan srpski život. Ustaše su na bestijalan način ubijali čak i odojčad«.[7]

Prema izveštaju očevidaca, Hrvata koji su oko 25. juna 1941. stigli u Zagreb, u prostoru Krupa—Prijedor—Bosanski Petrovac, kako je to 26. juna Hefner obavestio Gleza fon Horstenau, uglavnom su divljale takozvane leteće kolone ustaša, koje su pod izgovorom da čiste teren od četnika, počinile nad mirnim srpskim stanovništvom »životinjske gro- zote«.[8]

Hefner, doslovno:

»Pomoćnici ovih letećih kolona su mesne muslimanske ustaše, većinom kriminalne individue, to jest bivši osuđenici iz robijašnice u Zenici, koji su tamo bili zatočeni godinama zbog niskih zločina. Ove nazovi ustaše terorizuju celokupno stanovništvo, pljačkaju, otimaju i primoravaju Srbe da im predaju novac i životne namirnice. Ko ne preda koliko se od njega traži, taj biva maltretiran i kao četnik predat letećim kolonama koje takve nesrećnike kamionom prebacuju do brda Risovac na dru- mu Bosanska Krupa — Bosanski Petrovac, tamo muče, ubijaju i bacaju u jamu duboku nekih 20 metara. U njoj treba da se nalazi već 200 leševa ...«[**]

[7] Isti izvor, izveštaj od 7. avgusta 1941.

[*] Isti izvor, izveštaj od 25. juna 1941. Izveštavajući Gleza fon Horstenau o tim »letećim ustaškim kolonama«. koje su u stvari bile naslednice žloglasnih »šuckora« (specijalne austrougarske jedinice u Bosni za sprovođenje genocida nad Srbima posle 1914, »Schutzkorps«), kapetan Hefner kaže: »Ustaški pokret je našao mnoge nove pristalice, budući da se pri prijemu u ustaše ne gleda na moralni lik ljudi. Usled toga se u ustaškim redovima vrlo brzo našao najgori ološ... Svaki vašljivac, ali i svaki kriminalac može u ovoj državi da postane ustaša i da ima toliko oružja koliko to samo hoće« (Izveštaj Glezu fon Horstenau od 14. juna 1941). _

Komentarišući mformacije koje je dobio, Hefner, posle konstatacije da su se »Muslimani domogli i pokretne i nepokretne imovine Srba«, izvodi zaključak da oni, »kao opravdanje (za sve što su Srbima počinili) ne mogu navesti ni to da su hteli da se osvete Srbima za političko ugnjetavanje. Kao izraziti oportunisti, Muslimani su uvek bili na strani beogradskih vlada i umnogome su doprineli da je hrvatska opozicija tako dugo mogla da bude suzbijana. Vođ Muslimana dr Spaho bio je u ovoj svojoj politici podržavan od najmanje 90 odsto bosanskih Musli- mana, što je uticalo na beogradske vlade da im, a na štetu bosanskih Srba, daju mnoge povlastice«.

Trpajući sve Muslimane u isti koš sa onima koji su se stavili pod zastavu ustaša, Hefner je, inače navodeći samo proverene podatke, ovai svoj izveštaj zaključio rečima, da bi »Muslimani sigurno postupili na isti način sa Hrvatima kao što sada eine sa Srbima, naravno samo kad bi mogli da dođu do vlasti. Najveća je zabluda verovati da između Muslimana i Hrvata postoji neko osećanje zajedničke nacionalne pri- padnosti«.

Pedantno beležeći svako ubistvo za koje je saznao, i mogao pouzda-no utvrdili da se zaista desilo, Hefner je saopštio Glezu fon Horstenau, da je do početka avgusta 1941. broj Srba koji su wpali kao žrtve životinjskih instinkata raspaljenih od ustaških vođa«, premašivao brojku od 200 hiljada... Samo na dan 29. jula 1941 — naveo je on u svom izveštaju od 2. avgusta iste godine — u vreme od 16 do 19 sati uveče, u opštini Krnjak ubijeno je 400 Srba. To su bili stanovnici sela Krnjak, Vojnić, Krstinjak i Tušilović. «-Mesto zločina nalazi se u opštini Krnjak, ispod kuće broj 43, koja pripada Marku Ivanoviću, na rubu šume Loš-kunja«, kaže on. »Ljudi su navodno ubijeni zato što je većina između njih u svoje vreme pripadala Radikalnoj zajednici. Streljani su i svi pravoslavni sveštenici. Oni koje kuršumi nisu odmah ubili, bili su do- . kusureni udareima budaka. Od dvojice koji su uspeli da pobegnu sa gubilišta — potkivača Božića i Jova Kresojevića, dobijeni su ovi po-ndaci.«[9]

Preko Hefnera, do ruku Gleza fon Horstenau došlo je, krajem juna i početkom jula 1941, nekoliko originalnih izveštaja koje su predstavnici ustaške polieije i vojske uputili svojim starešinama u Zagreb, a koji su se ticali terora nad Srbima. Autor jednog od tih izveštaja bio je polieijski službenik Viktor Nevečerel, a drugog, koji ćemo takođe navesti, kapetan Toma A. Gržeta, komandir domobranske čete koja je stigla u Drvar u noći između 18. i 19. juna 1941.

Obaveštavajući svoje pretpostavljene da je sa svojih deset policajaca bez smetnji stigao u Drvar, Nevečerel je istakao da nigde nije video ni jednog jedinog četnika, ali da je zato saznao da u selu Suvaja, na svim stranama, na putevima i živicama, leže leševi seljaka, žena i dece, koji su bili pobijeni iz pušaka i revolvera, u svemu oko 200 stanovnika, da je selo zapaljeno sa svih strana i da su sve to počinili ustaše iz

' Izveštaj Hefnera Glezu fon Horstenau od 15. juna 1941.

raznih okolnih mesta... »Podatke o ovome«, rekao je Nevečerel, »do - bio sam od gospodina Hena (u nemačkom tekstu Hon, pr. a.) iz Hrnjadia, koji je spreman da se na to zakune. Dalje sam saznao od šumarskog inženjera S. Gavranića, katolika iz Drvara, kako se ustaša Kristijan Kšelman hvalio da ume dobro da gađa i da je, da bi to do- kazao, 1. jula u selu Suvaja, u 6 sati po podne, uzeo na nišan svoje puške jednu pastiricu koja je na udaljenosti od nekih 200 metara mirno čuvala svoje ovce, i sa nekoliko hitaca je na mestu ubio. Ovu izjavu inženjer Gavranić je dao pod zakletvom pred parohom katoličke crkve u Drvaru, gospodinom Valdemarom Nestorom, gospodinom Sajdlom, ugostiteljem iz Drvara, gospodinom kapetanom Gržetom, gospodinom potporučnikom Grosom i pred potpisanim.«

Izveštaj kapetana Tome A. Gržete sadržavao je opise zločina koje su uglavnom počinili ustaše iz Drvara, a po naređenju svog starešine Sime Kuharskog. Na dan 15. juna 1941, navodi Gržeta između ostalog, po naredenju Kuharskog, u selu Hrnjadi, bez ikakvog razloga streljana su tri lica. Istog dana spaljene su pravoslavne crkve u selima Bastasi i Spasovci... Na dan 17. juna, u selu Trnjić Brijeg, veći broj seljaka sateran je u gomilu i njima je Kuharski naredio da dok izbroji do deset svako od njih prizna gde je sakrio oružje, a ako tako ne postupe da će na njih biti otvorena vatra i da će svi biti ubijeni. Kuharski se potom udaljio, a ustaše su izvršile nalog koji im je dat.. .[10]

Svi ovi, kao i brojni drugi izveštaji koji su stizali Glezu fon Hor- stenau, i koji su odlagani u poseban, crveni dosije, potvrđivali su da je Hefner potpuno bio u pravu kada je napisao da ustaškoj straho- vladi nema kraja i da ona, hranjena i »jakim kompleksom inferiornosti ustaških vođa i njihovih vernika prema brojnijim i u pogledu životne snage nadmoćnijim Srbima«, preti da »celu zemlju pretvori u usijano vulkansko grotlo koje se ne može lako ugasiti«. Ali Hefner, kako je Glez fon Horstenau takođe zaključio, nije bio u pravu samo u ovom pogledu. On je bio u pravu i kada je tvrdio da u narodu sve više saz- reva uverenje da su za ustaške zločine krivi Nemci, jer da ustaše ne bi uopšte mogli da eine takva zlodela, i u takvoj meri, kada ne bi imali punu podršku Nemaca.

> »Hrvatsko stanovništvo«, rekao je Hefner u svom izveštaju od 18. jula 1941, »ne smatra više da su nemačke trupe prisutne samo radi obezbeđenja reda i sigurnosti ,već da su one zato tu da bi poduprle ustaški režim ... Takvo shvatanje ima svoje korene u činjenici da su ustaše uspeli da ubede hrvatsko sta- novništvo da oni ne samo da rade u dogovoru sa nemačkim službama, već i po njihovom nalogu. Čak i intelektualni kru- govi, koji su godinama nacionalsocijalistički orijentisani, veruju u to, budući da sebi inače ne mogu da objasne potpuno pasivno držanje Nemačke... Za Nemce je u svakom slučaju žalosno što moraju da konstatuju, da je politika koju Rajh vodi prema ovoj zemlji učinila da ni traga ne ostane od onog oduševljenog kli- canja hrvatskog naroda s kojim je on početkom aprila pozdra-

" Tekst je prevod sa nemačkog.

vio dolazak nemačke vojske, tako da danas ovde vlada duboko nepoverenje prema Nemačkoj, jer ona u ovoj zemlji podržava jedan režim koji nema pravo na egzistenciju ni u moralnom ni u političkom pogledu i koji se smatra za najveću nesreću koja se mogla dogoditi hrvatskom narodu. Taj režim oslanja se jedi- no na priznanje sila Osovine, u narodu nema korena i održava se bajonetima pljačkaša, koji o jednom danu počine više zla nego što je srpski režim počinio za više od 20 godina.«

Potpuno se slažući sa Hefnerom, Glez fon Horstenau mu je, prema svemu sudeći, i sugerisao kako da napiše koji izveštaj, na šta da stavi težište, a da bi se, potom, sastavljajući svoje izveštaje Berlinu, mogao, ako zatreba pozvati na njih kao na osnovni izvor proverenih informa- cija. U prilog ovoj postavci, zasnovanoj na analizi kako Hefnerovih "tako i izveštaja Gleza fon Horstenau, a zatim na analizi zabeleški u dnevniku, govori okolnost da je Hefner u više mahova, u svojim dos- tavama, govorio o pitanjima koja je i sam Horstenau pokretao ili pak nameravao, iz ovih ili onih razloga, da pokrene, da stavi na dnevni red. Takav je slučaj, na primer, bio sa izveštajem Hefnera od 14. juna 1941, u kojem on, što se inače od njega nikako nije moglo oče- kivati, ističe da se »u Rajhu ne bi smeli dati zavaravati u pogledu ozbiljnosti situacije u Hrvatskoj ocenama diplomatskih predstavnika u Zagrebu, budući da oni uglavnom donose svoje zaključke na osnovu spoljašnjih utisaka ...«

Rezultat ove i ovakve »-sinhronizacije«, treba da je bio, upravo u leto 1941. godine, da je i samo nemačko poslanstvo u Zagrebu upu- tilo u Berlin nekoliko kritičnijih izveštaja o situaciji u Hrvatskoj, uka- zujući u prvom redu na teror ustaša nad srpskim stanovništvom.[11]

»Srpsko pitanje se tokom poslednjih dana veoma zaoštrilo«, kaže se u izveštaju poslanstva od 10. jula 1941, a koji je pot- pisao otpravnik poslova, bivši austrijski diplomata Trol-Ober- gfel, koji je i sam stajao pod uticajem Gleza fon Horstenau. »Bezobzirnost sa kojom se vrši iseljavanje kao i mnoge zle propratne pojave, brojni drugi teroristički postupci u provin- ciji... daju povoda čak i trezvenijim hrvatskim krugovima za ozbiljnu zabrinutost. Razni prethodni slučajevi terorizma i de- likti ustaša prema srpskom stanovništvu u mnogim oblastima zemlje, za koje je poslanstvo saznalo iz saopštenja vojnog za- povednika Srbije, iz izveštaja pojedinih jedinica Vermahta, od konzulata u Sarajevu kao i od čitavog niza drugih nadleštava, bili su povod da i gospodin poslanik i usmeno i pismeno skrene pažnju kako maršalu (Slavku Kvaterniku, pr. a.) tako i ministru spoljnih poslova, na opasnost ovih pojava, a naročito na nužnost hjihovog suzbijanja zbog razumevanja nemačke vojske i hrvatskog naroda...«

- ■■' " Ovi izveštaji sastavljeni • su i poslati u Berlin, mtinistarstvu spoljnih poslova, u času kada se poslanik Kaše nalazio na putu. Pod Hrvatskom se podrazumeva tzv. NDH. •. ; i ■

Do neke vrste intervencije poslanika Kašea, kako to Trol-Obergfel ističe, uistinu je tada došlo, i doći će još jednom — 1942. godine, na zahtev Berlina, kad ustaše budu započeli sa masovnim terorom u Sremu, ali potom nikad više. Potpuno se stavivši u službu Pavelića, on će za svaki ustaški postupak, za svaki zločin naći ne samo obrazlo- ženje, već i opravdanje, stalno i uvek ponovo podvlačeći da su »ustaše data veličina sa kojom se mora računati« i da je »nepravedno na njih svaljivati svu krivicu«. Demantujući praktično samog sebe, svoju in- tervenciju u leto 1941, o čemu govori otpravnik poslova Trol-Obergfel, on će u jednoj analizi iz 1943. godine preumanjiti ustaške zločine i najoštrije se suprotstaviti tvrđenjima da su ustaše do leta 1942. pobili 400 hiljada pravoslovnih. (Prema najnovijim, »brižljivim proračunima«, reći će on, »do leta 1942. stradalo je u Hrvatskoj, tokom borbenih operacija, 250 hiljada ljudi. Od toga su manje od polovine bili pravo- slavni, a veći deo muslimanski i katolički Hrvati. U početku radikalno ponašanje ustaša manje je inicirano odozgo, a više je bilo rezultat ras- položenja samog stanovništva. Bila je to posledica odnosa u Jugoslaviji i pokušaja srpskih grupa da i po završenom ratu učvrste svoje po- zicije. Humanost za ovo nije pogodno merilo. Da se provala besa sta- novništva nije, prvo u odbrani, a zatim prelazeći u napad, sručila na srpski element, moglo je doći do toga da se ona upravi protiv Itali- jana. Političke ocene dogadaja proizilaze iz toga .. .«).[12]

Sto se tiče Gleza fon Horstenau, u svom izveštaju od 10. juia 1941. godine, Trol-Obergfel pominje i njega i kaže, da je Horstenau posle razgovora s njim, odlučio da o pitanju Srba razgovara prvo sa »vojskovođom-«, a onda i sa... Pavelićem. U prisustvu vojskovođe, re - kao je Trol-Obergfel na kraju svog izveštaja, general Horstenau je izrazio poglavniku svoju veliku zabrinutost zbog ustaških zločina, pri čemu je on svoje saopštenje potkrepio brojnim, najsvežijim podacima.[13]

Skoro u isti čak kad je Trol-Obergfel poslao svoj izveštaj mini- starstvu spoljnih poslova, Glez fon Horstenau je — očevidno po dogo- voru — uputio svoj izveštaj Vrhovnoj komandi nemačke vojske u Ber- linu, a u kopiji — vojnom zapovedniku Jugoistoka, vojnom zapoved- niku u Srbiji, centrali Abvera i po strogo privatnoj liniji svom prija- telju Hetlu u Službi sigumosti Rajha. Tema je bila ista, kao i u iz- veštaju Trol-Obergfela — ustaški teror nad Srbima i njegov demara kod Ante Pavelića.

> »Kako od vojnog zapovednika Srbije«, rekao je Glez fon Hor- stenau, »tako i od okupacionih trupa u Hrvatskoj i njenih pretpostavljenih službi, već odavno stižu mi oštre žalbe zbog zabrinjavajućeg stanja u mnogim krajevima zemlje, do kojeg je došlo usled nezakonitih postupaka legalnih i ilegalnih ustaša (ustaše su oružana vojska poglavnikove partije) koji ne štede ni imovinu ni život. Da naše trupe moraju da budu nemi sve- doci ovih zbivanja, ne odražava se povoljno na njihov inače

L [x 1] PAAA, [N]Afc Pol. ^, br. 85448, Kašeovo pismo general-pukovniku

[1] PA/AA, Buro St. S. Kroatien, Bd. 1, list 307

veliki ugled... Poslanik Kaše je već više puta naglašeno upozoravao hrvatsku vladu na ove žalosne činjenice. Napokon sam se i ja juče osetio obaveznim da zbog položaja i ugleda nemačke vojske napustim svoju uzdržanost i najozbiljnije upozorim prvo maršala Kvaternika. On je, u pravom smislu te reči, odahnuo kad je čuo moju tužbu, budući da i njega kao zapo- vednika hrvatske vojske teško pritiska ustaško pitanje, ali me je odmah zamolio da sa svojom optužbom upoznam i poglav- nika. Posle razgovora sa zastupnikom odsutnog poslanika g, Trol- Obergfelom, postupio sam kako je to od mene traženo. Tokom razgovora koji je potrajao više od jednog sata i kojem je prisustvovao i maršal Kvaternik, izrazio sam poglavniku, na učtiv ali jasan način, svoju zabrinutost zbog ispada koje eine ustaše. Pri tom sam bio u mogućnosti da svoje navode dokumentujem mnogim konkretnim podaeima iz najskorije proš- losti. Poglavnik mi je, uopšte uzev, dao za pravo. Pozivajući se na to da su u pitanju pojave tipične za sve revolueije, on je ukazao na svoj ukaz od 27. juna 1941, koji je sigurno dos- tojan hvale, ali koji je dosad imao samo delimičnog dejstva. Saglasili smo se da se ubuduće, ozbiljniji slučajevi, na koje mi budu skrenule pažnju službe Vermahta, podvrgnu detaljnoj istrazi...«

U ovom svom izveštaju, vrlo vešto sačinjenom i s očevidnom tendeneijom da sebe prikrije kao pravog inicijatora protesta protiv ustaških zločina, on je dodirnuo i pitanje pasivnosti nemačke vojske u odnosu na ustaške zločine nad Srbima.

»Uvek ponovo mi se skreće pažnja od strane vojske, a i od samih hrvatskih krugova, da bi nemačke okupacione trupe trebalo najzad da direktno intervenišu protiv ustaških nedela. Nije isključeno da bi jednom do toga moglo da dođe. U sadaš- njoj situaeiji i s obzirom na snage koje stoje na raspolaganju, ne bih mogao da postavim zahteve u tom praveu. Ako bi se i izuzela činjenica da je Hrvatska samostalna država, i da ona osim svega, spada u interesnu sferu Italije, okupacione trupe (svega šest bataljona pešadije) isuviše su slabe da bi mogle da u odgovarajućoj meri preduzmu policijsku kontrolu. Inter- veneija u pojedinim slučajevima, ad hoc, mogla bi da nemačku vojsku još u većoj meri nego dosad učini saodgovornom za silan broj onih zločina koje ona nije mogla da spreči. Zato ja mislim da nemačke trupe, kao i dosad, ne bi trebalo da se upliću u unutrašnje stvari zemlje, sem ako bi one bile moralno ili fizički ugrožene ili pak ako bi došlo do ugrožavanja javne sigurnosti i reda u većem obimu. U ovom slučaju ja bih u smislu datih mi službenih uputstava blagovremeno postavio odgovarajući zahtev. Ovo shvatanje neće me, naravno, sprečiti da celoj, vrlo opasnoj pojavi poklonim svoju još veću pažnju.«

Podvlačeći, zatim, u svom izveštaju, da od ustaških zlodela nisu pošteđeni ni Hrvati, tako da je cela zemlja »zahvaćena osećanjem potpune pravne nesigurnosti«, on je rekao da »naravno, zločini ustaša u naro- čito velikoj meri« pogađaju Srbe, kojih u NDH ima blizu dva miliona, a da se mere same usta ške vlade u odnosu na srpski problem, svode na proterivanje, uništavanje egzistencija, bacanje u zatvor i tome slič - no. Ova sredstva, istakao je na kraju, »mogu se možda primenjivati prema jednom malom broju predvodnika, ali ona se prema trećini naroda u državi moraju pre ili posle pokazati kao neefikasna«.[14]

Na temu »besmislenosti progona Srba« i »štete koja iz toga pro - izilazi za samu hrvatsku državu«, Horstenau je u mesecu u kojem je poslao upravo integralno navedeni izveštaj, imao više, kažimo privatnih, razgovora sa »vojskovođom« Slavkom Kvaternikom. Do jednog od tih razgovora došlo je 18. jula 1941. godine, uveče. Bio je to razgovor medu starim kolegama, otvoren — ukoliko je Kvaternik, u šta je Horstenau već odavno sumnjao, uopšte mogao da bude takav. Kao petao na vetru, on se stalno okretao na svojoj glatkoj osovini, a uza sve, on je bio izvanredan glumac, »što mu je oduvek pomagalo da u svoju mrežu lakše hvata ćurane.«[15] (Nastojao je, kako će se kasnije još videti, da upravo kaže ono što se od njega očekuje, što bi mu izgledalo da je za njega u određenom času korisno. Tako je, mada opštepoznat kao nepomirljiv protivnik Srba, rekao Glezu fon Horstenau u januaru 1943, kad je zajedno sa sinom već bio smenjen sa svih dužnosti — »kao štetočinski faktor u vođstvu unutrašnje politike i vojske«[16] — da je »oduvek bio pravi prijatelj Srba i da je zbog toga uvek najoštrije osudivao preko svake mere štetni zločinački kurs svog sina«, koji inače, »po svom duhu« i nije njegov sin, već poglavnikov, po čijem je »izri- čitom naređenju i izvršio sva bezumna nedela.«)[17] * *

*BA/MAP, Izveštaj Gleza fon Horstenau, upućen odeljenju AUSLAND pri OKW, od 10. jula 1941, broj 178/41 (Deutscher General)

* Izveštaj Hefnera Glezu fon Horstenau od 2. 12. 1942.

[s] Reči koje je upotrebio Glez fon Horstenau u razgovoru sa Aleksandrom Lerom u Sofiji 17. septembra 1942 (BA/MAF, RH 31/111/12, br. 85443). Tokom ovog razgovora, sem o ocu i sinu Kvaternik, bilo je još, upravo najviše, reči o progonima Srba u NDH, a zatim o kontaktima koji su upravo neposredno pre toga bili uspostavljeni sa Vrhovnim štabom NOVJ. »Jedno razurrmo rešenje srpskog problema je jedan od najprečih zadataka hrvatske politike (politike u Hrvatskoj)«, istakao je Glez fon Horstenau. »Od nastanka Nezavisne Države nastoji se da se ova teškoća tako reši što se dopušta da se Srbi ubijaju. Ovaj metod mora imati negativne posledice, jer se preko dva miliona ljudi ne mogu umlatiti...« O kontaktima sa Vrhovnim štabom NOVJ, Glez fon Horstenau je rekao Leru, da je njemu. tokom pregovora o razmeni zarobljenika, vođenih kod Livna, predloženo (od strane partizana) da uputi svog opunomoćenika radi pregovora sa »vodom partizana u Bosni, koji je poznat pod pseudonimom Tito«. — Jedan takav kontakt ne bi, bez sumnje, doveo do nekog sporazump. ali bi sigurno omogućio uvid u buduće namere partizana — rekao je Horstenau Ltru.

*BA'MAF, RH 31/111/10, Izveštaj Gleza fon Horstenau (za OKW) od 9. 8. 1941. — Up. i: RH 31/111/12, pismo Gleza f. Horstenau Aleksandru Leru od 13. 1. 1943.

»U četiri oka«, obavestio je Glez fon Horstenau svoje pretpostavljene o ovom razgovoru, »ja sam okarakterisao hrvat- sku revoluciju kao daleko najjeziviju i najkrvaviju medu svim revolucijama koje sam od 1918. godine doživeo izbliza ili izdaleka u srednjeevropskom prostoru ... Okrutnost je sigurno tu i tamo na mestu, ali ona se ne bi smela okrenuti protiv onih koji nisu krivi. Ova opomena se tiče Srba u Hrvatskoj, ali i Hrvata, jer se ni među njima niko više ne oseća sigurnim. Cišćenje javnog života je svakako potrebno, ali ono bi se mo- ralo odvijati prema nekim principima i ne bi smelo skoro isključivo da služi zadovoljenju neljudskih instikata. Cisto ljudski, maršal se složio sa mnom, ali je izrazio mišlje-nje da su samo oštre mere spasle Hrvatsku od srpske revolu-cije. Odgovorio sam: Nadajmo se da će on ostati u pravu. Na žalost, ja moram skoro da se bojim suprotnog. Uzgred budi rečeno, divljanje prema domaćim Srbima ne odobrava ni pre-težna većina Hrvata.«

Navodeći, dalje, u svom izveštaju o razgovoru sa Slavkom Kvaternikom, da je ponovo pokretanje pitanja ustaških zločina nad srpskim stanovništvom bilo nužno sa vojne tačke gledišta, budući da ono sve više preti da dovede do ubijanja ugleda nemačke vojske, Glez fon Horstenau je naglasio da se »u poslednje vreme, ustaške službe, kao opravdanje za svoja nedela, pozivaju na navodna uputstva nemačkih institucija, pre svega vojske«.

»Ja sam primetio Kvaterniku«, kaže Horstenau u vezi sa tim/ »da bi se na kraju moglo desiti da nemačka nadleštva budu prinuđena da se putem štampe obrate javnosti. On se na to bez daljeg izjavio spremnim da i sam u tome saučestvuje. Ja sam sebi zadržao pravo da se na to vratim.. ,«[18]

Kako je Glez fon Horstenau bio obavešten, i tada, a pogotovu u jesen 1941. godine, u italijanskoj okupacionoj zoni stvari su stajale sasvim drukčije. Italijanske vojne vlasti ne samo da su sprečavale ustaše u činjenju novih zločina, već su i sprovodile energičnu istragu zbog već počinjenih. »Pronalaženjem i otkopavanjem leševa«, javio je on Vrhovnoj komandi 21. novembra 1941. godine, »Italijani su stekli simpatije ne samo srpskog već i samog hrvatskog stanovništva«. Na - vodeći to, izrazio je mišljenje da u oblastima okupiranim od Italijana često vlada osećanje veće pravne sigurnosti nego što je to slučaj tamo gde se nalaze Nemci. (Prema rečima italijanskog generala Roate (Roatta), koji je u januaru 1942. primio komandu nad 2. armijom, takvo itali- jansko držanje bilo je inspirisano »čisto humanim razlozima«. Ustaše su »poveli rat protiv Srba u ime hratske rase i katoličke crkve, da bi stvorile jedinstvenu i homogenu državu«, i Italijani su morali da

" BA/MAF, Izveštaj Gleza fon Horstenau (za OKW) od 19. 7. 1941, Nr. 207/41

intervemšu. Zahvaljujući tome spaseni su životi i imovina oko 600 hi— ljada Srba…«)[19]

Da li zbog Italijana, na koje je bio ljubomoran, ali i koje je mrzeo svim svojim bićem, ili iz čisto lične inicijative — s obzirom da mu je ustaških zločina uistinu već bilo dosta, Glez fon Horstenau je u proleće 1942. godine, po prvi put, naredio da se razoruža jedna četa ustaša koja je, u okolini Sarajeva, bila pošla »u lov na pravoslavne«.

> «-Na moju političku odgovornost«, kaže on o tome u svom dnevniku, »ova gomila je uhapšena, razoružana, kasernirana. Mi som se (potom) obratili Vrhovnoj komandi s pitanjem da li smemo da pohvatane tipove izvedemo pred nemački ratni sud.. budući da ustaški sudovi sigurno ništa neće preduzeti. Odgovor: 'S obzirom da su ustaše državotvorni pokret Hrvatske, firer je odlučio da ih mi moramo podržavati i s tim u vezi da mo- ramo primiti k znanju njihove prestupe; ceo slučaj se ima predati u nadležnost hrvatske države'.«[20]

Vredan pomena je, pogotovu za ocenu držanja Gleza fon Horstenau prema ustašama i njihovim zločinima, podatak, da je on, u leto 1941. godine, predložio Italijanima — uprkos svojoj averziji prema njima i slabom raspoloženju da sa njima sarađuje — da zajednički učine pri - tisak na Pavelića da prekine sa ubijanjem Srba. Ovi su to, međutinu odbili, izgovarajući se da bi to moglo da se protumači kao mešanje u unutrašnje stvari NDH.[21 22]

Kad mu Italijani nisu hteli dati svoju podršku, Horstenau je od- lučio da sam, ali najumešnije što može, pokuša nešto da učini u cilju sprečavanja daljeg »divljanja nad pravoslavnima«. Zajedno sa Slavkom Kvaternikom on je posetio Pavelića, ali Kvaternik ga je, uprkos, drukčijem obećanju, »-ostavio na cedilu«. Umesto da Gleza fon Horste- nau podrži, kako je bio svečano obećao, on je pred Pavelićem »udario u tako radikalne tonove« da su samo varnice sevale. Iznerviran, Glez. fon Horstenau ga je prekinuo sledećim rečima: »Dragi Slavko, ja sam srećan da ti uopšte i mene još puštaš da živim!« Za razliku od Slavka- Kvaternika, Pavelić se, međutim, »držao u šaci«. Glez fon Horstenau:

> »Poglavnik je potpuno prihvatio moje gledište da se ipak dve trećine Srba hrvatskog državljanstva, zahvaljujući pripadnosti staroj Austriji, delom i kroz stotine godina, u osnovi razlikuju od Starosrba i da bi se otud morali zadobiti za hrvatsku dr-

Kad je Pavelić, naoko se slažući sa Glezom fon Horstenau, primetio- da bi se sigurno jedan milion Srba mogao pridobiti za novu državu, Horstenau mu je odvratio: »Poglavniče, ja bih se i sa manjim brojem

[19] Up. Fricke, Gert, n. d., str. 42

[20] Reč je o jednoj četi ustaša koja se nalazila u sastavu Franceti- ćeve «-legije«.

[21] Up. Fricke, Gert, n. d., str. 43

[22] BA/MAF, teleks Gleza fon Horstenau od 12. 7. 1941, br. 192/41 (za. OKW).

zadovoljio, ali dozvolite mi pre svega da otvorim ovaj prozor, kako bi se vaše reči mogle čuti do na Markov trg!«[23]

Kako se ubrzo pokazalo, ovaj razgovor nije doveo ni do kakve promene u pogledu tretmana Srba u NDH. Naprotiv. Teror ustaša nad Srbima čak je i dobio na intenzitetu. (Upravo na dan 15. septembra 1941. godine, Glez fon Horstenau je primio obaveštenje o jednom no- vom zločinu ustaša nad Srbima u okolini Sarajeva. Usred bela dana, i kad je svud vladao najveći mir, ustaše su »bez ikakvog razloga, 60 pravoslavaca, među njima i nekoliko žena sa decom, saterali u jednu zgradu na nekom seljačkom imanju, i žive ih spalili.«[24]) On se nastavio i tokom cele jeseni i zime 1941, a i 1942. godine — pre svega tamo gde još nisu stigle da zaprašte ustaničke puške. Na dan 6. februara 1942, tako, ustaški bataljon pod komandom ustaškog kapetana Zelića priredio je »pravu klanicu kod Banjaluke«. Selo Drakulići je bilo op- koljeno sa svih strana i »celokupno srpsko stanovništvo bez obzira na uzrast i pol ubijeno batinama, streljano ili zaklano«. Isto se to dogo- dilo u selu Motika, na dan 7. februara 1942, »gde je takođe masakrira- no celokupno stanovništvo, počev od dece u kolevci pa do staraca«. Na dan 9. februara 1942. godine, opet, u selu Sargovac takode je izvr- šeno krvoproliće. Jedna svedokinja, katolkinja, kako se kaže u izveštaju koji se ovde citira, saopštava da je samo u školi ubijeno 53 školske •dece. Svojim očima ona je videla kako su ustaše nabili na bajonet jedno jednogodišnje dete i onda ispalili metak u njega... Ustaški pot- poručnik Tatek se ,dan posle svega toga, hvalio u društvu da je on lično poslao na drugi svet 1500 Srba.

Izveštaj o ovim zločinima, koji je bio dostavljen i nemačkom pos- laniku, završava se sledećim rečima: »Kako se Jos javlja, o danu uoči masakra, održan je sastanak u manastiru Petrićevac kod Banjaluke, na kojem su učestvovali dr Viktor Gutić, bivši veliki župan, dr Stili - nović, predsednik suda u Banjaluci, više katoličkih sveštenika, među kojima i izvesni sveštenik Filipovie,[25] koji je potom prisustvovao i sa- mom klanju«[26]

Prema sačuvanim dokumentima može se zaključiti da je Glez fon Horstenau nemačkog poslanika u Zagrebu bio, u leto 1942. godine formalno zatrpao izveštajima o ustaškim zločinima nad Srbima. Naro- ■čito potresan bio je izveštaj o zločinima u takozvanom ustaškom ise- ljeničkom logoru kod Slavonske Požege.

> »Kod Slavonske Požege«, kaže se u tom izveštaju, »nalazi se jedan koncentracioni logor, koji nosi ime »ustaški iseljenički logor«. Upravnik ovog k. 1. je bivši katolički sveštenik, a sada čuveni ustaša Klajić... Na dan 27. avgusta u logor je doprem- ljeno 378 zarobljenih Srba iz Bosne i smešteno u jednu ba- raku. Za vreme transporta teško mučeni, zarobljenici su bili skroz krvavi. Od nekog, svedoku nepoznatog nadleštva, došlo je naređenje da dnevno mora biti ubijeno 20 zarobljenika...

[23] Isti izvor: teleks br. 297/41 od 23. 9. 1941. Dnevnik Gleza fon Horstenau, zabeleška u septembru 1941.
[24] Isti izvor: teleks br. 285/41 od 15. 9. 1941 (za OKW).
[25] Miroslav Majstorović Filipović.
*** BA/MAF, RH 31/III/7**

Ustaše su svakog dana u barakama bezrazložno tukli Srbe kundacima svojih pušaka. Svakog dana je izdvajano po 20 ljudi i izvođeno u dvorište. Tamo su desetorica bivala odmah ubijena batinama. Preostala destorica morala su da iskopaju rake, u njih ubace leševe i onda se i sami u njih smeste, gde su po- tom bili streljani.

Tokom jednog uobičajenog mučenja, pokušao je jedan zarob- ljenik da od svog mučitelja otme pušku. Kad je ovo dojav- ljeno komandantu logora Klajiću, on je naredio da se svi logoraši pobiju vatrom iz mitraljeza sa dum-dum mecima. Citav sat je trajala paljba sa ulaza u barake. Izgled baraka posle ovoga ne može se opisati. Zidovi su bili krvlju pošpricani i sa njih su visili komadi mesa i prosutih mozgova, dok su podovi bili prekriveni unakaženim leševima. Barake su ostale u ovom stanju puna dva dana, sve dok nije pristigao novi transport zarobljenika, koji su ih onda očistili.. .-K[26]*[1]

Glez fon Horstenau dostavio je poslaniku Kašeu i izveštaj koji se odnosi na masakr Srba u selu Kukujevci kod Lipika, u nedelju 11. ok- tobra 1942. U tom izveštaju se kaže:[27]

»Selo je... imalo 2 hiljade stanovnika od čega su 90 odsto bili Srbi. Ostatak od 10 odsto otpada na Hrvate i Gehe. Sada je selo takoreći opustelo, budući da su svi Srbi pobijeni ili ot- premljeni u logor. Kuće Srba su opljačkane i opustošene. Pre - ma izjavama hrvatskih stanovnika, ustaše koje se još uvek nalaze u selu, razneli su sve što je iole bilo vredno. Stoka Srba luta bez nadzora okolo, a ustaše uzimaju kad im i koliko treba.

Predsednik opštine, koji je, istina, bio mrtav pijan, na pitanje koliko je Srba ubijeno, rekao je — 40 do 45 muškaraca, žena i dece.

Masovna raka nalazi se oko 300 metara severno od seoske crkve i zauzima prostor od blizu 120 kvadratnih metara. Ja sam naredio da se na dva metra kopa i od zemlje oslobodi po jedan leš. Jedan leš bilo je telo nekog muškarca i na njemu sam, na levom delu potiljka, otkrio duboku, kao šaka široku ranu, koja je mogla nastati samo snažnim udarcem. Drugi leš je, po svoj prilici, bio ženski. Pošto je on ležao duboko, zbog kratkoće vremena nije sasvim otkopan i zbog toga se nisu mogle ustanoviti rane.

Jedan pouzdani poverenik, koji inače nije mogao da tačno kaže koliki je broj ubijenih, smatra da je broj koji je naveo predsednik opštine isuviše mali. Upitan za držanje Srba, on je izjavio da su Srbi bili potpuno lojalni i mirni i da, uopšte [*16]

**a Isti izvor. Izveštaj od 20. 9. 1942. Signatura: O. U. " Isti izvor. Izveštaj od 16. 10. 1942. Nalazi se i u: PA/AA, NAK, Pol. 5, bez broja

uzev, nisu dali povoda ni za kakve tužbe. To su jednoglasno potvrdili i Hrvati iz mesta. U partizane treba da je tokom vremena iz sela otišlo oko 200 ljudi. Poslednje nedelje, po svoj prilici, treba da su u partizane odbegli svi oni koji su se mogli spasti od ustaša.«

Genocid nad Srbima, planski i sistematski sprovođen u ustaškoj dr- žavi, nije mimoišao ni Srem. U leto 1942. godine, na osnovu u Zagrebu izrađenog plana, izvršen je čitav niz »paušalnih kaznenih i terorističkih akcija prema srpskom stanovništvu«, i to u takvim razmerama i na tako svirep način, da je čak u ministarstvu spoljnih poslova u Berlinu došlo do prave uzbune (pa je lično ministar Ribentrop naredio ne- mačkom poslaniku u Zagrebu, Kašeu, da interveniše kod Pavelića i spreči dalje prolivanje krvi, što je ovaj odmah i učinio). Uzbunu je u stvari izazvao jedan vrlo alarmirajući izveštaj nemačkog poslanika u Beogradu, Benclera, u kojem je, između ostalog, rečeno:

<«Od osnivanja (ustaške) države pa do danas, nisu prestali pro- goni Srba. U njima je, i pri opreznoj proceni, bez sumnje iz- gubilo živote više stotina hiljada ljudi. Pri tome su od ne- odgovornih službi počinjena takva zverstva koja bi se mogla očekivati samo od podivljalih boljševika .. .«[M]

Prema navodima Gleza fon Horstenau, »akcija čišćenja« u Sremu započela je uz saglasnost nemačkog poslanika u Zagrebu, koji se pred ministrom Ribentropom, kad je došlo do komplikacija, branio da o sve- mu nema ni pojma i da je sve počelo bez njegovog znanja kao i bez. znanja ustaške vlade. Horstenau, o čitavom slučaju, u svom dnevniku:

»Krajem avgusta (1942) organizovao je mladi Kvaternik pod patronatom glupog Kašea jednu 'policijsku akciju' u Sremu, u kojoj su — Bog ih prokleo! — uzele učešća i slabije nemačke jedinice. Opunomoćenik poglavnika bio je jedan između nje- govih najbližih pouzdanika, masovni ubica, pijandura i kurvin sin Viktor Tomić; i ne znajući ko je on i šta je, ja sam —

-[8] Izveštaj od 16. 9. 1942. PA/AA, Buro St. S. Jugoslawien, Bd. 4. Prema tvrđenju inače vrlo tendencioznog i neobjektivnog nemačkog istoričara Jo- hann-a Wuscht-a (Die Ereignisse in Syrmien ...«, str. 26), na odluku Riben- tropa da interveniše zbog ubijanja Srba u Sremu (Tomićeva »akcija čišće- nja«) nije toliko uticao sam Benclerov izveštaj o zločinima, koliko njegovo saopštenje da je Milan Nedić, predsednik srpske kvislinške vlade, u znak protesta što su nemačke vlasti dopustile te zločine, rešio da podnese ostavku. (Kako se iz više dokumenata vidi, Nedić je uistinu u više mahova pretio ostavkom, čak je i podnosio, ali i uvek povlačio na insistdranje Nemaca)- Na neki način ovo potvrđuje i Ribentropov telegram Bencleru od 9. 10. 1942, u kojem se ovom nalaže da sopšti Nediću da je na inicijativu vlade Rajha iz Srema povučen »hrvatski policijski specijalni opunomoćenik Viktor Tomić« (PA/AA, Jugoslawien, Bd. 1). U Benclerovom izveštaju Ribentropu, naglašava se da je »ubijanje mnogih stotina Srba, u čiju se nevinost uopšte ne može posumnjati, usledilo samo zato da bi se došlo do njihovih imanja«. U smislu kako je to učinio Bender, o zločinima ustaša u Sremu Berlin su obavestili otpravnik poslova nemačkog poslanstva u Zagrebu, Troll, kao i policijski ataše Helm (PA/AA, Buro St. S. Kroatien, Bd. 3, list 237).

prvi i poslednji put — morao na tlu nemačkog poslanstva da mu pružim ruku. Akcija umirenja gospodina Tomića svela se na neprekidne krvave, pijane i seks-orgije.. *P*

Kako je ustaški režim sprovodio genocid nad Srbima, s kakvom bezobzirnošću i okrutnošću, Glez fon Horstenau je imao prilike da se u to uveri i svojim očima. U Sisku i kod Jasenovca. O tome, kao i o bestijalnim postupcima prema Srbima u Sremu i Bjelovaru, on opširno piše u svom dnevniku, novembra 1942.:

»Pošto je Dido Kvaternik, patološki sin patološkog maršala — majka je (bila) kćerka Jošua Franka, polujevrejka, ali je- dini čestiti član familije — zajedno sa Tomićem, sadističkim starateljem za ličnu sigurnost poglavnika, na najgrozniji način 'napravio reda' u Sremu, upravo pred naš let u Sovjetski Sa- vez saznao sam da se takođe u Bjelovaru, nekadašnjoj domo- vini varaždinske 16. pešadijske divizije, nešto sprema. Dva dana pred let, telefonirao sam o tome sa poglavnikom, koji mi je na to rekao, da je on od velikog župana dobio obaveš - tenje da je u Bjelovaru sve u najboljem mogućnom redu. Sa podsmehom na usnama to isto mi je rekao i mladi Kva- ternik, na samom aerodromu. Naravno, sve je to bila čista laž. Jos nekoliko dana ranije, Kvaternik junior je poslao Tomića, za čiji se opoziv iz Srema angažovao čak i Kaše, sa njegovim čoporom, da bi po mogućstvu temeljito uvalio u nesreću još je- dan komad hrvatske zemlje.

Kad smo se vratili iz Rusije, ja sam, prirodno, odmah saznao za bezmernu svinjariju koju je počinila ova banda zločinaca i ubica. Ponovo sam se obratio poglavniku, a on mi je preko Iva Perčevića, čija je uloga iz dana u dan sve nemogućnija, pismeno odgovorio da su u Bjelovaru, na žalost, bili prinu- đeni da uhapse četvoricu komunista. U stvari bilo je u tom času najmanje šest hiljada pet stotina nesrećnika oba pola i svih uzrasta bačeno u zatvor ili odvedeno u još grozniji logor ili pak upućeno na drugi svet. Jos uvek mi se jedno iks proda- valo za ipsilon, tako da mi je to na kraju bilo toliko glupo da sam, u prisustvu poslanika Kašea i novog *seia* general- štaba Prpića, zatražio da se u Bjelovar uputi jedna mešovita nemačko-hrvatska komisija... Slika, koja se ponudila ovoj komisiji, bila je, najblaže rečeno — jeziva. U samom gradu je najmanje 6 hiljada ljudi palo u kandže zločinaca — da i ne govorimo o Grubišnom polju, zavičaju Petra Preradovića, koji je i sam bio pravoslavac sve do svog stupanja u Vojnu akade- miju u Bečkom Novom Mestu, i drugim naseljima. Svuda su žrtve bili svojom religijom i nacionalnom pripadnošću obele- [29]

[29] »Akcija čišćenja« Viktora Tomića u Sremu, trajala je od 8. avgusta do 6. septembra 1942. Ubijeno je oko 6 hiljada Srba, dok je više od 10 hiljada ljudi bilo uhapšeno. (Zločini okupatora i njihovih pomagaca u Voj- vodini 1941-1944, Komisija za ratne zloeine.) .

ženi Srbi, čiji su se očevi do u X -koleno borili pod carskim zastavama. Tomić je zbog toga smenjen i Pavelić je obećao da će ga likvidirati. Kad sam, međutim, posle nekoliko dana, zbog jednog drugog slučaja, izišao na teren, mogao sam da vi- dim na glavnoj železničkoj stanici u Sisku kako se kreću bez nekog reda, tamo i ovamo, teretni vagoni kroz čije su okovane prozore provirivale danima nehranjene žene sa decom. Sve žrtve divnog ustaškog režima.

... Još se moj bes ne beše sasvim ni stišao zbog Bjelovara, kad sam saznao da su ustaški zločinci iz logora Jasenovac (me- sto strave) upali u tri sela na Savi, koja su pred kraj godine (1941) prešla u katoličku veru. Na moju telefonsku interven - ciju poglavnik je obećao da će preduzeti odgovarajuće mere. Ali, samo dva dana potom, javio mi je moj hrvatski prijatelj da je došlo do novog napada na ova nesrećna sela. Rešen na sve ,požurio sam se do šefa države i izjavio mu da ću lično da posetim tako strašno mi opisani logor u Sisku, a osim toga i sela na Savi. Zahtevao sam da sa mnom pođu i ustaški funk- cioneri... Pavelić mi je dodelio jednog državnog sekretara (Šajića, pr. a.) i svog krilnog ađutanta — ustašu (Lisaka, pr. a.). Osim mene i njih, na put su još krenuli Mecger, garnizonski štabski lekar i nekoliko službenika nemačkog ureda za rad u Zagrebu ...

U Sisku sam doživeo već opisanu scenu na železničkoj stanici. Lekara sam poslao da pogleda vagone izbliza. Sam nisam prišao nijednom vagonu ...

Posle svega smo se uputili u koncentracioni logor koji je bio smešten u jednoj fabrici. Užasna slika. Malo muškaraca, mnogo žena i dece slabo odevene, kojima je postelja bila hladni ka- men. Goli kosturi... Komandant logora — dripac. Ignorisao sam ga. Svojoj ustaškoj pratnji sam rekao: 'Kad čovek ovo vidi, on može samo da pljune... samo da pljune, moja gos- podo!' I najstrašnije: u jednoj prostoriji, duž zida, na retko nabacanoj slami, svakako zbog moje 'inspekcije', oko pedesetoro gole dece, delom već mrtve, delom na izdisaju! Ne treba za- boraviti da su koncentracione logore pronašli Britanci u Bur- skom ratu. Ali ova staniita groze u Hrvatskoj, pod poglavni- kom koga smo mi ustoličili, vrhunac su užasa. Najgore, me- đutim, treba da je u Jasenovcu, u koji običan smrtnik ne sme ni da priviri...

Preko tumača ja sam razgovarao sa nekima od ovih sirotana, pružio im ruku i mnogi od njih su, najverovatnije odmah pa mojoj poseti, mogli da odu kući, gde su sigurno zatekli uniš- teno sve bez izuzetka. Cak i u Nemačkoj zaposleni radnici na- lazili su se u rukama ovih razbojnika. Za njih i članove nji- hovih porodica naredio sam da se smesta puste na slobodu.«

Iz Siska, Glez fon Horstenau se, kako to opisuje u svom dnevniku,- odvezao u selo Crkveni Bok na Savi, kuda je, dan pre toga, poslao jedno tenkovsko odeljenje, radi zaštite meštana od ustaša.

> »■U nesrećno selo«, kaže Horstenau, »upalo je u dva maha po pet stotine baraba... pod komandom dvojice ustaških poruč- nika i ubili sve one do kojih su stigli, žene silovali i do smrti kinjili, decu pobili. Ja sam video u Savi jedan ženski leš isko- panih očiju i sa komadom drveta uguranog u polni organ... Sirotica najviše da je imala 20 godina kada je dopala šaka ovim nemanima... Na uglu jedne kuće, gladne svinje kidale su leš nekog muškarca. Sve kuće su bili popljačkane...«

Na kraju opisa onoga što je video u Crkvenom Boku, Horstenau je rekao: »Koliko smo mi dobrog mogli da učinimo ovoj zemlji, da nam to nije bilo zabranjeno, da nismo samo posmatrali kako se neljudski sadisti 'istutnjavaju'.[30] Tačno je da sam ja uvek dizao svoj glas, ali moja moć je bila mala. Ipak mi je pošlo za rukom da sprečim poneko zlo od inače toliko počinjenih zala...«

Stoji, i dokumentima se potvrđuje, da je Glez fon Horstenau od Pavelića zahtevao da raspusti koncentracione logore i sve zatočenike uputi u Rajh, na rad, budući »da ne može biti ni u čijem interesu da se ljudi večno drže u zatvoru«. Postavljajući ovaj zahtev (27. januara 1943), Glez fon Horstenau je takođe zatražio od Pavelića, da se »u cilju saslušanja i suočenja« stvori mogućnost da se lica zatvorena u koncen- tracionim logorima privremeno stave na raspolaganje nemačkim poli- cijskim organima.)[31]

Jos u novembru 1941. godine, međutim, kada je dobio pouzdano obaveštenje da su u Jasenovcu »-mnoge hiljade građana oslobođene Hrvatske našle svoj užasan kraj«, Glez fon Horstenau je postavio zahtev da se jedna nemačka komisija pusti u logor. Ali, kaže on u svom dnev- niku, »samo da bi dobio u vremenu, Kvaternik-junior je sve odugovla- čio nedeljama, a u tom razdoblju je, nedaleko od pravog logora, podigao jedno Potemkinovo selo, odlično uređeno, istina za svega 1400 ljudi, u koje je smestio iz okoline pozajmljene uhapšenike izvanredno dobrog izgleda. Čak se i naivnom Kašeu učinio sumnjivim izveštaj o poseti logoru. U pravi logor nije nikada kročila nijedna nemačka noga. Pro- dor u logor mogao je biti izvršen samo uz pomoć tenkova... Tamo se, pod komandom naročito divljačkog Luburića, jednog između onih studenata-danguba u emigraciji, formirala grupa od drugih hiljadu ustaša, koja navodno nikom nije bila direktno podređena i koja je na nečuven način terorisala čitavu okolinu, organizujući krvave akcije kad joj se to samo prohtelo.«

[30] Hiuerov izraz. On ga je upotrebio u razgovoru sa Aleksandrom Lerom (kad se Ler, u avgustu 1942, požalio zbog ustaških zločina nad Srbi- ma), rekavši tada doslovno, kako to kaže u svom dnevniku i Glez fon; Horstenau, da bi »-Hrvate trebalo pustiti da se istutnje«.

[31] Zabeleške Gleza fon Horstenau o razgovoru sa Pavelićem 27. 1. 1943.. BA/MAF, RH/31/III/9

O Crkvenom Boku, Glez fon Horstenau je u dnevniku zapisao i :sledeće redove:

> »Nije naodmet zapisati da su se pljačkaši i ubice nevinih u selu Crkveni Bok, hteli da prikažu kao nekakvi kulturtregeri. Oni su iz logora Jasenovac doveli u selo nekih dvadesetak Her- cegovaca, muškaraca i žena, izbeglica, i predstavili ih kao nove doseljenike. Ja sam naredio da mi se oni pokažu i pri tom sam na njihovom desnom krilu otkrio četiri Jevrejina, koji su mi na odličnom nemačkom jeziku iskreno rekli da su iz Osijeka i da u Jasenovcu obavljaju dužnost kočijaša ... Na to sam zapovedio da se cela grupa vrati tamo odakle je i došla. Moji ustaški pratioci gledali su u mene delom posramljeno, a delom drsko i izjavili su na povratku mom čestitom (ađutantu) Mecgeru, koji je sedeo do njih, da su njihove metode prema pravoslavcima jedino ispravne. Pri tom nisu propustili da naprave zlobne pri- medbe na račun nemačke odgovornosti za slične slučajeve. Na žalost, takvih slučajeva je bezbrojno mnogo ...«

Kako to pokazuje takozvana »Siva knjiga«, objavljena u Zagrebu u leto 1942. godine i na nemačkom jeziku,[32] Pavelićeva vlada pokušala je da stvori utisak da za sve zločine koji su se desili od 15. aprila 1941. pa nadalje glavna krivica pada na četnike i njihove vođe. Nemačke službe, međutim, bile su drukčijeg mišljenja. Posebno Služba sigurnosti Rajha, koja je imala vrlo jaku obaveštajnu mrežu na celoj teritoriji NDH. (Njeni saradnici dostavili su na stotine izveštaja o ustaškim zlo- činima nad Srbima, ne pateći pri tom od emocionalnog preterivanja. Jedan od tih, do u detalje preciznih izveštaja, odnosi se na poznate tra- gične događaje u Glini, u leto 1941. godine, koji je često citiran u svetskoj literaturi.) To se najbolje vidt iz jednog referata sastavljenog 17. 2. 1942. specijalno za rajhsfirera Hajnriha Himlera, u kojem je, između ostalog, zauzet stav da su ustaše glavni krivci što je partizanski rat u NDH uzeo toliko maha i uspeo da uhvati jak koren u svim delo- vima zemlje.[33]

[32] »Siva knjiga«, izdanje Pavelićeve vlade u junu 1942. (na nemačkom, francuskom i hrvatskom jeziku) sastavljena je tako da bi se dokazalo da sva krivica za događaje koji su se do tada zbili na teritoriji NDH (ubistva Srba i izbijanje nemira), pada jedino i isključivo na Srbe i komuniste. Ako se izuzme poslanik Kaše, ova tvrđenja nije prihvatio nijedan drugi predstavnik Rajha u NDH. Već pomenuti otpravnik poslova nemačkog poslanstva u Zagre bu, Trol-Obergfel (u aprilu 1941. nemački konzul u Skoplju), u svom izveštaju od 10. avgusta 1941. (PA/AA, Buro St. S. Kroatien, Bd. 2, list 24) istakao je da x-nasuprot hrvatskim tvrđenjima, da krivica za izbijanje nemira isklju- čivo leži u srpskim uticajima, nemačke vojne komande i trezveni hrvatski krugovi su mišljenja da je ustanak u biti nastao zbog razularenog, krvavog ustaškog postupanja«. Vođ NSDAP u NDH, Rudolf Epting, isto tako je obavestio Berlin da su ustaše glavni krivci što je do ustanka doš'o i što se on proširio. Sef sigurnosti Rajha za inostranstvo, Valter Selenberg, takođe je zauzeo stav da ustaše snose glavnu krivicu za proširenje ustanka u NDH. U tom smislu on je obavestio i Hajnriha Himlera (Up. Hory und Broszat, n. d, str. 132).

[33] Referat je sastavilo IV/D/4 odeljenje RSHA (Gestapo). PA/AA, Buro RAM, Kroatien 1941/42, list 442—449. Up. Hory und Broszat, n. d., Str. 120

»Kao najglavniji uzrok rasplamsavanja aktivnosti bandi«, podvlači se u tom referatu, »moraju se označiti zločini koje su ustaški odredi izvršili u hrvatskom prostoru nad pravoslavnim stanovništvom. Ustaški odredi svoja nedela nisu počinili na bestijalan način samo nad muškim i za vojsku sposobnim pravoslavcima, već naročito i nad nemoćnim starcima, ženama i decom. Broj pravoslavaca koje su Hrvati (!) masakrirali i na sadistički način kinjili do smrti, iznosi oko 300 hiljada. Zbog ovih zločina mnogobrojni pravoslavci su prebegli preko gra- nice u preostali deo Srbije i oni su svojim kazivanjima izazvali veliko uzbuđenje kod srpskog stanovništva«.

U referatu je dodinuto i pitanje prinudnog pokrštavanja Srba. Re- čeno je da ono takođe u znatnoj meri utiče na zaoštravanje situacije, i to utoliko više što se ono sprovodi uz primenu terora i proterivanja iz zemlje. Sama katolička crkva, istaknuto je, forsirala je ustaške zlo- čine već i tim što se u svojim akcijama pokrštavanja njima služila.

U zaključku, u referatu je rečeno da se, s obzirom na sve okolnosti, a posebno zbog novih ustaških zločina, može preporučivati samo jedno — radikalna promena kursa prema ustaškom režimu. Njemu ne bi smela biti dopuštena neograničena sloboda dejstva, naročito u bosan - skom ustaničkom području, već bi sva vlast imala da pređe u ruke nemačke vojske.

U skoro istom smislu, ali nešto kasnije — čini se važnim pomenuti na ovom mestu — referisao je Hitleru i vojni zapovednik Jugoistoka, general-pukovnik Ler. Navodeći, kako ćemo još videti, da su ustaše od sredine aprila 1941. pa do u jesen 1942. godine, prema vlastitim poda- cima, pobili oko 400 hiljada pravoslavaca, on je u tim zločinima video takođe glavni uzrok jačanja partizanskog pokreta i, u isto vreme, i više nego jak razlog da Nemačka, u svom ličnom interesu, svoju ruku-zaš- titnicu skloni sa ustaškog režima. (Ovako kako je Ler tada govorio Hitleru, referisaće u jesen 1943. i specijalni opunomoćenik Rajha na Jugoistoku, Nojbaher. Odgovor Hitlera, kad mu je Nojbaher ukazao »na uistinu užasne postupke« ustaša, glasio je: »Ja sam takođe poglav- niku rekao da se jedna takva manjina ne može jednostavno istrebiti. Ona je prevelika.«)[34]

Suočeno sa svim ovim, kao i drugim oštrim kritikama ustaškog re - žima, ali pre svega sa činjenicom da se narodnooslobodilački pokret nezadrživo širio — nemačko vođstvo je bilo prinuđeno da se najozbilj- nije pozabavi situacijom u ustaškoj državi, pa i samim Pavelićem i njegovim ustašama. Pri tom, za rešenje nastalih problema, nemačkom vođstvu, činilo se, nudile su se samo dve mogućnost i: da se Pavelić i ustaše odbace kao »vruć krompir iz ruke« i na vlast dovede neka druga grupacija, pripadnici Mačekove stranke, a eventualno i sam Ma - ček, na primer, ili da se nastavi dalje sa Pavelićem uz pojačanu ne - mačku kontrolu i eventualno uz stavljanje svih njegovih snaga pod komandu nemačke vojske i policije. Za ovo drugo rešenje, od svih odlučujućih predstavnika Nemačke na Jugoistoku, u principu se jedino

[34] Herman Nojbaher, n. d., str. 128

zalagao poslanik u Zagrebu Zigfrid Kaše. On je na kritike ustaša od strane vojnih krugova vrlo oštro reagovao, a u vezi sa ukazivanjem tih krugova na ustaške masovne zločine nad Srbima, on je čak sebi doz- volio da kaže da ni nemačka vojska ne postupa uvek drukčije. Kao potvrdu za svoje tvrđenje, koje je silno uzbudilo duhove u redovima nemačkih komandanata, on je naveo da je 800. četa puka Brandenburg, prilikom jedne svoje akcije u Sremu, severozapadno od Rume, na dan 4. juna 1941. samovlasno streljala veći broj Srba. Kako je on doslovno rekao, ovo streljanje se ni po čemu nije razlikovalo od sličnih ustaških mera. (General Bader, pod čijom je komandom dejstvovao puk o ko- jem je reč, shvatio je Kašeovu optužbu kao grubu uvredu nemačke vojske. »Streljanje 257 Srba«, rekao je Bader u svom izjašnjenju od 18. juna 1941, »usledilo je zbog pretrpljenih gubitaka na ivici šume severno od Grgurevaca, a naročito zbog pogibije dvojice feldvebela... Ono se može objasniti uzbuđenjem koje je zahvatilo četu zbog gubitka dvojice vrlo hrabrih voda.«)[35]

Dok su se koplja oko Pavelića i njegovih ustaša tako lomila, vođ SS-a, rajhsfirer Hajnrih Himler, kovao je u isto vreme, ali u najvećoj tišini i tajnosti, svoje planove u vezi sa NDH i Pavelićem. Kako ćemo još opširno o tome govoriti, ti planovi su se ticali etabliranja SS kao najmoćnijeg faktora u NDH, između ostalog putem formiranja posebnih policijskih jedinica u svim oblastima i mestima, uključujući i veća sela, i, na kraju, putem obrazovanja SS-divizija od bosanskih Muslimana, koje su trebalo da budu udarna pesnica Rajha ne samo u NDH već i na celom Baikanu.

3. Nemački generali i odmazde

Kad je reč o teroru nad civilnim stanovništvom u Jugoslaviji, a po- sebno nad srpskim, u nemačkoj literaturi često se može naići na tvrđenje da nemački vojni komandanti nisu bili uopšte saglasni s naređenjima u tom smislu, štaviše da ih nisu ni dosledno sprovodili. U knjizi Johann-a Wuschta, na primer, doslovno se kaže da »naređenja o odmazdama nisu nikad sprovođena u traženoj strogosti«, da su »nemački komandanti čak preterivali u svojim izveštaj ima o broju egzekutiranih samo da bi u Berlinu izazvali utisak da su postupili po naređenju«, a da je »tak- tika komunista bila da provociraju nemačke trupe da vrše odmazde (pro principu — 'Sto gore, to bolje!').[1] U knjizi Dixon-a i Heilbrunn[*12]-a, pak, navodi se u vezi sa tim, da je od 1500 nemačkih generala, koliko ih je ukupno bilo registrovano početkom 1945. godine, samo 3 odsto (45) osudeno zbog ratnih zločina.

Sami nemački generali, koji su delovali u Jugoslaviji za vreme dru- gog svetskog rata, govore o odmazdama nad civilnim stanovništvom, koje su lično naređivali, na samokoristan način i uglavnom zamaglju-

[35] Up. Hory und Broszat, n. d., str. 131

[1] Up. J. Wuscht, Jugoslawien und das Dritte Reich, str. 96

[2] Up. Dixon und Heilbrunn, Partisanenkrieg, str. 5

jući pravu i vernu sliku o svemu. Tako general Herman Foertsch (Ferč) kaže, da je »-glavni uslov za izvršenje vojnih zadataka bilo obez- beđenje reda i mira u okupiranim oblastima, i to... putem daleko - sežnih obzira prema potrebama stanovništva, u svakom slučaju ne putem inržnje i osvete«. Pretpostavljeni generala Ferča, jedno vreme, feldmaršal fon Vajks, opet, kaže: »Pri mom preuzimanju komande na Balkanu (u leto 1943), zatekao sam jedno firerovo naređenje, po kojem je za svakog ubijenog Nemca bilo predviđeno streljanje većeg broja neprijatelja. U saglasnosti sa opunomoćenikom Rajha, poslanikom Nojbaherom, odbio sam da izvršim ovo naređenje ne samo iz ljudskih razloga, već i zato što bi se time izazvao bes naroda i pojačao odlazak stanovništva u partizane. Zbog toga sam uložio prigovor kod OKW, a Nojbaher kod ministra spoljnih poslova. Rezultat toga je bilo uput- stvo, da se kolektivne odmazde smeju izvršavati samo uz saglasnost opunomoćenika ministra spoljnih poslova.«[3]

Lični zapisi Gleza fon Horstenau (dnevnik i druge beleške), kao i brojna druga nemačka dokumenta, osvetljavaju, međutim, pitanje od - mazdi na drukčiji način i prikazuju najviše nemačke komandante u Jugoslaviji u jednoj drugoj boji, pa i samog feldmaršala fon Vajksa (ko- ji je čak 31. 12. 1943, kad je Hitler već bio izdao naređenje da se zarob- ljeni partizani više ne streljaju, nego da se tretiraju kao ratni zarob- ljenici u duhu međunarodnog prava, postavio zahtev, i zato dobio odobrenje, da se svi zarobljeni u napadu na ostrvo Korčulu — 220 ljudi — javno obese, odnosno streljaju u znak odmazde za trojicu po- ginulih oficira i 26 podoficira i vojnika).[4]

Za generala Ferča, Glez fon Horstenau veli u svom dnevniku:

> «-Mada jedan od boljih i kulturnijih, on sve čini što se odozgo od njega zahteva. Ne postoji nijedno takvo užasno naređenje za prolivanje krvi, koje on znatno pooštreno nije uputio na dalje izvršenje. Da se takva naređenja, koja predviđaju da se bez potrebe ubijaju i žene i deca, a da se prestupi (nemačkih vojnika) do kojih dođe tokom borbi sa partizanima ne smeju kažnjavati, bez daljeg ne mogu pooštriti, jasno je samo po sebi. Ali Ferču to polazi za rukom, i dobri Ler, koga ja uvek ne razumem, stavlja svoj potpis ispod svega. Lutters i Pfaffen- rot[5] su umereniji. Naravno, svima nama nedostaje u potpunosti »civilna kuraž«, koja bi jedino bila ispravna u etičkom pog- ledu. Mi ćemo zbog toga morati da snosimo posledice . . .«

[3] Dnevnici fon Vajksa, BA/MAF, N. 19/3. Treba istaći, međutim. da Nojbaher o svemu nešto drukčije govori nego fon Vajks, i tačnije. Pre svega, inicijativa za obustavljanje paušalnih represalija potekla je od Nojbahera, a ne od fon Vajksa. Dalje, obustavljanje represalija ticalo se u prvom redu četnika, budući da su oni Nojbaheru bili potrebni za formiranje »antikomunističkog bloka«, u duhu Hitlerove odluke od 29. 10. 1943, kojorn je, između ostalog, Nojbaheru bilo prepušteno da »sa vodama bandi vodi pregovore, odobrava ih ili odbacuje«. — Up. Nojbaher, n. d., str. 122 i 124.

[4] KTB/OKW, zabeleška od 31. 12. 1943.

[5] Pfaffenroth, Werner, pukovnik, jedno vreme načelnik štaba komandanta Jugoistoka, Aleksandra Lera.

U odnosu na feldmaršala fon Vajksa, mogućnosti generala Ferča, da se pokaže većim papom i od samog pape, bile su ipak, već i zbog samog položaja koji je zauzimao, manje, znatno manje. Fon Vajks je imao mnogo veća ovlašćenja, i on ih je, kako to nedvosmisleno po- kazuju njegova naređenja, koristio u najvećoj mogućnoj meri. On je bio taj, da to pre svega istaknemo, koji je još u aprilu 1941. godine, što i sam navodi u svom dnevniku, pri zaključenju primirja sa opuno- moćenicima Vrhovne komande Kraljevine Jugoslavije, «-stvorio pravnu osnovu« za suzbijanje ustaničkog pokreta, bolje rečeno za primenu te- rora nad civilnim stanovništvom.

> »Sklonost balkanskih naroda da obrazuju bande«, kaže fon Vajks u svom dnevniku, »bila je od ranije poznata. Ja sam hteo da stvorim pravnu osnovu kako bih mogao da takve ustaničke pokrete u odgovarajućoj meri suzbijam. Zbog toga je u nacrt bio unesen pasus, da svako ko napusti svoju jedinicu pre njenog razoružanja, može biti kažnjen smrću. Marković (Cincar-Marković) je stavio na njega primedbu da bi to moglo da dovede do oštrina budući da je jedan deo vojnika već na- pustio svoje jedinice. Ja nisam mogao da se odreknem ovog pasusa, pa sam ga izmenio u tom smislu da je od određenog vremena strogo kažnjivo nošenje jugoslovenske uniforme i po- sedovanje oružja .. .«[6]

Fon Vajksovo delo je i prva naredba na tlu Jugoslavije o primeni »najoštrijih mera u cilju sprečavanja formiranja bandi«.[7] Ona je izdata samo tri dana po stupanju na snagu ugovora o kapitulaciji, 21. aprila 1941. i po njenom slovu imali su da budu streljani »svi srpski vojnici« koji se zateknu s oružjem u ruci. Pri pojavi oružanih »bandi« u nekoj oblasti, trebalo je da budu streljani i svi u blizini »pronađeni za oružje sposobni muškarci, ukoliko se ne bi moglo odmah i na licu mesta sa sigurnošću utvrditi da oni nisu stajali u vezi sa bandom«. Svi streljani u ovakvim slučajevima imali su biti obešeni i «-njihovi leševi ostavljeni da vise«. U cilju predostrožnosti, naređenje je dalje predviđalo hapše- nje talaca iz svih slojeva stanovništva u mestima ugroženih područja i, u slučaju prepada na nemačku vojsku, njihovo streljanje i veša- nje . . .

Ove drakonske mere, fon Vajks je naredio samoinicijativno, bez nekog posebnog uputstva OKW i OKH, kako to konstatuje (i ističe) i nemački vojni istoričar Klaus Olshausen[8]. (Tek pet meseci kasnije, kad je na tlu Srbije, pre svega, buknuo pravi rat, 16. septembra 1941. go- dine objavljeno je Hitlerovo naređenje o suzbijanju ustaničkog pokreta. To je takozvano uputstvo broj 31a, u kojem se general-feldmaršalu Listu, tadašnjem galvnokomandujućem na Jugoistoku, nalaže da, kao prvo, u srpskom prostoru osigura saobracajnice i po nemačku ratnu

[6] BA/MAF, dnevnici fon Vajksa (N/19/3) Up. Olshausen, n. d. str. 138—139

[7] Up. Olshausen, n. d., str. 115—119

[8] * Isti izvor, iste strane.

privredu važne objekte, a zatim, kao krajnji cilj, uz primenu najoštri - jih mera uspostavi red i mir. U pogledu NDH, gde su se tada takođe i uveliko vodile borbe, u uputstvu je rečeno da se na njenoj teritoriji, do demarkacione linije, takođe moraju preduzeti potrebne mere, ali u dogovoru sa »hrvatskom vladom« i preko nemačkog generala u Zag- rebu, Gleza fon Horstenau u stvari. Za jednog ubijenog Nemca, prema tom uputstvu, odnosno naređenju OKW broj 888/41, bilo je predviđeno da se strelja 100, a za jednog ranjenog — 50 Srba. Po svoj prilici, ovo naredenje se temeljilo — ili je bilo s njim identično — na opštoj zapovesti OKW od istog datuma /broj 002060/ o suzbijanju komunistič - kog ustaničkog pokreta u okupiranim zemljama, koje je potpisao Kajtel i kojim je bilo određeno da se strelja 50 do 100 komunista za jednog poginulog nemačkog vojnika. Primeni ovog ključa i na teritoriji NDH, Glez fon Horstenau se oštro suprotstavio,[9] ukazujući da NDH nije oku- pirana zemlja kao što je to bila Srbija i, osim toga, navodeći da taj ključ nije u saglasnosti sa odredbama posebnog zakona ustaške vlade, koje su predvidale da se »za svako ubijeno lice« strelja 10 osoba iz redova policijski identifikovanih vodećih komunista, i to u slučaju da se u roku od deset dana ne pronađu počinioci dela.)[10]

I 1944. godine, 6. aprila, posle poznatog krvoprolića nemačkih trupa u selima kod Sinja i Splita, isključivo nastanjenim Hrvatima (u martu 1944), fon Vajks je, u svojstvu komandanta Jugoistoka, izdao jednu strogu naredbu o merama odmazde,[*11] s ciljem, kako je rečeno, br - zog i pravičnog kažnjavanja krivaca. (Pre toga, komandant opera- done zone Jadransko primorje, izdao je naredenje za svoje područje, 24. februara 1944, u kojem je istakao da je u borbi sa »bandama« sve dopušteno i da se svaki uhvaćeni partizan mora na licu mesta streljati kao i svaki onaj ko partizane pomaže.) Ta »Nova naredba o merama odmazde« fon Vajksa predviđala je, pre svega, kažnjavanje krivaca putem »likvidacije u borbi«.

Kad je ovo naredenje stiglo do ruku Gleza fon Horstenau, on nije mogao dovoljno da se načudi »dobrom Vajksu«. Pošto su inače dobro stajali, i između sebe otvoreno govorili (fon Vajks je češće kritikovao Hitlerova naređenja, pre svega ona koja su se direktno odnosila na vođenje ratnih operacija), Glez fon Horstenau je, bez daljeg, smeo sebi dopustiti da protestuje protiv ovog naređenja, rekavši čak da je ono »koliko nelogično, toliko i vrlo sumnjivo«. U formi u kojoj mu je to bilo najbolje mogućno, on je, u pismu upućenom 10. maja 1944. na- čelniku štaba fon Vajksa, izneo šta sve zamera naredenju koje je

' BA/MAF, RH 31/111/13. Pismena predstavka Gleza von Horstenau od 16. 10. 1941, br. 340/41

"Ovaj zakon je donesen samo dva dana po oružanom napadu (zagre- bačkih partizana) na trojicu nemačkih vazduhoplovaca u Zagrebu (30. 9. 1941), a posle zahteva Gleza fon Horstenau ustaškoj vladi da se «sprovede energična istraga« i da se, »ako bi posle deset dana ona ostala bez rezul- tata, strelja deset policiji poznatih komunista (po mogućstvu intelektualaca) za jednog ubijenog i deset daljih ukoliko bi i drugi vojnik (koji je bio ranjen) morao umreti-« (BA/MAF, RH 31/IH/10, Glez fon Horstenau, izveš- taj OKW-u od 4- 10. 1941, br. 314/41).

[1] Ova naredba se zasnivala na uputstvu OKW za suzbijanje bandi od 1. 4. 1944.

potpisao njegov prijatelj, toliko pobožni fon Vajks, koji je svuda tamo gde je boravio naređivao da se sagradi mala kapela — i u Belom dvoru u Beogradu, kad je u njemu rezidirao (kako se to vidi iz dnevnika Gleza fon Horstenau).

U pismu u kojem je kritikovao naredenje fon Vajksa, Glez fon Horstenau je, izmedu ostalog, rekao:

> »... Ako se u slučajevima do kojih dođe izvan borbenih ak- cija direktni krivci mogu odmah uhvatiti, onda nije potrebno primeniti mere odmazde. Tada bi trebalo da stupi u dejstvo ratni sud, koji bi imao da se postara za pravično kažnja - vanje... Mere odmazde imale bi se primeniti samo onda kada krivci nisu poznati, kada se na odgovornost moraju pozvati sumnjivi, po ubeđenju verovatno saučesnici ili slični. Glavni cilj odmazde, dozvolite mi da kažem, ne bi otud smeo da bude osveta, ma koliko da bi želja trupe za njom mogla da bude shvaćena, već zastrašivanje. O vrlo sumnjivoj koristi (svih tih mera) dopustio sam sebi da otvoreno iznesem svoje mišljenje prilikom moje poslednje posete Beogradu. Ali ako se odmazde već moraju sprovoditi, onda »likvidacija u borbi«, kao što to pokazuje primer Otoka, predstavlja za trupe, kakou političkom tako i u disciplinskom pogledu, jedan vrlo prob- lematican izlaz iz situacije, i to utoliko više što se radi o savezničkoj zemlji, čija je politička struktura tako kompliko- vana i u kojoj svaka druga ili treća porodica ima na našoj strani jednog dobrovoljno prijavljenog ili mobilisanog borca.«[12]

Ovo nije bio prvi put da se Glez fon Horstenau kritički postavi prema jednoj naredbi o merama odmazde, svejedno o kakvoj se to for- mi odmazde radilo — »likvidaciji u borbi« ili »streljanju posle završe- nih vojnih dejstava«. On je to činio i ranije, pa i u decembru 1942. godine, pred početak operacije »Vajs«, kojom je nemačko vođstvo planiralo da potpuno uništi partizane na teritoriji ustaške države. Sto - jeći na stanovištu da je »kod suzbijanja bandi ispravno ono što vodi uspehu«,[13] Hitler je tada naredio da se u ustaničkim oblastima strelja celokupno stanovništvo, uključujući i starce, i žene, i decu. To Hitle- rovo naređenje saopštio je general Ferč na konferenciji održanoj u Beogradu, 30. decembra 1942, koju je bio sazvao ondašnji vrhovni vojni zapovednik Jugoistoka, Ler, a kojoj je prisustvovao i Glez fon Horstenau. Razabravši da treba da budu streljani i žene i deca, on je, kako smo već to ranije pomenuli, kao oparen skočio sa svoje stolice i uhvatvši obema šakama gornji deo svoje uniforme, sav crven u licu [**]

[1] Pismo Gleza fon Horstenau načelniku štaba fon Vajksa od 10. 5. 1944. — Up. Hory und Broszat, n. d., str. 170.

[*] Up. W. Warlimont, n. d., str. 298. (Konferencija 1. 12. 1942. u Vučjoj jami. Povlađujući Hitleru, i ističući da se slaže da vojnici mogu da rade šta hoće u borbi sa bandama, i da za svoje postupke ne mogu ni u kom slučaju biti pozvani na odgovornost, načelnik operativnog štaba Jodl je ipak prime- tio da bi u pogledu represalija posle borbe, u oblastima u kojima su se bande zadržavale, ipak trebalo biti oprezan. Navodeći da je i Himler tog mišljenja, on je rekao: »Ja moram biti siguran da time ne povećam bandi- tske oblasti i ne razjurim celokupno musko stanovništvo...«)

uzviknuo: »To ova bluza, gospodo, ne može podneti!« Svi oni koji su to čuli — Ler, general Liters, upravo unapređen u čin pešadijskog ge- nerala, Bader, i načelnici njegovih štabova, pogledali su ga iznenađeno i zbunjeno u isti mah ...

> »Ler se pribrao prvi i pohitao mi u pomoć«, stoji u dnevniku Gleza fon Horstenau, »i to tako što je rekao da je on razumeo da se osim žena i dece Jos i hrvatski službenici i tako dalje imaju izuzeti od uništenja. Ja sam na kraju predložio da se »uklone« samo direktni krivei, kako se to fino kaže, a svi drugi — muškarci, žene i deca, da se sprovedu u logore kako bi se posle svega mogao odgovarajući broj uputiti na rad u Nemačku...«

Naređenje o kojem je reč, bilo je u stvari posebno, novo uputstvo OKW o primeni terora u cilju suzbijanja partizanskog pokreta, i to ka- ko na Istoku, tako i na Baikanu. Povod ovom strogopoverljivom uput- stvu[14] (od 16. decembra 1942.) bila je u to vreme već uveliko pripremana operaeija »Vajs«.[15] Posle konstataeije da »neprijatelj baca u banditsku borbu fanatične, u komunističkom duhu školovane borce, koji se ne ustručavaju od primene bilo kakvog nasilja«, u uputstvu se kaže da je obračun sa bandama »borba na život i smrt« i da ona »nema ničeg za- jedničkog sa viteštvom, niti pak sa prineipima ženevske konvencije«.[16]

> »Ako borba protiv bandi«, naglašeno je u uputstvu, »ne bude vodena najbrutalnijim sredstvima, onda u dogledno vreme sna- ge koje stoje na raspolaganju neće biti dovoljne da savladaju ovu kugu. Trupe su otud ovlašćene i obavezne da u ovoj borbi bez ograničenja primene svako sredstvo koje vodi uspehu, i *

* Up. Kuhnrich, Partisanenkrieg in Europa, str. 526. Kad je reč o ubijanju, Hitler je smatrao da »samo narodi koji mogu da ubijaju imaju budućnost. To su Japanci, Rusi i Nemci. Kod Nemaca pre svega pripadnici SS, a ostalima su u tome usled religioznih obzira vezane ruke«. Citirajući ove Hitlerove reči, koje je lično čuo iz njegovih usta, Glez fon Horstenau je u svom dnevniku zapisao sledeće: »Presrećan sam što moji hrvatski 'prijatelji' ne znaju za ovo; inače bi ubili još više ljudi nego što to inače eine-«.

[5] Operaeija »Vajs« (»Weiss«), u čiji veći uspeh, kako je to zapisao Glez fon Horstenau u svom dnevniku, niko pametan nije mogao da veruje, pripremana je u najvećoj tajnosti. Na konferenciji u Beogradu, 30. 12. 1942. (koju je sazvao ondašnji vojni zapovednik Jugoistoka, Aleksandar Ler) po sebno je naglašeno da o samoj operaeiji ne sme biti ništa saopšteno do 24 sata pre njenog početka ni nemačkom poslaniku u Zagrebu niti pak ustaškoj vladi. Ne znajući da je takvo naređenje izdao lično Hitler, nemački poslanik u Zagrebu, Kaše napravio je veliko pitanje od toga, optužujući za »nekorektnost« ne samo Gleza fon Horstenau, već i samog Aleksandra Lera (PA/AA, NAK, POL. 2, Izveštaj Kašea ambasadoru Ritter-u od 20. 1. 1943).

[6] Ženevska konveneija o ratnim zarobljenieima iz 1929. godine tiče se tretmana ratnih zarobljenika, zaštite i poboljšanja položaja ranjenih i bolesnih zarobljenika itd. Ona je u II sv. ratu bila obavezna za sve zaraćene države, bez obzira da li su je države o kojima je reč potpisale ili ne (Haška konveneija donesena je 18. 10. 1907).

to i prema ženama i deci. Obziri, sasvim svejedno koje vrste, zločini su prema nemačkom narodu i vojnicima na frontu.. ,«[17]

U uputstvu je posebno podvučeno, da »nijedan Nemac, angažovan na suzbijanju bandi, ne može zbog svojih postupaka u borbi protiv bandi i njihovih pomagača biti pozvan ni na disciplinsku ni na krivičnu odgovornost«.[18]

U dnevniku, Glez fon Horstenau je o celom slučaju u Beogradu zabeležio još i ovo:

> »Kad sam se vratio u Zagreb, ponovo sam se upustio u borbu sa idejama o uništenju, pri čemu su mi čak i Hrvati pružili svoju pomoć, i to na taj način što su i oni sami uputili jedno pismo u Berlin. Istina, poglavnik se iz straha od Hitlera brzo povukao, a isto su učinili i njegovi saradnici, koji su se potajno nadali da će pri svemu moći opet jednom da skrhaju vrat nekolicini hiljada pravoslavaca ...«

Ne odustajući od svog predloga da se stanovništvo umesto na gubilište uputi u logore, Glez fon Horstenau se obratio Leru jednim dugim »teleksom« i jednim opširnim pismom. U teleksu je ukazao na političke posledice »uklanjanja« stanovnika »hrvatske krvi«, ali je u isti mah (iz straha da ne bude pozvan na odgovornost zbog »veleizdaj- ničke mekoće«) naglasio da je on i sam za ubijanje, no samo u pravo vreme... U pismu je, pak, podvukao, da bi bilo mnogo korisnije da se partizani i njihovi saradnici odmah ne streljaju, već da se od njih stvori »rezerva talaca« u logorima.

I

> «^Planovi uništenja«, rekao je on dalje u svom pismu Leru, »zadaju mi, otvoreno govoreći, mnogo brige. Ne iz humanih razloga, mada, uopšte uzev, krvožednost ne spada u moje istak- nute osobine. Takvi razlozi moraju u našoj teškoj situaciji biti odgurnuti u pozadinu, i to utoliko pre što ni partizani sa našim vojnicima, kada ih se domognu, ne postupaju milostivo. Ali stoji da ti planovi predstavljaju jedan težak politički problem, pri čijem rešenju se više može upropastiti nego postići. Stvari su jasne isključivo kod onih muških osoba, koje — svejedno da li su naoružane ili ne — ne mogu da dokažu da su iz oblasti u kojima se operacije vrše. Takve osobe su u 99 odsto slučajeva partizani. Nasuprot tome je kod domaćeg stanovništva izvanredno teško reći ko je kriv, a ko nije. Na jednoj strani,

[17] Uprkos sasvim jasnom tekstu naređenja od 16. decembra 1942. godine, koje se tiče primene »bezobzirnog terora u cilju suzbijanja partizanskog pokreta (Broj 1615/42), feldmaršal Kajtel, koji je ovo naređenje potpisao po nalogu Hitlera, na pitanje sovjetskog tužioca na suđenju u Nirnbergu da li on smatra da je to naređenje u pogledu preduzimanja mera i protiv žena i dece — u redu, odgovorio je da se naređenje odnosilo na odstranjenje žena i dece iz operacionih oblasti, a nikako na njihovo ubijanje. — Up. Maser, Werner, n. d., str. 175.

[18] Potpun tekst naredenja objavljen je i u knjizi Partisanenkrieg in Europa, Kuhnrich, n. d., str. 526

može se svaki partizan putem prikrivanja svoje puške pre - obratiti u mimog stanovnika. Na drugoj strani, u ovoj zemlji skriveno i pronađeno oružje nije nikakav dokaz; u Hrvatskoj su bili i jesu naoružani i oni koji nisu uopšte protiv vlasti, kojima je oružje potrebno radi vlastite zaštite i koji su ga čak sakrili od partizana. I na kraju se ne bi smelo zaboraviti da »partizanski rajh« postoji već mesecima i da su se mnogi stanovnici, koji u duši nisu naklonjeni partizanima, hteli ne hteli pomirili sa osvajačima i njihovom često nimalo rđavom 'administracijom'. Ja mislim pri tom na brata mog krojača koga je negde u potpunoj pustinji primoralo pola tuceta partizana da im kuva i koji bi prema našem programu imao da bude streljan, budući da je 'sukrivac'.. .«[19]

U svom odgovoru, upućenom Glezu fon Horstenau nedelju dana potom, Ler se uglavnom složio sa izlaganjem svog prijatelja. On je u isti mah istakao, da u celom planu za operaciju »Vajs« on vidi, pre svega, eksperiment sa više znakova pitanja, a zatim, da su i »obim i tempo operacija određeni«. Naglašavajući da je njemu »-pružena mogućnost« samo da ispuni dati mu okvir, on je rekao da i sam smatra da je »■neophodno osigurati potreban broj talaca«. »-Molim te«, kazao je još, »da na to zgodnom prilikom skreneš pažnju Litersu ili njegovom štabu. Ja ću takođe narediti da se to ubaci u moje uputstvo«.

Na kraju ovog svog pisma, vrlo značajnog za poimanje situacije u nemačkom vojnom vođstvu uoči operacije »Vajs«, Ler je rekao sle- deće: »Da i jedno sasvim radikalno vojno rešenje ne vodi cilju, ako mu političko rešenje odmah ne usledi — ono bi po pravilu moralo da prethodi vojnom — o tome sam ponovo pisao feldmaršalu Kajtelu. Da li će to što vredeti?«[20]

Prema zabeleškama Gleza fon Horstenau, njegov predlog da se stanovništvo, umesto da se strelja uputi u logore, a odatle u Nemačku, odnosno da se stvore »rezerve talaca«, prihvaćen je i od generala Litersa, koji je kao komandant nemačkih trupa u NDH rukovodio< glavnim delom operacija. (Određujući uoči početka operacije »Vajs«, da se prema stanovništvu, čiju je »naklonost Titovo vođstvo uspelo da zadobije«, imaju primeniti »rigorozne mere«, Liters je uistinu postavio zahtev da se »muško stanovništvo od 15 do 50 godina prikupi u sabir - nim logorima«. U isti mah, međutim, on je svojim potčinjenim zapo- vedio, da partizane, i lica u koja se sumnja da su partizani, »bez for- malnog postupka odmah streljaju«, odnosno obese.)[21] Kako Glez fon Horstenau kaže, u početku se računalo sa nekih 15 do 20 hiljada ljudi, ali »srećom je došlo samo nekoliko stotina u pitanje, budući da su partizani u povlačenju poveli sa sobom celokupno pravoslavno sta- novništvo sa celim porodicama i stokom.« (Kad je operacija »-Vajs-« bila završena, i glavnina narodnooslobodilačke vojske napustila terito -

[19] BA/MAP, RH 31/111, 12, Pismo Gleza fon Horstenau Aleksandru Leru od 4. 1. 1943.

[20] Isti izvor, ista signatura, Lerovo pismo (rukom pisano) Glezu fon Horstenau od 11. 1. 1943.

[21] Up. Hory und Broszat, n. d., str. 140—141

riju koju je duže vremena držala pod svojom vlašću i nadzorom, po- tegnuto je pitanje potpunog iseljenja stanovništva iz »oslobođenih oblasti«. Za ovo se naročito bio založio nemački poslanik u Zagrebu, Kaše. Ali, za razliku od drugih nemačkih krugova koji su bili takođe za preseljenje celokupnog stanovništva, on je smatrao da za iseljenje dolaze u obzir isključivo «-pravoslavni Hrvati koji se deklarišu kao Srbi«. Pri tom, on je isticao da preseljenje ne dolazi uopšte u obzir u okviru NDH, budući da bi Srbi »i u novim prostorima izazivali ne- mire-«. Po njegovom mišljenju, što zaslužuje da posebno bude podvu- čeno, isto tako ne bi došlo u obzir ni upucivanje »srpskog stanovništva u hrvatske koncentracione logore, jer se na taj način ne bi mogla isko- ristiti njihova radna snaga. Hrvati bi sigurno takve ljude pobili, što bi bilo protivno svrsi iseljenja, jer se ne radi o aktivnim partizanima«. Kaše je, otud, predložio da se srpsko stanovništvo transportuje ili u Rajh ili nekuda na Istok, s tim što bi mu se dozvolilo da sa sobom ponese odeću, posteljinu, kuhinjske predmete... »Pošto se u većini radi o seoskom stanovništvu, kasnije bi došla u obzir njihova upotreba kao poljoprivrednih radnika«.

Na imanja prinudno iseljenih Srba, trebalo je, po Kašeu, da budu naseljeni folksdojčeri, a jednim delom i »čisti Hrvati«[22]...

Protiv ovog predloga, koji je imao sve elemente zahteva, izjasnili su se — na Kašeovo ogromno iznenađenje — kako ministar unutrašnjih poslova Rajha, tako i šef policije i Službe sigurnosti. Ministar unutraš- njih poslova je izjavio da »preseljenje u Rajh u pitanje dolazećeg kruga osoba ne dolazi uopšte u obzir«, a isto tako ni u okupirane oblasti na Istoku.[23] Šef policije i Službe sigurnosti Rajha, obrazlažući zašto je protiv preseljenja Srba, naveo je, izmedu ostalog, da se »Hrvatima«, kojima je trebalo da bude prepušteno iseljavanje, ne može verovati. Sto se tiče samog preseljenja Srba u oblasti na Istoku, rekao je da bi Srbi kao neprijateljski element još i pojačali tamošnju nesigurnost, već iz same činjenice da kod njih kao Slovena postoji jaka naklonost prema tamošnjem stanovništvu.[24])

Očevidno naklonjen generalu Litersu, čiji radijus razmišljanja iz - gleda da zaista nije prelazio granice pojma »naređenje—izvršenje«, Glez fon Horstenau je, kao za malo kojeg drugog nemačkog zapoved- nika na Jugoistoku, našao u svom dnevniku dosta lepih reči i oprav- danja za njegove »oštre postupke«, pa i »gluposti«.

> »On je lično«, kaže Horstenau za Litersa u zabeležci iz no- vembra 1943, »bez sumnje pošteno misleći čovek i sažaljeva mnoge ekscese do kojih dolazi kao i glupi stav naše mlade gospode, uključujući tu i svog načelnika štaba, koji nalaze da je sve to divno i koji u pripadnicima drugih naroda vide samo poluljude. On mi je između ostalog, ispričao kako je kod Splita streljano 308 Italijana, od kojih su trojica bili ge- nerali. On je uprkos svemu uspeo da se činjenice o predaji

[22] PA/AA, NAK, list H 312123
[23] Isti izvor, list H 312119
[24] Isti izvor, list H 312121

oružja partizanima ustanove putem saslušanja i protokoli - raju... Tri stotine su ipak jedan lep poklon fašističkoj itali - janskoj republici. Od streljanih treba da se samo njih neko- liko muški držalo. Trebalo bi u vezi sa ovim pogledati i Hrva - te i Srbe, uključujući i žene«.

j

Mada ga je Glez fon Horstenau nastojao da prikaže u što lepšoj svetlosti, Liters[25] ipak nije bio nikakav »-med i mleko« čovek. Umeo je on da bude i te kako surov i nemilosrdan (što se vidi, između ostalog, i iz njegovog naređenja od 10. juna 1943. godine, da »nijedan za oružje sposoban muškarac ne sme živ napustiti obruč»). Ali po bezobzirnosti i okrutnosti, naročito u pogled u primene mera odmazde, on je ipak — i mnogo — zaostajao iza jednog Lotara Rendulica, koman- danta 2. oklopne armije. Ovaj je u tome bio upravo nedostižan... Zbog toga ga je Glez fon Horstenau, u dnevniku a i u pismima, mnogo puta nazvao »krvavim«, odnosno »krvožednim psom«. Duboko ubeden da je on, uopšte uzev »vrlo opasan čovek koga se treba čuvati«, Glez fon Horstenau je u tom smislu upozoravao i feldmaršala fon Vajksa, a i Hermana Nojbahera. To je on mogao da čini mime savesti, bu- dući da se sa Rendulicom odlično poznavao još iz vremena postojanja prve austrijske republike, kad ga je čak i štitio od progona...

Clan nacionalsocijalističke partije još od 1932. godine, kada je Hitlerova partija u Austriji bila u ilegalnosti, on je, kao aktivan oficir austrijske vojske, obaveštajno radio za Nemačku, dostavljajući redovno informacije vojnom atašeu Nemačke u Beču, generalu Mufu (Muff), s kojim je, uzgred budi rečeno, tesno sarađivao — kako smo već po- menuli — i sam Glez fon Horstenau.

Izvesno vreme Rendulic je proveo u Parizu, kao vojni ataše Re- publike Austrije, ali je realtivno brzo, zbog otvorene propagande na- cionalsocij alizma i rada u korist Nemačke, opozvan sa ovog položaja. Bio je stavljen pod istragu, koja se — uprkos njegovom poricanju i davanju časne oficirske reči da sa nacionalsocijalistima nema uopšte nikakve veze (iako mu je prilikom pretresa stana pronađena kopija pristupnice nacionalsocijalističkoj partiji) — završila penzionisanjem, 1936. godine. »Tada sam ja«, kaže Glez fon Horstenau u dnevniku, »kao ministar imao u njemu svoju najbolju mušteriju...«

Kad je Hitler ušao u Austriju, 13. marta 1938, on je odmah reak- tiviran — tog istog dana — i primljen u nemačku vojsku. Prva duž - nost — načelnik štaba tada u Beču obrazovanog XVII armijskog kor- pusa.

Osim visokog položaja, Rendulic je po dolasku Nemaca u Austriju dobio i novčanu odštetu od tačno 6.567.40 maraka za sve što je pre- trpeo (i za sve gubitke koje je imao) u borbi za pobedu nacionalsoci- jalizma, kako se kaže u obrazloženju rešenja o isplati ove sume.

[25] Prema nemačkim podacima, general Liters je umro u Sovjetskom Savezu, a prema tvrđenju Đurice Labovića (List »Pobjeda« od 27. 11. 1984) on je u Sarajevu osuđen na smrt i streljan 1946. godine. (Prema La- bovićevim navodima, Liters je »sa suzama u očima saslušao izricanje smrtne presude«.)

Glezu fon Horstenau se on zbog držanja u tim danima formalno — smučio (naročito zbog prijava koje je podnosio protiv mnogih svojih bivših kolega, austrijskih oficira). Ali, iako ga se grozio, Horstenau ipak nije mogao a da u svom dnevniku ne istakne da je on bolje pro- cenio stanje u francuskoj vojsci nego svi nemački generali zajedno, i da je on bio jedini koji je Hitleru rekao da će Francuzi pružiti slab otpor, što se posle i pokazalo kao tačno...

Kako Glez fon Horstenau navodi, sasvim ispravno uostalom, Rendulicovi preci poticali su iz Vojne granice u Hrvatskoj. Otac, Luka Renduli*[5], roden je u Popovom Selu i bio je austrougarski oficir (in- tendantski pukovnik). Svog porekla, međutim, Rendulic se skoro stideo. U jednom pismu Glezu fon Horstenau, najoštrije je protestovao protiv izjave ustaškog ministra dr Bulata da je on — Hrvat.

> »Uistinu«, piše Glez fon Horstenau u dnevniku, «Rendulicov otac je bio čistokrvni Likota. Pa ipak, on je upotrebio čitav metar pantljike (za pisaću mašinu) da bi mi objasnio, da je on skroz-naskroz nemačke krvi... Trebalo je, po njegovoj želji, da ja ovo pismo pročitam poglavniku. Kopija pisma otišla je Leru, koji se na sve samo sažaljivo nasmejao[2]*...«

Nimalo ga ne štedeći, Horstenau je za Rendulica rekao da je izraziti tip teroriste, čovek koji u teroru vidi najefikasnije sredstvo za ostva- renje kako vojnih, tako i političkih ciljeva.

> »Kao naročito baždareni nadonalsocijalista«, podvlači Horste- nau, »on je naravno mišljenja da se uspeh može postići samo terorom. Pri tom on uzima Srbiju za primer, gde Meyszner (Majcner) dnevno strelja nekoliko stotina ljudi. Od ovakvog gledanja ja sam se ogradio, naravno na način koji nije do- puštao da se posumnja da sam nekakav mekušac.. .*?

U Zagrebu, u oktobru 1943. godine, Rendulic je uputio Glezu fon Horstenau i sledeće reči, koje ovaj nikad nije zaboravio: »Ah, kad bih imao dvadeset divizija, onda bih ja u ovoj zemlji pobio sve što bih samo mogao[28]!« *[27]

* Zbog toga žto je poslanik Kašę javno rekao da Rendulic »mrzi Hrvate zbog svog hrvatskog porekla«, došlo je do čitave afere. Uvreden, Rendulic je tužio KaŠea, all se Kaie, tokom isleđenja celog slučaja, od tu- ženog pretvoiio u tužitelia. Između ostatog, on je izneo da Rendulic odbija svaki kontakt sa hrvatskom vladom-«, da »upotrebljava hrvatske trupe ne vodeći pri tom uopšte računa o hrvatskim državnim interesima«, da se — to je Kaše posebno podvukao — »zauzima za srpske četnike«itd (PA/AA, St. A Sekr. Kroatien. Bd. 5, list 162775. Vidi i izjašnjenje Kašea sa pet priloga: PA/AA, NAK, Pol. 2.)

[27] Dnevmk Gleza fon Horstenau, novembar 1943- Razgovor Gleza fon Horstenau sa Rendulicom u Vmjačkoj Banji 15. 9. 1943.

[5] U dnevniku Gleza fon Horstenau stoji (Jos) da je Rendulic tada, više za sebe, rekao i ovo: »Mi smo teroristi, i šta se tu može!« A zatim je. kao da je dotle razgovarao o najobičnijoj stvari na svetu, pomenuo da ima jedan džak kafe, koji je dobio iz Francuske i koji bi rado hteo da zameni za neku vrednu stvar, neki skupoceni tepih ili slično.

Zbog svega ovoga, a i nekih drugih stavova, Horstenau je, kao i Ler uostalom, smatrao da Austrija u Rendulicu nema dobrog predstavnika na Jugoistoku, da je on jedan »sasvim glupi klipan nezajažljivih ambi- cija«. Uz sve druge rđave osobine, Horstenau mu je prebacivao i da je potpuno bez skrupula ...

> »Osobiti privrženik savremenog duha«, piše Horstenau o Rendulicu, »on je na teritoriji i Hrvatske kvotu talaca koji se imaju streljati u slučaju pogibije jednog nemačkog vojnika, povećao na 50. To naređenje on je izdao u jesen 1943, upravo u vreme kada je Hitler lično zapovedio da se zarobljeni partizani više ne streljaju — kako se to dotle bez izuzetka činilo — već da se prema njima ima postupati kao i sa ratnim zarobljenicima. Kako se sa tim slaže zapovest glupog Rendulica, to zna samo dragi Bog! Ja ću se u svakom slučaju potruditi da njegovu svirepost ublažim .. [29]

O Hitlerovom naređenju pred kraj 1943. godine, da se prestane sa streljanjem zarobljenih partizana — o čemu je, u celini uzeto, pisano vrlo malo, zapravo nimalo — Glez fon Horstenau kaže u svom dnev- niku:

> »Uoči Nove godine, firer je narodima Balkana dao lep poklon. U pitanju je novo uputstvo koje se tiče odmazdi i koje se od- likuje velikom umerenošću. Kad se samo setim naredenja za ubijanje iz proteklog vremena! Na strašno Bemeovo delo u Mačvi! Kako je samo Kunce (Kunze) u martu 1942. odahnuo pred Kajtelom i Jodlom, kada je na pitanje da li su valjano sprovedene rigorozne mere, mogao uz pomoć jedne tabele da dokaže da je ipak ubijeno 21.523 lica![29a] Kako je Ferč 30. decembra iste godine, upravo stigavši iz firerovog glavnog štaba, zahtevao da se tokom predstojeće akcije 'Vajs' cela oblast pretvori u pustinju i da se pri tom ne štede ni žene ni deca, i kako je tada samo moj istup sprečio da do najgoreg ne dode!
>
> Novo firerovo uputstvo verovatno se ima pripisati Noj- baheru. Ako ovaj romantični ambicioznik i ne bi više ništa postigao, sem ovoga, onda je već i to dovoljno ... Ja se pitam, za-što je tako dugo moralo da se čeka na jedno ovakvo rešenje kada se na vrhu nalaze oficiri koji su odavno mogli da suzbiju Hitle-rovu svirepost! Niko se, međutim, nije usuđivao. Istina, to bi mo-žda i malo bilo od koristi kod štimunga svemogućeg, jer bi on u

[29] Kao primer da od komandanta trupa zavisi da li će se i u kojem obimu izvršiti odmazde, Glez fon Horstenau je u dnevndku pomenuo i svoj lični slučaj. Ta zabeleška u dnevniku glasi: »Za vreme dok sam ja imao komandu u mojim rukama, između Save i Drave u prvoj polovini 1943 (operacija »Vajs-«, pr. a.), trebalo je da Hrvati na moj zahtev, po ključu jedan prema deset, streljaju najmanje hiljadu nesrećnika. Hrvatska policija nije to, hvala Bogu, učinila. A ja sam se čuvao da je na to podseum...«

[29a] Valter Kunce proglasen je za ratnog zločinca.

ovom prusko-nemačko-slovenskom narodu našao uvek dovoljno pandura. U svakom slučaju ni Kajtel ni Jodl nisu dovoljno mogli da se nazahtevaju 'tvrdoće' i 'okrutnosti'. I sad, kad iz- nenada to postaje drukčije, sve je na žalost — kao i mnogo šta drugo što se događa na ovom prostoru — samo znak slabosti što se popušta. Prekasno, prekasno!«

Posle rata, odgovarajući pred Međunarodnim sudom u Nirnbergu, svoja naredenja o odmazdama (suprotna i Hitlerovom uputstvu, kako to Glez fon Horstenau iznosi) Rendulic je nastojao da prikaže kao apsolutnu nužnost, kao jedinu mogućnost da se nemački vojnici zaštite od »podmuklih napada«.

»Grozote koje su činili partizani su besprimerne«, glasi jedno od njegovih tvrđenja. »U mnogo slučajeva oni su mučili, sa- katili ili ubijali zarobljenike. Pošto je ovo bio čest slučaj, ne može se govoriti o izuzetnim pojavama, već o uobičajenoj praksi u duhu tradicije stare stolećima. Brojni izveštaji o ovim zločinima, sa fotografijama koje ih ilustruju, upućeni su Crve- nom krstu u Zenevi.. .[a30]

Podvlačeći da su represalije prema »jednom delu stanovništva« spadale u »najneprijatnije zadatke nemačkih vojnika«, Rendulic je Jos rekao da »nije bilo drugog načina da se spreči ili smanji podrška stanovništva partizanima, nego da se u skladu sa međunarodnim pravom priđe uzimanju talaca i njihovom ubijanju u slučaju da dođe do pogibije nemačkih vojnika«. Kako je on dalje objasnio, »taoci su uzimani iz redova stanovnika za koje je bilo dokazano da simpatišu partizane ili na koje se s razlogom sumnjalo da su partizani.. .«[J1]

Godinama pre nego što je Rendulic i došao u priliku da na ovaj način pravda zločine nad civilnim stanovništvom, za koje je pre svega on lično bio odgovoran, Glez fon Horstenau ga je jednim pismom upo- zorio na svu opakost masovne primene terora. To je bilo 15. novembra 1943. godine.

»Mi se ovde u Hrvatskoj«, stoji u sačuvanom pismu Gleza fon Horstenau, »sve više nalazimo pred alternativom da po- ložaj učvrstimo ili putem terora ili putem daljih političkih [*1]

[30] U slavonskim šumama Nemci su u proleće 1943. godine otkrili više unakaženih leševa svojih vojnika. Glez fon Horstenau je na to skrenuo pažnju Vladimiru Velebitu, kad su vodili razgovore u Zagrebu (posle tzv. martovskih pregovora u proleće 1943). Velebit je energično odbio da je to delo partizana i obećao je lično celu stvar ispitati. Vrauvsi se iz Slavonije, gde je boravio radi prenošenja direktive da se privremeno obustave napadi na železničku prugu Zagreb—Beograd, saopštio je Glezu fon Horstenau da je nepobitno utvrđeno da su leševe nemačkih vojnika unakazile svinje koje su prebivale u šumama.

[1] Istioući da je partizanski rat bio »nezakoniti rat«, Rendulic je na sudu nastojao da dokaže da su nemački vojnici u stvari bili glavne žrtve, a ne stanovništvo u operacionim oblastima — Up. i L. Rendulic, Glasenbach, str. 101.

pokušaja. Bezuslovno sprovođenje terora isključuje za dogledno vreme ponovnu primenu politčikih metoda, i to utoliko više što se sadašnja opšta ratna situacija u javnosti čisto mehanički ocenjuje kao nepovoljna po nas... Sprovođenje terora, osim toga, zahtevalo bi mnogo veće snage nego što su one koje nam sada i koje će nam još dugo vremena stajati na raspo- laganju... Ti si mi u telefonskom razgovoru rekao da su istočni metodi oni pravi. Međutim, protiv toga govori sve jače bujanje partizanskog rata u do početka godine sasvim mir- noj Ukrajini, kao i opšti razvoj ratne situacije na Istoku. Da je i sam firer, uostalom, u pogledu celog Balkana mnogo više nego ranije sklon političkim rešenjima, potvrđuju misije Nojbahera i štošta drugo, a u odnosu na Hrvatsku najnovija firerova zapovest — koju su Nojbaher i Kaše doneli iz firero- vog glavnog štaba — pri čemu je za mene pitanje za sebe da li je režim poglavnika i ustaša onaj koji nam je potreban. U svakom slučaju, ti smeš da budeš siguran da moji stavovi ne proističu iz brige za zagrebačke 'trbuhe', već iz uverenja da mi upravo u petoj godina rata moramo sačuvati ostatak simpatija i respekta u hrvatskom narodu i da se moramo potruditi da ljude izvučemo iz šume a ne da ih još više u nju guramo«.

Završavajući svoje pismo Rendulicu, Glez fon Horstenau rekao je i sledeće, očevidno kao dokaz za ispravnost svog stava:

»Zelezničke pruge u Slavoniji su od pre nekoliko sedmica garnirane obešenima. Broj atentata na železnicu se (ipak) nije smanjio. Uz to još i diskrepancija: dok su justificirani oni koji nisu uvek i neposredno učestvovali u diverzijama, dotle se glavni krivci — a to su ustanici koji se zateknu s oružjem u ruci — prema firerovom naređenju imaju tretirati kao ratni zarobljenici.. .«[32]

Mada je Gleza fon Horstenau lično cenio, i rado bivao u njegovom društvu, Rendulic je malo držao do njegovog mišljenja. Smatrao je da on sam najbolje zna šta radi i šta treba da radi. (I nastavio je da bude bezobziran svojim naredenjima, sve dok nije, sasvim iznenada, 24. juna 1944. godine, premešten u Laponiju, gde se pokazao isto tako krvožednim kao i u Jugoslaviji. Cak je i pred sam završetak rata, krajem aprila 1945., u svom zavičaju, u Gornjoj Austriji, kao zapoved- nik armijske grupe Jug, ostavio krvav trag za sobom.)[33] Jedino što je

[32] BA/MAF, RH 31*111/12. Pismo Gleza fon Horstenau Lotaru Rendu licu od 15. 11. 1943.

[33] Kao komandant armijske grupe Jug (na kraju rata Ostmark), Rendulic je 15. aprila 1945. izdao naređenje da se svaki vojnik, koji se od tog dana u podne zatekne van svoje jedinice, a nije ranjenik, strelja odmah i na licu mesta. Specijalne jedinice, formirane po njegovom naređenju, u potrazi za dezerterima išle su od kuće do kuće i vršile pretrese, a osim toga pretra- živale su vrtove, polja, zavirivale u svaki džbun. — Up. iManfred Rauchen steiner, Krieg in Osterreich, str. 98

>od Gleza fon Horstenau prihvatio, bio je antiustaški stav. Smatrajući da nema smisla sarađivati sa režimom protiv kojeg je 95 odsto sta- novništva,[34] on je odmah po svom dolasku za komandanta 2. oklopne armije u Jugoslaviji, krajem avgusta 1943, zauzeo stav da ustaše smesta treba ukloniti s vlasti i njihovu vladu zameniti nemačkom vojnom upravom, istina »uz optičke obzire prema ustaškoj državi«. Uveren da mu na to daju pravo ovlašćenja dobijena lično od Hitlera i, osim svega, ubeđen da to može sprovesti bez nekih većih komplikacija, on je svoje misli poverio nemačkom poslaniku u Zagrebu, 19. avgusta 1943, što mu se teško osvetilo.[35] Došlo je, naime, do čitave uzbune na relaciji Ministarstvo spoljnih poslova — Vrhovna komanda i, na kraju, bilans je bio da je čitav plan okvalifikovan kao »nastranost«,[36] a on sam strogo ukoren i opomenut da se više ne meša u pitanja koja su izvan domena vojnog komandovanja.

Iz dnevnika Gleza fon Horstenau, kao i drugih iskaza i dokume- nata, vidi se da ni ostali nemački generali, koji su komandovali na teritoriji Jugoslavije, nisu imali mnogo obzira prema civilnom stanov- ništvu, i to kako prema Srbima, tako ni prema Hrvatima. To naro- čito važi za zapovednike kozačkih[37], odnosno turkmensko-azerbedžijan-

[34] U optužbi protiv Rendulica,nemački poslanik u Zagrebu, Kaše, naveo je da mu je prilikom posete Rendulicovom štabu u Vrnjačkoj B anji (5. oktobra 1943) ovaj rekao da »-uistinu nema uopšte nikakvog smisla saradivati .sa vladom protiv koje je 95 odsto stanovništva i čije samo postojanje... nema nikakve svrhe«- (Pri ovome, očevidno, Rendulic je mlslio na celokupno stanovništvo NDH, Srbe, Muslimane, Hrvate, itd.) PA/AA, NAK, Pol. 2. Prilozi izjašnjenju Kašea ministru spoljnih poslova od 31. 10. 1943.

[35] Up. materijale u PA/AA, St. S. Kroatien, Bd. 6, br. 162771

[36] Pismo ambasadora Ritera Kašeu od 21. 8. 1943, PA/AA, Bd. 5/br. 162775

[37] Kozačke jedinice, koje su dejstovale na teritoriji NDH, nanele su mno go zla civilnom stanovništvu, kako hrvatskom tako i srpskom. U svemu su u pitanju tri divizije. Komandant prve divizije, obrazovane od Kozaka iz Stavropolja i sa Kubana, bio je Helmuth Pannwitz; druge, formirane u sa- moj NDH, pukovnik Joachim von Schultz (Sulc), a treće (u čijem su sastavu bili i Kalmdci i Azerbedžijanci), general-major Oskar von Niedermayer (Ni- dermajer), inače profesor univerziteta i odličan poznav alac turkestanskog i azerbedžijanskog jezika. Nidermajerova divizija bila je specijalno obučena za borbu protiv partizana. Tukla se i u Italiji. Vrhovni komandant svih kozačkih jedinica u nemačkoj vojsci (u funkciji generalnog inspektora) bio je konjički general Ernst August Kostring (Kestring), nemački vojni ataše u Moskvi od 1935. do 1941, do napada Nemačke na Sovjetski Savez. (Pre njega, šef nemačke vojne misije u Moskvi bio je već pomenuti Nidermajer). Roden i odrastao u Moskvi, Kestring je odlično poznavao prilike u SSSR-u. On je pod svojom komandom imao ukupno 60 hiljada Kozaka. (Prema nemačkim podacima, preko 650 hiljada pripadnika raznih naroda SSSR-a nosilo je to- kom II sv. rata vojničku ili policdjsku uniformu Trećeg rajha. — Up. H. Heiber, Lagebesprechungen, str. 261.) Za žalbe na njih i njihove postupke nije hteo ni da čuje (ni u razgovoru sa Glezom fon Horstenau). Isti slučaj bio je i sa Nidermajerom, koji je svoje »turk-narode«, kako to Horstenau veli, pnikupio negde đzmeđu Volge i Dona. »Bilo ih je u prvi mah« kaže Glez fon Horstenau u svom dnevniku, »oko 40 hiljada, ali ih je on u logoru Nojhamer u Slcskoj prosejao i sveo na 10 hiljada... Ti ljudi nemaju ni kakve ideologije. Oni su najobičniji plaćenic i i jedino se zaklinju svom ko- mandantu... Po pravilu, sela koja bi oni osvojili morala su im biti pre- •puštena. Muškarce bi ubijali, žene silovali, svu imovinu bi oduzimali...« Navodeći da mu se nadbiskup Stepinac pošalio da su iz njegovog rodnog

skih i SS-divizija — Panvica (Pannwitz), Nidermajera (Niedermeyer), Stajnera (Steiner), Plepsa[38] (Phleps). Kod mnogih od njih Glez fon Horstenau je lično mnogo puta protestovao zbog nedela njihovih jedi- nica, a protiv nekih je, i to u više mahova, podnosio prijave koman- dantu Jugoistoka, feldmaršalu fon Vajksu. Zahtevajući, na primer, da se kozačka divizija fon Panvica povuče iz NDH, on je pisao fon Vajksu:

> »Sa postupcima Kozaka, koji su skloni alkoholu, pljački i si- lovanju i koji slabo mare za ljudski život, osim za svoj vlasti- ti, ne bi se ništa moglo uporediti u celokupnoj nemačkoj rat - noj istoriji, sem možda u istoriji 30 -godišnjeg rata. Čak ako bi se od optužbi sve mogućno izbrisalo, broj prestupa je toliko veliki, da se na istragu i kažnjavanje kod mnogih jedinica ne može ni misliti...«

w Svi ti protesti, i lične intervencije, međutim, nisu mnogo vredeli. Štaviše, pojedini komandanti divizija ih nisu čak ni uzimali za ozbiljno. Karakterstičan primer za takvo držanje nemačkih generala bio je fon Panvic, komandant kozačke divizije. Kad mu je Glez fon Horstenau skrenuo pažnju na nedela njegovih vojnika, koji su često za sobom ostavljali pravu pustoš, između ostalog masovno se iživljavajući nad ženama, on je samo odmahnuo rukom i, ističući da su Kozaci u rasnom pogledu izvrsni, rekao: »Hrvatima neće ništa štetiti da postanu malo više Nordijci putem ne baš popularnog, željenog ili neželjenog silo - vanja ...«

sela Krašići kozaci odveli u nepoznatom pravcu 300 ljudi, Glez fon Horstenau je tekst o Kozacima u svom d^evniku završio sledećim rečima: »-Duboko se stidim i patim što je Nemačka tako nisko pala da ove horde pošalje ovamo kao svoje pomoćnike...« O zločinima kozačkih divizija u NDH: Up. BA/MAF, RH/31/nI/11, zatim W. Warlimont, n. d., str. 355. ' O formiranju divizija od Georgijanaca, Tatara sa Volge, Turkestanaca, Jermena i drugih, vidi kod: H. Heiber, n. d., str. 73.

[39] Steiner, Felix, SS-general, bio je komandant 5. tenkovske divizije »Viking« a po dolasku u NDH — komandant III. SS-tenkovskog korpusa (Korpusu su pripadale 11. SS-tenkovska divizija »Nordland«, čiji su pripad- nici bili Danci i folksdojčeri iz Jugoslavije i Rumunije, brigada — »Nieder- land« /Holandija/ i neke druge jedinice.) O pripadnicima ovog korpusa, Glez fon Horstenau kaže u svom dnevniku: ->Oni su pljačkali, krali i dizali sve što bi im samo došlo do ruku...« SS-general Pieps (Phleps) bio je ko- mandant V. brdskog korpusa. Opširnije o njemu u tekstualnom delu knjige.

Glava četvrta NDH

PERMANENTNO RATIŠTE

»Moje ukazivanje na mogućnost... da dođe do obustave borbe sa Titom, firer je primio znanju sa primedbom da bismo u tom slučaju morali pustiti Pavelića da padne...«

Zigfrid Kaše, avgust

»•Kaše hoće da Titove ljude podeli u dva tabora. Taman kao da oni samo čekaju na ovog magarca, pa da to urade...«

Glez fon Horstenau, oktobar 1944.

1. Strah od novog Soiunskog fronta

Kad je počela bitka za Staljingrad, poslednjih dana avgusta 1942. godine, Glez fon Horstenau je već odavno bio uveren da je Nemačka izgubila rat. To potvrđuje i sledeća zabeleška, sačinjena 27. avgusta 1941, neposredno po povratku sa jednog referisanja u nemačkoj Vrhov- noj komandi...

»Jedan moj naročito dobro obavešteni prijatelj u Berlinu mi je rekao: Mi smo već rat izgubili. Ja, sa svoje strane i u ovom času, hteo bih to da formulišem tako, što bih da kažem da bi nas još samo čudo moglo spasti. Rat u Rusiji je skopčan sa strašnim gubicima. Broj mrtvih već premašuje brojku od 100 hiljada, ranjenih ima oko 400 hiljada, a zarobljenih nekoliko stotina hiljada. O slanju kući 80 divizija, kako je to Hitler obećao da će u zimu učiniti, ne može biti ni govora. Onda, tt užasni zločini i na jednoj i na drugoj strani. Kod nas se uče masovnora klanju ne samo pripadnici SS-trupa. Na u gomile saterane zarobljenike otvara se vatra iz 'šmajsera'... Jevreji se ubijaju s reda. U jednom mestu je na stotine jevrejske

dece danima držano bez hrane i vode u nekoj prostoriji, a za- tim pobijeno. (Obaveštenje od jednog divizijskog generalštab- nog oficira). Covek mora da se stidi što je Nemac...«

Na zaključak da je Treći rajh izgubio rat, gledajući na dugu stazu, Gleza fon Horstenau je naveo i jedan strogo tajni ekspoze operativ- nog štaba nemačke Vrhovne komande i generalštaba suvozemne vojske, koji je upravo poslednjih dana avgusta 1941. bio završen, za vreme njegovog boravka u OKW4

»Iz ekspozea, koji su sastavili nadležni pripadnici vojnog vod- stva, a koji sam delom i sam imao prilike da pročitam, vidi se da je i s planom da se makar stigne na liniju Volga—Mur- mansk konačno gotovo«, kaže Glez fon Horstenau u zabeleš ci koju citiramo. »Moralo bi se biti srećan da se stigne do Ros- tova, Moskve i Petersburga.[1] [2] Ova konstatacija je upravo u vreme mog boravka u Berlinu bila utoliko tragičnija što je u istom času postalo poznato da su Britanci i Rusi (prvi u četiri kolone) umarširali u Persiju ...«

<

Ovde, na ovom mestu, Glez fon Horstenau je prekinuo svoje zabe- leške i, sve tamo do avgusta 1942, nije napisao ni jednu jedinu reč. A tada je, marljivije nego ikad dotle, beležio sve što bi čuo, Video i do- živeo.

Za to je imao i jedan poseban razlog. Od leta, a pogotovu od rane jeseni 1942. godine, NDH je postala tako reći svakodnevni predmet razgovora u nemačkoj Vrhovnoj komandi, a sa njom i celo Balkansko poluostrvo.

Uzrok svemu ovome bio je snažan razvoj partizanskog pokreta upravo na teritoriji NDH. »Bande u duhu tradicija Balkanskog polu - ostrva«, kako se duže vremena govorilo za partizane u OKW, pokazale su se, uprkos teškim gubicima tokom prvih šest meseci 1942, a posle probijanja u zapadnu Bosnu, i jačim i opasnijim nego što je to ikad moglo i pomisliti nemačko vojno vođstvo. Partizanske snage su postale oružana sila čiji se uspesi nisu više mogli bagatelisati, faktor koji je najozbiljnije ugrožavao nemačke pozicije ne samo u Jugoslaviji već i na celom Baikanu. (U julu 1942. godine, 12. jula, NOVJ je osvojila Prozor, a 6. avgusta palo je i Livno, tako važno za nemačku ratnu industriju. Potom je zauzet i Bihać, gde je 26. novembra održano prvo zasedanje AVNOJ-a. Sve u svemu, slobodna teritorija u zapadnoj Bosni prostirala se krajem 1942, na nekih 150 kilometara od juga prema severu. Broj brigada dostizao je brojku od 28 — u Bosni i zapadnoj Hrvatskoj. Sa partizanskim odredima i jedinicama u drugim krajevi- ma zemlje, a naročito u Slavoniji, Sremu, Srbiji i Sloveniji, partizan- ske snage brojale su između 130 i 150 hiljada boraca.)

[1] Reč je o ekspozeu operativnog odeljenja OKW od 27. 8. 1941. — Up.: ADAP, D. Bd. XIII, str. 423, dok. 267. Vidi i: Das deutsche Reich und der

[2] Leningrad

Usled dejstava jedinica NOVJ tokom 1942. godine, cela teritorija NDH bila je praktično pretvorena u jedno veliko permanentno ra- tište — i to je ostala sve do kraja rata.[3]

Za razliku od drugih nemačkih generala, a pre svega Hitlerovih prvih pomoćnika, feldmaršala Kajtela i general-pukovnika Jodla, koji su u celini na partizanski rat dugo gledali na kao isključivo vojni Problem, Glez fon Horstenau je od prvog časa zauzeo stav da par- tizanski rat ima izrazito politički karakter. Samim tim, smatrao je or. dalje, što je u pitanju rat koji ima političku osnovu (i što je partiza- nima pošlo za rukom da narod osvoje za sebe, između ostalog držeći se izvan verskog i bratoubilačkog rata, i suzbijajući ga), o nekom nje- govom brzom završetku nije moglo biti ni reči, bez obzira na vojna sredstva koja bi se upotrebila. Vojni uspesi se mogu postići, podvlačio je on, ali suzbijanjem, potiskivanjem, čak i razbijanjem jezgra — prob- lem se ne rešava, niti se može rešiti.

Iz svih nabrojanih razloga, Glez fon Horstenau se zalagao za pri- menu »političkih sredstava« na najširem planu (pri čemu je u prvom redu mislio na uklanjanje ustaša sa vlasti), ukazujući pri tom, i stalno, na činjenicu da partizanska vojska nije prepuštena sama sebi, da ona nije izolovana, da se narodne mase prema njoj ne drže ni neutralno, a kamoli odbojno, i, na kraju, da se partizani mogu silom uništiti samo ako se uništi ceo narod, »što ipak nije mogućno«.

Stavove Gleza fon Horstenau, posebno u pogledu držanja naroda prema partizanima, i to ne samo u krajevima pretežno nastanjenim Srbima, potvrđivali su, uvek ponovo, izveštaji koji su stizali iz oblasti u kojima su partizani bili uspostavili svoju vlast, a naročito od leta 1942. godine. (Tako< je, na primer, u jednom izveštaju od jula 1942. rečeno, da »partizani nailaze na podršku i razumevanje« najvećeg dela stanovništva.)[4] Njih su potvrđivali čak i zvanični referati predstavnika SS. Ali njih su, na najefikasniji način, potkrepljivali sami neuspesi nemačkih trupa stalno angažovanih u borbi protiv partizana...

Negde u duboku jesen 1942. godine, kada je sudbina nemačkih tru- pa kod Staljingrada i u Staljingradu već bila zapečaćena, Hitler je, stalno suočavan sa problemima u NDH, odlučio da se lično i najsve- stranije angažuje na rešenju pitanja partizanskog pokreta u Jugosla- viji, a pre svega u ustaškoj državi. Njegovo mišljenje je, pri tom, bilo, da su, upravo zbog snažnog razvoja partizanskog pokreta, ne samo

[3] Prema nemačkim dokumenuma (KTB, knjiga II, str. 139), već u proleće 1942, veliki, zapravo najveći deo NDH bio je izvan uticaja ustaške vlade. Sem prostora severno od Save, gde se ustaška vlast bila koliko-toliko etablirala, sve ostale oblasti, a naročito južna i istočna Bosna i Hercegovina, nalazile su se pod kontrolom ili partizana ili četnika. — Up. i: Hory und Broszat, n. d., str. 122—125; Fricke, G., n. d., str. 162. U celini uzeto, takav silovit razvoj partizanskog rata potpuno je iznenadio Nemce. Sam Hitler je u jesen 1943. izjavio da je partizanski rat u Jugoslaviji teško opteretio nemačko vođstvo i skoro izazvao pravu katastrofu. Po mišljenju nemačkog vojnog istoričara Olshauzena, partizanski rat u Jugoslaviji postavio je takve zahteve nemačkom vojnom i političkom vođstvu, kojima su ona samo deli- micno bila dorasla. — Up. Olshausen, n. d. str. 233.

* Izveštaj Rudolfa Eptinga, vođe NSDAP u NDH. Up. Hary und Broszat, n. d., str. 129

NDH (do koje mu je uistinu bilo vrlo malo stalo), već i cela Jugosla- vija, a s njom i ceo Balkan, dobili kao bojište koliko veliki, toliko i »samostalan značaj«,[5] i da je otud ovladavanje tim celim prostorom, kao sastavnim delom evropske tvrđave, iz »operativnih, vojno-političkih i privrednih razloga, od odlučujećeg značaja za ceo rat«. (Od ukupne evropske proizvodnje, kako je general-pukovnik Jodl izjavio u vreme koje opisujemo, na Baikanu se nalazilo 50 odsto mineralnih ulja, 100 odsto hromove rudače, 60 odsto boksita, 29 odsto antimona, 21 odsto bakra, itd.)[6]

Na Hitlerovu odluku da uništenje partizanskog pokreta uzme u svoje ruke, uticala je, najneposrednije, i sledeća okolnost: strah od invazije Anglo-Amerikanaca na Baikanu i, u vezi s tim, strah od formiranja jednog novog Solunskog fronta. (Toga se on bio smrtno uplašio i u martu 1941. godine, posle puča u Beogradu, i zbog toga je toliko i insistirao da se Jugoslavija smesta napadne i, po svaku cenu, prvo i pre svega, spreči spajanje jugoslovenskih trupa sa grčkom voj- skom.[7] Avet Solunskog fronta pritiskivala je Hitlera utoliko više što mu je bilo dobro poznato iz zaplenjenih francuskih akata da je i Fran- cuska, u leto 1939, planirala njegovo ostvarenje, odnosno obrazovanje. U tom smislu vodeni su tajni pregovori između francuskog i jugosloven- skog generalštaba. Plan je predvidao da se formira posebna »sredo- zemna armija« — »Levante-Armee«, odnosno »Veganova armija«, kakvo je ime na kraju i dobila.) U razgovoru[8] sa grofom Canom, italijanskim ministrom spoljnih poslova, na dan 20. decembra 1942, on je upravo na dramatičan način ukazao na opasnosti invazije na Baikanu. (Tom prilikom, a očigledno s ciljem da Italijane što više animira da se u maksimalnoj meri angažuju na uništenju partizana, i razoružanju čet - nika, Hitler je naglasio da Nemačka nema nikakvih posebnih interesa u NDH i da je njemu »sasvim svejedno ko je tamo na vlasti«. Pave- lića je on samo dvaput video i vodio s njim »či sto formalne razgo- vore«. Inače, rekao je on još, »Pavelićev režim mora već zbog svog samoodržanja da kooperira sa Italijom i Nemačkom«[9].)

[3] O tome koliku je važnost Hitler pridavao Baikanu, i koliko se plašio da bi ga mogao izgubiti, vidi i kod: H. Heiber, Lagebesprechungen, str. 205, 231—232.

[4] Predavanje general-pukovnika Jodla pred gaulajterima, 7. 11. 1943. — Up. KTB, *1112*j str. 1612.

[5] Up. J. Ribentrop, Zwischen London und Moskau, str. 225. Ribentrop: »Da bi sprečio da dođe do formiranja jednog novog balkanskog fronta, koji je u prvom svetskom ratu odigrao veliku ulogu, Hitler se odlučio da okupira kako Grčku tako i Jugoslaviju i naredio je, 27. marta 1941, momentalne pri- preme odgovarajućih vojnih mera ...«

[6] Up. KTB, knj. II, str. 1157—1158; ADAP, E, IV, str. 582—585 (Razgo- vor Hitler—Cano).

[7] Up. ADAP, E, IV, str. 584. Hitler je ovom prilikom rekao za Pave- lića da se on u poređenju sa »-rastućLm nacionalizmom južnoslovenskih pan- slavista može smatrati manjim zlom«- U svemu, Hitler se o Paveliću izra- žavao tako, zato što je znao da su Italijani bili promenili držanje prema vođi ustaša. Musolini je upravo 23. oktobra 1942. rekao Geringu da »Pave- lić nije jak« i da on »podseća na bolesnika koji nikako ne umire, mada stalno stoji na ivici groba«. — Up. ADAP, E, IV, str. 173.

»Ako bi na Jugoistoku«, rekao je Hitler Ćanu, »došlo do iskrcavanja Anglosaksonaca uz pomoć balkanskih nacionalista, onda se situacija ne bi više mogla srediti... Bilo bi već dovoljno da u jugoistoenom prostoru dođe do nemira i sabotaža, pa da položaji na Kritu, Peloponezu i Dodekanezu budu opasno ug- roženi... Pod ovim okolnostima bilo bi najbolje sada uništiti bande, nego kasnije biti primoran organizovati velike akcije protiv anglo-američkih materijala i aerodroma, koje bi nacio- nalisti obezbedili Anglo-Amerikancima. To bi pretstavljalo ka- tastrofu čije se posledice ne mogu ni zamisliti.. .«[10]

Strah od invazije na Baikanu bio je kod Hitlera veliki i zato što je on smatrao da je ovo poluostrvo vrlo teško braniti. «-Neprijatelj koji bi se s mora iskrcao«, rekao je on predstavnicima bugarske vlade, »mo- gao bi relativno lako i svuda da izbaci svoje tenkove i obrazuje mostobrane«. Na drugoj strani, prilično bi dugo potrajalo dok bi re- zerve, držane na određenim tačkama Balkana, bile prebačene na mesto iskrcavanja.. [n]

Po kazivanju generala Varlimonta,[12] zamenika načelnika operativ- nog štaba OKW, Hitler je bio i onaj koji je najduže verovao da će se zapadni saveznici, u prvom redu Englezi, iskrcati na Baikanu. (To je bilo njegovo upravo »hiromatično uverenje« — tvrdi Dikin /Deakin/, i on je u invaziji na Balkan hteo da vidi i lični Cerčilov revanš za neuspeh iskrcavanja na Dardanelima 1915. godine.)[13] U leto 1944. go- dine on je još uvek govorio da bi englesko iskrcavanje na Baikanu, odnosno u Istri, moglo da dovede do najtežih posledica. Stalno (i tako dugo) zaokupljen tim mislima, on se često pitao zašto Englezi oklevaju sa svojim iskrcavanjem na Baikanu. Za njega je takvo držanje Engleza bila velika zagonetka,[14] nešto što se uopšte ne može objasniti, sem, još je mislio, ako nisu tačni glasovi da Staljin to ne dozvoljava... (Što se tiče Gleza fon Horstenau, on je smatrao da bi iskrcavanje Anglo-- Amerikanaca na Balkan, a naročito na Jadransku obalu, sigurno dovelo do potpune katastrofe. U razgovoru sa generalom Varlimontom on je rekao da bi kod iskrcavanja samo 3 hiljade Engleza u Dalmaciji, sve živo prešlo na njihovu stranu i da bi Nemci morali biti srećni da hrvatski legionari ostave svoje /nemačke, pr. a. /oficire u životu. Pošto mu se učinilo da Varlimont sumnja u njegove reči, on ga je zapitao: »A zar vi mislite da bi se Francuzi u slučaju invazije na njihovu obalu tukli na nemačkoj strani?» Kad je Varlimont odgovorio da nije ista stvar u pitanju, da su Francuzi bili neprijatelji, da su Nemci s njima ratovali, a da su Hrvate Nemci oslobodili, Glez fon Horstenau je [*1]

® Isti izvor

[1] Up. ADAP, E, VII, str. 95, dok. 53

[ı] Up. W. Warlimont, n. d., str. 498—499. Po navodima Varlimonta, Hit ler je bio mišljenja da bi »iedan desant Engleza na Balkan mogao da dovede do katastrofalnih posledica« i da bi on (napad) bio opasniji po Nemačku od problema Italije (str. 335)

[15] Up. F. W. Deakin, The Brutal Friendship, str. 289[w14] Što Engleska nije preduzela ofanzivu na Balkan, Nemci su ocenili kao njenu «-najpogrešniju pogrešnu odluku«. — Up. KTB, III/2, str. 1511

primetio: »-Da, oslobodili, ali tako što smo srpsku vladavinu zamenili italijanskom i što smo mirno gledali kako ustaše eine svinjarije!«)[15]

Zato što je bio čvrsto ubeđen u iskrcavanje Anglo-Amerikanaca na Balkan, Hitler nikako nije bio spreman da poveruje u nekakav de- sant zapadnih saveznika u Francuskoj. S njim zajedno ni OKW.

> »Sumnjalo se u tu invaziju (u Francuskoj, pr. a.)«, kaže Glez fon Horstenau u svom dnevniku, na stranicama na kojima govori o svom susretu sa Lerom 7. januara 1944. godine, »i smatralo se na najvišem mestu da je čitava galama koju su pravili zapadni saveznici — imenovanje komandanta, itd — samo običan manevar sračunat na to da se odvrati pažnja Ne- mačke sa pravog cilja iskreavanja, Balkana, naime.
> Po mom mišljenju, Balkan je uistinu ono ratno poprište gde pri neprijateljskoj nadmoćnosti u vazduhu... najpre može pa- sti stvarna odluka o ratu. Kad bismo mi bili na mestu Anglo- saksonaca, Rijeka i Trst bili bi već odavno iza nas...«

Sudeći po nekim američkim i engleskim svedočenjima, Hitlerov strah od invazije Anglo-Amerikanaca na Balkan i nije bio baš sasvim ne- osnovan. Određene namere u tom smislu, čak i planovi, postojali su i kod Engleza i kod Amerikanaca. Veliki zagovornik invazije na Bal- kansko poluostrvo bio je i feldmaršal Aleksander.

O planovima feldmaršala Aleksandera, i uopšte o planovima za is- krcavanje na obali Jadranskog mora, u Jugoslaviji zapravo, kaže ko- mandant američke Pete armije, general Klark (Clare):[16]

> »... Aleksander je dolazio više puta k meni i iznosio mi svoje ideje u vezi sa projektom plana za prelaz preko Jadranskog mora i prolaz kroz Jugoslaviju. Maršal Tito je prilikom svoje posete Aleksanderovom glavnom štabu predložio britanskom generalu da mu na efikasan način obezbeđene tačke na obali stavi na raspolaganje za iskrcavanje u Jugoslaviji. (Prema ju- goslovenskim dokumentima, međutim, Tito je *izričito bio* pro- *tiv* iskreavanja saveznika na Jadranskoj obali — prim. aut.) Si- gurno je da bi Titovi partizani bili izvanredna potpora našem prodoru prema Beču. 'Razmotrimo moguenosti amfibijskog iskr- eavanja u Jugoslaviji', rekao mi je Aleksander jednom prilikom. 'Mi bismo mogli da se iskreamo na određenim zaštićenim de- lovima obale, dok bi Peta armija mogla da prodre kroz Gornju Italiju u Ljubljansku kotlinu'.
> General Vilson bio je vrlo sklon ovom planu. I kralj Đor - đe je, kad je posetio moj glavni Stab, ukazao na preimuestva koja bi nam doneo prodor iz Italije u Austriju.

[15] Glez fon Horstenau, dnevnik, januar 1944.

[16] Istačući da je bila i politička greška što se nije izvršilo iskrcavanje u Jugoslaviji, Klark kaže i ovo: »-Kad imam u vidu držanje Tita u to vreme, onda sam mišljenja da je do njegovog prekida sa Staljinom i učvršćenja na- šeg prijateljstva sa Jugoslavijom kroz zajedničke vojne akeije moglo doći mnogo ranije.« — Up. M. Clare, Calculated Risk, str. 431—433

> ... Nije bilo nikakve sumnje u to da su Britanci imali balkanske zemlje na umu, ali, bar koliko sam se ja u to mogao uveriti, najviša mesta u Sjedinjenim Državama Amerike nisu bila za njih zainteresovana. Istina, bilo je opštepoznato da se predsednik Ruzvelt i sam nosio jedno vreme sličnim mislima, ali u tome nije imao podršku Hari Hopkinsa (Harry Hop- kins) ...«"

Prema navodima A. Armstrong, za invaziju na Balkan bio je i gene- ral Ira Eaker, komandant savezničkih vazduhoplovnih snaga u Sredozem- lju, ali je njegov predlog odbio već general Maršal (Marshall) rekavši mu da se vidi da je »predugo bio sa Englezima«.[17] [18]

Najuporniji i najvatreniji pristalica iskrcavanja na Baikanu, kako je opšte poznato, bio je i ostao predsednik britanske vlade,[19] Vinston Cerčil. On je to pitanje potezao mnogo puta, između ostalog i u Ka- zablanci, u januaru 1943, u Vašingtonu maja 1943, kao i u Teheranu, u novembru iste godine. Njegovi argumenti (u Teheranu) bili su, da bi se 20 divizija u Sredozemlju, koje se zbog nedostatka brodskog prostora ne mogu prebaciti na atlantsko ratište, mogle upotrebiti za desant u Jugoslaviji, gde bi pomoć partizanskih trupa maršala Tita izvanredno povećala udarnu snagu savezničkih divizija. To bi imalo za posledicu momentalno rasterećenje Crvene armije. Staljin se energično usprotivio tom planu, jer bi to dovelo do odugovlačenja (odlaganja) akcije u Francuskoj. Ruzvelt se stavio na Staljinovu stranu, videći — kako je to poverio svom sinu Elliot-u (Eliotu) i Hari Hopkinsu — u Cerčilovom insistiranju na iskrcavanju na Balkan znak imperijalističkih ambicija Engleza. (Ruzvelt je takođe rekao da on strahuje da je Cerčil više zainteresovan da sačuva životnu arteriju Imperije u istočnom Sredozem- lju i da u Jugoistočnoj Evropi obrazuje posle rata britansku uticajnu sferu nego da pobedi Nemce.)[20]

Kad je Hitler, krajem 1942. godine, uza sve drugo i zato što je smatrao da je »sama situacija takva da je u dogledno vreme mogućan napad na Krit, na nemačka i italijanska uporišta u Egejskom moru i na Balkanskom poluostrvu«,[21] doneo odluku o »konačnom uništenju« par- tizana na teritoriji NDH pre svega, on je u isti mah bio rešio i da

[17] Hari Hopkins bio je poverljiva ličnost i savetnik predsednika SAD, Ruzvelta. Više od njega, međutim, protiv invazije preko Balkana bio je lavni američki generalštab. Još u martu 1942, američki ministar vojske ƒ timson i načelnik generalštaba Maršal zauzeli su stav da se Hitler potuče u Zapadnoj Evropi. A to se moglo postići, po njihovom mišljenju, samo invazijom iz Engleske. Ruzvelt je to prihvatio, i 8. aprila 1942. poslao je Hopkinska i Maršala u London, radi zadobijanja Cerčila za taj plan. — Up. Cerčil, Drugi svetski rat, jug. izdanje, IV tom, str. 292 [18] A. Armstrong, Bedingungslose Kapitulation, str. 63 " Mada se saglasio sa američkim predlogom za invaziju iz Engleske (10. 4. 1942), Cerčil se nikako nije hteo odreći invazije na Balkan. On je smatrao da se preko Balkana najlakše stiže u srce Evrope. Za Istru i Trst rekao je da su — «-pazuh Evrope«. — Up. Cerčil, II sv. rat, IV tom, str. 875—676. Vidi i: S. Kosanović, Jugoslavija je bila, str. 131.

[20] Isti izvor, str. 62

[1] Up. W. Hubatsch, Hitlers Weisungen, str. 209

raščisti sa »drugim bandama«, u prvom redu sa četnicima,[22] i to kako. onim pod direktnom, tako i onim pod indirektnom komandom Draže Mihailovića. (Naređenje za likvidaciju Draže Mihailovića, koji je 12. januara 1942. naimenovan za ministra vojske vlade u egzilu i istovremeno za vrhovnog komandanta jugoslovenske vojske u otadžbini, bilo je izdato već u drugoj polovini jula 1942. Naređenje je lično izdao Hajnrih Himler.[23] »Sada se svim sredstvima«, stoji u Himlerovom na- ređenju, »-koja uopšte stoje na raspolaganju, ima pronaći prebivalište štaba gospodina Draže Mihailovića i on sa svojim štabom likvidirati. Policija i SS to moraju po svaku cenu izvršiti. Sva potrebna sredstva za to, uključujući i novac, stavljaju se u neograničenom obimu na raspolaganje...« Kako se iz odgovorajućih dokumenata vidi, na izvršenju ovog Himlerovog naređenja naročito se angažovala Služba sigumosti Rajha /SD/, ona ista služba kojoj će lično Draža Mihailović, u martu 1945. godine,[24] predložiti da ga Nemačka podrži u ostvarenju plana da u Srbiji digne ustanak i, uza sve drugo, stavi mu na raspolaganje jednu radio-stanicu u Austriji, radi vođenja propagande protiv komu - nista.)

Nije bez značaja podatak, koji potiče od Gleza fon Horstenau, da Hitler lično dugo vremena nije mnogo znao ni o četnicima ni o parti - zanima. Mada ih nije trpao u isti koš, on ih je, još u jesen i zimu 1942, uglavnom nazivao istim imenom — ustanicima i zaverenicima, i smatrao je da su svi oni — i partizani i četnici na teritoriji NDH — Srbi, koji se »bore za ostvarenje velikosrpskih ideja«.

Naročito slabo Hitler je bio obavešten o četnicima pod okriljem italijanske 2. armije. On je na njih gledao kao na obične policijske trupe i nije ni slutio da između njih i Draže Mihailovića postoji naj - tešnja saradnja, a da je vojvoda Jevđević, nekadašnji bosanski, a po-

[22] Jos u jesen 1941. godine došlo je do direktnih pregovora između Draže Mihailovića i delegata vojnog zapovednika Srbije (Vidi: J. Marjanović, D. M. između Britanaca i Nemaca, str. 158—167). Predlog D. M. za saradnju — Nemci nisu prihvatili, mada im je on, za dokaz svoje lojalnosti i rešenosti da se obračuna sa partizanima, na dan-dva pred pregovore predao, u Slovcu kod Valjeva, 360 partizana i njihovih simpatizera, pohvatanih ug lavnom na prevaru oko Mionice i Gornjeg Milanovca (Up. Vasa Kazimirović, Prodaja rodoljuba, Beograd, 1954). U januaru 1942. godine vođeni su prego- vori između nem. vojnog zapovednika Srbije, generala Badera, i vođe četnika D. M. u istočnoj Bosni, majora Dangića. Dangić je tom prilikom izjavio da će se »tući na strani Nemaca čak i onda ako bi se Englezi iskrcali na Balkansko poluostrvo.« Za siporazum sa Dangićem izjasnio se i Glez fon Hor stenau. Protiv sporazuma sa D. bio je poslanik Kaše u Zagreb u (pitan je ion. jer je i istočna Bosna oficijemo pripadala NDHJ. Najenergićnije je protiv sporazuma bio načelnik štaba vojnog zapovednika Srbije, pukovnik Pf aff enroth. On je zastupao liniju najradikalnijih vojnih krugova, da su komunisti i četnici za Nemačku isto — neprijatelji koje treba uništiti, a nikako s njima praviti aranžmane (Dangić je, posle svega, uhapšen i uprkos štrajku glađu upućen u Nemačku). — Up. PA/AA, Biro St. S.,

[23] Naređenje Himlera Augustu Majsneru. Od 17. 7. 1942. Up. H. Heiber, Briefe an Himmler.

[24] Izveštej Službe sigumosti (VI/E/3) od 5. 3. 1945, čiju je kopiju Vilhelm Hetl dostavio Glezu fon Horstenau. KAW, B/67, broj 101.

tom jugoslovenski poslanik, u stvari oficir za vezu između Draže Mihailovića i italijanske 2. armije, odnosno njenih komandanata — Ambro- zia, Roate, Robotia.

> »•Kad sam 23. septembra 1942. godine«, kaže Glez fon Horste- nau, »fireru opisao ovu situaciju, on je, verovatno zato što je to tada prvi put čuo, bukvalno zinuo od čuda. Od toga časa on je zauzeo stav da još pre kraja proleća svi ustanici u Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori moraju biti razoružani, a takođe i italijanski četnici...«

U vezi sa »italijanskim četnicima«, odnosno četnicima koji su dejstvovali u okviru 2. italijanske armije, Ribentrop je grofu Canu, u razgovoru vođenom 19. decembra 1942,[25] ističući da se Mihailović mora sprečiti da se uz pomoć Engleza učvrsti u NDH, rekao: »Ko su u stvari neprijatelji Italije na Balkanu? — Srbi i Sloveni, to jest nacio- nalisti, s, kojima se Roata[26] upustio, a koji su opasniji od komunista...« Kad je Cano, na to, primetio da Mihailović ima 100 hiljada ljudi, Ri- bentrop je brzo odgovorio da bi Mihailović, i kad bi imao samo 20 hiljada ljudi — u šta on veruje — pod svojom komandom, i tada, kao prethodnica britanske invazije, bio izvanredno opasan.

Kako je Hitler zamišljao da svoju odluku o uništenju partizana »i svih bandi i ustaničkih pokreta« sprovede u delo, na koji način i uz primenu kakvih sredstava, zapravo, objasnio je feldmaršal Kajtel, ta- kođe u razgovoru sa grofom Canom (i maršalom Kavalerom /Cavallero/) 19. decembra 1942.[27]

Doslovno citirajući Hitlerove reči, u čemu je bio uvežban do perfektnosti, on je rekao da »srpski zaverenici moraju biti sprženi i da se pri tom ne sme uopšte biti milosrdan. Svako selo, u kojem bi bili pronadeni partizani, mora biti spaljeno...« (Ler je, nekoliko dana ra- nije, prilikom posete Musoliniju, u svom izlaganju bio umereniji od Kajtela, i, uglavnom, ograničio se na objašnjenje samog plana predsto- jećih operacija protiv partizana, pri čemu nije mogao da prećuti da je na teritoriji NDH »došlo do formiranja jedne nove uprave sa svim ele- mentima države — partizanske, i da su za sve to krivi pre svega Pavelić i ustaše sa njihovom politikom fizičkog istrebljenja Srba«. Tada već uveliko nezadovoljan vođom ustaša, Musolini se složio s Lerom i na svom »grbavom nemačkom jeziku« rekao da je Pavelić »jedna veliki magarac kada on mislila da može ubiti sve Srbe«.)[28]

U okviru priprema za »smirivanje Hrvatske«, kako se još Hitler izražavao krajem 1942. godine, misleći pri tom na uništenje partizana i razoružanje četnika, Hitler je reorganizovao komandu na celom Balkanu.

[25] ADAP, E, IV, str. 558—559

[26] Roatta, Mario, prišao je Badolju, ali je u decembru 1943. smenjen sa položaja načelnika ital. generalštaba, budući da ga je Jugoslavija optužila kao ratnog zločinca. Uhapšen je i osuđen na dugogodišnju robiju 1945, ali mu je uspelo da pobegne i prebaci se u Spaniju. Hitler je, uzgred budi rečeno, Roatu smatrao za — doušnika. — Up. Heiber, n. d., str. 223.

[27] ADAP, E, IV, str. 563

[28] Lerovo kazivanje Glezu fon Horstenau. BA/MAF, RH/31/III/9

General-pukovnik Ler, dotle komandant grupe armija »E«, postao je vrhovni zapovednik Jugoistoka i time najviši komandant na celom Baikanu. Glez fon Horstenau ostao je i dalje »opunomoćeni general« sa ovlašćenjima komandanta vojnog okruga, ali je uz njega, NDH do- bila još jednog nemačkog generala — Rudolfa Litersa, kako smo već rekli, čija je zvanična titula bila: »Zapovednik nemačkih trupa u Hr- vatskoj«. (Do toga, da u NDH dobije sedište još jedan nemački general, ne izgleda da je došlo, kako to inače neki autori u Nemačkoj misle, zbog Pavelićevog zahteva da nemačke trupe u NDH ne budu pod ko- mandom koja je u Beogradu, jer »to još uvek čini budnim jugosloven- ska sećanja«, već iz čisto trenutnih nemačkih vojnih potreba, budući da se glavno težište partizanskog pokreta nalazilo u ovo vreme u oblas- tima koje su formalno pripadale ustaškoj državi.)

Prema slovu Hitlerovog uputstva broj 47, od 28. decembra[29] 1942, cilj ove vojne reorganizacije na Jugoistoku bio je »konačno umirenje pozadine (Jadranske obale) i uništenje ustanika i bandi svih vrsta koje stoje u vezi sa italijanskom 2. armijom«.

2. Neostvareni ciljevi

U najvećoj tajnosti, posle svega, počele su pripreme za dotle najveću vojnu operaciju nemačkih snaga na tlu Jugoslavije od početka gerilskog rata u leto 1941. godine. (O pripremama nisu bili obavešteni čak ni nemački poslanik u Zagrebu, Kaše, a ni šef ustaške države Ante Pave - lić. Kad se Kaše, u svoje ime, a time i u ime Pavelića, koji se tada lično nije usuđivao da pusti glasa od sebe, požalio zbog toga, iz mi- nistarstva spoljnih poslova mu je odgovoreno, 4. januara 1943, da »nije bilo i da nije moguć no« da on i hrvatska vlada budu obavešteni, ali da će se određena informacija ipak blagovremeno dostaviti »hrvatskom vojnom vodstvu«.)[1]

Kad su konačno pripreme bile završene, a posle dosta natezanja i sa Italijanima, uoči samog početka operacije protiv NOVJ, došlo je i do izvesnih problema sa ustaškom vladom. Ti problemi ticali su se prenošenja celokupne vlasti u operacionim oblastima na nemačke ko- mandante, što je Pavelić — mada tome nije uopšte prigovorio u raz- govoru sa Hitlerom, u jesen 1942, kad mu je ovaj predočio tu moguć- nost[*1 2] — protumačio kao »stavljanje van snage suvereniteta NDH«. (Neposredan povod za ovu reakciju Pavelića, i njegovu žalbu Kašeu — i Kašeovu, dalje, predstavku nemačkom ministarstvu spoljnih poslo- va — bilo je udaljenje velikog župana u Sarajevu, 14. januara 1943, sa njegove dužnosti, odlukom nemačkog vojnog zapovednika na ovoj teritoriji.)[3] Ali sve je brzo sređeno. Suočen sa tvrdokornošću nemačkog vojnog vođstva, i saznavši da iza svega stoji lično Hitler, Pavelić se

[29] Up. Hubatsch, Hitlers Weisungen, str. 209—210.

[1] ADAP/E/V/str. 19.

[2] PA/AA, Ritter, Bd. 21, list 288 (Razgovor Hitlera s Pavelićem 23/24. septembra 1942).

[3] AD AP/E/V/ str. 99.

bez daljih protesta pomirio s tim da stvami suverenitet u mnogim ob- lastima Nezavisne Države Hrvatske bude prenesen na nemačke koman- dante.[4] (Tako reći u »istom cugu«, on je nešto kasnije, 3. februara 1943. pristao i na to da se domobranske jedinice i formalno pripoje nemačkoj vojsci, pod nazivom »hrvatskih legionarskih divizija«, da se poje - dine brigade direktno ugrade u nemačke divizije i da sve ostale trupe u nemačkoj okupacionoj zoni dobiju nemački komandni kadar.)[5]

Tačno po planu (koji nije izradio general-pukovnik Ler, tadašnji komandant Jugoistoka, kako se u jugoslovenskoj literaturi najčešće i pogrešno navodi), 20. januara 1943, počela je, pod konspirativnim nazivom »Vajs I« (Weiss I), velika nemačko-italijanska ofanziva na par- tizansku teritoriju na jugozapadu Hrvatske i u zapadnoj Bosni (gde je »Titovo vođstvo nastojalo da, mudro se odričući svetsko-revolucionarnih planova, objedini sve građane u borbi protiv četnika, ustaša i okupa- tora«).[6] Ona je potrajala do 15. februara 1943, ali nije donela one re- zultate koje su očekivali nemačko vojno i političko najviše vođstvo. Deset dana potom, 25. februara 1943, ona je nastavljena — kao opera- cija »Vajs II«. Sada je cilj bio da se NOVJ sa Vrhovnim štabom, koja je uz velike žrtve uspela da se probije na jug, »konačno i potpuno« uništi u kanjonima reka Rame i Neretve.

Da bi zadobio Musolinija za novu operaciju, »Vajs II«, Hitler mu je 16. februara 1942. uputio hitno pismo, u kojem je istakao da je ope- racija »Vajs I« tobož uspešno završena.

> »Pošlo je za rukom da jedan veliki deo Titove organizacije bude razbijen i da se bandama nanesu znatni ljudski i mate- rijalni gubici«, rekao je Hitler u svom pismu Musoliniju. »Uža- savajuće je i upozoravajuće saznanje«, kazao je Hitler dalje, »u kojoj je meri organizacija ustanka bila stigla da se raz- vije... Krajnje je vreme da se ovaj pokret uništi, ako ne že - limo da se izložimo opasnosti da u trenutku iskrcavanja Anglo- saksonaca na Balkan budemo od njega s leda zadavljeni.. .«[7]

Podvlačeći da je u drugom delu operacije (»Vajs II«) »obavezno po- trebno« učešće jakih italijanskih snaga, Hitler je u pismu ukazao na opasnost koju, uz komuniste, predstavljaju za Osovinu četnici Draže Mi- hailovića, i zatražio da se četnicima, odmah i kao prvo, obustavi ispo- ruka oružja, opreme i hrane.

> »Ako nam ne uspe«, naglasio je Hitler, »da komuniste i čet- nike u istoj meri razoružamo i zemlju do kraja umirimo, onda će u času invazije izbiti nemiri, sve veze sa Peloponezom biti

[4] Up. Hory und Broszat, n. d., str. 141.

[5] ADAP/E/V/, str. 171—172; PA/AA, Biro St. S., Kroatien, Bd. 4, list 244.

[6] Citat prema Hory und Broszat, nd., str. 140—141 (Zapovest generala Litersa od 22. 12. 1942).

[7] ADAP/E/V/, str. 227—236.

odsečene ili prekinute, ono malo nemačkih divizija biće zauzeto borbom sa komunistima i četnicima, a italijanske trupe neće biti u stanju da zaustave invaziju na Peloponez ili Jadran...«

Očevidno polazeći od toga da samo pismo neće ipak moći da otkloni sve nesporazume (i reši sve probleme koji su postojali) između savezni - ka, naročito u vezi sa četnicima Draže Mihailovića, Hitler je odlučio da u Rim uputi, na dan uoči operacije »Vajs II«, 24. februara 1943, mi- nistra spoljnih poslova Rajha, Ribentropa, i zamenika načelnika opera - tivnog odeljenja OKW, generala Varlimonta.

Kao predstavnik OKW, general Varlimont je, 25. februara 1942, na sastanku u italijanskoj Vrhovnoj komandi (Comando supremo),[8] kao prvo izneo, da zajedničke operacije (»Vajs I«) »protiv Titove države« nisu dovele do očekivanog uspeha, i to zato što su italijanske jedinice do svojih ciljeva stigle kasno[9] i na taj način omogućile ustanicima da se izvuku iz operacionog prostora prema jugozapadu i jugoistoku. Kao drugo, on je izneo da u upravo preduzetom nastavku operacije (»Vajs II«), Titove snage moraju biti uništene u četvorouglu Glamoč—Livno— —Jajce—Bugojno, to jest u južnoj Bosni i Hercegovini, i da to zahteva sa nemačkim komandama tačno dogovoreni nastup italijanskih snaga sa linije Sinj—Knin, da bi se sprečilo jedno novo izvlačenje neprijatelja. Kao treće, Varlimont je izneo da »Titovi komunisti« nisu jedini protiv- nici koji bi mogli ugroziti nemačko-italijansku pozadinu u slučaju jedne neprijateljske invazije. U istim oblastima angažovani, od Italije orga- nizovani i naoružani četnički odredi, koji pod maskom antikomunističke milicije u stvari predstavljaju trupe vođe srpskih ustanika Draže Miha- ilovića, bez sumnje će se, u slučaju invazije, sjediniti sa komunistima i neprijatelju omogućiti da obrazuje svoj mostobran. Njihovo razoru- žanje i raspuštanje je od iste važnosti kao i uništenje komunista, s čime su se Italijani već jednom složili, u decembru 1942. godine — uve- ravao je Varlimont. Dalje je on, a na temu četnika, istakao da je njihovo pitanje u meduvremenu postalo izvanredno aktuelno, budući da će se nemačke jedinice uskoro po prvi put sudariti s četnicima upućenim iz Crne Gore u prostor Mostara. Naglasivši, na kraju, da OKW nije u mogućnosti da četnike ni privremeno tretira kao deo savezničkih italijanskih snaga i da je, otud, rešeno da oni budu na- padnuti i razoružani,[10] Varlimont je zahtevao od Italijana: • da četnike povuku iz prostora Mostara, kako bi se izbegao njihov sudar sa nemačkim trupama,

[8] KTB/III/ str. 212. Up. i: W. Warlimont, n. d., str. 331.

[9] Sa ovom konstatacijom V. Varlimonta, Musolini nije bio saglasan. U pismu Hitleru od 9. marta 1943 (ADAP/E/V/ dok. br. 192) on je istakao da su nemačke trupe bile one koje svoje »pokrete nisu izvršile na predvideni način« i da su do ciljeva do kojih je trebalo da stignu 20. i 21. januara 1943, stigli tek između 28. januara i 3. februara 1943.

[10] Za dokaz ispravnosti nemačkog stava prema četnicima uopšte, i po- sebno za dokaz povezanosti četnika pod italijanskom komandom sa Dražom Mihailovićem, general Varlimont je predao Musoliniju (25. februara 1943) pregled uhvaćenih i dešifrovanih radio-depeša Draže Mihailovića, upućenih njegovim komandantima u italijanskoj okupacionoj zoni NDH (KTB/III/ str. 172).

- da se četnici demobilišu i, ukoliko bi se oni tome usprotivili, da se prestanu snabdevati hranom i municijom,
- da se vojnički uništi ostatak još držećeg četničkog jezgra.[11]

Italijanski odgovor, na ove Varlimontove zahteve, dat drugog da- na pregovora, 26. februara, bio je nategnut i zaokolišan, sem po pi - tanju zahteva da se izbegne dodir nemačkih trupa i četnika. Italijani su smatrali da se to može izbeći samo tako ako bi se nemačko-hrvatske trupe, koje operišu u dolini Rame i Neretve, podredile italijanskom VI armijskom korpusu i ako bi im se izdalo uputstvo da ne prelaze liniju Prozor-dolina Rame-dolina Neretve prema jugu.

Obavešten od Varlimonta šta Italijani traže, "načelnik operativnog odeljenja OKW, Jodl, naredio je da se Italijanima kratko i jasno kaže da to uopšte ne dolazi u obzir i da nemačke trupe ostaju pod koman- dom zapovednika Jugoistoka, general-pukovnika Lera. One imaju zada- tak, zahtevao je Jodl da Varlimont još prenese Italijanima, da savladaju Titove bande, da se u boksitnoj oblasti i Mostaru sjedine sa italijanskim trupama, i da tamo ostanu dok četnici ne budu razoružani, mir povra- ćen i na nalazištima boksita ne počne ponovo redovna eksploatacija.

Držeći se dobijenog naredenja da gornje stavove zastupa po svaku cenu, Varlimont je, kad je zajedno sa Ribentropom primljen od Dučea, 26. februara po podne, to sve u »lepoj formi« izdeklamovao, i ovaj se, na kraju krajeva, složio s tim da se, po završetku akcije protiv komu- nista, počne sa demobilizacijom četnika.

Kad je ta, najveća teškoća prebrođena, i Varlimont telefonom to javio feldmaršalu Kajtelu, izdiktirani su mu glavni zadaci budućih operacija:

- Prvi zadatak — uništenje komunista u prostoru severno od Ne retve u zajednici sa Italijanima, a prema planu zapovednika Jugo istoka,
- Drugi zadatak — umirenje očišćenih oblasti putem, ako treba, fiksi- ranja nove sigurnosne granice,
- Treći zadatak — razbijanje pokreta Draže Mihailovića i pojačanje snaga na Egejskoj obali.[*12]

Mada je, posle razgovora sa Musolinijem, sve izgledalo u najbo- ljem redu, sutradan, 27. februara, došlo je ponovo do problema, čak i do vrlo zategnute situacije. Predstavnici Comando supremo, šef ge- neralštaba Castellano i general-pukovnik Ambrozio, odjednom su iz- javili da oni ipak ne mogu u punoj meri učestvovati u akcijama sa kojima se dan pre toga složio Musolini. Sto se, pak, tiče četnika —

" U jeku pregovora Ribentropa i Varlimonta sa Musolinijem i italijan- skim komandantima, 25. februara 1943. uveče, feldmaršal Kajtel je telefonom saopštio Varlimontu da su Italijani odbili da pruže pomoć nemačkim tru- pama kod Mostara iz obzira prema četnicima, a da ovi prave »veliku pro- pagandu protiv Nemaca i Hrvata«. Sve to Kajtel je okarakterisao kao ne- čuvenost koja je »ravna izdaji«. Italijanski šef generalštaba je tvrđenje Kaj- tela odbio kao »neshvatljivo«. Up. KTB/III/ str. 172.

" Up. KTB/III/str. 172—174.

rekli su — za njihovo razoružanje njima nedostaju momentalno potreb- ne snage, a osim toga, oni su Italijanima bezuslovno potrebni zbog borbe sa komunistima ..."

Kad je dotle došlo, Varlimontu je general-pukovnik Jodl naložio da italijanskoj Vrhovnoj komandi saopšti, da je lično Hitler naredio da nemačke trupe, pod nemačkom komandom, nastave sa napadom na boksitnu oblast sve dok sve bande, svejedno da li se radi o komunisti - ma ili četnicima, ne budu razbijene i sve dok ne bude izvršeno spaja- nje nemačkih i italijanskih trupa kod Mostara. Dal je, da je Hitler zapovedio da se razbije i sam centar Mihailovićevog pokreta, i to — ako u ovu svrhu ne budu stavljene italijanske trupe na raspolaganje — nemačkim, a eventualno i hrvatskim i bugarskim snagama.

Upoznat od Varlimonta sa ovim Hitlerovim naređenjem, Muso - lini je, 28. februara, primorao svoje generale da pristanu na ono što se od njih traži i pismeno potvrde da i oni smatraju da bi snage Mihailo- vića bile velika opasnost za Osovinu u slučaju da dođe do anglo-američ- kog iskrcavanja na Jadranskoj obali, i da, zbog toga, što je pre moguć- no, one moraju biti uništene zajedničkim nemačko-italijanskim napo- rima.[13] [14]

Prema Varlimontovom kazivanju, Glez fon Horstenau je u svom dnevniku o svemu tome zabeležio, između ostalog, sledeće:

> »On (Varlimont) je imao zadatak da za razoružanje četnika obezbedi ličnu saglasnost Musolinija. Tokom razgovora sa Dučeom, kojem je prisustvovao i general Ambrozio, njemu je to i uspelo. Ali kad je sutradan došao Ambroziu, da bi se s njim dogovorio o pojedinostima, ovaj je izjavio da je on Du- čea sasvim drukčije razumeo i da o razoružanju četnika ne može biti ni reči. Razočaran, Varlimont je ponovo otišao do Dučea. Ovaj je otkinuo list papira iz jednog bloka i na njemu napisao izričito naređenje Ambroziu da i italijanski četnici moraju biti razoružani. S tom ceduljom, Varlimont se uputio Ambroziu. Više nego iznenaden, Ambrozio je pročitao Dučeovo naređenje, a onda, na zahtev Varlimonta, i sam, na komadu druge hartije, napisao da se »po izričitoj zapovesti Musolinija ima da uradi to i to.«

Kao što se iz svega vidi, general Ambrozio nije uopšte bio za to da se razoružaju četnici koji su dejstvovali pod komandom 2. italijanske armije. Pred Musolinijem i Ribentropom, kad se o četnicima prvi put povela reč, on je Varlimontu rekao:

- da su se četnici vrlo dobro tukli na strani Italijana i Nemaca tokom prvog dela operacije »Vajs« (»Vajs I«) i da se, s tim u vezi, ne bi smelo nikako zaboraviti da su oni pretrpeli velike gubitke,

[13] Isti izvor.

" KTB/ffl/ str. 162,

-• da je vrednost četnika i u totne što se oni bore na isti način kao i partizani,
"• da bi za Nemačku i Italiju bilo opasno u isti mah krenuti u raz- računavanje i sa četnicima i sa komunistima, budući da nemačko-- italijanske snage nisu dovoljno jake i da bi, stoga, bilo najbolje iskoristiti četnike za suzbijanje komunista, čime bi se jednim udar- cem postigla dva cilja.[15]

Povezujući sa pitanjem četnika pitanje anglo-američke invazije na Jadransku obalu (i držanje četnika prema njoj), Ambrozio je još izjavio, da »možda i nije apsolutno nemogućno« da dođe do jedne takve invazije, ali da bi to (s obzirom da je za transport jedne divizije pot- rebno 35 brodova, koji bi morali preći kroz uski Otrantski kanal) bila »jedna vrlo opasna i komplikovana operacija«. Na kraju, kad mu se učinilo da argumenti koje je izneo nisu učinili nikakav utisak ni na Ribentropa ni na Varlimonta, koji je tokom pregovora vodio glavnu reč, on je još rekao da se njemu čini da »teza o iskrcavanju na Jadranskoj obali nema, uopšte uzev, mnogo logike u sebi«, budući da Englezi za jednu invaziju imaju mnogo bolje mogućnosti na nekom drugom mes- tu«. (Oštrozubi Ribentrop je na to odgovorio da on ne ulazi u to da li je iskrcavanje preko Otranta mogućno ili ne, ali da je on zato siguran, da je potpuno nemogućno ostaviti iza leđa nemačkih trupa jake snage partizana i četnika kada do invazije dođe.)

Lično Musolini, bez obzira na to što je prihvatio nemačke zahteve, nije u stvari bio za razoružavanje četnika, pogotovu posle završetka prvog dela operacije »Vajs«. Može se čak uzeti za stoprocentno tačno, da je on smatrao da četnici dobro dolaze Italijanima ali da bi oni dobro došli i Nemcima, samo kad bi se oni nalazili pod njihovom, a ne pod italijanskom komandom ... Sve ovo, na određeni način, potvrđuje i njegovo pismo Hitleru od 9. marta 1943. godine. Obaveštavajući svog prijatelja i saveznika, da je generalima Robotiu i Biroliu (Pirzio Bi- roli) naredio da »obustave dalje isporuke oružja četnicima« i da priđu njihovom razoružavanju >*čim partizani prestanu da budu opasan na- oružani pokret«, on je, u nekoj vrsti postskriptuma, i ne bez očitog zadovoljstva, rekao da je »upravo primio vest, da su nemačke snage, koje su u gornjem delu Neretve došle u dodir sa četnicima, sa istima uspostavile kontakt radi zajedničkih operacija« i da treba da su im dale »puščanu municiju i razne granate*.[16]

Svoje uistinu pravo mišljenje o četnicima, Musolini je u jedan mah saopštio i Ribentropu i Varlimontu, u razgovoru 27. februara 1943. po podne (posle Varlimontovih reči, da je »sada po prvi put mogućno opkoliti celokupnu komunističku vojsku... i, s obzirom da ona nema kuda da se povuče, uništiti«[17]). Naglašavajući da ni italijanska a ni nemačka armija nisu u stanju da »rasteraju gerilu«, da su za to potrebni »borci koji su rođeni u ustaničkim oblastima i koji pripadaju [1]

[1] ADAP/E/V/Dok. br. 163.
[6] Isti izvor, str. 376—380, dok. 192.
[r] Isti izvor, str. 286—306, dok. 158.

istom plemenu kao i ustanici«, on je rekao da »osam hiljada četnika znače za nemačko -italijansku stvar više nego 2 do 3 divizije«.[18]

Baš kako je Musolini mislio, i govorio, zbilo se: ni tokom drugog dela operacije »-Vajs« (»Vajs II-«) partizani nisu bili uništeni, kao što je to Varlimont tvrdio da će se sigurno dogoditi, a što se tiče četnika, iz- među njih i Nemaca došlo je ne samo do dodira, već i do kooperacije u najpotpunijem smislu te reči.

Pošto su, po tumačenju Nemaca, i za neuspeh operacije »Vajs II« bili krivi Italijani,[19] OKW je odlučila da im se ništa ne saopštava o novoj operaciji (»Švarc« — »Schwarz«), za koju su u međuvremenu počele pripreme. Štaviše, OKW je izdala uputstvo da se u kontaktu sa italijan- skim komandantima zauzme takvo držanje »koje bi im dozvolilo da zaključe da Nemačka ovu operaciju i ne misli sprovoditi.« (Prema KTB,[20] predlog i plan operacije »Svarc« Hitler je odobrio 31. marta 1943. go- dine. Za njega i OKW bilo je bitno, stoji u KTB, da »posle razbijanja Titove države bude uništen Mihailovićev pokret, kako bi u slučaju neprijateljskog iskrcavanja zaleđe bilo slobodno«. Borba se imala vo - diti brzo i bezobzirno... »S obzirom na tesne veze Mihailovića sa Itali- janima,« stoji dalje u KTB, »firer polaže veliku važnost na najstrožije prikrivanje kako same namere, tako i priprema. Komandant Jugo- istoka treba da javi gde i kada su pripremni dogovori neizbežni, pri čemu pravo na dozvolu za njih zadržava za sebe OKW.«)

Operacija »Svarc«,[21] koju je 14. marta 1943. predložio general-pu- kovnik Ler, počela je 15. maja 1943. — pohodom nemačkih trupa na Crnu Goru, u to vreme posednutu samo italijanskim trupama. Računa- jući da će tokom ofanzive imati posla samo sa četnicima, Ler je pred- ložio operativnom odeljenju OKW da se od četnika, 24 sata pre počet- ka operacije, zatraži do polože oružje, kako bi se, neposredno posle njihovog odbijanja da to učine, moglo da počne sa koncentrisanim napadom na njih.[22] Ali, ispalo je drukčije. Sva njena silovita žestina sru- čila se u stvari samo na partizane,[23] koji su se u međuvremenu bili pro- bili u Crnu Goru, potukavši pri tom vrlo jake četničke snage. *

* KTB/III, str. 172. Musolini je ovom prilikom oštro osudio ustašku politiku, naglašavajući da je ona rezultat zabluda, naročito što se tiče uniš̌te - nja srpske manjine... koja broji skoro 2 miliona ljudi i koja je u spornim oblastima nastanjena već vekovima. Državni podsekretar Bastianini, koji je učestvovao u ovom razgovoru, napomenuo je u jednom trenutku da ne postoji opasnost od udruživanja četnika i partizana u času eventualnog iskrcavanja Engleza na Balkanu, budući da »partizani, koji stoje pod uticajem Rusa, nemaju sa pristalicama Mihailovića apsolutno ničeg zajedničkog. Partizani smatraju Mihailovića za izdajnika.« Pored ostalog, Bastianini je izrazio sum- nju u mogućnost da se partizani, kako je to Varlimont izneo, potpuno uniš̌te jednom vojnom akcijom. »Rat na srpsko-hrvatskom prostoru«, podvukao je on, »sasvim je drukčiji nego rat inače. •.« (Do 6. 2. 1943. Bastdanini /Giuse ppe/ bio je guverner Dalmacije). Vidi i: ADAP/E/V7, str. 294—295.

® Osim Italijana, za neuspeh operacija »Vajs« Nemci su optuživali i četnike. Vojni zapovednik Jugoistoka, Ler, u svom izveštaju o situaciji u martu 1943. godine, rekao je da »dosadašnje borbe pokazuju da je Mihailović kao vojni komandant zatajio« i da on »snosi glavnu krivicu... za neuspehe«. Po mišljenju generala Badera, opet, snage Draže Mihailovića **nisu »položile** svoj prvi ozbiljni ispit« (Up. J. Tomašević, Cetnici u II sv. ratu, str. 227).

[21] KTB/III/, str. 255.

[2] U jug. literaturi V. nepr. ofanziva

Borbe između NOVJ i nemačkih trupa potrajale su pune četiri sedmice, uz velike gubitke na obe strane. Krajnji rezultat ispao je opet jednom porazan po Nemce, budući da oni nisu uspeli ni ovog puta da postignu svoj glavni cilj: da unište jezgro partizanske vojske i njen vrhovni Stab.

Posle ove operacije, kod nemačkih trupa, pa i samog komandnog kadra, javila se zbog neostvarenog cilja, jaka demoralizacija. Bilo je očevidno, pored ostalog, da je i nemačku vojsku, uz italijansku, zahva- tio strah od partizana i njihovog načina borbe.. ?*

General Liters, koji je i u ofanzivi »Svarc« bio komandant svih nemačkih jedinica, istakao je u svom izveštaju:

- da se tokom borbi pokazalo, da su komunističke snage, pod vrhov- nom komandom Tita, čvrsto organizovane, vrlo vešto vođene i da se odlikuju upravo zadivljujućim borbenim moralom,
- da je komunistima, čije je vođstvo bilo »izvanredno aktivno«, uspelo da kompenziraju nedostatak teškog oružja i da uz korišćenje magle, mraka i kiše dođu u poziciju da vode borbu prsa u prsa, »pri čemu su se pokazali kao fanatični... i žilavi borci«.[25]

U ofanzivi »Švarc«, koja je bila čisto nemačka stvar, Glez fon Horstenau bio je informisan do u najsitniji detalj. Njemu je bilo dobro poznato i to da je Hitler zbog četnika naredio da se planovi o operaciji maksimalno skriju od Italijana.

> »Upravo iz tih razloga« (zbog četnika), kaže on u svom dnev- niku, »firer je odlučio da se Italijanima ništa ne kaže, već da se pohod i upad u Crnu Goru, koju su oni držali pod svojom oku- pacijom, izvrši bez njihovog znanja. Ako bi se neke italijanske jedinice, koje se na putu budu srele, izjasnile da žele da se pri- ključe, njima to ne bi imalo da bude zabranjeno. Ako bi se pak neke trupe pobunile protiv razoružanja njihovih prijatelja, njima se imalo pročitati Dučeovo naređenje i — naglasili su Kajtel i Jodl, puni ponosa — u određenom slučaju prema njima postupiti kao prema 'izdajnicima'. Jedan naročito težak zadatak dopao je, u vezi sa svim ovim, mom starom austrijskom kameradu Plepsu, kao komandantu SS-divizije »Princ Eugen«, sastavljene od banatskih Svaba. On je držao položaj preko puta Mostara, na zapadnoj obali Neretve, i trebalo je o jednom odredenom danu u maju, da sa 'italijanskim' četnicima, koji su se nala- zili u Mostaru, izazove sukob i razoruža ih, ne hajući za itali- janske proteste.«

U kojoj je meri poštovano Hitlerovo naređenje da se Italijanima o ofanzivi »Svarc« ništa ne govori unapred, vidi se iz zabeleške Gleza fod Horstenau o razgovoru vođenom u Zagrebu 4. maja 1943. izmedu italijanskog generala Robotia, Lera i njega. [23] [24]

[23] U borbi protiv NOVJ general Liters je upotrebio vrlo jake snage (navodno 117 hiljada vojnika). Sama SS-divizija »-Princ Ojgen« izgleda da je imala više ljudi nego što su brojale glavne borbene snage partizanskog jezgra sa Vrhovnim štabom NOVJ.

[24] Up. Hory und Broszat, n. d., str. 149—150.

[15] Citat prema Hory und Broszat, str. 149—150.

»O pohodu na Cmu Goru Ler nije smeo ni da zucne — jedna uistinu neprijatna situacija. Srećom, ni Roboti nije govorio o tome, pa je glavna pažnja posvećena partizanima u ugroženoj Lici i dugo se, u vezi sa tim, nagvaždalo o stavljanju nemačkih pomoćnih trupa pod italijansku komandu .. .*J*[6]

Glez fon Horstenau je bio prisutan i na konferenciji u OKW kada je razmatran plan operacije »Svarc«. On u tome kaže:

»■Naročita uloga bila je predviđena za Brandenburški puk. On je imao da se još pre početka akcije, presvučen u srpske uni- forme, uvuče u obruč i uhvati Dražu Mihailovića... Koliko ja znam, prvi put je 'Brandenburg' nešto tako uradio u Ho- landiji, gde je, presvučen u holandske uniforme i sa muzikom na čelu, nastupio kao prethodnica naših trupa. Sa velikim za- dovoljstvom pričao mi je bivši austrijski general Bohme kako su Brandenburžani za vreme operacija u Grčkoj, 1941, preru- šeni u srpske zarobljenike u bekstvu, ispred njegovih trupa bez problema prešli preko jednog važnog mosta i potom se pred- stavili kao pravi nemački vojnici.. .<<”

Ističući da je plan operacije, bar »naoko«, bio izrađen s mnogo veš- tine, tako da su feldmaršal Kajtel i general-pukovnik Jodl, »blistajući u licu od zadovoljstva, bili potpuno ubeđeni u njegovo uspešno ostvarenje«, Glez fon Horstenau dalje kaže:

»Ja sam se (međutim) tiho smejao u sebi i nisam uopšte hteo da se uplićem u diskusiju... Uistinu, ja sam zbog mnogo čega sumnjao u korisnost ove akcije. Meni je bilo jasno da će Italijani nastojati da pre bure sklone svoje prijatelje.[28] Kako će se, pak, naš postupak odraziti na naše poštovane saveznike, to se unapred nije moglo reći. U svakom slučaju setio sam se kako sam 1915/18 uvek govorio našoj nemačkoj gospodi u Vrhovnoj komandi austrougarske vojske: 'Vi poznajete samo dva ekstremna sredstva u politici, bombe ili zagrljaje'. U ovoj metodici mi sada nadmašujemo sami sebe«. [*II]

[26] Već citirani austrijski vojni istoričar Kiszling navodi da se general Liters »dogovorio sa Italijanima-« o sprovođenju operacije »Svarc«, što uopšte ne odgovara činjenicama (Kiszling, Die Kroaten, str. 191).

[27] Brandenburški puk, kao posebna jedinica, osnovan je 15. 10. 1939. Zamišljen da bude jedna vrsta »kućne jedinice« Abvera, zapravo njegovog II odeljenja, čiji su glavni zadaci bili organizovanje ustanaka i sabotaža u inostranstvu i iza neprijateljskih linija. Pretvoren je u diviziju 1. aprila 1943. (pet pukova i jedno odeljenje »obalskih lovaca«. Up. KTB/III/, str. 15). Kao puk, angažovan je u ratu prvi put u Poljskoj. Godine 1944. ušao u sas- tav (kao divizija) tenkovskog korpusa »Grossdeutschland«.

[28] Tako kako je to Glez fon Horstenau predosećao da će se dogoditi — i dogodilo se. Italijani su dobar deo četnika sklonili od Nemaca. A i sam Draža Mihailović, koga je nemačka ofanziva zatekla u Kolašinu, upozoren od Italijana uspeo je da se skloni. Kad je za to saznao, Hitler je, na redovnoj dnevnoj konferenciji o situaciji na frontovima, rekao: »Ja moram ipak uvek da računam sa rđavim slučajem. Pogledajte samo ove današnje vesti... Pircio Biroli, ili kako se već taj tip zove, znao je dakle sasvim tačno gde se

Značajni su i ovi redovi iz dnevnika Gleza fon Horstenau, a koji se odnose na operaciju »Svarc«:

> »Šta će uraditi Mihailović, bilo je... neizvesno. Uhvatiti ga, biće teško i samim Brandenburžanima. Ukoliko njegovim čet - nicima ne bi uspelo da se izvuku iz naših šaka, onda bismo mi sa srećom mogli postići ono što se dosad nije moglo ostva - riti, da se, naime, četnici i partizani, nacionalisti i komunisti, nađu u istom borbenom redu. Dosad su se, između sebe, nepri - jateljska braća tukla do poslednje kapi k rvi, i oni bi sa tim sigurno nastavili...«

Kao i Glez fon Horstenau, i nemački poslanik u Zagrebu, Kaše, nije bio ubeđen u korisnost operacije »Svarc« i to iz sledećih razloga: a) što je sumnjao da će bilo koje italijanske jedinice, uprkos Musolini- jevom obećanju, hteti da sa Nemcima zajedno učestvuju protiv čet- nika, b) što je Tito tada vodio borbu sa četnicima i što su se u toj borbi obe strane znatno trošile, i c) što je Tito, po Kašeu »potučen« u operaciji 'Vajs', svoju spremnost »-da obustavi borbu« stavio Nemcima do znanja na način koji je »ulivao poverenje i koji je otvorio mo- gućnost za široku likvidaciju nemira«.

Partizani nisu nikad tražili obustavu rata nego samo primirje u vre- me martovskih pregovora 1943. godine kada su pregovarali o razmeni

Mihailović krije«. Kad je Kajtel na to primetio da je on to znao već mesecima, Hitler je dodao: »Mi se stalno naprežemo da tog đidu (Dražu Mihailovića, pr. a.) uhvatimo, jer on apsolutno stoji u službi Antante, a taj Biroli to zna.. i ne preduzima ništa«. (Konferenaija na dan 15. maja 1943- Up. H. Heiber, Lagebesprechungen, str. 217). Kako se vidi iz ratnog dnev- nika (KTB/III/, str. 491) Draža Mihailović je dva dana pred početak ope- racije »-Svarc«, 17. maja 1943, napustio Kolašin i krenuo u Srbiju. Jedan deo četnika Italijani su kamionima evakuisali iz Crne Gore (KTB/III/, str. 486). Ipak, izvestan broj četnika, pre svega crnogorskih, pao je u ruke Ne- maca. Nemci su zarobili i jednog rođaka italijanske kraljice, zbog čega je došlo do vrlo zategnute situacije između Pircia Birolia i nadležnog nemačkog komandanta. To je bio povod da se Hitler pismeno požali Musoliniju na italijanske generale, navodeći da oni »idu naruku neprijatelju« (Up. Heiber, n. d., str. 217. Vidi i: Rintelen, Mussolini als Bundesgenosse, str. 202). Od poznatijih četničkih vođa, i to odmah, na samom početku operacije »-Svarc«, Nemcima je uspelo da zarobe samo Pavla Đurišića, koji se, dotle sarađujući sa Nemcima i Italijanima u borbi protiv partizana, izgleda nije uopšte nadao »takvom kolaču«. Oteran je u zarobljeništvo u Poljsku, ali je sa nekoliko drugova uspeo da pobegne i pešice vrati u Beograd, novemtora 1943. godine. Tu je, međutim, ponovo uhapšen. S obzirom da je i u očima Nemaca važio za veoma hrabrog čoveka, što je iustinu i bio, ali i za osvedočenog antiko- munistu, za njega se zauzeo Nojbaher lično i oslobodio ga zatvora. Kako Nojbaher navodi u svojim uspomenama (n. d., str. 183), Đurišić mu je, kad su ga direktno iz zatvora doveli k njemu, rekao: »Ako mene oslobađate, onda vas molim da oslobodite i moje drugove, koji su se usudili da bežе sa mnom zajedno«. Kad mu je ovoj prvoj želji udovoljeno, postavio je zahtev da se oslobodi zarobljeništva i 600 četaika koji su bili pod njegovom komandom, budući da »-boljih boraca nema u Crnoj Gori«. U Đurišiću i njegovim četnicima, Nojbaher je dobio jako uporište u Crnoj Gori. Ali za kratko. Već u decemforu 1943., Đurišić je pretrpeo vrlo teške gubitke u borbi sa odlicno vođenim partizanskim jedinicama pod komandom Peka Dapčevića. Prema Nojbaheru, ustaše su Đurišića namamlld u iklopku i živog spalili.

zarobljenika i o priznanju NOVJ statusa regularne vojske i na osnovu toga primenu prema zarobljenicima Haške konvencije. Partizani su to primirje iskoristili za proboj iz okruženja svojih grupa i ranjenika preko Neretve i razbijanje četničkih snaga Draže Mihailovića. Iskrcavanjem zapadnih saveznika na našu obalu, četnici postaju glavne unutrašnje kontrarevolucionarne grupe i opasnost za ostvarenje oslobodilačkih dljeva naših naroda i prepreka u stvaranju nove Jugoslavije.

Po završetku operacije »Švarc«, Kaše je javio svomministarstvu u Berlinu:

> »Prema saopštenju zapovednika nemačkih trupa u Hrvatskoj, četnicima je najvećim delom još pre početka akcije uspelo da, uz pomoć Italijana, izbegnu nemački udar. Time nije ostvaren jedan od glavnih ciljeva operacije. Glavnu neprijateljsku masu sačinjavali su Titovi partizani, koji su se posle obeju operacija 'Vajs' probili u Crnu Goru i tamo sa uspehom vodili borbe sa četnicima.. .-x[29]

Neuspeh operacije »Švarc« bio je vrlo gorka pilula za OKW i imao je višestruke posledice. Hitler je, između ostalog, smenio Lera sa položaja vrhovnog vojnog zapovednika Jugoistoka, i na njegovo mesto postavio fon Vajksa (u ratu sa Jugoslavijom, u aprilu 1941, komandanta 2. armije), a bio je prinuđen i da, na insistiranje OKW, koja je uka- zivala da je Tito »najopasniji protivnik Nemačke« i da »odbrana obale neće više biti mogućna ako se sledećih meseci ne uspe da se on od- lučno oslabi«,[30] da svoju saglasnost i za primenu novog kursa prema oetnicima. (Svoje lično mišljenje o četnicima, kao o »nepopravivim za- verenicima«, koje podržavati znači isto što i »negovati zmiju«,[31] on u stvari nikad nije promenio).

Na taj novi kurs prema četnicima on je konačno pristao u jesen 1943. godine, kada je izdao poznato uputstvo[32] (29. oktobra 1943) za »jedinstveno vođenje borbe protiv komunizma na Jugoistoku-«, a ne- posredno posle Najbaherovog referata o porastu Titovog uticaja.[33]

[29] Izveštaj Kašea od 18. 6. 1943. Up. PA/AA/NAK, Akt br. 101.

[30] KTB/m/2, str. 1252—1255.

[31] Hitler u razgovoru s Pavelićem, 23. 9. 1942. Naglašavajući da su četnici »srpski patrioti koji na kraju krajeva zastupaju velikosrpska gledanja«, on je rekao da podržavati ih znači isto što i gajiti zmiju, koja »makoliko sada bila mala, jednog dana može ipak postati opasna-«. Zabeleška Kašea, PA/AA, NAK, Bd. 10 a/l. bliže i u: KTB/II/, str. 32—35.

[32] KTB/III/ str. 1233.

[33] Mada je »uputstvo za jedinstveno vođenje borbe protiv komunizma na Jugoistoku« potpisao 29. 10. 1943, odluku o tome Hitler je doneo mnogo ranije — 24. avgusta 1943 (tada je i Nojbaher naimenovan u stvari za specijalnog opunomoćnika ministarstva spoljnih poslova na Jugoistoku). Kako Nojbaher navodi, plan koji je on nameravao da ostvari »bio je uperen protiv dalje egzistencije Pavelićevog režima u NDH«% i to nije »ostalo nepoznato zagrebačkim vladinim krugovima-«, pa je zato »u tim krugovima bio okarakterisan kao državni neprijatelj broj l«. Osnovne ideje Nojbahera bile su (1 on ih je još u oktobru saopštio Hitleru i Ribentropu) da se formira jedna »-velikosrpska« federacija u čijem bi se sastavu, sem Srbije, nalazili još Crna Gora i Sandžak. Predsednik federacije trebalo je da bude Milan Nedić (Nojbaher, n. d., str. 155). >Od svega ovoga«, kaže Nojbaher, »-ja sam

Bila je to u stvari odluka o stvaranju antikomunističkog bloka na Baikanu.',

Direktno zadužen za stvaranje ovog bloka bio je Herman Nojbaher, koji je odlično poznavao prilike na celom Jugoistoku, a u očima Hit- lera važio ne samo za spremnog i okretnog čoveka. već i za ekselen- tnog, za najsposobnijeg austrijskog nacionalsocijalistu uopšte.

»Plavokos, profila umornog orla«, Nojbaher je bio rođeni »svetski ćovek«, kako se to kaže, širokogrud, ali i neustrašiv, vrlo odlučan i, kao pravo dete sreće, tako reći naviknut na uspehe. Od drugih nacio- nalsocijalističkih veličina, i iz Austrije i iz Nemačke, razlikovao se uistinu sjajnim obrazovanjem, velikom načitanošću i izvrsnim poznava- njem čitavog niza oblasti, počev od privrede pa do književnosti. Posle nacionalsocijalističkog puča u Beču, 1934. godine, i puštanja iz zatvora 1936, on prelazi u Nemačku, gde u čuvenom koncernu I. G. Farbenin- dustrie radi na izradi planova za »privredno uključenje Balkana preko Beča«. Odatle, kad je Austrija pripojena Trećem rajhu, katapultiran je za barokni pisaći sto predsednika opštine u Beču. U tom svojstvu poz- dravio je Hitlera sa balkona većnice — i od prve zadobio njegove simpatije i poverenje. Zbog sumnjičavosti šefa kancelarije NSDAP, Bormana, međutim, on — zato što je bio Austrijanac nije godinama mogao da dobije mesto koje bi odgovaralo njegovim pravim sposob- nostima. Borman ga je stalno gurao ustranu, pa i 1944, kada je tre- balo da bude postavljen za ministra spoljnih poslova, umesto Riben- tropa..

Prema instrukcijama koje je dobio od Hitlera lično, primarni za- datak Nojbahera je bio, kad je kao specijalni opunomoćenik krenuo na Jugoistok, da, u prvom redu u Jugoslaviji, »politički organizuje na- cionalne antikomunističke snage i njima politički upravlja u borbi protiv komunističkih bandi«. Jedino on, i samo on, mogao je, uza sve drugo, da sa vodama bandi vodi pregovore, odobrava ih ui odbija«.

Ovakvu punomoć, i sa tolikim i isključivim pravima, nije dotle na Jugoistoku dobio nijedan nemački funkcioner, da vojne zapovednike, pa i vrhovnog zapovednika Jugoistoka, i ne pominjemo. Tako kako je bila sročena, Nojbaherova punomoć je bila prva punomoć te vrste uopšte. Ona mu je obezbeđivala »zeleno svetlo« na svim poljima na kojima je imao zadatak da deluje i, što treba naročito podvući, prak -

očekivao dalekosežno smirivanje u srpskom prostoru i stvaranje mogućnosti da sa pretežno nacionalnim snagama potisnem Titove partizane iz Crne Gore i na ovaj način stvorim jedan antikomunistički izolacioni blok koji bi sači- njavali velikosrpska federacija i Albanija između hrvatske i grčke teritorije. To je trebalo da bude debeli čvor u »rajsferšlusu« (Reisverschluss) s kojim je strategija balkanskih partizana htela da rastoči prostor od Slovenije do Peloponeza« (Nojbaher, n. d., str. 157). Kako Nojbaher dalje kaže, njegovi predlozi, naročito o federaciji Srbija—Crna Gora, dopali su se i Hitleru. On je našao da su zanimljivi, all je smatrao da Nemačka nikad ne sme dopustiti da na Baikanu jedan narod sa osećanjem za političku misiju postane premoćan. »A Srbi su«, glasilo je Hitlerovo mišljenje, »jedan takav narod. Oni su pokazali da imaju veliku državotvornu snagu... i ja imam ozbiljne razloge da ovaj narod naročito ne ohrabrujem u njegovim stremljenjima« (Nojbaher, n. d., str. 160).

[34] Up. Radomir Luža, Osterreich und die grossdeutsche Idee, str. 268.

tično ga je stavljala i iznad svih najviših vojnifr i policijskih koman - danata. (Vojni i policijski komandanti nisu smeli bez njegove saglas- nosti, odnosno odobrenja da naređuju čak ni odmazde.) Punomoć je važila i za NDH, ali uz izvesna ograničenja. »Zbog naročitih okolnosti«, on je svoju »antikomunističku akciju« u Hrvatskoj morao da spro- vodi u saglasnost, i u kooperaciji, sa poslanikom Kašeom — »odgovor- nim za nemačko-hrvatske odnose i unutrašnjo-političke prilike u NDH«, a po pitanjima koja su se ticala vojske — u dogovoru sa Glezom fon Horstenau.

Po dolasku u Beograd, koji je izabrao za svoje stalno i glavno se- dište na Jugoistoku, Nojbaher je, prvo, uspostavio kontakt sa Milanom Nedićem, a zatim, u velikoj meri koristeći se uslugama Milana Aći - movića, sa čitavim nizom lokalnih vođa Draže Mihailovića. Iz ovih kontakata (sa četničkim vođama) proizišli su ubrzo »dogovori o nena- padanju i zajedničkoj borbi protiv komunista« sa Nikolom Kalabi - ćem,[35] Jevremom Simićem, Lukačevićem i drugima. (Akceptirajući do- govore Nojbahera sa četničkim vođama, vojvodama, kako su oni sami sebe još nazivali, i u dogovoru s njim, fon Vajks je, u svojstvu vojnog zapovednika Jugoistoka, izdao 22. novembra 1943. poznato uputstvo o »ograničenoj saradnji između nemačke vojske i četnika«,[36] i njim, prak- tično, stavio van snage dotle postojeću »zabranu o saradnji sa četničkim odredima i pojedinim bandama... Sklopljeni sporazumi, kao i samo uputstvo fon Vajksa, bili su dobro primljeni u OKW, koja je za aranž- mane sa četnicima bila u to vreme veoma zainteresovana, između ostalog i zato što je četvrtog novembra 1943. godine, dešifrovanjem radio-poruke Vrhovnog štaba NOVJ, saznala da je Tito naredio Glavnom štabu Hrvat- ske da uputi u Srbiju šest divizija.. .[37]

Što se tiče samog Draže Mihailovića, on se tih dana na izgled dr- žao »po strani«. Cak je i svoje potčinjene, koji su bili sklopili spora- zum sa Nemcima, u jednom radiogramu (radio-depeši) nazvao — iz- dajnicima[38] [39]. Medutim, to je bio samo taktički potez — stoji u jednoj iiemačkoj službenoj belešci. (»Iz sigurnog izvora se saznaje«, kaže se u toj belešci,» da je Mihailović naredio svojim podređenim vođama da stupe u saradnju sa Nemcima; s obzirom na raspoloženje u naro- du, on sam ne sme da se eksponira u ovom smislu.. .)[x]

[35] Nikola Kalabić je sklopio ugovor s Nemcima upravo na godišnjicu streljanja svog oca — takođe četnika, od strane Nemaca (u decembru 1942). N. Kalabić je inače bio geometar po zanimanju i rezervni poručnik. U ok- tobru 1942, Draža Mihailović ga je postavio za komandanta »gorske garde« kralja Petra. Na Ravnoj Gori, gde su bili doterani zarobljeni partizani i nji- hovi simpatizeri (pre nego što će preko »vojvode« Skave, puškara iz Valjeva, biti predati Nemcima) išao je od jednog do drugog zarobljenika i udarao ih oštrim korbačem po licu, nastojeći da otkrije — >*sefove«. Po završetku rata uhvaćen je od organa OZN-e. Sarađivao je s njom u hvatanju Draže Mihailo- vića (Up. Ljubo Popović, Velika igra sa [illegible]

[36] Up. K. Hnilicka, Das Ende, n. d, str. 268—269.

[37] KTB/III/ str. 1260.

[38] Telegram Nojbahera od 21. 3. 1944. PA/AA, Sonderbevollmachtigter Sudost, Bd. 3.

[39] KTB/III/ 2, str. 1304.

U suštini, Nojbaher je s Dražom Mihailovićem preko posrednika takođe odmah uspostavio kontakt po dolasku u Beograd, u jesen 1943. godine. Ali nešto zbog Milana Nedića, koji je u Draži Mihailoviću vi- deo svog »-velikog konkurenta[40]«, a nešto i zbog izvesnih nemačkih visokih ličnosti, ministra spoljnih poslova Ribentropa, pre svega, kao i zbog samog Draže Mihailovića, kontakti su ostali — samo kontakti. (Od pokušaja da se ostvari saradnja, čas na inicijativu Draže Mihailovića, a čas na incijativu Nojbahera, nikad se nije dalje otišlo. Kako se iz nemačkih dokumenata vidi, Nojbaher je naročito u leto 1944. godine insistirao da se razjasni stav prema Draži Mihailoviću i, drugim reči- ma, dopusti sklapanje aranžmana s njim.[41] U svom zauzimanju za pos- tizanje sporazuma s Mihailovićem, Nojbaher je otišao tako daleko da je bio spreman da lično garantuje i preuzme svu odgovornost za Dra- žu Mihailovića, u smislu da on ne samo da neće napasti Nemce, već da će čak učiniti neškodljivim sve one ele mente koji su nesigurni sa gle- dišta Nemaca.)[42]

Glavna veza Nojbahera sa Dražom Mihailovićem bio je kvisling Milan Aćimović, Mihailovićev politički opunomoćenik u Beogradu. Zah- valjujući njemu, ali i dešifrovanju svih poruka koje je glavni četnički štab primao i odašiljao preko radija, Nojbaher je bio izvrsno obavešten šta se među četnicima zbiva.

Od Aćimovića, negde prvih dana januara 1944. godine, Nojbaher je saznao da se Draža Mihailović u okolini Užica sastao sa grupom eng- leskih oficira predvođenih jednim generalom (Armstrongom?!) a pošto više od 30 dana između četničkog štaba i Engleza nije bilo nikakvog kontakta. Prema informaciji koju je Nojbaher dobio od Aćimovića, Draža Mihailović i njegov štab pokazali su se u razgovoru sa Englezi- ma vrlo rezervisani, »što se videlo i po tome da Engleze Srbi nisu ni pozdravili, da su im odredili mesto za posebnim stolom i zahtevali da se zapiše svako pitanje i svaki odgovor«. Englezi su, prema informa- ciji, postavili tri pitanja: a) da li Draža Mihailović želi da ide sa Engleskom i njoj se podredi, b) da li je spreman da se aktivira u borbi protiv Nemaca i vrši sabotaže, c) da li je spreman da naredi svojim potčinjenima, koji se u interesu okupatora brinu za sigurnost železničkih linija, da se toga okanu. Pošto je Draža Mihailović na sva tri pitanja negativno odgovorio, Englezi su izjavili da u tom slučaju od engleske pomoći neće biti ništa ...* **

Izveštavajući ministra Ribentropa o ovome, Nojbaher je opet jed- nom pomenuo pitanje aranžmana sa Dražom Mihailovićem lično. Ali

* Nojbaher o tome kaže: »Nedić je moje kontakte sa glavnim štabom Draže Mihailovića pratio sa ljubomorom i nepoverenjem. On se plašio da se ml upotpunosti ne preorijentišemo na četnike, koji su bili njegovi neprija- telji (Nojbaher, n. d., str. 163). Kako Nojbaher inače navodi, Nedić i D. Mihailović su se jednom sreli, ali u — mraku, da nijedan ne bi mogao da kaže da je drugog video (Nojbaher, n. d., str. 164).

[4] ADAP/E/VIII/ str. 326—327.

[42] Isti izvor, str. 335—337.

" Isti izvor, Str. 337.

odgovor je, kao i uvek dotle, bio — NEIN. »Jedino se mogu»-, rekao je Ribentrop u svom povratnom telegramu od 29. 1. 1944., »ćuteći trpeti privremeni aranžmani nižih vojnih komandi sa Dražom Mihailo- vićem, u cilju suzbijanja zajedničkog neprijatelja Tita. On i njegovi ljudi ostaju i dalje, na kraju krajeva, naši neprijatelji. Zato je sada, kao i do sada, potrebno biti krajnje oprezan prema Draži Mihailoviću i njegovim četnicima, a naročito se ne sme ni u jednom trenutku iz- gubiti iz vida da će pomoć, koju mu mi sada direktno ili indirektno pružamo radi vođenja borbe protiv Tita, kasnije najverovatnije biti upotrebljena protiv nas«.

Kraj ovog Ribentropovog telgrama je glasio:

> »Rat na Baikanu Nemačka je vodila zato da bi jednom za- uvek uništila srpsko žarište nemira... Mi nemamo, otud, ni- kakvog interesa da ponovo razbuktavamo velikosrpski duh .. [44]

Uprkos ovom i ovakvom stavu Ribentropa, Nojbaher nije prestao da održava veze sa Dražom Mihailovićem. Naprotiv. Te veze on je čak i intenzivirao. Do prekida je došlo tek kad je kraj rata već bio tu, negde u proleće 1945. godine.

U vreme kada se Nojbaher najviše bio zauzeo za sklapanje aran- žmana s Dražom Mihailovićem, vojni zapovednik Jugoistoka, fon Vajks, došao je na ideju (po svoj prilici na sugestiju Milana Nedića, što nije tačno utvrđeno) da se kralj Petar Karađorđević, koji se tada nalazio u Egiptu, na neki način prebaci u Jugoslaviju. Do ostvarenja ovog plana, međutim, nije došlo, između ostalog i iz straha da bi se moglo desiti da se i »sam kralj Petar odmetne u šumu« i povuče za sobom »veliki deo srpskog naroda«[45]

Kako to pokazuju zabeleške Gleza fon Horstenau, i on je bio upućen u plan dovođenja kralja Petra u Srbiju. Ali on ga nije uzimao ozbiljno. Smatrao ga je za produkt gluposti i, uz to, za dokaz više da se »nemačka ratna kola nezadrživo survavaju u provaliju« i da je ne- mačko rukovodstvo »bukvalno izgubilo svaki kompas«.

U planu koji se ticao dovođenja kralja Petra u zemlju, kao i u nekim drugim planovima i potezima — lansiranju ideje o nužnosti spajanja Srbije sa Crnom Gorom, i tako dalje, Glez fon Horstenau je, inače, video prste onih političkih, vojnih i posebno SS-krugova u Ne- mačkoj i na Jugoistoku, koji su se uporno zalagali za favorizovanje Nedićeve Srbije na račun Pavelićeve Hrvatske. (Tim krugovima, uz. druge, pripadali su, svaki iz svojih razloga, komandant 2. oklopne armije Lotar Rendulic i general-pukovnik Aleksandar Ler.) Zahvalju- ljujući njima, jedno vreme, nemačka štampa, prema dobijenom uput- stvu, nije smela uopšte da upotrebljava reč »ustasa«. U nekoliko lis- tova, koji su čak bili konfiskovani, na »ne baš prijateljski način pod- grejan je atentat u Marseju-«, kako to Glez fon Horstenau kaže, a u

[44] ADAP/E/VII, str. 374—375.

[45] O dovođenju kralja Petra K. u Srbiju, najviše se diskutovalo u decembru 1943. Operaciono odeljenje OKW je prihvatilo predlog fon Vajksa u tom smislu, polazeći od propagandnog efekta koji bi time bio izazvan. Noj baher je bio protiv. Up. KTB/IV/1/ str. 638.

jednom listu je ceo NOP prikazan kao »čista hrvatska stvar«. Kad je objavljen ovaj članak, u listu »Berliner Borsenzeitung« od 6. januara 1944. godine, nemački poslanik u Zagrebu, Kaše, najoštrije je protesto- vao u Berlinu. U telegramu poslatom ministarstvu spoljnih poslova, 15. Januara 1944,** osvrćući se na članak o kojem se govori, on je između ostalog rekao:

> »Sa izrazitom tendencijom, u napisu 'Kavga zbog Balkana', partizanska organizacija pokušava se predstaviti kao hrvat- ska ... Autor veli doslovno: 'Skoro svi velikodostojnici su Hf- vati, osim jednog Slovenca i jednog Srbina iz Hrvatske...' U rečenici pre toga se navodi da je član izvršnog komiteta Kosa Popović. Ovaj se uistinu zove Kosta Popović i on je srpski književnik. Dalje se za Muslimana Filipovića kaže da je ustaški pukovnik. On nikad nije bio ustaša, već domobran. Za predsednika Ribara, za koga se kaže da je slovenački nacio- nalista, ističe se da je bio hrvatski demokrata. Hrvatski, po- litički potpuno beznačajni vajar Augustinčić, stavlja se u isti red sa Jevrejinom Mošom Pijade. Ova nastojanja da se parti- zani prikažu kao Hrvati... ne samo da su istorijski neisti- niti... već su i politički neodgovorni. Naša borba protiv bolj- ševizma prikazuje se u članku u svojevrsnoj svetlosti, s ob- zirom da se u njemu ne ukazuje na boljševike i Jevreje u vođstvu partizana, već konstruiše hrvatska krivica. Ja neću moći ovde da nastupam kao odgovorni predstavnik rajhspolitike, ako se u našoj štampi i dalje bude pisalo na tako neodgovoran način ...«

Prema Glezu fon Horstenau, sve je to (u vezi sa štampom), a u prvom redu »koketiranje vojnih krugova i Nojbahera sa Nedićem i Srbima«, zadavalo velike brige »meritornim vladinim krugovima u Zagrebu«, a naročito Paveliću, koji je smatrao da su Srbi uopšte uzev ne samo iskonski nego i najveći i najopasniji neprijatelji NDH. (Iz tih razloga on je do poslednjeg časa svoje vladavine izdavao naredenja za ubijanje Srba, čak i onih koji su se nalazili pod nemačkom koman- dom — određene grupe četnika, pripadnike Ljotićevog »Zbora«, i tako dalje.)

Naročito je Beograd bio trn u oku Anti Paveliću i njegovim ustašama.

»Beograd je kolevka kako partizana, tako i četnika i nedićevaca«, kaže se u jednom ustaškom letku iz 1944. godine, rasturanom upravo u vreme kada je u mnogim oblastima došlo do tesne saradnje između četnika i Nemaca. »Partizani i četnici su dve krvave kandže jedne te iste zveri, koja zariva svoje prljave šape u čisto hrvatsko telo; i jedni i drugi su mačevi kuće Karađorđevića .. * [47]

[w] Up. PA/AA/NAK, Pol. 5.

[47] Prevod s nemačkog, prema tekstu kod Hory und Broszat, n. d.,

O velikoj nervozi i strahu ustaškog vođstva zbog blagonaklonog držanja pomenutih nemačkih krugova prema Srbiji i Srbima, govori i jedan izveštaj Abvera u Zagrebu od 3. aprila 1944. godine.

> »Stalno Sirene vesti o navodnim nemačkim obećanjima Srbiji da će joj se uskoro vratiti Crna Gora i Sandžak... izazvale su veliku uzbuđenost. Ovde se ionako ne veruje tvrđenjima iz Beograda, da je Jugoslavija, kao štetna po srpski narod, tamo zauvek sahranjena. Naprotiv, ovde vlada ubeđenje da je svaki Srbin, bio on partizan ili konzervativac, ili pripadnik nekog drugog pravca, za jednu jugoslovensku državu, po mogućstvu još veću nego što je to ona bila pre razbijanja... Zbog toga se ovde i ne želi da vidi nikakva bitna razlika između Nedića i Mihailovića. U podržavanju četnika od strane Nemačke, pri istovremenom prelasku pravoslavnog elementa, pre svega ofi- cira, iz redova partizana u redove četnika, koji se štede i vode politiku na dugu stazu, uočena je opasnost od nastajanja jedne nacionalno jedinstvene organizacije... čiji je cilj stva- ranje srpske rezervne armije koja bi jednog dana, efikasnije čak i od partizana, mogla da utiče na razvoj ratne situa- cije.. «d[8]

3. Posle pada Musolinija

Stupanje u akciju Hermana Nojbahera, i u vezi s tim promena kursa prema četnicima i pojačanje podrške Milanu Nediću, bili su, uza sve ostalo, posledica pada Musolinija i, zatim, kapitulacije Italije.

Vest o padu Musolinija stigla je u Zagreb u nedelju, 25. jula 1943. godine uveče, neposredno po povratku Gleza fon Horstenau iz štaba rajhsfirera Hajnriha Himlera (gde se, uz drugo, diskutovalo o stav- Ijanju Slavonije pod isključivu kompetenciju SS).

> »Pošto sam ja to veče proveo sam u svom stanu«, piše Hor- stenau u svom dnevniku, »saznao sam za ovu značajnu vest tek u ponedeljak ujutru. Odmah sam pozvao Mecgera sebi, da bismo pretresli novonastalu situaciju. Moja odluka je bila: da od OKW zatražim tajnu punomoć za nepredviđene slučajeve i zamolim da mi se dozvoli preuzimanje vojnog zapovedništva kao i preduzimanje odgovarajućih mera u unutrašnjoj politici zemlje (NDH, pr. a.). Ali odgovor je bio upravo blesav, da više ništa ne kažem. Ministar spoljnih poslova nije delio moje miš- ljenje i smatrao je da bi u slučaju da dođe do novih' parti- zanskih pobuna (kao da stare još uvek nisu tu) vojni zapoved- nik Jugoistoka imao da in — očevidno kao i sve dosadašnje, uvek se više šireće pobune — jednostavno suzbije silom oružja.

[8] Up. K. Hnilicka, n. CL, str. 283—292.

I Ler je bio pogođen ovim stavom Ribentropa, koji mu je saop- štio Kajtel... Diletantismus, kojim se upravlja svet, uistinu je bezgranič an I«[1]

I

Polazeći od toga da pad Musolinija, a samim tim i pad fašizma, predstavlja za Nemačku ne samo spoljno, već takođe i unutrašnjo-- političko pitanje od prvorazrednog značaja, Gle z fon Horstenau je da- lje rekao u svom dnevniku:

»Nije Hitler slučajno 30. januara 1939. godine, u svom govoru u Rajhstagu, ukazao na tesnu vezu između pobede fašizma i nacionalsocijalizma ... Kada mu je pre nekoliko sedmica za vre- me ručka pokazan neprijateljski letak koji je bio bačen iz aviona nad Rimom i u kojem se pre svega tražila likvidacija fašizma, on je prsnuo u smeh: 'Na tako što neće Musolini ni- kada pristatu' Misao da bi i sam Musolini mogao da bude oboren, nije mu uopšte padala na pamet. Zato je sada njemu tako izvanredno teško i da se snađe u novoj italijanskoj situ- aciji. Prema pouzdanim informacijama, treba da je prvo bilo što je rekao po saznanju da je Duče oboren, — da on ima da bude oslobođen uz pomoć padobranaca i ponovo doveden na vlast.

Razna naređenja odaju nadu da će delovi italijanske vojsker a u najmanju ruku mnoge »crne košulje« produžiti da se sa nama bore, ako bi Badoljo iskočio iz saveza. Nemačke trupe u Gornjoj Italiji treba da su dobile uputstvo da podržavaju fašističke protiv-pokrete. U Zagrebu treba jedan fašistički emi- grant da montira ilegalnu radio-stanicu. (Poslanik je u početku krio o kome se to radi. A ta misteriozna ličnost, kako sam kasnije saznao, bio je niko drugi do Preciozi, nekadašnji itali- janski poslanik u Beču, koji je u oktobru 1933. zahtevao od Dolfusa da ja zbog predavanja o bitci kod Izonca budem pen- zionisan u roku od osam časova. Zemlja je okrugla...)

Suprotno ovim nadama i pokušajima, pri čemu je želja otac svih misli, govori izveštaj Kanarisa koji je on podneo o svom susretu sa italijanskim kolegom u Veneciji, samo nekoliko dana po padu Musolinija. Prema referisanom, Kanaris je bio zapa- njen kako su brzo nestali svi tragovi upravo srušenog režima. Takođe i ja, kad sam ovih dana posetio Rea,[1 2] video sam na zidu samo eksere i prazne ramove. Sie transit gloria mundi! U Zagrebu je boravila još od Oxilia jedna četa crnokošuljaša. Ona je i dalje marljivo pevala fašističke pesme i klicala — eviva

[1] Kao vojni zapovednik Jugoistoka, Ler je Glezu fon Horstenau, prili- kom susreta u Solunu (10—11. jula 1943), a na vest da su se Anglo-Amerikan- ci isikreali na Sicdliji, dao puinomoć da u NDH, u Slučaju »-nužde« preduzme sve što smatra da je potrebno. Ler je tada rekao da će, u slučaju da se Itali- jani odvoje od Nemaca, Jadranska obala biti posednuta od nemačkih, odnosno trupapod njegovom komandom.

[2] Giancarlo Re, šef italijanske vojne misije u Zagrebu.

— dučeu, fireru, čak i Paveliću. Sada je u najvećoi tajnosti zamenjena jednom četom vojnika iz garnizona u Karlovcu...«

Ubeđen da je padom Musolinija konačan kraj i samog Hitlerovog Rajha postao još bliži, Glez fon Horstenau je opet jednom otvorio sve ventile svoje duše i poverio hartiji i najskrivenije misli.

»Sa izuzetkom od nekoliko nedelja posle rata sa Francu skom, ja nisam nikad verovao u mogućnost nemačke pobede. Mada poraz za mene, koji sam se 'gostio kod pape', znači i ličnu ka- tastrofu, iz koje verovatno put vodi samo u dobrovoljan kraj, ipak mi se čini da bi bilo protiv istorijske logike kad bi se drukčije desilo. Istina je da Ler misli... da bi Englezi u sva- kom slučaju poveli rat protiv Nemačke i to zbog isuviše brzog oporavka našeg naroda. Ali ja mislim da ipak nije nikad u svetskoj istoriji jedan čovek navukao na sebe toliko tragične krivice kao Adolf Hitler. On je rat — svejedno da li bi do njega došlo kasnije ili ne — započeo u avgustu 1939, jedan unapred izgubljeni i zato lakoumni rat. I da toga nije bio svestan, on se odmah u početku uhvatio na lepak neuporedivo veštijeg Staljina... Sam Hitler je bio uveren da rat neće dugo trajati. On nije bez razloga obećao vojnicima na zapadnim utvrđenjima, u jesen 1939, da će za Božić biti kod svojih kuća.

Da se tako desilo, onda bi Staljin, a ne Hitler, izvukao deblji kraj. Teško da bi Staljin tako lako mogao doći u priliku da napadne Finsku, da baltičke države strpa u svoj džep, a da Besarabiju i Bukovinu otrgne od Rumunije. Ali ne Staljin, Hitler je bio onaj koji je bio pređen. On nije bolje prošao ni sa savezima koje je sklopio. Kad je on posle pobede nad Fran- cuskom bio na vrhuncu svoje slave, njegov 'čelični partner' nije mogao više da izdrži da gleda kako on bere lovoriku za lovorikom. Italijanski napad na Francusku, čak i da je pamct- nije bio izveden, onemogućio je aranžman sa ovom državom. Od Cana provocirana grčka avantura stavila nam je olovo na noge... Zbog male borbenosti i slabe vojne snage Italijana, morali smo u Severnu Afriku, na polaznu tačku naših kasnijih poraza. U medruvremenu je sukob sa Rusijom postao zaista neizbežan. Politička platforma, na kojoj se imala da vodi ova borba, bila je nešto najgluplje što se može zamisliti. Um- esto da probudimo sve za nas na neki način korisne snage — autonomiste, crkvu, seljake, bacili smo se na 200 miliona ljudi sa javno saopštenom namerom da od njih napravimo robove Nemačke! Već u prvoj ratnoj zimi imali smo da snosimo posle- dice ove gluposti, i istina je: Japan je tada svojim raskidom sa Amerikom izvukao još jednom naša kola iz blata. Ali po koju cenu! Zar prelazak kolonija, kojima su upravljali belci, u ruke 'majmuna sa drveta', kako Kinezi nazivaju Japance, nije bio gubitak Zapada, one nove Evrope od koje smo mi toliko oče- kivali?!

> Rat protiv boljševizma imao bi svakako svoj puni smisao, ali da je front bio drukčije ustrojen: Evropa i anglosaksonski svet protiv Rusije i Japana! Međutim, već i činjenica da je Riben- trop, kao novi ambasador, pozdravio engleskog kralja sa »Hajl Hitler«, značila je početak ludosti...
>
> Uza sve rečeno, dolazi bezgranično nerazumna politika koju mi vodimo u okupiranim zemljama. Prvo se pokušalo sa istreblje- njem Poljaka, a u najmanju ruku sa uništenjem njene inteli- gencije. Onda 'glajhšaltovanje' u Norveškoj i Holandiji. Posle toga snovi o formiranju jedne velike Burgundije na račun Francuske i zločinačke gluposti... u Lotringiji i Elzasu. Trplje- nje i podržavanje poglavnikovog režima u Hrvatskoj. Ludilo 'velikogermanskog Rajha' sa pozivom folksdojčerima u celom svetu da se nasele na Istoku... Rešenje slovenačkog pitanja[A] čime se Himler toliko ponosi. Italijanska politika na Baikanu... Svet leži u rukama budala.«

U ovakvom raspoloženju i sa ovakvim mislima, Glez fon Horstenau se, sutradan po padu Musolinija, zajedno sa poslanikom Kašeom, uputio Anti Paveliću, da bi razmotrili novonastalu situaciju. Dok je Kaše, tokom razgovora, izrazio mišljenje da ne može biti »ni govora o tome da je Badoljo antifašista«, Horstenau i Pavelić su bili uvereni da će maršal presaldumiti i udariti na drugu stranu.[3] [4] Po prvi put istog miiljenja o jednom pitanju, Horstenau i Pavelić su smatrali da bi, u vezi sa događajima koji se mogu očekivati, bilo hitno potrebno predu- zeti nešto u pogledu Dalmacije.

> »Poglavniku i meni je od prve bilo jasno«, kaže Glez fon Horstenau u dnevniku, »da trku za Jadransku obalu ne smeju dobiti ni Anglosaksonci, ni partizani, već i isključivo Nemci i Hrvati. Da se to i onima gore objasni, preuzeo sam na se - be ... Cak sam sročio i nekakvu proklamaciju .. .«*

Jedan problem se, medutim, i ovog puta, isprečio između Gleza fon Horstenau i Pavelića. To je bilo pitanje mera koje je, s obzirom na sve, trebalo preduzeti u samoj NDH. Po Glezu fon Horstenau, kao prvo i najglavnije, kao imperativ trenutka zapravo, trebalo je rekon- struisati vladu .. .

[3] Hitleru je, kako to tvrdi general Varlimont, od prve bilo jasno da mu Badoljo neće ostati veran. »Oni izjavljuju da će se boriti, ali to je izdaja«, bilo je prvo što je Hitler rekao na vest da je MusoMni bio prinuđen dapod- nese ostavku. »U tome mi moramo biti sasvdm načisto. To je gola izdaja!« (Up. W. Warlimont, n. d., str. 358).

[4] U toj proklamaciji preko radija, Glez fon Horstenau je, obraćajući se »svim Hrvatima«, između ostalog rekao: »Sa dubokim bolom ste vi i vaša braća morali da trpite da u prvim godinama vaše državne samostalnosti bu - dete odvojeni od mora, vašeg mora, životnog elementa vaših očeva i pra- dedova. Ali sada vas poziva nemačka vojska da, odazivajući se glasu domo- vine, zajedno s njom nastupite i vaše zastave, zastavu Hrvatske, istaknete ne samo u Senju i Dubrovniku, već i u Zadru, Sibeniku i Splitu, i tako os- lobodite svoju braću od teško snošenog ropstva...« (PA/AA/NAK, Bd. 5, H 201 584).

»Poglavniče«, rekao je on, »vremena su ozbiljna i vi morate na to misliti da obrazujete jednu pristojnu vladu na širokoj osnovi.. .-K[5]

Više nego iznenađen predlogom s kojim je Horstenau odjednom, skoro iznebuha, izišao na sredu, Pavelić u prvi mah nije bio sposoban ni reč da kaže. A kad se malo pribrao, postavši još ljubičastiji[6] u licu nego što je inače bio, on je promrmljao jedva čujno da on ne razume šta mu se time u stvari hoće reći. »Mislim«, na to je Horstenau od- govorio, »na jednu vladu Seljačke stranke!« Mada, tada, nije rekao - ni da ni ne, Pavelić je, uskoro posle ovog sastanka, preuzeo neke ko- rake u tom pravcu, kao što je poznato. A preduzeo je i sam Glez fon Horstenau, u kontaktu sa predstavnicima HSS u Zagrebu, Košutićem i Andersom, pre svega. Međutim, sve se završilo na razgovorima, sva - kako i zato što je na formiranje jedne zajedničke HSS-ustaške vlade svako gledao na svoj način, i što, kao prvo, ni Pavelić a ni HSS u tom času nisu na formiranje zajedničke vlade uopšte ozbiljno mislili. Pa - velić (zato) što u principu nije bio spreman da deli vlast ni s kim, a HSS što je u novonastaloj situaciji videla siguran znak da njeno pravo vreme tek dolazi, da se neopozivo približava kraj Nemačke (u šta je njene pripadnike stalno uveravao i Glez fon Horstenau) i da se — zbog svega toga — posebno zbog očekivanog iskrcavanja Engleza i Amerika- naca na Jadranu — nikako ne sme kompromitovati. Najviše što je HSS bila voljna da učini bilo je da eventualno podrži jednu vladu koja bi bila isključivo sastavljena od takozvanih stručnjaka, činovničku vla- du, kako se to još kaže.

»Jugoslovenski ministar na raspoloženju, Anders«, kaže Glez- fon Horstenau u svom dnevniku, »bio je kod mene poslednjeg dana u mesecu (30. septembra 1943), da bi mi predao kopiju teksta kojim HSS odbija da uđe u vladu. Oni su se, međutim, izjavili spremnim da podrže jedan 'neutralni kabinet'. Mene sve to nimalo ne čudi. Kako bi neko i mogao da upravo sada: stane na klizavu dasku!...
Sat pre toga su me ministar-predsednik Mandić i ministar pravde Baien zamolili da dođem do njih, da bi mi saopštili da je državna katastrofa na pragu. Pod pritiskom partizana, pred- sednici opština su već počeli da daju obtavke. Zagreb je potpuno

ˇ Smatrajući da je padom fašizma u Italiji Pavelićev položaj u NDH postao neodrživ, Glez fon Horstenau je zatražio od načelnika štaba vojnog zapovednika Jugoistoka instrukcije u smislu da li da lično interveniše (u duhu punomoćja koje mu je svojevremeno dao LerJ ili da inicijativu prepusti nemačkim političkim instanoama. Ukazujući na hitnost donošenja od- luke u smislu svog zahteva, Glez fon Horstenau je naveo da će »i komunisti formirati svoju vladu«. Up. KTB/III/2/str. 849. Zabeleška od 27. jula 1943.

ˇ Ljubičasta boja lica treba da je bila, kako je to Glezu fon Horstenau saopštio zet Slavka Kvaternika, lekar dr Lutkinski, posledica uzimanja nekih medikamenata (Po Lutkinskom, a kako to stoji u dnevniku Gleza fon Horstenau, Pavelić je u mladosti bolovao od sifilisa) -

odsečen od sveta. Meso, jaja, masnoće dobijaju se teško i u radnjama za diplomate. Mleka uopšte netna. Ja sam posle razgovora sa ministrima otišao do Kašea, koji se pokazao sasvim mirnim i koji se kao i uvek založio za ustaše, a ustao protiv naših generala, smatrajući da je čišćenje te-rena oko Bjelovara najglavniji eliksir za saniranje države.«

U pregovore sa predstavnicima Hrvatske seljačke stranke, treba re- ći, Pavelić se upustio u jednom posebnom psihološkom trenutku. On se, naime, posle pada Musolinija veoma uplašio za svoj položaj, a reči koje mu je uputio Glez fon Horstenau bile su samo kap ulja na već razbuktalu vatru straha.

Kako se, sasvim tačno, navodi u izveštaju Abvera u Zagrebu,[7] koji se odnosi na ovo vreme, upravo posle pada Musolinija, u NDH je čitav niz grupa, počev od takozvanih domaćih ustaša — krilo u ustaškom pokretu koje je bilo u stalnoj opoziciji prema ustašama-emigrantima pa do starih pristalica Stranke prava, diglo glavu, zaključivši da je nastao pogodan trenutak za sprovođenje određenih reformi u NDH (svođenje funkcije Ante Pavelića na čisto reprezentativnu ulogu, pre- nošenje njegovih ovlašćenja na predsednika vlade, i tako dalje). Pošto su ove ideje naišle na podršku i u ustaškim krugovima u samoj vladi [A]kod ministra spoljnih poslova Perića, ministra unutrašnjih poslova Lor- kovića, državnog sekretara Bulića, i drugih), Pavelić je, prema navodima Abvera, morao nešto hitno da preduzme u pravcu učvršćenja svojih ličnih pozicija. Mogućnosti, međutim, nije bilo mnogo. Zapravo, posto- jala je jedna jedina mogućnost, a to je bila — Nemačka. Valjalo je od Nemačke dobiti ponovo blagoslov kao »vođ države i pokreta« i onda, ojačan »nemačkom blanko-punomoćju«, razbiti snage koje su se bile ustremile na njega ili od kojih je zazirao, uključujući tu i pripadnike Hrvatske seljačke stranke. Iz tih razloga on je sve preduzeo da ga Hitler što pre primi. Ali njegova želja nije bila odmah ispunjena. Mo- rao je da pričeka. U meduvremenu dok je čekao (i da bi to čekanje skratio i što bolje se preporučio Hitieru) on je prišao sprovođenju svoje oprobane taktike — da čvor, koji inače nije mogao da preseče, polako razreši. Naglašavanjem zavisnosti NDH od Nemačke i stalnim ponav- ljanjem da će NDH ići kroz vatru i vodu s njom, on je svojim ličnim pristalicama oduzeo svaku mogućnost da se od njega distanciraju... Sto se tiče pripadnika drugih lagera, koji su bui protiv njega, on ih je sve đuture jednostavno optužio da su anglofili, slobodni zidari (ma- soni) ili inače »notomi neprijatelji Nemačke«.

Kad su, kaže se dalje u izveštaju Abvera, propali pregovori između Lorkovića i Mandića sa predstavnicima Hrvatske seljačke stranke, Pa- velić je najavom pooštrenog ustaškog kursa privukao bliže sebi prista- lice »sklone skoku u stranu-« i primorao ih da sprovođenjem neobično rigoroznih mera, kao što je bilo vešanje talaca zbog diverzije na mu- nirijski depo u Sesvetama, preuzmu punu odgovornost za njegov režim.

U vreme kada se sve ovo dešavalo, u Zagreb je, po nalogu Nojba- hera, koji se, kako smo već rekli, nije smeo direktno mešati u politička

[7] Iaveštaj Abvera u Zagrebu, br. 186. Up. Hnilicka, n.d., str. 283—284.

pitanja u NDH, a kome je i te kako bilo stalo do obaranja ustaša i Pavelića s vlasti, doputovao bivši generalni konzul u Beogradu Robert Kronholc i stupio u vezu sa Košutićem i drugim predstavnicima Hrvat- ske seljačke stranke.[8]

> »Prilikom svoje... posete Zagrebu«, kaže Glez fon Horstenau o tome u svom dnevniku, »-pocetkom novembra, Kronholc je pregovarao sa Košutićem. Ovaj mu je predao jedan spisak pogodnih ličnosti za slučaj pregrupisavanja u Zagrebu. Preko Nojbahera, spisak je stigao do Vezenmajera u Budimpeštu, koji ga je promptno prosledio dalje ustaškom poslaniku (u Mađar- skoj) Košaku, ovaj hrvatskoj vladi u Zagrebu, a ona Kašeu... Neka, tako im i treba kada oni hoće da prave ozbiljnu politiku sa jednim takvim subjektom kakav je Vezenmajer, hrvatski 'otac otadžbine'...«

Prema izveštaju Abvera u Zagrebu, Kronholc se nije, tada, zamerio ustaškom vođstvu samo zbog »ministarske liste«, već i zbog javno izrećenih potcenjivačkih ocena o Paveliću.

Osim što se zamerio ustašama, Kronholc se zamerio i Hrvatskoj seljačkoj stranci, pre svega Košutiću, za koga se u Abverovom izveš- taju kaže da nije sastavio nikakvu ministarsku listu.[9]

U meduvremenu, dok se i među ustašama i među pripadnicima HSS govorilo posle slučaja sa Kronholcom, da sa »Nemcima nema smisla konspirirati zato što to ničemu ne vodi i što oni ne umeju da čuvaju tajnu«, Glez fon Horstenau je, 1. septembra 1943, bio hitno pozvan u Hitlerov glavni Stab, gde se, u to doba, samo i isključivo govorilo o Italiji, zapravo o tome hoće li ona, posle odlaska Musolinija, napustiti savez sa Nemačkom i priključiti se njenim protivnicima.

Lično Glez fon Horstenau je sa promenama u Italiji, i njenim pre- kidom savezništva sa Nemačkom, počeo da računa još krajem leta 1942. godine. U to su ga uveravali i mnogi prijatelji i poznanici, koji su dobro bili upućeni u prilike na Cizmi. Profesor Volsecci mu je, na primer, rekao poslednjih dana avgusta 1942, da za Italiju postoji još samo jedna mogućnost — brz izlazak iz rata. Jedna visoka nemačka ličnost, čije ime Glez fon Horstenau ne navodi u svojim zabeleškama, rekla mu je opet da u Rimu Musolinija cene Jos samo kao pajaca, a da je maršal Badoljo, inače anglofil, simbol antifašističke opozicije, i jedina nada armije. Negde u ovom smislu izražavao se i benediktinski opat — biskup Marcone, delegat Vatikana u Zagrebu. »Italijani bi«, rekao je on Glezu fon Horstenau, »radije danas nego sutra da napuste savez sa Neniačkom«.

Kao i uvek dotle, kad bi dolazio u Hitlerov glavni Stab, Glez fon Horstenau je i ovog puta imao prilike da se sretne sa mnogim visokim komandantima i političarima, a razume se i sa vodom Rajha.

[8] O slučaju Kronholc-Košutic opširno piše B. Krizman, Ustaše i Treći rajh, knj. I, str. 272—274.

[9] Up. Hmlicka, n.d- str. 296.

»•Hitler je«, stoji u dnevniku Gleza fon Horstenau, »smatrao da se Badoljo neće moći da održi. Kao prorok i osnivač reli- gije, on vidi u padu fašizma samo delo nekolicine zlonamer- nika, među kojima su se našli kraljevska familija i papa... Prema Musoliniju gaji on i sada kao i pre veliko prijatelj- stvo...«

Na ručku, za vreme kojeg je Hitler i rekao sve ovo što smo upravo citirali, osim Gleza fon Horstenau uzeo je učešća još i feldmaršal Ro- mel, u to vreme jedan od najpopularnijih najviših nemačkih komanda- nata. (Po mišljenju Gleza fon Horstenau, i bar kako to stoji u nje- govim zabeleikama, Romel je bio »-vrlo primitivan čovek, koji je si- gurno dobar komandant korpusa na bojištu... ali sve drugo od onoga što se nekad podrazumevalo pod jednim vojskovodom«.)[10]

Kao ni sam Glez fon Horstenau, ni Romel nije za vreme celog ručka stigao mnogo da kaže. Govorio je uglavnom Hitler, jedva i di- rajući jelo koje mu je bilo servirano... Po Hitleru, kako je Horstenau dalje rekao u svom dnevniku, »Italija je počela da prestaje da bude velika sila«, da je, zapravo, sa njom, kao imperijom, zauvek gotovo. Anglo-Amerikanci će Jug (nekadašnju kraljevinu Napulj bez Sicilije) prepustiti Savojskoj kući. Siciliju će, zajedno sa Korzikom i Sardinijom pripojiti jednom ostrvskom savezu koji će im biti podređen i garanto- vati im njihovu prevlast na Sredozemnom moru. Crkvena država će u odnosu na nekad biti značajno povećana i postati riznica Jevreja. Tamo će se zlatni dolari slivati u talasima. Od severnog dela Italije Britanci će formirati jednu nemoćnu demokratsku republiku.[11]

Po povratku iz Hitlerovog glavnog štaba, i kad je kapitulacija Italije postala činjenica, Glez fon Horstenau je jedno vrlo, vrlo kratko vreme poverovao da de u celoj Hrvatskoj, zbog svega, ali pre svega zbog Jadrana, zavladati veliko oduševljenje.[12] Međutim, prevario se u svom iščekivanju i grdno se pokajao što je prehitrio da preko radija [*1]

® Iz dnevnika Gleza fon Horstenau se vidi da ni Ler nije imao visoko mišljenje o Romelu. Prema kazivanju generala Varlimonta Glezu fon Horste nau, Musolini je posle operacija u Afnci toliko zamrzeo Romela, da su se ne- mački poslanik u Rimu i »još neko« osetili obaveznim da o tome obaveste Hitlera. Na to je Hitler odustao od namere da Romela predloži Musliniju za zajedničkog vrhovnog komandanta u Italiji i uputio ga u Solun. Međutim, kad je trebalo da preuzme komandu nad trupama u Grčkoj, a Ler da pređe u Beograd, pao je Musolini, pa je Romel odmah pozvan u Nemačku da bi preuzeo zapovedništvo nad armijskom grupom B. Po misljenjugenerala Var limonta, Romel je već tada bio na kraju svojdh snaga. — Up. W. Warlimont, n.d., str. 329.

[1] Kad je Italija kapitulirala, u Zagrebu su ustaše i Nemci za tili čas raščistili sa Italijanima, stoji u dnevniku Gleza fon Horstenau. Većina oficira je odmah strpana u voz i upućena u Nemačku, u zarobljeništvo, dok su di- plomatski službenici stavljeni pod stražu — delom u samom poslanstvu, a delom u svojim privatnim stanovima. »Na žalost«, kaže Glez fon Horstenau, »prateće okolnosti u pogledu stanova, automobila i druge imovine Italijana, nisu bile ni malo lepe. Ustaše i SS prosto su se takmicili u rekviriranju; ko je u tom bio bolji, teško je reći...«

[11] U izveštaju Gleza fon Horstenau od 2. 8. 1943. (KTB/HI/2/ str. 890) ka- že se i to da je Paveliću rekao ital. poslanik (31—7, 1943. uveče) da Italija ne samo da će napustiti Osovinu, već da će na neki način na drugoj strani nastaviti rat protiv Nemačke. Za samu situaciju na obali Jadrana, u izveštaju

obavesti »celu hrvatsku javnost« da Jadranska obala, uključujući Sušak i Rijeku, najzad »pripada hrvatskom narodu, njemu i nikom drugom«. Umesto oduševljenja, on je sa lica ljudi u Zagrebu mogao da pročita samo ravnodušnost, što ga je navelo da zaključi da je Nemačka »kod dobrih, ali sasvim nepouzdanih Hrvata«, kao »pobednica«, totalno »uprskala motku« — u šta »još samo Kaše ne želi da veruje «.[13] Ali nije se Glez fon Horstenau samo prevario u proceni raspolo-ženja stanovništva, koje je trebalo da zavlada posle kapitulacije Ita-lije i objave da se »Jadranska obala vraća Hrvatskoj«, već i u pogledu svog očekivanja da će se »hrvatska zastava viti i na Sušaku i na Ri-jeci« (i za što se Pavelić posebnim telegramom zahvalio Hitleru).[14] Na-prečac, i suprotno dotle drukčijim tvrđenjima, Hitler je naredio da se ova dva grada, Sušak i Rijeka, imaju rezervisati za Nemačku, zapravo za njenu novu, na brzinu kreiranu administrativno-političku jedinicu, čije je sedište trebalo da bude u Ljubljani ili u gradu Miramare. No-voj pokrajini, na čije je čelo, po Hitlerovoj želji, došao gaulajter Ko-ruške, Rainer, bilo je rešeno da pripadne i Trst. (Kako je lično Hitler rekao Glezu fon Horstenau, Trst i Rijeka trebalo je da vremenom posta-nu najveće i najvažnije trgovačke luke Rajha u ovom delu Evrope, a Boka kotorska najveća nemačka ratna luka na Sredozemlju). U »Raj- nerevo kraljevstvo«, citiramo Gleza fon Horstenau dalje, bilo je pred-[1]

se navodi da ona »nije nezabrinjavajuća«: a) oficiri 2. ital. armije treba da su stupili u pregovore sa Titovim ljudima da bi im prepustili značajna mesta kao što su Split i druga, i »time pripremiM jugoslovensku revolucionarnu voj- sku za doček Britanaca«, b) ital. 2. armija u celini treba da je rezignirana i da pokazuje znake raspadanja.

[1] U izveštaju koji je Glez fon Horstenau dostavio komandantu Jugoisto- ka, a ovaj dalje OKW (17. 7. 1943.) ističe se da je u Zagrebu došlo do jedne vrste panike (zbog iskrcavanja Anglo-Amerikanaca na Siciliji i akcije bandi u okolini glavnog grada NDH). Javljajući da je opše mišljenje da se ustaški kurs u NDH mora napustiti, Glez fon Horstenau je napomenuo da kao plat- forma preostaju borba protiv komunizma i nada na zadobdjanje obale. Sa »hrvatskom vojskom-«, naglasio je, »ne može se uopšte ozbiljno računati«. — Up. KTB/III/2/ str. 800.

* U vezi sa ovim telegramom (od 9. 9. 1943.), ministar Ribentrop je na- ložio Kašeu da usmeno saopšti Paveliću, da se firer zahvaljuje na njemu i da je sa zadovoljstvom primio znanju da je »hrvatski narod« rešen da sve učini za pobedu i da svoju sudbinu vezuje za sudbinu nemačkog naroda. Što se tiče oblasti, koje bi Pavelić da dobije, kako se izrazio Ribentrop, (Ri jeka, itd), Kaše je trebalo da kaže vođi ustaša da su to ustaničke oblasti u kojima »nemačke trupe moraju da vode teške borbe«. Usled svega toga, tre balo je Kaše dalje da kaže Paveliću, Firer se mora isključivo koncentrisati na ugušenje nemira i sprečavanje da dode do iskrcavanja Engleza i Ameri- kanaca. Sa državno-pravnim pitanjima u ovim oblastima. firer se sada u vre-me borbe ne može baviti (Up. ADAP/E/VI/Dok. 339, sr. 575). Kad je Kase, kao i mnogo puta dotle, intervenisao u korist ustaša i Pavelića, čijim pred - stavnicima nemačke vlasti nisu dopustile ni da udu u Rijeku, a kamoli da u njoj otvore svoja nadleštva, na primer, Ribentrop ga je 23- septembra 1943. upozorio da je njegova (Kašeova) dužnost u NDH da zastupa interese Rajha (a ne NDH) i da pri tom razmišljanja o tome da li je nešto pravedno ili nije, ne smeju da igraju nikakvu ulogu... »Hrvatskoj vladi-«, posebno je naglasio Ribentrop »nije ni u kom pogledu dopušteno da nam postavlja određene za-htjeve ili da nam stavlja do znanja svoje želje i opravdane želje

viđeno da uđe i Slovenija, zapravo onaj njen deo koji »još nije bio progutan od austrijskih pokrajina Koru ške i Štajerske«, a zatim Go - rica, kao i cela Istra. Odluku. o svemu tome, što Horstenau nije znao, Hitler je bio doneo znatno pre kapitulacije Italije, a u svakom slučaju pre nego što ga je pozvao sebi na razgovor. Međutim, da mu nešto o tome kaže, nije m u ni na pamet palo...

Prema onome što je Rajner rekao Glezu fon Horstenau, kada su se sreli u Klagenfurtu (Celovcu), u novoj pokrajini politički kurs je imao da bude izrazito nemački i u njoj je smelo da bude mesta samo za »postojanje jednog nacionalizma — nemačkog«.[15]

Mada ga je, još, Rajner nastojao da uveri da nova pokrajina ima sjajne Perspektive za razvoj i da joj je osigurana blistava budućnost, Glez fon Horstenau to uopšte nije ozbiljno primio znanju. Za njega je sve to bilo manje-više prazno bulažnjenje, luk i voda, budući da je rat bio »-izgubljen i da Jos samo totalne budale pristaju da sarađuju s nama«.

4. Kontakti Nemaca i NOVJ u jesen 1943.

U jesen 1943. godine, uza sve drugo što se zbilo i zbivalo na teri- toriji koja je na papiru pripadala ustaškoj državi, došlo je i do više kontakata između nemačkih službi i predstavnika Vrhovnog štaba NOVJ, odnosno Glavnog štaba Hrvatske.[1] Glavni inicijator ovih kontakata, sa nemačke strane, bio je nemački poslanik u Zagrebu, Zigfrid Kaše.

Odmah po kapitulaciji Italije, 9. septembra 1943. godine, on je kod ministra spoljnih poslova Rajha, Joahima Ribentropa, pokrenuo pitanje obnove, odnosno uspostavljanja novih veza sa NOVJ.[*12]

[15] Na rukovodeće položaje u novoformiranoj pokrajini, Rajner je, kako je rekao Glezu fon Horstenau, bio postavio »sve same Stare austrougarske oficire i službenike«. U Sloveniji je njegov prvi čovek bio nekadašnji austro-ugarski, a potom oficir Kraljevine Jugoslavije, Leo Rupnik, po Glezu fon Horstenau »jedan od vemih Hitlerovih sledbenika«.

[1] u literaturi obieno se imaju u vidu kontakti koji su uspostavljeni leta 1942. u Ldvnu, i u proleće 1943. u Gornjem Valkufu, Sarajevu 1 Zagrebu. Prerna nemačkim izvorima i literaturi, do kontakata izmedu NOVJ i Nemaca dolazilo je i u drugun krajevima, između ostalog i u Sloveniji. Upra- vo pred stupanje u vezu predstavnika Vrhovnog štaba NOVJ sa Nemcima u martu 1943. godine, o čemu se najviše i pisalo u stranoj literaturi, predstav- nik ekspoziture Abvera u Klagenfurtu (Celovcu) treba da se sastao sa pred-stavnikom Glavnog štaiba Slovenije. Kako to tvrde zapadnonemački Istoričari Paul Leverkin (Leverkuehn — »Der geheime Nachrichtendienst der deutschen Wehrmacht im Kriege«) i Verner Brokdorf (Brockdorf — »Geheimkomandos des 2. Weltkrieges«), inicijativa za ovaj sastanak protekla je od ekspoziture Abvera. Na taj korak oma treba da se odlučila »posle saznanja da se Tito od kraja 1942. godine počeo osećati napuštenim od Rusa«. Po navodima Leverkina, već pri prvom susretu predstavnika Abvera (profesora Burgera) sa slovenač- kim partizanima, njemu je rečeno da bi »Tito pod određenim okolnostima bio spreman da obustavi borbu protiv Nemaca«. Kontakti su, međutim, odmah posle toga prekinuti. Ekspozitura Abvera u Klagenfurtu dobila je, naime, naredenje da ih prekine, »s obzirom da će Tito u najskorije vreme biti i tako i itako likvidiran« (Vuna). Pun tekst ove Kašeove poruke u: PA/AA, St. Sekr. Kroatien, Bd. 5, list 162824. Takođe i u: ADAP/E/VI/ str. 511.

»S obzirom na sadašnju situaciju«, rekao je Kaše u svojoj poruci Ribentropu, »molim da se preispita stav prema Titovim partizanima... Hrvati će u svojim proglasima zagarantovati amnestiju svima onima koji su iz nacionalnih razloga... pro- tiv Italijana otišli u šume. Naša će vojska i sama ovako pos- tupiti. Osim toga bilo bi potrebno da se, uz najširokogrudije tumačenje pojma »iz nacionalnih razloga«, ovako uradi i u Sloveniji i Crnoj Gori. Ukoliko bi i preko svega toga bilo mo- gućno da se s Titom stupi u kontakt, ja bih bio za to da se iskoristi svaka šansa koja bi mogla da dovede do obustave borbe koju on vodi protiv nas.«

U vezi sa četnicima, Kaše je poručio Ribentropu, da će »Hrvati takođe postupiti širokogrudo, pri čemu se manji incidenti ne bi mogli isključiti. S obzirom na poznati način delovanja Mihailovića i neprija- teljsku taktiku«, rekao je on dalje, »smatram da je nužna najveća opreznost. Prema hrvatskim obaveštenjima, treba da se u Ljubljani nalazi četnički vođa iz Hercegovine, Jevđević. On je u poslednje vreme pokušao da uspostavi kontakt sa nama i Hrvatima. Mislim da bi se on mogao pridobiti. U nejasnim slučajevima mišljenja sam da bi četnike trebalo razoružati«.

Zalažući se za stupanje u pregovore sa partizanima, Kaše je bio ubeden da se, upravo u uslovima nestanka Italije kao okupacione sile u NDH, ti pregovori mogu uspešno završiti i dovesti do obustave nepri- jateljstva. Ali, valja istaći, to nije bio jedini cilj koji je on hteo da ostvari. Njegova je namera bila da, kada jednom dode do obustave neprijateljstva, »razori političku i moralnu bazu« partizana putem izd- vajanja partizana-Hrvata iz opštejugoslovenskog partizanskog pokreta i njihovog sjedinjenja sa ustašama.

Koliko je Don Kihot nemačke diplomatije — kako su Kašea zbog njegove političke kratkovidosti i nerealne procene prilika nazvali ne- mački istoričari — bio uistinu uveren u sprovodivost svojih planova i realnost svojih zamisli, potvrđuje i činjenica da je on još i u leto 1944. godine smatrao da postoji mogućnost za sklapanje aranžmana sa partizanima u već opisanom smislu, posebno sporazuma sa partizanima-- Hrvatima. To je on rekao i samom Hitleru, kada ga je ovaj primio na razgovor u julu 1944. godine, mada mu je bilo dobro poznato da je upravo Hitler bio onaj koji je u martu 1943. godine, kad mu je pome- nuta mogućnost sklapanja primirja sa partizanima, razgovor o tom pi- tanju presekao, rekavši da se sa »buntovnicima ne pregovara. da se oni streljaju«.[3]

[3] Uglavnom se misli, i navodi, da je Hitler izgovorio ove reči povodom toliko poznatog telegrama Kašea ministru spoljnih poslova Ribentropu od 17. marta 1943 — da »postoji mogućnost da Tito obustavi borbu protiv Nemačke, Italije i Hrvatske i povude se u Sandžak, da bi se tamo obračunao sa čet- nicima«, itd (PA/AA/Biro St. Sekr. Kroatien, Br. 4, list 316). To, međutim, nije uopšte tačno. Ove reči Hitler je izgovorio nekollko dana ranije, kad mu je javljeno da su predstavnici Vrhovnog štaba NOVJ stigli u Gornji Vakuf (11. marta 1943) i da su podneli određene predloge za zaključenje primirja, između ostalog na bazi priznavanja NOVJ za zaraćenu stranu, itd. Hitlera je o

»Moja ukazivanja na mogućnost koja je postojala 1943. godine, da dođe do obustave borbe sa Titom«, stoji u Kašeovom izveš- taju ministru spoljnih poslova Ribentropu o ovom razgovoru sa Hitlerom, »firer je primio znanju sa primedbom da bismo, u tom slučaju, morali pustiti Pavelića da padne. Ja sam na to objasnio, da to ne bi bilo nužno, budući da ne bi bilo ni potrebno s Titom sklapati neke dalekosežne državno-političke sporazume.

Protiv mog stava, da bi i danas postojale takve mogućnosti, mada manje nego 1943. godine, i da ih ja ne bih ostavio ne- iskorišćenim, Hitler nije imao ništa protiv.. .«[*1**4]

ovome obavestio ministar spoljnih poslova Ribentrop. A do toga je došlo na sledeći način: Saznavši, 11. marta 1943. predveče, od svog ađutanta majora Mecgera, da je delegacija NOVJ stigla u Gornji Vakuf sa namerom da po- vede pregovore i o drugim pitanjima a ne samo o razmeni zarobljenika (ma- jora Strekera i drugih Nemaca), Glez fon Horstenau je, ne usuđujući se da sam odluči o započinjanju pregovora sa predstavnicima NOVJ na bazi njihove ponude (pogotovu što je general Liters odmah izjavio da u to ne želi da se upušta, budući da se radi o političkim pitanjima) pozvao telefonom svog prijatelja u RSHA, Vilhelma Hetla. Saopštio mu je tekst zapisnika koji su u Gornjem Vakufu potpisali Koča Popović (pod punim imenom), Milovan i Vladimir Velebit (obojica pod lažnim imenima) i zamolio da na najvišem mestu pokuša da vidi šta se u svemu može učiniti. Hetl je o svemu infor- misao Valtera Selenberga, nadležnog u RSHA za celokupnu obaveštajnu služ- bu u inostranstvu, a on — Ribentropa. Ovaj je celu stvar izneo pred Hitlera, koji je reagovao kako smo rekli — »da se sa buntovnicima ne pregovara, da se oni streljaju...« Posledica ovakvog Hitlerovog stava bila je da sa pred- stavnicima Vrhovnog štaba NOVJ, ni u Gornjem Vakufu, ni u Sarajevu, a ni u Zagrebu, pregovori na bazi njihovih želja nisu u stvari ni povedeni (sa izuzetkom pitanja razmene zarobljenika). Sve se svelo na razgovore pripad- nika štaba Gleza fon Horstenau i službenika nemačkog poslanika sa Đilasom i Velebitom (Popović se, još iz Gornjeg Vakufa, očevidno zaključivši da Nem- ci sa pregovorima otežu, vratio u svoju jedinicu, u Prvu proletersfeu dlviziju), pri čemu su Nemci nastojali, postavljanjem mnogih pitanja, da dođu do što više informacija o NOVJ. U razgovorima, i u Sarajevu i *u* Zagrebu, učestvo- vao je i inženjer Ot, koji je, kako Milovan Đilas navodi (»Der Krieg der Partisanen«, str. 324), u jednom času rekao, da je Hitler — ludak. O razgovo- rima u Zagrebu, u upravo pomenutoj knjizi, strana 325., Đilas kaže: »Ako se dobro sećam, ukupno su održana dva sastanka. Pod rukovodstvom jednog pukovnika... plave kose, koji je više ličio na diplomatu nego na oficira, Nemci su vodili razgovore... na niskom nivou; mi to nismo očekivali; u mojim očima bio je na taj način smanjen značaj pregovora...« Lično Glez fon Horstenau nije bio uopšte zadovoljan što je tako ispalo, a ni Kaše. Prvi put na jednoj liniji oni su pokušali da do pregovora ipak dođe. Kaše se an- gažovao za to kod Ribentropa, a Glez fon Horstenau kod svojih pretpostav- ljenih u OKW. Da bi imao nešto u rukama, neku vrstu dokaza da parti- zani ozbiljno misle sa svojim predlozima, on je preporučio — Velebitu, kad je s njim razgovarao, da partizani obustave napade na prugu Zagreb—Beo- grad (pre svega u Slavoniji), što je bilo ubrzo, za jedno kratko vreme, i uči- njeno, all što do pregovora ipak nije dovelo (niti do obustavljanja napada nemaekih trupa na jedinice NOVJ, o čemu je, *u* vezi sa obustavom sabotaža na pruzi, bilo reči).

[*] Izveštaj Kašea ministru Ribentropu od 14. 8. 1944 (PA/AA/NAK, Bd. 2, H. 301430). Vrredan je pomena podatak, da je i sam Ribentrop, u vreme kad je Kaše pokrenuo pitanje aranžmana sa partizanima pred Hitlerom, u julu 1944. godine, pitao Nojbahera da 11 takva mogućnost zaista postoji. »Ve- rujete li vi«, glasilo je Ribentropovo pitanje Nojbaheru, »da se s Titom može pregovarati?« Kad je dobio negativan odgovor, Ribentrop je postavio drugo

Kako se da zaključiti na osnovu jedne zabeleške Gleza fon Hor- stenau, Kaše se upravo posle ovog razgovora sa Hitlerom maksimalno založio za ostvarenje svojih planova, koji su se u stvari svodili na raz- bijanje narodnooslobodilačkog pokreta. (Ko mu je bio partner na par- tizanskoj strani, ne govori ni Glez fon Horstenau, niti pak iko drugi, čak ni sveznajući kapetan Hefner, koji je jedino znao da dojavi, da se među visokim ustaškim funkcionerima naveliko govori da je »već us- postavijena veza sa partizanskim vođstvom u cilju sklapanja sporazuma za slučaj da se Nemci povuku sa Balkana i iz Hrvatske«.)[5] Ta beleška, zapravo njen najkarakterističniji deo, glasi:

> »Kaše vodi visoku politiku, i on hoće, kao što je to i ranije pokušavao, da Titove ljude podeli u dva tabora. Taman kao da oni samo čekaju na ovog magarca, pa da to urade...«

Prema dokumentima koja potiču iz Kašeove lične arhive, on je, neka dva meseca po svom zahtevu da se »preispita stav prema Titovim partizanima«, krajem novembra 1943. godine, neposredno pred zasedanje AVNOJ-a u Jajcu, bio u Zagrebu »domaćin« Marijana Stilinovića, koji je doputovao u svojstvu predstavnika Vrhovnog štaba NOVJ, i s njim, preko inženjera Ota, vodio pregovore o čitavom nizu pitanja. (Jednom, u nedelju 27. novembra 1943. po podne, sreo se i lično sa »Titovim komesarom«, kako je on titulisao Marijana Stilinovića u svojim izveš- tajima. To se vidi iz jedne beleške koja nosi njegov paraf, a čiji sadržaj glasi: »U nedelju, 27. novembra po podne, posetio me je direktor Ot u pratnji Z(unjarevića). Tokom razgovora, koji je u početku teško tekao zbog zatvorenosti 2., dodirnuto je pitanje opšte situacije ovde i pri tom ukazano da ovdašnje prilike nisu odlučujuće za ishod rata. Za ishod rata nije uopšte bitno da li će dve ili više divizija stupiti u akciju. Otud se nastojanje, da se ublaži način na koji se rat ovde vodi, naro- čito u odnosu na nevina civilna lica, može samo razumeti; razmena zarobljenika bila bi samo prvi korak u tom pogledu... I ustaše su bile pomenute. 2. je odjednom oživeo i ukazao na zločine koje su ustaše počinili odmah po proglašenju NDH, naglašavajući da oni nisu bili ni- čim izazvani, već da su bili diktirani težnjom da se istrebi srpski narod u državi«.)[6]

Mada su pregovori vođeni preko Ota, Kaše je sve konce, jasno se vidi iz njegovih zabeleški, držao u svojim rukama. Ponekad, i po tri puta dnevno, sastojao se on sa Otom, da bi od njega saznao šta pred- stavnik Vrhovnog štaba NOVJ kaže, dao uputstva kakav odgovor da da na pojedina pitanja, koja pitanja treba sam da postavi i na šta, u datim okolnostima i datoj prilici, treba da obrati najveću pažnju. (Iako agent Abvera, Ot je u ovo vreme, praktično, isključivo stajao Ka- šeu na raspolaganju i bio je obavezan da u svemu izvršava njegova naređenja i drži se u svemu od njega primljenih uputstava. Ofici-

pitanje: »Smatrate li vi da je on pravi komunista?« Nojbaher je odgovorio: »Za jednog stoprocentnog iz perfektne moskovske škole! (Nojbaher, n. d-, str. 177).

[5] Izveštaj kapetana Hefnera Glezu fon Horstenau (BA/MAF, RH/31/III/

[6] Zabeleška poslanika Kašea od navedenog datuma, PA/AA/NAK, Bd.

jelno, međutim, Ot je dodeljen Kašeu tek 12. jula 1944. godine, kako to potvrduje i jedno pismo načelnika obaveštajne službe vojnog zapo- vednika Jugoistoka, pukovnika fon Harlinga.)[7]

Ovakav način vođenja pregovora, u biti ne baš najpodesniji, bio je uslovljen Kašeovim strahom da bi, ako bi se saznalo da je direktno seo za pregovarački sto sa predstavnicima NOVJ ne obezbedivši pret- hodno dozvolu za to, mogao imati teškoća sa svojim ministarstvom, zapravo sa Ribentropom lično.

U vreme najznačajnijeg kontakta između Nemaca i partizana uop- šte, u martu 1943. godine, kada se takođe bio veoma zauzeo za prego- vore sa predstavnicima Vrhovnog štaba NOVJ (i pri tom preoptimistički i nerealno procenio spremnost partizana da zaista obustave borbu s Nemcima) on je bio oštro ukoren i, osim što mu je zabranjen svaki do- dir s partizanima, malo je falilo pa da bude smenjen sa svog polo- žaja.[8] (Naročito je razljutio svog ministra, Joahima Ribentropa, kada *ili

[7] Pismo Harlinga Kašeu, PA/AA/NAK/Pol. 5, last 438219. Vrlo spreman agent, inženjer Ot je učinio velike usluge Abveru, ali i drugim nemačkim službama koje su dejstvovale na teritoriji NDH. Jedino je stajao lose sa Gestapoom, i bio mu zbog nečega sumnjiv (možda što je i sam — kako bi sc na osnovu bliskosti sa Glezom fon Horstenau smelo zaključiti ili imakar simpatisao sa krugovima u Abveru koji su bili protiv Hitlera). O tome da je Gestapo »imao nešto« protiv Ota govori i Vilhelm Hetl u pismu Peteru Brouceku u Beču od 26. novembra 1985 (Priv. arhiv P. Brouceka). U vezi sa Otom, koji je praktično organizovao prvu veću razmenu zarobljenika na teritoriji NDH u leto 1942. godine, treba reci da je on prvi doneo auten- tične vesti ne samo o jezgru NOVJ u ranu jesen 1942, već i o Titu lično. Među mnogim detaljima koje je ispričao Glezu fon Horstenau (BA/MAF, RH/ /31/III/8) bio je i taj, da mu je komandant jednog partizanskog bataljona re- kao da je on, taj komandant, jedini preživeli od celog bataljona kojeg su čet- nici napali kod Stoca. Kod ovog bataljona, prema kazivanju Ota, nalazilo se 39 nemačkih vojnika (vazduhoplovaca). Svi ti Nemci, zajedno sa zarobljenim i ranjenim partizanima, bili su streljani i bačeni u jednu jamu. U vezi sa či- tavim slučajem, Ot je još naveo (citiramo belešku o ovom njegovom kaziva- nju od 26. septembra 1942, a iz već navedenog akta u BA/MAF) da se »par- tizanski vođa« izjasnio spremnim da sve to ponovi pred nemačkim vlastima i — potpiše, a zatim da ga je isti partizanski komandant pitao da li mu je poznato da su četnici u Ljubuškom, dok su ih Italijani kamionima prebaci- vali na front, uzvikivali: »Dole Pavelić, dole Hitler, živeo kralj Petar, živeo Musolini !«

[8] Sto se u martu 1943. godine poslanik Kaše u tolikoj meri angažovao za pregovore sa predstavnicima Vrhovnog štaba NOVJ, a uprkos opštoj oceni da je »i samo tretiranje čitave stvari vrlo škakljivo«, ima više razloga. Ako se izuzme činjenica da je na njega u tom pravcu u značajnoj meri uticao Glez fon Horstenau, on je na svemu insistirao zato: a) što je bio uistinu uveren u spremnost Vrhovnog štaba NOVJ da trajno (a ne privremeno) obustavi borbu i povuče se u Sandžak, i b) što je u vezi s tim očekivao znatno poboljšanje položaja ustaškog režima, a i svoga lično. Kao što će kasnije još biti reči, upravo je u ovo vreme vojni zapovednik Jugoistoka, general-pukovnik Ler, postavio energičan zahtev da se Pavelić i ustaše odstrane s vlasti, a on, Kaše, smeni s položaja poslanika u Zagrebu i uputi na neku drugu dužnost. Doku - menta koja se tiču angažovanja Kašea oko pregovora sa predstavnicima NOVJ 1943, nalaze se u Političkom arhivu u Bonu. Jednim delom, i ne uvek pot- puno, ona su objavljena u inostranstvu Jos 1965. godine (u knjizi Horya Bros- zata o ustaškoj državi, na primer) a u Jugoslaviji, 1980 takođe jednim delom, u knjizi dr Bogdana Krizmana — »Pavelić između Hitlera i Musolinija«. O susretu delegata Vrhovnog štaba NOVJ sa Nemcima u Zagrebu, opširno go-

mu je, posle izrečene zabrane da ni po koju cenu ne stupa u vezu sa partizanima, poslao telegram, 31. marta 1943, u kojem je istakao da se u Rajhu pitanje partizana ne shvata kako treba, da je »potpuno isklju- čeno da se partizani mogu uništiti do poslednjeg čoveka vojnim i poli- cijskim merama« i da se, otud, ne bi smela tek tako odbacivati mo- gućnost za »političko rešenje« partizanskog pitanja, pogotovu što postoji dovoljno dokaza da se u »Titova obećanja« može imati puna vera).[*9] Jedini koji je tada u celom ministarstvu spoljnih poslova stao uz njega, i, potom, podržao ga u njegovim shvatanjima, bio je Werner fon Hen- tig. U aprilu 1943. godine, kada je doputovao u Zagreb u zvaničnoj pratnji jerusalimskog velikog muftije El Huseina, Hentig je, kako to kaže u svojim memoarima, u kancelariji Kašea do u detalj pregledao specijalni dosije u kojem su bile odložene sve informacije o Titu i par- tizanima. Te informacije bile su takve, da je on došao do zaključka da je »položaj Nemačke na celokupnoj nekadašnjoj austrijskoj teritoriji vrlo rđav«, da se »ni mnogo većim žrtvama ne mogu postići nikakvi uspesi« i da bi, zbog svega toga, bilo najbolje da se s Titom postigne sporazum, umesto da se on »neuspešno suzbija«. Hentig je ovaj svoj stav u odnosu na nužnost kontakata sa partizanima i pismeno obrazložio, pa i potpisao .. .[10] [11]

O toku i sadržaju razgovora između Hansa Ota i Marijana Stilino- vića, koji se, kao i pri svojim ranijim dolascima u Zagreb, predstavio kao Srećko Sunjarević (u spisima Kašea Zunjarević), Kaše je ostavio podužu i vrlo zanimljivu zabelešku,[11] vrednu, s jedne strane, zbog toga što izvanredno dobro ilustruje njegova jednostrana i puna zabluda gledanja na partizanski pokret, a s druge strane, što pokazuje kako su u stvari bile slabe pozicije Nemačke u to doba u NDH.

> »Gospodin Oto mi je«, kaže Kaše u zabeleški o kojoj je reč, »referisao 26. i 27. novembra 1943. godine, o svojim posled- njim razgovorima sa Titovim komesarem Zunjarevićem. Ovaj je ponovo pokrenuo pitanje sklapanja primirja ... Ot se sa 2unjarevićem dogovorio da se sredinom decembra ponovo sretnu u Titovom glavnom štabu radi daljih pregovora o razmeni zarobljenika. Van sumnje je da su partizani za ovaj odlazak Ota u njihov Stab zainteresovani i iz drugih razloga. Te razloge trebalo bi tražiti u njihovoj težnji da na neki na-

vori Mišo Leković (»Martovski pregovori 1943«, Beograd 1985, izdanje »Narod- ne fcnjige«). Leković navodi i Titove reči iz vremena kad su vođeni razgovori sa Nemcima, da se tu nije radilo »-ni o kakvom primirju, nego samo o obustav- ljanju napada na jednog neprijatelja dok se obračunamo sa

[10] PA/AA, Büro St. Se 1r., Kroatien, Bd. 4, list 361. — Up. i: Hory und Broszat, n. d., str. 144—145.

[11] Up. W. Hentig, Mein Leben, str. 357.

[1] PA/AA/NAK, Bd. 10a/l. Tekst ove Kašeove zabeleške o pregovorima sa Stilinovićem (Zunjarevićem) objavljen je i u ADAP/E/VII, str. 209, ali ne u potpunosti. Stošta je izostavljeno, između ostalog — postignuti sporazum o otkupu konja za nemačku vojsku na teritoriji »ugroženoj« od partizana, raz govori o izvozu drveta, itd.

čin dođe do uspostavljanja mira. Za ovaj odlazak u Titov Stab je sam preporučio Otu da, kao i prilikom njegovih ranijih od- lazaka, nikoga ne vodi sa sobom. Svaki pratilac, koji je parti - zanima nepoznat, morao bi da izazove sumnju kod partizana i to bi moglo da se štetno odrazi na otvorenost razgovora. Ot mi je ispričao, da su se prilikom njegovih poslednjih odla- zaka do partizanskih predstraža u Pisarovini, u njegovoj prat- nji, presvučeni u uniforme Vermahta, nalazili SS-vođa, ober- šturmbanfirer Herman, haupšturmfirer Lange i oberšturmfirer Meissner. Oni su se upustili u razgovor sa starešinama parti- zanskog bataljona na predstraži, čak su napravili i nekoliko snimaka. Neki značajniji uvid u partizanske redove oni, na- ravno, nisu mogli dobiti. Partizani su se... prema njima od- nosili s velikim nepoverenjem i preduzeli su sve mere predo- strožnosti, tako da oni nisu mogli ništa da saznaju...«

Prema zabeleški Kašea, Ot i Stilinović su pregovarali u Zagrebu t o sledećim temama:

— o otkupu 9 do 10 hiljada konja za potrebe nemačke vojske na teritoriji »ugroženoj« od partizana,
— o izvozu već posečenog drvetu i spremnog za eksport,
— o otpremi hlora iz Elektro-Bosne za nemačku farmaceutsku in- dustriju.

Stilinović je, kako Kaše kaže, dao prineipijelnu saglasnost za otkup &onja za nana&u vojsku, štaviše obećao je trtieati i na seljake u tom smislu, ali da je postavio uslov da »dve, do dve i po hiljade konja bude njemu predato za potrebe partizana«. I za izvoz drveta, Jkoje je preduzeće »Slavex« nameravalo da uputi dalje u Švajcarsku, - Stilinović (treba da) je dao svoju saglasnost, dok je dozvolu za transport hlora uslovio odobrenjem Vrhovnog štaba NOVJ.

U svojoj zabeleški Kaše navodi i neke informaeije koje su se ti- •cale engleske vojne misije pri Vrhovnom štabu NOVJ, kao i same re- organizaeije partizanske vojske.

»Sada se, prema Otovom kazivanju, u Titovom glavnom štabu nalaze sledeći engleski oficiri: major Johns,[12] Kanadanin, kape- tan Evans, kapetan Hinter... Major Forester treba da se sada nalazi u Sloveniji. Major Johns treba da je odleteo u Stab generala Ajzenhauera (Eisenhower), da bi, po nalogu Tita, od ovog bezuslovno zahtevao da se invazija na istočnoj obali Jad- rana ne sprovodi bez prethodne Titove saglasnosti. Tito lično treba da je i sada, kao i ranije, protiv iskreavanja.

Titovi partizani su sada organizovani u pet armijskih kor- pusa. Plan o tome dobiće se, po svoj prilici, sredinom de- [12]

[12] Reč je o britanskom majoru koji se padobranom spustio kod Zvornika 17. aprila 1943.

cembra. Peti korpus pod komandom Dapčevića sastavljen je iz nekadašnje Pete i Osme crnogorske brigade i treba da broji 12 hiljada ljudi. Treba da je dobio od italijanske mornarice kompletnu opremu za 3 hiljade ljudi.«

Zabeleška koja se ovde citira sadrži i uputstva koja je Kaše dao Otu za vođenje razgovora sa Marijanom Stilinovićem. Tu se kaže:

— da on, Ot, može uvek ponovo da naglašava da Nemačka nema nikakvih namera da anektira hrvatske, srpske, crnogorske ili albanske oblasti,
— da nemačke trupe moraju da budu prisutne u pomenutim oblas- tima zbog preteće anglo-američke invazije, s jedne strane, kao i zbog samih partizana, s druge strane,
— da Nemačka ne može sebi dozvoliti da oblasti o kojima se go- vori budu, zbog uplitanja stranih sila, baza za njeno ugrožava- nje i uznemiravanje,
— da o nekom značajnijem slabljenju snaga na Istočnom frontu zbog angažovanja nemačkih trupa u Jugoslaviji ne može biti ni reči, već i zato što su u pitanju brojčano slabe jedinice.

Poslanik Kaše je posebno naložio inženjeru Otu da Marijanu Stilinoviću skrene pažnju na sledeće:

— da je potrebno da Tito »samo obustavi borbu protiv Rajha i protiv sada postojećeg reda«, pa da u zemlji zavlada mir,
— da Titovim ljudima treba reći, ako pokrenu pitanje federativnog uredenja Jugoslavije, da je to stvar mirovnog ugovora i, sem toga, da bi oni morali imati pred očima da je jugoslovenski primer već jednom poltazao da se različiti narodi ovog prostora teiko mogu održati u jednoj (zajedničkoj) državv
~
~~
— da je Rajh vodio računa o stremljenjima pojedinih naroda i da je (zato) svakom od njih priznao pravo na vlastitu državu,
— da, na kraju, ništa ne stoji na putu što bi sprečavalo da se Ti- tove pristalice uključe u ovaj red i pozitivnim radom angažuju na ostvarenju bolje budućnosti.

Kase je još zahtevao od Ota da prenese Marijanu Stilinoviću, od- nosno partizanskim vodama, da »upravo partizani snose glavnu krivicu za propadanje i bedu naroda«. Kao primer za tu svoju tvrdnju, on je naveo slučaj sa izgradnjom puta od »nemačke granice preko Varaždina do Sesveta«. Nemačka je, rekao je on, za izgradnju ovog puta anga- žovala svoje inženjere, mašine, radnike i novac, i završila skoro 75 odsto posla. On, Kaše, bio je spreman da odobri da rukovodstvo grad- nje sklopi sporazum sa lokalnom partizanskom grupom u cilju potpunog završetka druma. Do razgovora u tom smislu je i došlo, i partizani su dali određena uveravanja, ali ih nisu održali. Naprotiv: bande su uniš- tile skupe mašine i sprečile završetak radova, štaviše one su svojim prepadima ugrozile Nemce koji su na putu radili, a jednog rukovodioca su ubili. Takvi primeri, nalagao je Kaše svom povereniku da naglasi prilikom svojih razgovora sa Stilinovićem i drugim Titovim ljudima,

»napadno pokazuju« koliko Nemci mogu malo da poklone vere izjavama partizana.

Poslednje što je Kaše u svom uputstvu, koje je trebalo, po njegovom mišljenju, da kod partizana »probudi nadu da oni mogu ostvariti svoje ciljeve na jeftiniji način nego što je vođenje rata«, rekao Otu, bilo je: »Ako razumne glave iz Titove okoline uistinu žele da narodima koriste, one bi hitno morale da promene svoje držanje pre nego što bi se i poveli ozbiljni pregovori«.

U isti mah, dok je Ot, po citiranim uputstvima vodio razgovore sa Marijanom Stilinovićem (ako se, kao izvanredno inteligentan i obrazovan, a nadasve spreman obaveštajni oficir, slova tih uputstava uopšte i držao), Kaše je, a da Ot o tome nije imao ni pojma, u najvećoj tajnosti bio angažovan na ostvarenju jednog specijalnog plana. Taj plan se ticao zarobljavanja Josipa Broza Tita. Citiraćemo poverljivi izveštaj iz kojeg se to vidi, a koji je on uputio ministru spoljnih poslova Rajha, Ribentropu, 10. decembra 1943. godine.[13]

> »... Meni dobro poznati poručnik Bockl[14] (Bekl)«, kaže Kaše u tom izveštaju Ribentropu, »koji je jedno vreme u činu majora bio aktivan u Hrvatskoj i koji je i pre kao i danas bio od mene naročito podržavan, prekomandovan je ovamo iz divizije »-Brandenburg-« zajedno sa jednom četom Hrvata, stavlje-nom mu na raspolaganje od poglavnika radi specijalne obuke za borbu protiv partizana. Ovi Hrvati su zasad pripadnici nemačke vojske.
>
> Bekl ima nalog da zarobi Tita. Ne obaveštavajući Lorkovića ovome (da Bekl ima nalog da zarobi Tita), ja sam kod njega izdejstvovao da Bekl, radi obuke za borbu protiv partizana, formira posebnu jedinicu u okviru hrvatske žandarmerije... To će biti Beklu vrlo vredna dopuna u ljudima potrebnim mu za izvršenj e nj egovog zadatka ...
>
> Ja sam Bekla povezao sa čovekom koji mi obezbeđuje vezu sa Titovim glavnim štabom, gospodinom Otom, ali ne upozna- vajući ovoga sa Beklovim zadatkom. Pošto će on sredinom ovog meseca (decembra 1943) po svoj prilici biti u mogućnosti da poseti Titov glavni Stab, smela bi se od toga očekivati znatna pomoć Beklu za izvršenje postavljenog mu zadatka. Sam Ot mora i dal je da ostane u ulozi posrednika za razmenu zarob- ljenika u očima svojih poznanika u Titovom glavnom štabu.«

Prema dnevniku Gleza fon Horstenau, u izvršenju ovog plana bilo je predviđeno da učestvuje, kao desna ruka Bekla, i poznati ustaša

[11] PA/AA/NAK/Bd. 2, 552/43.

[14] Bekl (Bockl) Fric (Fritz), Austrijanac (rodom iz austrijske Koruške), dobar poznavalac srpskohrvatskog jezika, specijalista za diverzije, pripadao dugo Abveru II (odeljenje za sabotaže i dr. u inostranstvu). O njemu piše i S. Odić, Neostvareni planovi, str. 210, 213 i dalje.

Maks Luburić, što bi dozvoljavalo da se zaključi da je čitav plan bio u stvari zajedničko delo poslanika Kašea i Ante Pavelića. (»Kaše mi je ispričao u poverenju«, kaže Horstenau o tome, »da masovni zločinac Luburić radi zajedno sa Beklom na uklanjanju Tita lično. Neka im se Bog smiluje, ali to im sigurno neće poći za rukom.«) Od celog plana, međutim, nije bilo ništa. Sve je iznenada palo u vodu, a zbog Bekla, koji je svog komandanta, Pfuhlsteina, zapovednika divizije »Branden- burg«, optužio za defetističke izjave u Banjaluci i, zbog klevete, uhap - šen i izveden na sud.

Nezavisno od Kašea, u novembru i decembru 1943. godine, i Glez fon Horstenau je vodio pregovore sa predstavnicima Vrhovnog štaba NOVJ. Ti pregovori su se ticali zaključenja posebnog sporazuma o stalnoj razmeni zarobljenika, ali, što je bilo najglavnije, i o statusu zarobljenika, koji su, kako su to zahtevali predstavnici NOVJ, a za šta je, bez daljeg, bio i Glez fon Horstenau lično, trebalo da budu tretirani u duhu međunarodnih propisa o ratnim zarobljenicima. (Inicijativa da se pregovori povedu u ovom smislu potekla je od vrhovnog štaba NOVJ. Još u julu 1943. godine Glezu fon Horstenau je dostavljena pismena po- nuda u ovom pravcu.)[15] Konačno, u decembru 1943. godine, sporazum je bio postignut i trebalo je, kako se vidi i iz jednog akta ministarstva oružanih snaga NDH[16] od 28. decembra 1943, još samo da bude potpi- san, da bi se mogao sprovoditi. (Prema postignutom dogovoru, trebalo je u stvari da budu sklopljena dva pismena sporazuma: jedan između NOVJ i Gleza fon Horstenau kao predstavnika nemačke vojne sile u NDH, a jedan između NOVJ i ministarstva oružanih snaga NDH.) Do potpisivanja sporazuma, međutim, nije uopšte došlo, i to uglavnom zato što su pretpostavljeni Gleza fon Horstenau — u prvom redu ta- dašnji vojni zapovednik Jugoistoka, feldmaršal fon Vajks — koji inače nisu imali ništa protiv razmena zarobljenika kao takvih, zauzeli stav da bi potpisivanjem sporazuma NOVJ bila i de jure priznata za za- raćenu stranu — u duhu medunarodnog prava. (Na ovu »opasnost« upo- zorio je Herman Nojbaher, zadužen za organizovanje borbe protiv ko- munizma na Jugoistoku, Jos 19. novembra 1943. godine, kada je prvi put saznao da se Glez fon Horstenau nosi mišlju da jedan takav spo- razum zaključi sa Vrhovnim štabom NOVJ.) Ali, ako sporazum i nije »verificiran« on nije de facto ni odbačen. Što je tako ispalo, zasluga pripada Glezu fon Horstenau... Da bi sačuvao svoj obraz i prema partizanima i prema predstavnicima domobrana, kojih se sporazum takođe ticao, kao što smo rekli, da bi održao zadatu reč, do čega mu je oduvek bilo mnogo stalo, on je izveo čitav jedan manevar. Pozi- vajući se na odluku Hitlera da se zarobljeni partizani više ne streljaju (koja kao posebno naređenje nije nigde objavljena, ali o kojoj je Glez fon Horstenau bio informisan), a i na naređenje samog fon Vajksa (koji je ovaj izdao na insistiranje Nojbahera) od 23. decembra 1943. godine o vršenju odmazdi — po kojem više nije bilo obavezno vršiti odmazde za poginule Nemce, pogotovu ne po ključu 100, odnosno 50 *

*

lica za jednog poginulog, odnosno ranjenog Nemca[17] —* on je fon Vajksa„ s kojim se »još moglo razumno razgovarati«, ubedio u korisnost sklop- Ijenog sporazuma sa NOVJ po samu nemačku vojnu silu. Fon Vajks je na to, i sam mišljenja — kako se to iz njegovog dnevnika vidi — da partizani nisu nikakve bande, već vojska po svim propisima, dao uputstvo svom šefu obaveštajne službe, fon Harlingu, da obavesti sta- rešine svih jedinica da se prema zarobljenim partizanima odnose u duhu postignutog dogovora. Posle svega toga, a bez udaranja na velika zvona, sporazum o zarobljenicima sa NOVJ počeo se sprovoditi u pu- nom smislu te reči — taman kao da je bio i potpisan. Razmene za- robljenika počele su se vršiti redovno, i uvek u Pisarovini, kako je bilo dogovoreno. Za razmene, kod Nemaca, bio je nadležan pripadnik štaba Gleza fon Horstenau, zonderfirer inženjer Vilibald Nemeček (Willibald Nemecek), koji je dotle obavljao dužnost tumača i referenta za štampu.

Nemeček je bio neka vrsta Zagrepčanina. (Rođen je u Zagrebu 1906.) U glavnom gradu Hrvateke, gde mu je majka radila kao knjigo- vođa u nekoj firmi, živeo je, posle školovanja u Beču, do 1939. go- dine, kada je pozvan u vojsku, u Rajh. Nakon obuke u Osnabruck-u, prekomandovan je u prevodilačku četu, a odatle je, na kraju, sti- gao u Stab Gleza fon Horstenau u Zagrebu.

> »Posle inženjera Ota«, kaže Nemeček u izjavi od 10. septembra 1981. godine, datoj referentu za specijalne fondove u Ratnom arhivu u Beču.[18] »ja sam bio određen da sa belom zastavom odlazim na partizansku teritoriju i tamo pregovaram... Sa- obraćao sam sa Marijanom Stilinovićem, dr Josipom Brnčićem, Borisom Bakračom, šefom OZN-e i kasnijim ministrom gra- đevina.
>
> Razmena zarobljenika vršena je u Pisarovini, na partizanskoj teritoriji. Odlazio sam do Stencina, gde je u stvari razmena i obavljana. Jednog dana pregovori, onda razmena spiskova, do- govor, pa traženje ljudi (često i u ustaškim logorima). Sve je bilo skopčano s velikim teškoćama.
>
> Glez fon Horstenau je intervenisao sa znanjem OKW, ali je od- govomost padala na njega.
>
> Pre svega zamenjivani su nemački piloti, koji su se prinudno morali spustiti. Razmena je vršena 1:1, do 1945. godine. Otpri- like po 2 hiljade ljudi s obe strane je razmenjeno. Ustaše nisu razmenjivane, malo i domobrani. SS-pripadnici su likvidira- ni...«

Iznoseći da je između Gleza fon Horstenau i poslanika Kašea »stalno dolazilo do borbe« zbog ustaških zločina i opisujući da je, od- lazeći na partizansku teritoriju, bio dvaput ranjen (jednom kad je naišao na minu, a drugi put kad su slovenački partizani kod Rakovog

[17] Up. Nojbaher. n. d., str. 140.

■ Peter Broucek (priređivač za štampu memoara Gleza fon Horstenau[A]

potoka greškom napali grupu koju je predvodio i u kojoj se nalazio> i Boris Bakrač, koji mu je tada mnogo pomogao — Nemeček je u svojoj izjavi rekao još i ovo:

> »Tu i tamo, sa mnom su u Zagreb išli prerušeni partizanski. rukovodioci, jer se neki zarobljenici, iz straha da ne budu likvidirani, nisu hteli deklarisati kao partizani...«

S obzirom da je razmena zarobljenika negde od početka 1944. go- dine bila stvar Glavnog štaba Hrvatske, a ne više Vrhovnog štaba NOVJ, Glez fon Horstenau je, kako to izjavljuje i Nemeček, došao u kontakt sa više visokih predstavnika hrvatskih partizana. Te kontakte, međutim, nije obezbeđivao Nemeček, već inženjer Ot, koji je, mada sa razmenama zarobljenika nije više imao ništa, češće odlazio u Pisa- rovinu i, kako to Nemeček izričito kaže, »vodio nasamo posebne raz- govore sa partizanskim rukovodiocima«, a neke od njih odvodio i Glezu fon Horstenau u Zagreb ...

Među partizanskim rukovodiocima, s kojima je inženjer Ot vodio odvojeno razgovore, nasamo i u četiri oka, nalazio se, prema Neme- čekovom tvrđenju, i Andrija Hebrang, prva ličnost u tadašnjem štabu Hrvatske. (Da li je Ot te razgovore vodio po nalogu Kašea, u čijoj se službi u stvari nalazio, ili po želji Gleza fon Horstenau — o tome Neme- ček ništa ne kaže. Vrlo je lako mogućno, međutim, da je Ot to činio po nalogu obojice. Ako bi to bilo tačno, onda bi to bio jedan sasvim nov momenat u inače ne baš sasvim jasnom slučaju Andrije Hebranga i, štaviše, ključ za potpuno razumevanje reči Gleza fon Horstenau, da »Kaše... hoće da Titove ljude podeli u dva tabora«). Da je Hebrang, kad sa Otom, a kad sam odlazio u Zagreb na razgovore sa Glezom fon Horstenau, odnosno sa obaveštajnim oficirom njegovog štaba, nekadaš- njim bankarskim službenikom fon Potom (Pott) bilo je poznato Jos dvo- jici bliskih saradnika Gleza fon Horstenau — kako se vidi iz njihovih izjava datih u Beču — ađutantu majoru Mecgeru i računovođi Engelbertu Tojfelhartu[19] (Teufelhardt), od 1943. godine zaduženom za održavanje kon- takta između Gleza fon Horstenau i nadbiskupa Stepinca, odnosno njego- vog sekretara Jaskovića. Prema Mecgerovim rečima, Hebrang je dobio odi fon Pota specijalnu legitimaciju za ulazak u Zagreb i slobodno kretanje po njemu (navodno na ime Ivana Jurišića), a fon Pot, opet, od Hebranga, nekakvu trouglastu propusnicu za odlazak na partizansku teri- toriju...

Sta je bio predmet razgovora koje su vodili Hebrang i Glez fon Horstenau, odnosno Hebrang i fon Pot, pomenuti saradnici Gleza fon Horstenau ne znaju, jer nisu tim razgovorima prisustvovali. Moglo. bi se pretpostaviti, međutim, i to sa priličnom sigurnošću, da su se ti razgovori ticali pregovora sa predstavnicima Hrvatske seljačke stranke, a možda i sa Lorkovićem, o objedinjavanju snaga za slučaj povlačenja

[19] KAW/B-67, bez broja. Tojfelhart, pravnik inače, doslovno kaže, da je »ministar Herban(g) pregovarao (verhandelte) sa Glezom...«

memačke vojske iz NDH, odnosno iskrcavanja Anglo-Amerikanaca na obalu Jadrana.

Sam Glez fon Horstenau o tome nigde ništa ne piše.[20] On čak nigde, u svojim silnim beleškama — uključujući i one koje su nastale u zarob- ljeništu, odnosno u zatvoru u Augsburgu i Nirnbergu — i ne pominje Andriju Hebranga (niti ijednog drugog predstavnika partizana s kojim se sreo, čak ni Marijana Stilinovića, kome je — kako se pouzdano zna — lično predao propusnicu za slobodno kretanje Zagrebom). Zašto — teško je reći. Mogućno je da je on tako postupio iz urođene mu op- reznosti, a možda iz straha — s obzirom da je u to vreme bio pod izvesnom prismotrom Abvera, onih ljudi koji su u ovoj organizaciji i)ili verni Hitleru, a i pod lupom Pavelića i Kašea. (Kako se vidi iz njegovog dnevnika, Abver je, upravo tada, bio »veoma zabavljen« njegovom ličnom sekretaricom, za koju su se bili proneli glasovi da preko ljubavnika, jednog domobranskog oficira, održava tajne veze sa partizanima i prenosi im vesti i obaveštenja za koje bi saznala od ••Gleza fon Horstenau...) Nije nimalo isključeno, međutim, da on nije ostavio ništa zabeleženo zbog samog Hebranga, da mu, kojim slučajem, ne bi naškodio. U prilog ove eventualnosti govori slučaj Vladimira Ve- lebita, s kojim je on imao prilike (u martu, odnosno aprilu 1943) da se ne samo sretne, već i da vodi duže razgovore (u prisustvu uglavnom svog adutanta, majora Mecgera). Mada je dobro znao i ko je Velebit, i šta je, i kako mu glasi pravo ime, on ga u dnevniku, u rečenicama koje su mu se očevidno >K)tele«, pominje samo uzgred i pod lažnim ime- nom — imenom Petrovića ...

> »Sa izvesnom nelagodnošću«, kaže Glez fon Horstenau u zabe- lešci o JVelebitu, sačinjenoj pred sam početak nemačke ope- racije 'Švarc[1], »mislim na našeg 'prijatelja' Petrovića, iz štaba partizanskog vode Tita, koji se pojavio kod nas zbog pregovora o razmeni zarobljenika kao i zbog slavonskih partizana. Bio je to jedan 35-godišnji čove k, u civilu, advokat u Zagrebu, koji je (Zagreb) napustio zato što mu je pretila opasnost da bude uhapšen od ustaša i otišao da podeli neizvesnu sudbinu partizana. On je bio pravoslavac, govorio je dobro austro-ne- mački i, kako se ispostavilo, bio je sin, unuk i praunuk aus- trijskih oficira. Svojih prvih petnaest godina na zemlji proveo je u Beču. Mecgeru i meni poverio je svoje pravo ime. U našoj feldkomandanturi imao je obezbeđen dobar smeštaj i hranu i

[20] Susreti i kontakti Gleza fon Horstenau sa Andrijom Hebrangom, za koga nemački autor Franc Borkenau tvrdi da je »hteo natrag prema politici Kominterne iz 1924. godine, kada je Zinovjev ^podržavao hrvatski separatizam«, tumače se u jugoslovenskoj literaturi i štampi na razne načine. Navodi se, na primer, da je Glez fon Horstenau imao »velike planove« sa Hebrangom, posebno u vezi sa stvaranjem »-nekakve svojevrsne katoličke federacije«, a zatim da je bio upućen u Hebrangovu obavezu datu ustasama. Pošto se, za upravo pomenuta tvrđenja, odnosno navode, uopšte ne ukazuje na izvore, odnosno odgovarajuća dokementa, teško je o njima uopšte nešto ozbiljnije reći.

bilo mu je potpuno slobodno da posećuje svoje roditelje (. . .) Da ne ulazim u detalje, iz svega ovoga mogla se napraviti neka politika, s kojom je izuzetno i Kaše bio saglasan. Ali, šta se uopšte može uraditi kad se svako u sve meša...«

5. Himler i SS na sceni NDH

Godina 1943. bila je i godina u kojoj se, u NDH, osetila svom svo- jom težinom ruka rajhsfirera SS Hajnriha Himlera. U nameri da od ustaške države stvori isključivu interesnu sferu SS, u kojoj Pavelić, čije su svrgavanje s vlasti najenergičnije zahtevali vojni krugovi, uop- šte ne bi imao šta da kaže, ali ni ministar spoljnih poslova Rajha, on je predložio da se u oblastima »oslobodenim od partizana« tokom ope- racije «-Vajs« instalira nemačka policija, odnosno žandarmerija[1] — budući da u zemlji »praktično nema policije«, a da »ustaše predstav- ijaju razbojničku bandu«[1 2]. Sa ovim svojim predlogom on je bez pro- blema prošao kod Hitlera, i ovaj je, 10. marta 1943. godine, izdao uput- stvo za »konačno umirenje oblasti oslobodenih od komunista«, u kojem je istaknuto: da oblasti »oslobođene« od partizana ostaju do daljeg nemačko operaciono područje i da, u cilju njihovog »konačnog osigu- ranja i umirenja«, rajhsfirer SS (ima da) angažuje policiju pod ko- mandom svog specijalnog opunomoćenika[3].

Skoro u isti čas kada je Hitler potpisao ovo uputstvo, Himler je za svog »specijalnog opunomoćenika« u NDH odredio SS-brigadefirera Konstantina Kamerhofera. On je bio Austrijanac, poreklom iz austrijske Stajerske, u svoje vreme istaknuti vođ »-Hajmatšuca-« u svom zavičaju. U septembru 1931. godine angažovao se u puču protiv legalne austrij- ske vlade i učestvovao je u puškaranju sa radnicima-socijaldemokrati- ma, kojom prilikom su dva radnika ubijena. Kao nacionalsocijalista, godine 1934, kada je ubijen kancelar Austrije Engelbert Dolfus, takođe se našao u redovima pobunjenika. Po ugušenju pobune, potražio je spas u bekstvu u Jugoslaviju ...

Već krajem marta 1943. Kamerhofer je sa svojom pratnjom stigao u Zagreb. Bio je snabdeven svim mogućnim ovlašćenjima i držao se kao pravi mali kralj. Ono što ga je kod pojedinih ustaških funkcionera činilo naročito atraktivnim i privlačnim — bio je novac. On je, u buk- valnom smislu te reči, bio pun novca i imao je naredenje da ga ne štedi, već da ga bez mnogo ustezanja koristi za podmićivanje uticajnih ustaša. (»Meni je iz sasvim pouzdanog izvora poznato«, stoji u izveštaju poslanika Kašea u vezi sa tim, »da je rajhsfirer SS dao nalog grupen- fireru Kamerhoferu da uz pomoć novca zadobije više ustaške vođe. U tu svrhu treba da su mu stavljena na raspolaganje dva »niliona ma -

[1] Prema zabeležci generala Varlimonta od 4. marta 1943 (LA/MAF, RW, 4/V, 668), Himler je »-uskočio« sa svojim predlogom u momentu kada je bio zauzet stav u OKW da se »radi unutrašnjeg jačanja hrvatske države i umi - rnija oblasti u kojima su vođene borbe, odoždo izgradi nemačka vojna up- rava«.

[2] Himler u razgovoru sa Kajtelom, BA/MAF, RW, 4/V, 668.

[3] ADAP/E/V/ str. 385, dok. 194.

raka...« Navodeći da su ustaški funkcioneri i tako odani Rajhu, i da bi oni i bez novca činili ono što eine, Kaše je još rekao da je očigledno da Himler nastoji da ustaše veže za SS, što nikako nije u skladu sa opštenemačkom politikom[4])

Kako je ustaškoj vladi bilo saopšteno, žandarmerija koju je Kamerhofer imao da formira, trebalo je »samo« da bude »produžna ruka ne- mačkih okupacionih trupa«, što uopšte nije bilo tačno. Ona je, prema Himlerovoj zamisli, i Hitlerovom odobrenju, imala da postane, vreme- nom, jedina merodavna egzekutivna vlast u NDH.

Pavelić je odmah osetio šta se iza svega toga krije. Njemu to nije bilo uopšte pravo i razgovor koji su s njim, tim povodom, vodili Glez fon Horstenau i Kamerhofer »ispao je vrlo težak«. Očajan, i to ne samo na izgled, on je u jednom času otvoreno rekao da u uspostavljanju nemačke žandarmerije u NDH vidi okrnjenje jednog od osnovnih su- verenih prava svoje države. (To je, u formi zabeleške koju je predao državnom sekretaru u ministarstvu spoljnih poslova fon Vajczekeru (Weizsacker) 12. aprila 1943., izjavio i Mile Budak, u to vreme poslanik NDH u Berlinu. »Stavljanje hrvatske žandarmerije pod nemacku«, re- čeno je u belešci »čak ako se to i najelastičnije shvati, nije spojivo sa državnim suverenitetom i moralo bi već i iz ovog razloga da dovede hrvatsku vladu u najtežu krizu; jedno takvo podredivanje bilo bi do- brodošlo neprijateljskoj propagandi, koja bi u tome, na jednoj strani, videla kraj hrvatske nezavisnosti, a na drugoj strani bi za sve mere što se preduzimaju za održanje javnog reda i sigurnosti... učinila odgovornim nemački Rajh; jedno takvo podredivanje moralo bi na kraju imati teške spoljnopolitičke posledice po Hrvatsku...«, budući da bi to Italija protumačila »kao odricanje od hrvatskog suvereniteta«, što bi ponovo dovelo u pitanje granice izmedu Hrvatske i Italije[5]-«.) Ali, u makazama u kojima se nalazio, on je posle svega »-legao na rudu«. Pri- stao je na sve što se od njega zahtevalo i, 24. aprila 1943, stavio je potpis ispod protokola[6] kojim je bilo i formalno potvrđeno osnivanje nemačke žandarmerije u NDH. Čak je bez primedbe prihvatio i tekst zakletve, koju su budući pripadnici žandarmerije imali da polože — prvo Adolfu Hitleru, pa tek onda njemu ...

Prema planu izrađenom u Himlerovom glavnom štabu, polieijske trupe koje je Kamerhofer imao da obrazuje trebalo je da obuhvate *2Q* hiljada ljudi, od čega 14 do 15 hiljada Hrvata, a 4 do 5 hiljada folks- dojčera i 2 hiljade Nemaca iz Rajha.

Za svoje sedište Kamerhofer je izabrao Osijek, središte folksdojee- ra, koji su u celini bili stavljeni pod njegovu nadležnost i komandu. Tamo ga je, odmah po ustoličenju, posetio i Glez fon Horstenau.

»Mecger i ja odleteli smo tamo... i obišli jednu kasarnu. Ta-
mo su stajali, na jednoj strani, tek zavrbovani Hrvati, prljavi,

[4] PA/AA. St. Sekr. Kroatien, Bd. 4, Br.
[5] ADAP/EV/, Str. 576—578.
* BA/MAF, RW/4/V/668.

u ritama, izgladneli. Među njima se nalazio i jedan domobran- ski kaplar u punoj uniformi, ali bez obuće. Cipele su mu, pre nego što je krenuo iz svoje jedinice, za svaku sigurnost odu- zeli, da ih kojim slučajem ne bi prodao na putu u svoju novu komandu. Na svoj zajedljivi humoristički način, Mecger mi je došapnuo: 'Svi ovi ovde biće kroz šest nedelja oči zakona!'

Na drugoj strani bili su postrojeni Hrvati koji su upravo na- vukli na sebe nove, plave nemačke policijske uniforme, i nisu ostavljali los utisak. Ali kad smo se sa njima upustili u raz- govor, saznali smo za nečuvene ljudske drame do kakvih nije došlo ni u jednom ratu kao u ovom, zahvaljujući zločinačkoj fantaziji nekolicine herostrata. Da li je ikada i jedna nacija tako užasno i — pre svega — tako glupo postupila kao na- cija Getea i Betovena ...«

Kamerhofer je, kako je to Glez fon Horstenau podvukao, u svoju policiju primao bukvalno svakog. Njemu je bilo važno da što pre dostigne propisani broj, a što se tiče kvaliteta ljudstva — to mu je bila poslednja briga.

Prvobitno, Kamerhofer je imao da obezbedi policijsku posadu za pet »policijskih oblasti«: 1. oblast sa gradovima Osijek — Vukovar — Nova Gradiška — Brod; 2. oblast Sarajevo — Tuzla — Travnik — Mostar — Dubrovnik — Omiš; 3. oblast Banjaluka — Jajce — Petrinja; 4. oblast Knin — Bihać — Gospić — Senj; 5. oblast Zagreb — Karlovac — Ogulin — Varaždin — Bjelovar.

Himler je, prema ovome, u stvari obezbedio uslove da pre- ko Kamerhofera uzme celokupnu policijsku mrežu u NDH pod svoje i, u krajnjem bilansu, od ustaške države napravi karikaturu, svede je na »ragu, na kojoj se više uopšte ne može jahati«, kako se to izrazio Glez fon Horstenau.

Pre nego što je, međutim, Kamerhofera i uputio u Zagreb, Himler se, u cilju ostvarenja svojih planova za stavljanje NDH pod protekto- rat SS, postarao da se SS-divizija »Princ Ojgen«[7] prebaci na teritoriju

[7] SS-divizija »Princ Ojgen« (Prinz E ugen), 7. SS-divizija, formirana je u februaru 1942. Ljudstvo — Svabe iz Banata, a vođstvo — folksdojčeri iz Erdelja. Prvi komandant je bio Artur Pieps, kolega Gleza fon Horstenau sa generalštabne škole u Beču. Važio za sposobnog organizatora i »vojnog peda- goga«. Sin lekara, on je bio oficir po pozivu. U prvom svetskom ratu, kao oficir u 32. diviziji, učestvovao u ratu protiv Kraljevine Srbije (do pred po- četak rata službovao u Osijeku i Sarajevu). Kao komandant nacionalne (bele) garde, učestvovao u ugušenju revolucije (Bele Kuna) u Madarskoj. Od 1918. do 1941. bio rumunski oficir, komandant 1. rumunske planinske brigade, a od tada — pripadnik SS. U septembru 1944, kad je avionom prebačen iz Bu- dimpešte u Erdelj, izgubio mu se svaki trag.

ustaške države. To mu je bilo važno iz više neposrednih razloga, a izmedu ostalog i zato da bi uz njenu pomoć mogao da formira jednu diviziju od Muslimana iz Bosne i potpunije privede SS-u folksdojčere iz Bosne i drugih krajeva NDH.[8] (Na folksdojčere u Bosni i Hrvatskoj, glavna uprava SS bacila je oko još u aprilu 1941, odmah po proglaše - nju ustaške države. Već 18. aprila 1941. stigla je u Zagreb specijalna regrutna komisija SS, pod komandom šturbanfirera Hansa Hausera, i uz formalnu saglasnost Slavka Kvaternika počela sa radom. Ali svi potrebni uslovi za masovno uključivanje folksdojčera iz NDH u SS -- jedinice, stvoreni su tek u leto 1942. godine, posle usaglašavanja sta - vova Glavne uprave SS i ministarstva spoljnih poslova Rajha, koje je imalo i funkciju pokrovitelja ustaške države. Krajem novembra 1942, regrutovanje folksdojčera u NDH bilo je završeno. Od nekih 28 hiljada regruta, 6529 je izdvojeno za SS oružane trupe i odmah upućeno u Rajh. Jedan deo je uvršten u policijske jedinice, a jedan deo upotreb - ljen kao straža u koncentracionim logorima[9].)

Sto se tiče formiranja SS-divizije od Muslimana iz Bosne, ne može se tačno utvrditi čija je to ideja bila. Neki misle da je to bila lično Himlerova ideja, a neki da je sve poteklo od jerusalimskog muftije El Huseinija. U svakom slučaju Himler je tu ideju pripisao sebi, a samo obrazovanje divizije obrazložio je i sledećim argumentima: a) da mus- limanstvo u celini gaji velike simpatije za nacionalsocijalizam, b) da je kod svih Muslimana u NDH razvijena posebna svest o »bosansko-- hercegovačkoj naročitosti«, i c) da su tradicije bosansko-hercegovačkih pukova u Austro-Ugarskoj još uvek prisutne u sećanjima Muslimana.[10] *[1]

Himlerov prvi saradnik, Gottlob Berger, koji je očevidno bio svestan da se time napušta princip »rasne čistote« u SS, ovako je objasnio odluku svog starešine: »Formiranjem jedne muslimanske SS-- divizije po prvi put se uspostavlja veza između Islama i nacional- socijalizma na otvorenoj, poštenoj bazi, budući da će ona biti uprav- ljana u krvnom i rasnom pogledu sa Seve ra, a u ideološko-duhovnom sa Istoka«.[11] Stvaranjem muslimanske SS-divizije, Himler je hteo, pored ostalog, da stvori jako SS-uporište u Bosni, kako bi »jednom kasnije« ovde obrazovao novu vojnu granicu, zapravo SS-vojnu granicu.[12]

[1] Po Hitlerovom naredenju, u SS-diviziju »Princ Ojgen« uključeni su i folksdojčeri iz NDH — svi koji su se nalazili u »hrvatskoj vojnici«, kao i pripadnici folksdojčerske vojne organizacije ES (Einsatzstaffel), koja je pri osnivanju (u julu 1941)

[3] Up. Holm Sundhaussen, Zur Geschichte der Waffen SS in Kroatien, str. 188.

[7] Prilikom osnivanja, SS-muslimanska divizija dobila je zvaničan naziv »13. SS dobrovoljačka bcsansko - hercegovačka planinska divizija (hrvatska), a od maja 1944. zvala se, po ličnom Himlerovom naredenju, SS-divizija »Han dzar-«. (Prema tvrđenju O. Kuma, SS-muslimanska divizija zvala se: do jula 1943. — »Hrvatska SS-dobrovoljačka divizija-«, od jula do oktobra 1943. — »Hrvatska SS-dobrovoljačka planinska divizija«, a od tada do maja 1944.

[1] Raspis SS-glavnog štaba (SSHA) od 19. 5. 1943. Ba/MAF,

[12] Up. Hory und Broszat, n. d., str. 157.

Od značaja je činjenica da je konačna odluka o formiranju divi- zije od Muslimana iz Bosne donesena u prvoj polovini februara 1943. godine. (Konačnu odluku doneo je Hitler lično. Kako je ministar Ri- bentrop telegrafski saopštio poslaniku Kašeu, 13. februara 1943., Hitler je rešio da se »hrvatskoj vladi stavi do znanja« da ona treba da se saglasi da SS-divizija »Princ Ojgen« može, od Hrvata sposobnih za vojsku, da putem slobodnog vrbovanja obrazuje jednu novu diviziju.) To je bilo u vreme kada je Hitler nepovratno napustio svoj stari stav, da broj oružanih jedinica SS (Waffen SS) mora biti strogo ogra- ničen. (Sećajući se Rohm-a, a i zato što uistinu nikad nije potpuno verovao Himleru, Hitler dugo nije dozvoljavao da snage SS iznose više od 10 odsto od ukupnih vojnih snaga Nemačke[13].) Na Hitlerovu odluku u tom smislu smatra se da je u velikoj meri uticao i stav za- padnih saveznika da se s Nemačkom može zaključiti mir samo na bazi njene bezuslovne kapitulacije. Ali najglavniji razlog izgleda ipak da su bili veliki i nenadoknadivi gubici Nemačke u ljudstvu, posebno kod oru- žanih jedinica SS. Ti gubici (kod SS) na Istočnom frontu, naročito u zimu 1941/42, bili su izvanredno visoki, toliko visoki da je od obezbe- đenja popune zavisio čak i sam dalji opstanak pojedinih divizija. Kako se iz dokumenata vidi, tokom 1943. formirano je 8 novih SS-divizija, od kojih su četiri imale u svom sastavu ljudstvo skoro isključivo iz Istočne Evrope. U svemu, do pred kraj rata, formirano je 35 SS-divi- zija, pri čemu je najveći deo ljudstva otpadao na strance — Norvežane, Dance, Holanđane, Francuze, Belgijance, a zatim na Ukrajince i druge. (Navodno, ideja da se SS-divizije formiraju od stranaca treba da se rodila još 1940. godine, a njen otac treba da je bio Gottlob Berger.) Zajedničko svim ovim divizijama, sastavljenim od stranaca, bilo je, kako tvrde svi dobri poznavaoci istorije SS, da su se njeni pripadnici tukli kao pravi fanatici, do poslednjeg metka. Delimično, to je bilo uslovljeno i samim njihovim položajem: dok je nemački vojnik, ako se preda, mogao da računa da će dospeti u zarobljenički logor, stranac- pripadnik SS mogao je da očekuje samo jedno — da bude streljan zbog kolaboracije.

Za masovno regrutovanje stranaca za oružane postrojbe SS u 1943. godini, Himler je imao i svoje posebne, lične razloge. On je upravo u ovoj godini nastojao da do maksimuma ojača svoje pozicije i de facto postane najjači čovek u Rajhu, jači od svih svojih protivnika — Ge- ringa, na primer, a zatim Gebelsa, kome se u to vreme, kako ga je obavestio Berger, već »nije više mnogo verovalo«. (Stara želja u stvari, budući da mu je samom bilo jasno da je njegova moć »bila samo moć u senci Hitlerovih naređenja«, sila »samo na prema dole«, a bez

[u] Ernst Rem (Rohm), vod SA, ubijen od Hitlera 1934. U vreme kad je Rem ubijen, bio je uhapšen i nemački poslanik u Zagrebu, Kaše, i jedva je ostao živ. Između ostalog i zato Himler ga nije podnosio. Kad je Kaše za- uzeo odbojan stav prema nekim Himlerovim merama u NDH, ovaj ga je, pred Glezom fon Horstenau, nazvao »neprijateljem Rajha« i vičući kao sumanut, rekao da će ga prvom prilikom »srediti«. Za Hitlera su, do 1943., SS-trupe bile, inače, samo »policijska vojska«, odgovorna za suzbijanje neprijatelja unutar celokupnog prostora koji Nemačka drži pod sobom, a Vermaht zato tu, da osigurava isti prostor prema spolja. — Up. G. Reitlinger, SS, str. 199

efekta kada je bio u pitanju isti nivo.) Jači čak i od Hitlera, koji ga je (svog Ignacija Lojalu[14]) tretirao kao »poslušnog, ali priglupog momka, nešto kao lakeja više klase«, nikad ga uistinu ne ubrajajući u svoj naj- uži krug. Predestinirani izvršilac naređenja, Himler je i zato nastojao da bude jači i od samog Hitlera što se upravo 1943. godine bio odlu- čio da mu okrene leda (delom zbog alarmantnih informacija o Hit- lerovom zdravlju, a delom zbog razvoja ratne situacije):[15] Već u maju 1943, on je, kako to navodi i fon Hasel u svom tajnom dnevniku, poslao u Švajcarsku jednog svog poverenika, nekog Danfelda, pripad- nika Službe sigurnosti, da uspostavi kontakt sa poznatim švajcarskim diplomatom Carl J. Burckhardtom (Karl Burkhart) i otvoreno mu saopšti da »u krugu oko Himlera vlada zabrinutost i da se traži neki izlaz« i da, na kraju, postavi pitanje »da li bi Engleska odista htela da sklopi mir sa njim, Himlerom, umesto sa Hitlerom«.

U kojoj meri je tada, u leto 1943. godine, kod Himlera[16] bilo »pri- sutno shvatanje o ozbiljnosti situacije i nužnosti da se Hitler išaltuje«, kako se to izrazio berlinski advokat Langbehn[17] u izjavi Haselu, potvr- duje i njegov razgovor sa jednim od vodećih zaverenika protiv Hitlera u Nemačkoj, već pominjanim dr Johanom Popicom. (Do razgovora sa Popicom došlo je 26. avgusta 1943, u doba kada je Himlerova vlast, spolja gledajući, bila najveća, ali i kada je on bio naj- nezadovoljniji mnogim Hitlerovim odlukama, između ostalog i odlukama u pogledu NDH i ustaša, o kojima se on oduvek izjašnjavao s pre-

[14] Loyola, Ignaz von (Inijo Lopez de Recalde), osnivač jezuitskog reda i njegov prvi general (1492—1556).

[15] U to vreme nezadrživo su se širili glasovi da je Hitler teško bolestan. Oni su doprli i do Gleza fon Horstenau. »Jedan čuveni psihijatar«, kaže on u dnevniku, »ustanovio je pouzdano da je u pitanju paranoja. Kod kuće sam otvorio leksikon. Sve se slaže. To je užasno. Istina teši me primedba u leksikonu, da se od paranoika, u ludnicama nalazi samo jedan odsto. Mi smo, dakle, svi paranoid ... U najmanju ruku mnogi, mnogi ispod i iznad nas ... Prema onome što je izneo Trever-Roper (Hitlers letzte Tage, Zurich 1946, str. 62), na osnovu mišljenja uglednih lekara, Hitler je bio nervno bolestan (otud drhtanje ruke i noge) i patio je od Perkinsonove bolesti (Paralysisagitans), a ne od progresivne paralize sifilističnog porekla. O Hitlerovoj bolesti up. još i: G. Reitlinger, SS, str. 401, H. Heiber, Lagebesprechungen im Führerhauptquartier, str. 11.

[16] Sudeći na osnovu tajnog dnevnika fon Hasela (n. d., str. 178) Himler treba da se već 1941. počeo nositi mišlju da se odvoji od Hitlera, i to pre svega zato što mu se tada učinilo da bi mu moglo poći za rukom da »ceo germanski zapad, uključujući i Englesku, ujedini u velikoj borbi nordijske plemenite rase protiv slovenskih podljudi, upravo onako kako je ,i sam Hitler propovedao u 'Mein Kampf-u', Himlerovoj bibliji. To je, izgleda, bilo došlo i do ušiju grofa Cana, Musolinijevog zeta i ministra inostranih poslova Italije, koji u svom dnevniku veli: »Sam Himler koji je ranije bio ekstremista i kcji... sada oseća puls zemlje, želi jedan kompromisan mir« (Cano, Dnev- nik, izdanje na nemačkom, Bern 1946 str. 455).

[17] Advokat Karl Langben (Carl Langbehn), bio je kućni prijatelj Himlera, ali je pripadao i krugu konzervativnih zaverenika protiv Hitlera. Po Himlerovom nalogu, i on je putovao u Švajcarsku i Švedsku da bi u tim zemljama pronašao posrednika za uspostavljanje veze sa Engles- kom. Kao pripadnik opozicije, međutim, on je ova putovanja iskoristio i da obavi određene poslove za nju. Da li zato što je Himler za to saznao, ili iz nekih drugih razloga, Langben je zatvoren po njegovom nalogu i na kraju streljan.

zirom i krajnjim nipodaštavanjem.) Bez ikakvih ograda i ustručavanja, Popic je rekao Himleru da se rat ne može dobiti i da otud postoje samo dve mogućnosti: da se on izgubi ili da se postigne remi. Iz tih razloga, naglasio je Popic, potrebno je da na čelo države dođe poznata ličnost koja ima ime i kičmu, koja je hrabra i koja bi mogla da predstavlja Nemačku u pregovorima sa zapadnim saveznicima koji u boljševizmu sve više vide veliku opasnost...

Na Himlerovo direktno pitanje, da li bi, po mišljenju švajcarskog diplomate Burkharta, s kojim se i Popic neposredno pre toga sreo u Svajcarskoj, Amerika i Engleska bile spremne da sa Nemačkom zaklju- će separatan mir, Popic je rekao da je on to isto pitanje i sam postavio u Svajcarskoj, i da je dobio sledeći odgovor: »Sa Hitlerom nikad, jer se on ne drži zaključenih ugovora, ali bi zato kao partner mogao Himler doći u obzir«.[18]

U vreme kad je vodio ovaj razgovor sa Popicom, Himler se mnogo bavio Jugoslavijom, a naročito su ga zanimale Bosna i Hercegovina, od kojih je on, kako smo već jednom rekli, nameravao da stvori SS-vojnu granicu. (U tu SS-vojnu granicu nije trebalo da ude samo Bosna i Hercegovina, već i jedan veliki deo Hrvatske, a osim toga još i naj- veći deo Srema. Da bi na vreme obezbedio Rajhu »verno stanovništvo« za ovu planiranu SS-vojnu granicu, on je naredio da se prikupljaju deca, i muška i ženska, koja su ostala bez jednog ili oba roditelja, i upućuju u Nemačku radi »stvaranja jedne vrste janičara« i »budućih vojnika i vojničkih žena stare vojne granice Rajha«.[19]) Na neku po- sebnu autonomiju Bosne i Hercegovine pod vlašću Muslimana, čemu su težili određeni muslimanski krugovi (Hafid Muhamed Pandža iz Sara- jeva, vodeći član najviše bosansko -muslimanske crkvene uprave, na primer) on, međutim, nije uopšte mislio. Obećanja koja su u tom smislu davali pojedini SS-komandanti, kao oberšturmfirer fon Krem- pler, a da bi što uspešnije obavili svoje akcije vrbovanja Muslimana za SS-diviziju, nisu uistinu imali nikakve veze sa Himlerom. Njegova lična obećanja bila su vrlo uzdržana, između ostalog i zbog Ribentropa, a preko njega i zbog Hitlera. (U svim slučajevima koji su se ticali zemalja van same Nemačke, Hitler se po pravilu stavljao na stranu Ribentropa.) Naređujući SS-grupenfireru Plepsu da počne sa vrbova- njem Muslimana, Himler je naglasio da se Muslimanima može čvrsto obećati samo to, da će oni »u okviru... divizije dobiti stara prava koja

" Up. G. Reitlinger, SS, n. d., str. 292. Kako isti autor navodi (str. 294), Himler je posle 20. jula 1944, kad je došlo do masovnog hapšenja po neuspe- lorn atentatu na Hitlera, bio onaj koji je dao nalog da se i Popic uhapsi. U iednom govoru gaulajterima, 3. avgusta 1944. pred moćnim Bormanom i opas- nim Gebelsom, Himler je — po svoj prilici iz straha da mu se nešto ne bi prebacilo — izneo kako je došlo do njegovog povezivanja s Popicom, šta mu je ovaj sve predložio i kako ga je on, samo da bi ga iskusao, pustio slobodno da govori...

[19] O prikupljanju dece »radi stvaranja jedne vrste janičara« govore i dva Himlerova pisma iz 1944. godine, jedno upućeno Arturu Plepsu (20. 5. 1944), a drugo Gotlobu Bergeru (Gottlob), šefu SS-glavnog štaba (14. jula 1944)- O prikupljanju dece trebalo je da se brinu komandanti SS-divizija. Oni su bili obavezni da jednom mesečno podnose izveštaj o prikupljenom broju dece lično Himleru (Up. H. Heiber, Briefe an... Himmler, n.d.).

su imali u austro-ugarskoj vojsci: slobodno obavljanje religioznih ob- reda, nošenje fesa .. .«[20]

Sve zajedno, a kako to ističe i Glez fon Horstenau u svojim za- beleškama, Himler se bio »više nego upalio« za muslimansku diviziju, očekujući od nje, na jugoslovenskom prostoru, maltene prava čuda. Pritom, on nije hteo, naročito u početku, ni da čuje da u diviziju bude uključen iko drugi sem Muslimana. U kojoj je meri on tome pridavao važnost, potvrđuje i njegovo pismo Plepsu od 15. juna 1943, u kojem je osuo žestoku vatru na SS[A]standardefirera Obwurzer-a zato što se on u svojoj propagandi za muslimansku SS-diviziju »pre svega obratio Hrvatima«[21]

Po Himlerovom mišljenju, izrečenom mnogo puta i u mnogim prili- kama, Muslimani iz Bosne bili su «-izvanredan vojnički materijal«. Kao »pripadnici islama«, takođe je on često govorio, »oni su se odazvali pozivu svog verskog vođstva i iz mržnje prema zajedničkom jevrej-sko-englesko-boljševističkom neprijatelju i iz oduševljenja i odanosti... prišli su Hitleru«.

O Muslimanima iz Bosne, islamu uopšte, a s tim u vezi o formira- nju muslimanske SS-divizije, Himler je u više navrata govorio i sa Glezom fon Horstenau, specijalno ga pozivajući iz Zagreba u svoj glav- ni Stab. Horstenau, u svojim memoarima:

> »Izgleda da je on-«, napisao je Horstenau posle svog prvog raz- govora sa Himlerom o Muslimanima u Bosni, u proleće 1943, »negde video neku sliku na kojoj je prikazan stroj Bošnjaka kako maršira u dvor na stražu, verujući pri tom da su svi vojnici sa fesom na glavi bili Muslimani... Ja sam uspeo samo da ukažem na to da se mora imati obzira prema religiji, na šta je on uzvratio: 'Sa najvećim zadovoljstvom'. On mrzi samo. hrišćanstvo, a što se tiče islama, on mu je vrlo simpatičan. (I Hitler se u istom smislu, uskoro potom, izrazio u razgovoru sa Lerom. Osmehujući se, primetio je da mu se islam toliko dopada da bi ga on rado proglasio za SS-religiju. Jedan je nalik na drugog.)«[22]

[20] Himlerovo naređenje od 13. 2. 1943. Pers. Stab RFSS, BA/MAF/515/ /81549.

[21] O vrbovanju za »Hamdžar«-diviziju opširno pišu i Hory i Broszat, n.d.„ str. 156—157.

[22] Up. pismo Gleza fon Horstenau A. Leru od 2. 3. 1943. (BA/MAF, EH/ /31/III/12). U dnevniku, Glez fon Horstenau kaže da je Hitler obožavao islam, toliko, koliko je mrzeo hrišćanstvo. Glez fon Horstenau navodi da mu je ge- neral Varlimont, jednom prilikom dok su šetali Baš-čaršijom u Sarajevu, re kao da se Hitler najozbiljnije nosi mišlju da posle rata ukine hrišćansku re- ligiju. (»Ono što je mogao Kemal-Atatürk, moći ću i ja«, rekao je Hitler). Ovo Varlimontovo kazivanje potvrdio je Glezu fon Horstenau i general Šmund (Schmundt), Hitlerov šef-ađutant. O Hitlerovoj velikoj simpatiji za islam go- vori i Nojbaher (n.d., str. 33). Po Nojbaheru, Hitler je rekao, ističući da je Islam »-muška religija-«, da bi Nemci u istariji mnogo dalje doterali da su postali muslimani... Iz simpatija prema islamu, navodi Jos Nojbaher, Hitler je »u svakom slučaju bio za jednu pozitivnu muslimansku politiku na BaJ- kanu i time je

Mada je Propaganda među Muslimanima u Bosni za stupanje u SS-diviziju bila veoma jaka, i podržavana od verskih organizacija, oče-kivani rezultat nije ipak brzo postignut. Od 20 do 25 hiljada dobro-voljaca, s koliko se računalo da će se odmah, još u prvom talasu, sa-kupiti, do leta 1943. godine jedva da je bila zavrbovana i polovina od tog broja. Ali krajem godine, uz primenu određenih mera pritiska, između ostalog i na ustaške vlasti koje su često ometale vrbovanje, broj regruta već je premašivao cifru od 20 hiljada.[23] Dobar deo prijav-ljenih, naročito u prvom talasu, poticao je iz redova takozvane musli-manske milicije, čiji je starešina bio major Hadži-Efendić, koga su predstavnici nemačke vojske u NDH posprdljivo nazivali »razbojničkim kapetanom«.[24] Među prijavljenim dobrovoljcima dosta je bilo i onih Muslimana koji su, pod vođstvom ustaša, kako to navodi i nemački autor Reitlinger,[25] u jakoj meri bili ogrezli u krv, učestvujući 1941. i 1942. godine u pokoljima srpskog stanovništva u NDH.

[A]»Vrbovanje dobrovoljaca«, kaže Glez fon Horstenau u svom dnevniku, »pretvorilo se u farsu. U istočnoj Bosni je jedan SS-potporučnik iz Banata, evnuhovskog tipa, razvio zelenu zas-tavu proroka. I veliki muftija iz Jerusalima, odavno na uz-dama SS, došao je u Sarajevo u pratnji Mile Budaka, da bi se založio za SS-diviziju. U Zagrebu je udario u propagandne bubnjeve lično SS-standardefirer fon Obvurcer, predodreden da bude komandant divizije. Upravo iz same telesne garde poglavnika dezertiralo je jedno tuce poslušnih ustaša, da bi se još iste večeri, podrugljivo se smejući, pojavili u 'ganc' — novim SS- uniformama pred svojim bivšim starešinama. U Bosni su zavrbovači Obvurcera proglasili autonomiju sličnu nekadašnjoj austrijskoj, a o kojoj su Bošnjaci još uvek sanjali. Pred hrvatskim kasarnama vrebali su SS-agenti, da bi lovili Hrvate. Ustaška vlada je pred Himlerom, koji se lično na nekoliko sati pojavio u Zagrebu (5. maja), udarila petom o petu, i to koliko je to samo bolje mogla. Dar-mar, koji je-sada nastao u celom vojnom programu OKW, nije nikoga uzbuđivao... Firer je naročito lakom na nove Musli-Germane.. Iza toga se krije velika ideja, lupetala je Himlerova propagan-da. I na Istoku bi trebalo da se pod crnom SS-zastavom oku-pe svi 'turski narodi', čemu bi se veliki muftija sigurno ob-radovao. U Berlinu se vođama i imamima već drže ideološka predavanja. Da čovek zavrišti iz sveg glasa...«

laze sedište vlade i razna ministarstva) čija je politika u okupiranoj Bosni i Hercegovini (do 1918) bila diktirana preteranim obzirima prema osećanjima. islamskog sveta ...«

[23] Up. H. Sundhaussen, n. d., str. 193. U stvari, broj Muslimana koji su se 1943. našli pod nemačkom komandom (u SS — drvizip i policiji Kamerhofera) bio je znatno veći. Na taj zaključak navodi i podatak da su 1. 9. 1943. zatražena finansijska sredstva u visini od 16 milijardi maraka za pokriće troškova izdržavanja 70 hiljada dobrovoljaca u celoj NDH, od čega je na Muslimane otpadalo 46 hiljadă (!).

[*] Up. Hory und Broszat, n. d., str. 157.

[s] Reitlinger, G. SS, n. d., str. 199.

Jerusalimski veliki muftija, El Huseini, koji se toliko lično zalo - žio za formiranje SS-divizije od Muslimana iz Bosne, bio je, kako je to pomenuo i Glez fon Horstenau, i sam pripadnik SS-reda. Himler mu je čak dodelio ein SS-grupenfirera, a i Ribentrop ga je kovao u zvezde, smatrajući ga za »neograničenog zastupnika arapskih naroda«. U stvari, a kad se sve ima u vidu, veliki muftija je bio »opasan švin- dler«, sa čitavim katalogom neostvarenih planova. Sa položaja ver- skog poglavice palestinskih Arapa, on je 1937. svrgnut od strane britanske mandatorske vlade. Emigrirao je, odmah zatim, a u maju 1941. godine učestvovao je u pronemačkom prevratu u Iraku. U Ne- mačkoj, kuda se uputio potom, bio je dočekan raširenih ruku. Zbog antijevrejskog i antiengleskog stava, naročito je odmah prirastao za sree Rosenbergu, u spoljnopolitičkom odeljenju NSDAP.

Prema tvrdenju Gotloba Bergera, veliki muftija je bio veoma zas- lužan za formiranje SS-divizije od Muslimana iz Bosne. On je, sti- gavši u Bosnu, bio, po Bergeru, svuda odlično primljen i zahvaljujući samo njemu mnogi su se Muslimani, odmah i na licu mesta, prijavili u SS-diviziju.

> »Poseta velikog muftije«, kaže Berger o tome u svom izveš- taju Hajnrihu Himleru, »ovde je u svakom, pa i političkom pogledu, delovala izvanredno dobro i pozitivno... Pokazalo se ponovo da veliki muftija raspolaže perfektno funkcionišućim obaveštajnim aparatom i da u celom muslimanskom svetu uživa veliki ugled .. .«<[26]

Kako je to i Glez fon Horstenau zapazio, zbog svega opisanog doš- lo je i do dezertiranja Muslimana iz redova domobrana i ustaša i njihovog prijavljivanja u SS-diviziju, koju su neke muslimanske »vo- đe« nastojale da predstave kao buduću čistu i veliku muslimansku vojsku. To je, kako se može samo i pretpostaviti, izazvalo čitavu uzbu- nu u ustaškim vrhovima. Zabrinuti zbog osipanja svojih vojnih for- maeija, oni su, međutim, još više bili zabrinuti zbog glasova da će, po obrazovanju divizije, doći do izdvajanja Bosne iz okvira NDH u posebnu autonomnu oblast.

Dobro upućen u stavove i raspoloženja ustaške vlade u vezi sa muslimanskom divizijom, Glez fon Horstenau je, još krajem februara 1943. godine, neposredno po poseti SS-generala Plepsa Paveliću, javio svom prijatelju Leru, tada zapovedniku Jugoistoka, sledeće: [24]

[24] Izveštaj od 19. 4. 1943. (BA/MAF, Pens- stab RFSS, br- 328, list 650998). Mada ratni zločinac, po onome šta je sve radio i uradio, i učinio da se uradi, El Huseini je »zdravo i veselo«, što se veli, preživeo rat pa i vreme posle rata. Negde u maju 1945. uspelo mu je da se dokopa Svajcarske, a zatim Francuske, i da se onda, odatle, u maju 1946, prebaci u Egipat, gde je uživao b lagonaklonu zaštitu Nasera (u čijoj se telesnoj gardi nalazio i izvestan broj pripadnika SS-muslimanske divizije »-Handžar«). Od 1959. do smrti, 1974. ži- veo je u Libanu. Svoju saradnju sa Hitlerom, on je pred smrt objasnio sle- dećim rečima: »Neprijatelj tvog neprijatelja je tvoj prijatelj«.

»Hrvatska vlada u principu pozdravlja formiranje jedne SS-- divizije u smislu već donesene firerove odluke, ali u poje- dinostima ima određene političke sumnje. Ona strahuje, pre svega, od italijanskih retorzionih mera, kao, na primer, ug- rađivanje četničkih odreda u fašističke milicijske divizije, jača- nje četnika uopšte i, u vezi s tim, od novih napada četnika na hrvatska naselja... Unutrašnjo-politički, ona u posebnom isticanju muslimanskog elementa vidi jedan opasan korak us- meren protiv (od nje pogrešno postavljenog) principa o je- dinstvenoj hrvatskoj državi u nacionalnom pogledu. Vlada bi radije da sama stavi na raspolaganje potrebnih 20 hiljada ljudi za SS-diviziju, i to uglavnom iz redova ustaških dobrovoljaca; njoj se čini, da bi jedno takvo rešenje bilo i sa aspekta njenog suverenititeta najpre prihvatljivo.«

U daljem tekstu svog pisma Leru, Glez fon Horstenau je izneo da je vice-predsednik Kulenović, koji u vladi važi za oficijelnog predstav- nika Muslimana, izrazio jaku sumnju u uspeh vrbovanja dobrovoljaca medu »svojim jednovernicima«. Po Kulenovićevim rečima, »godine 1941. prijavilo bi se ne 20, već 100 hiljada ljudi. Sada se međutim, može računati samo sa jednim skromnim delom od tog broja.«[27]

U izveštaju Himleru,[28] osim onog što je saopštio Leru, Glez fon Horstenau je još rekao »da unutrašnjo-političke sumnje Hrvata u pog- ledu naše namere da sami izvršimo vrbovanje i da se pri tom kon- centrišemo na bosanske Muslimane, nisu održive, budući da se Musli- mani... osećaju kao posebna narodna zajednica i da se kao takvi mogu iskoristiti u vojnom pogledu — pri čemu se ne bi smelo izgubiti iz vida da su oni dosad umeli da u velikoj meri izbegnu svoju obavezu da služe u vojsci hrvatske države«.

Što se tiče želje koju je izrazila ustaška vlada, da se u naziv divizije ugradi i reč »ustaša«, Glez fon Horstenau je javio Himleru da on ilčno »tako što ne smatra svrsishodnim«.

Mada se, na kraju krajeva, ustaška vlada bila saglasila sa svim nemačkim stavovima, njeni organi pokušali su da spreče prijavlji- vanje u SS-diviziju, između ostalog i putem prisilne mobilizacije u us- taške jedinice svih onih za koje bi se saznalo da nameravaju da se pri- jave ili koji su se već bili prijavili (u SS-diviziju). Kad je to postalo poznato i Himleru, on je vrlo žestoko reagovao. Svom policijskom opu- nomoćeniku u NDH, Kamerhoferu, on je 1. jula 1943. godine naredio da sa svojim policijskim snagama tome stane na put i da proveri u svim kasarnama i zatvorima, a i u logorima Jasenovac i Nova Gradiška, da li se tamo nalaze lica koja su se prijavila za SS-diviziju ili koja su htela da se prijave za nju. »Ja raspolažem obaveštenjima«, naglasio je Himler, »da su mladi ljudi prebačeni u koncentracione logore samo zbog toga što su se nama prijavili.. .«<[29]

[27] BA/MAF/RH 31/m/11.
[28] Isti izvor, isti akt, list 4.
[29] Up. Hory und Broszat, n. d., str. 157. Ovde treba reći (što navodi u j knjizi »Jugoslawien und das Dritte Reich«, i Johan Višt (Wuescht) da su u ovo vreme ustaše, prerušeni u četnike, izvršili u Bosni više napada

Lično Himleru, u vezi sa držanjem ustaških vlasti prema Musli - manima koji su se prijavili u SS-diviziju, požalio se i neki Sahibbego - vić, jedan između onih, kako je sam rekao, koji su se prvi stavili SS na raspolaganje. »Zvanična Hrvatska«, rekao je on,[30] »radi ovog puta ruku pod ruku sa englesko-bolšjevičkom propagandom, možda i nes- vesno, samo da bi sprečila formiranje divizije. Nastupilo se sa parola - ma da Nemačka formira diviziju u ovom momentu zato što je tobož pretrpela poraze na svim frontovima i što joj je potrebna hrana za topove. Stanovništvo je obmanjivano da se SS-dobrovoljci neće više nikad vratiti u svoj zavičaj i da će svoj život ostaviti u širokim pros - transtvima Rusije ili, u najboljem slučaju, u Francuskoj. Oni koji su se prijavili u SS-oružane snage šikaniraju se na sve mogućne načine i optužuju se za delo veleizdaje. U Sarajevu se, na primer, otišlo tako daleko da su ženama SS-dobrovoljaca u Železničkoj zadruzi odbili da izdaju namirnice na bonove i uputili ih da se sa njima obrate Nem- cima...«

Sahibbegović se Himleru požalio i na postupke policijskih jedinica Konstantina Kamerhofera prema Muslimanima, što se, prema njemu, takođe, negativno odrazilo na prijavljivanje u SS-diviziju. »U srezovi- ma Rogatica, Cajniče, Stolac i Konjic, ove jedinice su tokom akcija 'čišćenja' streljale ne samo muškarce — Muslimane, već i žene i decu. Istina, šef policije za ovu oblast se pismeno izvinio zbog toga i obećao da do toga neće više doći, ali ožiljak je ostao i njega će moći samo vreme da zaleči...«

U svom pismu Himleru, Sahibbegović je, u vezi sa ponašanjem Kamerhoferove policije, izneo i to, da su njeni pripadnici u Travniku upali u mošeju za vreme molitve i sve vernike sposobne za vojsku pokušali primorati da se prijave za SS-diviziju.

Koliko je, uistinu, Muslimana, na način kako je to urađeno u Travniku, prisilno dakle, priključeno SS-diviziji, ne može se, naravno, ustanoviti. Ali i da su i na taj način obezbeđivani dobrovoljci, van svake je sumnje. (To je rađeno ne samo 1943. godine, već i 1944, kada je divizija već bila formirana i kada je stigla na teritoriju NDH, kra- jem meseca februara 1944. Događalo se da su u pojedinim selima svi mlađi muški stanovnici jednostavno mobilisani, bez mnogo pitanja i rasprave.) Svi dobrovoljci, i oni koji su to zaista bili, kao i oni koji su to postali pod prinudom, upućeni su prvo u Zetnun, a odatle — počev od avgusta 1943. godine — u razna manja mesta na jugu Fran- cuske, radi obuke.[31] Mada su u to vreme takozvane »-probe hrabrosti«

na muslimanska sela, da bi na taj način, kako se tvrdi, odvratili Muslimane od pnijavljivanja u SS-diviziju. Prema Vištu, jedan tafcav napad na musli- manske kuće na Palama kod Sarajeva, izvršila je 23. četa 22. ustaškog bata- ljona, jedne noći u julu 1943.

[30] BA/Koblenz, Himmler-Akten. Izveštaj-pismo od 25. 9. 1943. — Up. i: K. Hnilicka, Ende auf dem Balkan, n. d., str. 273.

[1] U vezi sa vrbovanjem za SS-muslimansku diviziju, kaže Glez fon Hor- stenau u jednom pismu (Leru?): »Sasvim malo spremnosti pokazuju zasad Hrvati da zasite apetite SS-formacija. Muslimani — nazvani 'Musli-Germani' — odlaze samo kap po kap u Južnu Franeusku, gde treba da bude formi rana hrvatska dobrovoljačka SS-divizija...« — Up. Hory und Broszat, n. d. str. 158-

(stavljanje aktivirane bombe na šlem vojnika dok on mora da stoji u stavu »mimo«, na primer)[32] bile izbačene iz programa obuke SS-je- dinica, obuka Muslimana iz Bosne u Francuskoj bila je ipak vrlo teška, bezobzirna i surova, zapravo, i uz besprimerno potcenjivanje i omalovažavanje ličnosti. Ljudi su šikanirani do bezumlja, pri čemu se •to šikaniranje nije ograničavalo samo na kasarnu i poligon, već se pre- nosilo i na ulicu. Kad god bi se desilo da neki vojnik u gradu ne bi pozdravio svog pretpostavljenog u svemu kako je bilo propisano, na primer, on je, sa svim drugim nesrećnicima koji bi se zatekli u blizini, pred licem sveta primoravan da za kaznu leže i ustaje,[33] puzi po kaldrmi, čučeći skakuće s jednog kraja ulice na drugi — sve uz gromo- glasno urlanje starešina, Nemaca iz Rajha ili folksdojčera. Usled svega toga, u pionirskom bataljonu divizije, koji je bio smešten u mestu Vilfranš de Ruerž (Villefranche de Ruergue), u septembru 1943. go- dine došlo je do otvorene pobune... I o tome dobro informisani Glez fon Horstenau, napisao je u svom dnevniku:

»Danas, 26. oktobra (1943) posetio me je jedan folksdojčer, hauptšturmfirer, kapetan Romberg iz bosansko-hercegovačke divizije, kako se ona sada zove. S njim je bio i njegov otac, stari oficir, roden u Forarlbergu (Vorarlberg),[34] koji je... oženivši se Hrvaticom, zauvek ostao u Hrvatskoj. Mladi Romberg služi u diviziji Himlerovih Muslimana od njenog formiranja. Ali ne kazuje ništa lepo... Osim što se od dobrovoljaca zahtevaju užasni napori, koji im — nedovoljno hranjenima i ideološki nezainteresovanima... teško padaju, s njima se i u nacional- nom pogledu postupa vrlo blesavo. Niko se ne trudi da nauči *i* njihov jezik. Ali zato se ne samo popreko gleda kada folksdojčerske starešine, koji znaju hrvatski, sa ljudima govore njiho- vim maternjim jezikom, već se ukoravaju kad između sebe hrvatski govore! I sama hrana, zbog teškoća oko dotura u juž- nu Francusku, nije onakva kakva bi trebalo da bude. Zbog svega toga se u početku dobar 'štimung' pretvorio u svoju suprotnost, čemu je navodno doprinela i 'subverzivna' aktivnost neprijateljskih padobranaca. Dezertiranja je bilo mnogo i mus- limanski dezerteri nalazili su utočište u manastirima, 'kod po- pova', kao služeća braća u mantijama... Na kraju je čak došlo do unapred predskazane pobune. Bilo ih je sigurno više od stotine koji su se latili da uklone petoricu omrznutih ofi- cira, trojicu iz Rajha i dvojicu folksdojčera. Jedan imam je to pokušao da spreči. On je ubio jednog od predvodnika i onda održao propoved. U meduvremenu se u sobu, u kojoj su oficiri bili zatvoreni, uvukao jedan fenrih, za koga se tvrdi da je Hr- vat, ali koji je uistinu bio eist Musliman, i jednog za drugim ubio. Sve živo se onda dalo u bekstvo, ali je većina pohvatana i po kratkom postupku streljana ...«

[32] G. Reitlinger, SS, n. d., str. 84.
[33] Prema kazivanju više stanovnika Vilfranša autoru ove
[34] Pokrajina u Austriji, na granici prema Svajcarskoj i Nemačkoj.

Kako je autoru ove knjige izjavilo više stanovnika Vilfranš de Ruerža, koji su bili svedoci revolta, i inače lično imali dodira sa nekim od pobunjenika, organizatori pobune bili su prisilno mobilisani Hrvati, poznavaoci »školskog« francuskog. Oni su, navodno, imali vezu sa francuskim pokretom otpora i u dogovoru sa njim likvidirali su u hotelu »Central« oficire iz štaba svog, pionirskog bataljona. Posle toga, a u očekivanju da se pojave pripadnici francuskog pokreta ot- pora, kao i engleski padobranci, oni su sa većim delom bataljona za- poseli glavnije tacke u gradu i jedno vreme, u punom smislu te reči, držali Vilfranš de Ruerž u svojim rukama. Medutim, umesto pripad- nika francuskog pokreta otpora i engleskih padobranaca, pojavili su se drugi bataljoni divizije, i na mostu, u centru grada, došlo je do krat- ke, ali žestoke borbe. Pod vatrom, izvestan broj pobunjenika se po- vukao iz varoši, dok su svi ostali pripadnici pionirskog bataljona, i oni koji nisu uopšte učestvovali u pobuni, a takvih je bilo dosta, poh- /atani i razoružani. Po nekom ključu (svaki deseti, izgleda) izvestan broj je odmah izdvojen za streljanje. Izdvojeni su svučeni do u gaće i košulje, oduzeta im je obuća, pa su tako, goli i bosi, jezivo batinani. Na kraju, izubijani i izmrcvareni, krvavi, izlomljenih rebara i udova, proterani su kroz grad do jedne poljane i tu streljani. Pre proterivanja kroz grad, svima su bile na glavu navučene jutane vreće.. .[35]

S obzirom da je ova pobuna bila relativno malih razmera, da njeni izazivači nisu bili Muslimani, a da su se, potom, već u prvim borbama pripadnici divizije pokazali »dostojni poverenja koje je u njih ula- gano«, vodstvo SS je zaključilo da je eksperiment uspeo (što je, uz. drugo, imalo za posledicu donošenje odluke u leto 1944, da se pri- stupi formiranju još jedne muslimanske divizije — divizije »Kama«). Sam Himler, kad je u novembru 1943. godine izvršio njenu inspekciju u Šleziji, gde je divizija bila upućena na završnu obuku, bio je vrlo zadovoljan. Njegovo zadovoljstvo bilo je utoliko veće što je on sada imao jedan instrument više u svojim rukama i što je verovao da će, prebacivanjem divizije na teritoriju NDH, moći u još većoj meri da učvrsti poziciju SS, posebno u Bosni i Hercegovini. (Neposredno pred stupanje na tlo Bosne, u februaru 1944. godine, po naredenju komandanta divizije Saubercvajga, svakom pripadniku divizije, kao neka vrsta amajlije, uručena je fotografija Adolfa Hitlera. Divizija se, prema izveštaju Saubercvajga, već u prvim borbama protiv partizana »vrlo dobro pokazala«[36] i zahvaljujući njoj »oslobođena je od Titovih par- tizana polovina prostora između Save, Drine, Spreče i reke Bosne«.[37])

[35] Hrvatski slikar Krsto Hegedušić, kad je za vreme boravka u Parizu saznao za ovaj događaj, napravio je više skica (scene ubijanja), a kasnije, u Zagrebu, sliku koja *se* nalazi u Galeriji moderne umetnosti u

[36] SS-divizija »Handžar« je uglavnom vodila borbe sa NOVJ do septem- bra 1944. Posle toga je operisala protiv nadirućih jedinica Crvene armije u prostoru Blatnog jezera u Madarskoj. Kapitulirala je u Austriji, u Koruškoj, sevemo od mesta St- Vajt (Veit) an der Glan, predavši se Englezima. Ko- mandanti divizije bili su: SS-standartefirer Obvurcer (Obwurzer), zatim SS- -brigadefirer Saubercvajg

[37] Hory und Broszat, n. d., str. 160.

Osim što su od muslimanske divizije očekivali čisto vojne uspehe. Himler i vođstvo SS su se nadali da će već i sama njena pojava u Bosni uticati da se bar »desetak hiljada Muslimana« koji su se nalazili medu partizanima, vrati svojim kućama. Sasvim uvereno u to, vođstvo SS je organizovalo veoma jaku propagandu, obećavajući svima onima koji se odvoje od partizana ne samo svaki oproštaj, već i mnoge povlastice i materijalne nagrade. (U propagandne svrhe naročito su korišćeni slučajevi onih Muslimana koji su se odvojili od partizana i priključili divizij i. Tako je prelazak diviziji nekog Haiida Komića. prema nemačkim navodima komandanta jedne partizanske brigade, udaren na sva zvona.)[38]

U smislu Himlerovih planova, teritorija koju je divizija držala pod svojom kontrolom od aprila 1944. godine, bila je praktično izdvo- jena iz sastava NDH. Tu organi Pavelićevog režima nisu imali ni šta da kažu, ni šta da traže. Sva vlast je bila u rukama komandanta divizije. Prema onome što je Vladimir Košak, ustaški poslanik u Ber- !inu, rekao 30. juna 1944. godine državnom podsekretaru u nemačkom ministarstvu spoljnih poslova, Henkeu (Hencke), po naredenju koman- danta SS-muslimanske divizije »Handžar«, u kojoj su se tada nala- zili samo Muslimani (Hrvati su bili izdvojeni i dodeljeni SS-poljskoj žandarmeriji) »hrvatskim vlastima« nije bilo dopušteno; a) da regru- tuju ljudstvo za hrvatsku vojsku, b) da preduzimaju bilo kakve oru- žane akcije protiv bandi, c) da formiraju bilo kakve hrvatske odrede, d) da organizuju otkup il izvoz namirnica, e) da organizuju bilo kakav politički rad. Kako je dalje rekao Košak (ne žaleći se, što je posebno naglasio, već samo konstatujući činjenice da bi se »zajednički našla mo- gućnost za popravljanje situacije koja je izvanredno teška za hrvatsku vladu«), SS-muslimanska divizija ide čak tako daleko da imenuje i predsednike opština koji su obavezni da polažu SS-zakletvu. U služ- benim prostorijama divizije svuda se mogu videti slike jerusalimskog muftije El Huseina, ali nigde slika hrvatskog šefa države, što »ovoga bolno pogađa« ...

S posebno velikom zabrinutošću Košak je ukazao na otvorenu pro- pagandu koju SS-muslimanska divizija vrši za autonomiju Bosne i Hercegovine, a uz pomoć »određenih muslimanskih krugova iz redova gradske inteligencije, poznatih po svojim centrifugalnim tendencijama[A] ali i kao »dubiozni balkanski elementi« koji su jednom za ovo, a jed- nom za ono.

Vrlo oprezni Košak, koji je nemačkog državnog podsekretara po- sebno molio da čitav razgovor smatra za privatnu razmenu mišljenja, rekao je na kraju, da takvim nastupom SS-muslimanska divizija »Han- dzar« osetno ugrožava (i slabi) »autoritet hrvatske države«, čija je vlada svesna da »Hrvatska za svoju nezavisnost ima da zahvali Ne- mačkoj«. Za Rajh, dodao je još Košak, »bila bi Hrvatska mnogo ko- risnija kad bi autoritet njene vlade bio jači i kad se ne bi podržavale separatističke tendencije«.[39]

Prethodna napomena (Isti izvor, ista
ADAP/E/VIII/str. 162—164.

Nezarezivanje ustaške vlade od strane SS-muslimanske divizije ■ »Handžar«, ali i drugih SS-divizija, bilo je, međutim, najmanje zlo. Mnogo veće zlo bilo je divljanje SS-jedinica, koje su se često ponašale kao najgore i najkrvoločnije razbojničke bande.

Kako se to može pročitati u zabeleškama Gleza fon Horstenau, SS-trupe u NDH, naročito u 1944. godini, u celini uzev ostavljale su svuda za sobom tragove nečoveštva i pustoši. Njihovi pripadnici bili su podjednako okrutni i bezobzirni prema zarobljenim partizanima, kao i civilnom stanovništvu. (Pokriće i podršku u tom pogledu davao im je lično SS-general Pieps, koji je uvek ponovo podvlačio da »Bal- kanac ne podnosi nežnu ruku« i da on »mora da oseti kamdžiju«.[40] Prema Glezu fon Horstenau, Plepsov princip je bio, da, kad negde dođe do neke sabotaže, odmah, i ne časeći ni časa, u najbližem mestu po- ubija sve živo... da bi na taj način »podučio« stanovništvo kako da se ponaša prema saboterima i kako bi ga naveo da i samo učestvuje u suzbijanju sabotaža putem samozaštite, blagovremenog podnošenja pri- jave, i tako dalje.)

U surovosti, do bezočnosti, skoro da su se takmičili pripadnici muslimanske SS-divizije »Handžar«, i folksdojčeri iz divizije »Princ Ojgen«. Prema navodima nemačkih istoričara, pripadnici muslimanske SS- divizije su partizanima, kojih bi se dočepali, golim nožem čak vadili i srce iz grudi... (Za to je znao i Hitler. Herman Fegelajn[41] /Fegelein/, Himlerov oficir za vezu u Hitlerovom glavnom štabu, saop-štio mu je to 6. aprila 1944. godine. Po Fegelajnovim rečima, jedan pripadnik »Hadžar« divizije, ranjen u desnu ruku, levom je rukom iz-vadio 17- torici zarobljenih, ranjenih partizana srce iz grudi. Hitlerov odgovor na to bio je kratak, i glasio je: »Vrlo važno!«)[42] Pripadnici SS-divizije »- Princ Ojgen«, pak, koristili su, kad su ubijali, ne samo kuršum i nož, već i sekiru .. ,[43]*

U martu 1944. godine, pripadnici SS-divizije »Princ Ojgen«, u seli- ma oko Sinja i Splita, tako, »poklali su više stotina muškaraca, žena i dece. U selu Otok, na primer, saterali su žene i decu u kuće i ubi- jali ih u grupama od 5 do 15 osoba... Samo u jednoj kući, posle krvoprolića, nađeno je 45 leševa spaljenih žena i dece... Pronadena je i jedna kolevka u kojoj je ležalo dvogodišnje dete prostreljene glave. U jednom drugom selu ubijeno je 150 lica i onda spaljeno .. .«**

[40] Up. H. Sundhaussen, Zur Geschichte SS, n. d., str. 194.

[41] Fegelajn (Fegelein), Hermann, generallajtnant »Waffen-SS«, pašenog Adolfa Hitlera (bio oženjen sestrom Eve Braun, s kojom se Hitler venčao pred samoubistvo). Poverljiva ličnost Hajnriha Himlera. Na dan pre nego što će izvršiti samoubistvo, Hitler je naredio da se Fegelajn strelja.

[42] Up. H. Heiber, Hitlers Lagebesprechungen, n. d., str. 560.

[43] Up. Stein, George, The Waffen SS, Hitlers Elite Guard at War 1939— 1945, Njujork 1966, str. 246. Cini se važnim istaći, da su pojeddni •ciöneri SS, kao SS-general-pukovnik Paul Hauser (Hausser), pred Međunarodnim sudom u Nirnbergu pokušali da zločine SS-divizije »Princ Ojgen« objasne time, da su njeni pripadnici bili folksdojčeri iz Jugoslavdje, gde su ratovi vodeni oduvek na »brutalan način«.

** up. SunOhauuen, n. d. sta*. 195. O ovim zločinima nad hrvatekim stanovndštvom govori i Vladimir Dedijer (Novi prilozi za biografiju J. B. Tita, str. 1228/9).

Ne negirajući uopšte ove zločine, komandant divizije »Princ Oj - gen« (u vreme kada su zločini izvršeni), Otto Kumm,[45] * pokušao je posle rata da dokaže da se oni, uprkos svemu, ne bi nikako mogli »pravno« da stave na njen teret.

> »Pošto je u ovom prostoru«, kaže Kum, »jednog dana u jednom selu uništena do poslednjeg čoveka intendantska kolona, ar - mijska rezerva dobila je naređenje da ovo selo (Otok, SO Sin) sravni sa zemljom. Pri tom su ubijeni svi stanovnici. U tome je uzeo učešća i jedan bataljon divizije »Princ Ojgen«. Protiv svih starešina koji su u ovome učestvovali poveden je postupak pred ratnim sudom — i niko od njih nije proglašen krivim. Divizij a se u tom času nalazila u prostoru Sarajeva i nije imala nikakvog uticaja na događaj... Autoru, koji je tada bio komandant divizije, ovaj slučaj je (inače) poznat samo po kazivanju. Zvanično on o tome nije nikad bio obavešten. Pa ipak, ovaj se slučaj i dan-danas stavlja na teret diviziji »Princ Ojgen«; takođe se do danas nije našla nijedna jedinica koja je u tome uzela učešća i koja bi bila spremna da odgovornost preuzme na sebe .. .«**

O događajima u Otoku i drugim selima kod Sinja, piše i Glez fon Horstenau u svom dnevniku. (On je na dan 1. maja 1944. doleteo u štab SS-generala Plepsa, u tom času komandanta V SS-korpusa, da bi se na licu mesta uverio »šta je istina a šta legenda«. Štab se nalazio u Siro- kom Brijegu, kuda je Pieps dovukao iz hotela »Neretva« u Mostaru »sve što nije bilo prikovano i čak preko toga.«)

> »... Otok i tri druga sela kod Sinja, isključivo nastanjena ka- tolicima«, kaže Horstenau, »uništena su krajem marta od jed- nog odeljenja 7. SS-divizije, koja svojim imenom kalja ime Princ Ojgena. U prvi mah je rečeno da je stradalo nekoliko stotina staraca, žena i dece. Tada su se Hrvati javili sa tvrđe- njem da je stradalo tri do četiri hiljade i svoje navode potkre- pili su delom groznim fotografijama i spiskovima ubijenih. Ne- mački svedoci (Requart i Katschinka),[47] koji su se slučajno

[45] Oto Kum (Otto Kumm) bio je načelnik štaba V SS-korpusa (koman dant A. Pieps), a potom, 1944, komandant divizije »Princ Ojgen-«. Kad su Amerikanci odlučili da ga izruče Jugoslaviji, on je, saznavši za to, preskočio zid i pobegao iz logora Dahau (posle čega mu se dugo nije ušlo u

* Up. O. Kumm, Vorwarts Prinz Eugen, str. 111.

[47] Requard Willim-Willy (Rekard Vilim — Vili) bio je SA-pukovnik, ađutant i poverljivo lice nemačkog poslanika u Zagrebu, Kašea (učestvovao u razgovorima sa Đilasom i Velebitom u martu 1943. u Zagrebu). Robert Ka- činka (Katschinka) bio je zamenik atašea za kulturna pitanja pri poslanstvu u Zagrebu i tajni savetnik ustaškog državnog sekretara za »promičbu« (pro- pagandu), Milkovića (posle rata šef jedne agenture za štampu u Beču). On je, kako je to izjavio Peteru Brouceku (Priv. arhiv P. Brouceka) pružio neke podatke Vilhelmu Hetlu kada je ovaj pisao knjigu »Die geheime Front« (knjigu koja se u celini ne može prihvatiti kao ozbiljno istorijsko štivo). Pre- ma njegovom sećanju, u Zagrebu se tokom rata govorilo (među Nemcima): »Šteta što je nemački opunomoćeni general — političar, a nemački poslanik — vojnik«.

zadesili u Dalmaciji, i naš feldkomandant u Splitu, pukovnik Mosdorff, potvrdili su ovo. Kačinka je bio kod mene i ispričao mi da su esesovci najmanje 20 časova proveli na miru u ovim selima, jedući i pijući (gde inače nisu imali šta da traže, bu- dući da su ova sela spadala pod nadležnost susednog korpusa), da bi iznenada, u noći, saterali sirote ljude u kuće i pobili ih kuršumima i ognjem ...
U početku Pieps je tvrdio da se radi o merama »tokom bor- be«, ali je to stanovište napustio kada je video da je dokazni materijal više nego nesumnjiv. Da bi nam bar koliko toliko pomogli da se izvučemo iz sosa, Hrvati (ustaše, pr. a.) su hteli da oficijelno za ovo optuže četnike i od njih pogrešno infor- misane SS-oficire...
Kad sam se sastao sa Plepsom, 1. maja, on je bio svestan teških političkih posledica čitavog slučaja. Rendulic, koji je kao divlji momak bio u početku sklon da prihvati tezu »o borbe- nim merama«, morao je — hteo ne hteo — da naredi istragu. Radi svog ličnog pokrića on je izdao nekoliko naređenja u kojima je zahtevao od trupa uzdržanost, a od komandanata odgovarajuću kontrolu... Ceo slučaj je, bez sumnje, jedna neviđena sramota za koju je kriva SS-divizija. Da je ona za tako što sposobna, potvrđuje mi i Litersovo kazivanje u leto 1943. godine. Prilikom pokreta preko Bihaća, sreo je on jedne večeri kod SS-divizije (»Princ Ojgen«) nekoliko stotina Hrvata koji su bili mobilisani za opravku druma. Ujutru, kad ih više nije video, rečeno mu je da nisu znali šta sa njima da rade i da su ih zbog toga streljali. To je taj kršni duh u kojem su ovi ljudi odgojeni... Kako je, međutim, došlo do slučaja u Otoku, to je tajna, mislim na motive...«

U vezi sa motivima, Glez fon Horstenau je pokušao da sazna od Plepsa da li se možda u njegovom korpusu ne nalaze Srbi iz Banata, kako su mu inače u Zagrebu tvrdili visoki ustaški funkcioneri, a osim toga da li među banatskim Švabama ima i pravoslavaca, na šta mu je takođe skrenuta pažnja. Ističući da mu je Pieps odgovorio negativno i na jedno i na drugo pitanje, on je, valjda naknadno se setivši, u svom dnevniku naveo, da mu je već pomenuti Kačinka još rekao, da je masakr delo folksdojčera, koji su na taj način hteli da se osvete zato što su svoja imanja u srednjoj Slavoniji morali da prepuste Hrva- tima, a sami da se presele u Srem.. .*

" Mada je van svake sumnje da je pokolj u selima kod Sinja, odnosn» Splita — isključivo delo pripadnika SS-divizije »Princ Ojgen«, pojedini zapadnonemački istoričari, držeći se ustaške note, navode da je to delo četnika. U tom smislu pise i već citirani H. Sundhausen (čiji su neki radovi objav- Ijeni i u Vojnoistorijskom glasniku u Jugoslaviji.) On kaže i (Zur Geschichte der Waffen-SS, str. 195, n. d.) da su zločini o kojima je reč počinjeni »delom od cetnika, koji su se borili pod komandom divizije »Princ Ojgen«, a delom od samh pripadnika divizije«. S obzirom na svedočenje Gleza fon Horstenau, čiji dnevnik Sundhausen nije imao u rukama, a i neka druga dokumenta, njegovo tvrdenje se ne može prihvatiti kao ispravno. Vrlo je zanimljivo kako

Kako se iz dokumenata vidi, događajima u Otoku i drugim selima* [49] bio je prinuden da se pozabavi čak i Berlin, zapravo lično ministar spoljnih poslova Rajha, Ribentrop. Povod nisu bili, međutim, sami do- gađaji i prolivena krv nedužnih ljudi, žena i dece, već jedna nota predstavnika NDH u Berlinu[50] o svemu tome (po svoj prilici sastavljena sa znanjem i blagoslovom poslanika Kašea, koji je, kao izraziti protiv- nik SS-kursa u NDH, 21. aprila 1944, u stanu Lorkovića pokušao da se s predstavnicima ustaške vlade, ne konsultujući svoje starešine, na- godi u pogledu odštete za žrtve i uništenu imovinu.)[51] U toj noti rečeno je, izmedu ostalog, da su četnici, presvučeni u nemačke uniforme, a uz učešće pripadnika SS-divizije »Princ Ojgen«, u okolini Sinja kao i u okolini Splita (Poljica) pobili 400 Hrvata, žena i dece... i da. zbog toga, vlada NDH smatra za umesno da zahteva momentalno pokretanje postupka protiv komandanata i pripadnika nemačke vojske, koji su zločin naredili, odnosno istom prisustvovali, kao i izručenje svih čet- nika ...

Dotle uvek sklon da podrži zahteve ustaške vlade, ovog puta, kada je saznao za ovu notu, Ribentrop je, kako se tvrdi, prosto hteo da iskoči iz vlastite kože. Ocenivši notu kao »čist bezobrazluk« ustaškog ministra spoljnih poslova, on je naložio Kašeu da odmah stupi u vezu sa predsednikom vlade NDH (nikako sa ministrom spoljnih poslova) i, usmeno mu, ali u svemu dosledno, saopšti sledeće: a) da je nota vraćena otpravniku poslova NDH-poslanstva u Berlinu, s primedbom da vlada Rajha ne može notu uopšte da primi k znanju, da vlada Rajha zabra- njuje da joj se vlada NDH ikada više obraća ovim tonom i da zahteva da vlada NDH ubuduće nastoji da svoja saopštenja vladi Rajha stili- zuje tako kako to zahteva položaj NDH prema Rajhu, b) da je vlada Rajha, u pogledu tvrđenja vlade NDH o dogadajima kod Sinja i Splita i podignutim optužbama protiv nemačke vojske, a s obzirom da se ovde radi o prikazu na osnovu jednostranih »hrvatskih izveštaja«, na- redila istragu da bi se ustanovilo šta se uistinu zbilo.

je Kaše protumačio zločine kod Sinja. U izjašnjenju ministru Ribentropu (u vezi sa optužbom komandanta 2. oklopne armije Lotara Rendulica), on je rekao, navodeći da su »žrtve bile žene i deca hrvatskih vojnika u nemačkoj i hrvatskoj vojsci«, da se pokolj može objasniti »samo bezuslovnim odbojnim držanjem nemačkih komandi prema Hrvatima« (Up. PA/AA. Bd. 2).

[49] Pišući o pokolju kod Sinja, Glez fon Horstenau je pomenuo i zločine SS-jedinica iz sastava SS-korpusa pod komandom SS-generala Stajnera po- činjene kod Krapine, 29. 10. 1943. Tom prilikom su, po Glezu fon Horstenau, spaljena četiri hrvatska sela. Naredenje da se to uradi izdao je komandant puka šturmfirer Fiztum (Fitzthum), Austrijanac poreklom-

[51] ADAP/E/VII/str. 650, dok. 347.

* U vezi sa dogadajima kod Sinja, Kaše se četiri puta sastao sa ustaš- kim ministrom spoljnih poslova Perićem. Jednom od ovih sastanaka, 19. ap rila 1944. prisustvovao je i Glez fon Horstenau. O ovim sastancima postoji zabeleška Kašea od 12. maja 1944 (PA/AA/NAK/, Pol. 2).

U vezi sa zahtevom ustaške vlade da se odmah kazne pripadnici nemačke vojske, i to na mestu gde su zločini počinjeni, Ribentrop je naredio Kašeu da saopšti Mandiću, predsedniku ustaške vlade, da vlada Rajha mora principijelno da odbije da primi bilo kakav... »zah- tev« od »hrvatske države«, budući da «-ona za svoju egzistenciju ima isključivo da zahvali nemačkoj vojsci i prolivenoj krvi nemačkog naroda«.[52]

Naređujući Kašeu, da u rečenom smislu, i »sa svom energijom«, upozna predsednika ustaške vlade Mandića (»vođu državne omladi - ne«, kako je ovog, tada sedamdeset petogodišnjaka nazivao ađutant Gleza fon Horstenau, Mecger) sa stavom vlade Rajha,[53] Ribentrop nije propustio priliku da i njemu samom očita lekciju zbog »-preoptimističk- kog izveštavanja« o ustaškoj državi. On je to, u posebnom pismu, učinio na izrazito oštar način i, štaviše, postavio je pitanje dalje svrsi- shodnosti njegovog opstanka u Zagrebu .. .[M]

Glez fon Horstenau u svom dnevniku:

> »U međuvremenu sam se raspitao kod Lorkovića kako je došlo do slanja note. Perić nije bio njen sastavljač. On je samo oda- slao materijal sa hrvatskim zahtevima. Sam tekst note sastavio je otpravnik poslova u Berlinu, jedan bivši sreski sudija, i to bez znanja vlade, pri čemu je on na neumešan način govorio u njeno ime.
>
> Zaokolišno nastupajući ja sam pokušao kod OKW da miniram nameru Ribentropa, predlažući da Perić ostane na svom po- ložaju dok slučaj Otok ne bude okončan. OKW naravno nije znala ništa o Perićevoj krizi... Kako mi je bilo javljeno, i Kajtel i Nojbaher, a takođe i ambasador Ritter, Ribentropov

[52] ADAP/E/VII/str. 651.

[53] U besu zbog ustaške note u vezi sa dogadajima kod Sinja, Ribentrop je najneergičnije zahtevao da se Perić bezuslovno smeni sa položaja ministra spoljnih poslova. Nekih deset dana po postavljenom zahtevu. Pavelić je to i učinio — 28. aprila 1944. Resor ministra spoljnih poslova preuzeo je Mladen Lorković.

[M] Položaj poslanika Kašea zatresao se naročito ozbiljno nekoliko meseci posle dogadaja kod Sinja, u jesen 1944. godine. To se vidi i iz Ribentropovog telegrama od 30. oktobra 1944 (PA/AA/Ritter, 22, list 51). Ovog puta je Kaše navukao na sebe Hitlerovu srdžbu. Povod je bilo njegovo izveštavanje o sta- nju u NDH.« Van diskusije je«, rekao je Hitler Ribentropu, što je i bio raz- log za telegram koji smo pomenuli, »da bi poslanik Kaše, da mi nismo pri- sutni u Hrvatskoj, već odavno napustio **zemlju** *i* **da bi taino vladao ne po-** glavnik, već Tito...« Za Kašeovo tvrđenje da bi situacija u NDH bila bolja samo kad bi se »više pitali Hrvati«, Hitler je rekao, tom istom prilikom, da je to — fantazija!

čovek za vezu sa OKW, bili su mog mišljenja. Međutim, to ništa nije vredelo... Kaše je u Sarajevu predao našu notu ministru-predsedniku Mandiću, to jest on ju je pročitao, posle čega je poglavnik telefonom naredio da se Perić smeni, a da ministar unutrašnjih dela preuzme ministarstvo spoljnih pos -lova«.

Za sagledavanje situacije na relaciji Berlin—Zagreb u ovom vre- menu, i posebno odnosa SS-vođstva prema ustaškom režimu, pa i Pa - veliću lično, vrlo je karakterističan jedan izveštaj koji je sačuvan u ličnoj arhivi rajhsfirera Hajnriha Himlera, a koji se tiče stanja i pri - lika u NDH i mera što ih je trebalo sprovesti u cilju »uspostavljanja reda i mira«. Izveštaj je sastavljen 16. marta 1944. godine, a njegov autor je bio SS-brigadefirer Ernst Fick. (Izveštaj je sastavljen, kako_ se iz samog dokumenta vidi, na osnovu usmenog referata SS-standar- tenfirera Bayera (Bajera), zaduženog za »ideološko vaspitanje« pripad- nika SS-divizije »Princ Ojgen« i »Handžar«.)

Konstatujući da su ustaše »na balkanski način« zaklale između 600 i 700 hiljada Srba i drugih lica antiustaški raspoloženih, da su nedis- ciplinovani i delom nepouzdani, SS-brigadni general je naglasio da »uopšte uzev«, u NDH vlada rasulo i da se neka jasna politička linija ne može razaznati. »Nemiri se sve više šire i dosežu već do Ljubljane i mađarske granice. Dr Ante Pavelić je u pogledu prostranstva svoje vlasti još samo predsednik opštine u Zagrebu, ali bez predgrađa.«

Da bi se svemu (rečenom) stalo na put, u zemlji zaveo red i obez- bedila pozadina nemačkih trupa za slučaj da dođe do iskrcavanja Engleza i Amerikanaca, SS-general je, kao prvo i najglavnije, predlo- žio Himleru da se sa teritorije NDH »izvuče« celokupno muško stanov- ništvo od 12 do 70 godina, i s njim postupi na sledeći način:

— od ustaša bi jedna trećina bila uključena u SS -jedinice, dok bi dve preostale trećine bile razoružane i upućene na rad u Nemačku;

— domobrani bi u celini imali da budu razoružani i upućeni na rad u Nemačku. Pojedincima koji to žele, ali najviše 10 odsto, doz- volilo bi se da stupe u sastav SS;

— četnicima koji se nalaze na teritoriji NDH (Srbi — hrvatski državljani) dala bi se mogućnost da se dobrovoljno prijave u SS. Oni koji to ne bi učinili bili bi upućeni na rad u Rajh.

Što se tiče ostalog muškog stanovništva ono bi, bez mnogo formal- nosti, bilo upućeno na rad u Nemačku. Ko bi to pokušao da izbegne, bio bi »kao partizan stavljen uza zid«.

Predlažući ove mere, kao hitne i jedino svrsishodne cilju, SS-general nije zaboravio ni Pavelića, a ni nemačko poslanstvo u Zagrebu na čelu sa Zigfridom Kašeom. Zajedno sa celom svojom vladom, poglavnik je trebalo da bude takođe prebačen u Nemačku, radi »posmatranja i pre- vaspitanja«, a s njim i kompletno nemačko poslanstvo u Zagrebu.. .[55]

Glava peta S

PAVELIĆEM I PROTIV NJEGA

»Ja sam Paveliću češće morao da prebacim da me laže, na šta se on zaklinjao da to više neće činiti, ali sa - mo... da bi mi pola minuta potom servirao novu laž.. .*>

Glez fon Honstenau u razgovoru sa Hitlerom, u septembru 1943.

1. Obračun na vrhu ustaške države

Svojom stalnom, oštrom, ali i konkretnom kritikom ustaškog reži- ma, Glez fon Horstenau je, u to neraa sumnje, odlučno uticao na za- uzimanje negativnog stava nekih najviših nemačkih vojnih ličnosti prema ustaškoj vladi, pa i Paveliću lično. Sa svojom kritikom ustaškog re- žima, uz istovremeno ukazivanje na neodržive prilike u NDH, on je počeo još u leto 1941. godine i s tim nije prestao sve do svog odlaska iz Zagreba u jesen 1944.

»Situacija u Hrvatskoj«, kaže Horstenau u svom izveštaju Vrhovnoj komandi nemačke vojske od 13. septembra 1941. go- dine,«[1] ušla je u jednu prilično kritičnu fazu. Dve trećine zem- lje nalaze se u rukama Italijana i ustanika, a samo trećina stvarno u rukama vlade... Stimung kod Hrvata mogao bi se pre svega ovako opisati: ozbiljne sumnje u životnu sposob- nost države... i otud ravnodušnost prema njoj, razočarenje — uprkos nesmanjenoj naklonosti — u Nemačku zbog njenog držanja, od koje se inače sve očekivalo... «

Naglašavajući u ovom svom izveštaju da se sve više bude uspo- mene na »prijatno vreme doživljeno u Jugoslaviji« i da se u vezi s tim

' BA/MAF, DG, 283.041.

»ponovo javljaju stare jugoslovenske želje«, Horstenau kaže da se to primećuje i na samom frontu građanskog rata, koji potresa zemlju iz temelja.

> »Vojnici ga mnogostruko shvataju kao bratoubilački rat, ofi- ciri sumnjaju u smisao i uspeh svojih zadataka, kao i u isprav- nost puta svojih naredbodavaca. Ja to svakodnevno slušam od svojih najboljih starih drugova, koji mi s tugom iskazuju šta im na srcu leži... Izvan vladinih krugova se stalno ističe da bi pre svega trebalo da se sredi situacija na političkom polju i to putem vaspostavljanja zakonitosti i prava, a u prvom redu putem razumnog rešenja srpskog pitanja — iz- jednačenjem Srba sa Hrvatima pred zakonom, popravkom učinjenog u najvećoj mogućnoj meri i otklanjanjem svake sa- movolje...«

Ukazujući na to da je veliko pitanje da li bi ustaška vlada uopšte mogla da to sprovede u delo zbog malog poverenja koje uživa posle svega što se desilo, Horstenau je izrazio mišljenje da bi se možda moglo pokušati sa proširenjem »vladine baze« uz makar delimičnu »smenu straie-«.

U okviru svojih predloga za mere u opisanom smislu, i njihovog značaja za ostvarenje ratnih ciljeva Nemačke, on je dalje rekao:

> »Mi stojimo pred činjenicom, da je momentalno ceo Balkan, od Rijeke pa do granica Makedonije, a time jedan znatan deo puta za Solun i istočni deo Sredozemnog mora, ugrožen od pokreta koji se svakodnevno širi i koji je podržavan od Lon- dona i Moskve. Ako smo još do pre nekoliko nedelja mogli da verujemo da su u pitanju akcije pojedinih bandi, sada je jedinstvo u idejnom i tehničkom rukovođenju više nego oeig- ledno. S obzirom da se ustanak stalno širi, retke nemačke posadne trupe iz dana u dan sve teže izlaze na kraj sa protiv- nikom koji je u mnogom pogledu jedva shvatljiv, smeo i pre- duzimljiv.«

Pre svih drugih predstavnika Nemačke na Jugoistoku, a kako se to jasno vidi iz njegovih izveštaja i dnevnika, Glez fon Horstenau je došao do zaključka da je genocid ustaša nad Srbima jedan od glavnih razloga što je ustanak buknuo takvom žestinom da je najozbiljnije ugrozio i nemačka uporišta i samu ustašku državu. Podvlačeći da su i »svi ozbiljni Hrvati njegovog mišljenja-«, on je, opisujući situaciju u nekim krajevima, naveo da su se Srbi, braneći svoj goli život, upuštali u borbu sa ustašama takoreći goloruki. »Od šest ustanika«, kaže on u jednom svom telegramu, »samo je jedan imao pušku. Svi drugi bili su naoružani sekirama, kosama i sličnim«.[2]

[2] Izveštaj od 9. 8. 1941, br. 243. BA/MAF, DG.

Optužujući ustaše da su oni glavni vinovnici svih zala i ističući da - je »protiv ustaša svaki onaj Hrvat koji nije ustaša«, Glez fon Horstenau se u leto 1941. bio naročito okomio na Eugena Dida Kvaternika, »najomrz- nutijeg čoveka kod svih ljudi u zemlji bez obzira na položaj i nacio- nalnost, koji se ponekad pretvara u pravog sadistu i čije bi uklanjanje sa položaja državnog sekretara za javnu sigurnost bilo pravo spasenje za celu zemlju«[3]. O njemu, Didu, ali i njegovom ocu Slavku, kao i o stricu, velikom županu u Bihaću, on je imao sijaset podataka, više nego i jedna druga nemačka služba u NDH. Ti podaci poticali su od tajnih agenata koji su radili za njegovu ustanovu, ali i od samih građana što su mu se svakodnevno obraćali s molbama da im pomogne u ovoj ili onoj stvari.

U pismu koje mu je predao jedan Zagrepčanin 14. septem- bra 1942. godine[4], kaže se, tako, za Slavka Kvaternika da je on »nasledno opterećeni fantast, koji čak pretenduje na hrvatski presto«, da je italijanskog porekla i da su mu se preci prezivali QUADRONI. Zatim, da su mu majka i žena — Jevrejke, a sin Eugen-Dido »izraziti sadista«, koji je mnoga zla počinio »i mnoge porodice hrvatske inteli- gencije sasvim uništio«. Za mlađeg Slavkovog brata, autor pisma je, pak, izneo, da je on »u Bihaću počinio takvo neljudstvo kakvo bi samo sotoni moglo da padne na um... On je, naime, zapovedio u jednoj opštini kod Bihaća, da |se srpsko stanovništvo iskupi u pravoslavnoj crkvi. Kad su ljudi sa svojim sveštenikom tamo stigli, on je prvo pri- morao sveštenika da se pomokri na oltar, a onda je ostalima naredio da se postroje deset po deset, ali jedan iza drugog, pa je na to svojim ustašama dao znak da opale po jedanput, da bi konstatovao da li se jednim metkom svih deset ljudi u jednom redu tako mogu ubiti...« Tako, kako je ovaj gradanin Zagreba, koji pismo nije potpisao — ali je Glezu fon Horstenau rekao i ko je, i šta je, i gde stanuje, pa ga čak pozvao i u goste —, govorio o klanu Kvaternik, tako je on pisao i o Paveliću: »Već njegov dolazak u Zagreb, po magli i noći, dao je na- slutiti da on čiste savesti ne stupa na tlo domovine .. . Sada se on boji i sopstvene senke, jer zna da ga svi čestiti Hrvati ne samo mrze, već i preziru. Zato se on okružio svojim ustašama, jednom moralno propa- lom bandom danguba i najgorih razbojnika, koji su u celoj zemlji po- činili užasne zločine, ubijajući prvo i pljačkajući bespomoćno grčko-- istočno stanovništvo, ne gledajući na to da li je u pitanju žena, dete ili starac ...«

Nasuprot Glezu fon Horstenau, koji posebno mladog Kvaternika nije mogao da »svari« od prvog časa, poslanik Kaše je i o ocu i o sinu imao, i u leto 1941. a i negde do leta 1942. godine, vrlo visoko mišlje - nje, smatrajući ih za »stubove ustaškog režima« i za »one Hrvate čiji je rad samo koristio Nemačkoj«. U svom specijalnom izveštaju mini - stru spoljnih poslova Ribentropu, od 21. januara 1942,[5] Kaše je, hvaleći i Slavka i Eugena Kvaternika, opisao njihove zasluge za Nemačku za vreme operacija protiv Jugoslavije u aprilu 1941. godine, a zatim izneo

[3] BA/MAF, RH/31/III/12.
[4] BA/MAF. RH 31/111/12, broj 20.
[5] PA/AA, St. Sekr. Kroatien, Bd. 2, A 31/42

da mu je Slavko Kvatemik rekao da je »Hrvatska beskrajno zahvalna fireru za skorašnje akcije nemačkih trupa u istočnoj Bosni«, čime je »Hrvatska u stvari ponovo osnovana«. Citirajući, zatim, Slavka Kva- ternika, da se »samo oštrim merama može slomiti srpski element, koji će zbog svog karaktera i svoje prirode uvek biti razoran i opasan«, poslanik je u svom izveštaju Ribentropu rekao još i sledeće:

> »Maršal i njegov sin, državni sekretar i direktor javne sigur- nosti, tokom poslednjih nedelja značajno su ojačali svoj položaj. Naročito sin skreće veću pažnju na sebe policijskim merama koje daju utisak samovolje. On uživa naročito poverenje poglavnika i izgleda da uvek dejstvuje u saglasnosti s njim. Mere koje on preduzima izazivaju brojne žalbe, naročito zbog primene bru- talnih policijskih metoda. Međutim, iako su stavljene im pri- medbe opravdane, mora se u ovom času konstatovati da je (Kvaternik-junior) s uspehom radio na suzbijanju komunizma[A].. Među ministrima postoji izvesna uzdržanost i bojazan u ocmosu na oba Kvaternika. Pokazana zabrinutost zbog njihovog plan- skog nastojanja da uspostave porodičnu vlast nije lišena svake osnove. Ali, što se tiče samih Kemačkih političkih interesa, do- sad se ovakav razvoj stvari nije na njih negativno odrazio..«

Pri ovom svom stavu prema Slavku i Eugenu Kvaterniku, posla- nik Kase, medutim, nije, kao §to smo već napomenuli, uvek ostao. Pod uticajem Pavelića, s kojim je upravo 1942. godine postao »debeli« pri- jatelj, on će zaboraviti na sve što je rekao u izveštaju koji smo delom doslovno naveli i ispiliti se u njihovog velikog i nepomirljivog pro- tivnika...

U stvari, a kad se svi konci povežu kako valja, poslanik Kaše je ustao protiv Slavka i Eugena Kvaternika u času kada je to učinio i sam Ante Pavelić. To je bilo u vreme vrlo žestokih kritika ustaškog režima od strane nemačkih vojnih krugova, pre svega, i kad su zahtevi tih istih krugova za promenom kursa nemačke politike u NDH postali toliko glasni da se više nisu uopšte mogli prečuti. (Pavelića su, pri svemu tom, naročito zabrinjavali glasovi da Hanjrih Himler ima posebne^ planove u pogledu rešenja nastalih prob lema u NDH, i, osim toga, da u Nemačkoj postoji struja koja se zalaže da Herman Gering postane kralj NDH. Dok su glasovi u vezi sa Himlerom bili u osnovi tačni, glasovi o nekakvom dolasku Geringa na presto NDH bili su manje-više čaršijska prepričavanja, nastala ne u Berlinu, već u Zagrebu. Glez fon Horstenau, kad mu je rečeno da bi Geringa trebalo proglasiti za kralja NDH, zauzeo je stav da bi o »svemu valjalo na mini razmisliti«, a zatim je, ne trpeći Geringa, predložio da bi bilo najbolje, ako je već neki kralj potreban, da se kruna ponudi princu Filipu od Hesena, suprugu prin-ceze Mafalde, jedne od kćeri italijanskog kralja.)

Smrtno uplašen da bi mogao da bude svrgnut sa vrha priramide, Pavelić se, u situaciji u kojoj se našao, odlučio za »smenu straže«, kako se to Glaz fon Horstenau izrazio, na vrhu svoje države. Rešio je, naj- Jednostavnije rečeno, da se oslobodi onih svojih saradnika koji bi ga.

u slučaju da s Nemcima dođe do najgoreg, mogli najviše ugroziti, a na koje se inače stalno ukazivalo u vezi sa genocidom nad Srbima i rasplamsavanjem ustanka kao posledicom toga. To su bili njegov prvi zamenik, »vojskovoda« Slavko Kvaternik, i njegov sin Eugen, zvani Dido. Njihovim odstranjenjem, on je, prema svemu sudeći, računao da ce moći da ojača ne samo svoju poziciju kod Nemaca, već i svoj polo- žaj u samoj zemlji, budući da su oba Kvaternika bili mnogima, a na- ročito visokim domobranskim oficirima[6], veliki trn u oku. Poseban razlog koji ga je gonio u pravcu te odluke bila su stalna upozorenja njegovih najbližih saradnika — Pečnikara, Mije Bzika, Servacija i dru- gih, da bi oba Kvaternika trebalo neprestano držati na oku, jer »oni izgleda da nastoje da svu vlast uzmu u svoje ruke«. Ako se svemu rečenom još doda i činjenica da se Pavelić u stvari bojao i Slavka i Eugena, onda je sve, za čitav slučaj, potpuno jasno. (Slavka Kvaternika se Pavelić plašio pre svega zbog njegovih odličnih veza sa uticaj- nim i najuticajnijim ličnostima u Nemačkoj, pa i u Italiji, a Eugena zbog njegove bezobzirnosti i privrženosti ocu, kao i moći koju je on bio izgradio u okviru policije.)

Kad je Pavelić tačno doneo svoju odluku da se oprosti od dvojice Kvaternika — ne može se precizno utvrditi. U svakom slučaju, to je moralo biti negde u. prvoj polovini 1942. godine, a ni u kom slučaju, kako se često navodi, posle njegove posete Hitleru u septembru iste godine. Pri polasku na put, u Hitlerov glavni Stab, sudbina obojice Kvaternika već je bila konačno i nepovratno odlučena ... To potvrduju zapisi Gleza fon Horstenau, zatim njegovi zvanični izveštaji OKW, kao i jedno pismo poslanika Kašea od 10. septembra 1942. godine. (U ovom pismu, upućenom ministarstvu spoljnih poslova u Berlinu, Kaše je izneo da ga je Lorković »upravo obavestio da je poglavnik rešio da vojskovođu i njegovog sina ukloni sa njihovih položaja, budući da i jedan i drugi sve više i više predstavljaju opasnost po državu.. .«)[7]

Pre nego što je išta konkretno preduzeo u pravcu ostvarenja svoje odluke, Pavelić je smatrao da mu valja sondirati teren u samoj Ne- mačkoj — na neki način kompromitovati Slavka Kvaternika u samom vrhu Nemačke, kod uticajnih i moćnih ličnosti koje bi se mogle zau- zeti za njega, pa ga čak, u odsudnom času, pretpostaviti i njemu samom. Tih ličnosti u Nemačkoj, znao je Pavelić dobro, bilo je više i u njihovim očima Kvaternik je važio kao »izrazito nemački čovek«, dok je Pave-

[5] Slavko Kvaternik je favorizovao bivše austrougarske oficire, ali je uvi- đao da su oni »prestari, da nisu više telesno sasvim u redu« i da pored os- talog, »nisu upućeni u modernu vojnu nauku«. Sto se tiče »nasleđa od neka- dašnje jugoslovenske vojske«, ono je, po njemu, bilo »potpuno bezvredno«. Kako je rekao Kašeu »on nije u njemu pronašao ni jednog jedinog sposobnog podoficira, a sami oficiri su bili koruptni, bez inicijative i nedovoljno obuče- ni« (Izveštaj Kašea, PA/AA, St. Sekr. Kroatien, Bd. 2, A 31/42, list 2). Tako kako je Sl. Kvaternik slabo cenio oficire bivše jugosl. vojske, tako su malo cenili i oni njega. Prema navodima Vladimira Vauhnika, bivšeg jug. vojnog atašea u Berlinu, koji je po nalogu Službe sigurnosti Rajha (SD) došao u Zagreb i jedno vreme radio u generalštabu domobrana, mnogi su bivši jugosl. oficiri sabotirali narodnoo. (Vl. Vauhnik, Memoiren, str. 204 — 224).

[6] PA/AA, St. Sekr. Kroatien, Bd. 2/288/41.

lića bio glas da je on, bez obzira što to nije pokazivao, i srcem i dušom uz Italijane. Najmoćniji, među ličnostima koje su stajale uz Slavka Kvaternika, bili su rajhsmaršal Gering, rajhsfirer SS Hajnrih Himler i feldmaršal Kajtel. Najopasniji je bio Himler, već i zato što on Pave- lića nije podnosio i što nije krio svoje mišljenje da bi najbolje bilo kada bi Pavelić bio uklonjen. (»Ako vaš gospodin otac i vi želite da imate čistu situaciju sa Italijanima«, tvrdi Dido Kvaternik da mu je Himler lično rekao,« i sprečite njihovo dalje napredovanje i premoć, pobrinite se za Pavelićevu sigurnost u nekakvom dvorcu blizu Zagreba, gde će biti pod vašom stražom .. .«)[8]

Svoj plan za kompromitovanje Slavka Kvaternika u nemačkom vrhu, Pavelić je sproveo uz pomoć poslanika Kašea, koga je u medu- vremenu već bio, između ostalog i bogatim poklonima, potpuno vezao za sebe. (Pri tom je bilo glavno da se spreči da Slavko Kvaternik dođe u vezu sa Hajnrihom Himlerom, a na čemu se on bio angažovao uz pomoć Frica Vestena, industrijalca iz Celja, koji je inače bio saradnik Službe sigurnosti i dobro stajao i sa Glezom fon Horstenau.) Desetog septembra 1942, Kaše se, ispunjavajući Pavelićevu želju, obratio svom velikom prijatelju i glavnom podržavaocu u ministarstvu spoljnih po- slova Rajha, državnom podsekretaru Martinu Luteru, koji je takode bio pripadnik SA i kao i Kaše imao ein brigadenfirera. Mada oficijelno »samo« podsekretar, Luter je tada bio veoma uticajna i moćna ličnost u Berlinu. Kao šef »nemačkog odeljenja«, on je bio toliko moćan da je sebi mogao da dozvoli da od svog nadleštva napravi neku vrstu glav- ne filijale ministarstva spoljnih poslova i da ga smesti u posebnu zgradu u ulici Rauchstrasse. Uživajući neograničeno poverenje ministra Riben- tropa, on je bio upućen i u njegove mnoge tajne, između ostalog i fi- nansijske. Smatralo se, čak i otvoreno govorilo u kuloarima, da on Ribentropa ima u šaci i da bi mu u svakom času mogao da smrsi kon- ce... To utoliko više što je nekadašnji prevoznik nameštaja, špediter, imao izvanredno jake veze sa glavnim službama SS, a pre svega sa Ajhmanom[9] i Valterom Šelenbergom. Veza sa Ajhmanom nastala je iz saradnje po pitanju deportaeije Jrevreja sa teritorije satelitskih država u gasne komore u Poljskoj (i iz NDH, na čemu se svestrano bio angažovao i sam Kaše), a veza sa Selenbergom ticala se, u prvom redu, plana RSHA da se Ribentrop ukloni sa svog položaja i da SS kompletno uzme u svoje ruke ministarstvo spoljnih poslova ...

U svom vrlo opširnom pismu Luteru[10], Kaše je, kao prvo, izneo da »maršal Kvaternik, kao ministar rata, tokom jedne i po godine svog rada nije ispunio očekivanja sa kojima se računalo« i da »oficirski korr inače izložen špijuniranju na svakom koraku, u njega uopšte nema poverenja...« Ističući, zatim, da se »i sam poglavnik tokom poslednjih meseci u svojoj duši otuđio« od Slavka Kvaternika, Kaše je rekao:

[8] KAW/B-800, br. 170.

' Vilhelm Hetl je izjavio američkim istražnim organima, da mu je sam Adolf Ajhman (Eichmann) poverio, tokom jednog razgovora u Budimpešti, 23. avgusta 1944, da na svojoj savesti ima — 6 miliona Jevreja!

[10] PA/AA/NAK, Pol. 2, pismo od 10. februara 1942.

»Poglavnik mi je nedavno kazao da maršal isuviše pije i da čak i njemu dolazi u zagrejanom stanju... Maršal sada ostavlja utisak jednog vrlo nervoznog, ponekad sasvim smetenog čove- ka. To stanje ne mogu da prikriju ni njegova inače izvanredna umešnost u nastupanju i naglašena ljubaznost. Mi imamo više nego jedan razlog da sumnjamo u njegovu pouzdanost... On je odgovoran za preterano oštru politiku prema pravoslavcima i Srbima. Njegov sin u istoj meri.«

Sledeći deo pisma bio je upravo takav da nije ostavljao ni najmanje sumnje u pogledu cilja koji je Kaše želeo da postigne, a do kojeg je Paveliću, najozbiljnije zabrinutog za svoj lični položaj, toliko bilo stalo.

»Kod ovakvog stanja stvari«, citiramo dalje Kašeovo pismo Luteru, »vrlo je zabrinjavajuće da se nemačke ličnosti, neupo- znate sa ovdašnjim prilikama, daju uplivisati od maršala... Maršal svakako nastoji da bude u vezi po mogućstvu sa mno- gim merodavnim ličnostima Rajha. Kad bi se moglo i prihva- titi da on to čini u interesu svoje zemlje, i tada se ne bi sme- lo izgubiti iz vida da maršal nije neupućen u nesaglasnosti koje ponekad dolaze do izražaja u pogledima naših vodećih ličnosti. Pošto se on kao bivši austrijski oficir vrlo drugarski ponaša, i pošto on ima i ličnih veza koje su dublje od tog drugarstva, čini mi se da pojedini visoki dostojanstvenici ne pokazuju prema njemu uvek onu uzdržanost koja bi bila na mestu s obzirom da se radi o jednoj vodećoj stranoj osobi. Utoliko mi se više čini neophodnim da nemačke ličnosti koje dolaze u pitanje, budu u odgovarajućoj formi obaveštene i upoznate sa datim okolnostima. Ove ličnosti su, pre svega, maršal Rajha (Gering, pr. a.), general-feldmaršal Kajtel i rajh- sfirer Himler.

... Ja ne verujem da je rajhsfirer dao maršalu povoda da veruje u nekakav sastanak s njim. Ali, kod raznih službi rajhsfirera postoje ličnosti koje se angažuju u tom pravcu u nadi da će za to dobiti neko priznanje. S obzirom da maršal i njegov sin imaju čitav niz veza u službama SS, mora se ra- čunati sa odgovarajućim inicijativama tih službi. Pošto je u više mahova ustanovljeno da se ove službe u saobraćaju sa odgovarajućim hrvatskim, naročito službama hrvatske polici - je, ne drže službenih puteva, bila bi na mestu naročita oprez- nost prema obojici Kvaternika. Ukazujem na to da sam ja već jednom morao da referišem, da su pripadnici ranije Beissner-- ove službe izjavili da je Slavko Kvaternik čovek koji će doći na čelo Hrvatske i da ga SS forsira...

Zaslužuju pomena, u vezi sa ovim, mnoge vesti lansirane u poslednje vreme o uključivanju rajhsfirera SS u pitanja Hrvat- ske i eliminisanja ministarstva spoljnih poslova i poslanstva. Ovakve vesti su delom Sirene i od strane pripadnika ustaške policije.«

Naglasavajua da on, s obzirom na situaciju koja vlada u Zagrebu i u celoj zemlji, nikako nije saglasan sa podržavanjem ni jednog a ni drugog Kvaternika, Kaše je još rekao:

> »Otac ima već pomenute lične i stručne slabosti; sin je sli- čan ocu i želi da državom, u onom delu u kojem ona nije pala pod uticaj četnika i partizana, zavlada uz pomoć predi- menzioniranog policijskog aparata i primenu bezobzirnih po- licijskih mera. Politički efekti ove aktivnosti su dosad našli pozitivnog odraza u pojedinim mesnim uspesima, ali oni nisu mogli da spreče stalno opadanje poverenja širokih masa sta- novništva u vladu, čemu je upravo uzrok policijska svevlast. Da li se mladi Kvaternik o merama koje preduzima dogovara sa nemačkim policijskim ustanovama, nije mi poznato. Da on održava vezu sa višim SS i policijskim vođom u Beogradu, grupenfirerom Meyssnerom, kao i sa odgovarajućim instan- cama u Rajhu, to je činjenica...
>
> Sa vladavinom obojice Kvaternika ne bi se mogao zadobiti hrvatski narod. Pouzdani saradnici (Nemačke) oni neće biti još dugo. Njihova priroda sklona intrigama nije od koristi ni za sam Rajh niti pak za odnos Rajha i Italije.«

Šta je sve Luter preduzeo u vezi sa Kašeovim pismom, iz doku- menta se ne vidi. Ali da je nešto preduzeo — van svake je sumnje. Međutim, treba imati u vidu da je on baš u času kada je dobio Kaše- ovo pismo, bio do guše u poslu, radeći na kompletiranju optužujućeg materijala protiv ministra Ribentropa lično... Mada intiman sa mini- strom spoljnih poslova Rajha još od 1932. godine, kada mu je učinia prvu veliku uslugu davši mu nizak partijski broj[11], on mu je upravo u jesen 1942. godine udario nož u leđa, pretvorivši se, tako, od najbližeg prijatelja u najogorčenijeg neprijatelja. Razlozi za taj obrt bili su de- lom privatni, a delom službeni. Ali, bez obzira na razloge, Luterovo razbuktalo neprijateljstvo prema Ribentropu nije znalo za granicc U dogovoru sa Šelenbergom, koji je i sam imao Ribentropa na nišanu, Luter je sastavio memorandum za Himlera i priložio mu sva akta do kojih je samo mogao da dođe[12]. Između ostalog, on je svog šefa *i* nekada nerazdvojnog prijatelja optuzio za proneveru, rekavši još da je on »umno poremećen«. S obzirom da ni Himler nije mogao Ribentropa da smisli, i da je tokom celog rata nastojao da uzurpira funkcije mi- nistra spoljnih poslova, Luter je bio više nego siguran u uspeh svoje akcije. Ta sigurnost išla je dotle da je on čak i javno počeo pričati da je podigao optužnicu protiv svog šefa... Međutim, kad je već Himler bio doneo odluku da krene protiv Ribentropa, odjednom se do- godilo nešto neočekivano: umesto Ribentropa, s one strane brave našao se Luter zajedno s većim brojem visokih službenika ministarstva spolj- nih poslova. Prema dnevniku fon Hasela, na ovaj neočekivani korak Himler se odlučio ne zato što je hteo da poštedi Ribentropa, već zato» [*1]

[1] **Up. Gerald Reitlinger, SS, n. d., str.**
[1] **Up. W. Schellenberg, Memoiren, str.**

što je očekivao da će saslušavanjem uhapšenih moći da dođe do još više kompromitujućeg materijala protiv njega. Prema drugim tvrđenji - ma, čitav slučaj je imao drukčiju pozadinu. Navodno, Himleru je u po- slednjem trenutku njegov najbliži saradnik, Karl Wolf, skrenuo pažnju da je Luter defraudant, a ne Ribentrop — što nije bilo netačno — pa je Himler, inače veliki čistunac kada se radilo o novcu, obustavio sve, a Lutera dao smesta uhapsiti.. .«[13] Memorandum, sa svim optužnim materijalima, dostavljen je Ribentropu. Prezahvalan, ali i smrtno upla- šen, ovaj je odmah odjurio Hitleru i zatražio zaštitu od klevete. Hitler je na to odlučio da Luter bude obešen. Međutim, Ribentrop je, ko zna zašto, izdejstvovao da se to ne uradi, već da se Luter, »prevaspitanja radi«, pošalje u »politički bunker« koncentracionog logora u Sachsen- hausenu (Saksenhauzenu).[14]

Ima, međutim, d okumenata na osnovu kojih bi se moglo zaklju- čiti da je odstranjenje Lutera imalo i druge razloge. Ti drugi razlozi treba da su se nalazili u neprijateljskom držanju nekih visokih SS-- funkcionera prema Luteru, a zbog podržavanja Kašea u njegovom nastojanju da spreči regrutaciju folksdojčera u NDH za oružane for - macije SS. Na Lutera (i Kašea) naročito treba da je bio kivan načelnik glavnog štaba SS, grupenfirer Berger. On je čak Kašea optužio da sabotira Hitlerova naređenja i da se time u stvari sveti za Removu aferu od 30. juna 1934, dok je za Lutera rekao da bi već bilo krajnje vreme da se privikne na to da »jedan SS-grupenfirer nije nikakva mala viršla s kojom se svako može poigrati kako hoće«[15]. (Fon Hasel je, međutim, smatrao da Gestapo i nije bio u stvari zainteresovan za Lutera lično i da ga je uhapsio samo zato da bi došao do što više materijala protiv Ribentropa[16].)

Tako se, u svemu, završila afera sa Luterom i tako je, na kraju krajeva, Kaše ostao bez svoje najveće podrške u Berlinu, zapravo u ministarstvu spoljnih poslova.

Mada je znao kakav je Luter čovek, Glez fon Horstenau ga je ipak žalio, ali najviše zbog toga što je u njemu izgubio dobrog informanta o Ribentropu i akcijama koje je on preduzimao, odnosno planirao da preduzme posebno u odnosu na NDH.

O samom Kašeovom pismu Luteru, Glez fon Horstenau nije ništa znao. Ali to mu nije bilo ni potrebno, budući da je o planovima Pa- [*5]

[D] Prema G. Reitlinger-u, n. d., str. 26, Himler je bio škrtica preko svake mere. Vrlo je lose plaćao svoje saradnike, a ni sebi nije dozvoljavao visoka primanja. Defraudante je mrzeo dz dna duše i plašio ih se kao kuge.

[J] Ovaj koncentracioni logor bio je najmanje poznat po ubijanju zatočenika (u njemu su bili zatvoreni i mnogi prominentni političari, Kurt Sušnig, kancelar Austrije, na primer). »Politicki bunker« bio je najfavorizovanije odeljenje, sa relativno dobrim uslovima za zatvorenike. Luterova briga u lo- goru je bila u početku da se stara za lekovito bilje, koje je tamo negovano po Himlerovom naređenju. Pateći od melanholije, Luter je u dva maha po- kušavao da izvrši samoubistvo. Prema iskazu njegove žene, on je kraj rata dočekao u jednoj bolnici i umro od slabosti srca. Iz jednog Himlerovog pisma načelniku glavnog štaba SS, Bergeru, od 5. juna 1944, vidi se da je lično Hitler, ko zna zbog čega, naredio da se Luter smesti u posebnu kuću na ivici koncentracionog logora i da mu se dozvoli da tamo dovede i svoju ženu.

[5] Up. H. Sundhaussen, Zur Geschichte, n. d., str. 190.

[E] Von Hassel, n. d., str. 261.

velića sa Kvaternikom znao tako reći sve, i to iz prve ruke (čak i o nameri Pavelića da smeni neke najviše ustaške funkcionere, što se, međutim, pokazalo da je običan poglavnikov trik).

Samu odluku Pavelića da se otrese i Slavka i Eugena Kvaternika, Glez fon Horstenau je pokušao da objasni na dva načina: prvo, da je Pavelić »shvatio bezumnost svoje politike uništavanja pravoslavaca« i, drugo, da je »rešio da sa ovom politikom prestane do boljih vre- :mena-«[n] [4]-" '

> »Još pre polaska na put u posetu fireru«,[17] [18] kaže Glez fon Horstenau u svom dnevniku, »poglavnik mi je saopštio da je nje- gova namera da se rastane od obojice Kvaternika. Što se tiče sina, ja sam mu i sam to najtoplije preporučio, a što se tiče oca, ja se nisam uopšte usprotivio, već i zato što se on po - kazao kao najgori upropastitelj vojske. U vezi sa ovom celom stvari... Pavelić me je jednom, verovatno namerno, da bi valjda sebi obezbedio alibi, doveo u veliku nepriliku. Ja sam bio došao k njemu zajedno sa maršalom Kvaternikom, koji o onome što mu se spremalo nije tada imao ni pojma. Pred sam odlazak, izjavio je Pavelić da bi on hteo da mi postavi još samo tri mala pitanja. Na prvo pitanje — šta nemačka vojna komanda misli o ustašama — odgovorio sam onako kako se o ustašama uistinu mislilo. Tada me je on iznenadio svojim drugim pitanjem: šta misli nemačka vojna komanda o mladom Kvaterniku? Otac nije bio ništa manje zbunjen od mene i on je pokušao da se spase primedbom da nemačka vojska ne voli naročito Didove policijske metode. Treće pita- nje je bio — clou[19]. Šta misli nemačka vojna komanda o sa- mom maršalu? Ja sam odbio da na to odgovorim, navodeći da i pohvala predstavlja sud o nečijoj vrednosti, a da ja sebi ne mogu da dopustim da dajem ocenu o jednoj tako zasluž - noj ličnosti. Kasnije, Pavelić mi je rekao da je on ova nez- godna pitanja postavio kako bi oba Kvaternika pripremio za njihov pad. Jedna uistinu neobična metoda, koja, međutim, bar na starog Kvaternika nije uopšte delovala.
>
> Na kraju je stari prvi došao na red, ali na način svojstven ustaškom režimu. Kad je jednog dana otputovao u neku slo- vačku banju, on je meni i poslaniku (Kašeu) nastojao da to predstavi tako kao da mu je više nego neophodno potreban odmor. I u javnosti je stvoren ovakav utisak, a tome je dopri- nela i okolnost da je poglavnik lično, provizorno preuzeo ru- kovodstvo ministarstvom odbrane i da je na mesto generala Vladimira Lakse naimenovao generala Prpića za načelnika generalštaba.
>
> Nastavak i završetak tragikomedije opisan je u mojim izve- štajima pretpostavljenim službama. Naposletku, a posle dra-

[17] BA/MAF, DG, Izv. Gleza fon Horstenau, 13. 12. 1942, Br. 0227. "
U pitanju je poseta od 23/24. septembra 1942. " Franc, reč: klinac, ekser, glavna tačka, glavno.

matičnog povratka kući za Božić 1942, maršal se izrazio zadovoljnim sa mesečnom neto-gažom od pet hiljada maraka, automobilom, daljim pravom korišćenja svoje lepe vile na Tuškancu, ađutantom i posilnim. ‚Tresla se gora', kako sam napisao OKW, 'rodio se za Hrvatsku ne baš tako jeftin miš'«

Slavko Kvatemik se nagodio s Pavelićem upravo tako kako to na - vodi Glez fon Horstenau. Sporazumu je, međutim, prethodio čitav ma- nevarski rat, koji očevidno nije bio ništa drugo do tvrđenje pazara, bar sa strane Kvaternika, inače dobro zbrinutog u Slovačko j. Glez fon Horstenau kaže u svom dnevniku o svemu tome:

»Posle različitih glasova koji su počeli već odavno da kruže, sada više nema sumnje da će se vojskovođa ipak i uprkos svemu vratiti natrag. Na više pisama, upućenih poglavniku, ovaj mu je pred kraj sedmice odgovorio da bi trebalo da pro- duži svoj boravak u Slovačkoj. U svom odgovoru, koliko sveča- nom toliko i nespretnom — prema poglavnikovim rečima — Kvaternik je izjavio da on ovog puta neće moći da izvrši naređenje SVOGA KAO BOGA CENJENOG ŠEFA DRZAVE; da je neposredan povratak u zemlju, gde ga očekuju hitni zadaci, kako u njegovom ličnom, tako i u interesu poglavnika i Hrvatske. Neka mu se, zato, odmah pošalju salonska kola i neka mu se u Zagrebu organizuje doček kakav mu dolikuje. Poglavnik mu je odmah poslao specijalni vagon, a s njim i šefa svoje kancelarije, Ivu Perčevića (uzgred budi rečeno jed - nog od malog broja vojskovođinih pristalica u vodećoj garni - turi), kako bi ga ovaj obavestio o pravom stanju stvari. Po- glavnik je preko Perčevića stavio Kvaterniku do znanja da se jedan od njih mora ukloniti; on, poglavnik, to neće biti (po- glavnik mi je to lično saopštio).«[20]

Tek posle ove više nego jasne Pavelićeve poruke, Kvaternik je polo- žio oružje. On je to učinio, kako to Glez fon Horstenau kaže, uprkos okolnosti da mu je neposredno pre toga Herman Gering uputio pismo u kojem mu je dao »punu satisfakciju« za sve no što je on dotle bio uradio.

Sporazum je konačno postignut 29. decembra 1942. godine, u Paveli- ćevoj kancelariji. U stvari, Kvaternik je predao jedno pismo Paveliću u kojem su bili navedeni njegovi uslovi povlačenja iz vlade i sa polo- žaja ministra rata. Ti uslovi bili su: dalje nošenje titule vojskovođe (na raspoloženju, odnosno u mirovini) uz odgovarajuća novčana primanja, pravo na korišćenje vile u kojoj je već stanovao, i tako dalje. Poseban zahtev ticao se odlaska u Nemačku, odnosno Austriju (u okolinu Salc- burga ili Beča), i to zajedno sa mlađom kćerkom i zetom, lekarem dr Lutkinskim. Pavelić je rado na sve pristao, pa i na Kvaternikov odlazak u Nemačku. Ali tome se usprotivio poslanik Kaše. On se, naime, plašio da bi u Nemačkoj moglo doći do neželjenih kontakata Slavka Kvater-

Vidi napomenu br. 17.

nika sa nemačkim uticajnim ličnostima — protivnicima ustaškog režima. Pavelić ga je, međutim, brzo umirio, rekavši mu da se ne treba ničega bojati, pa je on još istog dana za Slavka Kvaternika i njegovu pratnju zatražio potrebne ulazne vize od ministarstva spoljnih poslova u Ber - linu.[21] Što se tiče Eugena Dida Kvaternika, koji je praktično ostao bez ikakve funkcije, njega Pavelić nije hteo odmah da udalji od sebe. Glez fon Horstenau:
*

> »Mnogo je teže bilo ukloniti mladog Kvaternika. Ni samom poglavniku, koji ga je othranio na svojoj sisi, nije bilo lako da se od njega rastavi. Čak i posle zvaničnog uklanjanja s vlasti, on je igrao duže vremena značajnu ulogu iza kulisa, mada je šef države, na svoj uobičajeni ‚iskreni' način, to preda mnom poricao. Tek je jedna konspiracija, izgleda, dovela do stvarnog razlaza. Pavelić je pozvao sebi najmerodavnije ustaše, svoju ličnu terorističku grupu, i ona je, navodno, u njegovom prisustvu upozorila mladog Kvaternika da se ni u šta ne upušta, jer bi ga to moglo stajati života.«[22]

Kad se, posle svega, konačno rastao i od mladog Kvaternika, Pa- velić je naredio Mili Budaku, tada poslaniku NDH u Berlinu, da nad- ležne nemačke krugove upozna sa slučajem i jednog i drugog Kvater- nika i ubedi ih da sve to predstavlja samo »lekoviti akt stabilizacije«, a nikako neki obračun na vrhu ustaške države.

»Hrvatski poslanik mi je danas«, kaže se u zabeleški državnog pod- sekretara u ministarstvu spoljnih poslova Rajha, Woermann-a, od 18. oktobra 1942, »dao sledeće objašnjenje za izvršene promene u hrvatskoj vladi: politički značaj ima samo uklanjanje obojice Kvaternika. Voj- skovoda Kvaternik, morao je to Budak da kaže uprkos dugogodišnjem prijateljstvu sa njim, potpuno je zakazao. On je naročito u hrvatskoj vojsci, i na najviše položaje, doveo i forsirao potpuno nesposobne lič- nosti... Poglavnik je još krajem godine bio svestan nužnosti smenjiva- nja vojskovode, ali je tek sada doneo konačnu odluku.

Državnog sekretara i šefa policije, Eugena Kvaternika, upoznao je on, Budak, tokom dugogodišnjeg prijateljstva za vreme zajedničke inter- nacije na Liparskim ostrvima, kao čoveka dobrog kao duša. U posled- njoj godini, međutim, on je postao nešto sasvim suprotno. On je poči- nio takve surovosti koje se jednostavno ne bi mogle okarakterisati kao normalne. Njegovo odstranjenje je blagoslov za zemlju.«[23]

Potučen, ali nagrađen onako kako je to želeo, Slavko Kvaternik se ipak i u svemu nije potpuno povukao sa scene. U potaji, on je pokušao da stvori uslove za svoj povratak na kormilo ustaške države,

[21] PA/AA, St. Sekr. Kroatien, Bd. 2, Telegram Kašea od 31. 12. 1942, list 162.245.

[22] O »konspiraciji« koju Glez fon Horstenau pominje, postoji više ver- zija. Po jednoj od njih, Dido Kvaternik je pokušao da uceni Pavelića (Up. Mate Rajković, »Vjesnik«, 20. 2. 1971). Vidi i: B. Krizman, n. d. o. Paveliću, slr. 439—441.

[23] PA/AA,, St. Sekr. Kroatien, Bd. 4, list 66.

0 čemu svedoči i jedan njegov memorandum na nemačkom jeziku, po svoj prilici iz 1943. godine, posle kapitulacije Italije, koji ne izgleda da je uopšte dosad negde eitiran.[24] U ovom memorandumu, koji je uza sve drugo i prava optužnica Pavelićevog režima, ističe se, u prvom redu, da u Hrvatskoj baza politike do kraja rata mora biti ta, da se sve snage mobilišu za konačnu pobedu. Da bi se to postiglo, nužna bi bila intervencija Rajha u pravcu uspostavljanja potpunog suvereniteta hr- vatskog naroda. Jer, hrvatski narod je teško razočaran u italijansku razbojničku politiku i politiku njenih hrvatskih satrapa, koji, međutim,
1 posle otpada Italije, zbog nepoznavanja stvarnih prilika, uživaju ne - mačku podršku. Po mišljenju Slavka Kvaternika, iznesenom u memo randumu, više je nego jasno da »današnji režim, čija su glavna obe- ležja veleizdaja, ubistva i pljačke, nikada ne bi mogao da ostvari konsolidaciju stanja u zemlji«. To bi mogao da postigne samo jedan drugi režim, onaj koji bi »uživao najveće mogućno poverenje firera, vlade Rajha i nemačke vojske«, sa ljudima spremnim da pod svim uslovima i do poslednjeg časa istraju na strani Rajha, a koji u isti mah uživaju poverenje vlastitog naroda.

Put i način za osiguranje nemačko-hrvatskog savezništva i u da- lekoj budućnosti, bili bi, po slovu memoranduma Slavka Kvaternika, sledeći: >

— uverljivo instruisanje naroda da Nemačka nije ni najmanje kri - va za nastupele unutrašnjo-političke teškoće, već da je ona uvek težila uspostavljanju mira u zemlji, ali da je u tome bila stal- no sprečavana od strane sadašnjeg režima, koji je putem raznih podmetanja, lažnim izveštajima nadležnih službi i podmuklim torpedovanjem svih akcija, nastojao da raširi mržnju prema Nemačkoj;
— uspostavljanje mira u zemlji putem formiranja jednog jedin- stvenog fronta u koji bi bili uključeni i Srbi na hrvatskoj teri- toriji, s tim što bi oni morali dobiti sva prava, ali i primiti sve obaveze prema državi. Za tretman Srba bila bi merodavna nemačka uputstva, kako bi on bio u skladu sa stavovima Ne- mačke o postupku prema Srbima uopšte;
— uspostavljanje pune zakonitosti, garantovanje sigurnosti života i imovine, a u vezi s tim reorganizacija žandarmerije i policije i njihovo stavljanje pod jedinstvenu komandu;
— potpuno ukidanje metoda vladavine sadašnjeg režima, koji se sastoje u denunciranju, intrigiranju, ucenjivanju, protežiranju i korupciji, prebijanju i ubijanju. Ovakve metode, koje se mo- gu okarakterisati kao boljševičko -anarhističke, ne može da pod- nese nijedan narod na svetu. Prava je tragedija da se u zloj nameri za ove metode okrivljuje Nemačka.

[24] Kad je napisan ovaj memorandum, na kojem nema datuma — ne zna se tačno. Ima mišljenja da je napisan čak i krajem 1944, odnosno prvih dana 1945. Prepis u: KAW/B/67, br. I0l.

U memorandumu se, zatim, govori o nužnosti reorgamzacije voj- ske, angažovanju nemačkih oficira — da bi se vojnici vaspitali u pri- jateljskom duhu prema Nemačkoj, a zatim o obaveznom uključivanju Seljačke stranke u državnu upravu. Sto se tiče samih ustaša, u me- morandumu se kaže da ustaški pokret u nacionalsocijalističkom smislu uopšte ne postoji, da se, u celini uzev, ceo pokret svodi na nekoliko funkcionera grupisanih oko šefa države, koji nemaju nikakvog ugleda i koji su, štaviše, prezreni od naroda zbog korupcije i svojih drugih nedela. Čitav ustaški vrh, podvlači se u memorandumu, sastoji se od 50 do 60 ljudi, patologa i razbojnika, kao što su Luburić, Majić, Pečni- kar, Herenčić, Kirin, Jozo Rukavina, Tomić, Hotko, Moškov, Servaci, Lisak, Branko Rukavina, Košak Ltd., koji se obavezno moraju odstraniti iz državnog vođstva.

Prema svemu sudeći, ovaj memorandum, bez obzira na tačnost mno- gih konstatacija, Glez fon Horstenau nije uzeo za ozbiljno, već i zbog same ličnosti Slavka Kvaternika, u čiju iskrenost on uopšte nije ve- rovao. Kako se vidi iz njegovog dnevnika, on se sa Kvaternikom, od časa njegovog odlaska iz NDH pa sve do pred kraj rata, nije uopšte video, niti ijednu reč s njim progovorio. Prvi put po odlasku Slavka Kvaternika u »progonstvo«, i poslednji put uopšte, oni su se sreli o novoj, 1945. godini na Semeringu, poznatom letovalištu kraj Beča. I to sasvim slučajno. Horstenau je bio došao na izlet, a Slavko Kvaternik je bio tu, u neku ruku, već kod kuće. Okružen brojnim članovima svoje porodice, on je imao na raspolaganju više apartmana u hotelu »Panhans«, i živeo upravo kao pravi lord. Jedino što ga je uznemira- valo, bila je okolnost da se u istom hotelu nalazila i sugruganjegovog smrtnog neprijatelja, Ante Pavelića. Ona je stigla iznenada, zajedno sa suprugom nemačkog poslanika u Zagrebu, Zigfrida Kašea. Sa velikom pratnjom, u kojoj se nalazio i »ceremonijalmajster« Krizomali. Kako je Slavko Kvaternik rekao Glezu fon Horstenau, Pavelićeva supruga je doputovala sa čitavim konvojem putničkih i teretnih automobila, teško natovarenim uglavnom okovanim sanducima, »u kojima se si- gurno nije nalazila suva slanina«.

Kvaternik i Pavelićeva supruga nisu se ni pozdravili, a kamoli da su se upustili u razgovor.[25]

Prema Glezu fon Horstenau, koji se inače ni sam nije pozdravio sa ženom Ante Pavelića, Slavko Kvaternik je bio ljubazan do servilnosti. To, međutim, nije moglo da utiče na Horstenaua da on promeni jednom formirano negativno mišljenje o Slavku Kvaterniku kao čoveku i po- litičaru...

> »•... Poricanje svega što je on zgrešio tokom godine i po dana svoje aktivnosti u Hrvatskoj«, zapisao je Glez fon Horstenau u svoj dnevnik prvih dana januara 1945. godine, »poricanje, uz neprestano davanje časne reči — prosto je neshvatljivo. Da nije bilo zlog poglavnika, on bi... sve u dlaku isto uradio

[25] Mara Pavelić se (možda i zbog Sl. Kvaternika i njegove familije) ubr- zo preselila sa svojom pratnjom, kojoj se pridružio i agent ekspozitura Ab- vera u Beču, već pominjani Klobucarić, u jedan dvorac u blizini hotela.

što sam ja predlagao. Sa masakrima Srba, za koje je još samo njegov sin krivlji od njega, on nikad nije bio saglasan. On je u njima video najveću nesreću. Nas dvojica smo inače, svaki po 50 odsto, krivi za grešku što nismo u dovoljnoj meri uskla- dili svoj rad... Za Seljačku stranku i njene vođe ne može da nađe dovoljno toplih reći, mada je u prisustvu Varlimonta, u maju 1942, rekao da mu je žarka želja da Mačeka ... da streljati.«

Tako kako je govorio otac, tako se, otprilike, izjašnjavao i sin, Dido Kvaternik, s kojim je Horstenau na Semeringu takode vodio dužni razgovor. I njega je Pavelić bio prinudio da čini sve ono što je činio. Sto je smenjen u jesen 1942. godine, jedan od glavnih razloga bio je Maks Luburić. On je zahtevao od Pavelića da se Luburić smesta ukloni. ali ovaj to nije hteo da učini ni za živu glavu...

Na pitanje Gleza fon Horstenau, upućeno i ocu i sinu Kvaternik, kako da se shvati da je Pavelić svoju ženu i obe kćerke poslao upravo u Austriju, dobio je ovaj odgovor:

— da je bekstvo supruge i kćerki, mada je za ovaj slučaj već sve odranije bilo pripremljeno, rezultat iznenadne panike,
— da se, međutim, iza toga krije i Pavelićeva »-caka-«. Saljući porodicu u Nemačku, on je hteo da Nemcima da zalogu da on ostaje s njima do poslednjeg časa, dok se ustvari, na drugoj strani, spremao da uhvati vezu sa Anglo-Amerikancima. Na dan 28. novembra 1944. godine, on treba da je zamolio pred-
stavnika Vatikana u Zagrebu, Markonea, da preko Rima poradi da Anglo-Amerikanci intervenišu u Hrvatskoj.. *P*[6]

2. **Aleksandar Ler i ustaše -*u*/**

Odlaskom Slavka i Eugena-Dide Kvaternika, dvojice naročito istaknutih aktera antisrpskog kursa u NDH, počela je, u osnovi, da se nepopravljivo lomi celina ustaškog pokreta, dok je sama, permanentna kriza ustaškog režima — više nego očigledna posebno od časa rasplam- savanja ustanka u leto 1941. — dobila nove impulse. Ocenjujući no- vonastalu situaciju vrlo pesimistički, Glez fon Horstenau je smatrao da se, uprkos angažovanju novih ličnosti, u NDH ne mogu očekivati neke promene na bolje.

Ovo mišljenje Gleza fon Horstenau je u visokim vojnim krugovi- ma Rajha medu prvima prihvatio vojni zapovednik Jugoistoka, gene-ral-pukovnik Aleksandar-Saša Ler, koji je i inače stanjem u NDH bio nezadovoljan. Kako se vidi iz njegove korespondencije sa D. J. Diakovom[*1] (Diakow), Ler je bio ne samo nezadovoljan ustaškom drža-

[4] Dnevnik Gleza fon Horstenau, zabeleška iz januara 1945.

[1] Diakov (Diakow) je bio k. u. k. oficir, a za vreme II sv. rata šef »ratno-naučnog odeljenja« nemačkog vazduhoplovstva, ekspozitura u Beču. Autor je knjige o Leru (vidi pregled literature) i zauzeo se mnogo za nje-govu rehabilitaciju.

vom i njenom »neorganski nastalom vladom« koja je potpuno zakazala, već i njenom vojskom, pre svega njenom malom borbenošću, za šta je, po njegovom mišljenju, bio kriv Maček sa svojom, iz opozicionih razloga prema Srbima, vođenom antimilitarističkom politikom[1a] »Se- ton—Votson je tvrdio«, stoji u jednom Lerovom pismu D. J. Diako- vu,[*2] »da je težište južnoslovenskog pitanja kod Hrvata. Na žalost, moglo bi se sada reći, jer tamo stvari sada izgledaju najgore... Bio sam zaprepašćen kad sam video u kojoj su se meri Hrvati promenili na svoju štetu od 1918. godine pa naovamo, čak i u čisto vojničkom pogledu. Slučajevi izrazitog kukavičluka kompletnih jedinica uključu - jući oficire — ranije nezamislivo — na dnevnom su redu. Onda, sla- bosti prirodne za mladu državu: nedostatak iskustva od gore pa na- dole, greške starih činovničkih kategorija, korupcija, opšta nepouzda- nost i nedostatak discipline, i tako dalje. Nasuprot tome je Srbija sada... zemlja za primer«. Diakov, koji je Leru bio i savetodavac po mnogim pitanjima i koji se upravo bio vratio u Beč iz Zagreba, odgovorio je na citirano pismo ovako:

> »Ja sam za vreme svog petodnevnog boravka u Zagrebu, gde sam držao maksimalno otvorene oči i uši, došao do istog zaključka. Samo nikako mi nije moglo da uđe u glavu kako su to sve one sjajne, tradicionalne vojničke osobine, nastale tokom borbi kroz stotine godina, mogle da iščeznu za svega nekoliko meseci, od aprila 1941. naovamo... Srbi, sami je- dan jirabar narod, za vreme svoje 20-godišnje vladavine, sigur- no da nisu ništa preduzeli da bi uništili vojnički duh. Hrvatski narod je staroj carevini dao veliki broj izvrsnih generala i oficira. Hrvatski pukovi tukli su se izvanredno hrabro na svim bojištima Evrope. Vojna granica, koja i dan-danas služi za primer i koja je uživala priznanje i prijatelja i neprija- telja (Napoleon) bila je u celini stvar hrvatskog naroda.[3] Da ove vojničke osobine još žive u hrvatskom narodu, to potvr- đuje žilava borba bandi, koju one, mada bez izgleda na uspeh, neustrašivo vode. Izgleda, prema tome, da postoje neki drugi razlozi što stare vojničke vrline ne dolaze do izražaja. Njih Ktražiti bila bi obaveza istoričara i političara...
>
> Kad se srpska država od 1918, pod nemačkim udarcima ras- pala 1941. godine samo za nekoliko dana, hrvatski narod se u celini neočekivano našao u položaju od najvećeg, sudbonos-nog značaja. Samo jedna grupa — najuži krug oko dr Ante Pavelića — bila je pripravna za ovaj preokret. I tako je hrvatski narod preko noći, a da ga niko ništa nije ni pitao, dobio /

*[a] Lerovo tvrđenje da je Maček vodio »-antimiliitarističku politiku« deman- tuje činjenica da je Maček u Kraljevini Jugoslaviji bio fonnirao vrlo jaku partijsfcu vojsfcu — »zastatu« — u jafini od oko 200 hiljada ljudikoja je raz- oružaia nmoge jedinice jiigoslovenske vojske u aprllskom ratu 1941. a zatim se najvećim delom priključila ustašama (Pr. Milana Baste)

[2] Pismo od 5. 9.1942. KAW, B/521, br. 52 (1492).

[3] Netačna konstatacija, budući da se u vojnoj granici naJazio i veliki broj Srba. Up. Istorija Jugoslavije (Ivan Božić, S. Cirković, M. Ekmečić, V. Dedijer), Beograd 1973, Str. 184—185.

vladu koja je jedan čitav ljudski vek provela daleko od do- movine, u Italiji, i od nje, smrtnog neprijatelja svakog sloven- skog plemena, bila izdržavana...

S tim u vezi na mestu je pitanje, da li sadašnja vlada ima svoje korene u hrvatskom narodu. Izvesni znaci upućuju na suprotan zaključak, i to: a) držanje vođe seljaka, Mačeka, koji treba da je u kritičnim danima 1941. godine izjavio da ako Srbija propadne, neka propadne i Hrvatska. Maček i njego- ve... pristalice drže se daleko od vlade; b) celu zemlju su zahvatili nemiri. Kad sam poslednjih dana avgusta 1942. bo- ravio u Zagrebu, bande su bile udaljene od granice glavnog grada nekih 15 do 20 kilometara, Maršal Kvaternik je tokom razgovora za vreme banketa (23. avgusta 1942) rekao da se »čak i sinovi najbogatijih seljaka nalaze među komunistima«. Znači li to da su svi ustanici koraunisti?; c) Omladina izgleda da se drži po strani. Od 1918. naovamo izrasla je jedna nova generacija, koja bez ikakve veze sa starom Austrijom upire pogled u pravcu Beograda... Kako bi se inače moglo objasniti da jedan deo omladine na pozive da se javi u hrvatsku voj- sku, odgovara dezertiranjem? Samo iz jednog zagrebačkog puka treba da je dezertiralo 70 odsto obveznika. U izgradnji države omladina uopšte ne uzima učešća... U ministarstvima i na ulici video sam samo prestarele oficire.

Ja sam se dugo borio sa sobom pre nego što sam se odlučio da napišem ove redove, jer nisam želeo da štetim vladi, koja sigurno nastoji da hrvatskom narodu obezbedi najbolje uslove života. Ali, postavlja se pitanje da li to ona zaista i može. Naj- plodnije oblasti, obala, a s njom i trgovina, sve je to od Hrva- ta oduzeto. Opšta nada Hrvata, da postanu nemački protekto- rat, nije se ispunila. A iz italijanske ruke jedan pravi Hrvat ne želi ništa da primi.. .«[4]

Kad mu je Diakov uputio ovo pismo, Aleksandar Ler jedva da je bio čestito i zagrejao svoju stolicu kao vrhovni zapovednik Jugo- istoka sa sedištem u Solunu. Kako se to vidi i iz zabeležaka Gleza fon Horstenau, on je na ovu dužnost došao sasvim neočekivano — 1. av- gusta 1942. godine. Prvobitno je za tu funkciju bio predviden ten- kovski general Kuntze, a zatim Witzleben, do zime 1941. zapovednik Francuske. Tek kad su propale kombinacije i sa jednim i sa drugim, u OKW su došli na Lera. General Varlimont, zamenik general-pu- kovnika Jodla, odmah je, čim je pomenuto Lerovo ime, pozvao Gleza fon Horstenau, da bi o njemu nešto bliže saznao a i čuo šta on misli o celoj kombinaciji. Odgovor je u svemu bio pozitivan, ali uz ograni- čenje da Ler »nije dovoljno reprezentativan«, s obzirom na mali rast *»i* izrazito sitne lisičje oči«. Sam Ler, kad je odluka konačno pala, nije bio nimalo srećan zbog toga. Bio je čak i utučen, smatrajući da mu je nanesena nepravda, a samo zato da bi se Geringovom ljubimcu, Volframu Rihthofenu (Wolfram Richthofen) napravilo mesto na po- ložaju sa koga se brzo može steći čin feldmaršala... »Postao sam nas-*

* KAW, B/521, br. 52, Mst 1494.

lednik Lista[5] na položaju vojnog zapovednika Jugoistoka«, rekao je on u pismu Diakovu, »uprkos činjenici da sam od 1913. godine bez prekida, u dobrim i lošim vremenima, pošteno služio vazduhoplovstvu ... Primo- ran sam da se sada odreknem... svega što je moj život skoro u pot- punosti ispunjavalo... Mene su zasuli pohvalama, a rečeno mi je, pored ostalog, da ovu dužnost... niko nije u stanju da obavlja osim poznavaoca Jugoistoka, a taj sam eto ja. Ali ja ovo ipak smatram za pogreb prve klase .. .«[6]

Glez fon Horstenau, bar kako se čita u njegovom dnevniku, bio je, na kraju krajeva, ipak vrlo zadovoljan »što jedan Austrijanac« dolazi na položaj vojnog zapovednika Jugoistoka.

Kao i Glez fon Horstenau, i Ler je bio velikonemačkih gledanja. I antikomunista non plus ultra. Upravo iz straha »od boljševičke opas- nosti«, on je smatrao ,po nekim znacima još od kraja 1942. godine, da bi Nemačka morala da nađe zajednički jezik sa Anglo-Amerikan- cima, da sa njima, dok je još vremena, zaključi separatan mir.

Po ocu Nemac sa Rajne, Ler je roden u Rumunrji, u Turn Seve- rinu, 1885. godine, i po majčinoj želji kršten fođnegovan u pravoslav- noj veri. Vladao je dobro ruskim, ali i srpskohrvatskim, rumunskim i ma- đarskim jezikom. Pešadijsku kađetsku školu završio je u Temišvaru, a vojnu akademiju u Bečkom Novom Mestu. Srbiju i Srbe poznavao je relativno dobro. Iz mladosti, kroz druženje sa Srbima, a potom kao oficir u krajevima u kojima je preovladavao srpski živalj, u Višegradu, na primer, gde je bio stacioniran 85. pešadijski puk austrougarske vojske. Kao komandant bataljona, učestvovao je u ratu protiv Kralje- vine Srbije, od 1914. do 1915, i bio je ranjen četiri puta. Vrlo ambi- ciozan, a sa smislom za tehniku, on je kao 48-godišnjak završio pi - lotsku školu. General vazduhoplovstva postao je 1934. godine, u Re- publici Austriji. U tom svojstvu, negde u 1936. godini, on je uzduž i popreko proputovao čitav niz zemalja — Poljsku, Mađarsku, Jugo- slaviju, Rumuniju, Bugarsku. »Puni ponosa pokazali su mu autoriteti ovih zemalja svoje aerodrome i dopustili mu da se upozna sa njihovim vazdušnim snagama«, kaže se u jednom članku o ovom Lerovom putu pu zemljama Jugoistoka. »Vrativši se natrag iz 'prijateljske posete', sas- tavio je opširan izveštaj o svemu, ali ne za austrijsku vladu, već za Hitlera.. .-K[7 5 *7]

[5] List, Vilhelm (Wilchelm), generalfeldmaršal, postavljen je za zapoved- nika Jugoistoka odlukom Hitlera od 9. juna 1941. — Up.: Olshausen, n. d., str. 144.

* Pismo od 8. jula 1942, KAW, B/521, 1. 1484.

[7] Up. Vili Frišauer (Willy Frischauer), list »Illustrated« (engleske vojne novine, broj od 31. 7. 1943). Frišauer kaže u tom članku za Lera da se on »od srca, a naravno i za lepu svotu novca« priključio Hitleru i da je još 1938. postao »vodeći vojni kvisling i nacistički špijun na Baikanu«. Ističući da je Ler bio »pritvoran, lukav i brutalan iza maske tipične austrijske žovijalno- su«, da je bio »namazan svim mastima«, Frišauer je citirao jedno Lerovo naređenje koje se tiče Srba, a u kojem se od podređenih traži da se u od-

Kad je Austrija pripojena Trećem rajhu, Ler je, zbog već ranije stečenih zasluga kod nacionalsocijalista, postavljen za komandanta 4. vazdušne flote sa sedištem u Beču. U tom svojstvu učestvovao je u ratu protiv Poljske i bombama iz aviona svoje flote zasuo Varšavu . . . Kako je on to izneo u pismu Diakovu u decembru 1943. godine,[8] kad su Nemci u punoj meri osetili i sami strahote vazdušnih napada i to nazvali terorizmom, u prvom momentu za bombardovanje Varšave treba da je bio samo Herman Gering. »On je hteo da se rat sa Poljskom počne bombardovanjem Varšave, ali je firer tada zabranio da se iz vazduha tuku naselja, i to vrlo kategorično. Zbog toga je prvih dana rata dolazilo do teškoća... zbog trupa koje su se povlačile kroz gradove... Rihthofen je šest puta morao najbrižljivije da rediguje jedan svoj izveštaj koji se odnosio na Vilnu, da mu se ne bi prebacilo da se ogrešio o firerovu zapovest. Situacija sve do početka rata sa Engleskom bila je ta, da je Gering bio za bezobzirno bombardovanje stanovništva, dok je firer hteo da se vazdušni rat ograniči na vojne cijeve, uključujući objekte važne za ratnu privredu, kao i saobraćajne linije. Kad je... jedna poljska armija počela pružati otpor u Varšavi
— Varšava je bila istina stara, ali još uvek upotrebljiva tvrđava, sa utvrdenim pojasom koji je našim trupama nedovoljno opremljenim teškom artiljerijom zadao dosta muke — i kad je to politički postalo vrlo neprijatno (da »-blickrig« kao ono 1870. ne završi u pesku), firer je prvo naredio da se povedu pregovori o predaji Poljaka, onda da se postavi Ultimatum, a na kraju da se tvrđava napadne svim sredstvi- ma koja su stajala na raspolaganju... De facto je bomba jedne »štu - ke«[9] odmah u početku vazdušnog napada pogodila glavni ventil grad- skog vodovoda. Grad je ostao bez vode za piće i gašenje požara, što je uglavnom i dovelo do obustave otpora... Rajhsmaršal je uvek tvrdio da je naše vazduhoplovstvo u stanju da neprijateljsku teritoriju od- lučno tuče, a svoju da sigurno brani. Pod ovim okolnostima počeli su naši napadi na London, što više nema ničeg zajedničkog sa Varšavom, ali zato sa ratom na Jugoistoku, odnosno sa Beogradom.«

Kad je reč o bombardovanju Beograda, 6. aprila 1941, koje on svrstava, kako se to iz pisma vidi — ako se samo pravilno protumači
— u klasu »vazdušnog terora«, što su u stvari bili i napadi na engleske gradove, Ler je bio ne samo izvršilac naređenja o vazdušnom napadu, već i planer tog napada.

Kao što je poznato, u Beogradu je uglavnom stradalo civilno stanovništvo, u velikom broju i na pijacama, budući da je napad izvršen iznenada i bez objave rata. Pa ipak, i uprkos nepobitnim činjenicama da je bombardovanje Beograda »bilo brutalan teror«, uvek ponovo se javljaju glasovi, naročito u Austriji i Nemačkoj, da Ler za sve to ne snosi nikakvu krivicu, štaviše, da je on, »-mek po prirodi«, upravo poštedeo mnoge živote, budući da je Hitlerovo naređenje (da Beograd

nosu prema Srbima, koji su zakleti neprijatelji Nemaca, i koji zaslužuju da umru od gladi, ne daju zavesti lažnim sentimentalnošću, već da im treba oduzeti poslednji komad hleba i poslednju jabuku.

' KAW,B/521, br. 52, L 1503.

' Nemački avion za obrušavanje.

■bude sravnjen sa zemljom) sproveo tako da se »bombardovanje ogra- ničilo samo na najvažnije ratne ciljeve«.

Bombardovanje Beograda, odnosno pripremu za bombardovanje, - Ler ovako opisuje, u pismu Diakovu od 8. decembra 1942. godine:

> »Pre nego što je počeo planirani rat protiv Grčke, iskočila je Jugoslavija iz zaključenog pakta, pa je morala biti savladana improvizovanim vojnim pohodom. Osim mog već u Bugarsku prebačenog VIII korpusa, dodeljene su mi jake borbene for- macije u prostoru Bečkog Novog Mesta i Beča, onda jedna jaka grupa sastavljena iz štuka, bombardera i lovaca u prostoru Arada u Rumuniji i na kraju združena grupa štuka i lovaca u Gracu. Na dan 6. aprila grupe iz Beča i Arada sru- čile su se na Beograd, dok su ostali delovi moje 4. vazdušne flote, već prema svom radijusu, napali ciljeve u provincijL Pošto su ciljevi u Beogradu bili vrlo brižljivo odabrani — sa- mo određeni, životno važni objekti — i piloti izvršili bombar- dovanje strogo se držeći dobijenih naređenja, Jugoslavijom se već od 6. aprila od osam časova ujutru nije moglo uprav- ljati. Ministarstvo rata i generalštab bili su u plamenu, radio i telefon isključeni iz upotrebe. Odmah izvršeni pokušaj da se iskupe članovi vlade nije uspeo. Ni sam kralj, sa nekolici- nom ministara koji su bežali zajedno s njim, nije mogao da uzme uzde u ruke.. .«<[10]

Sa ovim pismom ne slaže se u svemu, čak ni u biti, naređenje koje Je Ler izdao 31. marta 1941. godine »za vazdušne operacije protiv Kra- . ljevine Jugoslavije«.[11]

Iz naredenja se pre svega vidi sledeće:

— da su se od razaranja jedino i isključivo smela izuzeti industrij- ska preduzeća kao i objekti važni za snabdevanje nemačke voj- ske po njenom ulasku u zemlju,
— da prilikom »velikih napada« na Beograd jedino nije smeo biti bombardovan Zemun, »na zapadnoj obali Save, budući da je stanovništvo u većini nemačko«;
— da se bombardovanje Beograda imalo izvršiti razornim i za- paljivim bombama u odnosu 75:25 odsto, a u gusto naseljenim delovima grada 40:60 odsto, »kako bi se izazvali veliki požari koji bi za planirane noćne napade olakšali utvrđivanje ci- ljeva«.

Ovako planirani napad na Beograd morao je, prirodno, imati za posledicu veliki broj žrtava među civilnim stanovništvom. (Samo u prvom naletu u Beogradu je stradalo skoro pet puta više ljudi nego u Beču tokom[12] celog rata!) Zestina s kojom je Beograd bombardovan, treba da je čak i jednom admiralu Kanarisu, kad je stigao u Beograd 15. aprila 1941, naterala jezu uz kičmu. [*1]

® KAW, B/521, Br. 52, list 1504—1509.
[1] KAW, B/521, br. 18.
[a] Tokom celog rata (51 vazdušni napad), u Beču ie broj mrtvih izno- sio 8769 llca. — Up. Johann Ulrich, Der Luftkrieg uber Osterreich, str. 19, 64.

»Pošto su svi mostovi na Savi i Dunavu bili dignuti u vazduh«, stoji napisano u Ratnom dnevniku Abvera, takozvanom Lahouzenovom[13] dnevniku, »morali smo se za prebacivanje u grad i prenos prtljaga poslužiti »fizeler-storhom«[14]... Tamo su se videle, naročito u centru grada, teške štete izazvane bombar- dovanjem na Cvetnu nedelju (pola šest ujutru). Grad je bez vode, svetlosti, struje i gasa. Ocenjuje se da broj mrtvih iznosi preko 7 hiljada. Sladunjavi miris leševa što se širi po celom gradu, izgleda da to potvrđuje.«[15]

Prema autoru Colvinu,[16] koji inače tvrdi da mu je poslednji poljski poslanik u Berlinu, Jozef Lipski, pružio uverenja da je Kanaris dao nalog da se jugoslovenska vlada upozori na predstojeći vazdušni na - pad na Beograd i da je posle toga usledilo njegovo proglašenje (3. aprila 1941) za otvoreni grad, Kanaris je posle svega što je video u Beogradu, rekao svom ađutantu Lahouzenu: »Ja to ne mogu da gle- dam očima, sutra putuj emo!«

General-feldmaršal fon Vajks, 1941. komandant 2. armije, u svom ličnom dnevniku opisao je Beograd posle bombardovanja ovim rečima:

»... Prva je bomba pala na nemačko poslanstvo, koje je bilo potpuno razoreno. Službe su preseljene u nekadašnju čehoslo- vačku ambasadu. Jedno krilo kraljevskog gradskog dvorca bilo je razrušeno. Kao simbol budućeg razvoja ležala je u šutu kraljevska kruna, koja je dotle krasila dvor. Masa bombi pala je u vladin kvart i razrušila ministarstva... Još prisutna gospoda nemačkog poslanstva su saopštila da je stanovništvo imalo znatne gubitke zbog toga što su mnogi ljudi, nesvesni opasnosti, velikim delom istrčali na ulicu .. .«[17]

Nekako u isto vreme kada i fon Vajks, i Ler je stigao u Beograd, u aprilu 1941. Kako se osećao u gradu čiji je grobar bio — on o tome nigde ništa ne kaže, čak ni u pismima Diakovu. Ali da ga je brzo napustio — poznato je. I da je, potom, izbegavao da u njemu boravi, i to je tačno.

Sedište Aleksandra Lera, dok je bio vojni zapovednik Jugoistoka, a i potom, kada je imao samo vrhovnu komandu nad armijskom gru- pom E — sve tamo do časa povlačenja — bio je Solun. Tu je on imao svoju rezidenciju i tu je uglavnom primao svoje goste, pa i Gleza for Horstenau,

Kako se vidi iz dnevnika Gleza fon Horstenau, on i Ler su se sre- tali vrlo često, u Solunu ali i u drugim gradovima na Baikanu. Do [1]

[4] Lahousen, Erwin od Vivremont-a, brigadni general, šef II odeljenja u centrali Abvera, rođen u Beču.

[5] »Roda«, mali i vrlo pokretan avion, velikih manevarskih sposobnosti.

[6] Up. Klaus Benzing, Der Admiral, str. 76-

[7] Dnevnik fon Vajksa, BA Koblenz, citat prema K. Hnilicka, Das Ende, n. d., str. 36.

jednog od prvih susreta došlo je u noći između 16. i 17. septembra 1942. godine u Sofiji, u hotelu »Bulgarie«. To je bilo u trenutku kada je Ler bio rešio, prvi put i sasvim odlučno (dobrim delom i pod uticajem Gleza fon Horstenau) da raščisti sa ustašama i Pavelićem, zaključivši da su oni sa svojom politikom genocida prema Srbima glavni krivci za sve probleme nastale u NDH, a u prvom redu za sve više šireći se ustanak.

Što je sastanak održan u noći, i tako reći naprečac, razlog je bio Adolf Hitler. Ler je, naime, iznenada dobio obaveštenje da treba da se 17. septembra 1942. pojavi pred Hitlerom i referiše mu o stanju u ustaškoj državi, kao i o merama koje bi trebalo, po njegovom mišljenjur preduzeti u cilju rešavanja nastalih problema.

Razgovor između Lera i Gleza fon Horstenau trajao je do same zore, što je ovom drugom, naviknutom da tačno u deset sati uveče već bude u postelji, vrlo teško palo. Tokom dugog razgovora dodirnute su mnoge teme, pa i pitanje partizana i uspostavljanja trajnijeg kon- takta sa njima, a u cilju dobijanja pouzdane slike o njihovoj snazi i organizaciji, kao i ustanovljenju uslova pod kojima bi se moglo postići da oni prekinu sa svojom borbom. Dosta je reči bilo i o Slavku i Eugenu Kvaterniku, čije je uklanjanje u tom času bilo upravo najaktuelnije, a s čime Hitler Jos nije bio upoznat. Po značaju tema idući, prva i osnovna tačka razgovora bilo je pitanje Srba u NDH.

> »Razumno rešenje srpskog problema«, rekao je Glez fon Horstenau, »predstavlja jedan od najhitnijih zadataka hrvatske politike. Otkako je stvorena Nezavisna Država, pokušava se ova teškoća savladati na taj način što *se* dopušta da se Srbi ubijaju. Takav metod mora dovesti do neželjenih posledica, jer se, s jedne strane, ne može pobiti preko 2 miliona ljudi, a s druge, primoravaju se svi oni čiji su životi ugroženi u ovoj zemlji da se brane i prilaze neprijatelju.«[18]

Imajući u vidu da se u »opisanom tužnom i opasnom pravcu« već tako daleko stiglo da se i »nemačka vojska smatra upletena u vrtlog progona Srba-«, Glez fon Horstenau je sugerisao Leru — da bi se moralo napustiti pogrešno shvatanje da je Hrvatska jednonacionalna država i da bi se na političkom planu moralo stalno imati u vidu da u zemlji žive razne nacije, da one hoće u njoj da žive i da će i u bu- dućnosti morati da žive.

Glez fon Horstenau je, u vezi sa merama koje je predlagao (iz- među ostalog obezbeđenje veće kontrole nemačkih službi nad vojskom u ustaškoj državi, kao i ispravka demarkacione linije utvrđene između Nemačke i Italije u NDH), savetovao Leru da se sa njihovim sprovode- njem počne odmah i bez odlaganja. U protivnom, naglasio je on, moglo bi se računati samo sa još većim teškoćama, kojima bi se onda možda moglo doskočiti još jedino na taj način što bi se ustaška država pretvo- rila u jednu vrstu vojnog guvernemana, kao što je to urađeno u Polj- skoj.

Mada su pretresli sva pitanja u vezi sa NDH, o kojima je Ler mislio da referiše Hitleru, Glez fon Horstenau je, po povratku u Zag- reb, 18. septembra 1942, smatrao za potrebno da Lern pošalje hitan telegram u OKW i u njemu precizira svoje u Sofiji već iznesene sta-

19

vove

Prema onome što je Glez fon Horstenau u telegramu rekao, Rajh bi morao, ako se u NDH želi postići neki uspeh, da »izvrši pritisak na hrvatsku vladu«, da ona;

1. obustavi nerazuman teror nad Srbima, koji samo i bez prestanka »hrani ustanak«, ' ....

JTcfa potpuno obustavi ustaško divljanje i uopšte »ukroti ustaše — vojnicu i partiju«,

3. da u državi i partiji sprovede čišćenje i odstrani sve ličnosti koje su se kompromitovale po tačkama 1. i 2. ili koje su umešane u slučajeve korupcije.

Moleći da se predlozi koje je izneo ne shvate kao izraz deplasi- rane sentimentalnosti, koja bi »na kraju krajeva na ovoj evropskoj vetrometini bila na mestu«, Glez fon Horstenau je u telegramu podvu- kao da su njegovi pogledi rezultat poznavanja prilika, ljudi i političkih snaga koje »u ovom prostoru deluju«.

Da li iz taktičkih razloga, ili što je uistinu u to verovao, on je svoju telegrafsku poruku završio rečima da »njegovo mišljenje deli većina hrvatskog naroda, ali i stare ustaše, kao Begić, Senzon i drugi«.

Kako se vidi i iz Ratnog dnevnika OKW, Ler je Hitleru i prisutnim generalima (Jodlu i njegovom zameniku Varlimontu) stanje u ustaškoj državi prikazao zapravo u najcrnim bojama. Rekao je, izmedu ostalog, da se »hrvatske trupe raspadaju«, da se »vođstvo hrvatske vojske opire zajedničkim akcijama sa nemačkom vojskom«, da se sama »ustaška vlada nalazi pred rasulom«. S tim u vezi on je, dalje, istakao da bi bilo nužno da se najhitnije preispita celokupan stav prema ustašama i Paveliću, a posebno u odnosu na činjenicu da je doskora zanemarivani partizanski pokret toliko postao jak, da je stvorio »čitavo carstvo« u kojem čak i pošta redovno funkcioniše...

Prema tekstu koji je Glez fon Horstenau ostavio za sobom, Hitler je, na sve ovo što je Ler rekao, samo odmahnuo rukom. »Osvrćući se na ustaške zločine«, o kojima je Ler takođe opširno govorio, «Hitler je primetio da mu je Pavelićev režim odan i da on nema razloga da svojim ne baš mnogobrojnim prijateljima bude na smetnji. Dobri Hrva- ti, završio je on, neka se samo istutnjaju — što se odnosilo na ubijanje Srba... U istom tom trenutku«, kaže Glez fon Horstenau potom, *»u* ministarstvu~špoljnih poslova vladala je velika zabrinutost zbog krize Neđiceve vlade, koja je izbila i zbog krvavog ustaškog režima. Ali baš briga velike duhove za srpskejjrohleme s J3¥e i s one strane Drine... IstutnjatflFe, to je glavni princip naše politike prema narodima...«

" Telegram Gleza fon Horstenau br. 275/42, BA/MAF, RH 31/III/3

Mada se razgovor sa Hitlerom završio tako kako je to opisao Glez fon Horstenau, Ler je ipak bio sklon da poveruje da će doći do ozbilj- nijih mera u NDH. U tom smislu, a po povratku u Solun, on je obave- stio i Gleza fon Horstenau, rekavši mu da »firer naginje oštrom reše- nju«. Ali ovaj je bio pesimista. I to s pravom, kako se ubrzo ispostavilo. U kojoj meri, i u čemu sve, videlo se, u potpunosti, prilikom Pavelićeve, druge po redu, posete Hitleru, 24. septembra 1942. u njegovom štabu u Vinici.

> »Kod prvih firerovih reči«, stoji u dnevniku Gleza fon Hor- stenau o ovoj poseti, »spopalo me je... osećanje da bi se raz- govor mogao pretvoriti u jedan 12. februar[20]... Hitler je go- vorio o nužnosti jačanja poglavnikove pozicije, pri čemu je, obraćajući se Paveliću, reč VASE izgovorio u dosta jakom ko- mandnom tonu, i naglasio da bi on najradije da povuče sve svoje trupe, budući da on za Hrvatsku nije ni najmanje poli- tički zainteresovan. Posle toga je prešao na ustanak u Hrvat- skoj i stanje u hrvatskoj vojsci, pri čemu je pokazao upadljivo- nepoznavanje stvarnog stanja. On je govorio o ustašama (kao o dobrovoljačkoj formaciji) i uzgred o domobranima koje je on smatrao za jednu vrstu poslednje odbrane... Ja sam se na to, i neupitan, usudio da uzmem reč i zamolim za dopuštenje da objasnim neke pojmove. Adolf Hitler je ne nemilostivo primio k znanju nekoliko mojih ispravki i, sa zahvalnošću prihvatajući moju primedbu koja se odnosila na nedostatke hrvatskog vojnog vođstva, podvukao važnost mladog oficirskog kora u modernom ratu... Na kraju krajeva, dobio je i poglav- nik priliku da opiše situaciju u pogledu ustanka. On je bio upadljivo nesiguran, mučio se da nade prave izraze... Istočna Bosna, Zapadna Bosna, Srem, Slavonija... — sve smireno, samo južno od demarkacione linije izgleda vrlo rđavo. Ovom konstatacijom je lukavko dobio bitku. Svi su se sada ustremili na italijansko pitanje i na uistinu čudnu politiku Roatte. Za mene je to, naravno, bilo više nego kao poručeno. Izvukao sam iz svojih spisa kartu koja je poticala Jos od Lombardi-a sa ucrtanim položajima italijanske 2. armije. Firer me je na to zapitao za jačinu italijanskih trupa. Ja sam primetio da sam 'solidno momče' i da ću zato reći da se na hrvatskom prostoru nalazi oko 100 bataljona, ali da je u stvari od sto devedeset osam, koliko se tamo nalazilo još u proleće, ostalo sto dva- deset. Kaše mi je sekundirao, pa je Hitler razrogačio oči. Jedna reč je tada povukla drugu i Hitler je naposletku rekao da će on ovo pitanje pretresti sa Musolinijem prilikom njihovog sle- dećeg susreta. Onda je postavio zahtev da mu se obezbede konkretni podaci, na što je Kajtel odmah rekao da će to učiniti general Glez. Ribentrop se tada umešao i kazao — i poslanik

[20] Ovde Glez fon Horstenau misli na 12. 2. 1938, kada je Hitler, tokom razgovora sa kancelarom Austrije, Kurtom Šušnigom, rekao: »Ovde se neće pregovarati« (već prihvatiti ono što se traži).

Kaše, s čime se Kajtel složio, dobrodušno dodavši da ja treba da se pobrinem za vojni, a Kaše za politički deo ekspozea. Vojni deo, naravno uz Lerovu saradnju. Sto Ribentrop dotle nije uopšte ništa rekao u diskusiji, a ni posle toga, razlog je ležao — kako je on to kasnije frkćući priznao — u njegovoj tobožnjoj nepripremljenosti. Ovo je on izjavio iz straha da bi mu firer mogao zameriti što nije ni usta otvorio ... Ovo društvo je zaista užasno!

... Upućujući mi skoro preteći pogled, Hitler je dobacio da mu mi moramo isporučiti apsolutno pouzdan materijal.

Tokom razgovora dodirnuto je i pitanje 20 hiljada četnika, koje bi Roata, kako sam izneo, najradije da izvede iz Hercego- vine i kao svoje saveznike upotrebi ih u borbi protiv partizana. kod Livna. Poglavnik se na to požurio da doda, da Roata čak namerava da ove svoje prijatelje ostavi u garnizonima III zone, u neposrednoj blizini demarkacione linije.

I na zaštitu Jevreja od strane Italijana je u odgovarajućoj me - ri ukazano, pri čemu je poglavnik pun ponosa rekao da je je- vrejsko pitanje rešeno svuda tamo gde ustaške vlasti mogu da dejstvuju. Kad je još u vezi sa ovim... pomenuo Vatikan, i Hitler na to, krugu oko sebe, uputio koliko negodujući, toliko i trijumfujući pogled, tada je hrvatski šef države već bio dobio bitku u potpunosti. Uzalud sam se ja trudio da Lera izvučem na scenu... kako bi i on mogao da kaže svoje mišljenje. Ali on je to učinio tek posle svega...

Na putu prema okruglom stolu za kafu, primetio sam Kajtelu,. da je kružeći breg porodio jednog mišića. Da bih na kraju ja mogao da ispadnem taj mišić, tada mi to nije palo ni na pa- met:- Uistinu poglavnik je, pri čemu je mislio na mene, zamolio- da se za Hrvatsku odredi poseban nemački zapovednik. Ko- mandovanje iz Beograda činilo mu se ravnim ponovnom pri- znanju jugoslovenske države. Hitler je na to odmah rekao: 'Vi .ste potpuno u jpravu, mi ne smemo da izazcnzemo utisak da državu koju smo razorili želimo ponovo da usposta[A]imo.. .'[21]

U vezi sa Hitlerovom spremnošću da NDH dobije posebnog nemač- kog zapovednika, Kaše je, vođen nekom svojom računicom, kasnije, sa- svim neočekivano, predložio da taj komandant bude — Glez fon Horste- nau. »General Glez bi«, naglasio je Kaše, »bio zaj to naročito pogodan, jer on uživa kod Hrvata ono poverenje koje mu obezbeđuje dalekosežan uti- caj na hrvatsku vojsku«.[22]

0 tome da on bude naimenovan za vojnog zapovednika NDH, Glez fon Horstenau kaže u dnevniku, u zabeležci iz novembra 1942., koja nosi naslov — »Na nizbrdici«: [1 11]

[1] U literaturi, stranoj i jugoslovenskoj, ovaj razgovor između Hitlera i Pavelića citira se prema zvaničnom zapisniku Paula Schmidt-a (Šmita), šefa prevodilaca, koji je, međutim, dosta »friziran«.

[11] PA/AA/NAK, Pol. 2., Kaše Ribentropu, 1. 10. 1942.

»Ja sam ipak imao dobar nos. Svi su mi rekli, kad sam se sa poglavnikom vratio iz Rusije, da ću postati vojni zapovednik Hrvatske. General-major Ferč, načelnik Lerovog štaba, već mi je poslao nacrt službenih uputstava, koji su mi, uzgred budi rečeno, pokazali da nemački generalštab kod kreiranja ovak-vih stvari nema baš mnogo klikera...«

O nacrtu koji mu je Ferč dostavio 25. avgusta 1942. Glez fon Hor-stenau je trebalo da »najbrže što može« da svoje mišljenje..

Prema slovu nacrta,[23] nemački vojni zapovednik u NDH, sa sedi-štem u Zagrebu, bio je, nezavisno od funkcije vojnog atašea, podređen vojnom zapovedniku Jugoistoka, koji je ostao i dalje odgovoran za umirenje od Nemaca okupiranog dela NDH. Njemu su pak, kao zapovedniku, imali da budu podređene, a) sve nemačke trupe i sve ne-mačke službe koje se nalaze u NDH radi umirenja »hrvatskih oblasti pod nemačkom okupacijom, b) sve hrvatske jedinice na teritoriji za-uzetoj od Nemačke.

U propisanom, odnosno očekivanom roku, Glez fon Horstenau je dostavio svoje primedbe na Ferčov nacrt uputstava za rad vojnog za- povednika u NDH i, između ostalog, rekao:

»... Molim da mi se dopusti da na osnovu svojih saznanja ukažem na to, da bez izgradnje jednog odgovarajućeg politič-kog fundamenta i bez obezbeđenja naše kontrole nad njegovim daljim postojanjem, sva rešenja koja sadrži... uputstvo mogu imati samo problematičnu vrednost. To konkretno važi za si-tuaciju u kojoj se ne može ostvariti ravnopravan položaj gra-dana *pted* zakonom bez obzira na njihovu nacionalnu i versku pripadnost...«

Već kako mu je bilo naloženo, Glez fon Horstenau je sa nacrtom uputstva koji mu je Ferč bio poslao, upoznao Pavelića i s njim »u principu« postigao sporazum.

»Ali«, kaže Glez fon Horstenau u dnevniku, »ja sam pritom bio ipak tako oprezan, da sam stalno izjavljivao da uopšte nije sigurno da će vojni zapovednik, u čije sam ime govorio, biti moja malenkost. Uistinu, čitava se stvar otegla u toliko sum-njivoj meri, da sam hteo već da telefonom pozovem Lera, kad su jednog dana, negde oko podne, došli k meni moj načelnik štaba, baron Funck, i Pot,[24] i javili mi da su saznali od ma-jora Berner-a iz biroa generala Varlimonta, da u Hrvatsku treba da dođe još jedan general i bude postavljen za vojnog za-povednika svih trupa.

[23] VA/MAF, RH 31/111/11.

[24] Pott (Pot) Eugen von, roden 1893, austrougarski oficir, posle 1918. bankarski službenik u Zagrebu (Filijala bečke banke Creditanstalt). Sin austrougarskog feldmaršala Emila v. Pott. U štabu Gleza fon Horstenau od 1941. godine. Godine 1949 (17. 9.) pod različito tumačenim okolnostima, stigao u Jugoslaviju, gde je umro.

> Iste večeri telefonom sam pozvao naklonjenog mi Varlimonta, i on mi je sve to potvrdio, rekavši da je do toga došlo na ini- cijativu firera... Razumljivo je da me je to malo oneraspolo- žilo. Ja sam tada rekao Varlimontu, i to potom pismeno po- tvrdio, preko teleksa, da bih ja to bez daljeg prihvatio, samo da se pre toga nije sa svih strana objavilo da ja dolazim na tu dužnost. Uostalom, ja moram iz tehničkih razloga da dam savet da se i moj dosadašnji posao prenese u ruke novog čo- veka. Neka on to prenese Hitleru i neka ga zamoli u moje ime da me pošalje kući... Varlimont mi je na to skrenuo pažnju da se okanem takvih misli, s obzirom da se firer najpohvalnije izrazio o mom radu i da me je čak nazvao svojim nezamen- ljivim »predstavnikom Rajha« u Hrvatskoj. Ja sam ove reči hvale ravnodušno primio znanju... i odmah sam zatim, sa svojim prijateljima Potom i Mecgerom, legao na posao da bih za Varlimonta izradio koliko-toliko odgovarajući nacrt službe- nog uputstva za novodolazećeg .. .«[A]

Nacrt, koji je Glez fon Horstenau zatim dostavio Varlimontu, predviđao je, uz štošta drugo, da se on, Glez fon Horstenau, sa 1. novembrom 1942. godine, imenuje za »nemačkog opunomoćenog ge- nerala u Hrvatskoj« u rangu »komandujućeg generala«, sa »zada- cima i ovlašćenjima zapovednika vojnog okruga«, što je uistinu, kako je to Glez fon Horstenau zapisao u dnevniku, bilo ravno jednom biskupu partibus infidelium ...

Na dužnost »zapovednika nemačkih trupa u Hrvatskoj« došao je genral Rudolf Liters, dotle komandant 223. pešadijske divizije. Po rangu, on je bio stariji od Gleza fon Horstenau (Glez fon Horste- nau je, baš kako je i predložio Varlimontu, sa 1. novembrom 1942. postavljen za »nemačkog opunomoćenog generala u Hrvatskoj«,[25] [26] na čemu mu je, »od sveg srca« čestitao i Ante Pavelić!)[27]

Uistinu razočaran što se sve tako desilo, Glez fon Horstenau je tih dana zapisao u svoj dnevnik:

> »Kad pomislim na to da sam u novembru 1939. godine ušao u vojsku kao inspektor vojničkih groblja, ipak bih na izvestan način morao da budem zadovoljan tim da sada smem na svom automobilu da istaknem diagonalnu zastavicu komandujućeg generala... Bilo je to nesvakidašnje napredovanje, ali još više j edno j edinstveno cik-cak kretanj e u moj oj karij eri.
>
> Kad sam bio na prvom vojnom pregledu pre 40 godina, nije mi ni na pamet palo tako što. Moj ideal je oduvek bio da svoj život završim kao direktor Ratnog arhiva... Uprkos sve-

[25] U teleksu Varlimontu (sa naznakom »samo za ličnu informaciju«), od 16. 10. 1942 (BA/MAF, RH 31/111/12), Glez fon Horstenau je zahtevao da on bude po »stvarnim pitanjima« a pre svega »optički« iznad novog zapo vednika u NDH ili da bude »posle tako

[26] BA/MAF, RH 31/III/7.

[27] Pismo Pavelića Glezu fon Horstenau od 4. 11. 1942, BA/MAF, RH 31/H/14.

mu, međutim, mene je stalno kopkalo tokom ovih nedelja, da saznam nešto bliže o razlozima promene odluke u firerovom štabu... Cinilo mi se sasvim shvatljivim što se tako privlačno komandno mesto nije htelo da poveri čoveku, koji je bio: a) Austrijanac, i b) civil više od 20 godina...«

Analizirajući razloge zbog kojih je bio odbačen kao vojni za- povednik, Glez fon Horstenau je došao i na to da bi sve to moglo biti i Ribentropovo maslo.[28] »Zar mi nije Ler«, kaže on u dnevniku,« u izvanredno finom i ljubaznom pismu, kojim me je i sam obavestio o promeni odluke, odmah u uvodu rekao da je Ribentrop hteo kod Hitlera da izdejstvuje da pitanje mog naimenovanja bude uslovljeno Musolinijevim pristankom. To bi bilo po treći put da Duče pokosi moju malenkost. Jednom se to dogodilo 11. jula 1936, pre mog ulaska u Sušnigov kabinet, a jednom nešto ranije, u oktobru/novembru 1933...«

U razgovoru krajem oktobra 1942. godine, u Solunu, Ler je, među- tim, obavestio Gleza fon Horstenau da pretpostavke u vezi sa Riben- tropom nisu ispale tačne, i da je podela funkcija izvršena zaista po Hitlerovoj želji. Prema Lerovim rečima, Hitler je, odlučivši se da Li- tersa postavi za »zapovednika nemačkih trupa u NDH«, rekao da on ne želi da se »Glez satre usled partizanskog rata«.[29]

Da li za utehu, ili što je tako zaista mislio, Ler je Glezu fon Horstenau još rekao da će on »u Zagrebu ostati sve do kraja rata«.

U međuvremenu, bio je gotov i ekspoze koji je Hitler naručio od Gleza fon Horstenau, Lera i Kašea, i on je ispao, zahvaljujući pre svega Kašeu, u krajnjem bilansu povoljan i po ustaše i po samog dr Antu Pavelića.[30]

»Ustaše su«, rečeno je u najglavnijem, političkom delu ekspo- zea, koji je lično sastavio Kaše, »državotvorni pokret... U nji- hovo pozitivno držanje prema zajedničkim ratnim ciljevima ne može se uopšte sumnjati. Oni su, međutim, ispunjeni slepim nagonom za uništenje svih stvarnih i potencijalnih državnih neprijatelja, osobito Srba, počinili zlodela koja su ... u naj- težem vidu ugrozila razvitak države i poverenje naroda prema vladi...«

[28] U stvari, ambasador Ritter (Riter) je bio taj koji je postavio pitanje pogodnosti Gleza fon Horstenau za polažaj »prvog nemačkog čoveka u NDH«. To je on učinio u razgovoru sa feldmaršalom Kajtelom, 10. oktobra 1942. (Up. PA/AA, St. Sekr. Kroatien, Bd 1). Izrazio je bojazan da bi stavljanje hrvatskih trupa pod komandu Gleza fon Horstenau moglo izazvati kompli- kacije na spoljnopolitičkom planu (zbog opštepoznate nepopularnosti Gleza fcn Horstenau kod

[29] Puna istina je sledeća: Kad je Kajtel upoznao Hitlera sa Lerovim predlogom da Glez fon Horstenau bude postavljen za vojnog zapovednika u NDH, ovaj je kratko rekao da »za tu funkciju mora biti nađen jedan drugi general«. — Up. PA/AA, NAK, Pol. 2.

[30] PA/AA, Botschafter Ritter, Bd. 21, list 262.

Posle ove konstatacije, usledio je zaključak, da bi, uprkos svemu rečenom, ustaše trebalo da i dal je ostanu prvi faktor u državi, bu- dući da bi »svaka druga vlada mogla da radi samo lošije, a nikako bolj e«, i da bi, osim toga, promene u sistemu vladavine same po sebi mogle doneti dodatne rizike ...

U osnovnom, Hitler se složio sa podnesenim mu ekspozeom, koji mu je predao Ribentrop, videći u njemu i potvrdu za ispravnost svo- jih ličnih shvatanja, između ostalog i u tom pogledu:

— da ustaše treba ostaviti na vlasti, ali uz jaču kontrolu nad njima,
— da i domobranske, kao i ustaške jedinice, u cilju jačanja nji- hove borbene sposobnosti, u maksimalnoj meri treba staviti pod nemačku komandu.

Na ovaj način, pitanje i Pavelića i ustaša bilo je skinuto s dnev- nog reda. Ali, kako se ubrzo pokazalo, samo za jedno, i to kratko vreme. Uskoro, kad je bio završen prvi deo dugo pripremane ope- racije »Vajs«, pitanje ustaša i Pavelića ponovo je aktuelizirano i po- novo se o njemu, po drugi put, moralo raspravljati na najvišem vrhu Trećeg rajha. (Nepun mesec dana po Hitelrovoj jasnoj odluci da se nastavi saradnja sa Pavelićem, međutim, Glez fon Horstenau je na konferenciji koju je bio sazvao Ler 31. oktobra 1942. u Beogradu, taman kao da Hitlerova odluka nije ni postojala, vrlo energično us - stao protiv Pavelića i ustaša. Ističući da poglavnik više nije gospodar situacije i da je prema Nemcima neiskren, on je naglasio da se u pogledu mera koje ustaše primenjuju, teško može očekivati neko po- boljšanje, budući da niko, očevidno, nema hrabrosti da im stane na put u zlom rađenju... General Bader, u tom času još vojni zapo - vednik u Srbiji, podržao je Gleza fon Horstenau, i to na taj način što je rekao, da se situacija u NDH ne može srediti samo vojnim merama, već da je nužna promena kursa vlade, pri čemu pre svega moraju biti instalirani »pristojna uprava i žandarmerija«. Sa svim re- čenim bio je saglasan i Ler, ali je on diskusiju presekao, rekavši da je na savetovanju u OKW Hitler izrazio mišljenje da on »na neko uda- ljavanje poglavnika, privremeno Jos ne misli«.)[31]

Inicijator ponovnog stavljanja pitanja Pavelića i ustaša na dnev- ni red, posle operacije »Vajs I«, bio je opet — Aleksandar Ler. Uz očiglednu asistenciju Gleza fon Horstenau (što ovaj to nikada nije hteo da prizna), on je 27. februara 1943. godine sastavio jedan skoro ultimativan memorandum za Hitlera lično, o — »Nužnim političkim, upravnim i privrednim reformama u Hrvatskoj posle sprovedenih vojnih operacija«, i predao ga feldmaršalu Kajtelu prilikom svog bo- ravka u OKW, 3. marta 1943. godine.[32]

U memorandumu on je kategorički zahtevao ne samo da se Pa- velić i ustaše svrgnu s vlasti i zamene jednom drugom političkom grupacijom, već i da se sam poslanik Kaše, »koji kao ideolog ne [1]

[1] BA/MAF, RH 31/m/9.

[32] ADAP/E/VI, str. 32—36. Tekst Lerovog memoranduma prvi put je objavljen 1965. godine u knjizi Hory-a i Broszat-a, n. d., str. 146

vidi stvarnost«, bezuslovno ukloni iz Zagreba i uputi na neku drugu dužnost.

Za operativni Stab OKW, pre svega generala Varlimonta, Jodlovog zamenika, ovaj Lerov memorandum i nije bio neko iznenađenje. On je i pre toga tačno znao šta Ler misli i šta mu sve smeta u Paveliće- voj državi... I to zahvaljujući, u prvom redu, Glezu fon Horstenau.

Glez fon Horstenau je, naime, 15. februara 1943. po Varlimonto- voj želji, u jednom privatnom pismu opisao situaciju u NDH i tom prilkom se dotakao i Lerovih »briga«.[33]

Prvo što je Glez fon Horstenau rekao u pismu, bilo je, da bi nje- mu »bilo beskrajno milije« da se »vrh« još pre godinu dana počeo ozbiljno baviti Hrvatskom. Tada je naša »srazmerno skromna inter- vencija«, rekao je on, »mogla dovesti do značajnih uspeha. Mi smo ta- da još uživali ugled i poverenje u neograničenom obimu i bilo je do- voljno da se namrštimo pa da postignemo šta hoćemo. Naravno, ja time ne želim da kažem da smo mi tada ovde mogli da stvorimo bla- gosloveno ostrvo. Za takvo što nisu postojali ni moralni, a ni mate- rijalni uslovi, i to kako zbog teško opterećujuće italijanske hipoteke i nepotpunog oduzimanja oružja posle pohoda na Kraljevinu Jugosla- viju, tako i zbog peripetija nastalih početkom rata protiv Rusije...«

Naglašavajući da je i sama »predaja države jednoj emigrantskoj kliki bila sumnjiv eksperiment« (već prema »staroj istini da se emi- grantska politika skoro uvek okreće protiv domovine«), ali da je upr- kos tome, »toj send«, ipak moglo štošta da se preduzme u pravcu popravljanja situacije, Glez fon Horstenau je rekao da su »danas za takvo što mogućnosti mnogo manje«. Jer, »događaji u Africi, a u još većoj meri poslednje bitke u Rusiji, izazvali su kod dobronamernih Hrvata sumnju i utučenost...«

Glez fon Horstenau je zatim rekao:

»Kada general-pukovnik Ler, u prvom redu, insistira na likvidaciji ustaškog brljanja, onda on time sigurno stavlja ruku na zagnojenu ranu hrvatskog državnog tela. Od početka slabo fundirani ustaški re - žim, sa svojom ludačkom politkom" gehotidal~i*]syojiin zločinima, po- stao je simFol ove'nakaradne" države ... U međuvremenu je totalitarna partija izgubila tlo p63 nogama kod svih naroda i veroispovesti, a ominozno »U«, sa terorističkom bombom između nogu, deluje i dalje kao ... strašilo ...«

Izlaganje o ustaškom režimu, Glez fon Horstenau je u pismu Var- limontu završio rečima da su »ustaše rashodovani klavir iz koga se ... teško više mogu izvući... uopšte jasni tonovi«. Njegovo uklanja- nje, međutim, zahtevalo bi da se nađe zamena, da se pronađe »jedan novi politički nosač«. Taj nosač, sudeći prema užarenoj situaciji — a bez izbacivanja u prvi plan, već »preštrapaciranog« Mačeka — mogao bi da bude samo seljački pokret. Ali je pitanje — rekao je Glez fon Horstenau — da li bi se meritorni predstavnici ovog pokreta, s ob- zirom na »poodmaklo vreme«, uopšte mogli pridobiti za saradnju. »Uč- vršćenje našeg fronta na Istoku bilo bi i zbog toga više nego poželj - no. ..«

[33] BA/MAF, RH 31/111/12.

Točeći svom prijatelju Varlimontu čisto vino, Glez fon Horste - nau je otvoreno rekao, da bi se u slučaju izloženog »političkog pre- grupisavanja« moralo s tim računati da »poglavnik bude izgubljen na putu«, ali da to i ne bi bila nikakva šteta, jer »šta nam uostalom koristi njegovo tobožnje prijateljstvo kada nam ono svuda u zemlji donosi mnogo više mržnje.. nego naklonosti«.

Prema zabeleškama Gleza fon Horstenau, a kako se to vidi i iz odgovarajućih nemačkih d okumenata, neposredan povod da Ler sa- stavi svoj memorandum, bio je zahtev ustaške vlade da joj se oblasti koje su partizani napustili tokom operacije »Vajs I«, probijajući ob- ruč i povlačeći se prema Neretvi, ponovo predaju na upravu. On je odsudno bio pr otiv toga, smatrajući da sva vlast u tom prostoru tre- ba da ostane u rukama zapovednika nemačkih trupa u NDH, gene - rala Litersa, odnosno njemu podređenih komandanata divizija.

Obrazlažući zašto je neophodno potrebno da vlast u »oslobođenim« krajevima ostane u rukama nemačkih komandanata, Ler je naveo (u svom memorandumu) da je politička situacija u NDH takva, da Hr- vati(!) trenutno nisu sposobni da sami vladaju, da su vlada i uprava, usled svoje nesposobnosti i ustaškog kursa, izgubili, ne samo kod pravoslavaca već i kod vlastitog hrvatskog stanovništva — svaki ug- led. Vojska je, rekao je on dalje, izgubila svaki značaj, budući da dr- žava nije uspela ni u približno potrebnoj meri da snabde oficire, pod- oficire i vojnike novcem, hranom i opremom. Policija, oko 5 hiljada policajaca i 10 hiljada žandarma, sprečena je od ustaške nadzorne službe i ustaške milicije (vojnice, pr. a.). da obavlja svoj stvarni po- sao. Ona je silom postala posmatrač ustaškog terora nad pravoslavnim stanovništvom, od kojeg treba da je, prema ustaškim podacima, ubije- no oko 400 hiljada. Zaplašena, rđavo glaćena i politički nepouzdana, ona se više ne može smatrati pouzdanim instrumentom države. Zelez- ničari, njih oko 40 hiljada, masovno su u opoziciji prema vladi, zbog vešte komunističke propagande i naročito zbog rđavog snabdevanja... Seljaci,' oko 80 odsto stanovništva, glavne su žrtve ustaške privredne politike. Oni su usled toga izgubili svaku veru u sadašnju vladu. Se- ljaci — katolici (oko 50 odsto u celoj zemlji i oko 70 odsto u Hrvat- skoj posednutoj od Nemaca) bili su ranije masovno pristalice Mačeka. Oni su danas kao jedan čovek protiv vlade i drže se pasivno ili iz straha prelaze jednim delom na stranu komunista. Pravoslavni seljaci (oko 30 odsto u celoj državi i oko 15 odsto u Hrvatskoj posednutoj od Nemaca) u istočnoj Bosni i u Hercegovini, pristalice su Mihailo- vića, u srednjoj i zapadnoj Bosni delom su pristalice komunista, a delom borbenih pravoslavnih grupa koje ne pripadaju Mihailoviću. U ostalim delovima zemlje, usled ustaškog terora, oni su se skoro svi priključili komunistima... Muslimani (oko 20 odsto u celoj državi i oko 15 odsto u nemačkoj okupacionoj zoni Hrvatske) su pod velikim uticajem mera koje preduzima Turska, inače su oportunisti, neprijate- lji Mihailovića i Srba, i delom su kod komunista.

Ler je zatim jstakao, da razlogj)rUaženja_seljaka komunistima, uprKos njihoyojjnenaklOTgenqstr komuiSzmu, JežLU .yrlo veštoj propa- gan3f[A]Itovih_ partizana, koji ne ustaju protiv crkava[A]jveć se trude

da sve religije i stanovništvo ujedine u borbi protiv vlade i Osovine, i koji po selima pliačkaju samo opštinske kase i bogate seljake, a inače sve u gotovu plaćaju...

Zahtevajući, na kraju, da se u prvom redu odmah i odlučno pre- kine sa »omrznutim ustaškim režimom«, čija je stvarna vlast ogra- ničena na prostor između zidova glavnog grada — budući da se samo tako može sprovesti uspešna mobilizacija domaćih snaga za Rajh i odbranu od partizana, Ler je tražio:

— da se odstrani Pavelić,
— obrazuje™Jedna nova vlada od Mačekovih pristalica i struč- njaka,
— da se Glez fon Horstenau postavi za specijalnog opunomoćeni- ka Rajha i zapovednika nemačkih trupa, sa posebnim upravnim vojnim štabom kao organom izvršne vlasti,
— da se organizuje efikasna Propaganda protiv Titovih partizana «i[A]Jžrestane_ sa_ dosadašnjqm antisrpskom^propagandom,
— da se raspusti ustaški pokret, a činovništvo očisti od nepouz- danih i koruptivnih elemenata.

Posebno i izričito, Ler je zahtevao da poslanik Kaše, kako smo već napomenuli, bude uklonjen sa svog položaja. Taj zahtev bio je svoje- vrstan presedan, s obzirom da se radilo o funkcioneru direktno ve- zanom za ministra spoljnih poslova Rajha. Ali je, kad je o Leru reč, bio lako razumljiv.[34] On Kašea nije mogao da podnese zbog njegovih ličnih, pruskih osobina, a još više zbog njegovog bezgraničnog zau- zimanja za ustaše, što je došlo do izražaja i prilikom sastavljanja ek- spozea za Hitlera u septembru 1942. godine. Ler je formulacijama Ka- šea, u političkom delu ekspozea, bio u tolikoj meri nezadovoljan, da se čak nosio mišlju da ga uopšte ne preda Kajtelu, radi daljeg pro- sleđenja Hitleru. Držao ga je duže vremena kod sebe i tek na više- kratno insistiranje Kašea odlučio se da stavi na njega potpis i uputi ga u OKW.

> »... Posle rasprave oko ekspozea za firera«, kaže Kaše u svom izveštaju ministarstvu spoljnih poslova o razilaženju sa Lerom, »promenilo se držanje vojnog zapovednika Jugoistoka prema mom poslanstvu. Umesto najsvestranijeg obaveštavanja, došlo

[34] Na neraspoloženje Lera prema Kašeu uticala je i jedna Kašeova dostava protiv njegovog prijatelja Diakova. Kaše je optužio Diakova (kod Lera, a i dalje),kao i nekadašnjeg komandanta autrougarskog vazduhoplov- stva, generala Uzelca, Srbina iz Hrvatske (za koga se Horstenau stalno za- uzimao kod ustaša počev od polovine aprila 1941) zbog defetističkih izjava na jednom sastanku bivših k. u. k. oficira u Zagrebu (Up. PA/AA, NAK, Pol. 5, prijava od 3. septembra 1942.). U toj prijavi se, između ostalog, kaže da je pukovnik Diakov u razgovorima koje je vodio sa hrvatskim lično- stima prikazao položaj Rajha »kao vrlo težak«, a »politiku koju ovde vode Avanične instance Rajha ocenio kao pogrešnu«. Zaključujući svojuprijavu, Kaše je rekao da je sve to »štetno po Rajh« i tražio je od Lera da Diakova pozove na odgovornost.

> je do najstrožijeg čuvanja tajni; umesto mog saučestvovanja u pregovorima sa hrvatskom vladom, došlo je do mog isklju- čenja iz tih pregovora .. .«*[J]

Prema Kašeu, jedan od uzroka njegovog neslaganja sa Lerom treba da su bili i četnici Draže Mihailovića, odnosno Lerova orijen- tacija da se oni angažuju za borbu protiv partizana na strani nemač- kih trupa, kakav je već bio slučaj kod italijanske 2. armije. Ističući, u svom izveštaju ministarstvu spoljnih poslova, da su nemački vojni krugovi u Beogradu i godinu dana ranije bili raspoloženi da načine određeni aranžman sa četničkim vođom Dangićem i postave ga za vojnog zapovednika u istočnoj Bosni, Kaše je pokušao da Lerove kom- binacije sa četnicima predstavi kao kratkovidu avanturu, s obzirom da vojni uspesi, koji bi kroz tu saradnju bili ostvareni, ne bi »ni u kom. slučaju mogli da budu toliko veliki da bi mogli da nadmaše kas- niju političku štetu«.

Na veliku Lerovu žalost, njegov memorandum, od kojeg je on to- liko očekivao, nije uopšte stigao do Hitlera. Za to je bio kriv feldmar- šal Kajtel. On ga je zadržao u svom pisaćem stolu. Razlog što je on tako postupio nije bilo njegovo neslaganje s tim što je Ler izneo, a ponajmanje oštra kritika ustaša i Pavelića, za koga je inače Hitler, u septembru 1942, rekao Leru da na njegovo odstranjenje »privre- meno ne misli«, već u međuvremenu postignuti dogovor izmedu Hit- lera i Himlera, o načinu kako da se »konačno uspostavi mir u oblasti- ma oslobođenim od komunista«. Upućen u taj dogovor, Kajtel je Lerov memorandum, umesto Hitleru, predao Hajnrihu Himleru, što se vidi i iz njegovog pisma od 15. marta 1943., upućenog rajhsfireru SS:

> »Vrhovni zapovednik Jugoistoka predao mi je memorandum prilikom posete WEHRWOLFU, na dan 3. marta. Kad ga je pisao, on nije znao za zadatak koji je firer dao vama, rajhs- fireru. Zbog toga nisam memorandum ni podneo fireru na uvid. Kako se, medutim, navodi general-pukovnika Lera u mnogim tačkama poklapaju sa zaključcima do kojih smo mi došli tokom vodenog razgovora, mislim da će ovaj memorandum, koji mo- lim da mi se vrati, biti za vas zanimljiv«.[36]

Himler je s velikom pažnjom pročitao Lerov memorandum i pot- puno se saglasio s većinom argumenata iznesenim u njemu. (Prema nekim nemačkim autorima, argumenti koje je Ler naveo u svom memorandumu treba da su našli odraza u Hitlerovom uputstvu od 10. marta 1943. »za konačno uspostavljanje mira u oblastima oslobo- đenim od komunista«, koje je u stvari i praktično bilo naređenje za instalaciju SS kao organa vlasti u Pavelićevoj državi.[37]

35 Kašeov izveštaj od 20. 1. 1943. PA/AA, St. Sekr. Ritter, Pol. 8, br. 1.

[35] Up. W. Maser, Nurnberg, str. 308. Kajtel je u ovom pismu posebno naglasio da prema Hitlerovoj želji »Himlerov zadatak u Hrvatsfcoj treba da bude maskiran, pre svega prema hrvatskim i italijanskim službama, kao deo vojnih mera za uspostavljanje mira u operacionim oblastima«. [37] ADAP/E/V, dok. 194, str. 385—386.

Kako se vidi iz dnevnika Gleza fon Horstenau, osim Himlera, Le- rov memorandum dobio je na čitanje i ministar Ribentrop.[38] On je sadržajem memoranduma bio više nego iznenađen i, prema svemu sudeći, posumnjao je da je to delo Gleza fon Horstenau, koji je up- ravo u to vreme, što Ribentropu nije bilo nepoznato, govorio da mi- nistra spoljnih poslova Rajha niko »više ne uzima ozbiljno, čak ni Hitler«, budući da je on »jedna notorna glupandera, sujetni zvekan, sav usredsređen na svoj lični prestiž i optičke uspehe.«. Smatrajući uza sve drugo, da se vojni krugovi u celini, a Ler i Glez fon Horste- nau posebno, isuviše pačaju u stvari za koje nisu uopšte kompeten - tni, Ribentrop je rešio da stvar istera na čistac, naročito zbog Lero - vog traženja da se poslanik Kaše smeni sa svog položaja. >[A]

Na Ribentropov zahtev, Kaše je 19. maja 1943. godine poslao u Berlin vrlo iscrpan i zveštaj, moglo bi se reći — izjašnjenje o Lero- vom memorandumu. Pre toga, 4. marta, on je — što nije bez značaja za ceo slučaj — telegrafisao svom ministru, da u onim oblastima »u kojima nema ni italijanskih ni nemačkih trupa, vladaju najmirnije i najsređenije prilike« i da je »naročito za žaljenje da kod većine nad- leštava nemačke vojske postoji upravo mržnja prema ustašama«.)[39] Ono je bilo, s jedne strane, skroz naskroz sastavljeno pozitivno po us- taše i Pavelića, a s druge strane predstavljalo je na određeni način optužbu ne samo Lera, već i Gleza fon Horstenau.. .*A

Osporavajući sve što je navedeno u memorandumu, I to tačku po tačku, on je rekao, na primer, da broj ubijenih Srba 1941/42. ne iznosi 400 hiljada, kako je to naveo Ler, već mnogo manje, a da je samo ubijanje Srba bilo rezultat »eksplozije u stanovništvu«, jedna vrsta osvete za »tlačanje Hrvata« u vreme »srpske vladavine« u Kra- ljevini Jugoslaviji. Sto se tiče policije, on je izneo da je ona »dobro radila protiv komunista«, a da je zagrebačka služba sigurnosti up- ravo besprekorna...

Posebno naglašavajući da se medu partizanima ne nalazi ni 50 hiljada Hrvata, Kaše je o ustašama, kao «-najboljim Hrvatima-«, re- kao da su oni »jedna revolucionarna snaga s kojom se ne bi tre- balo igrati«, budući da bi »lako moglo doći do posledica koje se ne mogu ni sagledati«.

U vezi sa ustašama, Kaše je pomenuo i Gleza fon Horstenau, istakavši da je on »iz ljudskih i drugih razloga protivnik ustaša«, a zatim je podvukao: »Ocena ovdašnjih prilika, sa stanovišta huma- nosti, je politički nesvrsishodna. Na sve se mora gledati hladno i s poznavanjem stvari i na osnovu toga izricati sud... Naročito je po- litički nedopustiv svaki stav koji se zauzima na osnovu osećanja,

[A] Dok je Ribentrop dobio na uvid pun tekst memoranduma, njegov prvi saradnik u resoru za NDH, ambasador Riter, dobio je od operativnog ode- ljenja OKW, 20. 4. 1943. skraćenu verziju, zapravo samo jedan deo memo- randuma, u kojem su nedostajali glavni zahtevi i predlozi zapovednika Ju- goistoka, između ostalog i to da se Kaše smeni sa svog položaja. ADAP/E/VI, str. 32—36.

[A] AD AP/E/V, dok. 175, str. 338—341.

[38] PA/AA, NAK, Pol. 2, odgovor Kašea od 19. 5. 1943.

pogotovu kad su u pitanju takozvani zločini ustaša. Oni su većinom preuveličani...«.

Odbaeujući Lerove zahteve da se ustaše uklone, Kaše je rekao da »stalno izražavanje sumnje i nepoverenja u njih« u stvari znači uništenje njihovog morala, »koji nam je potreban pri njihovoj upo- trebi na našoj strani«. (Da bi pokazao od kolike je važnosti ustaška država za Nemačku, Kaše je naveo da se od 6,3 miliona stanovnika NDH — od čega treba »odbiti 1,8 miliona pravoslavaca koji ne do- laze u obzir za aktivnu saradnju«, i 600 hiljada Hrvata u Primorju — u samom Rajhu na radu nalazi 130 hiljada, a u sastavu nemačke vojske i policije — 90.700).

Završavajući svoje izjašnjenje, Kaše je preporučio da se »sugesti- je« Lera i Gleza fon Horstenau odbace kao »nepogodne« za nemačku politiku.

Posle toga, a kad je glavna bura oko memoranduma već bila prošla, Kaše je Leru uputio jedno dugo pismo, koje je u stvari bilo lični odgovor na iznesene optužbe protiv njega. U tom pismu na- ročito mnogo prostora posvećeno je ustašama, odnosno kritikama us- taša[41]

> »Nemačke kritike«, rekao je Kaše u svom pismu Leru, »uglav- nom se odnose na nekontrolisana nasilja iz 1941/42. godine. Ona se ne mogu poreći, kao ni odgovornost vodećih hrvatskih lič- nosti za njih. Međutim, isto tako se ne može poreći da se revo- lucionarna zbivanja ne mogu odvijati u mirnoj gradanskoj for- mi... Takvim zbivanjima priključuju se lična i kriminalna de- la, za čije je savladivanje potrebno jedno izvesno vreme. To ne uviđati znači zatvoriti oči pred političkom stvarnošću . .. Cinje- nica je da se vlada trudila da spreči izgrede i da ih je ona spu- tala u toj meri i za tako (kratko) vreme, da joj treba odati priznanje. Politička ustaška organizacija je danas snaga koja zbog svog političkog stava.. . može nama biti od velike pomo- ći, pod uslovom da joj mi kao saveznici pristupimo sa pove- renjem i predusretljivošću ...«

Navodeći, dalje, u pismu Leru, podatke kojima je on raspolagao o broju ubijenih 1941/42. godine, Kaše je rekao da je do »izgreda«, u slučajevima koje je on ispitao, došlo usled nasilja pojedinih pra- voslavaca ili pripadnika jugoslovenske vojske[42] Sto se tiče samih us- taša, njihov odgovor je bio »u svakom slučaju vrlo radikalan«. Ali, dodao je on, ja smem da primetim da ni mi pri suzbijanju bandi ne poznajemo nikakve druge principe . ..

[41] PA/AA/NAK, Pol. 5, pismo od 25. 6. 1943.

[42] Ne samo što je pokušao da svu krivicu za počinjene zločine svali na pravoslavne i pripadnike bivše kraljevsko-jugoslovenske vojske, Kaše je u pismu Leru od 25. 6. 1943. nastojao i da broj žrtava, pre svega kod Srba, preumanji. Po njemu, u šest istočnobosanskih srezova, »naročito pogođenih nemirima 1941/42«, broj žrtava iznosio je: 24000 Hrvata, 19800 Muslimana, 19300 pravoslavnih Srba. U četiri sreza u srednjoj Bosni, pak, živote je iz- gubilo, po njemu, 6 hiljada Hrvata, 11 hiljada Muslimana i 18 hiljada Srba.

Odgovor Lera, koji je u tom času već bio »fiksiran« za smenji- vanje sa položaja vrhovnog vojnog zapovednika Jugoistoka, bio je uzdržan, i kratak, i uglavnom se svodio na konstataciju da »prijateij- ska država NDH u stalno rastućoj meri usisava nemačke trupe«, da se »njenoj vojsci u sve većem obimu mora isporučivati ne samo oruž - je, već i hrana« i da ni »žrtvovana nemačka krv nije mogla da za- ustavi sve veće pogoršanje situacije«.[43]

3. Taktika modert ranog nemira

Borba ZA i PROTIV Pavelića u najvišim nemačkim krugovima, kako je to lako uočljivo iz sačuvanih dokumenata, nije prestala ni posle Lerovog meraoranduma. Ona je nastavila da traje, ali se u jednom trenutku, u aprilu 1943. sasvim stišala. Smatrajući da je za Nemačku najvažnije da SS uzme egzekutivnu vlast u NDH u svoje ruke, Hitler je bio taj koji je presekao sve diskusije o Paveliću, i ustašama, rekavši da ga »zasad« ne treba dirati i da, u interesu pred- stojećih mera, treba saradnju s njim ne samo produžiti, već i inten- zivirati.

Svoj »kurs srdačnosti« prema Paveliću, Hitler je u punoj meri demonstrirao 27. aprila 1943. godine, kada je ovaj sa svojom prat- njom stigao u Salcburg, u dvorac Kiessheim (Kleshajm) da bi mu, »kao verni satrap poljubio papuču«, kako je to Glez fon Horstenau zapisao u svom dnevniku. Formalno se topeći od ljubaznosti, Hitler je odmah posle pozdrava rekao vođi ustaša (na veliko iznenađenje i Lera i Horstenaua, koji u Hitlerovu najnoviju odluku da se nastavi saradnja sa Pavelićem nisu bili u tom času još upućeni) da ga je on pozvao u goste ne da bi s njim raspravljao o nekim problemima iz- među Nemačke i NDH, kojih nema, budući da »saradnja izvrsno funk- cioniše«, već iz čistog prijateljstva, da bi se lično s njim video. Zatim je, lako se ne odvajajući od reči, i to nekoliko puta, istakao da Ne- mačka... ima samo jednu želju: da vidi Hrvatsku umirenu, iz nje povuče svoje trupe, osigura isporuke boksita i zaštiti saobraćajne veze.

Prezadovoljan svim tim što je čuo, a i samim držanjem Hitlera prema njemu, Pavelić je, kao prvo, referisao o situaciji u NDH, is- tičući da je »otpor većine partizana, Titovih bandi, slomljen« i da po-- stoje »još samo pojedinačna žarišta nemira, koja se moraju likvidi- rati kombinovanim polici j sko-voj nim metodama«. Prema njegovom mišljenju.to je imalo da se izvede putem angažovanja manjih, po- kretnih jedinica, na što je Hitler primetio da bi možda bilo najbolje u tu svrhu formirati »leteću žandarmeriju«, to jest jednu brigadu padobranaca koja bi u roku od dva sata mogla da stupi u borbu sa partizanima gde god se oni pojave.

Pavelić se dotakao i Srba, rekavši da nema ni govora o nekom njihovom »planskom osudivanju«. Do osudivanja je došlo, naglasio

[43] Lerovo pismo od 5. jula 1943. Kopiju pisma Ler je istog dana dosta- vio Glezu fon Horstenau (BA/MAF, RH 31/III/7).

je on, »samo zbog toga što Hrvati ne mogu da dopuste da oružane bande na njihovoj teritoriji slave kralja Petra i sva naredenja pri- maju od Draže Mihailovića«. Dalje govoreći na tu temu, on je rekao da se »takve grupe prikazuju kao prijatelji nemačkih trupa«, da »na- stoje da nemačkim trupama budu na usluzi«, a kad se one udalje — da se »ponovo laćaju oružja radi borbe sa Hrvatima«.

Dobro shvativši šta je Pavelić hteo da kaže, Hitler je primetio da je njemu potpuno jasno da su Srbi »rušioci mira« i da se Nemačka u nbdavnoj prošlosti mogla i sama u to uveriti. »Rajh je Jugoslove- nima«, povišenim glasom rekao je Hitler, »izvanredno mnogo izišao u susret. On je čak tako daleko otišao da je bio spreman da im, u slučaju likvidacije Grčke, ponudi izlaz na Egejsko more. Ali sve to nije bilo dovoljno i uprkos tako povoljnim privrednim vezama, koje je Jugoslavija do rata imala"sa Nemačkom, došlo je u Beogradu, po- sle sastanka u Beču, do ustanka protiv Nemačke. U pitanju je stara pesma: Isto onako kao što je nekad carska rublja izazivala nemire u Beogradu, tako su to kasnije činili sovjetska rublja, engleska funta i francuski franak. Ranije su beogradske intrige bile uperene protiv Dunavske monarhije, kasnije protiv Rajha ...«

Na upadicu Pavelića da je Beograd protiv svega što nije panslavističko, Hitler je odgovorio da bi Beograd »najintrignatnije nastupio i protiv samog panslavizma, samo kad bi jednom mogao da pobedi, jer Srbi su opozicionari iz navike i večni zaverenici«.[1]

Za sve vreme ovog dela razgovora između Hitlera i Pavelića, Glez fon Horstenau je ćutao, nastojeći da zapamti svaku reč i jednog i drugog. Ali kad je vođ ustaša rekao da je i sam »iznenađen što železnice još uvek tako dobro funkcionišu«, uprkos velikom broju poginulih železničara, i da se o nekim većim sabotažama uopšte ne može govoriti, on je »iskočio iz svoje ljušture« — i direktno se okomio na Pavelićeva tvrđenja.

Uopšte uzev, Glez fon Horstenau je malo bio zadovoljan čitavim tokom razgovora. U belešci o njemu, koja se u ponečemu i bitno, raz- likuje od zvaničnog zapisnika koji je sastavio šef prevodilaca Šmit, čiji smo tekst upravo citirali, on kaže:

> »Hitler je Pavelića zapljusnuo ljubaznošću, čak je našao i opravdanje za izvesne prestupe do kojih može doći u revolucijama, na neki način dao je ustašama svoj blagoslov i kao pomahnitao psovao je Srbe, tako da sam se ja uplašio da bi poglavnik to mogao da shvati kao ohrabrenje za nove ma- sakre pravoslavaca ...
> Sve u svemu, dogodilo se sasvim suprotno onome što je Ler odlučno zahtevao u svom memorandumu, čiji je autor bio mla- di obaveštajni oficir Behle, i ja u svojim izveštajima, koji su bili mnogo politički realniji. Šta se u stvari zbilo? Ja sam to unapred pretpostavio i uskoro sam za to dobio i potvrdu. Prilikom razgovora Hitler-Duče, ovaj je poslednji, istina na in-*

[1] ADAP/E/V, Str. 710, dok. 347.

sistiranje svog novog, anglofilski nastrojenog državnog sekre- tara Bastianini-a, ranijeg prefekta Dalmacije, koji je mrzeo Hrvate više nego iko drugi, zahtevao i dobio saglasnost da se cela Hrvatska ponovo izliferuje Italiji (možda kao nado- knada za Libiju). Ambasador Riter, rekao mi je uveče: 'Firer bi najradije da celu Hrvatsku potpuno zaboravu'

Pod ovim uslovima, poglavnik je mogao da lažući i zvezde skida s neba i svoju Hrvatsku predstavlja kao pravi raj, a da mu niko uopšte i ništa ne protivureči. Samo kad je pome- nuo svoje divne železničare, nisam mogao da se uzdržim a da ne kažem koliko mi briga zadaje pruga Zagreb—Zemun. Pri tom sam, kao uzgred napomenuo: ni sa streljanjem talaca se ne postiže ništa, jer se redovno streljaju oni koji nisu krivi, a što ima samo za posledicu da se broj ustanika pove- ćava pridolaskom rođaka ubijenih.«

Po završenom službenom delu razgovora, na terasi dvorca Kles- hajm, Glez fon Horstenau je imao prilike da sa Kajtelom u četiri oka izmenja misli o NDH i Paveliću. Kajtel se pokazao, pri tom, kao optimista, a Glez fon Horstenau kao pesimista.

»Kajtel je bio veoma zadovoljan«, kaže Glez fon Horstenau u svojim zabeleškama, »što je prijem Pavelića protekao u sr- dačnoj atmosferi, što su ustaše, posle svega, ostavljene na vla- sti i s pravom pune akcije...«

Ne deleći uopšte Kajtelovo mišljenje, Glez fon Horstenau je re- kao, da je odluka da se ustaše ostave na vlasti »teška nesreća po Hrvatsku«. Ali, ovaj je na to samo zavrteo glavom, što je Horstenaua konačno uverilo da feldmaršal »vidi stvari onako kako želi da ih vi- di«. Potpuna pacifikacija NDH »bila je za njega samo pitanje od ne - koliko nedelja«!

Suprotno Kajtelovom uverenju, od pacifikacije NDH »toko m sa- mo nekoliko nedelja« nije bilo ništa. Kao ni operacije »Vajs I« i »Vajs II«, tako ni operacija »Svarc« nije dovela do očekivanog uspeha. Jezgro NOVJ nije bilo uništeno, a rat s partizanima, u celini gle- dano, čak je i dobio na intenzitetu. Prema mišljenju operativnog ode- ljenja OKW, pre svega general-pukovnika Jodla i generala Varli- monta, za sve to bili su krivi Pavelić i ustaše, a s njima zajedno i »hrvatska vojska koja se sve više raspada«. Ako se nešto želi po - stići u NDH, smatrali su oni, bilo bi potrebno, i to odmah, ukloniti ustašku vladu, a u hrvatsku vojsku, odozgo nadole, ugraditi nemačke oficire.

Na ovaj način, a samo četiri meseca po Hitlerovoj odluci u aprilu 1943. godine da se sa »hrvatskom vladom« nastavi saradnja, pita - nje ustaša i Pavelića ponovo je postalo predmet diskusije u nemač- kom vrhu.

U noći između 30. i 31. avgusta 1943, u Hitlerovom glavnom štabu održana je posebna konferencija o stanju u NDH i o merama koje

bi valjalo preduzeti da se to »zabrinjavajuće stanje« popravi. Na ovoj konferenciji, sazvanoj navrat-nanos, uzeli su učešća, sem Hitlera, mini- star spoljnih poslova Joahim Ribentrop, poslanik Kaše, a zatim gene- rali Jodl i Varlimont, kao i feldmaršal Kajtel.[2]

Kako je konferencija bila počela, izgledalo je da je i ustašama i Paveliću otkucalo posmrtno zvono. Hitler je, naime, otvorivši većanje, pre nego što je dao reč poslaniku Kašeu, ovog zapitao da li je on, zbog nereda u NDH, iz Zagreba doputovao avionom. Time je on, kao i primedbom da će on Kašea izvući iz NDH specijalnim helikopterom ako »banditizam« nastavi dalje da se širi, u stvari hteo da kaže, kako je sam Kaše to zaključio, da on ne veruje u neku brzu likvidaciju »banditskog čudovišta«.

Kao što se samo moglo i očekivati, poslanik Kaše, koji je inače prvi dobio reč, nastojao je da situaciju u NDH prikaže drukčije nego što su to Hitleru bili predstavili njegovi generali. Ne poričući da nemiri traju, on je, kao dokaz da se situacija stalno popravlja, iz- neo da proizvodnja stalno raste, između ostalog i boksita, a da štraj- kova uopšte nema. Za samu ustašku vladu, čije je smenjivanje znao da vojska traži, on je priznao da ona »pati od raznih nedostataka i grešaka« i da u širokim masama stanovništva nema odgovarajuću podršku, ali da za nju ne postoji ni izdaleka »bolja zamena«. Speku - lacije sa Mačekom, podvukao je on, sasvim su deplasirane, budući da je on još 1941. godine pokazao da njegova gledanja nisu u skladu sa nemačkim. Iz svih tih razloga, rekao je on na kraju svog izlaga- nja, valjalo bi ustaškoj vladi pokloniti poverenje i podržati je u njenim naporima da učvrsti svoj položaj i unapredi stanje u zemlji.

Diskusija, do koje je potom došlo, pretvorila se, tako reći od - mah, u duel između poslanika Kašea, s jedne, i Jodla i Varlimonta s druge strane.

Jodl je, oštro ustajući protiv ustaša i Pavelića, između ostalog rekao, da vlada u NDH ima još jedino nekog uticaja u Zagrebu, da država u celini propada i da o nekakvoj državnoj upravi ne može uopšte biti reči.

Potpuno na liniji svog šefa, general-pukovnika Jodla, gene- ral Varlimont je takođe osuo žestoku vatru na ustaše uopšte i Pa- velića posebno. Navodeći mnoge konkretne primere ustaške zlovlade, od leta 1941. godine pa nadalje, on je izrazio mišljenje, da mu se čini da je dalji opstanak ustaša na vlasti postao nemoguć. Uporan kakav je bio, i sav odan ustaškoj stvari, Kaše je pokušao da ospori sva tvrđenja svojih »duelanata«, između ostalog i na taj način što je izneo mnoge optužbe protiv vojske, zapravo njenih najviših pred- stavnika u NDH i na Jugoistoku, počev od Lera pa do generala Litersa, zapovednika nemačkih trupa u NDH. Okrivljujući ih i za neuspehe u operacijama »Vajs I«, »Vajs II« i »Svarc«, on je izneo da je, usled ovih neuspeha, poljuljano poverenje Hrvata u nemačku vojnu silu, a da je, na drugoj strani, porastao ugled ustanika, na- ročito Titovih partizana. »-Tito je danas jači nego ikad ranije«, re- kao je Kaše, ističući posebno da je porastu Titovog ugleda u očima

[2] ADAP/E/VI, str. 503—507.

malog čoveka doprinelo i raspisivanje ucene za njega u iznosu od 100 hiljada zlatnih maraka. (Iznoseći to, on nije pomenuo, da su se, kao odgovor na ovu ucenu, u NDH pojavili partizanski plakati na kojima je stajalo, da će svaki onaj ko Pavelića preda partizanima živog ili mrtvog, dobiti nagradu od 50 kuna, dve odnosno tri nema- čke okupacione marke, kako je to zabeležio Herman Nojbaher.)[3] Pod- vlačeći da vojni krugovi ne poznaju mentalitet partizana (»kad mis- le da bi oni svog vodu izdali za novac«), Kaše je ponovo pokrenuo pitanje »svrsishodnosti pregovora s Titom«. S tim u vezi, on je naglasio da bi ti pregovori, da su svojevremeno povedeni i okon- čani, doneli mnoge izvanredne koristi po Nemačku, što Hitler nije bio spreman da prihvati kao tačno, ali što nije pokušao ni ospo- riti. Negde oko ponoći, kad se diskusija već počela razvodnjavati, Hitler je Kašeu postavio dva pitanja: 1. da li on smatra da se Hr- vatska uistinu raspada, i 2. da li bi Hrvati, kad dode do mira, bili spremni da se kao autonomna savezna država pripoje Trećem rajhu, sa zajedničkom vojskom, spoljnom politikom i zajedničkim finan- sijama, novcem i drugira. Odgovor Kašea je glasio da on ne smatra da se NDH raspada, a što se tiče pripajanja Rajhu, da bi Hrvati na sve pristali što se od njih traži, mada bi bilo najbolje da Hrvat- ska ostane i dalje nezavisna država uz najtešnju saradnju sa Raj- hom u pogledu vojske, privrede, kulture i spoljne politike.[4]

Posle toga, Hitler je saopštio svoju odluku, kojoj se više nije moglo prigovoriti:

--- uvođenje nemačke vojne uprave u NDH ne dolazi uopšte u obzir,

— Rajh nastavlja da sarađuje sa Pavelićem i njegovom vladom i »zasad« ne dolazi u obzir nikakvo angažovanje u korist Mačeka ili neke druge grupe[5] * * * * * li.

[3] Up. Nojbaher, n. d., str. 179.

[4] Kaše je 31. avgusta 1943, kad je sastanak kod Hitlera bio završen (i pala odluka o nastavku saradnje sa Pavelićem i ustašama) imao dug raz- govor sa general-pukovnikom Jodlom, načelnikom operativnog odeljenja OKW. Glavna tema razgovora bile su ustaše. Ukazujući na »vrednosti usta- ške milicije« (vojnice), čijih se »pet brigada poslednjih msseci naročito istaklo«, Kaše je predložio da se od ustaša formira jedna »prvoklasna di- vizija« i da joj se obezbedi ista podrška kao i »lovačkim brigadama«. Po - sebna tema razgovora bilo je obrazovanje takozvanih »Streifkorps«, speci - jalnih jedinica za borbu protiv »bandi« (Up. PA/AA, St. Sekr. Kroatien, Bd. 5, 162737/793. Zabeleška Kašea od 1. 9. 1943).

[5] U te »druge grupe« ubrajani su i pripadnici stranke Hrvatske. Pripadnici ove stranke planirali su takode da svrgnu Pa- velića s vlasti, a uz pomoć Himlera i Geringa. Prema izveštajima nemačkog vazduhoplovnog atašea u Zagrebu, pukovnika Krajta (Creydt) na obaranju Pavelića bio se angažovao i vazduhoplovni ataše NDH u Berlinu Marijan Dolanski. »Dolanski je otputovao pre nekoliko dana odavde u Berlin«, kaže Krajt u izveštaju od 5. decembra 1942 (PA/AA, NAK Pol. 2. E 464.622), »zajedno sa vazduhoplovnim oficirom angažovanim od Abvera... Dolanski mu je pokazao jedan politički memorandum koji on lično namerava da pre da rajhsmaršalu Geringu i Himleru, i koji tretira političku situaciju u Hr- vatskoj sa ciljem da se obori sadašnja i obrazuje nova vlada uz pomoć Ne- mačke... Dolanski je, dalje ispričao da je on u poverenju pitao Krena da li će on sa svojim vazduhoplovstvom učestvovati u svemu kada stvar kre-

Mada je bio svestan toga da je Hitlerova odluka, bar do daljeg,. neprikosnovena, Glez fon Horstenau je ipak, kad ga je Hitler pri- mio nekoliko dana potom, 5. septembra 1943. godine, pokušao da je poljulja na zaokolišan način. U nastojanju da Hitleru »otvori oči kako treba« u pogledu situacije u NDH, a u prvom redu u pogledu ustaša i Pavelića, on je rekao:

> »Moj vođo, Hrvati su primitivan narod... Njima nije dato da dublje poniru u stvari kao nama Nemcima, i otud oni oce- njuju situaciju ne prema njenoj biti, već prema njenim spo- ljašnjim obeležjima. Oni su usled velikih, sa uspehom prebro- đenih, teškoća na jugu i istoku, postali vrlo zamišljeni, a to se odražava i na oficire ...
> Ne može se poreći da se sa ustašama i Pavelićem mora ra- čunati, ali se ne sme pasti u grešku da se ustaški pokret upo- reðuje sa nacionalsocijalizmom i SS ...«

Kad se Hitler, posle ovih reči, »s razumevanjem nasmešio«, Glez fon Horstenau se ohrabrio i rekao, da se »otud, za ime božje, ne bi smeo ‚stub hrvatske države' sa nemačke strane previše gurati na svetlost rampe, jer bi se inače moglo dogoditi da hrvatski vojnici počnu prebegavati neprijatelju ne više u jačini četa i baterija, već u jačini bataljona i pukova...«

Nastojeći da što bolje iskoristi priliku koja mu se pružila, i Hitlerovu spremnost da ga sluša, Glez fon Horstenau je od ustaškog pokreta prešao na samu Pavelićevu ličnost. Rekao je, između osta - log, da je šef ustaške države bio »budžaklijski advokat, a postao bu- džaklijski revolucionar-« i da je on uz Nemačku samo zato »što ne može ni na jednu drugu stranu«. A zatim: »Ja sam mu već češće morao prebaciti da me laže, na što se on zaklinjao da to više neće činiti, ali samo... da bi mi pola minuta potom servirao novu laž«.

Na kraju, završavajući svoje izlaganje o ustašama, Glez fon Horstenau je još rekao da »ustaški kurs reprezentuje, u stvari, samo pet-šest takozvanih pukovnika i nekoliko drugih terorista, koji svi

ne. Kren je bezuslovno i oduševljeno dao svoju saglasnost... »U memoran- dumu o kojem je reč a koji je bio napisan 29. novembra 1942, i čiji na- slov glasi »Vlada u Hrvatskoj-«, istaknuto je da je ustaška vlada dovela zemlju na rub propasti, ali da se nešto drugo nije moglo ni očekivati kada se imaju u vidu »rasne, političke i moralne osobine ove klike«. Navodeći da se Pavelić okružio marionetama iz redova klerikalaca, klerofašista, Jevreja i slobodnih zidara, autori memoranduma su predlagali da se ustaška vlada[A] smeni i na upravu dovedu novi »-bolji elementi« (PA/AA/NAK, Pol. 2. E. 464. 619/20). Iza svega ovoga, kako tvrdi Kaše, nalazila se grupa Stjepana Buća. »Ja sam-«, kaže Kaše u izveštaju od 11. 12. 1942, »sa Bućom razgo- varao... Sasvim jasno stavio sam mu do znanja da velikim ciljevima mo- raju biti podređeni svi drugi interesi. On se sa ovim složio, ali je primetio[A] da on od svog principijelnog stava prema italijanskim aspiracijama na hr- vatske zemlje... ne može odustati. Pitanje plana o prevratu nije u raz- govoru direktno dodirnuto«. Prema Kašeu, Buć je još rekao da je u aprilu 1941. hrvatskom narodu od strane Italije, istorijskog hrvatskog neprijatelja, nametnuta vlada koja nije nikad predstavljala pravu Hrvatsku...

zajedno zaslužuju da budu stavljeni uza zid« i da bi se on »radovao kad bi to mogao da uradi.. .[6]«

Potvrđujući klimanjem glave, da se slaže sa svim onim što je Glez fon Horstenau rekao, Hitler je, posle svega, primetio: »Znate, meni i nije naročito stalo do toga da u Hrvatskoj bude uspostavljen stvarni red. Nama treba uvek da bude obezbeđena mogućnost da se umešamo, da zahtevamo uporišta i tome slično...« Kao iz puške, Glez fon Horstenau je na to odgovorio: »Vi stojite, moj fireru, znači na stanovištu blaženopočivšeg predsednika Tafea (Taaffe)[7], koji je - smatrao da se nacionalnosti moraju stalno držati u moderiranom ne- miru?« Zbunjen, Hitler je za časak oklevao sa odgovorom, možda se i ne dosetivši ko je bio Tafe, a onda je promrmljao da »postoje stvari koje se ne poturaju svakom pod nos«.

S obzirom na očekivano otpadanje Italije, tokom razgovora bilo je dodirnuto i pitanje Jadranske obale.

> »Ja sam«, kaže Horsteneu u dnevniku, »ukazao na potrebu da se u slučaju potpunog otpadanja Italije, Hrvatima pru- ži prilika da odmah prekorače granicu. On je odgovorio da će se za to pobrinuti ministarstvo spoljnih poslova. Slovencima u italijanskom području Hitler je stavio u iz-gled autonomiju. Kad sam izrazio sumnju u to, zbog dotadaš-njeg tretmana Slovenaca, on je rekao: ‚Sa nekoliko stotina hiljada mi ćemo već izići na kraj. Mi imamo u pogledu iseljavanja dovoljno iskustva'.
>
> Crnu Goru je takođe hteo da učini autonomnom. Ja sam se s tim složio... i ukazao na prednosti razdvajanja od Srbije u momentalnoj situaciji. (U međuvremenu se počelo misliti o tome da se Crna Gora pripoji Srbiji u cilju oja- čanja Nedićeve pozicije.) Boku kotorsku bi on hteo da pre- tvori u nemačku ratnu luku, naravno sa Lovćenom! I Alba- nija je trebalo da dobije autonomiju. U Banatu i Bačkoj, koje su nemačke zemlje, nešto bi se moralo uraditi. Takođe bi rudnici u Boru morali na neki način da budu osigurani za Nemačku...«

U vezi sa Hitlerovom izjavom, da njemu i nije toliko stalo do toga da u Hrvatskoj bude uspostavljen stvarni red, Glez fon Hor- stenau je, kako navodi u dnevniku, napuštajući Vrhovnu komandu rekao general-pukovniku Jodlu:

' Glez f. Horstenau je takode Hitleru rekao da ustaše nisu više »uopšte jedinstveni«, da među njima postoji čitava gomila opozicionara.« Tako je pre nekoliko dana, a pošto se posle atentata na Prpića nije nekoliko noći usuđivao da spava kod kuće, ustaški viši komandant Cuš uz našu pomoć pobegao od svojih vlastitih ljudi rođacima u Korušku« (Oton Cuš je bio generalštabni oficir, u ustaškoj komandi zadužen za organizaciona pitanja. Jedno vreme bio je i načelnik štaba tkzv. ustaške vojnice).

[7] Taaffe, Eduard, dugogodišnji predsednik austrougareke vlade (na položaj predsednika došao 1867).

»Mene su ošamutila iznesena načela. Moramo li mi zaista da večno ratujemo? Ne bi se nikako smelo zaboraviti da je ne- sreća naše generacije pre trideset godina počela upravo u ovom ćošku sveta, u kojem bi firer tako rado da neguje ne- mire!«

Nepuna dva dana posle susreta Gleza fon Horstenau sa Hitle- rom, 7. septembra 1943. godine, izdato je naređenje, u smislu Hit- lerove odluke od 31. avgusta, da se sa ustaškom vladom nastavlja saradnja, »s obzirom na celokupnu situaciju i naročito na prilike na Jugoistoku«. (S tim u vezi, ministarstvo spoljnih poslova Rajha oba- vestilo je Kašea, da je »firer odlučio da ne sme uslediti smanjenje suvereniteta poglavnika i da se odbija zahtev za prenošenje izvršne vlasti u NDH na komandanta 2. oklopne armije, Lotara Rendulica.)[8] Samo naređenje o kojem je reč, ticalo se u stvari jačanja »hrvat - ske vojne snage«, i imalo je takav naslov. U njemu je više nego jas- no istaknuto da je Nemačka u »povećanoj meri« upućena na sarad- nju sa »hrvatskom državom, a zatim je rečeno da je »politička osnova za jačanje hrvatske vojne snage« priznanje »Hrvatske kao samostalne države pod vođstvom poglavnika, sa sopstvenom, hrvatskom upra- vom«, dakle — to je posebno naglašeno — »bez nemačke vojne up- rave.«[*9]

Glez fon Horstenau je, u skladu sa ovim naređenjem, dobio za- datak da »odlučno utiče na izgradnju, obuku i snabdevanje hrvatske vojske«. On se tog zadatka odmah i prihvatio, bar kako je to javio svojim pretpostavljenima, ali se već krajem istog meseca,[10] 30. sep- tembra 1943. požalio da on pri izvršavanju dobijenog zadatka nailazi na velike teškoće i da, uprkos svim njegovim naporima, »borbena vrednost hrvatske vojske opada iz dana u dan«. Ističući to, on je re- kao, da nije nikakva retkost da se u borbu poslate jedinice predaju neprijatelju bez ikakvog otpora, i, dalje, u vezi s tim, da se stalno povećava broj oficira i vojnika koji prebegavaju partizanima. Posled- njih dana, naveo je, dezertirali su iz jedne brigade komandir bate- rije topova i tri kapetana. U jednoj drugoj jedinici došlo je do ot- vorene pobune i fizičkog napada vojnika na pretpostavljenog im ofi- cira ... XJkazujuci, zatim, da rad nemačkih instruktora u hrvatskim jedinicama otežava i pasivno držanje hrvatskih oficira, koji čak i ot- voreno odbijaju nemačku pomoć, Glez fon Horstenau je podvukao da razlozi za sve to leže u sledećem: a) vojnik je rđavo obučen, oprem- ljen i hranjen, b) briga za podređenog je nepoznat pojam, c) za sve se okrivljuje država koju niko ne prihvata...

Pre nego što je stavio potpis ispod ovog izveštaja—žalbe, on je dodao tekstu i ove rečenice, kao zaključak: »Mere za ojačanje hr- vatske vojske mogu biti sprovedene sa izgledom na uspeh samo u slu- čaju obezbeđenja odgovarajućih političkih uslova. A za to je potrebna državna uprava koja uživa poverenje većine stanovništva«.

[*] Up. ADAP/E/VI, dok. 312, str. 456; Up. KTB/m/2/, str. 1154—1172

Pravilno protumačeno, Glez fon Horstenau je ovim u stvari rekao da je Hitlerovo naređenje od 7. septembra 1943. čista iluzija, da je nerealno, i da se u NDH ne može ništa postići sve dok se Pavelić i ustaše budu nalazili na vlasti.

Ovako, kako je Glez fon Horstenau uistinu mislio, tako je njegov izveštaj »protolkovalo« i operativno odeljenje OKW. I ono je, sledeći svoje planove i kalkulacije, pocetkom oktobra 1943. godine rešilo da ponovo stavi pitanje NDH, Pavelića i ustaša na dnevni red. Međutim, da ne bi nastupilo samo, operativno odeljenje se, iz čisto taktičkih razloga, odlučilo poslužiti ministrom spoljnih poslova Ribentropom, kao jednom vrstom mašica. Njemu je, 3. oktobra 1943, kako se to vidi iz zabeleške u Ratnom dnevniku od tog datuma, dostavljen prepis izveštaja Gleza fon Horstenau, sa primedbom u dodatku da »sada oba- la mora biti jače posednuta na štetu unutrašnjosti zemlje«, a da to opet zahteva da se »u Hrvatskoj stvore takvi politički preduslovi koji bi hrvatskoj vladi obezbedili poverenje stanovništva«.

U međuvremenu, dok je Ribentrop trljao glavu sa dostavljenim mu izveštajem, na teritoriji NDH došlo je do novih, velikih inicijativa narodnooslobodilacke vojske, čija je udarna snaga porasla i razoruža- vanjem jednog dela italijanskih trupa. Jedinice NOVJ, na zaprepaš- ćenje nemačkih službi, počele su bukvalno iskrsavati svuda u NDH, pojavljivati se i pred samim Zagrebom, ugrožavajući tako najdirektnije i samo snabdevanje grada. »Jedno vreme«, čita se u dnevniku Gleza fon Horstenau, »nije mogao čak ni diplomatski kor da bude snab- deven hranom u dovoljnoj meri«.

Suočeno sa ovakvim, usled partizanskih inicijativa, »neodrživim prilikama«, operativno odeljenje OKW je, i ne sačekavši odgovor mi- nistra Ribentropa, zaključilo da je kucnuo poslednji čas za neku oz- biljniju akciju u NDH. Ta akcija, s obzirom da je »Hrvatska postala neprijateljska zemlja«, mogla je biti, zaključeno je dalje u operativ- nom odeljenju OKW, samo jedna — uvođenje vanrednog stanja i prelazak celokupne vlasti, uključujući i izvršnu, u ruke nemačkih voj - nih komandanata.

O ovoj svojoj odluci, operativno odeljenje OKW je obavestilo Gle- za fon Horstenau specijalnim telegramom od 22. oktobra 1943. Kako je u telegramu naglašeno, zamišljene mere trebalo je da dovedu do »uspostave sređenih prilika i da osiguraju ubrzanu izgradnju hrvatske vojne sile«.[11]

Možda zato što nije bilo zadovoljno reagovanjem ministra spolj- nih poslova, Ribentropa, na dostavljeni mu izveštaj Gleza fon Hor- stenau (i vlastiti dodatni komentar), operativno odeljenje je ceo svoj plan proglasilo za strogu tajnu, što je značilo da se o njemu nije smelo ništa saopštiti nijednoj instituciji u Rajhu, pa ni ministarstvu spoljnih poslova. (Za svaki slučaj, a s tim u vezi, Glezu fon Hor- stenau je posebno naglašeno da o svemu ne sme ni reč reći nemač- kom poslaniku u Zagrebu, Kašeu.) *

" Telegram OKW Glezu fon Horstenau od 22. 10. 1943, BA/MAF, RH 31/D1/4.

S obzirom da se išlo na temeljitu izmenu stanja u NDH, opera- tivno odelienje je, pre nego što je svoj plan konačno preciziralo, zatražilo od Gleza fon Horstenau i od novopostavljnog vojnog zapo- vednika Jugoistoka, feldmaršala fon Vajksa, da oni, svako za sebe, predlože mere koje bi, uopšte uzeto, trebalo preduzeti u NDH, a u cilju ostvarenja već rečenih ciljeva. (Glez fon Hostenau je, uza sve drugo, dobio i zadatak da se u svom predlogu posebno pozabavi pi- tanjem odraza planiranih mera na unutrašnjo-političku situaciju u NDH.)

Mada to u stvari nije smeo, Glez fon Horstenau je odmah, čim je primio teleks operativnog odeljenja OKW, telefonom pozvao načel- nika štaba feldmaršala fon Vajksa, Ferča, da bi — »uskladili stavove«.

> »On mi je«, kaže Glez fon Horstenau u svom dnevniku, »saop- štio osnovne elemente svog cik-cak oštrog predloga... Ja, Mec- ger, Kramsal i Selhov... izradili smo tada jedan lep plan sa obezvlašćenim poglavnikom, odnosno upućenim na odmor, jed- nim ‚neutralnim' kabinetom — kako su to savetovali predstav- nici Seijacke stranke — i jednim nemačkim generalom koji bi kao opunomoćenik Rajha imao da se stara o svim političkim, privrednim i vojnopolitičkim pitanjima...«

Svoje predloge, Glez fon Horstenau je teleksom dostavio operauv - nom odeljenju OKW 26. oktobra 1943.[12]

Ističući, već u prvoj rečenici, »da je oficijelno proglašenje van- rednog stanja na teritoriji cele NDH teško spojivo sa postojećim sistemom vladavine« i da bi se »sadašnja vlada tome najenergičnije suprotstavila«, on je rekao da bi Rajh, u takvoj situaciji, samo pre - uzeo na sebe odgovornost i na unutrašnjo -političkom planu i da bi bio prinuđen, bar u početku, da »bez hrvatske praktične pomoći i pod najtežim mogućnim uslovima« uvede nemačku vojnu upravu sa jakim angažmanom trupa i posebno jakim administrativnim apara- tom. »Nasuprot tome, predlaže se«, rekao je Glez fon Horstenau, »da *se* radi umirenja zemlje i povraćaja poverenja hrvatskog naroda, isto- vremeno preduzmu političke i vojne mere«.

Plan Gleza fon Horstenau, koji se ticao »političkih mera«, pred- vidao je:

— NDH ostaje i dalje (formalno) samostalna država, ali se stav- lja pod nemačko tutorstvo... pri čemu bi to tutorstvo trebalo da se odvija po principu — »po mogućstvu ne vladati, već kontrolisati«;
— Poglavnik ili ostaje da bude reprezentativni šef države bez uticaja na vladin rad, ili odlazi — spoljnopolitički možda ma - nje zgodno, ali zato sa unutrašnjo-političke tačke gledišta ne - uporedivo bolje — tobož zbog bolesti, na odmor u Nemačku, s tim što će ga zamenjivati namesništvo (regentski savet);
— Jedan nemački general, kao »opunomoćenik Rajha za Hrvat-, sku«, kojem se imaju podrediti sve nemačke, a zatim sve

[12] BA/MAF/, RH 31/ffl/4, teleks 0539.

političke, policijske i civilne vlasti, preuzima kontrolu nad radom hrvatske vlade. On reprezentuje jedinstvenu volju Raj- ha prema hrvatskoj državi i hrvatskom narodu i osim svega je teritorijalni vojni zapovednik u NDH;

— Sadašnja hrvatska vlada demisionira. Sef države, odnosno re - gentski savet postavlja novu, od opunomoćenika Rajha »pre- zentovanu« vladu, po mogućnosti sastavljenu na širokoj os- novi;
— Odlukom hrvatske vlade, izvršna vlast se prenosi na opuno- moćenika Rajha, koji je može dalje preneti na komandujuće generale;
— Zakonodavstvo ostaje u rukama hrvatske vlade, ali zakonski propisi mogu biti objavljeni i stupiti na snagu samo ako ih potpiše i opunomoćenik Rajha;
— Ustaški pokret se odvaja od države i (polako) guši. Zakon o ustašama se ukida. Ustaški funkcioneri u upravnim službama ostaju do daljeg na svojoj dužnosti i — ukoliko su neprihvat- ljivi — biće postepeno zamenjeni;
— Pravosuđe ostaje hrvatsko i ono će biti maksimalno kontro- lisano od strane nemačkog opunomoćenika za pravosuđe, ka - ko bi se građanima obezbedio makar minimum lične pravne sigurnosti;
— Hrvatska policija i žandarmerija stavljaju se pod kotnandu ne - mačkog policijskog opunomoćenika.

Na vojnom planu, Glez fon Horstenau je smatrao da je nužno (i to pre nego što se i pristupi sprovodenju mera na političkom planu), da se u NDH upute tri čisto nemačke, discipl inovane i za dejstvo potpuno spremne divizije.

Vojno vođstvo, naglasio je on, zatim, u svom opširnom i protiv ustaša uperenom predlogu, trebalo bi, u saradnji sa opunomoćenikom Rajha, da u najkraćem roku sprovede sistematsko čišćenje pojedinih delova zemlj e, pri čemu bi nemačke trupe obavezno morale da nastu- paju disciplinovano, uz izbegavanje primene terorističkih metoda.

Sto se tiče ustaške vojnice, uključujući tu i telesnu gardu po- glavnika, ona bi imala da uđe u sastav redovne vojske (domobrana) pod nemačkom komandom.

Kad je s čitavim poslom bio gotov, i na čisto prepisanu vari - jantu predloga poslao teleksom u Berlin, Glez fon Horstenau se za- pitao, kako se to vidi iz dnevnika, da li je to što je uradio bio samo jalov trud ili će možda ipak od svega biti nešto.

> »Ako bi ovo poslednje bio slučaj«, napisao je, »onda sam ja po svoj prilici potpisao svoju smrtnu presudu... Jer, vrlo je lako mogućno da, ako seme urodi plodom, neko drugi dođe ovamo. Naravno, ja bih bio smrtno ucveljen ako bi morao da napu- stim dragi mi Zagreb, a ko zna — možda bi to bio i prst sud- bine. Baron Gutenberg, poverenik G., kako ga Mecger naziva, samo vrti glavom i misli da bi to bilo strašno ...«

Predlog feldmaršala fon Vajksa o NDH, koji je stigao u ope- rativno odeljenje OKW već 24. oktobra 1943, dosta se, uprkos op- tičkoj sličnosti, razlikovao od predloga Gleza fon Horstenau. U celi- ni, i u biti, međutim, njegov predlog je, kao i predlog Gleza fon Horstenau, išao za tim da dezavuiše Hitlerovo naredenje od 7. sep- tembra 1943, koje se zasnivalo na nerealnim procenama Kašea i bilo diktirano praznim željama.

Osnovna mišao u predlogu fon Vajksa bila je, da je proglaše - nje vanrednog stanja jedina mogućnost, ali u isti mah i — »ultima ratio«. Do ubedenja da je situacija u ustaškoj drž avi takva da tu više ne pomaže homeopat, već samo hirurg, on je došao i na bazi ličnih utisaka koje je stekao za vreme svog puta po NDH prvih da- na oktobra 1943. U kojoj su meri ti utisci bili loši, svedoče i zabe- leške u ličnom dnevniku, koji je on redovno vodio, služeći se Ste- nograf ijom. Citiramo:[13]

> »4. oktobar (1943). Banja Luka. Hrvatski bataljoni (ostav- ljaju) nezamislivo loš utisak. Užasna odeća, poderana opre - ma za egzercir, inače ništa. Vojnici ne ulivaju poverenje... Više robijaši nego vojnici. Ni govora o nekoj planskoj obu- ci... Od ove vojske neće nikad biti ništa. 14. oktobar. Konferencija u Zagrebu sa generalom Glezom,[14] predsednikom Mandićem, ministrom rata Navratilom i po-glavnikom. Utisak: u državi vlada potpun dar-mar. Poglavnik

[13] BA/MAF, zaostavština fon Vajksa, dnevnik, 19/3 (prepis).

[14] Kad je fon Vajks stigao u Zagreb, Glez fon Horstenau se upravo bio vratio s puta u Mađarsku (gde se »čudom nije mogao da načudi« da je Hitler poklonio Hortiju, za njegov 75. rodendan, jednu »stabilnu« jahtu u kojoj nije nedostajala čak ni slika majke božije). U dnevniku, oktobar 1943, Glez fon Horstenau kaže: »Dva dana po mom povratku iz Budimpešte, stigli su u Zagreb feldmaršal fon Vajks, Nojbaher, Vezenmajer, Hetl, Kron- holc (Vezenmajer je uvek ponovo upućivan u NDH, kad bi »kugellageri« zaribali. On je bio poslat u Zagreb — i Beograd — i u proleće 1942, kada političko vodstvo Rajha, iznenađeno razmahom ustaničkog pokreta, nije znalo ni šta će ni kud će. Mada je u svom izveštaju, po povratku s puta, branio ustaše i ustašku vladu, on nije mogao a da ne ukaže na to da bi »Hrvati trebalo da pokušaju da ublaže svoj odnos prema srpskom stanovni- štvu«, pr. a.). Feldmaršal je prvog dana imao duži sastanak sa mnom... a uveče je bio sa Kašeom, SS-generalom Stajnerom (Steiner), Nojbaherom kod mene u gostima (u svemu 11-toro gospode, ne računajući mene). Servi- ran je karfiol, topla šunka, torta ... Nojbaher je briljirao i sve stavio pod svoju kapu. On je bio Optimist kao i uvek... Vrlo naglašeno je govorio o austrijanstvu..., a u vezi sa jugoslovenskim problemom rekao je da bi srpske želje morale u najvećoj mogućnoj meri da budu ispunjene, na šta je Stajner, koji se veoma zanima za politiku, naročito ukazao na nužnost prepuštanja Bosne Srbiji, kao i Srema. jedno ponovno budenje Jugoslavije ne dolazi *u* obzir... Sutradan, fon VajkT *i* ja bilT~s7no^ odpoglavriTka na doručku. Vajks, koji je Pavelića poslednji put posetio u Zagrebu u aprilu 1941. (to jest Pavelić je njega posetio), skrenuo mi je pažnju na dvorski ceremonijal koji je uveo budžaklijski advokat. Na doručak je došao i Noj baher, mada se tokom noći tome opirao. Pre jela on je sa Kašeom otišao da pozdravi Pavelića... Izrazio mu je svoje žaljenje što su partizani dobili od Italijana toliko teškog oružja, na šta je Kaše primetio da je to dobro za NDH, jer snaga partizana leži u njihovoj pokretljivosti, a ona će sada, zbog posedovanja teškog oružja, morati da opadne.

ne uživa nikakav autoritet. Raspad vojske se nastavlja. Dezertiranja su na dnevnom redu, što ne može da zataška ni dobar izgled telesne garde. Ministri su zabrinuti zbog usta- ničke situacije i mole za nemačku pomoć, za što, međutim, nigde nema dovoljno snage. Izražene su mnoge želje koje ne mogu biti ispunjene. Stanje u zemlji je beznadežno i to kako u političkom tako i u privrednom i vojnom pogledu. Do pro- mena bi moglo doći samo jednom potpuno novom politikom.«

Kako je fon Vajks gledao na NDH, i ceo Balkan, vidi se i iz njegovog izveštaja OKW za oktobar 1943. godine.

Podvlačeći, u izveštaju, da se situacija na celom Baikanu zaoš- trila, da se više ne radi o »banditskom čudovištu«, već o tome da se neprijatelj učvrstio na poluostrvu, on je na NDH ukazao kao na na- ročito veliki problem. Istakao je pri tom, da u ustaškoj državi po- stoje četiri oblasti: a) oblast okupirana od Nemaca, b) oblast dostup- na »hrvatskoj državnoj vlasti«, u biti samo grad Zagreb, c) srp ske autonomne oblasti (oblasti koje su se same[A] učinile samostalnim i ko- je, već prema prilikama, izlaze u susret Nemcima ili ne), d) Titova 5W5ST7 lednaTiovjetska država—sa~dobrom civilhom upravom i srede- nom vojnom organizacijom (oko 100 hiljada ljudi).

U bilansu, ocenio je situaciju u NDH fon Vajks, »nacionalne sna- ge su u opadanju, a komunističke u porastu. Najopasniji protivnik je Tito. Ukoliko nam tokom sledečih meseci ne pođe za rukom da on odlučno bude oslabljen... odbrana obale postaće nemogućna. Radi se o formiranju ili sprečavanju formiranja boljševičkog borbenog pro- stora na Jugoistoku, na granicama Rajha. Opasnost se može otkloniti samo kombinacijom vojnih i političkih sredstava. Jedno novo državno telo mora biti stvoreno. Ono bi moglo biti obrazovano u okviru ne- mačkog kontrolnog sistema. Preduslov je razbijanje Titovih snaga i stalna okupacija cele zemlje nemačkim trupama... Hrvatska vojska se raspada sve više i više.. .«[15]

Prema navodima već pominjanog i inače trudoljubivog nemačkog vojnog istoričara G. Frikea (Fricke), sumnje Gleza fon Horstenau »u pogledu odstranjenja hrvatskog državnog vodstva«, treba da su bile razlog da OKW ne prihvati ni njegove, a ni predloge fon Vajksa.[16] To, medutim, ne odgovara u svemu nepobitno utvrđenim činjenica - ma... Stvari su imale drukčiji tok, a samu odluku o svemu doneo je Hitler, i to posle konferencije održane 29. oktobra 1943. godine, kada je potpisivanjem naređenja »o jedinstvenom rukovodenju borbe protiv komunizma«, u stvari mislio da time skida s dnevnog reda i problem ustaša i NDH.

Ovoj konferenciji prisustvovali su ministar spoljnih poslova Ribentrop, zatim Herman Nojbaher, koga je Glez fon Horstenau jednom prilikom nazvao »specijalistom za rat iza kulisa na Jugoistoku«, svojevremeni specijalni agent Ribentropa u Zagrebu u aprilu 1941. go- dine, Vezenmajer, i — niko od vojnih lica sa Jugoistoka. * *

[1] Up. KTB/II1/2/ str. 1252—1253.

* Up. G. Fricke, Kroatien, n. d., str. 147.

Iscrpno informisan o zabrinjavajućem stanju u NDH (i predlo- zima Gleza fon Horstenau i fon Vajksa) Hitler je, još na početku kon- ferencije, dao prisutnima do znanja da je on vrlo skeptičan u pogledu sposobnosti kako ustaške države, tako i njene vojske. Da bi podvu- kao svoje neraspoloženje zbog toga, on svojim gostima nije dopustio ni da sednu .. ,[17]

Kako je to zabeležio i poslanik Kaše u svojoj promemoriji[18], »upad- ljiva je bila velika rezervisanost, zapravo skepsa firera prema Hrvat- skoj«. (Mada mu nije bilo ništa poznato o predlozima fon Vajksa i Gleza fon Horstenau, pristiglim u operativno odeljenje OKW 24, od- nosno 26. oktobra, dakle tri, to jest pet dana pre ove konferencije, Kaše je ipak skeptičan stav Hitlera prema NDH — prvi put sasvim jasno izražen — doveo u vezu sa negativnim izveštajima OKW i vođ- stva SS.) Kaše, dalje,u svojoj zabeleški: »Za hrvatske trupe firer je ... rekao da one protiv Engleza ne bi ništa vredele, odnosno da bi ima- le sasvim beznačajnu borbenu vrednost. Ustašku vojnicu ocenio je ne- što bolje, ali je izrazio izvesnu sumnju u njenu pouzdanost, budući da je ona zastupnik izrazitih nacionalističkih hrvatskih tendencija«.

I prema Kašeu, čiju zabelešku citiramo, bolje reći prepričavamo, Hitler je »odbio da prihvati da su Hrvati sposobni da upravljaju dr- žavom«, naglašavajući u vezi s tim, da »oni bez nemačke pomoći ne- će nikad moći da uvedu red u svojoj zemlji«. Zbog takvog stanja stvari, jednog dana, primetio je Hitler, moraće ipak doći do »teš - njeg naslona Hrvatske« na Rajh. »Mi bismo morali tada«, rekao je još, »da u roku od šest meseci svim sredstvima uvedemo red...«

Nasuprot praksi da se ni u kom slučaju i ni po kojem pitanju ne suprotstavlja Hitleru, Ribentrop je, posle Hitlerove tirade, vrlo ot- voreno ustao u odbranu ustaške vlade, ustaške vojske i ustaškog po- kreta u celini. Onda je pak rekao da bi to (»tešnji naslon« na Rajh) bilo i »danas neophodno«, čak ako bi i »sumnje koje je firer izrekao »počivale na činjenicama — s čim se, prema Kašeu, vođ Rajha odmah složio.

Procenivši da se raspoloženje, posle svega, okrenulo u korist usta- ša, Nojbaher se »nadovezao« na Hitlerovo mišljenje o potrebi prisa- jedinjenja NDH Rajhu, i rekao da su »Hrvati oduvek bili ponosni na svoje pripadništvo Rajhu[19]« i da oni upravo čeznu za tim da posta- nu građani Rajha.

Na kraju konferencije, promenjena (i bolja) raspoloženja, Hit- ler je potpisao već pomenuto naređenje »o jedinstvenom rukovode- nju borbe protiv komunizma na Jugoistoku«, u kojem je dosta reči posvećeno i ustaškoj državi, čiju su vladu (tačka 9. naređenja) bili obavezni da podržavaju i Glez fon Horstenau i Kaše.[20] Praktično,

" Tako je Hitler činio uvek kad bi bio »besan« ili kad je nekom hteo •da »očita vakelu«. Tako je postupio i sa rumunskim maršalom Antone- skuom, 10. 1. 1943. koji je bio prinuđen da stojeći sluša Hitlera puna tri i po sata! Up. ADAP/E/V/, str. 84.

" Up. ADAP/E/VII, str. 180—181.

" Nojbaherje ovde mislio na Austro-Ugarsku.

[20] Up. ADAP/E/E/VI, str. 132—133.

to je značilo »Jovo, nanovo« u pogledu ustaša. U takvoj, uistinu neočekivanoj situaciji, operativnom odeljenju OKW nije preostalo ništa drugo do da baci koplje u trnje, i da požuri da zaboravi na svoje planove i namere za uvođenje vanrednog stanja u NDH i zbacivanja Pavelića s vlasti. Već 30. oktobra, sutradan ujutru po završetku kon- ferencije kod Hitlera, na adresu fon Vajksa i Gleza fon Horstenau otišlo je teleksom sledeće saopštenjei[A]

> »Svaki pokušaj u pravcu poboljšanja nezadovoljavajućih prilika u NDH političkim sredstvima, putem manje-više radikalnog odstranjenja hrvatskog državnog vođstva, predstavljalo bi eksperiment, čije se posledice po narod i vojsku u NDH ne bi mogle sa sigurnošću predvideti... Problemi s kojima bi se u tom slu čaju imala da ponese nemačka vojska, ne bi se mogli rešiti sa snagama koje stoje na raspolaganju... Zbog svega toga mora se, bar za najskorije vreme, ostati pri dosadašnjem političkom pravcu prema Hrvatima .. .-x[21]

Glez fon Horstenau, koga je, uzgred rečeno, Ribentrop oštro napao na konferenciji sa Hltlerom (29. oktobra 1943), rekavši da »njegovo neprijateljstvo prema ustašama predstavlja opterećenje za nemačku politiku[22]«, i nije tako tragično primio saopštenje operacionog odelje- nja OKW o nastavku saradnje s Pavelićem i ustašama. U dnevniku, u novembru 1943, on je, čuvši od Kašea kako je konferencija pro- tekla, napisao sledeće:

> »Onako kao mi je to Kaše ispričao, cela stvar je ispala tragikomična. Istina, Kaše je doneo sobom, na papiru, crno na belo da su sveti Pavelić i svete ustaše potvrđene od najvišeg mesta. Ali Kaše je imao osećanje da se kući vratio... samo sa Piro- vom pobedom. 'Moj je položaj vrlo rđav' požalio se on. Firer je, istina, potpisao željeni protokol, ali sa primedbom da on ima utisak da će sve to na kraju ispasti jedno veliko — tan- dara-broć...
> Da je još jednom doneseno takvo rešenje, treba u prvom redu zahvaliti temperamentu Nojbahera, koji mnogo više obećava nego što je u stanju da uradi. Zatim njegovom gospodaru i majstoru Ribentropu, za koga je poglavnikova ustaška Hrvat- ska tako reći poslednji ostatak jedne nekad ponosne grade- vine. U svakoj drugoj državi bio bi jedan ministar spoljnih pos- lova sa takvim neuspesima najuren. Prvo engleska politika, pa ubedenje da Egleska neće stupiti u rat, onda 'čelični pakt' sa Italijom (kako je već i sam po sebi glup ovaj izraz), ruska po- litika, i tako dalje ...«

[A] Up. KTB/m/2, str. 1234.

[22] Hitler je Ribentropovu optužbu protiv Gleza fon Horstenau mirno primio, rekavši da »-je to razumljivo, s obzirom da se radi o jednom bivšem austrijskom oficiru«. Hitler je dalje rekao da će on još o tome s Glezom fon Horstenau razgovarati. (Up. ADAP/E/VII, str. 181).

4. Hitlerova kolebanja i strahovanja

Upravo onako kako je to Hitler i rekao 29. oktobra 1943. godine (kada je odlučio da se saradnja s Pavelićem i ustašama ipak nastavi). da se boji da sve opet jednom ne ispadne »-jedno veliko tandara-broć«, tako se i dogodilo. Sve je, u NDH, ostalo po starom, čak postalo još i gore... O nekom uvođenju reda, umirenju zemlje i razbijanju par- tizanskog pokreta, jačanju vojske — Nemačkoj toliko potrebne u tom času — ni pomena o pomenu.[1] Pa ipak, iako je to tako bilo, predsednik ustaške vlade, Mandić,[1] [2] zajedno s ministrom spoljnih poslova Perićem, pokušao je da Hitlera, prilikom posete 1. marta 1944. godine, uveri u supromo... On je izneo da se «-u poslednje vreme situacija popravlja«, a da su partizani — »skoro u rasulu«. Kad je sumnjičavi Hitler na to postavio pitanje da li uistinu stvari baš tako stoje, Mandić i Perić, skoro u jedan glas, odgovorili su da je to potpuno tačno, navodeći da je i »brojno, ali i psihološki, snaga partizana značajno oslabila«. Perić je još dodao, da je »jedan deo partizana, i to komunističko jezgro iz gradova, u borbama sa nemačkim trupama jako decimiran«, dok je drugi deo — intelektualci iz Dalmacije i silom regrutovano seljaštvo — razočaran u partizane.[3]

Mada je bio sklon da veruje u ono što želi, i da vesti koje su odgovarale njegovim željama prima »kao novo za gotovo«, Hitler nije, kako se to ubrzo pokazalo, bio spreman da poveruje ni Mandiću a ni Periću. I to iz više razloga, a pre svega zato što je upravo u to vreme formalno bio bombardovan izveštajima vojnih i SS-komandanata, u kojima je situacija u NDH prikazivana na sasvim drukčiji način.

Negativni i »vrlo zabrinjavajući« izveštaji o situaciji u NDH po- čeli su skoro svakodnevno da stižu u OKW negde krajem 1943. godine. Jedan od »najcrnjih« izveštaja bio je izveštaj Gleza fon Horstenau od 31. decembra 1943.[4] Upozoravajući na opasnost produženja kursa sa-

[1] Kakva je situacija bila u NDH tih dana, vidi se i iz dnevnika fon Vajksa. U zabeleški od 1. novembra 1943. godine, on kaže da »nemoć hrvat- ske države postaje sve veća opasnost« i da se u slučaju neprijateljskog is- krcavanja u Dalmaciji (i Albaniji) može raćunati sa »opštim komunističkim. ustankom«. Naglašavaiući da »-ozbiljna situacija u pogledu bandi zahteva jednu sasvim drukčiju procenu stanja, on je rekao da se »banditizam tako razvio, da se o bandama više ne može ni govoriti«. Pod Titom, kazao je još, »nastala je jedna jaka boljševička armija koja je čvrsto vođena, koja stoji pod rukovodstvom Moskve i koja stalno povećava svoju moć i sve više po staje ozbiljna opasnost. Nju potpomaže Engleska u znatnoj meri... Njegov (Titov, pr. *a.)* sadašnji cilj je da prodre u Srbiju i pritom najpre potuče na- cionalne snage Draže Mihailoviča«.

[2] Mandić, Nikola, advokat, za vreme prvog svetskog rata (1914) vice-predsednik,Bosanskog sabora, a od 1915—1917. zamenik zemaljskog poglava- ra Bosne duercegovine. U Austro-Ugarskoj je važio kao »-tipičan primer poslovnog politićara-«. Za predsedm'ka ustaške vlade Pavelić ga je imenovao 2. septembra 1943. Kako je to Glez fon Horstenau javio svojim staresinama, Mandić je bio »veran savetnik generala Sarkotica«, ali on »teško da može ispuniti oćekivanja hrvatskog naroda«. Ni sam poglavnik, rekao je još Glez- fon Horstenau, »ne izgleda da uzima narocito ozbiljno ovo naimenovanje« (Up. BA/MAF 31/111/11, izveštaj od 2. 9. 1943).

[3] ADAP/E/VII, str. 472—477. Up. takođe i: BA/MAF/RH 31/III/7.

[4] Up. ADAP, E, VII, str. 298—305. Akt u: PA/AA/NAK, Bd. 10a, 1.

radnje sa Pavelićem, Glez fon Horstenau je istakao da poglavnik i nje- gov krug misle samo na sebe, da bi oni da ostanu na vlasti pošto-poto i da se primećuje da oni žale što su se *»u* boljim vremenima« dali navesti da »napuste teroristička metode«.

Posebno podvlačeći da postoje znaci da su Pavelić i ustaše spremni da ponovo počnu sa masovnim terorom, Glez fon Horstenau je rekao, da pri svemu tom igra izvesnu ulogu »zabrinutost zbog nemačke poli-tike prema Srbima i naša saradnja sa pojedinim četničkim odredima«. Zvoneći na uzbunu, Glez fon Horstenau je Jos rekao da bi »za ne -mačke ratne operacije i položaj nemačkih vojnika, oživljavanje ustaš -kog terora bilo više nego nepodnošljivo«.

Osvrćući se na probleme s kojima je nemačka vojska bila suočena u NDH, Glez fon Horstenau je kao »problem broj 1« naveo ustanički pokret i s tim u vezi podvukao da su njegovi uzroci mnogostrani. Prvi i glavni uzrok bio je unapred na neuspeh osuđeni pokušaj Pave- lićeve vlade da se pravoslavno stanovništvo fizički istrebi... Time je Pavelićeva vlada ne samo odgurnula od sebe skoro trećinu stanovni- .štva u državi, već je u velikoj meri izgubila svoju bazu i kod ostalih delova naroda.

Navodeći, zatim, da su i nacionalno-hrvatski krugovi (pri čemu je pre svega mislio na Hrvatsku seljačku stranku, pr. a.) višestruko skloni da za ustaške zločine učine odgovornim tako reći samo i isključivo građanski rat, koji je izbio uskoro po osnivanju države i koji se upra- vo u protekloj godini (1943., pr. a.), uprkos nemačkim »akcijama umi- renja« sprovedenim uz mnoge žrtve, još više rasplamsao, Glez fon Hor- stenau je rekao da su takva shvatanja bez sumnje pogrešna. Izostanak jedne opšte akcije oduzimanja oružja po završetku munjevitog rata sa Kraljevinom Jugoslavijom, latentna unutrašnjo-politička zategnutost... rat sa Rusijom, sve pre nego prijateljski odnos Italijana u NDH prema •Osovini, a kasnije... i opšta ratna situacija, imali su odlučujući udeo na sve jače »pražnjenje«... U početku, nosioci ustanka bili su skoro isključivo pravoslavci. Pripadnici hrvatske nacionalnosti, rekao je Glez fon Horstenau dalje, delom već od samog početka ustanka, a u sve većoj meri kasnije, kad su se i Hrvati priključili ustanku, shvatili su borbu protiv partizana kao bratoubilački rat.

Pominjući da »u onim delovima oficirskog kora, koji je završio jugoslovenske škole, kruže pored ostalog, tu i tamo, još uvek jugoslo- venske parole«, Glez fon Horstenau je zaključio da se »pri svemu što se poslednjih godina zbilo, radi, isto toliko koliko i u vreme ratova s Turcima, o biološkoj supstanci tri ili četiri miliona Hrvata, koji se kao i pre 400 godina mogu spasti samo naslonom na Nemačku«. Ali, dodao je on, »to se ne može kako treba objasniti ni masama hrvatskog naroda, ni hrvatskim vojnicima ...«

Glez fon Horstenau se posebno, i iscrpno, u svom izveštaju pozaba- vio pitanjem ugleda Nemačke i nemačke vojske u NDH. Kostatujući •da je ugled stradao tolerisanjem »neljudskih grdoba ustaške politike«, on je rekao da »sada, uza sve, a kao posledica nemačkih poraza od 1942, vlada opšte uverenje da mi rat više ne možemo dobiti-«. »Rušenju moralnog ugleda Nemačke«, rekao je još Glez fon Horstenau da mu je

dužnost da kaže, »-doprineli su i sami nemački vojnici svojom nesposobnošću da se savladaju, odnosno svojim ponašanjem koje nije bilo prilagođeno naročitim okolnostima«, a zatim represalije na »-nepogodnim objektima« u zemlji koja 250 hiljada svojih sinova nastoji da stavi u službu zajedničkog vođenja rata.

Glez je potom rekao:

»Da je to što je pobedom Titovog pokreta nad Dražom Mihailovi - ćem u lageru naših neprijatelja pobedila boljševička Rusija, s mnogo man je interesovanja je primljeno u hrvatskoj javnosti nego što se to može i misliti. Vešta Titova kamuflaža ostavlja, na primer, na mnoge bivše jugoslovenske oficire čak i pozitivan utisak... Da, na kraju krajeva, Anglo-Amerikanci neće ostaviti Hrvate na cedilu, to se može čuti čak i iz usta šefa države, mada on u svakoj prilici energično ističe da on nikad neće odigrati ulogu jednog Badolja (što mu lično sigurno nikad neće biti ni ponudeno). Upućivanje pogleda prema Engleskoj nije strano ni hrvatskim oficirima i može se protumačiti ^nastojanjem da oni na taj način žele da se osiguraju za budućnost... Šta bi se do - godilo kad bi se neprijatelj sa stra ne iskrcao (i učvrstio) u Hrvatskoj,! ne može se tačno proreći. Ako bi se sudilo na osnovu primera iz Ita - lije... onda bi ustaše bili oni koji bi ponajmanje mogli da računaju sa milošću. Na drugoj strani, borbenost nacionalnih hrvatskih trupa (domobrana, pr. a.), pa i legionara, bila bi stavljena na jednu tešku probu...«

Sve u svemu, mišljenje Gleza fon Horstenau je bilo, prema izvešta- ju od 31. decembra 1943. godine, da u »političkoj sferi«, u »političkim nedostacima« leže pravi uzroci zašto se od »tradicionalno izvrsnog vojničkog materijala ne može stvoriti upotrebljiv ratni instrument«. A to je značilo, drugim rečima, da se, ako se nešto želi postići na planu jačanja vojne sile u NDH, prvo mora stvoriti jedna nova poli- tička baza, bez ustaša, dakle.

Sa ovim stavovima Gleza fon Horstenau bilo je potpuno saglasno operativno odeljenje OKW, ali ne i ministarstvo spoljnih poslova. Sma- trajući da stvari u NDH uopšte tako ne stoje, ministarstvo spoljnih poslova, Ribentrop zapravo, postaralo se da poslanik Kaše demantuje tvrđenje Gleza fon Horstenau, što je ovaj i učinio 14. januara 1944. go- dine.[5]

U svom kontra-izveštaju, u stvari, Kaše se, međutim, nije samo suprotstavio tvrđenjima Gleza fon Horstenau, već se i okomio na vojne krugove u celini navodeći da su oni u NDH »mnogo puta na svoju ruku preduzeli političke akcije, koje su imale negativne posledice«. Ti pogrešni politički potezi vojnih krugova, bili su, naglasio je on, između ostalog način na koji je vršeno vrbovanje za muslimansku SS-diviziju, zatim nastojanje general-pukovnika Lera da «-ukine hrvatska suverena prava«, onda držanje generala Rendulica prema Hrvatskoj i, na kraju, stav nemačkog opunomoćenog generala (Gleza fon Horstenau, pr. a.). Naročito se obarajući na konstatacije Gleza fon Horstenau o usta-šama i ustaškoj vladi, u prvom redu u_j£ezi_sa_genocidom nad Srbima, Kaše je rekao da su «-priče o ustaškom teroru politički nepodnošljive«.

[5] Izjašnjenje Kašea od 14. 1. 1944. PA/AA/NAK, Pol. 5.

Pa je naveo, prvo, da su »prikazi događaja iz 1941. godine preko svake mere izvitopereni i preterani«, drugo, da »šireći ih mi sami idemo na- ruku neprijateljskoj propagandi koja o svemu govori na isti način<v treće, da »mi ne možemo očekivati da će oni kojima mi neprestano stavljamo do znanja koliko ih preziremo, stalno ostati na našoj strani«.

O ustašama kao borcima, Kaše je rekao da su oni »upravo drago- ceni«, da je njihov »ideal borba za hrvatsku državu i hrvatsku slo- bodu« i da će oni, ako se samo o tome vodi računa, i dalje, i uvek, biti na strani Nemačke.

Kad je dodirnuo pitanje vojske, Kaše je naglasio, da je jačanje »hrvatske vojne sile« (i njenog potpunog iskorišćenja za nemačke svrhe), mogućno ostvariti samo putem »učvršćenja hrvatskog poverenja. u Rajh«. Ali to zahteva, rekao je on, jednu jasnu i od svih nemačkih instand u NDH konsekventno sprpvođenu politiku, prema kojoj se »bez prigovora i pogovora« moraju ravnati i vojne službe. Drugim re- čima, i uprošćeno govoreći, Kaše je zantevao da se predstavnici nemačke vojske u NDH u punoj meri obavežu da podržavaju njegove političke koncepcije, imajući pri tom u vidu da »Hrvatska nudi Nemačkoj one snage koje predstavljaju jedinu protivtežu jugoslovenskom ujedinjenju«.*

Postavljajući se ovako u odbrani ustaštva i ustaškog kursa, Kaš& je, kako je to uočio i general Varlimont, pružio dokaz više da je pot- puno slep za pravo stanje stvari, da, prosto rečeno, fantazira. Ali,, on toga, očevidno, nije bio svestan ili je, pak, to činio zato što je morao, zbog Pavelića s kojim je bio rešen, kako je govorio, da istraje do kraja.

U svojoj orijentaciji na konsekventno podržavanje ustaškog režima,, Kaše se nije ustručavao, ni u vreme o kojem je reč — s početka 1944. godine — da nemačkom političkom vođstvu, pa i samom" Hitleru, ser- vira vesti o stalnom poboljšanju situacije u NDH, mada su već i vrapcL znali da je bio obratan slučaj. »U poslednjih sedam dana«, javio je on tako 29. februara 1944. lično Ribentropu, da bi to ovaj dalje preneo- Hitleru, »jedva da je i bilo prebegavanja pripadnika hrvatske\ vojske partizanima. Nasuprot tome, raste broj bandita koji prelaze na našu i hrvatsku stranu .. .«[* 7]

Kako se pokazalo, Hitler nije poverovao u ova Kašeova, uistinu proizvoljna tvrđenja. On je u njih u punoj meri posumnjao zapravo- posle posete Nikole Mandića, ustaškog predsednika vlade, koji je, slično Kašeu, govorio o partizanima. I, kad mu je postalo sasvim jasno- da u svim tim »lepo namalanim« izveštajima nešto »ne štima«, on je,, onako kako je to redovno činio, odjednom i, reklo bi se, iznebuha rešio - da celo »hrvatsko pitanje podvrgne jednoj temeljnoj analizi«.[8] U tom cilju on je zakazao specijalnu konferenciju u svom štabu. Ona je odr- žana 9. marta 1944. godine, a na njoj su uzeli učešća Joahim Riben - trop, poslanik Kaše i general Varlimont, »prisutni građani«,. kao i na svim drugim konferencijama, bili su feldmaršal Kajtel i general -pu- kovnik Jodl.[9]

* UD. G. Fricke, n.d. str. 158.

′ ADAP/EWII, str. 450—461. ¹

Up. G. Fricke, n.d., str. 159.

¹ O ovoj konferenciji postoji zabeleška Kažea: PA/AA/NAK, Bd. 10a, Up. i: ADAP, E, VII, str. 588—591.

Van običaja i stalne prakse, Hitler je u svojoj uvodnoj reči bio - vrlo kratak i — sažet. Rekao je, kao prvo, da on ne može da prihvati •optimistički prikaz predsednika ustaške vlade Mandića o razvoju situ- acije u NDH, budući da vojni izveštaji govore suprotno. »Svakog da- na .. . on saznaje iz njih u kojoj meri se širi aktivnost bandi i koliko je ona jaka ...«

Ovim je Hitler, sasvim jasno i u punoj meri dao prisutnima do znanja, da on »situaciju Hrvatske« ocenjuje ne kao dotle, u smislu Kašeovih i stavova ministarstva spoljnih poslova, već sa pozicija koje je zauzimalo operativno odeljenje OKW i, posebno, Glez fon Horstenau. Da bi to, valjda, što više podvukao, on je prvo dao reč generalu Varli- montu, a ne Ribentropu, odnosno Kašeu.

Doveden, na ovaj način, u vrlo povoljan startni položaj, general Varlimont, koji se takvom Hitlerovom gestu nije uopšte nadao, odmah je, bez ikakvog uvoda i zaokolišenja, osuo na ustašku vladu najžešću paljbu, vojničkim jezikom rečeno. Istakao je da »hrvatska« vlada nema nikakvog autoriteta i da u zemlji vlada totalan haos. Uprava je potpuno nesposobna, a privreda u potpunom raspadanju. Što se tiče vojske, ona je nepouzdana i prelazi na stranu partizana .. .[10]

U celini uzev, bio je to sto odsto negativan sud o NDH i nje- noj vladi, izrečen tako reći u jednom dahu i u nameri da se Hitler ubedi da bi jedino pravo rešenje »hrvatskog pitanja« bilo zavođenje vojne uprave.

Referišući tako kako je referisao, general Varlimont ništa nije ostavio nepotkrepljeno dokazima. Njih je on za svaku svoju reč imao dosta, a dobio ih je, pre svega, od rukovodioca Abvera u Zagrebu, zatim od nemačkog pomorskog štaba u glavnom gradu NDH i, naravno, od svog prijatelja Gleza fon Horstenau.

Sa Glezom fon Horstenau imao je, izvesno vreme pre toga, i jedan 'dug, vrlo dug razgovor o NDH i o nužnosti uvođenja vojne uprave. Ovaj razgovor vođen je u Zagrebu, 17. januara 1944. godine, kada je .general Verlimont putovao u Sofiju.

> »Preko Minhena«, kaže Glez fon Horstenau o susretu sa za- menikom šefa operativnog odeljenja OKW, »Varlimont je ne- očekivano stigao ovamo. Samo mene radi. On putuje u Sofiju, po rnolbi bugarskog ministra vojske... Stanuje u mojoj vili ... Mi smo dugo razgovarali u četiri oka. Prvo o Baikanu... On gleda na razvoj bugarsko-turskih odnosa s velikom zabri- nutošću. Sa iskrcavanjem zapadnih saveznika u Dalmaciji on zasad ne računa. Navodi i neke ubedljive razloge za to. Meni to može biti pravo. Ali zato on stalno ponavlja da se i posled- nji nemački bataljon, koji nije neophodno potreban, mora izvući iz hrvatskog prostora ...

[10] Navođeći razne slučajeve prelaska »hrvatske vojske na stranu nepri- atelja«, general Varlimont je izneo da je iz 2. hrvatske lovačke brigade, prd- ikom transporta u Nemačku, nestalo bez traga i glasa 800 ljudi.

> Stigli smo da razgovaramo i o ratnim operacijama Rendulica i zajednički smo zaključili da on ne ostvaruje željeni cilj, ali zato satire vojsku.
> Varlimontovo mišljenje je da se Hrvati moraju zadobiti za ozbiljnije vojno sadejstvo. Ja nisam propustio u vezi s tim da ga uputim u stvarne prilike, ponavljajući više puta da je mogućno da mi ostanemo gospodari situacije, ali samo za ne- volju i dok ne dođe do iskrcavanja neprijatelja. Nekoliko hiljada Anglo-Amerikanaca u Dalmaciji, međutim, sve bi pot- reslo iz temelja... On to nije rado hteo da primi znanju, pa sam mu to i neposredno pred odlazak morao da uturim u uši...«

Na rastanku,[11] Glez fon Horstenau je rekao Varlimontu još i sle- deće: »Ja sam celu noć o svemu razmišljao što smo pretresli i . . . ako se već ustručavamo zbog mogućne brze krize na Baikanu da u ovom času u Hrvatskoj pokušamo sa jednim značajnijim političkim eksperi - mentom, onda bi se makar moralo sve učiniti da se spreči da ustaški teror ponovo premaši sve granice. Kad bi se«, rekao je on dalje, »ume- sto Ribentropa na krmilu nalazio moj prijatelj Neurath,[12] ja bih vam, uprkos svojoj skromnosti, predložio da budem, što je i Hitler u više mahova ocenio kao poželjno, imenovan za poslanika, uz ostanak na svojoj vojnoj dužnosti. Tada bih ja došao u mogućnost da poglavniku stanem na žulj...«

Kad je, potom, Horstenau rekao da bi zadatak »iole pametne ne - mačke politike morao da bude uspostavljanje atmosfere većeg povere- nja, kako bi se narod približio državi i kako bi se olakšao povratak kućama višestru ko ratom iscrpljenih partizana«, Varlimont je upitao da li bi se možda moglo, »u četiri oka«, saopštiti komandantima trupa da na svom terenu postupaju prema ustašama i drugima u duhu tih misli. »To bi bilo vrlo lepo«, odgovorio je Glez fon Horstenau, »ali već kod trećeg pokušaja za to bi saznala hrvatska vlada, koja bi odmah pozvala u pomoć Kašea, na što bi se ovaj obratio Ribentropu, i na kraju mi bismo se našli tamo gde se i sada nalazimo«.

O drugim temama, o kojima je razgovarao sa Varlimontom, Glez fon Horstenau kaže u svom dnevniku:

> »U pitanjima koja su se ticala rata uopšte, Verlimontova teza je bila tipična za sve one koji nisu dovoljno jaki da bi smeli da pogledaju u lice teške situacije: 'Mi ćemo pobediti, jer mi moramo pobediti!' Analogno tome, on ne smatra da je položaj

[11] Mada to nije bilo plandrano, Varlimont se za vreme svog boravka u Zagrebu sreo i sa Pavelićem. Vođ ustaša ga je, naime, čim je saznao za njegov dolazak, pozvao na svečanu večeru. »Podmukao arijentalac«, rekao je Varlimont za Pavelića Glezu fon Horstenau posle večere. (Dnevnik Gleza fon Horstenau, Januar 1944.)

[12] Neurath, Konnstantin, od 1932. do 1938. ministar spoljnih poslova Nemačke. Od 1939. — rajhsinspektor za Češku i Morarsku. Godine 1943. dao ostavku na svoj položaj. U Nirnbergu, 1946. osuđen na 15 godina robije. Pušten na slobodu 1954.

u Rusiji tako rđav kao što izgleda. Na neki način on se teši time da smo se mi nalazili i u težoj situaciji i da smo se[A] izvukli, pa ćemo to i sada... Ja sam tada prešao na pitanje takozvane strategije prestiža, na koju su diktatori prinuđeni.. On se sa mnom složio, i rekao da su komandanti trupa uvek ponovo zahtevali da im se dozvoli povlačenje, ali da je Hitler bio protiv.«

Prema zabeleškama u dnevniku, Glez fon Horstenau je Varli- monta direktno zapitao i kako Hitler podnosi poraze, da li mu polazi za rukom da uspešno igra ulogu velikog glumca, što u stvari jeste, i u svojoj najbližoj okolini, i na kraju — kako se može objasniti da Hitler usred najvećih teškoća misli na osvajanje novih i svih mogućnih zemalja, kao na primer na aneksiju Venecije i Lombardije. »Pone - kad se primećuje da ga more brige«, glasio je Varlimontov odgovor. »On rđavo spava i odlazi u postelju Jos kasnije nego obično, ali zato ostaje u njoj duže... Inače on čvrsto veruje u svoju intuiciju, koja mu kaže da će uspeti da prebrodi sve teškoće, i osim toga u čudo — što ranije nije bio slučaj. Kajtel nije doskora znao za ovu promenu i kad mu je Hitler nedavno pročitao nešto iz jednog pisma o čudu koje se imalo dogoditi, on je, smatrajući da će pogoditi Hitlerove misli, vrlo rezolutno odbacio svaku mogućnost da čuda postoje. I opekao se...«

Kao što smo već napomenuli, general Varlimont je, kad je 9. marta referisao o stanju u NDH, raspolagao ne samo podacima dobijenim od Gleza fon Horstenau i tokom upravo opisanog susreta u Zagrebu, već i informacijama što su se u Vrhovnoj komandi stekle iz drugih izvora — iz štabova nemačkih vojnih zapovednika i SS-komandanata. od Abvera i drugih nemačkih službi. Ceo materijal bio je veoma obi- man i uglavnom se sastojao iz optužbi ustaškog režima, »koji nastoji da pooštri mere prema pravoslavcima, potpuno zaboravljajući na kako slabim nogama stoji državna građevina«. U izveštaju komandanta XV armijskog korpusa se, tako, ističe, da se »ustaše mđnje orijentišu na aktivno suzbijanje komunista, a više na borbu protiv pravoslavnog dela stanovništva«.[13] U raportu komandanta LXlX rezervnog korpusa od 12. januara 1944, podvlači se opet, da uspesi koj'e nemačka vojska postigne bivaju po njenom povlačenju »brzo proeerđani od hrvatskih vojnih i civilnih vlasti«. Sa »hrvatske strane se ne čini ništa da se ovi uspesi iskoriste za obnovu i za sticanje poverenja putem praved- nog odnosa prema svim krugovima stanovništva, bili oni Hrvati ili Srbi. Naprotiv, situacija koja nastaje povlačenjem nemačke vojske ko- risti se za sprovodenje vlastitih poslova«.[14]

U izveštaju šefa nemačkog pomorskog štaba u Zagrebu, admirala Leviša (Lowisch), od 7. februara 1944. godine, kaže se pak, da konsoli- dacija i normalizacija ustaške države, čiji se autoritet praktično prime- ćuje samo u Zagrebu, ne beleže nikakav napredak. »O nekoj pristojnoj' upravi u zemlji, sredenoj privredi i finansijama ... ne može biti ni go- [1]

[1] Up. G. Fricke, n.d., str. 161.
[4] Isti izvor, ista strana.

[A]vora. Sadašnja vlada, koja se oslanja na ustaški pokret, nije u stanju «da popravi ovo stanje ...«

»Sada kao i pre«, istaknuto je zatim u izveštaju admirala Leviša, »stvarni gospodar u zemlji je Tito, čije snage i uticaj, uprkos značaj- nim gubiciraa u ljudstvu i privremenom napuštanju većih prostora tokom zimskih operacija vojnog zapovednika Jugoistoka, nisu odlučno oslabljeni. To dolazi otud što vojne formacije Tita (koje nisu nikakve bande) dobrovoljno potpomažu najširi slojevi stanovništva ...«

Navodeći da je narod protivnik ustaške vlade i da je pojam par- tizana u NDH u najvećoj meri ravan pojmu protivnika režima, admiral Leviš je pokušao da bliže osvetli pitanje opšteg raspoloženja u zemlji prema Nemcima i Nemačkoj, pa je rekao u svom izveštaju:

> »Ulazak nemačkih trupa 1941. godine u Hrvatsku narod je pozdravio mašući zastavama sa kukastim krstom. Prema po- uzdanim procenama, Nemačku je onda simpatisalo 95 odsto stanovništva. Danas — jedva i 10 odsto. Do preokreta je došlo iz dva glavna razloga: a) zbog političkih koncesija koje je Nemačka iz političkih razloga učinila Dučeu (Italija je smrtni neprijatelj Hrvatske), b) zbog pomoći koju je Nemačka pružila ustaškoj političkoj liniji i poglavniku.«

U svom izveštaju, admiral Leviš je rekao i ovo:

> »Svejedno kojoj društvenoj grupi pripadao, Hrvat_je_j)o pri - rodi politickj. prgko svake _ merejiepouzdan. Jednu pravu po- litičkAlinijuAon_ne_£oznaje. On je uvek orijentisan na nega- tivnu kritiku, nije načisto s tim šta u stvari hoće ijvpdi po tradiciji oportunističku politiku. Anglofilstvo je u mnogim kru- govima oduvek prisutno i ono povoljno utiče na veoma rašireno shvatanje da se spas u ovom ratu može očekivati sanio od Engleza ...« •

Kao što je i sve drugo negativno ocenio, admiral Leviš je dao lošu ocenu i »hrvatskoj vojsci«. Naglašavajući da ona ne predstavlja nikakav faktor (»domobran je naučio u svom zavičaju da se ne isplati boriti se za vlast poglavnika-«), on je na kraju izveštaja rekao da se, u slučaju »neprijateljskog velikog iskrcavanja, mora računati sa njenim raspadom.. .«[15]

Vrlo negativno o ustašama (i domobranima), a s mnogo respekta o NOVJ, govorili su izveštaji SS -komandanata. »O nekakvom parti - zanskom ratu u smislu postojećih shvatanja, ne može se uopšte više govoriti«, stoji u izveštaju SS-generala Kamerhofera. »Rat koji se ovde vodi je borba protiv regularne neprijateljske milicije, koja je unifor- misana i dobro naoružana. I samo vođstvo se nalazi u rukama struč- njaka«.[16 l]

I Up. Hnilicka K., n.d., str. 276—278.

[4] IzVeštaj SS-generala Kamerhofera za deoembar 1943. (up: g. Fricke, n.d., str. 162). I izveštaji drugih SS-komandanata bili su u istom stilu — i ne samo tada već i kroz celu 1944. godinu. Primer: izveštaj SS-generala

»Gde Tito napada, Hrvati se predaju«, rekao je u svom izveštaju komandant XV planinsEo'g korpusa, general Leyser. »Hrvatske jedi- nice su izvori Titovog snabdevanja oružjem, municijom i odećom. Do- kaz: gubici u oružju i činjenica da razoružani i bez svoje odeće opljačkani Hrvati dolaze natrag kao pokajnici, da bi već pri sledećoj prilici odig- rali ponovo svoju snabdevačku ulogu.«[*17]

Mada je, kao što se vidi, imao čim da potkrepi opravdanost svojih zahteva da se u NDH uvede nemačka vojna uprava (a ustaše s Paveli- ćem smene s vlasti), general Varlimont ipak nije mogao da pokrene Hitlera da donese odluku u tom smislu. Ponovo jednom, i uprkos svim dokazima koji su mu predočeni, on je — na Varlimontovo uistinu veliko iznenađenje — rešio da s Pavelićem i ustašama ne prekida, odnosno, kako je to podvučeno u specijalnom saopštenju OKW Glezu fon Horstenau od 19. marta 1944. godine, da »osnove saradnje sa hrvatskom vojskom i državnom upravom ostaju nepromenjene«.[18] Tres-la se gora, kako je to Glez fon Horstenau imao običaj često da kaže, rodio se — mišić ...

Kaše je, posle svega toga, mogao da bude zadovoljan i da nastavi sa svojim ustaškim kursom i svojim nerealnim izveštavanjem o situ- aciji u NDH, terajući vodu, s manjim ili većim ogradama, prvo i pre svega na Pavelićevu vodenicu. Medutim, zbog toga je, a kada se tome ponajmanje nadao, dobio »po glavi« od ministra Ribentropa, zapravo od Hitlera. Kako, i tačno zbog čega, vidi se iz telegrama koji mu je Ribentrop uputio 13. aprila 1944. godine:[19]

r

> »... Vaš pregled situacije u hrvatskom prostoru«, kaže se u Ribentropovom telegramu, »bio je povod da sa firerom Jos jednom pretresem kako dosadašnji razvoj tako i vašu aktiv- nost u Hrvatskoj... i da ga na kraju zapitam šta ima da prigovori vašem držanju. Firer se na to u tom smislu izrazio da vas on ne krivi za ove ili one neprijatne pojave u Hrvat- skoj, a ponajmanje za nezadovoljavajući razvoj hrvatske voj- ske. Ali on mora zato da vam zameri na načinu vašeg izveš -

Plepsa od 10. jula 1944. »U svim oblastima koje drže partizani«, kaže Pieps, »uveden je red, uspostavljen je železnički saobraćaj, regulisano pitanje ishra- ne, uspostavljena je stroga uprava, pošta, telefon i telegraf funkcionišu, ško - le su otvorene, pristupuo se obnovi razorenih naselja i obradi zapuštenih po- lja... Ideološki je mnogo urađeno, pozorište, pevačka društva i bioskop rade. Krađe pljačke, nezakonite rekvizicije i pijančenje kažnjavaju se smrću. Zar je onda čudno što mase stanovništva, uključujući i jedan deo inteligencije, daju preimućtvo komunističkom režimu Tita, koji je nacionalno obojen.-«

[17] U izveštaju o napadu partizana na Banjaluku krajem 1943. godine, obaveštajni oficir (Ic) nemačke komande u ovom gradu, rekao je da su se »domobranske jedinice borile na poznati način samo dotle dok se neprijatelj nije probio u njihovu zgradu. Tada su se predali ili napustili svoj položaj. Posle napada utvrđeno je da broj 'nestalih' iznosi 700, među kojima i 11 ofi- cira. Oko 340 se u međuvremenu vratilo natrag, od toga 129 u civilnom ode- lu, 90 sa oružjem«. (up. g. Fricke, n.d., str. 152)

[18] ADAP/E, VII, str. 519.

[19] PA/AA, NAK, Bd 10a, 1. Up. ADAP, E, VII, str. 625—626.

tavanja.[20] Iz vaših izveštaja je bez daljeg uočljivo, da vi na tamošnje prilike i događaje gledate previše očima Hrvata i da ste vi očigledno skloni da to smatrate istinitim i ispravnim što vam se kaže sa hrvatske strane. U vezi sa ovim, firer je naveo čitav niz pojedinih podataka... koji su netačni. Tako, na primer, nije tačno da su borbe muslimanske SS-divizije bile neuspešne; naprotiv, upravo se ova divizija izvanredno i uspešno tukla. Isto tako i vaše drugo tvrđenje, da je ofan- zivna aktivnost bandi u poslednje vreme slaba, demantuje či- njenice da se i sada... vrše teške sabotaže. Ni vaše saopšte - nje, da je od januara (1944) do danas prebeglo 15 hiljada ban- dita na našu stranu, nije u skladu sa istinom.«[21]

Ovim je, u stvari, ceo slučaj sa Kašeom bio rešen, i stavljen ad acta. Sto se tiče Kašeovih velikih prijatelja, Pavelića i ustaša, i u pogledu njih je, posle svega, jedno duže vreme vladalo zatišje. Ono je potrajalo negde do jula 1944. godine, kada se ponovo digla bura zbog »nepromenjenog haotičnog stanja u NDH«.

Prouzrokovač nove bure bio je vojni zapovednik Jugoistoka, feld- maršal fon Vajks, koji, izgleda, nikako nije mogao da zaboravi da ga je Hitler, odlučivši se za nastavak saradnje sa ustašama u oktobru 1943, u stvari dezavuisao bez obzira i pardona. Gledajući na NDH pre svega očima komandanta zaduženog za odbranu celog prostora na Jugoistoku, zainteresovanog da tamo mobiliše što više vojnika za svoje potrebe, a pun averzije prema ustaškom režimu, on se obratio opera - tivnom odeljenju OKW jednom vrstom oštrog memoranduma.[22] Naj- I energičnije što je samo mogao, on je, ističući da je »stanje u NDH

nepromenjeno haotično«, postavio zahtev da se odmah i neodložno »hrvatska vojska reformiše i u svemu angažuje samo i isključivo za ne- mačke ciljeve, bez ikakvih obzira na ustašku vladu«. Svoj zahtev fon Vajks je obrazložio i time, da je »ustaška partija izgubila moć i ugled, da su trupe u raspadanju, kao i vlada koja je prilično spala na nivo beznačajnosti-K i da se, u celini uzev, »vlada i ustaše kao njen organ«, usled svega toga, »moraju još u većoj meri nego dosad smatrati ne- pouzdanim u pogledu svog držanja«.

Možda i zbog atentata na Hitlera, izvršenog 20. jula 1944. godine, memorandum vojnog zapovednika Jugoistoka nije ispao običan uda- rac prakljače po vodi... Tako rea u hodu, a uz najpuniju Hitlerovu saglasnost, donesena je odluka da se po njemu postupi, ali da se to, s obzirom na opštu situaciju na frontovima i, posebno, na Jugoistoku, ne uradi »ultimativnim naređenjem hrvatskoj vladi«, već putem »auto-

" Krajem 1943. godine, 21. decembra, državnl sekretar u nemačkom ministarstvu spoljnih poslova, baron Gustav Steengracht (Stengraht), skrenuo je pažnju Kašeu, istina prijateljski, na način njegovog izveštavanja, navodeći da je na njega i sam ministar Ribentrop stavio »-potcenjivačke primedbe« (Up PA/AA, NAK, Pol. 2).

[21] Naročito oštre primedbe Hitler je stavio na Kašeovo izveštavanje 29. septembra 1944. — Up. ADAP, E/VIII, str. 517.

[22] Izveštaj od 13. i 23- jula 1944. — Up. G. Fricke, n.d., str. 164; KTB/ /IV/1, str. 745.

ritativnog vođenja razgovora sa njom«.[23] Kako je, već i zbog ličnih ve- za sa Pavelićem, za »vođenje razgovora« u rečenom smislu dolazio u obzir samo poslanik Kaše, njemu je, po dogovoru predstavnika OKW i ministarstva spoljnih poslova, i dodeljen ovaj zadatak.

Disciplinovan, Kaše se ove misije prihvatio, mada s njom nikakc nije bio saglasan.

Zammljivo je da sa zahtevima fon Vajksa nije bio saglasan ni Glez fon Horstenau. Iz nekih samo njemu poznatih razloga, a možda i zbog u to doba već skrojenih planova za akciju u zajednici sa ustaškim ministrima Vokićem i Lorkovićem, on je prema celom projektu OKW i HitleraV u stvari zauzeo negativan stav.

U pismu fon Vajksu od 27. jula 1944. godine,[24] rekao je da su i sami Nemci krivi za probleme koji su nastali u NDH i kao dokaz za svoje tvrđenje naveo: a) slučaj sa istočnom Bosnom, u kojoj su SS-ko- mande praktično bile »suspendirale hrvatsku državu«, b) problem čet- nika koji — »dopadalo nam se to ili ne« — predstavlja »jedno od gorućih pitanja hrvatske politike« i c) situaciju u vezi sa Rijekom i Zadrom.

> »Hrvati«, naročito je naglasio Glez fon Horstenau u pismu fon Vajksu, »ne mogu da shvate naše držanje u pogledu ovih gradova. S jedne strane, njima je u jesen 1943. više nego jasno obećano da će oni pripasti Hrvatskoj, a na drugoj strani, iz ljubavi prema vaskrslom neofašizmu, rajhspolitika je smatrala da (neofašiste), ne bi smela da potpuno razočara u pogledu njihovih nada na ove oblasti. Cak i za ovu duplu igru, uslov- ljenu političkom situacijom, Hrvati su, zahvaljujući intervenciji ovdašnjih nemačkih službi, pokazali ipak razumevanje. Ali da njima, na primer u Sušaku, u čisto hrvatskom gradu, koji je i Rapalskim ugovorom bio priznat kao deo Jugoslavije, nemački zapovednik operacione zone Jadranska obala ne dozvoli da formiraju svoju, hrvatsku mesnu komandu, prelazi, po mom mišljenju sve granice... onoga što se sme očekivati od naj- otrcanijeg 'saveznika', koga nastojimo da zadržimo uz našu motku.
>
> Hrvati bi sve ovo, van diskusije, lakše podneli, kad bi oni, kao 1941/42, u nama još videli sigurnog pobednika i time no- vog gospodara Evrope. Ali to u ovoj sadašnjoj situaciji nije više slučaj...«

Postavljajući se tako, Glez fon Horstenau je predložio da se joa jednom »pokušaju preispitati nemačko-hrvatski odnosi« i to na jednom dvonedeljnom savetovanju svih instand u Zagrebu. To, međutim, nije bilo prihvaćeno. Od toga nije ispalo ništa, kao, uostalom, ni od reali- zovanja samih fon Vajksovih zahteva... Razlog je bio neočekivani pre- lazak Rumunije na stranu neprijatelja Nemačke. U toj i takvoj novo- nastaloj situaciji, korenitoj u stvari promeni u strateškom pogledu, na [25]

[25] ADAP/ETVILstr. 314; KTB/IV/1/, str. 745—747. "
Up. BA/MAFTRH 31/111/12.

NDH, koja je odjednom postala ključna tačka na nemačkom frontu na Jugoistoku, moralo se, hoćeš-nećeš, i u operacionom odelj[A]nju OKW prestati gledati kao na *»crmi* ovcu«. Ustaška država, takva kakva je bila, to jest ono što je Jos od nje bilo tu, morala se prihvatiti već same Nemačke radi.

Promeni stava nemačkog vođstva prema NDH mnogo je doprineo i sam Ante Pavelić. Na vest o prelasku Rumunije u tabor saveznika, on je Nemcima, naime, više nego jasno stavio do znanja da za njega postoje samo dve mogućnosti: da pusti da ga proguta komunistički talas, ili da istraje uz Nemačku, pa šta bude, bude.

Rezultat svega bio je da je Hitler, dan po razgovoru sa Pavelićem 18 septembra 1944 godine,[25] izdao uputstvo (preko OKW) koje se ticalo »saradnje sa hrvatskom vojskom i vladom« i u kojem je, između os- talog, istaknuto da »ustaše predstavljaju političku osnovu hrvatske dr- žave a time i hrvatske vojske«, i da se »sve nemačke vojne instance imaju preorijentisati i beskompromisno i bez rezerve prilagoditi ustaš- kom kursu i podržavati ga«.

U uputstvu je dodirnuto i pitanje četnika. Rečeno je da se sarad- nja s njima mora prekinuti, all »-sistematski i postepeno«. To je usledilo na poseban zahtev Pavelića, koji je Hitleru izjavio da su četnici za njega »-psihološko-politički problem« i da bi firer trebalo da da uput- stvo svojim vojnim komandama da ih ne podržavaju ni u kom pogledu, da ih po mogućstvu razoružavaju, a da ni u kom slučaju ne spre- čavaju Hrvate da oni to čine.[25 26]

Ovim je, prakti&io, toliko dugo vodena borba vojnih krugova pro- tiv Pavelića i ustaša, bila okončana. Pobednik je, ako se o tako čemu može uopšte i govoriti, bio vođ ustaša, a glavni trijumfator — posla- nik Zigfrid Kaše. Glavni poraženi, pak, bio je Glez fon Horstenau, bar kako je, u tom času, on mislio...

[25] KTB/IV/1. str.
[26] AD AP/E/VIII,

Glava šesta KRAJ

VRZINOG KOLA

»Ako budete i morali da odete iz Zagreba, budite srećni što nećete mo - rati da doživite sramotnu propast te tričave države ...«
Kajtel Glezu fon Horstenau,
Berlin, septembar 1944.

1. Prijateljstvo po nuždi

Vrlo komunikativan po prirodi, a manira koji su imponovali gradanskom i malogradanskom Zagrebu. Glez fon Horstenau je po dolasku u NDH vrlo brzo sklopio mnoga poznanstva, pa i prijateljstva, u prvom redu sa ljudima iz takozvanih boljih društvenih krugova — trgovcima, industrijalcima, bankarima, umetnicima. Lista njegovih poznanika i prijatelja bila je već 1942. godine vrlo impozantna, i na njoj nije falio ni jedan Lovro Matačić, kome je, kako je on to zabeležio u svom oproš- tajnom rukopisu o Zagrebu[1] »naročito zadovoljstvo pričinjavalo da se i po Beču producira u uniformi ustaškog pukovnika«. Na njoj se nalazio i nadbiskup StepinacJkojem, inače, odmah po svom dolasku u Zagreb, on nije hteo ni ruku[A]da pruži...

»Prijateljstvo po nuždi«, kako bi se mogla nazvati veza izmedu Gleza fon Horstenau i nadbiskupa Stepinca, treba da je počelo u leto 1942. godine, u vreme kada je Horstenau već bio na ratnoj no- zi sa Pavelićem i kada je, uveren da će Nemačka sigurno izgubiti rat, počeo hvatati kontakt sa svima onima koji bi rau jednog dana mogli zatrebati ili preko kojih bi mogao da ostvari neki od sijaset planova što su mu se stalno vrzmali po glavi. Do zbliženja je došlo posredstvom Ervajna Lobkovica (Erwein Lobkowitz), sina princa Zden- ka Lobkovica, nekadašnjeg austrougarskog feldmaršala i dugogodišnjeg komornika cara Franca Jozefa (i general-adutanta cara Karla I). Er-

[1] Glez fon Horstenau, Zagreb — izgutoljeni raj, KAW/B-87, br. 88.

vajn je bio roden u Pragu i kraj prvog svetskog rata dočekao je u činu poručnika konjičkog eskadrona carsko-kraljevske telesne garde. Do propasti Cehoslovačke bio je njen državljanin, a od 1940 — državljanin Kraljevine Jugoslavije. Oženjen Antoanetom od Elca (ELTZ), iz poznate grofovske familije Elc u Vukovaru, on je tamo živeo godinama, obavljajući dužnost upravnika imanja koje je pripadalo bratu njegove su- pruge. Sa Glezom fon Horstenau poznavao se još iz vremena prvog svetskog rata. U Zagrebu se to poznanstvo ubrzo pretvorilo u pravo prijateljstvo. »Kad bismo se sreli«, kaže Glez fon Horstenau u svojim zapisima, »on — hrvatski Geh a ja Austrijanac u nemačkoj generalskoj iiniformi, tada je Austrija slavila svoje trijumfe — u isti man, ali, i ka- tolička liturgija, jer je papski komornik Lobkovic bio izvanredan po- snavalac ove oblasti, tako da ponekad ni Stepinac nije bio u stanju da mu odgovori na postavljena pitanja .. .«[2]

Kao papski (tajni) komornik, kako je Glez fon Horstenau tačno naveo, Ervajn Lobkovic je bio u Rimu zaista neko i nešto. Njemu su vrata, i to ne samo zbog zvanja koje je imao, tamo uvek bila otvorena. On je mogao, bez nekih većih teškoca, da u svako doba dopre i do pape... Godine 1941, kada je Pavelić iz petnih žila bio zapeo da Va- tikan i zvanično prizna NDH, on je te svoje mogućnosti i iskoristio — u korist šefa ustaške države. Zahvaljujući njemu, Pavelićeve želje Vatikan je delimično ispunio i ako ne i de jure, a ono de facto priznao NDH i u Zagreb, u avgustu 1941, uputio svog specijalnog izaslanika, opata Marconea, da bi tamo »čuvao verske interese jednog plemenitog naroda«.[3]

Manje iz zahvalnosti, a više zato što drugog izlaza nije imao, Pa - velić je u jesen 1942. Lobkovica uputio u Rim, da bi tamo, kao njegov »opunomoćenik« održavao veze sa Svetom stolicom.

Pre nego što je krenuo u Rim, na dužnost koja mu uopšte nije bila neprijatna, Lobkovic je Gleza fon Horstenau i Alojzija Stepinca doveo, kako bi se to reklo, u jednu ravan — izmirio ih je i spojio, da kao dobri katolici ne bi bili dva sveta.

Kao prijatelji, Lobkovic i Glez fon Horstenau su, to treba podvući, najotvorenije između sebe govorili o svim pitanjima, između ostalog i o šansama Nemačke — da izgubi rat.

Krajem septembra 1943. godine, kad se Lobkovic iz Rima vratio u Zagreb, on je među prvima posetio Gleza fon HorstenauM[A]

»On mi je ispričao štošta zanimljivo što se dogodilo poslednjih nedelja u Italiji«, kaže Glez fon Horstenau u zabeležci od 29. septembra 1943. godine. »Naročito je vredno pažnje njegovo mišljenje o fašizmu i Musolinijevoj vladi u egzilu. On ne drži ništa ni do jednog ni do drugog. Italija je presrećna što se otresla fašizma. Istina, još ima mladih ljudi koji nešto ose - ćaju za njega, i oni su bili ti koji su o danu zauzimanja Rima krstarili ulicama u nemačkim kamionima i pucali iz pušaka.

[2] Glez Ion Horstenau,
[3] Up. B. Krtaman,

> Nekih ozbiljnijih pristalica fašizam nema. Jos preostalim fašistima kod inteligencije i u oficirskom koru Musolini je zadao jak udarac svojom republikanskom linijom. Mnogo su svemu doprineli slučajevi korupcije i slično. Protiv Musolinija naro- čito mnogo se koristi njegova ljubavna afera sa sestrama Pe- tači (Petacci), koje smo mi, uzgred budi rečeno, da bi cela fa- milija bila na okupu, takođe prebacili u Nemačku. Musolini je obe sestre prosto zatrpao dragocenostima ... U vili na Monte ... dao je sagraditi fantastično mramorno kupatilo, i tako dalje.
> U oštroj suprotnosti sa ovim galantnim avanturama stoje, da i to bude navedeno, fotografije na kojima se vidi Musolini posle oslobodenja i njegove posete fireru... On liči, kako je to duhovito primetio Mecger, sa svojim zgnječenim šeširom pre na nekog švercera nego na jednog diktatora...

Odnos nemačkih okupatorskih trupa u Rimu prema Vatikanu, prema rečima princa Lobkovica upravo je besprekoran, što je u punoj meri istakao i papa tokom Lobkoviceve oproštajne • audijencije koja je potrajala tri četvrt sata.

> ... Na trgu sv. Petra stoje nemačke straže, ali nijedan vojnik ne sme da pređe belu liniju. Sam Vatikan je sproveo vrlo stroge mere u crkvi sv. Petra, da bi dezertere držao što dalje. JTrojici nemačkih dezertera, dvojici Austrijanaca i jednom Po- Ijaku, ipak je upelo da se sklone na teritoriju Vatikana, i to zasada neka je dosta.
> U politici Vatikana dominira zabrinutost zbog mogućnosti da boljševizam nadvlada. Usled toga papa još više naginje Nemačkoj, na čemu i Vajczeker (Weizsacker) marljivo radi. Uspomene Pija XII iz vremena kada je bio nuncijus čine sve ostalo; on ih smatra za najlepše u svom životu. Samo, od jed- nog se plaši, da bi ga pri povlačenju Nemaca SS-trupe mogle odvući sa sobom. Ova opasnost se ne bi mogla sasvim negirati. Kardinali su većim delom, a na njihovom čelu kardinal-držav- ni sekretar Maglione, anglofili...

Kako se vidi iz dnevnika Gleza fon Horstenau, veze izmedu njega i Stepinca bile su, od 1942. godine pa nadalje, prilično intenzivne. Oni su se sretali, vodili razgovore, ali i dopisivali, naročito od jeseni 1943. godine, i to preko kurira koji su u isti man bili i jedna vrsta »oficira za vezu«. (Stepinčev čovek bio je, kako smo već pomenuli, sekretar Jasković, a Gleza fon Horstenau — kaplar Toj felshart.) Ali pravi pri- jatelji, uprkos svemu, oni nisu nikad postali, što se vidi i iz toga da Horstenau nije nikad propuštao da zabeleži negativna mišljenja o Ste- peincu, svejedno od koga su ta mišljenja poticala. (»Jezuita Miler /Mu- ller/-«, kaže, tako, Glez fon Horstenau u jednoj zabelešci, »koji me je ovih dana posetio, složio se sa mnom da nadbiskup nije neki naročiti lumen; on se takođe nalazi pod uticajem jedne nesrećne okoline. Je^{A}_ zuiti su, istina, prema njemu neprijateljski raspoloženi.«)

Stepinac se stalno obraćao Glezu von Horstenau s nekim molbama, predlozima i idejama, od kojih su neke bile čak i apsurdne. Između ostalog, a zajedno sa predstavnikom Vatikana u Zagrebu, opatom Marconeom, Stepinac je tražio od Gleza fon Horstenau da on poradi da nemačka Vrhovna komanda, a radi zaštite od savezničkih napada iz vaz- duha, proglasi Kaptol (deo grada između katedrale i nadbiskupske pa- late u Zagrebu) jednom vrstom neutralizovanog Vatikana...

Kad su bile molbe u pitanju, Stepinac se Glezu Horstenau obra- ćao i noću, a i nedeljom, u ranim jutarnjim časovima, obično između šest i sedam časova... Navodeći u svom dnevniku s kakvim mu se sve molbama Stepinac obraćao, Glez fon Horstenau na jednom mestu kaže: »Njegova ekselencija mi javlja da je saznala sa pouzdanog mesta da u novom manastiru milosrdnih sestara u Savskoj ulici, rekviriranom za bolničke svrhe, treba da bude smešteno lečilište za vojnike zaražene polnim bolestima. To bi za katoličku javnost Zagreba bila jedna takva provokacija da bi se ugled nemačke vojske u Hrvatskoj mogao srozati na nulu ...«

Osim što ga je smatrao relativno ograničenim, Glez fon Horstenau je bio mišljenja da je Stepinac nedovoljno sposoban da u pravom času povuče pravi potez i da, nastojeći da se na više strana osigura, sam sebe dovodi u bezizlazne situacije.

> <«Nedavno«, kaže Glez fon Horstenau u jednoj zabeleški iz oktobra 1943. godine, «-šef ustaške propagande zatražio je od njega (Stepinca, pr. a.) da sveštenicima stavi do znanja da bi trebalo da u svojim propovedima govore protiv komunizma. On je to odbio. Crkva je bez sumnje oduvek bila protiv komu- nizma, ali ko u Hrvatskoj govori protiv komunizma, taj- govori protiv partizana i meša se time u unutrašnjopolitički konflikt. Naravno da bi sveštenici govorili protiv komunizma samo kad time ne bi prekršili prećutni sporazum koji je hrvatska crkva sklopila sa partizanima: Ne diraj ti mene, pa neću ni ja tebe! To je razumljivo s obzirom na nemogućnost... da se zemlji obezbedi zaštita od ustanika. Posmatrano iz druge Perspektive, partizani su oficijelno priznata savezn ička vojska naših nepri- jatelja i na neki način nadbiskup je svojim držanjem zauzeo položaj na njihovoj strani .. .«**

Navodeći to, a bez daljeg komentara, Glez fon Horstenau je u svom dnevniku rekao da se »ovih dana« zbio »interesantan intermeco u vezi sa nadbiskupom Stepincem«. Taj »intenneco« ticao se jednog nadbi- skupovog govora, do kojeg je došlo posle ubistva njegovog brata u rodnom mu selu Krašić, a zatim zločina SS-jedinica u jednom selu u Zumberku, kojom prilikom su »dželatima predati-« jedan katolički sveš- tenik i »tuce« čestitih Hrvata... Ovaj govor Stepinac je održao na trgu pred katedralom, 31. oktobra 1943.

j
j
sasvim
|
Stepinca i

[3a] Recenzent ove knjige, M. Basta, u vezi sa tim kaže: Horstenau se ovde, u svojoj oceni o »prećutnom sporazumu« crkve sa pairtizanima, prebacdo, jer j e poznata antiikomumstioka i ustaSka opredelj emost gotovo celokupnog vrha katoličke crkve. Jedanaestog novembra 1946. A. Ste- pinac je kao ratni zločinac osuđen na 16 godina zatvora.

»Na početku svog govora«, stoji u zabeleški Gleza fon Horste- nau, »Stepinac je naglasio da je crkva uvek i na svakom mestu istupala protiv komunizma i boljševizma, i da će to činiti i ubuduće. Ali onda je odmah počeo da svoj mač okreće pre- ma drugoj strani, i to tako što je najpre kao izvinjenje ista- kao da su usled neverovatnih zločina mnogi ustanici bili pri- morani da odu u šumu. Vrhunac njegovih reči nedvosmisleno se odnosio na nas Nemce, što se najbolje videlo kad je, doti- čući se odmazdi, podvukao, da nije u redu da se za jednog ubi- jenog vojnika, makar on bio i pripadnik 'Herrenrasse', strelja 50 nedužnih, ili pod sumnjom da su krivi, pripadnika jednog 'nižeg' naroda. (Naređenje za ovo je delo šašavog Rendulica!) U nastavku svog govora on se okrenuo protiv rasizma, pri če- mu je naročito podvukao da Crnci i Indijanci nisu ništa manje vredni od arijevaca. Na kraju je bombardovanje nemačkih gra- dova označio kao božji sud nad narodom čija je duša izgubila milost...

Nedelju dana potom, predsednik vlade Mandić pozvao je sebi nadbiskupa, da bi mu u prisustvu Lorkovića skrenuo pažnju na nezgodnost njegovog istupa.. . Možda bi se moglo i razu- meti što se crkveni knez ljuti na pripadnike nemačke vojske, ali on ne bi smeo pritom nijednog slušaoca da ostavi u sumnji u pogledu lagera, u kojem se on sam nalazi... U početku je nadbiskup reagovao vrlo plahovito i kao opravdanje za ono što je rekao pozvao se između ostalog na reči 'jednog visokog ne- mačkog oficira', koji mu je govorio o 'podivljaloj soldatesci'. On nije imenovao ovog višeg oficira... koji se zvao Glez. To je, naravno, i Lorkoviću bilo poznato... Od strane nadbiskupa to nije bilo sasvim u redu što me je tako jasno 'uzeo u usta'. Ali bilo kako bilo: ja to ne mogu da poreknem. Na kraju je Stepinac izjavio da će pri svojoj sledećoj 'enuncijaciji' istu- piti^sasvim jasno za Hrvatsku i njenu borbu za egzistenciju.[4] ... Čitava stvar imala je i svoju posle-igru. Novi ministar pro- svete Makanec, inače prakticirajući katolik, napao je nadbiskupa u 'Hrvatskom narodu' i na kraju članka ga direktno nazvao glupakom.

Zaista, zagrebački nadbiskup se izmanevrisao u jedan nepo- voljan položaj. Pri tom on je i inače neoprezan. Tako treba da je italijanske oficire, koji su imali biti oterani u nemačko zarobljeništvo, dao sakriti u jednom manastiru ... Ja sam mu poručio da se ne upušta u takve eksperimente. Bilo bi veoma žalosno kad bi on proždrljivom Gestapou dao priliku da stupi u dejstvo . . .<d[a]

Osim sa nadbiskupom Stepincem, i drugim ličnostima iz katoličkih krugova u Zagrebu, Glez fon Horstenau je imao žive kontakte i sa

[4] Up. Iskaz inž. Maričića u istrazi pred jug. vlastima, B. Krizman, Usta- še i Teći r^jh, knj. prva, str. 359.

[4(1] B. Knzman navodi da je Stepinac samo tada, jedanput u toku rata, 31. oktobra 1943, govorio protiv zločina ustaša i Nemaca, i to povodom ubistva njegovog brata i 12 seljaka i jednog popa u jednom selu u

-masonima, odnosno slobodnim zidarima, što je nekim autorima dalo povoda da potpuno pogrešno zaključe da je i on sam pripadao tom Tedu.[5]

> »U jedan nimalo neinteresantan, istina (horribile dictu)[5] [6] pravoslavno-slobodnozidarski krug, uveo me je dr Gračić, poreklom Dubrovačanin, direktor hotela 'Esplanade'«, kaže Glez fon Horstenau. »On je bio, kad smo Massenbach i ja stigli u Zagreb, veren sa jednom vrlo ljupkom Bečlij kom, koju je on ubrzo i oženio (prvi muž joj je bio umro, a od drugog se rastala). Porodica Gračić je pripadala dubrovačkom plemstvu ... Preko njega ušao sam i u dubrovački milje, čiji je najprominentniji član bio potonji ministar spoljnih poslova dr Perić... Prvobit- no italofil, on je po osnivanju NDH postavljen za poslanika u Rimu. Uskoro je, međutim, i uprkos svom prijateljstvu sa Pietro Marchi-em, prvim državnim sekretarom u rimskom mi- nistarstvu spoljnih poslova, prešao u protivnički lager. On me je redovno posećivao, kad god bi došao u Zagreb, i uvek je imao nešto značajno da mi saopšti. Da sam ja u Rimu važio za 'bete noire'[7], to mi je on uvek ponovo potvrđivao. Razgovori koje smo on i ja tada vodili, nisu sigurno bili najčistiji za berlinske pojmove.. .-x[8]

Kako to Glez fon Horstenau dalje opširno opisuje on je skoro od prvog časa svog boravka u Zagrebu bio redovan gost dr Joze Podujea, pravnog zastupnika velikog anglofilskog dubrovačkog brodovlasnika Banaka.

> »Poduje je«, može se pročitati u rukopisu o Zagrebu, »prire- đivao u svom stanu u Gornjem gradu vrlo zanimljive prije- me... U prvom svetskom ratu, kao austrijski rezervni oficir (96. pešadijski puk, kojem je pripadao i Stepinac), on se u ratnom zarobljeništvu priključio jugoslovenskom pokretu i ostao mu veran i u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, zbog čega je jed- nom na tri meseca morao otići u zatvor u Novoj Gradiškoj; samo se po sebi razume da je to bio čas za moju intervenciju. Neposredno pre toga pozvao me je Poduje u goste, zajedno sa dr Mažuranićem, sinom čuvenog bana, i penzionisanim žan- darmerijskim generalom konte Tartaljom. Vladalo je jedno skroz opoziciono raspoloženje prema poglavniku i njegovom režimu. Sledećeg dana ujutru pronađen je Mažuranić, jedan fini i umetnosti naklonjeni čovek, obešen u svojoj spavaćoj sobi...-«

Veze Gleza fon Hrstenau sa pripadnicima Seijacke stranke bile su takođe vrlo jake. One su uspostavljene uglavnom u jesen 1941. godine. Jedan od prvih pripadnika ove stranke kojem je on prijateljski stegao

5 Up. Zoran Nenezić, Masoni u Jugoslaviji, str. 497.
6 Lat.: strašno je i reći (spomenuti)
′ Franc: čovek ili stvar koja se najviše mrzi
ı Navedeni izvor (nap. broj 1).

ruku, bio je inženjer August Košutić, za koga on u svojim zapisima inače kaže da se ne bi »mogao smatrati nekim naročito inicijativnim političarem«. U početku svog poznanstva sa Glezom fon Horstenau, Košutić se »nije hteo eksponirati ni u jednom pravcu. To isto važi i za njegovog intimusa, nekadašnjeg ministra Andersa, koji je bio pre- mazan svim mastima. Naravno da su se svi oni predstavljali kao pri- jatelji Nemaca... Tek kad je došlo do intimnog poznanstva pokazali su svoje pravo lice, koje je skroz-naskroz bilo anglofilsko... Kad je Košutić uhapšen, ja sam se zauzeo za njega. On je pušten na slo- bodu, ali je tada postao još strašljiviji...«

Prema tekstu zabeležaka Gleza fon Horstenau, vodeći pripadnici Seijacke stranke bili su na određeni način »jugoslavisti«. Samo, kad bi bili upitani za granice Hrvatske prema Srbiji, udarila bi im vatra u lice. Oni nisu hteli da se odreknu ni stope od »istorijskih zemalja« i to kako u Bosni, tako i u Sremu... »Pri tom, obe ove oblasti su se s obzirom na većinu stanovništva, imale smatrati srpskim. U ovom ljubavi dostojnom narodu sve je upravo protivrečno i podeljeno. Treba videti samo šta sam ja napisao na drugom mestu o Meštroviću, koji je u godinama 1914. do 1918. pripadao jugoslovenskoj emigraciji u Rimu i Londonu i koji mi je ipak izjavio 1942. godine, da je nezamislivo da Hrvati i Srbi žive na istom prostoru!«

Zahvaljujući svim ovim, ali i drugim vezama, posebno sa nekim visokim ustaškim funkcionerima, kao što ćemo još videti, Glez fon Horstenau je bio odlično obavešten o unutrašnjoj situaciji u NDH, pa i o samom Paveliću, za koga će on, 1942. godine, pokazujući na jednu njegovu fotografiju reći poslaniku Kašeu: »Pogledajte dobro ovog tipa! Ošišajte ga do glave i obucite ga u robijaško odelo, i vi ćete pred so- bom imati najlepši primerak teškog zločinca!« Ta silna obaveštenja bila su mu više nego dobrodošla i ona su, uz informacije iz drugih izvora, odigrala krupnu ulogu u njegovom zauzimanju stava protiv Pavelića i ustaša. Kako se to jasno vidi iz njegovih službenih izve- štaja, da dnevnik i ne pominjemo, on je protiv Pavelića i usta- ša počeo otvoreno istupati tamo negde u ranu jesen 1941. godine, ukazujući da u NDH vlada situacija »koja nimalo ne daje nade za budućnost«. To njegovo mišljenje bilo je brzo prihvaćeno od operativnog odeljenja OKW, pa je ono, što dosad nismo pomenuli, 16. decembra 1941. godine donelo odluku da se nemačke trupe povuku iz NDH i da se cela takozvana nemačka zona preda Italijanima na upravu... Ova odluka donesena je naprečac i predstavljala je veliko iznenađenje čak i za samog Gleza fon Horstenau. Na ustašku vladu, pak, ona je delovala kao grom iz vedra neba. Slavko Kvaternik i do- mobranski general Laksa bili su, kada su to čuli iz usta Gleza fon Horstenau, 20. decembra 1941. godine, upravo — »fassunglos««.[9] Uistinu zaprepašćen, Kvaternik je, prema beleškama Gleza fon Horstenau, izja- vio da to predstavlja političku i privrednu katastrofu za NDH i da će on, tog istog dana kada do toga bude došlo, dati ostavku na svoj položaj i kao običan borac, s puškom u ruci, otići na front. Na kraju svoje duge tirade, Kvaternik je rekao i to, što je Horstenau naročito dobro zapamtio, da bi Nemačka, ako sprovede što je naumila, izgubila mnogo

Nem.: van sebe.

i zauvek na svom ugledu... Predlog Kvaternika, naposletku bio je, da se zadrži demarkaciona linija i da se ostavi 718. nemačka divizija u NDH, a zauzvrat on je bio spreman da se obaveže da legionarski puk na Istoćnom frontu poveća na jednu diviziju.[10] * (Ukupno, kad je ustaška vlada objavila proglas za borbu protiv boljševizma, za učešće u ratu protiv SSSR dobrovoljno se javilo hiljadu vazduhoplovaca, pet hiljada pešadinaca i nekoliko stotina mornara. Posle obuke u Delershajmu (Do- llersheim/, od pešadinaca je formiran 369. pešadijski puk /komandant Ivan Markulj/ koji je 21. avgusta 1941. krenuo na Istočni front i kod Staljingrada bio potpuno uništen.)[11]

Voljom Hitlera, ova odluka nije sprovedena u delo. Od nje se odustalo upravo u času kada je Glez fon Horstenau saznao od nemač- kog predstavnika u Rimu, Rintelena, da se u italijanskoj vrhovnoj ko- mandi već diskutuje o zameni nemačkih trupa italijanskim. Ustaško m vođstvu, kad je saznalo šta je Hitler rešio, bukvalno je pao kamen sa srca. »Ono je u tome«, kako je Glez fon Horstenau telegrafski obavestia OKW, »videlo spasenje državne hrvatske misli (ali i vlastitih položaja) i zahvalilo fireru najtoplije«.[12]

Kad se sve okolnosti uzmu u obzir, strah ustaškog vođstva, pa i sa- mog Pavelića, da bi im ćilim ispod nogu mogao biti istrgnut ako bi ita- lijanske trupe okupirale celu NDH, nije uopšte bio neosnovan. (Itali- jani su, uistinu, u to vreme već bili prestali da u Paveliću vide svog čoveka.) To potvrđuje, na sasvim određen način, svojim kazivanjem i bivši jugoslovenski vojni ataše u Berlinu, Vladimir Vauhnik, koji se tada nalazio u Zagrebu, na radu u generalštabu domobrana, a po di- rektnom nalogu šefa inostrane obaveštajne službe u RSHA, Valtera Selenberga. »Italijani su... u međuvremenu došli do zaključka«, kaže Vauhnik, »da Ante Pavelić, koga su oni nametnuli Hrvatima za šefa države, ipak nije onaj pravi čovek s kojim bi oni mogli da NDH zadrže u svojim rukama. Došlo se (s tim u vezi) na ideju da se Pavelić i nje- gova vlada na neki način zamene jednom novom vladom iz kruga dr Mačeka i sastavljenom od Hrvata i Srba, ali pošto bi prethodno cela zemlja bila okupirana od Italijana.. .«[13]

Prema Vauhnikovom tvrđenju, koji je u Zagrebu bio uspostavio. tesne veze sa pomoćnikom šefa italijanske vojne misije, pukovnikom Lombardijem, pa i samim šefom misije generalom Oxilia, Italijani su već tada računali s tim da će Italija pre ili posle preći na stranu sa-

[10] Izveštaj Gleza fon Horstenau od 22. i 24. decembra 1941, BA/MAF/RH 31/111/10.'

[11] Up. P. Gasztony, Hitlers fremde Heere, str. 132, 177, 271, 353. Sa dob- rovoljcima iz NDH sreo se i Glez fon Horstenau, kad je s Pavelićem, u sep- tembru 1942, posetio štab feldmaršala Paulusa, nekih 60 kilometara udalje- nog od fronta (tadašnjeg) prema Staljingradu. U svemu, na »viđenje« s Pavelićem, bilo je došlo nekih 25 oficira i vojnika. On im je održao kratak govor i podelio odlikovanja. Odavde su Glez fon Horstenau i Pavelić odle- teli na Azovsko more, gde su se nalazili mornari-dobrovoljci, angažovani na čišćenjai mina. U mestiu Mariopol došlo je do susreta Pavelića s mornarima i grupom pilota-dobrovoljaca na čelu sa pukovnikom

[12] Izveštaj Gleza f. Horstenau od 31. 12. 1941.

[13] Up. VI. Vauhnik, Memorien, nem. izdanje, str. 204—224.

veznika. (Nezavisno od toga i da li je ovo baš tačno, treba reći da je general Oxilia činio sve što je mogao protiv ustaškog, zapravo tadaš - njeg Pavelićevog kursa naslona na Nemačku. To je on, u formi u kojoj mu je to bilo mogućno, rekao i u govoru grupi domobranskih oficira, 26. septembra 1941, pred njihov polazak u Torino, na Ratnu školu. Pod- vlačeći, u tom govoru da su Hrvati odvajkada povezani sa Italijanima i da su oni »u stvari italijanskog porekla«, a da je nemački uticaj, ranije iz Beča a sada iz Berlina, nasilan, on je rekao da je »samo Italija za jednu nezavisnu Hrvatsku«. Na kraju svog govora, on je Jos rekao da »Nemci nikada ne mogu biti u toj meri iskreni prijatelji Hrvata kao Italijani. Treba samo otvoriti oei pa videti kako Nemci eksploatišu Hrvate, koji sada nemaju ni masti, ni mesa, ni brašna.. .«)[14] Iz tih razloga, kaže Vauhnik, od njega su general Oxilia[15] i pukovnik Lom- bardi tražili da im on predloži uticajne i pouzdane ljude iz političkih i vojnih krugova, s kojima bi se oni potom i sami povezali.

> »Sada mi je već bilo sasvim jasno«, kaže Vauhnik u svojim memoarima, »zašto su Italijani okupirali preko 100 kilometara široku obalsku zonu i zašto su upravo u ovim kritičnim danima nastojali da jednu dalju zonu, koja bi imala da dosegne do pred Zagreb, Topusko, Jajce i Foču..., uz pomoć novih di- vizija stave pod svoju kontrolu. Od ove nove 'sigurnosne li- nije' bio bi tada Jos samo jedan korak do Zagreba, Banjalu- ke i Sarajeva i žila-kucavica slabe hrvatske države bila bi u italijanskim rukama, a bez opasnosti da bi Pavelićeve trupe mogle pružiti otpor. To bi bio ujedno i kraj njegovog režima i Italijani bi došli u priliku da postave vladu po svojoj volji. Nimalo rđav plan za tako slaboudarne italijanske jedinice!«[16]

Sprovodeći u delo dogovor sa predstavnicima italijanske vojne mi- sije u Zagrebu, Vauhnik se upoznao sa »-mladim sekretarom Hrvatske seljačke stranke, dr H.« i odmah ga je uputio u italijanske planove. Prema Vauhniku, »uskoro potom je uspostavljena veza izmedu mladog eksponenta HSS i italijanske vojne misije«. Za saradnju sa Italijanima zadobijeni su i »najbolji hrvatski oficiri, koji su se otvoreno izjašnja- vali protiv Pavelića i sada je sve zavisilo od Seijacke stranke i Itali- jana da se nađe razumno i ispravno rešenje koje bi omogućilo da jednog dana italijanske trupe jednostavno umarširaju u Zagreb, posle čega bi upravu u toliko namučenoj zemlji imala da preuzme već pripremljena i proverena, izmirena koalicija«. (Ovi kontakti italijanske vojne misije i HSS, prema svemu sudeći, nisu promakli ustaškim vla- stima i lako je mogućno da su oni bili neposredan povod — kako to

[14] Zabeleška sačinjena u nadleštvu Gleza fon Horstenau, 2. BA/MAF, RH 31/111/10.

[15] Kako Glez fon Horstenau navodi u izveštaju od 20. 7. 1942, Oxilia je smatrao da su Hrvati masovno prihvatili jugoslovenstvo 1914—1918. samo da Jadranska obala posle propasti Austro-Ugarske ne bi [illegible] BA/MAF/RH 31/111/10.

[16] Up. V. Vauhnik, n.d., str. 214.

tvrdi i saradnik Gleza fon Horstenau, Funk /Funck/ — hapšenju Ma - čeka u jesen 1941. godine.)[17]

Tih dana, kada se ovim poslom bavio, Vauhnik je imao i jedan duži razgovor sa Glezom fon Horstenau, i čuo iz njegovih usta o usta- šama samo najgore. »Posledica ustaške strahovlade«, rekao je Glez fon Horstenau tom prilikom, »bila je da sam bio prinuđen da zatra- žim da se u nemačku okupacionu zonu upute još tri nemačke divizije da bi se tako zaštitile glavne saobraćajnice i po ratnu privredu važna preduzeća, umesto da NDH, kako je bilo predviđeno, stavi na raspo- laganje nekoliko divizija za Istočni front.«

> »Ja sam tada oprezno primetio«, kaže Vauhnik o razgovoru sa Glezom fon Horstenau u svojim memoarima, »da se takvo stanje može izmeniti samo radikalnim zahvatom i da bi se to možda moglo najpre postići putem potpune okupacije koju bi izvršile ili nemačke ili italijanske trupe. Ovim sam ja, naime, hteo da saznam kakav bi on stav zauzeo prema italijanskoj okupaciji, ali sam stekao utisak da takvo što ne bi uopšte izazvalo neke Probleme i da bi se, kako je to on rekao, i firer brzo pomirio sa jednom 'fait accompli' samo da bi sačuvao Musolinijevo prijateljstvo i na kraju zbog činjenice što Hrvat- ska spada u italijansku interesnu sferu. Sam Treći rajh, pak, ne bi nikad učinio jedan takav korak, već i zbog svog prestiža i da se ne bi pred celim svetom učinio smešnim da jednu svoju tvorevinu uništi već posle šest meseci. Na kraju mi je već sasvim razočarani general rekao: 'Treba dalje ošljariti kako se samo može, i pustiti da narod, kad mu se to dopada, nastavi da krvari. Jednom će to uzajamno uništavanje ipak samo po sebi morati da prestane.. .'«[18]

Posle ovog razgovora sa Glezom fon Horstenau, Vauhnik se sreo sa mladim sekretarom HSS, čije ime nije naveo, i ovaj mu je, kako to on tvrdi, saopštio da »kod meritornih političkih ličnosti postoje ve - like sumnje u svrsishodnost jedne tešnje saradnje sa Italijanima na štetu Nemaca, a naročito u pogledu svrgavanja ustaškog režima«. »Po- stoje«, treba da je Vauhniku još rečeno, »jake struje u HSS koje pret- postavljaju ustaški režim jednoj koaliciji između Hrvata i Srba«, budući da je »ustaški režim, koji istina, ima mnogo nedostataka, ipak čisto hrvatski i nezavisan... Saradnja sa Italijanima imala bi za posledicu potpuni gubitak suvereniteta.. .-n[19]

2. Kombinacije sa seljačkom strankom

Među aktima Hajnriha Himlera u Saveznom arhivu u Koblencu, u Zapadnoj Nemačkoj, nalazi se i jedan letak rasturan u NDH krajem 1942, odnosno početkom 1943. godine. Taj letak, vrlo zanimljiv

" Izveštaj ađutanta Gleza fon Horstenau, Funka (Funck) od 18. 10. 1942. BA/MAF, DG, 342/41, list 210. "" Up. Vauhnik, n.d., str. 215. " Isti izvor, str. 222.

po mnogo čemu, nosi naslov: »Istina o vojno-političkoj situaciji u svetu i stav naše države prema njoj«, i potvrđuje, uz štošta drugo, i neke navode Vladimire Vauhnika, ali još više da su neki pripadnici vodstva Seijacke stranke, bili tada uistinu spremni da se prihvate uprave u NDH,. naravno uz saglasnost i podršku Nemačke.[1]

Uz isticanje da do formiranja »hrvatske države nikad ne bi došlo- da je hrvatski narod hteo da se bori pod komandom srpskih oficira protiv nemačke vojske«, u letku se, kao prvo, konstatuje da je »cela hrvatska nacija sa najvećom radošću prihvatila svoju nezavisnu državu i sa neopisivim oduševljenjem i s punom nadom u lepšu budućnost primila proklamaciju o ustaškom pokretu i osnovama ustaštva«. Me - đutim, »narod se potpuno odbio od sadašnjeg režima i ustaškog po- kreta, za što su isključivo krivi predstavnici režima i ustaškog pokreta«.-

Kao drugo, u letku se ukazuje na to da je zemlja »u plamenu i ruševinama, u građanskom ratu čije su žrtve mnogi sinovi hrvatskog. naroda«, a zatim postavlja pitanje kako je do svega toga došlo, ko je kriv »što su komunističke b ande u takvoj meri narasle i što su se mogle organizovati po svim vojničkim pravilima«. Onda se kaže:

> »Osnovni uzrok ovog zla leži u 'mudrom' i 'promišljenom' nastojanju da se srpsko pitanje reši klanjem. Kako to zamiš— ljaju zagovornici klanja, nije jasno. Možda su oni očekivali da će 1,8 miliona Srba kao ovce čekati dok ne dođu na red. Vrlo je čudno i to, da su oni tome pristupili u času kada hrvat- ska vlast još uopšte nije bila formirana, kad još nije bilo- vojske, oružja, policije. Ovaj narod je, naravno, masovno pobegao u šumu i počeo da pruža otpor. Ovu pogodnu situa- ciju iskoristili su na vešt način organizovani komunisti, kojih- je dovoljno bilo u Jugoslaviji, i njihovoj propagandl uspela je da formira pravu partizansku vojsku. Da se postupilo pa- metno i mudro, mogao se ovaj srpski selj ački narod zadobiti i njegovi pripadnici bili bi lojalni građani. Inteligencija, vođe i megalomani mogli su biti proterani i u tišini, kulturnim sredstvima, onemogućeni.«

Sledeća konstatacija u letku je glasila, da u Evropi uskoro pred- stoji iskrcavanje anglo-američkih trupa, između ostalog i na Balkan- skom poluostrvu, da je ta mogućnost iskrcavanja na Baikanu ne samo velika, već i lako sprovodljiva s obzirom na »eprijateljsko držanje velikog dela stanovništva prema Osovini, kao i na postojanje naoru- žanih ustanika. Posledica toga »mogla bi da bude da nemačke trupe napuste Balkansko poluostrvo, a time i našu državu ... To bi bio jedan od najodlučnijih i najsudbonosnijih trenutaka za nas Hrvate i za našu državu ... Od naše snalažljivosti, spremnosti i mudrosti u ovom ... momentu zavisi ne samo opstanak naše države, već i samog hrvatskog'

[1] Nepotpun tekst ovog letka objavio je Ljubo Boban JAZU, Zagreb 1980., Zbornik zavoda za povijesne znanosti Volumen 10, Iz britanske poli- tike prema Hrvatskoj seljačkoj stranci, str. 10—11. Tekst koji se u ovoj knji- zi objavljuje prevod je sa nemačkog

naroda. Zbog toga je naša sveta dužnost... da se mi koliko je samo mogućno pripremimo za ovaj čas ...-«

Uz napomenu da se na tlu »bivše Jugoslavije nalazi još uvek velika količina skrivenog oružja i da postoje dobro naoružane i dobro •organizovane nstaničke bande, partizani i četnici« (da su »-četnici mir- ni i da sarađuju sa Nemcima kako bi svoje oružje zadržali«), a i da Srbija raspolaže nekom oružanpm snagom, u letku je postavljeno sledeće pitanje: »Cemu se mi možemo nadati kad nemačka vojska napusti našu teritoriju?« Pa je dat ovaj odgovor: »Prvo bi došlo do strahovite osvete i do nastojanja Srba da zauzmu celu teritoriju bivše Jugoslavije. To bi moglo da bude [A] Upućivanja padobranaca, a i eventualno~p~utem iskreavanja~savezničkih trupa U[M]~manjem obTmu~T77<< !*> obzirom na to što je imalo da se desi, *u letku je istaknuto da je »danas prva patriotska dužnost svih vodećih ljudi u državi da svim sredstvima porade na okupljanju celog hrvat- skog naroda u jedan čvrst savez. »Pre svega«, rečeno je dalje, »državno kormilo moraju preuzeti takvi ljudi koji uživaju puno poverenje hrvat- skog naroda. Na važne državne položaje moraju biti pozvani ozbiljni, pristojni, moralni i sposobni ljudi. Ustaški pokret mora biti raspušten, jer je on crvena marama za hrvatski narod i mogao bi nas glave sta- jati, a mi smemo činiti samo ono što odgovara narodu i njegovim interesima...« »To se sve odnosi«, rečeno je zatim, »i na one ljude izvan režima, a naročito na predstavnike Seljačke stranke, budući da su oni u prvoj linlji pozvani da u dlju spasenja naroda preuzmu po- slove u svoje ruke«.

Na kraju letka, u kojem se dosta govori i o domobranima, kao i o nužnosti rasformiranja ustaške vojnice i njenog uključivanja u do- mobrane (ono što je stalno tražio i Glez fon Horstenau, pr. a.), kaže jse još i sledeće:,

> »Mi smo priznati kao slobodna država, a uz to kao saveznik Osovine. Do sada smo se borili, a i u budućnosti ćemo to činiti ako budg nft.trebno/ što nam iskreno priznaju i naši sa- veznici... Onaj kojiima časti i morala, taj ispunjava svoje vojničke obaveze do kraja, ali samo sa puškom o našem ra - menu i sa našim sinovima u našoj vojsci, sa našom kapom na glavi. Neko će reći: 'U dobrovoljačku SS-diviziju javio se je- dan ogroman broj ljudi'. Ali mora se videti ko se javio, i zašto. Dobrovoljcd su jedno, a regularna vojska nešto drugo. Ona je najizrazitiji dokaz državne samostalnosti.«

U vreme kada je ovaj letak rasturan u ustaškoj državi, a naročito posle završenog prvog dela operacije »Vajs«, Glez fon Hor- stenau je vodio vrlo intenzivne razgovore sa Košutićem, Andersom i nekim drugim istaknutim predstavnicima HSS o njihovom učešću u jednoj novoj vladi u NDH. Na osnovu ovih razgovora, koji su, kako se to vidi iz pisama[2] Vilhelma Hetla Glezu fon Horstenau, vođeni u stvari na inicijativu Glavne uprave sigurnosti Rajha (RSHA), i Ler je

[2] Pismo V. Hetla od 3. raaja 1943, BA/MAF, RW 4/V/66

tražio u svom memorandumu, o čemu je već bilo reči, da se ustaše svrgnu s vlasti a na njihovo mesto dovedu Mačekove pristalice i spo - sobni stručnjaci. U isto vreme kada je Glez fon Horstenau vodio raz- govore sa predstavnicima HSS, to je činio, ali nezavisno od njega, i jedan agent Službe sigurnosti Rajha (SD) u Zagrebu, izvesni Heinrich Schlie (Šlie), i to takođe po direktnom nalogu RSHA, odnosno Vilhelma Hetla.[3] S kime je on sve tačno razgovarao, odnosno pregovarao — iz dokumenata se to jasno ne vidi. Poznato je jedino kako je ta vlada trebalo da izgleda... Prema pismu koje je Šlie, po nalogu Hetla, do- stavio Glezu fon Horstenau (16. marta 1943), predsednik vlade trebalo je da bude dr Vlatko Maček, ministar spoljnih poslova inž. August Košutić, ministar finansija dr Krajač (HSS), ministar unutrašnjih po- slova dr Artuković (ustaša), ministar rata general Kren (ustaša), mi- nistar poljoprivrede Krešimir Devčić (HSS), ministar prayde dr Mirko Košutić (ustaša), ministar trgovine Cvjetko Hadžija (HSS), ministar propagande — dr Vlatko Radić (sin Stjepana Radića), ministar zdravlja dr Berković (ustaša), ministar kulture prof. Cajkovac (HSS), ministar pošta dr Stjepan Buć (frankovac u HSS), ministar saobraćaja Slavko Govedić (nacionalsocijalista), ministar javnih radova inž. Ivo Bulić (ustaša), ministar šuma i ruda dr Rosandić (ustaš a).

U ulazak u vladu samog Mačeka, Slie nije bio ubeđen, što je i re- kao u pismu Glezu fon Horstenau. Ali zato je čvrsto verovao da bi ulazak u vladu njegovih bliskih saradnika imao za posledicu stvaranje jedne sasvim druge situacije u zemlji i, pre svega, povratak velikog broja seljaka iz šume, koji su se samo iz straha za goli život priključili partizanima. U principu, i Glez fon Horstenau je bio tog mišljenja. Međutim, druge nemačke službe u Zagrebu, naročito Abver, mislile su drukčije. Kao što je smatrao da je oštar ustaški kurs još više učvrstio narod u rešenosti da pruži otpor, i da su ustaše, kad se sve uzme u obzir, »nepovratno izgubile igru«, Abver je bio ubeđen da se ni sa Hrvatskom seljačkom strankom ne može ništa ozbiljnije uraditi. »Raz- govori koje sam u poslednje vreme imao sa Košutićem«, kaže ruko- vodilac ekspoziture Abvera u Zagrebu, »jasno pokazuju da se od ove stranke ne može ništa očekivati. Ovaj jadni narod nema pristojno političko vođstvo. Ljudi HSS, lukavi i taktičari kao i drugi, ne bi bili ni za dlaku bolji (od ustaša, pr. a.)... Ali, pre svega, njihov pravac bi se teško mogao uklopiti u nemački koncept, jer to što oni hoće nije ništa drugo do želja da se država neutralizuje, to jest da ona iziđe iz rata. Oni su za jednu takozvanu neutralnu činovničku vladu i istovremeno za proglašenje zemlje za okupiranu, kao što je to bila Srbija, da bi na taj način skinuli sa sebe svaku odgovornost i tek unda stupili u političku arenu kada im se bude učinilo da će okupacija prestati bilo povlačenjem Nemaca, bilo stranim oslobodenjem. Ovo je

[3] Slie je imao stalno sedište u Zagrebu, u Nikolicevoj ulici broj 10. Bio je stari saradnik Hetla i ratnog zločinca Ajhmana. U Hamburgu je svoje- vremeno imao putničku agenciju i preko nje je za novac prebacivao imućne Jevreje u inostranstvo (u saradnji sa Ajhmanom). Pismo Sliea Glezu fon Horstenau, sa predlogom liste ministara (od 16. marta 1943), nalazi se u- BA/MAP, RW

utopija ubeđenih padfista i demokrata, koji nisu spremni da prime na sebe bilo kakav teret saodgovornosti.. .«*

Mišljenje Gleza fon Horstenau o mogućnostima saradnje sa Hrvatskom seljačkom strankom, u julu 1944. godine, bilo je, pak, bar kako je on to javio nemačkoj vrhovnoj komandi, sledeće*:hć*

> »Sa saradnjom ranije Seljačke stranke ne može se računati pre temeljne promene opšte ratne situacije. Mada Tito, njihove vođe, koji nisu napustili svoje domove, čvrsto drži pod svojom rukom, ipak se oni nadaju da će anglosaksonske sile u po- slednjem momentu okrenuti krmu i na taj način osloboditi put njihovoj partiji. Svakako da se bez razloga ne hvališe Krnjević (njihov partijski drug u emigraciji, koji se drži po strani od svih momentalnih konstelacija) naklonošću Cerčila prema njemu .£.
> Zagrebački vladini krugovi ponašaju se poslednjih nedelja naglašeno milostivo prema bivšim vođama Hryatske seljačke stranke. Ne fale čak ni platonski dodiri. U krugoyima ume- renih ustaških vođa delimično se priznaje da bi stari Maček još uvek mogao da postane faktor hrvatske politike...«?

Prema onome što se iz zabeležaka Gleza fon Horstenau iz tog vremena.može zaključiti, Maček treba da je bio čak i siguran da dolaze njegovih »pet. minuta-«. A *za* tih svojih pet minuta, on je, kako se to opet vidi iz tekstova Gleza ion Horstenaujumao, prema svem u su- deći, u »lajbeku« gotove i koncepcije i planov*.

Upravo tokom razgovora sa Lerom koji smo pomenuli (u Sofiji, još u septembru 1942. godine), Glez fon Horstenau je izneo da ga je poverljiva ličnost Mačeka, koja se trenutno nalazi u Beogradu, upo- znala sa njegovim političkim planovima za trenutak završetka rata, a u slučaju da se postavi pitanje obnavljania Jugoslavije. Mačekov granitni stav je bio, kako je Glez fon Horstenau rekao Leru, da se u svim kombinacijama sa Jugoslavijom mora računati sa Nezavisnom Državom HrvatškTT njenom vojskom. Kod sloma ustaške vlade, hrvat- ska vojska je imala da zauzme položaje na granici prema Srbiji. Tek posle toga bi došlo u obzir da se sa Srbima povedu pregovori o uslo- vima za eventualni ulazak Hrvatske u jednu državnu zajednicu. Baza za sve pregovore moralo bi biti stanje iz jeseni 1918. godine. Sto se tiče teritorija koje Srbi u velikom obimu zahtevaju za sebe, dolazi u obzir vraćanje samo nekoliko srezova![4 5 6]

Otprilike ovako kao i Maček, mislili su uglavnom i visoki domobranski oficiri, oni koji su bili bliski HSS, a među njima, možda i na

[4] Up. K. Hnilicka, n.d., str. 285—292. Izveštaj Abvera br. 186 od 3. 4.

[5] Izveštaj Gleza fKMi Horstenau od 18. 7, 1944. [BA/MAF/ BH 31/111/12. br. 23. od 22. 9. 1942.

Nekako u ovo yreme, §tQ nikako nije bez značaja, Košutić je od Gleza fon Horstenau zatražio do- zvolu da može uapostaviti direktan kontakt s a Italijanima, s čime se ovaj

prvom mestu, pukovnik Ivan Babić,[7] o kojem se u dnevniku Gleza fon Horstenau mogu pročitati i ovi redovi:

> »Bio je to jedan od najboljih, ali i najispravnijih oficira hrvat- ske vojske. On je bio blizak Seljačkoj stranci i... bio je adu- tant Slavka Kvaternika za vreme njegovog puta na Istočni front i borio se kasnije u legiji protiv Rusije. Po povratku, an- gažovao se mnogo u politici. On je naglašavao da je dobar Hrvat (možda je to zaista), ali istovremeno nije krio da je smrtni neprijatelj ustaškog režima; da li je jugoslovenski na- strojen, ne zna se... Vrlo rano je, svakako ne bez razloga, počeo da pati od političke manije gonjenja. On je češće molio da bude prebačen u Nemačku, onda je opet svoju molbu po- vlačio; spavao je svake noći na drugom mestu i izjavljivao da će zbog svog fizičkog spasa morati potpuno da iščezne...«

Kako je-Glez fon Horstneau lično ustanovio na osnovu beležnice koja je pronađena kod jednog od napadača na šefa domobranskog generalštaba Prpića, Babić se uistinu nalazio na ustaškoj crnoj listi. (Prema dnevniku Gleza fon Horstenau, na Prpića je izvršen atentat u poznu jesen 1943. godine, »kad se uveče vraćao kući sa svoje duž - nosti. Na njega su se bacile dve individue... Inače ne baš neustrašivi Prpić pružio je otpor, na šta su napadači pokušali da pobegnu, ali su bili uhvaćeni. Oni su pripadali jednoj trojci, čiji je šef bez sumnje bio ustaški 'pukovnik' Herenčić. Njegov auto je viđen u blizini, a on sam došao je u policiju odmah pošto su napadači bili uhapšeni, da bi sa njima nasamo razgovarao. Uprkos mojim upozorenjima, proces je ispao farsa. Mada sam ja to zahtevao, Herenčić nije uopšte saslušan. Jedan od napadača osuđen je kao nepunoletan na osam godina robije, dok drugi, koji je bio ranjen i zbog primarnog sifilisa trpeo strašne bol ove, nije uopšte izveden na sud... Meni je sa naročite strane doturena beležnica nađena kod jednog od napadača, koju smo mi tokom noći fotografisali, budući da je ona sledećeg dana, kao corpus delicti, po naređenju poglavnika morala biti uništena. U njoj nije bogznašta sta - jalo, osim proskripcione liste na čijem su se početku nalazila imena Prpića i Babića«.)

Babić i Glez fon Horstenau, po opštem mišljenju, bili su vrlo bliski. Oni su se vrlo često sastajali i otvoreno razgovarali o mnogim pita - njima. Još u julu 1942. godine, Glez fon Horstenau je rekao Babiću,

[7] Babić je naročito otvoreno razgovarao sa Glezom fon Horstenau po povratku sa Istočnog fronta, gde se borio protiv Crvene armije. On je za- vršio Višu vojnu akademiju u Beogradu i, osim toga, kao državni pitomac Kraljevine Jugoslavije pohađao je Ratnu školu u Francuskoj. Kad je progla- šena ustaška država, postao je šef kancelarije Slavka Kvaternika, a potom oficir za vezu, u funkciji »šefa štaba«, između ministarstva vojske (domo- branstva) i nadleštva Gleza fon Horstenau. S obzirom na veze koje je imao još pre aprila 1941. s banom Subašićem i Mačekom, važio je kao čovek HSS. U dogovoru sa vođstvom HSS imao je kontakte s partizanima u leto i jesen 1943. Da li je to

kako to ovaj navodi u svom pismu austrijskom istoričaru Rudolfu Kizlingu, da »sudbina samostalne hrvatske države ne može biti više odlučena u Berlinu, već u Londonu i Vašingtonu, i da bi otud Hrvati morali uspostaviti vezu sa Londonom. Ako to ne mogu da učine poli- tičari, onda, i obavezno, oficiri.. .«[8] Sam Babić, opet, a kako to navodi Glez fon Horstenau, rekao mu je, posle obilaska jedne domobranske jedinice koja se nalazila na obuci u mestu Stockerau u Donjoj Austriji, sledeee: »Ja dobro poznajem svoje zemljake i znam kako bije njihovo srce. Sve ovo što snio danas videli nije ništa drugo do fasada... Ne- mačka treba da preuzme sve u svoje ruke i dovede Mačeka na vlast!« Kad je Babić prebegao u Italiju, 9. januara 1944. godine, Glez fon Horstenau je odmah otišao do Pavelića i pokrenuo pitanje odgo- vornosti ustaša za to bekstvo, a posebno pukovnika Mraka koji je odbeglom stavio avion na raspolaganje.

> »Na dan 14. januara (1944) imao sam duži razgovor sa poglavnikom. Pozdravio sam ga tako što sam rekao da sam došao zato da bi on mogao da vidi kako ja zbog Babićevog slučaja stojim pred njim kao potučena vojska. Ali da želim da vidim i njega, budući da je pukovnik Mrak, koji je Babiću stavio avion na raspolaganje i sada sedi u zatvoru, jedan pra-ustaša. Poglavnik je za ovo poslednje rekao da ne odgovara istini, a zatim je dodao da on namerava da izvestan broj oficira iz ministarstva vojske, koje on naziva crnim kabinetom, pošalje u penziju. Ja sam na to primetio da ne zahtevam ništa drugo do da se sve što pre završi kako uznemirenje ne bi dugo potrajalo. U sebi sam se pitao šta će još na kraju biti sa ovim domobranima.. .-<

*

Prema engleskim izvorima,[9] Babić treba da je stigao u Italiju sa znanjem Gleza fon Horstenau i, štaviše, da je sa sobom doneo jednu njegovu tajnu poruku. Ali sam Babić to negira. U pismu austrijskom vojnom istoričaru Kizlingu od 18. decembra 1961. godine, upućenom iz Južne Amerike (iz mesta Toremolinos — Torremolinos), on o svom odlasku Englezima između ostalog kaže:

> »Godine 1943. uspelo je izvesnim ljudima iz Seijacke stranke da uspostave vezu sa Londonom. Oni su od Londona tražili dozvolu da mogu poslati jednog ili više domobranskih oficira radi dogovora o kooperaciji domobrana i saveznika uz saglas- nost hrvatskih političara. Mi smo mislili da možemo obezbe- diti pomoć saveznika za suzbijanje Titove premoći... pa sam ja izabran od jednog šireg kruga domobranskih oficira da vo- dim razgovore sa saveznicima. Međutim, moja misija nije donela nikakve rezultate. Nismo naišli ni na kakvo razu- mevanje...

' KAW/B-800, br. 168.

' Izveštaj engleskog ambasadora Stevenson-a od 20. 2. 1944. Up. Lj. Boban, Iz brltanske politike, n. rad., str. 77—78.

> Posle razgovora koji su potrajali dva i po meseca, lično sam stavljen pred alternativu: da se priključim Titu ili Mihailoviću ili pak da stupim u englesku propagandu službu. Pošto sam odbio sve ove predloge, konfinirali su me...«

O samom Glezu fon Horstenau, Babić je Englezima, kako tvrdi, rekao samo toliko da mu je poznato da je »predstavnik nemačke voj- ske u Zagrebu«, antinacista i veliki protivnik ustaša.

3. Isforsirani sukob s Pavelićem

Po bekstvu pukovnika Babića u Italiju, u Bari, gde je stigao 9. januara 1944. godine i prvo saslušan od Amerikanaca,[1] ionako promet- no predsoblje kancelarije Gleza fon Horstenau pretvorilo se maltene u pravu čekaonicu neke srednje-velike železničke stanice. Stalno su do- lazili i posetioci iz redova zagrebačkog građanstva, uglavnom, a ako ne i isključivo, protivnici ustaškog režima.

> »Meni dolaze i svi hrvatski političari«, kaže Glez fon Hor- stenau u svojim zabeleškama, »a ponovo se intenzivira u jed- nom času prekinuti saobraćaj sa Košutićem... Naravno da više niko ne veruje u našu pobedu — što je najglavniji razlog sveukupnog neprijateljstva prema nama. Pacovi se već spre- maju, koliko to samo mogu, da napuste tonući brod.. .«

Među brojnim posetiocima Gleza fon Horstenau nalazio se, i to kao češći gost, profesor sudske medicine u Zagrebu, Mirosavljević, neka- dašnji vojni lekar u austrougarskoj armiji. (On je raspolagao i nekim apsolutno autentičnim dokazima o pukovniku Redlu, koji je špijunirao za carsku Rusiju i koji je, kako se sada zna, predao Rusima i plan nastupa austrougarske vojske protiv Kraljevine Srbije, 1914. godine.) Mirosavljević je uvek bio pun novosti i iz visokih, pa i najviših ustaš- kih krugova. (Upravo kada je Babić pobegao, on je ispričao Glezu fon Horstenau kako je ustaša Leonides Grivičić »zdipio« dve milijarde ku~ na, a da je profesor Vrančić, direktor sanatorijuma na Pantovčaku koji je do rata služio ustašama kao važno skrovište, neočekivano pao u nemilost i optužen da je »korupcionaš, mason i komunista«.) Između ostalog, on je Glezu fon Horstenau saopštio ko je i kako počinio po- znati zločin u Sestinama, pred Božić 1943. godine.

[1] Pre Babića, a takode u januaru 1944. godine, sa Amerikancima (i En glezima) stupio je u vezu u ime Hrvatske seljačke stranke izvesni Zenon Adamič, Slovenac, potpredsednlk Slovenačke radničko-seljačke stranke za Hrvatsku. Na osnovu njegovog izlaganja, Englezi su zaključili da je prog ram HSS za kraj rata, kad je reč o Srbiji i Hrvatskoj, da se izmedu Srbije i Hrvatske uspostave konačne granice ne na Drini, već duž Bosne i Neret- jve, s Jimšto bi Hrvatskoj trebalo da"j?npadnu još ı Bačka i~SSem7 Prema programu HSS,~9alje7~a Akalco" su ga Englezi sistematiarrau naAosnpyu”*Kda-* 'mKgvog izlaganja,

»Tamo je«, kaže Glez fon Horstenauo tome, »šef poglavnikove telesne garde, ustaški major Barin, u tri sata ujutro otkrio četvoricu navodnih komunista i ubio ih.LPoglavnik, kome sam se ja obratio za objašnjenje o celom slucaju, dvaput mi je (umesto odgovora) ponudio priče o Indijancima... Cetvorica su streljani zato što su sirotog Kirina pokušali namamiti u partizansku zasedu. Uistinu, ti... ljudi bili su odvedeni u šu- mu, tamo vezani za stabla drveća, najpre ranjeni u noge, i tek nekoliko sati potom ubijeni. Jedan izmedu ubijenih bio je sa- radnik državnog sekretara za javne radove Bulića, koji je na grob poslao venac i zbog toga, mada poznat kao naročito ve- liki nemački prijateljj otpušten iz državne službe. Profesoru Mirosavljeviću je uveče posle ubistva dostavljen jedan od če- tiri leša, koji je bio od batina potpuno plav i pun krvavih masnica...«

Osim što je za skoro svako ubistvo za koje je doznao da se do- godilo, tražio objašnjenje od Pavelića, uvek pod plaštom zabrinutosti da se krivica za to ne bi »svalila na nemačku vojsku«, Glez fon Hor- stenau se u nekoliko mahova i javrio ogradio od zločina koje su po- anili ustaše. Tako je postupio posle eksplozije municijskog depoa u Sesvetama, kada su ustaše javno obesile šesnaešt hrvatskih intelek- tualaca. U tu svrhu on se poslužio novinama koje su u Zagrebu izlazile na nemačkom jeziku.[2] Sastavio je (i objavio) informaciju u kojoj je izneo, kako kaže, da sa tom odmazdom nemačka vojna sila nema ništa. Ustaškom vođstvu to nije bilo pravo, ali su nemačke službe zato bile vrlo zadovoljne.

»Po mišljenju dr Probst-a«, kaže Glez fon Horstenau u vezi sa svim tim u svom dnevniku, »ponovno rasplamsavanje us- taakog terora trebalo je da se u najvećoj meri pripiše utićaju poznatog makedonskog teroriste profesora Vanče Mihailova, kojim su se poglavnik i njegova klika poslužili još pri izvr- šenju kraljoubistva u Marseju... Mihailov, jedan isto tako visokoobrazovani koliko i bezobzirni Bugarin, koji je tero- rizam popeo nastepen nauke, stanuje u jednoj vili na Tuš- kancu (dakle u mom susedstvu), vozi se okolo jednim le- pim državnim automobilom i pripada, a da se to ne pokazuje, najintimnijem krugu poglavnika. On se, istina, zasad nalazi u Berlinu, budući da se u Nemačkoj kombinira sa terorističkom akcijom iza leda neprijatelja za slučaj da dođe do njegovog prodora na Balkan...«

Glavni nosioci, i sprovodioci, terora, bili su takozvani rasovi, us- taški pukovnici Vjekoslav—Maks Luburić, Ivan Kirin, Viktor Tomić, Erih Lisak, Vilko Pečnikar, Josip—Joso Rukavina, Ivo Herenčić, Vje- koslav Servaci—Begp, Rafael—Rafo Boban. (O njima je Glez fon Hor- stenau imao poseban dosije, sadržaja takvog da se čoveku digne kosa

[2] Reć je o listu »Neue Oa'dnang« (»-Novi red«), <aji je glavni urednik bio dr Probst.

na glavi.) Cvrsto povezani izmedu sebe, oni su imali najveci uticaj na Pavelića i predstavljali su najmoćniju grupu u zemlji, među ustaš- kim vlastodršcima. (Druge dve grupe, po Glezu fon Horstenau, koje su još nešto značile u NDH, bile su grupa »starih« i grupa »mladih« po- litičara. Grupa starih političara sastojala se, pre svega, iz onih minis- tara koji su došli na visoke položaje još u aprilu 1941. godine i u me- duvremenu bili smenjeni, i koji su se dobrim delom osećali obaveznim prema Italiji. Grupa mladih političara bila je najmalobrojnija. Ona je, kao i njen prvi čovek — Lorković, bila na strani Nemačke i, de- lom i zbog toga, nalazila se na stalnoj meti kako starih političara, tako i samih rasova, odnosno terorista, kako je Glez fon Horstenau nazivao ustaške pukovnike.) Za najopasnijeg, a u svakom slučaju naj- krvoločnijeg »pukovnika«, smatran je Maks Luburić, koji se javno hvalio da su ustaše pobili više Srba nego Turci za pet vekova. Na drugom mestu, po svom zlu glasu, dolazio je Ivo Herenčić, koji je Jos kao srednjoškolac ubio jednog policijskog agenta i prebegao u Italiju, *gde* ga je Pavelić prigrlio i poklonio mu svoje puno poverenje. Na trećem, Viktor Tomić. Protiv njih trojice, u prvom redu, Glez fon Horstenau je često protestovao i podnosio prijave, uvek naglašavajući, otvoreno ti bez rezerve, da se radi o ljudima bez ikakvih skrupula i sposobnih da i iz čistog mira nasrnu na svačiji život. Pavelić je, kako to Glez fon jlorstenau navodi, sve te prijave primao znanju, ponekad se, naoko, s AijimaTi sam saglasavao, ali je u celini odbijao da prihvati da se, kad su rasovi u pitanju, radi o »opasnoj i po državu štetnoj kamarili«.

Prema zabeleškama Gleza fon Horstenau, negde u oktobru 1943. godine, Herenčić i Tomić su pokušali čak da ubiju i samog Lorkovića, koji je tada bio u velikoj milosti kod Pavelića i, u dogovoru s njim, VOdio najitenzivnije razgovore sa predstavnikom Seijacke stranke, Au- gustom Košutićem.

> »Početkom oktobra«, piše Glez fon Horstenau, »odjednom se proneo glas da je ozloglašeni terorista Tomić uhapšen i da će, po svoj prilici, biti osuđen na smrt. Kad sam upitao Lorko- vića šta je na stvari, on mi je odgovorio zaokolišno da se radi o zaveri. Uistinu je Tomić bio pripremio atentat na Lorkovića. Trojka koja je trebalo da ga »sredi« pred njegovim biroom, već je bila raspodelila svoje uloge. Ali na kraju se odustalo od izvršenja. Tomić je tvrdio da se on tokom jedne besane noći predomislio. Herenčić je izjavio da je njegova zasluga što atentatori nisu bili poslati u akciju. Posle svega Tomić nije bio obešen, već je zajedno sa Herenčićem napustio Hrvatsku, da bi se u hotelu »Ritz« u Budimpešti odao jednom ne baš mirnom, ali utoliko prijatnijem životu. Sada, za Božić, oba su se heroja vratili kući. Tomić zato što mu je madarska vlada uskratila gostoprimstvo, a Herenčić, kako izgleda, dobrovoljno.-«

Sto se tiče Maksa Luburića, o njemu je Glez fon Horstenau mislio najgore i najcrnje, i, možda ga se i lično plašeći, nastojao •; je da. ga

skine sa scene. U tom pravcu on je preduzeo mnoge korake, ali su svi oni ostali jalovi. Istina, kad god bi on poveo kakvu akciju protiv Lubu- rića, ovaj bi se odjednom nekud izgubio, taman kao da je u zemlju propao, a onda bi se iznenada ponovo pojavio — i nastavio po starom.

Koliko god da je bio kivan na kamarilu ustaških pukovnika, Glez fon Horstenau je još više, mnogo puta više, zapravo, bio ogorčen na Pavelića, smatrajući da je on glavni krivac za sve i da je u svemu — »demon nad demonima«. U jesen 1942. godine, on mu je, u lice, rekao sledeće:

> »Ja znam, vi mislite da Nemci u Poljskoj i Rusiji takode ne rade drukčije. Vi ste možda u pravu, a možda i ne, ali o ne- kom poređenju ne može biti ni u kom slučaju ni reči. Jer, mi smo došli u ove zemlje kao osvajači, kao neprijatelji, a vi ste došli u ovu nesrećnu zemlju tobož kao otac domovine!«

Sa mišljenjem Gleza fon Horstenau o Paveliću, kao glavnom kriv- eu za sve »hrvatske nesreće«, slagali su se, kako se to iz njegovih zabeležaka vidi, i neki ustaški funkcioneri, među njima i dr Vladi- mir Košak.

> ► »Predstava koju je Košak imao o Paveliću u svemu se slaže sa mojom-K, napisao je Horstenau posle razgovora sa Košakom u Budimpešti, 8. oktobra 1943, gde se ovaj nalazio na duž- nosti poslanika NDH. »-Lažljivost i podmuklost su, uz nedosta- tak svake konstruktivne snage, glavne osobine ovog od nas postavljenog šefa države ...
> Niko ga od nas nije poznavao, uvek ponovo kuka Košak... koji smatra isključenim da bi moglo doći čak i do delimične promene u Hrvatskoj, sem da Pavelić bude potpuno pritisnut uza zid ... ili, još bolje, stavljen uza zid ...«

Sta o njemu Glez fon Horstenau misli, znao je i Pavelić. (On je bio obavešten i o tome da Horstenau priča unaokolo da je vajar Augustin- čić rekao, kada je završio Pavelićevu bistu, da on još nikada nije modelirao jedan takav zločinački tip.)[3] Ali je ćutao i strpljivo čekao, kako se to kaže, svojih pet minuta. Staviše, u očekivanju tih svojih pet minuta, on je prema Glezu fon Horstenau bio vrlo pažljiv, uvek za njega tu, a kad god mu se ukazala zgodna prilika, nastojao je da mu štogod vredno pokkmi.

> »On mi je«, kaže Glez fon Horstenau o tome, »dodeljivao od- likovanja, poklanjao mi zlatne medalje, činio mi razne poklone i bio tako prijatan i predusretljiv u ponašanju, da smo Mec- ger i ja često govorili između sebe da se... sa pametnim gang- sterom ipak lakše izlazi na kraj nego sa glupim.«

' August Augustinćić, član JAZU. Godine 1943. prebacio se na oslobo- denu tariforiju. U Jajcu, na zasedanju AVNOJ-a, izabran za njegovog pot- predsednika.

U avgustu 1944. godine, medutim, Adam, odnosno Lino, kako se- Pavelić sve nazivao u svom životu, ispostavio je svoj račun Glezu forv Horstenau, i to sa duplom kamatom.

Pavod je bila poznata afera Vokić—Lorković.

Mladi ljudi, i Vokić i Lorković pripadali su grupi onih ustaških funkcionera koji su bili orijentisani prema Nemačkoj i koji su bili podržavani od nemačkih službi. Glez fon Horstenau je dobro stajao i sa jednim i sa drugim, a naročito sa Lorkovićem, s kojim se vrlo često sastajao i od kraja 1943. godine, a naročito u proleće 1944. godine, vodio sasvim otvorene razgovore o ratnoj situaciji i, posebno, o mo- gućnostima iskrcavanja Anglo-Amerikanaca na Balkanskom poluostrvu. Lorković je toliko bio povezan sa Glezom fon Horstenau, da ga je, kako to ovaj na više mesta ističe, lično obaveštavao o svim važnim odlukama ustaške vlade. On mu je, tako, sredinom januara 1944. godine prvi javio da je Pavelić odlučio da smeni sa položaja ministra vojske Miroslava Navratila, a na njegovo mesto dovede Vokića. Tada još slabo poznat sa Antom Vokićem, Glez fon Horstenau je bio šokiran dobijenim obaveštenjem. Ali ne toliko zbog samog Vokića, koliko zbog Pavelića... Naime, on je u toj odluci video jedan dokaz više da je vođ ustaša rešio da sasvim oslabi domobrane i na njihovu štetu ojača pozicije ustaških vojnih formacija, takozvane vojnice. (Tog mišljenja bio- je i vojni zapovednik Jugoistoka, fon Vajks, što potvrđuje i sledeća za- beleška u njegovom ličnom dnevniku: »U Hrvatskoj ostvarena pobeda ustaškog sistema smenjivanjem ministra vojske... Situacija u Hrvat- skoj zabrinjava otud sve više: zapostavljanje armije, forsiranje us- taša.«)[4]

Smenjivanje Navratila Glez fon Horstenau je shvatio i kao neko- rektnost Pavelića prema njemu lično. Jer, upravo je on bio taj koji je Navratila predložio za ministra vojske. (Kao vazduhoplovni gene- ral, Navratil je dotle bio vojni ataše u Bukureštu. Važio je za velikog protivnika Slavka Kvaternika, a što se Glezu fon Horstenau naročito dopadalo, on nije bio za to da u NDH postoje dve vojske — ustaše i domobrani. Smatrao je da se ustaške formacije moraju uključiti u domobranske jedinice.) Poseban razlog što je Glez fon Horstenau tako< žestoko reagovao na vest da je Pavelić odlučio da Navratila smeni, bila je okolnost što se on založio da Hitler, u novembru 1943. godine primi Navratila u specijalnu i »vanplansku« posetu. (Do ovog prijema. nije došlo, međutim, samo njegovom zaslugom, vee zahvaljujući i činje- nici, što nije znao, da je Hitler upravo tada već bio čvrsto rešio da se nastavi saradnja sa ustašama i Pavelićem./ Tek kad je stigao u Hitlerov glavni stan, to mu je saopštio feldmaršal Kajtel, i to na način koji ga je duboko kosnuo. Kad su se pozdravili, naime, i Glez fon Horstenau zamolio za dgzvolu da referiše ukratko o situaciii u NDH,., Kajtel mu je grubo odvratio: *»O* čemu imamo nas dvojica još da razgovaramo? Za poglavnikov ustaški kurs su svi osim vas lično,. takođe i vojska!«) O samom prijemu Navratila kod Hitlera, stoji u¸ dnevniku Gleza fon Horstenau:

[4] up. Fon Vajks, daevnik, BA/MAF, 19/3.

»Hitler je bio vrlo ozbiljan, na neki način zamišljen. U prvom momentu je rečeno da nas prima samo na petnaest minuta, ali je od toga ispao sat... Navratil se pokazao vrlo snalaž- ljivim. Dobar poznavalac ne samo »Mein Kampf-a«, već i »Mythos-a«, on je vešto preneo razgovor na pitanja ideologije, ukazujući na značaj zadobijanja hrvatskih vojnika u ideološ- kom smislu i na nužnost da se njemu, kao ministru, omogući da sa trupama bude više u kontaktu nego što je to dotle bio slučaj. Dobro tempirani govor Navratila napravio je na Hitle- ra sjajan utisak ...«

Osim Hitlera, Navratila je primio i Himler, koji je upravo tada ce- lu NDH bio proglasio za »banditsku oblast«. Inicijativa za prijem po- tekla je od samog Himlera. On je toliko bio zainteresovan za razgo- vor sa Navratilom, da je, što inače nije često činio, naredio da se u njegovu čast priredi i ručak. Na tom ručku uzeo je učešća i Bah—Ze- levski (Erich Bach—Zelewski) SS-obergrupenfirer i general policije, - glavni šef upravo formirane SS- komande za suzbijanje ustaničkih »ban- di« u svim zemljama pod nemačkom okupacijom. Na iznenadenje Gle- za fon Horstenau, a naročito Navratila, prve reči koje je Himler iz- govorio, glasile su: »Bila je teška politička greška što se mislilo da se dva miliona pravoslavaca tek tako mogu uništiti!« Posle toga, bez imalo predaha, on je prešao na opširno izlaganje o važnosti odabira - nja ljudstva za SS, a u vezi s tim dotakao se i bosanskih Muslimana, pa i same muhamedanske religije, ukazujući na njen herojski karak- ter... Tek nakon ručka, u užem krugu, Himler se upustio u razgovor <o samoj situaciji u NDH.

»Navratil, lukavi Geh«, kaže Horstenau u svom dnevniku, »odmah je udario u ideološke talambase, predstavljajući se tako kao hiljaduprocentni nacista. Nešto naročito, ipak, nije u svemu rečeno, bar dok sam ja bio prisutan razgovoru. Ja sam morao ostaviti Navratila samog nekih sat i po budući da sam imao zakazan sastanak sa Jodlom. Himler me je otpratio na- polje. Ja sam mu rekao da je on jedini u najvišoj sferi koji poznaje uistinu Hrvatsku... Zatim sam mu ispričao, što sam upravo bio saznao od Navratila o njegovom poslednjem raz- govoru sa Pavelićem. Ovaj je prilično otvoreno izrazio mišlje- nje da Hrvatska u Moskvi[5] nije prepuštena Rusiji i da je zato nužno orijentisati se prema Engleskoj. Himler je odgovorio da ga to ne iznenađuje, i upitao me je da li se makar Navra- tilu može verovati, Ja sam potvrdio, mada u to nisam bio sasvim siguran. All kome sejdana£ uopste može __i verovati? ...«

Sam Navratil je u svom ličnom i svakog dana vođenom dnevniku, fcoji Je centrala Abvera bila snimila i odmah prevela na nemački, o audijenciji kod Hitlera napisao sledeće:

[5] Misli se na konferenciju ministara spoljnih poslova u Moskvi (10. ok- tobar—2. novembar 1943).

»Posle mog uvodnog izlaganja da je Italija uglavnotn kriva za sadašnju tešku situaciju u prostoru Hrvatske..., firer je primetio da je on 1941. godine bio protiv toga da se Hrvatska prepusti italijanskom životnom prostoru. On je rekao: 'Apsurd je da jedan nacionalni režim na svom početku prepusti dru- goj državi deo svoje zemlje i svog naroda...'

Firer je izjavio da je Rajh imao veoma veliku robnujrazmenu sa bivšom Jugoslavyom i da je zbog toga kod njega postojao ■gpsoIuTian~jnter.es da. ona postoji kao državaA zbog čega je i pakt potpisan.

Firer je pokazao veliku zabrinutost zbog saobraćajnih veza sa Grčkom, koje vode preko Hrvatske. On je naročito naglasio da su sve nemačke trupe, koje momentalno brane prostor Balkana, upućene na ove saobraćajne linije. Iste moraju zbog toga po svaku cenu biti slobodne. 'Partizansko pitanje' i 'partizanski Problem' su u svakom slučaju ozbiljni i zabrinjavajući. Za jed- nu akciju u prostoru Sarajeva, koja se sada priprema, moraju biti dopremljene snage iz Crne Gore, Grčke i Albanije ...

Firer je posle svega rekao, da je on Video Titovu fotografiju u novinama... i da misli da je to 'jedna izvanredna glava'. U svom prostoru drži Tito, u'svakom slučaju, inicijativu u svojoj ruci.. .«*

Po povratku iz posete Hitleru, a pod uticajem u meduvremenu primljenih izveštaja o Navratilu, kao' i na osribvu svojih ličnih zapa- žanja za vreme zajedničkog putovanja, Glez fon Horstenau je zaključio, zajedno sa svojim adutantom Megcerom, da je s nacionalsocijalističkom ideologijom dobro upoznati ustaški ministar ipak samo »običan Vo-kurka«.[6] [7] U tom smislu on je uputio i nekoliko izveštaja u OKW... Ali, to uopšte nije uticalo na tamo već formirani dobar stav prema Navra- tilu, koji se zasnivao na mišljenju centrale Abvera od 26. novembra 1943. godine.[8]

»Tipičan vojnik, vrlo načitan«, glasilo je mišljenje Abvera o Navratilu. »-Sav usredsreden na nacionalne hrvatske zadatke u okviru Evrope pod vodstvom Rajha..., naglasio je više puta od kolike je važnosti za njega da bude podržan od Rajha, da bi imao 'beton pod nogama'. Izvanredno informisan o unutraš- njoj situaciji u svojoj zemlji i na Baikanu. Njegovo je sasvim jasno opredeljenje da saraduje sa Nemačkom...«

Mada je, nasuprot OKW, zauzeo potcetijivački stav prema Navra- tilu, Glez fon Horstenau je, kad je Pavelić rešio da ga smeni sa polo- žaja ministra vojske, najenergičnije ustao u njegovu odbranu.

[6] BA/MAF, RH
[7] Podrugljiv,
' BA/MAF, RH

O rešenosti da Navratila smeni, Pavelić je pismeno obavestio Gleza fon Horstenau 22. januara 1944. godine. Sef ustaške države je u pismu rekao »da on i njegovi ministri više nisu u mogućnosti da sarađuju sa ministrom Navratilom, budući da je on svojeglav, bez takta u postu- panju sa ljudima, naduven, da ne uspeva ni u čemu, da zapostavlja ustašku vojnicu, izbegava da ide na front i okružuje se u ministar- stvu pre svega jednom jugoslovenski orijentisanom klikom na štetu pouzdanih oficir a«.

Više zato što nije podnosio Pavelića, i što je uvek gledao da mu na neki način »zamuti čaj«, ako ne nešto više, a manje zato što mu je bilo stalo da Navratil ostane na svom položaju, Glez fon Horstenau je, ustavši protiv Pavelićeve odluke, kao glavno i zneo da je Navratil »os - vedočeni prijatefj Nemačke«. A takvo što »nije bez značaja kad se radi
0 vladi na čijoj sednici je nedavno jedan ministar izjavio da sa lju
dima koji su tokom jedne godine bežali 800 kilometara, ne treba tako više oprezno govoriti_____*<

U prvom času i poslanik Kaše je bio protiv smenjivanja Navratila sa položaja ministra vojske. I to pre svega, a ako ne i isključivo zato, što je smatrao da je »nezgodno da čovek koji je upravo bio primljen od Hitlera, i od njega bio odlikovan 'Nemačkim orkwn', bude odmah potom posečen«. Međutim, pod pritiskom Pavelića lično, poslanik Kaše je ubrzo promenio svoje mišljenje. On je otišao do Gleza fon Horstenau
1 pokušao da ga ubedi da je smenjivanje Navratila i postavljanje Voki- ća za ministra vojske, ipak jedno dobro rešenje, kako po samu nje- govu misiju, tako i po nemačku vojsku. Horstenau je na to planuo, pa je čak izjavio da on, kad već Pavelić radi šta hoće, ne vidi druge do da u znak protesta momentalno napusti NDH. S obzirom da je to bila opasna pretnja, i da je do nje došlo u ne baš zgodnom momentu, Kaše je učinio sve da Horstenaua umiri. Ali ovaj je ostao pri svom... Svesno je, kako to kaže u svom dnevniku, terao mak na konac, na- ročito se pri tom okomljujući na Pavelića.

Za vreme ovog razgovora Kašea i Gleza fon Horstenau, u nad- leštvu poslednjeg, telefonom se javio Pavelić. Horstenau je na to raz- jareno doviknuo svom ađutantu, kad je čuo ko ga traži: »Prekini vezu, ja s tim čovekom nemam više šta da razgovaram!« Ovaj je pos- tupio po naređenju, ali je posle nekih pola minuta došao natrag i rekao: »Poglavnik opet moli da dođete na telefon!« Tek tada je Glez fon Horstenau ustao i u pravom smislu te reči obasuo šefa ustaške države bujicom ne baš biranih rea...

Ko zna dokle bi Glez fon Horstenau u ovome terao, da se, posle svega, nije javio general Varlimont, da bi mu saopštio da je Hitlerova želja da se stvari prepuste svom toku, drugim rečima da se od Navra- tila dignu ruke (mada je on »za firera iskren nemački prijatelj i je- dan dobar čovek-«).

Pošto je sada sve i konačno bilo jasno da jasnije ne može biti, Glezu fon Horstenau je preostalo samo jedno: da popusti, povuče »po~ tez pomirenja« i nekako izgladi incident sa Pavelićem. Ali kad je počeo tražiti najbolji način da to uradi, ponovo se javio general Varlimont. Ovog puta on je rekao da govori direktno u ime svog šefa, načelnika

operativnog odeljenja, general-pukovnika Jodla... Suprotno prethod- nom uputstvu da Navratila prepusti njegovoj sudbini, sada je tra- ženo od Gleza fon Horstenau da se »lično i energično« angažuje kod Pavelića u korist Navratila. »Tendencija mora biti«, poručivao je još Jodl, »da se Navratil drži. Pošto je pitanje političko, incijativu treba prepustiti poslaniku. Poželjno je angažovanje istog u smislu postizanja sporazuma«.[9]

Nova poruka. kako se to vidi iz njegovog dnevnika, iznenadila je Gleza fon Horstenau u najvećoj meri, »naročito zbog datog objaš - njenja da je izbor ministra vojske i vrhovnog komandanta u savez- ničkoj državi usred rata političko pitanje«.

Citav slučaj oko Navratila se zatim veoma iskomplikovao, tako da je Glez fon Horstenau posle novih telefonskih razgovora sa generalom Varlimontom, zaključio da su »-gore-«, kod Hitlera i Himlera, izgleda »otpisali Hrvatsku u sadašnjoj formi«. U svom dnevniku, u januaru 1944. godine, on o ovoj novonastaloj situaciji piše:

> »Jos 4. septembra prošle godine, Hitler mi je kazao: 'Meni se uopšte ne dopada da dole kod vas vlada potpun mir; ja mo- ram imati mogućnosti da se angažujem'. Kad je sredinom oktobra Nojbaher bio kod mene, on mi je rekao: 'Bosna, na- ravno, pripada Srbiji, a Hrvatska se... priključuje Rajhu kao vojna granica'. Ribentrop je opet uoči Božića nabacio Kašeu da bi on trebalo da izvidi da li bi se Hrvati mogli pokrenuti da se na neki način stave pod neposrednu zaštitu Rajha...
> Ova neobična stremljenja bila su na nemačkoj strani poduprta jakom prosrpskom propratnom muzikom. Nedić i njegova po- litika očevidno uživaju sve veću simpatiju i sve veću podršku kako Nojbahera, tako i Berlina. Rđav odnos saveznika prema Draži Mihailoviću, nudi povod za nove nade... I nemačka pub- licistika stavljena je u službu ove politike. Clanci u listu 'Vol- kischer Beobachter' i 'Das Reich', koji potiču iz specijalnog iz- vora, obeležavaju Titov pokret kao tako reći čisto hrvatsku stvar...«

Najzad, 29. januara 1944. godine, pala je konačna odluka u pogledu Navratila. Podržavan od Kašea (a ovaj od Ribentropa), Pavelić je, uprkos svemu, smenio Navratila i na njegovo mesto doveo Vokića. S time se odjednom, ali u svakom slučaju brže nego što je to Glez fon Horstenau očekivao, složila i OKW. »... Kad Navratil i poglavnik već ne mogu nikako sarađivati«, glasila je telefonska poruka OKW, »onda se mora uzeti čovek koji garantuje dobru saradnju sa nemačkom voj- skom... Da li je u pitanju civil ili vojno lice, nije bitno...«

Utučen što se sve tako svršilo, što su Pavelić i Kaše ispali po- bednici i u odnosu prema njemu, Glez fon Horstenau se, u isti mah, po prvi put i sa svom ozbiljnošću, zabrinuo i za svoj lični položaj u NDH.

' Tel .poruka OKW od 24- 1. 1944, zabeleška ađutanta Gleza fon Hor- stenau, Mecgera. BA/MAF, RH 31/III/4.

On je u svemu tome yideo početak jednog novog, opasnog stanja po sebe. Jednom pobednik, Pavelić se više neće zaustaviti, rezonovao je on. On će ići dalje, sve dok ne oceni da je došao momenat da mu »ot- pozadi« udari ne samo »kalpiš«, već da mu zada i smrtni udarac.. Kako je on naveo u dnevniku, Pavelić treba da je u ovom smislu ve6 bio tada nešto rekao u krugu svojih najbližih saradnika. Jer, od tog, časa su se, u početku istina samo tu i tamo, mogli čuti glasovi. da je Horstenau »-svršio svoje kod poglavnika i da će uskoro napustiti. Hrvatsku«.

4. **Planovi o dunavskoj federaciji**

Znajući dobro na čemu je, Glez fon Horstenau je svoje držanje- podesio datim okolnostima. Nastavio je da se prema Paveliću i pred- stavnicima ustaške vlade ponaša naoko tako, taman kao da ništa nije ni bilo, a u isti mah je produbljivao svoje veze sa ljudima za koje je verovao da su protiv ustaša i s kojima je pravio razne . kombinacije,. između ostalog i za trenutak povlačenja nemačke vojske iz NDH, od- nosno za momenat iškrcavanja Anglo-Amerikanaca na Jadranskoj obalL

Na neki način zbližio se i sa Vokićem, koga je vrk» brzo svrstao- u red »boljih ustaša« i na osnovu dobijenih izveštaja zaključio da on »nije blizak ni sa teroristima ni sa poglavhikom-«, da je veoma naklonjen Nemcima... što je »narocito dokazao dok je komandovao ustaškim jedinicama protiv partizana i dok je bio šef železnica u Bos- ni«,[1] . :

Prema tvrdenju jednog intimnog prijatelja Gleza fon Horstenau,. Gustava Stockele-a,[1 2] Horstenau i Vokić su se bili jedan drugom u toj, meri približili, da bi se moglo reći da su se nalazili »pod jednim pok- rivačem«. Oni su bili eak dotle stigli da treba da su zajedno radili na pripremama specijalnog plana za slučaj iskrcavanja zapadnih saveznika n« Jadransku obalu. (U vezi sa Vokićem, Abver je saznao da je pod njegovim predsedništvom, 5. i 6. jula 1944. godine, u Sarajevu održano- više tajnih sastanaka visokih ustaških funkcionera i vojnih lica, medu» kojima su se nalazili i generali Begić i Canić. Na tim sastancima na- vodno je razmatrano pitanje napada na nemačke trupe u času njihovog. povlačenja iz NDH. Kako se vidi i iz nekih tajnih dostava Gleza fon, Horstenau, ovi sastanei održani su upravo u vreme kada se u ustaškim. krugovima naveliko kalkulisalo sa iskrcavanjem Anglo-Amerikanaca na Jadranskoj obali. Ustaše su u tom, ma koliko to izgledalo paradoksalno,. videli svoju veliku, možda i najveću šansu da opstanu i prežive. Ube- đeni da će ih Anglo-Amerikanci prihvatiti kao »nacionalne snage« i »protivtežu Titovom pokretu«, oni su do »potrebne legitimacije-« name- ravali da dođu »menjanjem fronta u pogodnom trenutku«[3].) Stockele,, u vezi sa tim, navodi da mu je Horstenau izjavio sledeće:

[1] BA/MAF, RH 31/lH/4.
[2] August Stockele, autor knjige »Vom Ende zuiii
BA/MAF, RH 31/111/13.

«Ja sam znao da Vokić pripada grupi političara koji su hteli da uz pomoć Anglo-Amerikanaca sačuvaju -nezavisnost Hrvat- ske i učine sve da se rat što pre završi... U tom cilju plani- rane su pripreme za iskrcavanje engleskih trupa. Ja sam bio spreman da sve ovo podržim i da nemačke trupe prema tom planu disponiram... Na žalost, mi nismo znali za dogovor iz- medu saveznika, da je Balkan sa izuzetkom Grčke prepušten ruskom uticaju i, da je otud isključena anglo-američka inva- zija. Vokić je prebrzo pristupio izvršenju plana i u to je uputio neke svoje prijatelje, verujući da se na njih može oslo- niti. Ali oni su ga izdali... Ja sam imao sreće. Na nemačkoj; strani nije se saznalo za moje učešće u ovom planu ...«"

Vrlo je zanimljiva i u svakom slučaju vredna pažnje činjenica, da je poslanik Kaše, upravo sve do leta 1944. godine, bio u stalnoj i tesnoj vezi sa Vokićem i Lorkovićem, a naročito sa ovim poslednjim. Veza sa Lorkovićem imala je čak sva obeležja »debelog i prisnog prijatelj- stva«,[3] pri čemu treba da su veliku ulogu igrali i »dragoceni pokloni« koje je poslanik Kaše primao od ustaškog ministra. (Prema navodima upravo citiranog Stockelea, Lorković je svakog meseca, a uz saglasnost i odobrenje Ante Pavelića, dve hiljade švajcarskih franaka doznačivao na jedan tajni konto poslanika Kašea u Cirihu.)

Koliko je to prijateljstvo bilo jako, vidi se i iz toga, da je Kaše, kada je u aprilu 1943. godine Lorković smenjen sa dužnosti ministra spolj- nih poslova navodno na insistiranje Italijana, bio sve svoje poluge pokre- nuo da bi ga zaštitio, navodeći da se radi o čoveku »naročito naklonjenom Nemačkoj«. (U pismenoj intervenciji kod ministra Ribentropa, on je čak otišao tako daleko da je rekao da se već i sa »gledišta interesa ratnih ciljeva Italije i Nemačke« smenjivanje ustaškog ministra spolj- nih poslova »mora smatrati za nepoželjno».)[4] [5] [6]

Što se tiče odnosa između Gleza fon Horstenau i Lorkovića, oni su bili u leto 1944. godine dostigli visoki stepen medusobnog poverenja. Njihovi razgovori bili su otvorena razmena misli o svim pitanjima, pa i o pitanjima koja su se ticala preduzimanja mera da »Hrvatska ne bi potpala pod Ruse« i da bi »sačuvala svoju državnu samostalnost«. Na osnovu svega ovoga, smelo bi se zaključiti da je Lorković bar nešto poverio Glezu fon Horstenau o vezama koje je bio uspostavio na Zapadu, kao što je to učinio u razgovoru sa svojim prijateljem Lu- jom Tončić—Sorinom, posle II svetskog rata ministrom spoljnih poslova Austrije, a o čemu ovaj kaže u svojim memoarima:

»U proleće 1944. godine ukazala mi se prilika da na kraće vreme dođem u Zagreb. Posetio sam tada meni od ranije poz- natog ondašnjeg hrvatskog ministra spoljnih poslova. dr Mla- dena Lorkovića, koji mi je tokom razgovora otkrio svoje pla- nove. On je preko Svajcarske i Italije uspostavio vezu sa

[4] Up. A. [illegible] NAR, [illegible], str. 687—690.

britanskom i američkom vladom, kako bi za slučaj promene u Hrvatskoj obezbedio njihovu podršku. Zajedno sa Ilijom Ju- kićem, a očevidno uz jaku pomoć drugih krugova, izmedu os- talog i hrvatske vojske, on je hteo da likvidira Nemcima nak- lonjeno krilo u ustaškom pokretu, dok samog Pavelića nije mislio da smeni sa položaja šefa države, već samo da ga potisne u pozadinu... Hrvatska bi se, posle svega, proglasila za ne- utralnu i napustila bi Osovinu. Lorković, koji je bio vrlo pa- metan čovek, bio je naravno svestan toga da bi to dovelo do potpunog preuzimanja vlasti od strane nemačke vojske. Ali za njega je bila važna budućnost: Hrvatska bi tada imala šansu da se nađe na strani saveznika, kao i Badoljijeva vlada u Ita - liji, da spase svoju samostalnost i da postane partner u jednoj dunavskoj federaciji kojoj bi pripadale Austrija, Cehoslovačka, Mađarska, Slovenija i Hrvatska.«[7]

U vreme kada je Mladen Lorković sve ovo ispričao Tončiću (ako :mu je baš sve tako i ispričao!) Zagrebom su se bili proneli glasovi »da se hrvatski emigranti u Zapadnoj Evropi spremaju da obrazuju vladu na čelu sa vajarom Ivanom Meštrovićem, a uz pomoć i podršku poznatog engleskog publiciste i istoričara Seton Watson-a.[8] Kako je *Gleza fon Horstenau obavestio njegov toliko aktivni obaveštajac, ka- petan Hefner, a na osnovu razgovora sa Meštrovićevim bratom Petrom, vajar Meštrović treba da je »stvarno pregovarao sa Englezima na bazi hrvatske državne samostalnosti« budući da je došao do uverenja da »srpski narod u Londonu, gde se danas silom prilika pleše po Stalji- novoj muzici, zbog svoje pretežno nacionalne orijentacije i (usled toga) neprihvatanja Tita, ne uživa više nikakav politički kredit«.

Prema jednom drugom saopštenju Hefnera Glezu fon Horstenau, i u samom Zagrebu došlo je do uspostavljanja veze između engleskih agenata i pojedinih ustaških funkcionera. Dojavljujući to, Hefner je istakao da »Englezi smatraju da bi i ustaše mogli poslužiti kao koristan Instrument«.

S obzirom na sve okolnosti, skoro da je sigurno da je Lorković svoje veze sa Zapadom uspostavio negde u julu—avgustu 1943. go- •dine, u vreme kada je među najvišim ustaškim šaržama — zbog doga- daja u Italiji — bila zavladala prava panika.[9] (Izjašnjavajući se povo- dom jednog tajnog izveštaja, direktno dostavljenog Berlinu, da je »iz -

7 Up. Lujo Tončić-Sorin, Erfullte Traume, str. 97—99.

8 Setan-Watson, Robert William (1879—1951) engl. publicista i istoričar, autor *viae* knjiga o Jugoslaviji. Njegov sin, Hugh, bio pripadnik britanske obaveštajne službe SOE za vreme drugog svetskog rata, prvo u Carigradu, -a zatim u Kairu. Po svoj prilici da se ovde o njemu radi. Op. prir.

9 Prema informaciji koju je Glez fon Horstenau (zajedno sa poslanikom Kašeom) primio od vođe NSDAP u NDH, Emptinga, Pavelić je tih dana, po- lovinorn avgusta 1943 zatražio od konzula Argentine vizu za sebe i svoju porodicu, a zatim za Mladena Lorkovića, Jozu Rukavinu, Viktore Tomića i ustaškog pukovnika Herenčića. Akt se nalazi u BA/MAF, Vojni zapovednik Jugoistoka, ličnа akta Gleza fon Horstenau

među ustaških vlasti i Londona došlo do uspostavljanja veze«, Glez fon Horstenau je rekao[10] * tada da takvo što nije uopšte isključeno, ali da nekih dokaza o vezi vladinih krugova sa Englezima zasad nema. Jedna takva veza ja, međutim, mogućna s obzirom na cik-cak politiku koju vode svi članovi hrvatske vlade«.) Po mišljenju nemačkog autora Fricke-a, Lorković je vezu sa Zapadom uspostavio preko Svajcarske, a uz pomoć ustaškog sekretara Lamersa, koji je tamo službeno otpu- tovao pa ostao, već kako se to kaže u izveštaju ekspoziture Abvera u Zagrebu iz prvih dana septembra 1943. godine.

Uprkos svim iznesenim podacima, čini se da se Lorkovićeve veze sa predstavnicima zapadnih saveznika ipak ne bi smela precenjivati, zapravo vrednovati kao apsolutno seriozne, već i zato što one, prema svemu sudeći, nisu išle dalje od predsoblja isturenih odeljenja obave - štajnih službi Engleske i Sjedinjenih Država Amerike u Švajcarskoj. Sto se pak tiče planova o uključenju hrvatske u jednu dunavsku fe- deraciju, koju bi sačinjavale još i Austrija, Čehoslovačka, Mađarska i Slovenija, o čemu treba da je Lorković govorio i Tončiću, treba reći da se tu pre svega radi samo i isključivo o kombinacijama, kojima se, inače, kao jednom od mogućnosti, bavilo i rukovodstvo Hrvatske se- ljačke stranke. (Neki jugoslovenski autori dovode i Gleza fon Hor- stenau u vezu sa planovima o stvaranju jedne dunavske federacije u koju je trebalo da uđu »Hrvatska i Mađarska, a kasnije, eventualno, ukoliko bi bilo uslova za to, i Srbija i Bugarska, nadalje Rumunija, Ceška, Slovačka, pa čak i neki delovi Nemačke, to jest Bavarska, Ba- den i Virtemberg«. Ova federacija je trebalo, navodno, da bude pod pokroviteljstvom Engleske, koja bi »svoje interese obezbedila preko bivšeg engleskog kralja, vojvode od Vindzora, koji bi trebalo da dođe na čelo ove državne tvorevine.. .-«)[10a] U stvari, kad je o kombinaci- jama o obrazovanju dunavske federacije reč, valja istaći da je tokom drugog svetskog rata, čak i posle njega, planirano maltene čitavo tuce »dunavskih federacija-«.[11] Planeri su bili skoro isključivo politički emig- ranti u Engleskoj i Sjedinjenim Državama Amerike, i to oni koji su pripadali konzervativnim i d esničarskim krugovima i koje je vreme bilo pregazilo još dok su se nalazili u svojim zemljama. Jedan od prvih planova potekao je od grupc mađarskih emigranata — Ištvana Baran- kovics-a, Georga fon Bakač—Besenjija (Bakach—Bessenyei) i Karola Barte (Bartha). U dunavsku federaciju, kako su to oni mislili, trebalo je, najpre, da uđii MadarsEa, Austrija, Ceška i Moravska, Slovačka, Karpatska Ukrajina, Erdelj, Rumunija, Hrvatska i Slavonija. Srbiji, Crnoj Gori i Eosni i Hercegovini trebalo je da bude ostavljeno na

[10] Izveštaj Gleza fon Horstenau od 27. 7. 1944. BA/MAF, RH 31/111/14, U vezi sa kontaktima pojedinih ustaških funkcionera sa predstavnicima engleske obaveštajne službe, već pominjani Vilhelm Hetl izjavljuje (pismo dr Peteru Brouceku od 26. 11. 1985) da postoje svi uslovi da se pretpostavi da je sa Englezima imao određene veze i sam Pavelić. Na to, misli Hetl, upućuje i činjenica da je Pavelić, po završetku rata, skoro godinu dana proveo u [illegible]

[illegible] a S. Odić, Neostvareni planovi, l?r-. 259s

" Up. Joachim Kuhl, Foderationsplane, str. 118—125.

volju da joj se kasnije priključe. Mađarska je, u čitavoj kombinaciji, trebalo da bude centralna država. Osim ovog, mađarski (monarhistički) krugovi lansirali su i plan o obrazovanju »Unije zemalja krune Svetqg Stefana«, sa Mađarskom, Slovačkom, Karpatskom Ukrajinom, Erdeljom i Hrvatskom kao saveznim državama.

U pogledu planova o dunavskoj federaciji bili su veoma aktivni i Slovaci. I oni su kreirali urise planova, između ostalog plan o jednoj »Užoj dunavskoj federaciji« i plan o »Karpatsko-Jadranskoj federaciji«. U užu dunavsku federaciju »trebalo je da uđu Slovačka, Mađarska i Hrvatska, a možda i Austrija i Erdelj, a u »Karpatsko-Jadransku fe- deraciju« — Slovačka, Austrija, Sudetska oblast, Mađarska, Slovenija i Hrvatska.

Od Austrijanaca, kako se sa sigurnošću može reći, potekao je, to- kom drugog svetskog rata, samo jedan plan o dunavskoj federaciji, a njegov tvorac bio je Oto fon Habsburg, sin poslednjeg austrijskog cara Karla I, koji je imao veze i sa nekim izrazito desničarskim kru- govima u Hrvatskoj, na primer sa dr Stjepanom Bućom, zagovornikom nacionalsocijalističkog kursa u NDH.

Koliko su svi planovi koje smo pomenuli, a koji se odnose na stvaranje dunavske, odnosno dunavskih federacija, bili samo pusti i snovi i, narodski rečeno, mlaćenje prazne slame, naročito od jeseni 1943, najbolje se vidi iz držanja engleske vlade prema Austriji i predlozima u vezi sa njom za vreme posle rata i sloma Hitlerove Nemačke.

Prema britanskim izvorima, engleska vlada je još u avgustu 1941. godine počela da razmatra pitanje Austrije.[12] Po nalogu engleskog mi- nistarstva spoljnih poslova, sačinjena je posebna studija u kojoj je istaknuto da postoje četiri mogućnosti za rešenje pitanja Austrije: prvo, da Austrija bude nezavisna, kao što je bila i od 1918. pa do 1938; drugo, da ostane u okviru Nemačke; treće, da bude uKIjučena u jednu podunavsku federaciju, i četvrto, da bude razdeljena, pri čemu bi NeniacTEoJT odnosno Svajcarskoj, pripao zapadni deo zemlje, a istočni budućoj dunavskoj federaciji.[13]

Najviše pristalica imala je varijanta da se Austrija priključi du- navskoj federaciji, odnosno konfederaciji, i to kako iz istorijskih, tako i privrednih razloga. U federaciju, odnosno konfederaciju o kojoj je reč, imale su, prema toj studiji, da budu »upresovane-« još i Poljska, Cehoslovačka, Mađarska, Jugoslavija i Rumunlja]

Posle ove, prve studije, odbačene uglavnom zbog Sovjetskog Sa- veza za koji se pretpostavljalo da una određene interese u ovom pro- storu, izradena je druga studija, koja je sadržala samo jedan predlog: obrazovanje jedne državne zajednice u koju bi osim Austrije ušle još i Italija i Madarska. Kad je, međutim, došlo do sloma fašističkog re- žima u Italiji, preovladalo je mišljenje (u britanskom ministarstvu spolj- nih poslova) da Austriju ipak treba obnoviti kao samostalnu državu, na čemu je, inače, i naročito, insistirao Sovjetski Savez. U tom smislu, englesko ministarstvo spoljnih poslova izradilo je poseban nacrt de-

[a] Up. Stanley, G. Great Britain a. t Austrian Question, str. 82—123. [u] Autor studije bio je L. R. G. D. Laffan (Foreign Research and Press Service).

klaracije (22. jula 1943) i dostavilo ga Vašingtonu, gde se inače nije verovalo u životnu sposobnost Austrije kao samostalne države. U na- crtu se isticalo da se pripajanje Austrije Trećem rajhu ima smatrati ništavnim i da se Austrija uspostavlja kao samostalna i nezavisna država.[14] (Jedini koji se tome ozbiljnije suprotstavio, bio je predsednik vlade Južnoafričke Unije, feldmaršal Jan Smats /Smuts/. On je bio čak protiv toga da se u tom času pitanje Austrije uopšte uzima u raz- matranje, a naročito se nije slagao s tim da Austrija bude bolje tre- tirana nego Nemačka. Njegov predlog je bio da se Austrija pripoji jednoj posebnoj južnonemačkoj državi, koju je tek valjalo osnovati.) To je, potom, i usvojeno na konferenciji ministara spoljnih poslova u Moskvi, u oktobru 1943, i objavljeno u kominikeu od 1. novembra iste godine. Kako se vidi iz nemačkih dokumenata, za vođstvo Rajha je to bio veliki šok. U specijalnom, strogo poverljivom raspisu ministarstva spoljnih poslova, u vezi sa tim, rečeno je da »formulacije u kominikeu o vaspostavljanju Austrije (kao samostalne države) pokazuju neprikri- venu nameru triju sila da razore velikonemački Rajh, čija je izgradnja počela upravo pripajanjem Austrije«. I dalje: da »saglasnost triju sila o vaspostavljanju Austrije treba tako shvatiti da se time želelo sprečiti da kako Sovjetski Savez, tako i Anglo-Amerikanci sklope separatan mir sa Nemačkom«. Potpisnik raspisa, fon Tippeiskirch (Tipelskirh), posebno je, na kraju, istakao da se iza svega krije očita namera da se »austrijski narod uzbuni i iskoristi kao peta kolona«, a da se Nemačka obmane u pogledu planova za iskrcavanje na Baikanu. Kako je Ti- pelskirh zaključio, više je nego sigurno da se Anglo-Amerikanci neće iskrcati u Dalmaciji, već u Istri, a kako bi što pre prodrli u Austriju.. .[15]

U vezi sa Austrijom i planovima za stvaranje federacije, odnosno konfederacije u kojoj bi i ona našla mesta, čini se važnim istaći, da su se svim tim Sjedinjene Američke Države mnogo manje bavile nego Velika Britanija, uprkos činjenici da se predsednik SAD Ruzvelt, jedno *

* Ovim je u stvari Cerčilu za srce toliko prirasla ideja o formiranju jedne dunavske federacije, odnosno konfederacije, bila napuštena. (»Ja sam veoma zainteresovan za Austriju«, dugo je govorio Cerčil, »i nadam se da Beč može postati prestonica jedne velike dunavske konfederacije«. Up. Cer- čil, II svetski rat, tom V, str. 845, izdanje na srpskohrvatskom.) Treba reći, međutim, da je Cerčil, i posle svega, pitanje jedne federacije pokrenuo i u Teheranu, 28. novembra 1943. Ali sada je njegov predlog bio da se ta fe- deracija obrazuje od južnonemačkih država, »možda sa Austrijom i Mađar- skom« (Up. A. Armstrong, n.d., str. 81). Inače , Cerčil je, smatrajući da je uništenje Austro-Ugarske bila tragična greška, predirao — takođe jedno vre- me — za formiranje ne jedne, već više konfederacija u jugoistočnoj Evropi — dunavske, balkanske, i tako dalje. Kad je o planovima za stvaranje fe deracije na Jugoistoku reč, treba istaći da su oni, svi manje-više bili usme- reni protiv Jugoslavije. Pomenućemo jedan plan, s ovim u vezi, a koji se ne tiče Cerčila, već jednog Slovenca, profesora Lamberta Erliha (Ehrlich). Ovaj plan je, pre svega, bio uperen protiv Jugoslavije (Reč je o takozvanoj »Jad-

izvesno vreme, za to pitanje veoma interesovao, pre svega zahvalju- jući Otu fon Habsburgu, koji je kod njega imao tako reći otvorena vrata. (Vredno je pomena, medutim, da je 17. oktobra 1943. godine, pred početak konferencije ministara spoljnih poslova u Moskvi, Alen Dals (Allen Dulles), šef američke obaveštajne službe u Svajcarskoj dobio nalog da od prominentnih Austrijanaca /u Svajcarskpi/ sazna kako oni zamišljaju budućnost Austrije — da li kao deo demokratske Nemačke /za šta su se inače zalagali Dalsovi saradnici — Nemd, kao Gero fon Sulce Gevernic/ ili pak kao deo jedne dunavske federacije. Prema autentičnim izveštajima, svi ank etirani Austrijanci, od prvog do poslednjeg, izjasnili su se protiv ostajanja Austrije u sastavu Ne- mačke, ali isto tako i protiv njenog ulaska u dunavsku federaciju. Svi su bili za samostalnu austrijsku državu kakva je ona bila do 1938. godine, već TcaKčTse nešto ranije bila izjasnila i grupa austrijskih so- cijaldemokrata na čelu sa Brunom Krajskim.)[16]

Prvi put su Ruzvelt i Oto fon Habsburg diskutovali o stvaranju jedne dunavske federacije (i o »nužnosti« revizije ugovora sklopljenih u Versaju posle prvog svetskog rata) u proleće 1940. godine.

Prema navodima Emilia Vasari-a (u stvari Emila Conke /Csonke/),[17] već tokom ovog prvog razgovora pokazalo se da predsednik SAD od-lično poznaje prilike u podunavskoj Evropi, a naročito u Madarskoj i Jugoslaviji. Bio je, navodno, upućen dobro i u prilike u Hrvatskoj i dosta treba da je znao o separatističkim stremljenjima u njoj. Isti-ćući da bi »Hrvatima... moralo biti zagarantovano pravo na samo- opredeljenje«, Ruzvelt je tada rekao, da po njegovom mišljenju »na Hrvatskoj seljačkoj partiji leži da deluje u tom pravcu kako bi u Ju- goslaviji zavladao demokratski duh«. (Neke tri godine kasnije, u Kve- beku /Quebeck/, 11. septembra 1943. a upravo u vezi sa Hrvatima, Ruzvelt je rekao bivšoj austrijskoj carici Ziti, majci Ota Habsburga, .da bi bua_,jgre|ka[A]oJbn_Qxiti, Jugoslaviju ou istoj fpjini_u_kakvox ie ona po-stojala od 1918. do 1941. Očuvanje prema Zapadu orijentisane kulture HrvataTASlovenaca i Dalmatinaca, postao bi u ovom slučaju j/gčno ne-reSeni problem. On, Ruzvelt, je zato za jednu sanjostalnuA Hrvatsku. I3osni i Herce^vini moralo bi se omogućiti dtTsame izaberu kome će se pripojiti — srpskoj ili hrvatskoj državi. Cerčil bi, još je rekao [A]~Ružvel£rdir Jugoslavi]u~restaurira u granicama od 1941. godine, ali on, Ruzvelt,\misli_da_je to pogrešno . \ .)[18]

KadAje Oto fon Habsburg, pmikom razgovora u proleće 1940. go-dine, pomenuo Ruzveltu da bi posle Hitlerovog poraza bilo najbolje da se u dunavskom basenu formira jedna demokratska federacija, ovaj je odgovorio da je on lično spreman da takvo što podrži, ali da bez saglasnosti Senata on ne može preduzeti nikakve korake u tom pravcu. (Sama ideja Ota fon Habsburga nije se mnogo razlikovala od plana koji je imao njegov otac, car Karlo I, 1917. godine, za stvaranje jedne federacije u koju su, uz Austriju i Mađarsku, trebalo da uđu

" Up. Goldner, Fr. Die osterr. Emigration, str. 96. Up. i: H. Maimann, n.d., str. 82, 96 104.

[17] Vasari,"E., Otto Habsburg, str. 239. "

Vasari, E., n.d., str. 280.

sve balkanske zemlje sa izuzetkom Bugarske.) Prema tadašnjem Ruzveltovom mišljenju, jedna dunavska federacija morala bi da obezbedi punu zaštitu narodima iz ove oblasti i to kako od pangermanske, tako i ruske nadmoći. (U svemu, Ruzvelt je, kako je to rekao i eks- carici Ziti, 11. septembra 1943, bio za to da dunavska federacija obuhvati zemlje koje su nekad pripadale Austro-Ugarskoj monarhiji.)

Vrlo vešto povezujući pitanje Austrije sa pitanjem formiranja dunavske federacije, Oto Habsburg se pred kraj 1941. godine najaktivnije zauzeo u SAD za obrazovanje jedne austrijske vlade[19] u emigraciji. O tome je razgovarao i sa Ruzveltom, ali ovaj to nije bio spreman da odmah dopusti iz straha da bi to moglo naići na negativan eho kod Sovjetskog Saveza, Cehoslovačke i drugih slovenskih država. Zapravo, Ruzvelt je smatrao da bi prethodno valjalo izvršiti određene pripre - me... U okviru tih priprema njemu se činilo da bi bilo najbolje kada bi se, kao prvo, formirala jedna austrijska vojna jedinica koja bi stupila u borbu na strani saveznika. Prema navodima biografa Ota Habsburga, ovaj je bio iznenaden Ruzveltovim predlogom i rekao je da on lično ne drži mnogo do obrazovanja jedne austrijske vojne jedinice niti pak od nje mnogo očekuje. Ruzvelt je, međutim, ostao pri svom, ističući da protiv jednog^austrijskog bataljona (u sastavu američke vojske) ne bi mogli biti ni Čehoslovaci, ni Jugosloveni, a ni Rusi.

Osamnaestog novembra 1942. godine, posle više razgovora sa Summer Welles-om i ministrom odbrane Stimson-om, zvanično je objavlje- no formiranje austrijskog (takođe i norveškog i grčkog) bataljona u okviru američke armije.

Kako je to rekao jedan od voda austrijske socijaldemokratske emigracije u SAD, Julius Dojč (Deutsch), ova odluka bila je u stvari jedna vrsta priznavanja Ota fon Habsburga za legalnog predstavnika Austrije u SAD, s čime se malo ko mogao složiti.[20]

Pod uticajem austrijskih socijaldemokrata, ali i drugih emigrant- skih krugova, uskoro je i protiv Habsburga, ali i protiv odluke o for- miranju bataljona, pokrenuta žestoka kampanja, pre svega preko štam- pe. (U ovoj kampanji učestvovali su i Jugosloveni, na čelu sa Savom Kosanovićem.)[21] Mada je cela kampanja imala izrazito politički karakter, u njoj su uzeli učešća i mnogi američki novinari čiji predmet intereso- vanja i pisanja nisu inače bile političke teme uopšte, kao, na primer, mnogo i rado čitana širom Amerike kraljica trač-kolumni, čuvena Elza Maksvel (Maxwell). Po mnogim mišljenjima, pa i mišljenju samog Ota Habsburga, ona treba da je najviše doprinela da odluka u pogledu formiranja austrijskog bataljona bude kompromitovana u javnosti.

" Protiv nastojanja Ota Habsburga da uz pomoć SAD obrazuje austrijsku vladu u emigraciji, naročito je bio ministar spoljnih poslova SAD, Cordell Hull (Kordel Hal). On je i lično Otu fon Habsburgu rekao da »savezници imaju lose iskustvo sa već postojecim ernigrantskim vladama i da njegovo ministarstvo ne bi htelo da sebi zada jednu novu brigu«. — Up. Vasari, n.d. str. 272.

'* Up. Julius Deutsch, Ein weiter Weg, str. 361.

[21] Up. Sava Kosanović. Jugoslavija—jeJbua-o&udena-jia-smrt, str. 165—168. 175-1777 ; ; ■ • : . . . - . . ihm hm

Konačno, u leto 1943. godine, prvi je od svega digao ruke Ruzvelt, kako to tvrdi i Emilio Vasari, na koga je u tom pravcu mnogo uticala i njegova supruga Eleonora zbog ličnih antipatija pfema Otu fon Habs- burgu.[22]

Propast akcije oko formiranja austrijskog bataljona nije, međutim, sprečila Ota fon Habsburga da nastavi sa svojom aktivnošću u pravcu stvaranja dunavske federacije. On je produžio da se na tome angažuje sve do pred kraj 1944. godine, čak i onda kada je, na primer, engleska vlada — na insistiranje Idna (Eden), koji navodno nije mogao nikog da podnese čiji je maternji jezik bio nemački — obavestila mađarsku vladu da »britanska politika ne podržava nikakvo habsburško rešenje u Austriji i Mađarskoj«.[23]

Treba istaći, kad je reč o aktivnosti Ota fon Habsburga tokom 2. svetskog rata, da je u centru sveukupne njegove aktivnosti bila Ma- đarska, da su svi njegovi planovi počinjali i završavali se sa Mađarskom. On je održavao stalnu vezu sa mađarskom vladom, nastojeći, u dogo - voru sa Ruzveltom, da je ubedi u nužnost napuštanja saveza sa Ne - mačkom, kao preduslovu za njen ulazak u dunavsku federaciju.

Polovinom novembra 1943. godine, kada su odluke Moskovske konferencije već bile poznate, on je, uprkos svemu, javio mađarskoj vladi da »ideja o dunavskoj federaciji nailazi na simpatije kod političkih krugova Amerike«, da on lično smatra da Austrija i Mađarska treba da budu njeno jezgro, a što se tiče Jugoslavije — za koju su se tada Mađari naročito živo interesovali, između ostalog i iz straha zbog ma - sovnih zločina izvršenih nad srpskim narodom u Bačkoj, naročito u Sajkaškoj i u Novom Sadu tokom 1941. i početkom 1942. godine — da bi Englezi hteli da se ona uspostavi sa granicama iz 1941, dok »Ame- rikanci i Rusi ne bi imali ništa protiv samostalnosti Hrvata i Slove - naca«. (Posle ovog pisma, poslatog u Budimpeštu preko Lisabona 19. novembra 1943, predsednik mađarske vlade Kalaj /Kallay/ dostavio je mađarskom poslaniku u Lisabonu, Vodianeru /Wodianer/, 28. no- vembra 1943, ovlašćenje za Ota fon Habsburga, da može nastupiti kao šef mađarske države u času kada Horti bude abdicirao ili kada bude odstranjen sa svog položaja.)[24]

U septembru 1944. godine, tokom druge konferencije u Kvebeku predsednika SAD i predsednika vlade Velike Britanije, Oto fon Habs- burg je, valjda poslednji put, došao u priliku da o dunavskoj federaciji razgovara kako sa Ruzveltom tako i sa Cerčilom.

Sa Ruzveltom se Oto fon Habsburg sreo 15. septembra 1944. negde po podne i vodio razgovor čitav sat i po, jedno vreme i u prisustvu američkog ministra finansija, Morgenthau-a, koji je upravo tada nasto- jao da Ruzvelta pridobije za svoj plan po kome je Nemačka po za- vršetku rata trebalo da bude pretvorena u agrarnu zemlju. Ali o du- navskoj federaciji, odnosno konfederaciji jedva da je bilo i reči. Ruz- velt je uglavnom govorio o Jugoslaviji i o podeli Austrije u dve zone

[a] Up. Vasari, n.d., str. 304.

[23] Up- John A. Lukacs, The Great Povers And Eastern Europe, New York 1953, str. 803.

[24] Up. C. A, Macartney, October Fifteenth, Edinburg, 1957, str. 192.

— rusku i angloameričku. Za Jugoslaviju, Ruzvelt je rekao da je velika greška što je ona prepuštena Titu. Napominjući da Jugoslavija, »na zalost[A]ne spada u njegov dornen, Ruzvelt je Jos rekao da je i greška šTčf je Draži Mihailoviću, »tom izvrsnom vojniku«, obustavljena pomoć.[25]

Susret sa Cerčilom, 18. septembra 1944. godine, nije mnogo bolje protekao. Kao ni Ruzvelt, ni Čerčil nije tako reći uzeo dunavsku fede- raclju u usta. Umesto o njoj, britanski premijer, koji je za sebe rado govorio da je »strasni monarhista«, upustio se u razmatranje jednog drugog, »idealnog rešenja« — stvaranja federacije između Austrije, Bavarske i Madarske, istina pod uslovom da se s tim saglasi Sovjet- ski Savez.

Kako to navodi Oto fon Habsburg u jednoj svojoj zabeležci o ovom razgovoru sa britanskim premijerom, Cerčil je bio i za to da Austrija i Bavarska, bez Mađarske, obrazuju jednu južnonemačku drža- vu. Problem je, medutim, bio opet Sovjetski Savez, kome takva ideja nije uopšte »bila simpatična«.

Zbog Mađarske pre svega, a i zbog svojih planova kojih se nikako nije mogao odreći, Oto fon Habsburg je hteo da od Čerčila sazna šta će u stvari na kraju krajeva biti sa Jugoslavijom. Odgovor je bio vrlo kratak — da će Jugoslavija biti samostalna država i da neće postati boljševička. Ne očekujući to, Oto fon Habsburg je upitao: »Uprkos Titu?« Na to je Cerčil rekao: »Upravo zbog njega!« Posle male stanke, i ne vadeći cigaru iz usta, on je dodao: »Ja verujem Titu!« Kad je, zatim, Oto fon Habsburg primetio da je on time iznenaden, ali da Cerčil ima sigurno bolje informacije, stigao je odgovor: »Da!«[26]

Za aktivnost Ota fon Habsburga znao je, naravno, i Glez fon Horstenau, ali on nije uopšte držao mnogo do nje, kao što, uostalom, nije mnogo držao ni do samo carskog sina.

Isto tako, Glez fon Horstenau nije mnogo držao ni do drugih planova koji su u inostranstvu kovani u vezi sa Austrijom. Posebno je bio skeptičan prema planovima koji su se ticali vaspostavljanja Austrije kao samostalne države. Mada »izučeni Austrijanac«, on ni u jednom času nije bio spreman da poveruje u sposobnost Austrije da opstane kao nezavisna država. Kad je Idn, u avgustu 1942. godine, iz- javio u engleskom parlamentu da »engleska vlada ne priznaje tako- zvani anšlus Austrije« i da ona »smatra Austriju zemljom kojoj će pobeda saveznika doneti slobodu«,[27] on je zapisao u svoj dnevnik:

> »Ponovno uspostavljanje male Austrije bila bi vrlo proble- matična stvar, bilo usred autarktnih država ili pak kao naj- manja i ratom ipak opterećena celina u okviru jedne dunavske federacije, o kojoj poneki sanjaju. Zločini, kao oni iz 1918. godine, mogu se lako počiniti, ali se ne mogu lako popraviti. Kako mi je samo ono rekao pukovnik Cunninghams 1919: 'Jed- na skupocena vaza, kakva je bila stara Austrija, brzo se može razbiti; ali komadiće ponovo sastaviti, to bi već bilo čarob- njaštvo ...'«

[B] Up. Vasari, n.d., str. 293.
[M] IFZ Wien, MFA 47 (Arhiv Ota fon Habsburga).
[17] Up. St. Verosta, Die internationale Stellung Osterreichs, str. 47.

Ovakvih shvatanja, Glez Ion Horstenau je vrlo lose primio saop - štenje Moskovske konferencije od 1. novembra 1943, o uspostavljanju Austrije. Za. njega su i odluka o uspostavljanju Austrije kao i sama konferaicija, bui »jedan od .najvećih istorijskih blefova«.

»Ko zna za bedu male Austrije 1918—1938. i ko se seća kakvu su značajnu, da ne kažem odlučnu ulogu igrale nepodnošljivo rđave privredne prilike«, kaže Horstenau u svom dnevniku, »taj je morao očekivati da će sjle obećati osim 'oslobođenja' lj jedan veliki i dugoročan zajam ili pak njeno uvecanje na ra- čun Bavarske i slično ...«

Tako tumačeei zaključke Moskovske konferencije u pogledu Aus- trije, pn se u svom dnevniku zapitao šta će biti sa Hrvatskom:

> »Prema svemu sudeci, ona će biti izliferovana boljševicima. Nešto bliže moći će se saznati tokom sledećih nedelja, i to kako iz tretmana Tita i Mihailovića, tako i iz eventualnog iskrcavanja... Razvoj situacije morao bi se u svakom slučaju iškoristiti za unutrašnju politiku u Hrvatskoj...«

U ovoj poslednjoj rečenici (da bi se »razvoj situacije morao u sva- komslučaju iskoristiti za unutrašnju politiku u Hrvatskoj«), kad se ona protutnaci kako valja, čini se da bi se mogao naći odgovor na mno- ga pitaftja vezaiia za ponašanje I aktivnost Gleza fon Horstenau kra- jem 1943. i s proleca i u leto 1944. godine, a posebno na pitanje nje- govih odnosa ša ustaškim ministrima Vokičem i Lorkovićem, pa i An- drijom Hebrangom.

5. Neočefeivani udarac

Na ozbiljnost veza Gleza fon Horstenau sa Vokićem, a naročito sa Lorkbvićem, upućuje, između ostalog, njegovo živo interesovarije —i kad'je već bio napustio Zagreb — za tok istrage nad njima i uopšte za njihovu sudbinu.

Izveštaje o toku istrage, čak i direktne prepise protokola o saslu- šanju, Glez fon Horstenau je dobijao od nekadašnjeg frankovca i us- taše Bene Klobučarića, referenta za Hrvatsku u bečkoj ekspozituri Abvera.[1]; - *i*

; ■

, ' Klobučarić, Beno, do 1918. godine policijski komesar u Zagrebu, a potom, uz generala Sarkotića, jedna od vodećih ličnosti hrvatske emigracije u Beću: KLOBURASITS, odnosno KLOBUSARICS, kako mu se ime sve ne beleži u službeiim aktima i austrijskoj i mađarskoj literaturi, aktivno je učestvovao u pokušaju vraćanja na presto Mađarske austrijskog cara Kar- la, f. ASa jednim novinarom trebalo *je* u januaru 1920. godine, krišom, da au[A]tiriobilom prebaci cara Karla iz Svajcarske u Madarsku, all je pri tom uhapšen od bečke policije, za koju je kasnije i sam radio. Fo proglašenju ustaške države, u aprilu 1941, nlje otišao u NDH, već je ostao u Beču i radio za ekspozituru Abvera, kao referent za NDH.. Na svojbj vezi držaoje više agenta u Zagrebu, među kojima su se nalazili i neki istaknuti ustaški lunk- cionert. Eosle drugog; svetskog rata bio je u službi policije u Beču.

U izveštaju od 15. januara 1945. godine, Klobučarić je obavestio Gleza fon Horstenau, da se, prema mišljenju njegovog čoveka u Za- grebu, koji ima uvid u sva istražna akta i u celokupan rad komisije[A] a na osnovu načina kako se postupak vodi, može zaključiti da se u ce- lom slučaju radi o tome da se razbije podozrenje Nemačke u ustaško državno rukovodstvo i u isti mah da se ono (državno rukovodstvo) oslobodi dvojice nepoželjnih«.[2]

U komisiji koja je vodila istragu, kako je Klobučarić javio, nala- zili su se Ico Kirin, u to vreme šef policije, njegov zamenik Karlo Vag- ner, zatim Vjekoslav Pavel, šef direkcije za javnu sigurnost. Kao na- ročito poverljivi ljudi Pavelića, komisiji su bili pridodati Maks Luburić i Jakob Dal.

Do 15. januara, kada je Klobučarić napisao svoj izveštaj, bili su saslušani dr Ivanko Farolfi, novinar i intimus Augusta Košutića, Pa- vao Prebendarn, dr Ivan Pernar, Torbar, David Sinčić i Jos od Kato- ličke akcije, gde su štampani letci — svi pripadnici Seijacke stranke. Optuženi su, inače, još bili Stjepan Damić, šef obaveštajnog odeljenja, Hinko Volf, novinar, dr Ivo Krbek i njegov sekretar Božo First. Iz vojnih krugova pod istragom su se nalazili major Medved, generali Lulić i Drašković. I ministar bez portfei ja, Savo Besarović, treba da se nalazio pod istragom.

Po rečima Klobučarića, »uhapšeni Sinčić izjavio je na saslušanju da su za celu akciju Lorković-Vokić znali kako bivši poslanik dr Ben- zon i bivši ministar Perić, tako i Nikola Rušinović i poslanik dr Košak«. Štaviše, Sinčić treba da je rekao, da on »drži isključenim da nadležna mesta u vladi nisu bila obaveštena o akciji. Jer, kako bi se inače moglo dogoditi da tajno naredenje o stavljanju vojske i svih organa vlasti pod nemačku komandu u slučaju alarma, bude povučeno dan po otkri- vanju komplota-«.[3]

Kako proizilazi iz ličnih zabeležaka Gleza fon Horstenau, slučaj Vokić-Lorković, pa i njegov lični slučaj, stajali su u određenoj vezi sa 20. julom 1944. godine, kada je izvršen neuspeli atentat na Hitlera. Pri tom, i u odlučnoj meri, u sve treba da je bio umešan i poslanik Kaše, čiji je položaj upravo sve do tada visio o koncu i na čije je mesto, između ostalog i po želji Hitlera, trebalo da dođe Glez fon Horstenau.

> »Samo je po sebi jasno«, kaže Horstenau u svom dnevniku, »da ova tragedija nije učinila samo najdublji utisak na hrvat-

[2] Zaključak se temelji, prema svemu sudeći, i na činjenici da je ustaško vodstvo saznalo da je nemačka obaveštajna služba, uz štošta drugo, ustano- vila da su vodeći ustaški funkcioneri, 15. maja 1944. u Sarajevu, imali taj- ni sastanak sa viđenim predstavnicima Muslimana i da su tom prilikom istakli da je »dalja saradnja sa Nemcima postala nemoguća«, da je »ishod rata već [illegible]«.

[3] U Klobučarićevom izveštaju Glezu fon Horstenau rečeno je i to, da se iz prot»kola o saslušanjima vidi da je sin ranijeg švajcarskog konzula u Zagrebu posredovao pri uspostavljanju *veze* između Vokića i Lorkovića i sa vezn!ka na Zapadu.

skog diktatora u džepu na prsluku... Jer, ako je takvo što bilo mogućno na zelenom drvetu nemačke totalitame države, zašto da to ne bi bilo mogućno na čemernoj grani njegove lične diktature. Osim toga, odmazda koja je vršena u Nemač- koj i te kako je dražila. Posle Musolinijevog monstr-procesa Ćanu i de Buonou, a zatim Hitlerovog oštrog obračuna sa maršalima i general-pukovnicima, mali nije smeo a da se ne oglasi. U isto vreme uočio je Pavelić svojom... vlastitom pro- nicljivošću da je konačno prošlo vreme straha od nemačkih generala i da je svrsishodno da se on preorijentiše na drugu farbu, kod koje je mogao očekivati da će naići na veće ra- zumevanje...

O meni su se odmah počele širiti glasine, da sam i ja navodno umešan u događaj od 20. jula 1944. Glasine su naročito mnogo dobile hrane zahvaljujući činjenici što sam krajem jula, po- četkom avgusta morao da otputujem, pa su svuda raznesene vesti da se više neću ni vratiti.

Ali ja sam se vratio. Nekoliko dana potom stigao je u Zagreb SS-obergrupenfirer Berger, šef Glavne uprave SS, jedan od naročito poverljivih ljudi rajhsfirera (Hajnriha Himlera, pr. a.). On je na železničkoj stanici dočekan kao kakav kralj, tako da sam ja napravio vic da sam se stalno osvrtao da bih video da li se odnekud neće izneti Zvonimirova kruna na purpur- nom jastuku ...

Berger je bio smešten na Tuškancu, u zatvorenoj zoni, u ne-posrednoj blizini poglavnika... Poslanik Košak, istina, tvrdi mi da su Berger i Pavelić razgovarali u četiri oka najviše tri četvrti sata.

Drugog dana trebalo je da mi Berger dođe u oficijelnu posetu. Ali ja sam ga uzalud čekao. On nije došao. Pavelić ne samo da ga je dugo zadržao kod sebe, već ga je »pešice« otpratio do Vokića...

Na ručku u nemačkom poslanstvu — Kaše se tada još nalazio u Berlinu — otvoreno sam Bergeru prebacio što me nije pose- tio, na šta se on odmah izvinio, ali što je propustio da uradi — to nije nadoknadio. Inače, on je bio sušta ljubaznost, š to mu je i u prirodi ležalo. Vrlo mnogo je pričao za vreme ručka o obešenima i o onima koji će to tek biti, pri čemu je po- kretima ruku pokazao dve radnje: vezivanje žrtve i stavljanje konopca oko vrata.

Važno je zapisati da je iznenada, za nedelju 6. avgusta 1944. godine, pre podne, zakazan sastanak u Novim dvorima između Pavelića, Bergera, Lorkovića i Vokića... dok sam ja trebalo da dodem samo na ručak. Ja sam naravno izjavio da ću doći ili i na sednicu i na ručak ili da neću uopšte doći. Posle toga

sam bio pozvan i na sastanak, na kojem je sve bilo kao u puteru, ali ni pomena o nekim odlukama. Pa ipak ja ne sma- tram za isključeno da je tada već bila pripremljena omča za mene... Na osnovu nekih Bergerovih primedbi mogao sam naknadno da zaključim da je poglavnik sklopio primirje sa SS i da mu je izliferovao... svoju državu. Istina, poglavnik mi je rekao nekoliko dana potom, da Bergerova poseta nije donela ništa. Ja u to ne verujem. On se spasao sa svojim režimom. Ali za koliko dugo, u ovom momentu zna samo dragi Bog.«

Ako se ima u vidu da je najstariji SS-zapovednik u NDH, SS-- general Pieps, upravo neposredno pred dolazak SS-generala Bergera u Zagreb, tražio da se smesta uvede vojna uprava na celoj teritoriji ustaške države,[4] onda smisao reči Gleza fon Horstenau, da se Pavelić spasao sa svojim režimom, postaje potpuno jasan.

U svakom slučaju, Pavelić se posle posete Bergera osetio i jačim i samopouzdanijim i prvo što je uradio bilo je da krene u obračun sa svima onima koji su mu na neki način bili na smetnji, koji bi mu u budućnosti mogli zasmetati ili od kojih bi mu inače mogla zapretiti kakva opasnost.

Kako se ubrzo pokazalo, prvi na redu bili su ministri Vokić i Lor- ković, a s njima zajedno i on — Glez fon Horstenau.

Pavelićeva lavina krenula je 22. avgusta 1944. godine.

»Dan pre toga«, kaže Glez fon Horstenau, »Pavelić je u raz- govoru sa Kašeom izneo da sam se ja tokom poslednjih ne- delja pred Lorkovićem defetistički izražavao i da sam na taj način i na njega i na Vokića negativno uticao, tako da on zbog toga mora obojicu odstraniti sa njihovih položaja. Ko- liko glupi toliko i zli Kaše reagovao je tada na nemoguc"na- čin: on je zatražio da mu se pismeno saopšti' optužba koja se podiže protiv jednog nemačkog generala! To Te odmah i uči- njeno. Pri tom je poglavnik navodno zamolio da o svemu bude obavešten i Hitler. Umesto da me odmah obavesti o op- tužbama podignutim protiv mene, Kaše je primljeno napismeno stavio u džep, oprostio se od mene najsrdačnije i otputovao u Berlin da bi Ribentropu podneo prijavu protiv moje ličnosti. Samo se po sebi razume da je prethodno poslat pismeni izveš- taj odgovarajuće dužine ...«

Onako kako to Glez fon Horstenau opisuje, tako se uglavnom i dogodilo. Odmah posle razgovora sa Pavelićem, 21. avgusta 1944. - godine u 17.45 sati po podne, kojom prilikom mu je ovaj saopštio svoja »senzacionalna otkrića« u vezi sa Vokićem, Lorkovićem i Glezom fon Horstenau, Kaše je telegrafišao u Berlin i zatražio da mu se hitno omogući da lično referiše Hitleru. Sutradan, 22. avgusta, za vreme

[4] Up. Sundhaussen, H. n.d., str. 194. Fleps Artur, komandant 7. SS divi- zije »Princ Ojgem« i townamdant 5. SS armij8-kog korpusa

večere kod Pavelića, Kaše je obavešten od dežumog službenika u poslanstvu, da je stigla poruka da ga Ribentrop očekuje u svom ratnont stanu »Vestfalen«.

Pre nego što je krenuo na put, 23. avgusta, Kaše se u 12.30 časova sastao sa Pavelićem, da bi celu stvar još jednom sa njim pretresao u detalje. Tom prilikom je izrazio mišljenje da bi bilo dobro kad bi mogao Hitleru da predoči i neki pismeni dokument o svemu, jednu vrstu potvrde o optužbama protiv Gleza fon Horstenau. »Poglavnilc je na to«, kako to kaže sam Kaše, »skicirao jedno pismo. On je za- molio da ovo pismo nikako ne dođe do ruku ljudi u 0KW, jer se boji da bi to moglo da ima nezgodne posledice... za njega lično i njegovu» zemlju«.[5]

U pismu o kojem je reč, a koje je bilo antidatirano i nosilo datum. od 22. avgusta 1944, Pavelić je rekao:

> »Iz izlaganja ministra unutrašnjih poslova dr Lorkovića, sa - znao sam da je ovaj poslednjih nedelja vodio intimne razgo- vore sa generalom Glezom, tokom kojih se general Glez krajnje negativno izjasnio o ratnoj situaciji, i čak pitao ministra Lor- kovića, kako će se Hrvatska orijentisati u njoj, Između ostalog, general Glez je ministru Lorkoviću izričito rekao da je rat izgubljen, da za jednu celu armiju u Francuskoj hema više spasa~l da za nju nema zamene zbog nedostatka ljudskog, materijala.. .
>
> Pošto mu je odgovoreno da smo mi od našeg poslanika dobill jedan optimistički izveštaj, on je i dalje (nastavio) da tvrdi da on ipak ne veruje u pobedu.
>
> Ja vam moram, ekselencijo, ovo da javim, s obzirom da samt primetio da su ove izjave krajnje negativno uticale na neke moje ministre, i ja ću biti prinuđen da protiv njih preduz- mem odgovarajuće mere.«[6]

Sa Pavelićevim pismom u džepu (koje je Pavelić na čisto prepisa» i poslao mu ga istog dana), Kaše je otputovao u Berlin, a odatle u Ribentropov »ratni stan-«. Tamo, međutim, nije išlo sve »kao po loju« r a u svakom slučaju ne onako kako je to on očekivao. Prvi koji se *o* svemu skeptički izrazio bio je ambasador Ritter, po organizacionoj strukturi prvi pretpostavljeni Kašea. Njegova osnovna primedba je bila da je Kaše obavezno trebalo da prethodno čuje šta Glez fon Horstenau misli o izneseni m optužbama. Sam Ribentrop je takođe na ceo slučaj gledao s puno rezerve. On je izrazio sumnju da se možda radi o ne- kakvoj poglavnikovoj ličnoj »političkoj igri«, za koga je on inače ču» da je izvršio »grdne finansijske transakcije« i velike sume novea »pre-\ neo na sigurna mesto«. Nastojeći da svog šefa uveri u suprotno, Kašej je naveo da je poglavniku istina još odavno poznato da se Glez fon

[5]

[6] Isti

Horstenau o njemu izražava s krajnjim potcenjivanjem, ali da je pravi razlog njegove intervencije upravo onaj koji on navodi u svom pismu koje je on doneo sa sobom...

Kad je Ribentrop, potom, pročitao Pavelićevo svojeručno pismo, on je rekao da će ga smesta predočiti fireru. Ali, on to ipak nije uči- -nio... Rekao je, kad je po drugi put primio Kašea (26. avgusta 1944), da on to ne bi mogao da učini sve dok Kaše ne bude o svemu razgo- varao sa Glezom fon Horstenau. Zbog toga je, kako Kaše veli, došlo »do oštrih reei izmedu njega i Ribentropa, koji se u jednom trenutku toliko ražestio da mu je doviknuo da on nije taj koji treba da se brine za politiku Rajha, već da je to isključivo njegova i Hitlerova stvar. On, Kaše, ima samo da izvršava odgovarajuća naređenja. A zatim, da je »Hrvatska u odnosu na visoku pol itiku, jedna sasvim beznačajna veličina ...« ~

Skoro postiđen, Kaše je morao popustiti. Promrmljao je da će se vratiti natrag, u Zagreb, čuti mišljenje Gleza fon Horstenau, i onda poslati izveštaj o svemu.

> »Za vreme Kašeove odsutnosti«, kazuje Glez fon Horstenau, »imao sam mnogo šta da lično sredim s Pavelićem. Koliko se sećam, jednom me je on sam pozvao sebi. On se pokazao tako nesvakidašnje ljubaznim i poverljivim prema meni, da sam ja mogao sve drugo pre da pretpostavim samo ne već gotovu činjenicu o mučkom udarcu noža, koji mi je on zadao uz pomoć svog prijatelja Kašea.
>
> Na dan 27. avgusta saznao sam da je poglavnik zamolio Ka- šea, koji se još tada nalazio u Berlinu, da on doputuje u Za- greb ne 30, kako je bilo isplanirano, već 29. Meni je to palo u oči, pa sam prilikom svoje poslednje posete upitao Pavelića zašto on toliko čezne za Kašeom. On mi je odgovorio da je to zbog Košaka, koji se nalazi u Zagrebu; ovaj mora 29. uveče da se vrati u Berlin i on, Pavelić, drži za potrebno da se oni sastanu kod njega u Zagrebu. Uistinu, Pavelić je hteo da Košaka, koji je bio najintimniji Lorkovićev prijatelj, zadrži u Zagrebu. Ali to bi za Kašea... bilo ipak previše: treći njegov najintimniji prijatelj — veleizdajnik i izdajnik nemačke stvari. On je isposlovao da se Košak, a da mu ni dlaka s glave ne usfali, mogao vratiti natrag u Berlin.
>
> U ponedeljak, 28. avgusta, bio sam sa Mecgerom, po poslednji put tokom tri i po godine, kod hrvatskog »šefa države« u nje- govim službenim odajama na Tuškancu. Po poslednji put vozio sam se dobro poznatom ulicom, koja je inače vodila prema mom prebivalištu. Ja još nisam slutio šta me očekuje...
>
> Na dan 29. avgusta vratio se Kaše iz Berlina. Prema meni se pravio nekako mrtav-hladan. Kod poglavnika je proveo i pre i posle podne, a onda je telefonski ugovorio susret sa mnom za 31. avgust, u dvanaest sati u podne.-«

Kako Kaše iznosi u svojoj zabeleški od 1. septembra 1944, on je odmah po povratku iz Berlina, 29. avgusta, posetio Pavelića, koji mu je neposredno posle pozdrava tutnuo u ruke »obiman pismeni materi- jal« u vezi sa Vokićem i Lorko^ićem. Pročitao mu je i na četiri stranice svojeručno pismo ustaše Ante Štitića, visokog funkcionera u General- noj direkciji za rad i javnu sigurnost. »Štitić je saopštio«, kaže Kaše, »da ga je 24. avgusta Lorković pozvao u svoj stan, gde su... se nalazili još Lorkovićeva žena i generalni direktor Jurčić. To - kom razgovora Lorković je vodio glavnu reč. Polazeći od pretpostavke da će Nemačka izgubiti rat, on se pozabavio pitanjem šta Hrvatskamo- že da učini za zaštitu svog razvoja u budućnosti. S tim u vezi dodirnuo je pitanje uspostavljanja kontakta sa neprijateljem. U odnosu na po- glavnika treba da je Lorković, prema ovom pismu, rekao da bi po- glavnik mogao da otputuje u Nemačku i tanio sačeka konačan razvoj stvari«.

O Vokiću, kome je Pavelić o svom rođendanu, 13. jula 1944. do- delio ein »krilnika«, Štitić je u svom pismu izneo da je od njega čuo, kad ga je posetio 25. avgusta 1944. godine, da će on ustašku vojnicu prevesti u domobranske formaeije, kako bi za kraj rata obezbedio jaku hrvatsku vojsku, budući da neprijatelj neće biti spreman da pri- zna partijsku vojsku.

Prema Kašeu, poglavnik mu je, posle svega, izjavio da su mu oba ministra, Vokić i Lorković, učinili određene predloge za uspostavlja- nje kontakta sa anglofilskim bivšim pripadnicima Seijacke stranke, ali da se on protiv njih nije izjasnio samo zato da bi mogao steći sliku o praveu razmišljanja svojih ministara i merama koje su već bile preduzete. Njemu je sada sasvim jasno, medutim, da on mora interve- nisati, da bi zaustavio dalju akeiju i prikupio sve snage za zajedničku borbu sa Nemačkom.

Na dan 30. avgusta, u 17 sati, ponovo su se sreli Pavelić i Kaše. (U međuvremenu je nemačka Služba sigurnosti /SD/-, na molbu Pave- lića, preduzela čitav niz mera da bi se sumnjivima onemogućilo da odu u inostranstvo. Nemačka granica bila je zatvorena za sve putnike iz NDH, naročito za one koji su imali vizu za Svajcarsku.) Poglavnik je odmah rekao da namerava da za devet sati uveče zakaže sednicu vlade i posle nje saopšti izmene u ministarstvima. Obojici ministara moglo bi se u najgorem slučaju desiti da budu internirani, po svoj prilici na Sljeme. Ukupno, rekao je Pavelić, treba da bude uhap- šeno nekih 60 lica, onih koja su orijentisana prema Anglo-Amerikan- eima ili koja su zbog svoje aktivnosti optužena. On je naveo i neka imena, pre svega Pernara, Torbara i Farolfia, za koga je naglasio da je »glavni agent u engleskom interesu«, a i imena nekih vojnih lica — generala Nikolića, pukovnika Jandrašića, generala Marića, pukovnika Blaškovića.

U vreme dok su Kaše i Pavelić vodili ovaj razgovor, Glez fon Horstenau se nalazio u poseti kod Lorkovića. On o tome kaže u svom dnevniku:

> »Tridesetog sam još jednom bio sa Mecgerom kod Lorkovića.
> U sedam sati uveče on mi je rekao da sada mora otići do

poglavnika, da bi ga zadržao od prenagljenih koraka prema Mačeku i Seljačkoj stranci. U isti mah je primetio da me jedna visoka šarža u poslanstvu optužuje zbog defetističkih izjava i stavova. Mecger i ja smo pri odlasku pretpostavili da je možda fon Subert (Schubert), prvi savetnik poslanstva, ne- što glupo izbrbljao ...

Sutradan u šest sati ujutru, telefonirao mi je oberšturmfirer Herman, šef SD u Zagrebu. Tokom noći su uklonjeni sa svo- jih položaja Vokić i Lorković, i uhapše ni. Ja sam bio, kako se može misliti, tim... pogođen. U osam sati ujutru ponovo je zazvonio telefon u mom stanu... 'Ovde Lorković!' Ja, iz- nenađeno: 'Sta, zar vi niste uhapšeni?' Odgovor: 'Privremeno još ne, mogu potpuno slobodno da se krećem'. Na njegovo pitanje da li bih ga mogao posetiti i hoću li mu doći u goste,

0 čemu smo se ranije bili dogovorili, rekao sam da bih ja da izbegnem sve što bi moglo da liči na neku demonstraciju

1 da iz tih razloga ne mogu doći. Ali će za to doći Mecger. (Lorković se pre nekoliko meseci razveo od svoje prve žene, jedne Nemice, koja je bila 12 godina starija od njega i koja ga je pomagala dok se nalazio u emigraciji. On je već godi - nama održavao intimne odnose sa jednom drugom ženom — navodno Jevrejkom — koja je već dvaput bila udavana i koja je takode bila znatno starija ...)

Oko deset sati pre podne Mecger je otišao do stana svrg- nutog ministra, i konstatovao da se ovaj nalazi pod jakom stražom. Bilo mu je, medutim, bez daljeg, dozvoljeno da uđe unutra. Lorković je ispričao do u detalje kako je pao... Poglavnik je iznenada, sasvim ljubičast u licu, hrupio u sed- nicu vlade. Nekoliko minuta je morao da sačeka dok stigne Vokić, koji je zakasnio zbog lepe baronice Vranicani. Posle toga je izjavio da ima nekoliko ministara koji sasvim ne odobravaju vladin kurs i koji bi rado da udare nekim drugim putem. Kako je to u izvanredno napetoj situaciji besciljno, on je primoran da ove ministre, Vokića i Lorkovića, razreši njihovih dužnosti. Čitava stvar se odigrala u prijateljskoj at- mosferi. Pavelić je Jos rekao smenjenim ministrima da se on nada da se time neće poremetiti lični odnosi. U isto vreme on je morao da primi znanju da je većina kabineta protiv primene oštrih mera prema pripadnicima Seijacke stranke... Po smenjivanju obojice ministara, saopšteno je da je... Li— sak naimenovan za šefa službe sigurnosti, a Kirin za uprav- nika policije u Zagrebu. Isto tako je rečeno da predstoji nai- menovanje ustaškog pukovnika Herenčića za vrhovnog ko- mandanta ustaške vojnice, a ustaškog pukovnika Sertića za načelnika generalštaba ...«

Dalji tok događaja, Glez fon Horstenau opisuje na sledeći način:

> »U sredu, 31. avgusta u podne, došlo je do prvog razgovorasa Kašeom. On je samo uzgred dodirnuo izvršene promene u vladi i odmah je prešao na srž stvari. Predao mi je... jednu ličnu zabelešku o optužbama koje je poglavnik podigao protiv mene u vezi sa mojim razgovorima sa Lorkovićem. Pojedine tacke Kašeove zabeleške potpuno su se slagale sa sadržajem poglav- nikovog pisma što ga je Kaše bio isprovocirao, samo je falio poslednji pasus koji govori o tome da sam ja na oba ministra negativno uticao tako da se s njima nije moglo više raditi. Možda se Kaše ipak ženirao da i to ponovi... Za samo po- glavnikovo pismo — takođe dokaz Kašeove podmuklosti — sa- znao sam tek u glavnom stanu.
>
> Ja sam negirao poglavnikove optužbe, koje su se sto odsto temeljile na razgovorima u četiri oka, ali sam primetio da sam sigurno govorio o temi koja interesuje sve Hrvate, naime šta će se dogoditi sa zemljom u slučaju da je mi napustimo. Gsim toga dao sam razaznati da se sa jednim odraslim čo- vekom ne može tako blesavo govoriti, kako to on, Kaše, rado čini...
>
> Sledećeg dana, kad sam ponovo došao, izjavio sam poslaniku da celu stvar ne bih mogao više s njim da pretresam, već da to moram raščistiti službenim putem. Istovremeno sam mu zamerio, kao i dan ranije, na njegovom čudnovatom držanju prema meni... 'Priznajem', rekao je on na to, 'da sam ovde pogrešio'. Ja sam mu tada skrenuo pažnju da je meni, posle takvog poglavnikovog nedoličnog ponašanja, boravak u Zagre- bu postao nemoguć ...«

Pre nego što je sve ovo rekao Kašeu (1. septembra 1944), Glez fon Horstenau je teleksom obavestio vrhovnog zapovednika Jugoistoka, fon Vajksa, kao i Lera, da je između njega i poglavnika (»na žalost ne i bez krivice poslanika«), nastao »izgleda nepremostiv jaz«, tako da mu je postalo nemogućno da zastupa interese vojske bilo lično, bilo preko poslanika. Ističući to, on je molio da mu se omogući da lično podnese izveštaj šefu OKW.[7]

> »U međuvremenu«, kaže Glez fon Horstenau u svom dnevniku, »bile su izvršene promene u vojsci, pri čemu se uglavnom radilo o tome da, kao prvo, Herenčić dođe do časti i položaja i, kao drugo, da se u ministarstvu vojske nemački uticaj sve- de na najmanju meru. Ja sam zaboravio pri svemu ovom da zabeležim, da je na mesto Lorkovića došao dotadašnji šef sa- niteta dr Frković, jedan naročito radikalni Ličanin, a na me- sto Vokića... admiral Nikola Stajnfl, sigurno pouzdan čovek, koji, međutim, pojma nema o suvozemnoj vojsci. Sve u sve-

' BA/MAF, RH 31/HI/ll.

mu, poglavnik je hteo da sa svojom klikom ubuduće bude 'među svojima', i jedino još u kontaktu sa Kašeom, koji mu je jeo iz ruke ...« *

Posle razgovora sa Glezom fon Horstenau, i njegove izjave da mu više nije mogućno da ostane u Zagrebu, i da će zbog svega otputovati u Vrhovnu komandu, poslanik Kaše je uputio sledeći te- legram ministru Ribentropu:[8]

»General Glez je bio kod mene, budući da putuje u Vrhovnu komandu. Izjavio je da se on sigurno neće vratiti natrag. Za prvo vreme zastupaće ga general Juppe. U pogledu podignutih optužbi protiv njega, rekao je da poglavnik želi da ga ukloni na nepošten način. Ovaj trenutak je izabrao zato da bi izbegao mešanje nemačkih vojnih krugova u postavljanje novih ljudi na viša komandna mesta u hrvatskoj vojsci. Glez je utoliko nezadovoljniji što smatra da je poslednjih meseci'naročito mnogo učinio... za hrvatske trupe. Već i zbog toga on je očekivao da će mu se poglavnik, kad su iznesene optužbe protiv njega, obratiti, a u cilju rasvetljavanja istih po kratkom postupku... On je Lorkovića okarakterisao kao inteligentnog čoveka, s ko- jim je on poslednjih meseci dobro sarađivao i zbog toga s njim otvoreno razgovorao. Sa Vokićem je takođe sve bolje saradivao... Sadašnji razvoj stvari on ocenjuje delom pozi- tivno, naročito što se tiče ličnosti novog ministra vojske Stajn- fla, a isto tako i novog šefa policije Lisaka. Na drugoj strani on se pribojava da bi moglo doći do povratka onog stanja divljih ustaških orgija do kakvog je došlo 1941. u nekim oblastima Hrvatske ;..

Moj lični referent, standardefirer Requard, vodio je pre ne- koliko dana razgovor sa Lorkovićem i ovaj je tom prilikom porekao da je imao bilo kakve planove u vezi sa neprijateljem ili da je na njima radio. On poriče takođe da se general Glez u razgovoru s njim tako negativno izrazio o ratnoj situaciji, kako to tvrdi poglavnik. Sam poglavnik, s kojim sam danas govorio, smatra sadašnje stanje stvari vrlo nepogodnim za me- đusobne odnose. Njemu je jasno da je general Glez u najvećoj meri protiv njega i insistira na brzom raščišćavanju celog slučaja...«

Istog dana kada je poslao ovaj telegram u Berlin, Kaše se sa- stao sa Pavelićem. Ovaj mu je, kako se to vidi iz Kašeove beleške od 5. septembra 1944, pročitao Lorkovićevo, na deset stranica napi- sano pismo, u kojem se on žali na postupak prema njemu i Vokiću, ukazujući na to da su Kvaternik, Budak i drugi bili tretirani s mnogo više obzira. Izražavajući svoje mišljenje da će Hrvatska, bilo kako da se rat završi, postati poprište strašnog osvetničkog pohoda, Lorković [1]

[1] PA/AA, NAK, Bd. 10/6.

je rekao, još, da se on boji da ne bude uklonjen od mračnih eleme- nata u času kada bude, kako se namerava, odstranjen iz poglavnikove telesne garde... Pavelić je, kako to Kaše iznosi, na to primetio, da se samo po sebi razume da o nekom uklanjanju ne može biti ni reči, već da će Vokić i Lorković biti izvedeni pred sud telesne garde i iz nje odstranjeni. U produžetku on je naglasio, da je na osnovu studije svih materijala morao da zaključi da je postojao plan za puč protiv njega, a da je puču imalo da pod nekim izgovorom prethodi prebaci- vanje telesne garde u Srem ...

Sto se tiče Gleza fon Horstenau, Pavelić je rekao Kašeu, da se »on sigurno na njega ljuti«, pa bi da zamoli da se Glezu fon Horste- nau ništa ne dogodi...

Kao što je i bio rekao Kašeu, Glez fon Horstenau je 7. septembra 1944. dostojanstveno, »glave juzdignute ali srca ucveljena-«, napustio Zagreb i uputio se u 'OKW, na raport felđmaršalu Kajtelu. (U me- đuvremenu, 6. septembra 1944. godine, u zgradi štaba Pavelićeve te- lesne garde, održano je »suđenje«Vokiću i Lorkoviću. Kako se to može pročitati u telegramu Valtera Šalenberga, tadašnjeg šefa VI upra- ve RSHA, upućenog 6. septembra 1944. u 22 uveče, ministru spoljnih poslova Ribentropu, u njegovu pokretnu rezidenciju — specijalni voz <«Westfalen« — pretres je bio zatvoren za javnost, a najviše optužbi izneseno je protiv Lorkovića, kod koga je pronađen i spisak članova pripremane vlade sa Mačekom na čelu. Prvi utisak u javnosti, da su Vokić i Lorković žrtve nemačkih zahteva — stoji još u pomenutom telegramu — nestao je. Sada vlada opšte mišljenje da su oni izdajnici).[9] Pre nego što je otputovao, on je po kuriru dostavio Kašeu kratko pismo u kojem je ukazao na opasnost od (ponovnog) oživljavanja »najlepšeg ustaškog terora«, za$_w$šta »ionako već postoje znaci: atentat na Prpića, bekstvo pukovnika Čuša od vlastitih ljudi... opozicija naših najboljih ljudi, povećana mržnja ustaša čak i .na kamarilu pukovnika«, itd. Ističući to on je podvukao da bi podržavanje poglavhika u ovom nje- govom kursu bilo isto što i »dosipanje ulja na vatru«.[10] O razgovoru sa Kajtelom, 10. septembra 1944. godine, Glez fon Horstenau kaže u svom dnevniku:

> »■Kajtel je bio vrlo ljubazan, ali je odmah rekao: 'Oh, pa to je jedan eminentan politički slučaj!' i uzeo je, analogno omi- ljenoj praksi pruskih generala od Moltkea pa nadalje, da svo- je ruke pere u nevinosti... Ja sam rekao da postoje samo dve mogućnosti za rešenje čitavog slučaja: ili da ja ostanem u Zagrebu, u kom slučaju bi firer trebalo da diplomatskim pu- tem obavesti Pavelića da ja uživam njegovo puno poverenje, ili pak da budem žrtvovan, u kom slučaju bi se valjalo po- starati za moj dostojanstven odlazak. Kajtel se s tim složio, i tada, a i prilikom sledeće audijencije. Ribentrop je, pak, izričito izjavio da se ministarstvo spoljnih poslova ne želi da meša u celu stvar, budući da se ona tiče samo OKW«.

' ADAP/E/Vm/ str. 433. [10]
PA/AA/ NAK, Bd. 10/6.

Po savetu Kajtela, u čijem je vozu (»Braunschweig«) bio smešten, Glez fon Horstenau je 12. septembra posetio Himlera i tom prilikom mu predao pozamašan dosije o svom slučaju i o poglavniku uopšte.

> »Svojim specijalnim vozom«, kaže Glez fon Horstenau o su- sretu sa Himlerom, »on je upravo bio stigao sa zapadnog fron- ta, kojim je opet — sa sedištem u Koblencu komandovao feld- maršal fon Rundstedt. Kluge, njegov prethodnik, završio je na zagonetan način. Na putu u firerov glavni stan treba da su njegova salonska kola otkopčana i on ubijen u jednoj šu- mi... Mada je Rundstedt bio tu, Himler je ipak dobio sva ovlašćenja radi zaustavljanja povlačećih se kolona kod Aachen-a i u Pfalz-u. On je, ispričao mi je, čak i komandante armija poslao na front zapretivši im da će im 'zavrnuti šiju'. Osim toga on mi je ispričao kako zamišlja da će se rat za- vršiti. Godine 1945. bi trebalo, zahvaljujući glupoj politici Anglosaksonaca, da u Evropi — sa izuzetkom Nemačke, na- ravno — dođe do građanskog rata, za čije će suzbijanje biti nužno potrebna naša pomoć. 'Tada ćemo mi, dragi Glez u godinama 1946. i 1947. moći opet uzeti sve što nam je potrebno'«.

U vezi sa Vokićem i Lorkovićem, u dnevniku Gleza fon Horstenau nalaze se zabeleženi još i ovi redovi:

> »Poslednjih dana mog boravka u Zagrebu počele su novine da pišu o misterioznim izdajnicima u vlastitom lageru, a da ime- na nisu pri tom pomenuta. Naravno da se tu mislilo na Vokića i Lorkovića. Jednog jutra mi je telefonom javio nepoznati glas da bi moj teško ugroženi prijatelj na severu (radilo se o Lor- koviću) želeo nešto da mi saopšti. Odmah potom pojavio se Tito fon Ciči (Chyczi), Lorkovićev 22-godišnji pastorak, da bi mi, po Lorkovićevom nalogu, javio, da on i Vokić nisu ništa učinili a da o tome nisu prethodno obavestili Pavelića. U biti, radilo se o izvesnim kontaktima sa pripadnicima Seijacke stran- ke. Pavelić je priznao Kašeu da su mu oba ministra zaista 'sve' rekli, ali da ih je on pustio da govore samo zato da bi saznao šta oni stvarno smeraju... Tito fon Ciči, kad je hteo da se vrati svom očuhu, nije pušten u kuću. Dan potom, javio je hrvatski radio da je sud Pavelićeve telesne garde isključio iz garde i 'prognao' krilnika Vokića i ustaškog majora Lorko- vića (obojica su nosili ove činove kratko vreme). Zašto, ponovo nije rečeno. U jednom svom govoru, međutim, poglavnik je dao naslutiti o čemu se radi. On je, izmedu ostalog, za Vokića rekao da je on još u februaru (1944) hteo da raspusti ustašku vojnicu. Vokić je tada URBI ET ORBI[11] izjavio da on želi da stvori jedinstvenu armiju, što je kod nas naišlo na opšte odobravanje.

[11] Lat.: gradu (Rim) i celom svetu; razglasiti celom svetu, svima i sva- kome.

Prema dr Probst-u, treba da su dvojica osuđenih rekli poglavniku otprilike sledeće: Ako bi se Nemačka povukla iz Hrvatske, onda ustaška vlada više ne bi mogla da opstane, budući da ona ni prema kome ne bi bila sposobna za akciju. Njoj bi preostalo samo jedno, da se u Nemačkoj aktivira kao protivlada. Ali, da se u Hrvatskoj ne bi sve prepustilo haosu, trebalo bi prethodno predati vlast Seljačkoj stranci, pri čemu bi bilo nužno da se ostavi jedna koliko-toliko upotrebljiva brahijalna sila. Poglavnik je za sve ovo pokazao izvesno razumevanj e...«

/

Pri susretu na Semeringu, o Novoj, 1945. godini, Slavko Kvaternik je rekao Glezu fon Horstenau o slučaju Vokić-Lorković da »sve govori u prilog tome da je Pavelić isprva prihvatio njihove ideje, ali kada je saznao da su preko doušnika za celu stvar saznale službe Rajha, otresao se svojih saučesnika na tipično orijentalski način i uz veliku larmu, samo da bi se spasao od Nemaca«.

Bilo kako bilo, tek Paveliću je uspelo da sprovede što je hteo, da se, izmedu ostalog, otrese i Gleza fon Horstenau, i to jednom za svagda.

Konačna odluka o Glezu fon Horstenau pala je 26. septembra 1944. godine. To je bilo nedelju i nešto dana po isforsiranoj poseti Pavelića Hitleru. (Kako je Glezu fon Horstenau telefonom javio politički referent Kajtela, admiral Burkner, svojevremeni saradnik admirala Kanarisa, Pavelić u razgovoru sa Hitlerom nije uopšte pokrenuo pitanje njegovih defetističkih izjava. On je jedino ukazao na nužnost oštrog kursa u Hrvatskoj i, u vezi s tim, da bi se Glez fon Horstenau, koji je pristalica blagog kursa, u novim prilikama teško mogao snaći!) Feldmaršal fon Vajks je, postupajući po dobijenom naređenju OKW, tog dana obavestio nadležne instance na Jugoistoku, pa i u Zagrebu, da je »pešadijski general Glez fon Horstenau... smenjen sa svog položaja u NDH, prekomandovan u firerovu rezervu i naimenovan, istovremeno, za opunomoćenika za pisanje vojne istorije na Jugoistoku«.

Kad je tako sve bilo završeno, Glez fon Horstenau je, kao poslednje što je još mogao da učini, zamolio svog ađutanta Mecgera da zlatnu kolajnu, koju mu je Pavelić poklonio 14. aprila 1944. godine, preda nadbiskupu Stepincu, s tim da je on proda i novac (navodno 850 hiljada kuna) upotrebi za dobrotvorne svrhe, za pomoć Zagrepčanima koji su zapali u bedu.

Izgubivši, tako, bitku, ali sačuvavši obraz, kako se izrazio, Glez fon Horstenau je uskoro dobio punu satisfakciju, od Hitlera lično. To je bilo u novembru 1944. godine (posle Kajtelove izjave da on treba da bude »srećan što neće morati, odlazeći iz Zagreba, da doživi sramotnu propast tričave države«). Za stečene zasluge, Hitler ga je, naime, odlikovao riterskim krstom sa mačevima. Odlikovanje mu je predao Kajtel, rekavši pri tom, da se on nada da je time »iščeznuo neprijatan paukus« koji je Glez fon Horstenau možda još oseeao zbog napuštanja Zagreba. »Odgovorio sam na to — JAWOHL«, kaže Glez fon Horstenau, »ali to nije bila istina. Ja nisam mogao da prebolim da se Kaše

)

uprkos pokazanoj zlonamernosti ne samo prema meni već i prema nemačkoj vojsci, još uvek dole nalazi i čak izigrava velikog čoveka i pobednika«.

Po povratku iz Berlina, sa riterskim krstom o vratu, on je lično sastavio vest za bečke novine o primljenom odlikovanju. U toj vesti, na kojoj je dugo laborirao, on je naglasak stavio na to da mu je odlikovanje dodeljeno za zasluge koje je stekao kao predstavnik ne- mačke vojske u NDH. Te je on učinio zato što je hteo, kako kaže u svom dnevniku, da »pred javnošću skine sa sebe odgovornost za izvesne gluposti nemačkih komandanata u NDH«.

6. U potrazi za kotvom spasenja

Po napuštanju Zagreba, Glez fon Horstenau je jedno vreme proveo u Beču. Tu se odmah priključio jednoj maloj, ali zato vrlo aktivnoj grupi, sastavljenoj od samih proverenih i bliskih prijatelja, koja je, u nastojanju da »Austriji obezbedi što snošljivije uslove mira«, uspo- stavila kontakt sa američkom obaveštajnom službom u Svajcarskoj i snabdevala je svim mogućim informacijama, pre svega vojnim i po- litičkim.

U prvom času, kada je Glez fon Horstenau stigao u Beč, i onako utučen i slomljen ostavio utisak čoveka koji više nije sposoban ni za kakvu akciju, prijatelji iz grupe o kojoj je reč predložili su mu da ga prebace u Svajcarsku, gde bi bio zaštićen od svake opasnosti, ali gde bi, zahvaljujući svom imenu — Amerikancima dobro poznatom — i svojim vezama, mogao štošta da sredi i za samu grupu.

> »Moji prijatelji-«, zapisao je Glez fon Horstenau 22. septembra 1944. u svoj dnevnik, »predlažu mi da bežim, eventualno čak u Svajcarsku. Protiv poslednjeg predloga govori, uz drugo i optužba da sam ratni zločinac... Bilo bi lako mogućno da me Švajcarci izruče. Da se sakrijem negde u vlastitoj zemlji, za to sam, čak kad bih znao i gde, isuviše star...«

Ako izuzmemo Vilhelma Hetla, glavni član grupe koja je prihva- tila Gleza fon Horstenau, i svesrdno se brinula o njemu u Beču, bio je veleindustrijalac Fric Vesten (Fritz Westen), koji je posedovao i neke fabrike u Celju, u Sloveniji. On je, uostalom kao i svi drugi koji su grupi pripadali, godinama sarađivao sa Službom sigurnosti Rajha. (Po ličnom kazivanju Vilhelma Hetla, SD je imala tri vrste saradnika: profesionalni stalni saradnici, počasni saradnici i saradnici-povere- nici. Posebnu, četvrtu grupu SD-saradnika sačinjavale su uglavnom poznate ličnosti iz javnog života — profesori univerziteta, novinari, advokati, glumci, itd., koji su saradnike prve kategorije SD upoznavale i uopšte dovodile u vezu sa »interesantnim osobama«, sa onima za koje se pretpostavljalo da bi mogle da budu važan izvor informacija.) Naj- više je posla imao sa Vilhelmom Hetlom, s kojim je, kao i Glez fon Horstenau, bio lični prijatelj i čije je veliko poverenje uživao.

Po nalogu Hetla, Vesten je krajem 1944. godine putovao u Švajcarsku, da bi se tamo sastao sa predstavnicima američke obaveštajne službe.

Ovaj put u Švajcarsku, kako se to vidi i iz zabeležaka Gleza fon Horstenau, Vesten je preduzeo ne samo bez znanja Ernsta Kaltenbrune- ra, koji je tada (zapravo od januara 1943) bio glavni šef RSHA, već i uprkos njegovoj zabrani. (Mada je bio dobro upućen u to da je Vesten saradnik SD i da je uvek »-s voljom i kako treba« obavljao postavljene mu zadatke, Kaltebruner nije imao u njega puno povere- nje, između ostalog i zato što se^njegov stric, August Vesten[1], kao emigrant već odavno nalazio u Švajcarskoj i bio opštepoznat kao nepomirljiv protivnik nacista.) Vesten je otputovao u Cirih sa doku- mentima koja mu je Hetl obezbedio preko guvernemana u Poljskoj i tamo se povezao sa jednim od glavnih saradnika Alena Dalsa, pozna- tim bečkim advokatom Kurtom Grimom (Kurt Grimm), emigrantom još od 1938. godine (preko koga je, uzgred budi rečeno, engleska oba- veštajna služba saznala za dan napada[A] na KYattuvinn .Tri'grusTaviju, u aprilu 1941). Zajedno sa Grimom, zatim, Vesten je otputovao u Bern i lično Alenu Dalsu predao veći »transport informacija« koje su poti- cale i od Gleza fon Horstenau i njegovog ađutanta Mecgera.

U dogovoru sa Dalsom, Vesten je sredio i pitanje dolaska Hetla u Svajcarsku.

Kad se vratio natrag, Vesten je Glezu fon Horstenau opširno refe- risao o svojoj misiji, a rekao mu je, takođe, da je u Engleskoj zauzet stav da Hrvatska i Slovenija spadaju u britansku interesenu sferu.

U februaru 1945. godine Vesten je ponovo putovao u Svajcarsku.

U isto vreme kad je Fric Vesten krenuo na ovaj drugi put, u voz za Cirih seo je i poznati poljski aristokrata, grof Alfred Potocki, ali ne po nalogu Hetla, već Himlera i Kaltenbrunera. Njegova misija, kako to kaže Hetl, »bila je mnogo oficijelnija«[1 2] nego Vestenova, ali ona nije bila nikakva tajna ni za Vestena, a ni za Hetla i Gleza fon Horstenau.

> »■Potocki je pristao da se u celoj stvari angažuje«, može se pročitati u zabeleškama Gleza fon Horstenau, »-ali pod uslo- vom da se mi saglasimo sa vaspostavljanjem Poljske. On je morao da ostavi svoju staru majku u zalog,[3] mada je dao čas- nu reč jednog k.u.k. oficira da će se vratiti natrag... Dozvo- ljeno mu je da ponese jednog Tintoreta, nakit, i štošta drugo. Tajni protektori akcije bili bi eventualno skloni da žrtvuju i Partiju, ali pod uslovom da SS budu sačuvane kao policija.

[1] August Vesten (Westen) je emigrirao u Svajcarsku još 1941. godine. Protivnik nacista, on je oštro i javno osudivao mere koje su oni preduzimali u Jugoslaviji, naročito prema stanovništvu u Slovertdji. Fon Hasel navodi u svom dnevniku da mu je Vesten »ispričao užasne stvari«. Up. Izjava W. Hetla, ostetr. je Institut fur Zeitgeschichte, Dosije Hetl,

PS 1909.

[2] Da grof Potocki ostavi u zalog majku, bila je Himlerova želja, bolje reći njegovo naređenje. Međutim, Hetl je prebacio u Lihtenštajn ne samo grofa Potockog već i njegovu majku. Izjava Hetla, napomena br. 2.

> Osnovna ideja: Nemačka zaključuje mir sa Zapadom i preuzi- ma na sebe da Evrogu[A]sačuvaod Rusa... Citava istorija sadrži još razne, piklmTnlfdetaljeT koji, bar privremeno, ne treba da budu povereni hartiji. Pesimizam, zbog čega se"oT5icnT gradani T slučaju—doseže do najviših vrhova...«

Svoju nadu da će njegovi predlozi, sa kojima je grof Potocki imao da upozna zapadne saveznike, biti prihvaćeni, JHimler je zasnivao na uverenju da će između Anglo-Amerikanaca i Sovjeta obavezno morati "doci do suEoBaT[A]TJ tomT slucaju, mIiIIo"]e~Himler,n£oji se u poslednjim Ttamma Kajha poKazao i »kao pravi fantast i kao nepopraviv Utopist«, zapadni saveznici bili bi primorani da ga prihvate kao jedinog po- godnog pregovarača, budući da su on i SS predstavljali »nezamenljiv faktor reda u srednjeevropskom prostoru«. Polazeći od toga, a kako to tvrdi i lični ađutant velikog admirala Donitz-a (Denica), Ludde (Lide), on se nosio mišlju da Hitlera silom makne s njegovog položaja.. .[4] [5]

Dobro upućen u sve kalkulacije u vezi sa »neizbežnim sukobom« zapadnih saveznika i Sovjetskog Saveza, Glez fon Horstenau je, upravo u vreme kada se o tome najviše govorilo među SS-šaržama, zapisao u svoj dnevnik:

> »Sigurno je da u ovoj alijansi sve ne štima... ali se nadati nekom sukobu pri tolikoj zavisnosti Engleske i Amerike od Rusije zbog Dalekog istoka, bila bi samoobmana, u koju se ne bi smelo upasti, ma koliko to na izgled bilo prijatno...«

Dok su se, tako, zavaravali da će se zapadni saveznici sukobiti sa Sovjetskim Savezom, a oni se time spasti, prvi ljudi SS su se vrlo intenzivno, na drugoj strani, i u isti mah, bavili planovima za »konač- no preuredenje Jugoistoka«. Za te planove Glez fon Horstenau je sa- znao lično od Kaltenbrunera, 8. januara 1945. godine u Beču.. .[6]

> »Ono što mi je on ispričao«, zabeležio je Glez fon Horstenau, »bilo je u tom času tako groteskno, da sam ja jedva mogao da poverujem svojim ušima... Možda ja već znam (rekao je Kaltenbruner, pr. a.) da firer ima nameru da se potpuno od- rekne svega osvojenog na Istoku i da sve države formirane u bivšim austrijskim oblastima, stavi pod upravu Rajha... spoji ih u jednu celinu... Da takvi planovi postoje, za mene nije bilo ništa novo. Ali ja se takođe sećam kako je Hitler 17. marta 1939, po okupaciji Praga a u vezi sa Slovačkom, rekao

4 Up. A. Armstrong, n.d., str. 116.

[5] Hitler je još stigao, tako reći u poslednjem času, da Himlera smeni ne samo sa položaja rajshfirera SS, već i da ga [illegible]. U vreme kada je ovaj razgovor voden, u jednom privatnom stanu u Beču, u ulici Gushausštrase (Gusshausstrasse), bar na papiru, Kaltenbruner je bio jedna od najmoćnijih ličnosti Trećeg rajha. Pod njegovom komandom nalazila se i celokupna policija za javnu sigurnost. Glez fon Horstenau kaže za njega: »Kako je on uspeo da postane naslednik Hajdriha, to je za mene zagonetka. Još veća je rebus za mene dinamika

Ribentropu: 'Ja više o ovoj misiji na Jugoistoku ne želim ništa da znam'. I kako se on za vreme mog zagrebačkog vre- mena uvek ponovo žalio da Italijani neće i ne mogu da pre- uzmu Balkan, za koji on najradije ne bi više ništa hteo ni da čuje. I kako sam ja jednom primetio: 'Moj vođo, vi se sa ovim problemima morate ipak suocitu'

Objašnjavajući bliže ono što mi je saopštio, Kaltenbruner je primetio da se radi ni manje ni više nego o spajanju oba nekadašnja carstva.

...Ja sam rekao: "To je vrlo lepo, ali ja te nešto moram upitati zbog čega ćeš me ti možda poslati u koncentracioni logor. Zašto mi to nismo uradili odmah posle Minhena, kad nam je Istok kao zrelo voće već ležao u krilu, zašto smo pojeli sav izmet jednog strašnog rata?!' _„

Pod 'zrelim voćem' ja nisam, naravno, mislio da smo mi tre- bali da od država na Jugoistoku napravimo gaue; ali prilika da ove oblasti privučemo sebi prvo u privrednom, a zatim postepeno i u političkom pogledu, zaista je postojala posle grandiozne 'pobede' u Minhenu. Ja se još uvek sećam kako sam sa svojim švedskim prijateljem Book-om o tome razgova- rao za vreme jedne vožnje na Kahlenberg i kako smo obojica izrazili sumnju da bi Hitler mogao na miran i uzdržan način da mudro reši celu stvar. Book mi je tada rekao: 'Znate, moralo bi se u stvari poželeti i nemačkom narodu i celom svetu da dragi Bog uzme sada sebi Hitlera'. Posle mojih reči, Kaltenbrunerovo lice je dobilo zbunjen izgled...

Pojedinačno gledano, trebalo je, naravno, da Hrvatska i Slo- vačka postanu na neki način savezne države, pri čemu je svi- ma bilo jasno da se Hrvatska mora bez Pavelića ponovo or- ganizovati. Ja sam se s tim slagao, samo sam smatrao da se poglavnik ima što je mogućno pre izvući iz zemlje, dok je Kaltenbruner hteo da ga tamo ostavi...«

U zabeleški o ovom razgovoru sa Kaltenbrunerom i planovima o spajanju zemalja »oba carstva«, vilhelmovske Nemačke i Austro-Ugar- ske, Glez Horstenau je izneo da je Mađarska, po rečima Kaltenbrunera, trebalo da bude, kao prvo, posednuta od jedne armije nemačkih i u Nemačkoj izdresiranih mađarskih policajaca, a zatim se imao sprovesti prelaz celokupne mađarske privrede u ruke Nemaca. S tim u vezi predviđalo se i naseljavanje Nemaca. »Ja sam povodom toga«, kaže Glez fon Horstenau, »dozvolio sebi da Kaltenbrunera podsetim na Srbiju, Erdelj i Rumuniju... Srbija i Rumunija imale su da budu dovedene u zavisan odnos prema Nemačkoj, a što se tiče Erdelj a, veliki državni planer se nije izjasnio. Na moje pitanje da li Hitler u slučaju uspeha protiv Rusije, bez kojeg se ovi planovi ne bi mogli ostvariti, misli na prisvajanja na Istoku, Kaltenbruner je odlučno rekao: »Ne!« — »A šta je sa 'Mein Kamp-om'?«

Komentarišući, zatim, sve ono što je čuo iz Kaltenbrunerovih usta,. a što je u stvari već bilo aminovano od Hitlera, Glez fon Horstenau je napisao:

»U globalu uzeto, ja bih mogao da objasnim dalekosežnu promenu u Hitlerovom gledanju na srednjeevropsko pitanje. Otkako su Rusi stigli do Budimpešte i Blatnog jezera, on je, nema sumnje, shvatio kakav je značaj imala stara Austrija, naime Dunavska monarhija, čak i u doba svoje crvotočivosti, kao bočna zaštita Nemačke. I to predstavlja takođe jedno ve- liko odstupanje od 'Mein Kampf-a', u kojem je on samo ponovio svoju mladalačku težnju da habsburško carstvo bude razbijeno! Istorija je često neprijatna učiteljica, i njen glas se ili ne registruje ili stiže kasno. Ovog puta, bojim se, važi ovo drugo. Jer, Kaltenbruner mi nijednom reči nije odao kako da mi povratimo našu polaznu vojnu poziciju, nužnu za ostva- renje ovih nečuvenih planova (koju smo mi, bez sumnje, imali 1938. a i tokom rata); povratiti u vreme kada vlada u svemu najveća oskudica, svuda kuda se pogled samo baci. Isto tako, meni je iz izlaganja Kaltenbrunera ponovo postalo jasno da nacionalsocij alizam, taj ekstremni prusizam, i SS-duh, baš ni- kada nisu bili sposobni da reše sa uspehom čak ni najjedno - stavnije političko pitanje. I treće, posle svih gluposti i zlodela koje je Treći rajh počinio u dobrim i rđavim vremenima od 1938. pa nadalje, sada je više nego jasno da se nama u sle- dećim stolećima niko više neće poveriti, osim možda pod po- licijskim pritiskom, koji, međutim, a bez obzira na izvanredno efikasnu i vešto sagrađenu mašinu SS, ima svoje granice; ovaj rezultat bio bi sam po sebi razumljiv čak i u slučaju da mi to pokušamo novim sredstvima i novim ljudima — ovog puta bi SS bio sam na sebe upućen. Ljudi su već izbran i: Srbija — Behrendt, Hrvatska — alkoholu naklonjeni moj naslednik \ Pritzmann, Mađarska — Winkelmann, Slovačka... Ova bi gospoda trebalo da obnove Rajh princa Eugena — naravno, za hiljadu godina!«

O »novim rešenjima«, o kojima je razgovarao sa Kaltenbrunerom, Glez fon Horstenau je diskutovao i sa Hermanom Nojbaherom, takođe u Beču, i takođe početkom 1945. godine. Nojbaher je u njih bio dobro upućen, slagao se s njima, ali je stajao na stanovištu da u novouspo- stavljenom redu Srbija obavezno mora ostati samostalna, s tim što bi joj se pridodali Sremi I lgTocHiTiBosna. ATo je, rekao je Nojbaher, uvideo čak i sam Pavelić i »za dokaz svoje""dobre volje« ponudio mu je od- mah, čim se o tome povela reč, pet srezova! Što se tiče Hrvatske, Nojbaher je smatrao da bi od svega bilo najbolje kada bi se od nje formirala jedna vrsta nove vojne granice ...

Sudeći prema Nojbaherovim zabeleškama, Hitler je o jednom sa- svim novom redu na Jugoistoku, o kojem je Kaltenbruner govorio Glezu fon Horstenau, negde na osnovama habsburškog carstva, počeo razmišljati u jesen 1943. a vrlo intenzivno 1944. godine. Upravo u

'oktobru 1943, kada je oficijelno naimenovao Nojbahera za «-specijalnog opunomoćenika ministarstva spoljnih poslova na Jugoistoku«, Hitler mu je rekao:

> »Kada budete izvršavali ovaj nalog, mislite na to da ste Austrijanac!... Ukoliko više razmišljam o politici bečkih careva, utoliko više moram da im se divim. Habsburzi su sa svo- jom politikom bili potpuno u pravu: samo tako oni su mogli izići na kraj sa nemačkim knezovima!«

Kako je Nojbaheru u više navrata izjavio, u okviru svojih novih planova na Jugoistoku, Hitler uopšte nije računao sa ustašama. Negde u aprilu 1944. godine, kad se opet jednom postavilo pitanje dalje sa- radnje sa ustašama, Hitler je rekao Nojbaheru: »Ja ću sa tim režimom raščistiti, ali ne sada!«

;

Mada je bio uveren da su svi planovi o kojima su mu govorili Nojbaher i Kaltenbruner najobičnije kule u vazduhu, Glez fon Hor stenau se nije usuđivao da ih nazove pravim imenom. Ono što je uisti- nu mislio, zadržao je za sebe, već i po savetu svog prijatelja Vilhelma Hetla. \

Mora se istaći da je Glez fon Horstenau rado primao savete od svog znatno mladeg, ali zato potpuno odanog prijatelja. Oni su se, naime, znali godinama i nisu imali tajni jedan pred drugim, mada se Hetl češće morao ljutiti na Gleza fon Horstenau zbog njegove ne- dovoljne opreznosti kada su bile u pitanju izjave o Hitleru i drugim visokim nacistima, a ovaj, opet, na njega zbog toga što je Hitlera sko- ro do poslednjeg časa smatrao za NOLI ME TANGERE. Obojica »durch und durch«[7] Austrijanci, oni su Jos 1943. godine nepovratno došli do zaključka, da bi za Nemačku bilo najbolje da se od Istoka okrene Jugoistoku i, u vezi s tim, što pre upusti u pregovore sa Sovjetskim Savezom, ali samo da bi se »zastrašili Englezi i naveli da zaokrenu«.

Zbog svojih veza sa Amerikancima, Hetl je 1945. godine naročito veliku pažnju poklanjao Jugoslaviji. Njegovi ljudi bili su veoma aktivni i u to poslednje ratno proleće. Cak je bila obrazovana i posebna grupa za podzemnu aktivnost u tada već potpuno oslobođenoj Srbiji. Oficir za vezu sa ovom grupom, kako se to vidi i iz izveštaja koji je Hetl dostavio Glezu fon Horstenau u martu 1945., imao je krajem februara 1945. više razgovora i sa Dražom Mihailovićem.[8]

> »U okviru priprema za jednu akciju u srpskom prostoru«, citiramo pomenuti dokument, »imao je oficir za vezu sa ovom, za ovu svrhu formiranom grupom, prilike da razgovora sa Dražom Mihailovićem. Razgovori su vođeni u upadljivo pri- jateljskoj atmosferi. DM je našao da je plan grupe koristan i po njegove ciljeve — borbu protiv komunizma — pa je obe- ćao svaku moguću pomoć.
> Prilkom ovih razgovora rekao je DM da on, paralelno sa po- većanim aktiviranjem svojih snaga u srpskom prostoru, radi

[7] Nem. *reč:* skroz — naskroz. [1]
KAW, B-67, br. 101.

na reorganizaciji jedinica koje je sakupio u zapadnoj Bosni, s ciljem da u pogodnom momentu, uz istovremeno podizanje ustanka, izvrši napad na Srbiju. Pri tom on smatra za svrsi- shodno (i otud predlaže) da koordinira svoje akcije sa očeki- vanim prodorom nemačke vojske na Balkan, i to tako što bi prostor Srbije (u izveštaju se kaže Stare Srbije, kako je to bilo uobičajeno kod Nemaca da govore za teritoriju pod komandom vojnog zapovednika Srbije, pr. a.), bez Vojvodine i južne Srbije, morao isključivo da bude prepušten njegovim jedini- cama.

DM je mišljenja da se situacija u pogledu mogućnosti za sa- radnju utoliko bitno izmenila, što sada, kada je Rajh prestao da bude okupator, borba protiv komunizma leži u zajedničkom ihteresuT~Orr~se~izjasii]'ava za saradnju protiv komunizma — ukoliko se radi o srpskom prostoru. On je sve Engleze i sve (svoje) vođe koji simpatišu sa Englezima udaljio iz štaba i po- zdravio bi dolazak u svoj Stab jednog nemačkog oficira za vezu.

U cilju uspešne propagande protiv zajedničkog neprijatelja, on predlaže instaliranje jedne tajne radio-stanice, budući da je utvrdio da emisije Nedićeve radio-stanice nemaju nikakvog odjeka među srpskim stanovništvom... Ta radio-stanica, kako on misli, morala bi da radi konspirativno, otprilike kao u svoje vreme radio-stanica 'Slobodna Jugoslavija'. Preko svojih komandi koje su ostale u Srbiji (i s kojima on održava radio-- vezu) on ima mogućnosti da dobija aktuelan materijal i da na najbrži način reaguje na događaje, i to tako što se ne bi pravila Propaganda ni za njega ni za Nedića, već što bi se isključivo agitovalo protiv komunizma.

U vezi sa ovim stavovima DM i njegovim predlozima, a na osnovu ovdašnjeg poznavanja DM-problema kao i na osnovu u ovom pravcu dosad napravljenih iskustava, može se zaklju- čiti sledeće: [1]

1. Usled stalno sve nepovoljnije situacije po njega u jugoslo- venskom prostoru, DM je primoran da traži naslon na ta- ko dugo javno napadanog nemačkog okupatora. U pogledu njegove opšte nenaklonosti prema Rajhu, nije se u biti ništa izmenilo; njegovo momentalno držanje rezultat je čistog oportunizma. Njegov glavni neprijatelj je komunizam, koji on, već kao zatocenik nacionalne iđeje, ~mora uvek suzbijati. U ovom cilju DM će prihvatiti svaki aranžman koji mu se ponudi; pri tom se sa

dobiju tlo pod nogama. Kad se sve rečeno ima u vidu, mogao bi se sa dosta sigumosti izvući zaključak, da je na- mera DM iskrena, ukoliko se ona tiče zajedničke borbe protiv komunizma. Tvrđenje DM da je on sve Engleze kao i sa njima simpatizirajuće svoje vođe udaljio iz štaba, bez sumnje ne odgovara činjenicama. Tako treba da su od ne- davno u njegovom štabu i američki oficiri za vezu.

2. Na osnovu opisanih razgovora više je nego jasno da DM pri svakoj prilid koja mu se ponudi traži pomoć u oružju, municiji i drugoj opremi, sve u nadi da će mu jednom poći za rukom da nađe 'žicu' uspeha. Korist za nemačku stranu leži u tome, što bi se na ovaj način stvorila izvesna mogućnost kontrole i najzad dobio uvid u glavni Stab DM.
3. Po proceni odavde, ideja DM u pogledu instaliranja jedne radio-stanice zaslužuje pažnju. Na način koji je predložio DM, morao bi se izazvati utisak da se radi o ilegalnoj sta- nici na teritoriji Srbije. To *bi* donelo tu korist što bi se, na jednoj strani, moglo uticati intenzivno na srpsko sta- novništvo (suprotno bezuspešnoj propagandi Nedićeve radio - -stanice), a na drugoj, unositi nemir kod sadašnjih vlasto- držaca u Srbiji.«

Glavna snaga Vilhelma Hetla ležala je u naklonosti Kaltenbru- nera prema njemu. Oni su se znali godinama i često su se sretali van službe, da bi ispili mnogu čašu kakvog austrijskog vina, što je hlad- nom SS-glavešini bila valjda jedina razonoda i kojom prilikom bi on lako drešio ne samo svoj jezik, već bio spreman i da se saglasi sa po- nekim predlogom za koji inače nije hteo ni da čuje.

Osnovno, međutim, što je spajalo okretnog i oštroumnog Hetla sa Kaltenbrunerom, bila je zajednička i uistinu svojevrsna privrženost Austriji.

Zbog »austrijanstva«, protiv kojeg je naročito bio Himler (on je stalno upozoravao na opasnost od »austrijskog klikaštva« i »austrijske klike«, već kako je to činio i Hajndrih), i jedan i drugi, i Hetl i Kal- tenbruner, a uprkos velikim zaslugama za nacionalsocijalizam, imali su dosta teškoća od 1938. godine pa nadalje — do 1943. godine u stvari. (Kao ni Glez fon Horstenau, pa ni jedan Sajs-Inkvart, ni Kal- tenbruner, a pogotovu Hetl, nisu nikad bili za utapanje Austrije u Treći rajh u onoj formi u kojoj se to dogodilo, već uz »puno poštova- nje austrijskih osobenosti.«) Dok je Hetl, u jednom času, zbog svog prenaglašenog austrijanstva i »tipično austrijskog načina intervenisanja-* za neke ličnosti, po mišljenju SD-ljudi iz Rajha u Beču nedovoljno odane nacionalsocijalizmu, odstranjen iz SD i kao običan borac upu- ćen u jednu SS-jedinicu koja je bila stacionirana u Srbiji, dotle je Kal- tenbruner proveo »na ledu« duže vremena, istina uz visoka primanja i uz sve časti. Po nalogu Rajnharda Hajdriha, odmah posle pripajanja Austrije Trećem rajhu, on je čak bio stavljen i pod neupadljivu po- licijsku prismotru ...

Prema iskazu Vilhelma Hetla pred američkim istražnim organima, što se Kaltenbruner već tada nije povukao, što je sve to trpeo, treba

da su postojala dva razloga. Prvi razlog bila je njegova urodena neodlučnost, a drugi — njegova bezgranična ambicija, žudnja da dođe do što veće časti i što višeg položaja. Za njegove ambi cije, taman kao i za ambicije Gleza fon Horstenau, a i drugih podržavalaca na - cionalizma u Austriji, Austrija je bila isuviše mala. Rajh je, naprotiv, bio ono pravo. Samo se u Rajhu i sa Rajhom moglo stići do zvezda. (Kako tvrdi Hetl, san Kaltenbrunera je bio da postane ministar spolj- nih poslova Trećeg rajha.)

Za vreme dok se nalazio «-na ledu«, Kaltenbruner je nastojao da dokaže da je on ne samo bezgranično odan nacionalsocijalizmu, već i da raspolaže sposobnostima koje bi mu mogle biti od velike koristi. U tišini, a uz ličnu saglasnost Himlera, on se pred sam drugi svetski rat bacio na organizovanje jedne vrste privatne obaveštajne mreže na Jugoistoku, pre svega u Jugoslaviji i Rumuniji. Koliko je ta mreža vredela, i šta je donela — ne zna se tačno, ali se Himler veoma rado- vao što ona postoji, budući da je on na taj način dobijao informacije nezavisno od postojećih službenih kanala.

Priznanja za rad na organizovanju ove specijalne obaveštajne mre- že, ali i pokazano strpljenje, »veliki intrigant« i »-pomalo šašavi Austri- janac«, lica »unakaženog ožiljkom i ušima kao u zločinca«,[9] dobio je tek 1943. godine. Himler ga je tada, 3. februara 1943, imenovao za nasled- nika u Pragu ubijenog Hajnriha Hajdriha.

Kako smo već pomenuli, Kaltenbruner se tek 1945. godine odlučio da stupi u pregovore sa Anglo-Amerikancima. (Po nekim drugim tvrde- njima, medutim on je o tome počeo da razmišlja odmah posle pada Staljingrada. Već tada on treba da je došao do ubeđenja da je rat izgubljen za Nemačku i da će, u pogodnom času, zahvaljujući jakim SS- vojnim snagama, moći na ravnoj nozi da pregovara kako sa Sov- jetskim Savezom, tako i sa zapadnim saveznicima.) Staviše, on je tada pristao i da lično otputuje u Svajcarsku, da bi se tamo sastao sa pred- stavnicima SAD, a u vezi sa dogovorom, između ostalog, o kapitulaciji u stvari nepostojeće alpske tvrđave .. .[10]

[9] Up. G. Reitlinger, SS, n.d., str. 236—237.

[10] Alpska tvrdava je trebalo da obuhvati austrijsku pokrajinu Forarlberg (Vorarlberg) duž granice prema Svajcarskoj, najveći deo Tirola, Koruške, Salcburga, Gornje Austrije i Stajerske, uključujući brdske masive Bavarske i severne Italije. Ovde je nemačka vojska trebalo tobož da bije poslednju, odsudnu bitku. Za zapadne saveznike to je značilo produženje rata i nove, velike žrtve. Alen Dals je bio čvrsto ubeden u postojanje alpske tvrđave i ostao je to skoro do u sam kraj rata. Kako se ispostavilo, medutim, alpska tvrđava je bila nemački propagandni blef, izmedu ostalog sračunat na to da se lakše dođe do aranžmana sa Anglo-Amerikancima. Sam Hitler je tek kra- jem 1944. godine, kada je bilo više nego kasno, naredio izgradnju alpske tvrdave. Prema Vilhelmu Hetlu, »pravi otac alpske tvrdave« bio je gaulajter Tirola, Hofer. »Lukavi Tirolac« je blagovremeno zaključio kako stoji sa ratom, to jest da se on neće dobro završiti po Nemačku, pa je pokušao preko Bormana, kasnije preko Hitlera, da ostvari svoje planove. Osnovno u tim planovima je bilo

Poglavlje za sebe, u vezi sa držanjem Kaltenbrunera pred kraj rata, predstavlja njegov pokušaj da, zajedno sa Hetlom i Glezom fon Horstenau, obrazuje jednu vladu u Austriji, koja je trebalo da bude u stvari kontra-vlada vladi dr Renera, formiranoj od Sovjeta u Beču 1945. godine. Ovaj korak Kaltenbruner je učinio na sugestiju industrij- skih krugova, koji su strahovali da bi Sovjeti mogli da kompletnu in- striju Austrije demontiraju i prebace na svoju teritoriju.

Uloga Gleza fon Horstenau u svemu tome, da se stvori vlada u zapadnom delu Austrije, koja bi delovala uz podršku Anglo-Ameri- kanaca, bila je da se poveže sa određenim ličnostima spremnim da u celoj akciji učestvuju, pa i uđu u vladu. Prema sačuvanim podacima, jedna od prvih ličnosti s kojom je on trebalo da stupi u kontakt, bio- je gradonačelnik Linca, Franc Langot (Langoth).

U Kaltenbrunerovu vladu, radi Amerikanaca, pre svega, bilo je predvideno da uđu i predstavnici najjačih političkih partija Austrije do 1938. godine, članovi Hrišćansko-socijalne i Socijaldemokratske stran- ke. U prvom redu se mislilo na nekadašnjeg predsednika opštine u Beču, Karl Sajca (Seitz), a zatim na njegovog naslednika Riharda Smica (Richar Schmitz). Pošto su se ova dvojica nalazila u koncentracionom logoru, Kaltenbruner je naredio da se oni odmah puste na slobodu. Iz logora je, međutim, pušten samo Sajc, budući da je Smic u medu- vremenu bio ubijen, odnosno umro. Tada je pala odluka da se u vladu ugradi jedan drugi zatočenik, inače istaknuti pripadnik Hrišćansko-- socijalne partije, Leopold Figl, koji je upravo u to vreme bio i sam prebačen u ćeliju iz koje se odlazilo samo u smrt...

Sve ovo što smo ovde izneli, potvrđuje i Vilhelm Hetl, ali uz ogra- du da se ipak tu nije radilo o čisto Kaltenbrunerovoj vladi. Ističući da su priče o Kaltenbrunerovoj vladi »puka fantazija«, on kaže:

> »Prilikom mojih pregovora u Svajcarskoj, angloameričke lič - nosti su pokazale veliku zabrinutost zbog razvoja situacije u Beču, to jest da bi austrijska vlada—tada Jos samo u pripremi — mogla da potpuno potpadne pod sovjetski uticaj. Ja sam se toga takode bojao, pa sam predložio da se u Salcburgu instalira jedna vrsta protiv-vlade pod englesko-američkim pro- tektoratom, pri čemu sam pre svega mislio na dr Geissnera (Gajsner) kao šefa vlade. Kao posrednik, po mogućstvu u ran- gu ministra, trebalo je da fungira general Glez fon Horste- nau ... sa zadatkom da uspostavi kontakt sa vodećim ljudima nemačke vojske, u prvom redu sa general-feldmaršalom Ke- serlingom (Kesserling), vrhovnim zapovednikom na celom juž- nom prostoru. Kao drugi posrednik bio je predviden Kalten- bruner, koji je kao opunomoćenik Himlera za jug, jedini ima» mogućnost da izdaje naređenja gaulajterima — rajhskomesa- rima za odbranu ...
>
> Da bih uopšte zadobio Kaltenbrunera za ovaj plan, ja sam mu rekao da bi on mogao ponovo postati državni sekretar za sigurnost, kao u vreme vlade Sajs-Inkvarta. Uprkos tome

što je on ocenjivao situaciju potpuno nerealno, on nikada nije — bar ne meni — pomenuo ni kao plan a ni kao ideju, da bi on hteo da bude predsednik vlade. Staviše, njemu je bilo jasno da se u svemu radi o jednom privremenom rešenju,. pri čemu je on čak i shvatao da bi svojim angažovanjem na uvođenju demokratskog sistema, mogao samo da zasluži da bude pomilovan.

Kaltenbruner je tada sve svoje nade polagao u Glajsnera (Gleissner) s kojim je lično dobro stajao i kome je on za vreme Trećeg rajha više puta pomogao.

U ove pregovore (oko sastava vlade) bio je uključen i dr Mil- man (Muhlmann), koji je na moju molbu trebalo da iskoristi svoje veze sa socijaldemokratima, dok je Glez fon Horstenau hteo da uspostavi veze sa ličnostima stare Hrišćansko-socijalne partije.

Mada su događaji na bojnom polju prvih majskih dana sve ove planove raspršili, kasnije se ipak pokazalo da su ozbiljne engleske i američke ličnosti mislile i na nešto drugo, a ne samo na ovo!«[11]

Kako je posle rata utvrđeno, I Dals i ljudi oko njega u Bernu želeli su pre svega jedno: da američke trupe što pre i što dublje uđu u Austriju, po mogućstvu bez borbe. To je direktno rečeno i Hetlu, i on je to dalje preneo Glezu fon Horstenau, pa je ovaj otišao do feld- maršala Keselringa, čiji se štab nalazio u Bavarskoj, u mestu Konigsee, da bi ga nagovorio da »u interesu Austrije« obustavi neprijateljstva prema Anglo-Amerikancima.

U svojoj misiji Glez fon Horstenau je uspeo. Feldmaršal Keselring je pristao da obustavi neprijateljstva, ali pod uslovom da sve to bude »legalno«, kako mu je već Glez fon Horstenau i bio obećao.

U ovu misiju Gleza fon Horstenau bio je upućen i Alen Dals. On je, kako se to danas zna, kao i njegov najuži štab, bio inače dobro informisan o Glezu fon Horstenau, naročito o njegovoj aktivnosti u NDH, i smatrao je da je u pitanju čovek kome se sme pokloniti- poverenje. Imajući svakako u vidu da Glez fon Horstenau nije ni- kakva nepoznanica za Dalsa, da »njegovo ime nešto znači«, Hetl je, kad je prvi put doputovao u Svajcarsku, rekao da dolazi po njegovom nalogu i sa njegovim znanjem ...

U svemu, Hetl je neka tri puta boravio u Svajcarskoj. Prvi put početkom marta 1945. godine. Prelaz preko nemačko-švajcarske granice obezbedio je već pominjani industrijalac Vesten, kao i kontakt sa ame- ričkom obaveštajnom službom u Bernu. O ovom putu, kako to Hetl izričito tvrdi, Kaltenbruner nije znao ništa. Drugi put je, medutim, on otputovao u Švaj carsku, u aprilu 1945, sa znanjem Kaltenbrunera,

[11] Izjava V. Hetla od 26. 11. 1985 (priv. arhiv P. Brouceka).

koji je tek tada (prema Hetlu) i u punoj meri shvatio situaciju i izra- zio se spremnim da i sam u svemu učestvuje.

Mada je predstavnicima američke obaveštajne službe imao i šta da kaže i šta da preda, Hetl nije bio prihvaćen s punim poverenjem, pogotovu prilikom svog prvog dolaska u Svajcarsku. On se čak nije sastao ni sa Dalsom. Njegov partner u pregovorima bio je jedan Dalsov saradnik, odličan poznavalac prilika u Austriji, Edge Leslie, koji je nastupao i pod imenom Edge Murray. Kako je Lesli već pri prvom susretu rekao, prenoseći Dalsovu poruku, Hetl je »prvo morao da do - kaže koje snage stoje iza njega«. Kad je to njemu uspelo, posebno puštanjera iz koncentracionog logora bivšeg predsednika bečke opštine Sajca, situacija se nešto popravila, ali ne u dovoljnoj meri. Nepoverenje nije sasvim nestalo čak ni onda kada je Hetl, prema dogovoru sa Les- lijem, uspostavio specijalnu radio-vezu sa Dalsovim štabom u Bernu, a preko švajcarskog generalštaba. Tek kada su ušli u Austriju, Ame- rikanci su promenili držanje prema Hetlu i dopustili mu da uz njihovu pomoć iz svoje tajne ispostave u mestu Steyrling održava redovnu radio-vezu[12] sa svojim agentima na Baikanu, koje su kasnije potpuno preuzeli...

U međuvremenu, a pre svega u pogledu Kaltenbrunera, Amerikanci su Hetlu natočili čisto vino. To je bilo negde prvih dana maja 1945, onda u stvari kada im je konačno postalo jasno da alpska tvrdava uopšte ne postoji. Ne tajeći ništa, on je to dalje preneo Kaltenbruneru, a ovaj je, mrtav-hladan, odgovorio da mu u tom slučaju ne preostaje ništa drugo do da se povuče u brda[13] i odatle pokuša da preuzme u svoje ruke ilegalnu nacionalsocijalističku opoziciju ...

Negde i na neki način, u okvir svih opisanih pokušaja da se sa Amerikancima nađe zajednički jezik, a u cilju očuvanja Austrije od sovjetske okupacije, pre svega (Hetl je navodno Amerikancima predao i »dokaze o neiskrenom držanju Sovjeta«) spada i aktivnost general-pukovnika Lera u vreme pred slom Nemačke.

Nasavsi se u bezizlaznom položaju sa svojom armijskom grupom E, s kojom se počeo povlačiti iz Grčke prvih dana septembra 1944, on se 5. maja 1945. obratio s molbom Hitlerovom nasledniku, admiralu Denicu (Donitz), da mu se dozvoli da sa engleskim feldmaršalom Alexanderom (Aleksander) stupi u pregovore radi zaključenja separatnog mira. Ističući da je «-slom velikonemačkog Rajha nemogućno zaustaviti, a da se formiranje aus- trijske države od strane neprijatelja ne može sprečiti«, on je u poruci Denicu posebno naglasio da ima nameru da se suprotstavi »etabliranju boljševizma u Austriji« i to na taj način što misli da svoju armijsku [1]

[12] Ova radio-veza je prekinuta, kako Hetl tvrdi, zato što su se navodno Amerikanci uiplašili da bi zbog toga mogla da bude »minirana komferen- cija u Potsdamu« (Izjava V. Hetla, izvor kao u napomeni br. 10).

[13] Krećući u »brda«, odakle su ga, kao što je poznato, Amerikanci vrlo brzo izvukli, Kaltenbruner se postarao da se po zlu čuveni Ajhman udalji iz njegove blizine. Naređujući da ovaj smešta napusti Alt-Aussee,

grupu stavi na raspolaganje feldmaršalu Aleksandru radi održavanja reda.

Prema mišljenju austrijskog istoričara Rauchensteiner-a (Rauhenstajnera), Lerov telegram Denicu trebalo bi shvatiti tako, da je on hteo da dobije »zeleno svetlo« za sporazum sa Englezima ne zbog toga što je uistinu mislio da bi mogao sprečiti »boljševizaciju Austrije«, već što je u aranžmanu sa Englezima video jedinu i poslednju mogućnost da se izvlače iz Jugoslavije.[133]

Svoju nadu da će se sa Englezima moći sporazumeti (i pokrenuti ih, uz drugo, da brzo i što pre okupiraju Trst, Koruško i Stajersku u Austriji), Ler je zasnivao ne samo na opšte širećem mišljenju da predstoji rat između Anglo-Amerikanaca i Sovjeta, već i na jednom specijalnom izveštaju nemačke vojne obaveštajne službe, u kojem je između ostalog rečeno :[14]

> »Od Engleza naoružane bande, kojima delom komanduju sami Englezi, šire usmenu propagandu među pripadnicima nemačkih dobrovoljačkih jedinica što su u Sloveniji angažovane protiv bandi, nagovarajući ih pri tom da predu na njihovu stranu. Obrazloženje: Englezi će se i sami uskoro boriti protiv Sovjet- skog Saveza, i to sa većim uspehom nego Rajh.«

Za pregovore sa Englezima, Ler je odredio generala Felma, koji se već jednom, u oktobru 1944. godine, u pregovorima sa Englezima po pitanju predaje Atine, pokazao vrlo umešnim. Njega su Englezi lepo primili, ali od aranžmana, u smislu Lerovih želja, nije bilo ništa. Ler je na to, 6. maja 1945. godine, otputovao u Grac, da bi se tamo sastao sa feldmaršalom Keselringom i s njim razmotrio celu situaciju. Medutim, Keselring je bio vrlo zakopčan i sve što je u stvari rekao, bilo je, da Nemačka kapitulira i da otud upotreba oružja ima da pre- stane 9. maja 1945.

To je Leru i njegovim planovima bio poslednji udarac, zapravo pretposlednji, budući da je poslednji usledio u Jugoslaviji, gde je bio prinuden da kapitulira.

U vezi sa Lerom, čini se važnim istaći još jednu, malo poznatu okolnost. On je osim sa Englezima pokušao da ostvari aranžman i sa Amerikancima, i to preko Svajcarske. Njegov predstavnik je stigao u Bern i povezao se sa u međuvremenu osnovanim austrijskim komi- tetom POEN, za koji se znalo da najtešnje sarađuje sa američkom obaveštajnom službom.[15] Ali, od svega nije bilo ništa, između ostalog i zato što su Dals i njegovi saradnici posumnjali da se iza svega toga krije neka »finta« nemačke obaveštajne službe.[16]

"a Povlačeći se iz Grčke, Ler je u Jugoslaviji, u žestokiin borbama sa NOVJ, pretnpeo teške gubitke. Izguibio je oko 100 hiljada vojnilka, gotovo svo teako naaruzanje i motorizaciju. Na kraju, bio je prinuđen da se preda sa skoro svom svojom preostalom vojskom.

* BA/MAF, Frémde Heere, br. 2166/45. — Up. i: K. Hnilicka, n.d., str. 141—142.

* POEN — Provizorni austrdjski nacionalni komitet.

ls Vezu sa Englezima, Ler treba da je pokušao da ostvari i preko Dra^e Mihailovića. — Up. S. Odić, Neostvareni planovi, n.d., str. 260.

Prema pismenoj izjavi pripadnika austrijske grupe otpora u Švajcmrskoj, Karla Haniga (Hannig) iz mesta Kinaht (Kunacht), od 24. aprila 1966. godine, oficir koga je Ler tajno bio poslao u Bern, nastupio je pod imenom dr Karla Milera (Muller). Njegov ilegalan prelazak u Švajcarsku organizovao je već pominjani teolog Vilhelm Šmit (Schmidt), koji je svojevremeno, u prvom svetskom rala, hteo da uz pomoć Gleza fon Horstenau organizuje u rovovima prevođenje pravoslavnih vojnika austrougarske vojske u katoličku veru. Kako to Hanig tvrdi, svi su uslovi bili tu da Lerov izaslanik uspe u svojoj misiji u Bernu, ali — on treba da je »bio isuviše slabo legitimisan...«

POGOVOR

Predstavnik njemačke Vrhovne komande (OKW) pri ustaškoj vladi, general Edmund Glez fon Horstenau, Austrijanac iz Braunau na Inu, bio je jedna od najobavještenijih ličnostj na balkanskom prostoru. On je imao veliki uticaj na mnoge istaknute političare i generale, pa donekle i na samog Hitlera. Za vrijeme svog bavljenja u Pavelićevoj NDH, on se više bavi političkim i obavještajnim pitanjima nego čisto vojnim poslo- vima, iako je bio u prilici da učestvuje, predlaže — odlučuje o mnogim vojnim operacijama protiv NOV i POJ kao i drugim potezima okupator- skih vlasti i ustaške NDH.

Citajući, u ovoj knjizi Vase Kazimirovića, dijelove dnevnika generala fon Horstenau, pred nama defiluju manje poznati događaji i ličnosti. Otkrivaju se zakulisne borbe kako u NDH, tako i u vrhovima Trećeg Rajha, u njemačkoj Vrhovnoj komandi, u rukovodećoj garnituri Gesta- poa i Abvera, u spoljnim poslovima itd. Sve to, zaista, neće biti inte- resantno samo za ljubitelje takve vrste literature, nego i za historičare koji se bave 2. svjetskim ratom, bez obzira na nivo uvjerljivosti i auten- tičnosti svjedočenja Horstenaua. Jer, odmah je uočljivo da je riječ o svjedočenju oštroumnog posmatrača i aktera događaja, čiji su pogledi na stanje, pojave i ljude vizirani iz ugla zvariTcnog predstavnika Hitlera i njemačkih nacističkih interesa. Zato je Kazimirovićev izbor tekstova, odnosno iscrpan kritički prikaz tih pogleda utoliko interesantniji što je on uložio dosta napora da nam ih prikaže služeći se Bečkim ratnim arhivom i drugim arhivima, te mnogim objavljenim djelima historičara, političara, publicista, sociologa i arhivara.

Kazimirovićeva namjera očigledno nije bila da iznese kompletan dnevnik generala Gleza. Cini nam se da je predstavio najvećim dijelom tekstove koji se odnose na Jugoslaviju odnosno na NDH. Zato smo u situaciji da više čitamo Kazimirovićeva objašnjenja nego same zapise austrijskog generala. Ali, mora se priznati da je i taj dio teksta, iako pretežno inostrane provenijencije, dokumentovan i interesantan, da do- punjuje i objašnjava mnoge događaje i ličnosti o kojima znamo malo ili ništa. Kazimirović je, tumačeći Glezove zapise, analizirao i zvanične iz- vještaje opunomoćenog generala u Zagrebu upućene Vrhovnoj komandi Vermahta. Pri tome se služio i Glezovim napisima i korespondencijom sa raznim ličnostima, prijateljima i ustanovama, izvještajima i prepiskom sa njemačkim poslanikom u NDH, SA-generalom Zigfridom Kašeom; iz- vještajima raznih službi, Gestapoa, Abvera, spoljnih poslova i SS, kao i

raznim napisima i knjigama koje su se bavile Jugoslavijom i NDH; zatim materijalima iz zaostavštine, rukopisima i zabilješkama vodećih komandanata i generale na tlu Jugoslavije — Aleksandra Lera, feldmaršala Vajksa i drugih ličnosti. Zahvaljujući takvom istoriografskom pristupu Kazimirović je ostvario jedan mozaik događaja i atmosfere vremena u kojem se to odvijalo.

Prije nego što išta dalje kažemo, moramo istaći da je interesovanje za kazivanja ovog austrougarskog plemića i Hitlerovog generala utoliko veće jer je riječ o oovjeku k o j i je imao reputaciju jednog od najvećih austrijskih vojnih historičara, čije je ime*[5A]IIo~p6 znaT;6 T varFTTjegove žemlje. TSJeč je^ o intelekftialcu visokog ranga, oštrog uma, kritičkog duha i saAšnazngmjnoći opservacijeT rezonovanjaj sintetizovanja stanja T retacija. Po nazorima konzervaKvac, klerikalac, osvježoćeni antlkomu- ■Trtstanrnac'ista~Horstenau~je jedan~od~ pfvilTzag6 vafaca Hitiera Fliitle- TiznfiTTi'rAuslffji, ministar, a potonr~i /vicekarieelaF u[MM]vtadr~augtrifskog lcoTsboracioniste Sa]s-lhkvarta[A]l936. godine.

~" Horstenau~je~aosta objektivno uočavao činjenice i donosio ocjene; bio je i toliko samostalna ličnost da se usuđivao da često i samom Hitleru iznosi istine o neuspjesima i pogrešnim vojnim i političkim koracima, kao rijetko koji funkcioner Trećeg Rajha. Ali, dakako, mnoge njegove ocjene determinisali su dati uslovi nastali okupacijom, kao i njegova nacionalistička svijest i nacistička doktrina.

Treba podvući činjenicu, da je general Glez fon Horstenau, kao osvjedočeni nacista i opunomoćeni predstavnik njemačke Vrhovne komande u NDH, radio na stvaranju i učvršćenju NDH i ustaško-domobranske vojske..NDH je predstavljala ugaoni kamen u Hitlerovoj poli- tici razbijanjaAjjugosiavije, rasplamsavanja bratoubilačkog rata i geno- cida u pokušaju razjedinjavanja jugoslovenskih naroda. Medutim, kako se opštenarodni oružani ustanak sve više širio i uzimao maha, i dobijao sve organizovanije forme, kod Horstenaua je sazrijevala ideja da su upravo masovni ustaški zločini, koji su, po njemu, prevršili svaku razumnu mjeru — osnovni uzrok takvom razvoju dogadaja, odnosno glavni krivac za izazivanje ustanka. To je Horstenaua nagnalo da najprije traži da se ustaška politika promijeni, odnosno ublaži, da se na području NDH unese više nacionalne i rasne tolerancije i tako smiri i osujeti dalje ras- plamsavanje ustanka, tj. da se ostvari kakva-takva pacifikacija na novo- otvorenom jugoslovenskom ratištu. Međutim, njegovi prijedlozi naišli su na tvrd zid Pavelićevog ustaškog vrha, nacističkog poslanika Kašea i rukovodeće garniture Gestapoa, policije i SS jedinica.

Po rezonovanju Horstenaua, umjesto što manjeg prolijevanja njemačke krvi, umjesto mobilizacije kvislinških jedinica koje bi ne samo držale u rukama situaciju na balkanskom prostoru nego bi bile i upu- ćivane na Isto6ni front i druge užarene tačke — Hitler je prinuden da u Jugoslaviju šalje sve brojnije njemačke divizije. Sto se oslobodilački rat i dalje kontinuirano razvijao a okupatorske i kvislinške snage trp- jele sve već udarce i ustaše i SS jedinice i dalje ostajale tvrdokorno na liniji masovne odmazde i pokolja naroda — kod generala Gleza je sazrijevalo shvatanje da Pavelićevu ustašku garnituru treba ukloniti sa vlasti i dovesti drugu, po mogućnosti HSS (Hrvatska seljačka stranka),

u nadi da bi oni drugim metodama vladanja mogli, ako ne ugušiti ustanak a ono ga barem svesti u snošljivije okvire.

Narodnooslobodilačku borbu nacistioki general nije razumijevao niti je mogao shvatiti (ili to nije htio!), da je otpočinjanje NOB rezultat ko- rišćenja povoljnih objektivnih faktora nametnutih uslovima okupacije, odnosno da je NOB podstaknuta angažovanjem glavnih fašističkih snaga u borbama sa snagama antihitlerovske koalicije, i da je subjektivna politička snaga — KPJ, kao jedina organizovana jugoslovenska partija bila organizaciono i politički sposobna da stane na čelo borbe i dovede je do pobjede. Neprijatelju je bilo teško da shvati da je oružani ustanak otpočeo i tamo gdje nije bilo ustaškog i u prvi mah većeg okupatorskog terora (Crna Gora, Srbija). Genocidna politika bila je samo dodatni faktor koji je izazvao šire i često spontano učešće naroda u oslobodi- lačkoj borbi i njegovu veću odlučnost da se u toj borbi izdrži do kraja.

General Glez je sve upornije — imajući svakako na umu jačanje njemačkih interesa — tražio smjenjivanje Pavelića i njegove koljačke klike. Sto je vrijeme odmicalo Glez je sve više iznosio pune podatke o monstruoznim zločinima i odmazdama ustaša i esesovaca, kao i podatke o odnosima i neprestanim sukobima unutar njihovih redova. NDH je bila »država« nezapamćenog terora i genocida, što je bila njena osnovna karakteristika. O tome je Glez pisao u mnogim svojim izvještajima i jasno iznosio mnoge tačne podatke.

Na žalost, neki naši historičari, koji pabirče ne uvijek relevantne dokumente, pišu debele knjige o NDH ne baveći se na pravi način istraživanjem ratnih zločina ustaša, četnika, redovnih njemačkih trupa, esesovaca i Kozaka, pri tome zanemarujući suštinu tog fašističkog, teorističkog režima. Oni čak iznose da je u najstrašnijem logoru smrti — Jasenovcu stradalo samo nekoliko desetina hiljada ljudi, iako postoje mnogobojniji zvanični podaci da je tamo izgubilo život nekoliko stotina hiljada Srba, Hrvata, Roma, Muslimana i drugih. Svjesno se umanjuju ratni zločini kvislinga i čak predlaže podizanje zajedničkih spomenika izdajnicima i palim borcima za slobodu!

Sve se to uklapa u kampanju poslijeratne revizije historije 2. svjet- skog rata na Zapadu, naročito kod Zapadnih Nijemaca, koji sve više ublažavaju i pravdaju genocidnu politiku nacional-socijalista i bacaju krivicu za Hitlerovu politiku na druge, posebno na komuniste, socijal-- demokrate i Jevreje. Već se i u štampi pojavljuju pojedini napisi u ko - jima se Gering slavi kao nacionalni heroj jer njega kao ratnog zlo- činca nije osudio njemački narod nego pobjednici!

Horstenau je uporno predlagao da se vlast u endehaziji preda Ma- čeku ili nekom mlađem funkcioneru iz redova HSS. U dnevniku on go - vori o svom sve većem neslaganju sa njemačkim poslanikom Kašeom, koji je Pavelića i njegovu politiku bezrezervno podržavao do kraja rata. On piše i o Italijanima, četnicima, o odnosima u njemačkim jedinicama u Jugoslaviji, o zlodjelima SS jedinica, i ističe pokušaj stvaranja SS vojne granice i formiranja njemačkog protektorata u NDH i dr.

U svim njegovim istupanjima i ocjenama — koje je zapisivao u po- vremeno vođenom dnevniku i kao pogled na minulo vrijeme iznio u zatvoru pisanim memoarima, osjeća se držanje i stav jednog oficira

Habsburške monarhije, koji je u početku uživao u tome što je Njemačka, nastavljajući austrijsku tradiciju, ponovo superiorno prisutna na Bai- kanu. Ali je zato nesrećan što se to prisustvo, po njemu, kompromituje groznim zločinima ustaša i esesovaca i kapitalni greškama koje, opet po njemu, Austrija ne bi nikad počinila. On se trudi, koliko je to u njegovoj moći, da te »greške-« ispravi ili da barem ublaži teške »posle- dice«, kako on misli, koje se najznačajnije ogledaju u rasplamsavanju oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije. Uostalom, svi njegovi prijedlozi za smjenjivanje Ante Pavelića i njegove ustaške kamarile i dovođenje na vlast HSS imali su jedini motiv da se NOP Jugoslavije ako ne uništi onda barem znatno oslabi i tako ojačaju poljuljane nacističke pozicije. Bio je potpuno antijugoslovenski nastrojen i radio je svim silama sve do svoga smjenjivanja, kad je i vrapcima bilo jasno da Hitler gubi rat, protiv stvaranja nove Jugoslavije. Zajedno sa generalom Lerom i drugim austrijskim generalima, radio je i na izvlačenju Austrije iz gvo[A]denog Hitlerovog zagrljaja. Uzgred samo napominjemo da je ipak najveći broj austrijskih vojnika bio u njemačkim divizijama (704. 714. 717 i 718.) u Jugoslaviji. Neke od njih su imale 80 odsto austrijskog vojničkog, oficirskog i podoficirskog kadra; vršile su ratne zločine, na primjer, na Kozari, u IV i V ofanzivi i na drugim mjestima i pri- likama. Austrija je imala oko 200 generala i oko 600 pukovnika u Hit- lerovoj vojsci, kako to Vasa Kazimirović tačno navodi. Pored ključnih i visokih komandnih funkcija, mnogi austrijski oficiri bili su rukovo- deći i u komandnom kadru SS, u Gestapou, Abveru i drugim speci- jalnim njemačkim jedinicama u Jugoslaviji.

Aktivnost ovog austrijskog generala bila je djelatnost jednog osvje- dočenog velikonjemačkog nacionaliste, antikomuniste, naciste i antiju- goslavena, ali kome se jigak mora priznati pamet i obrazovanje, što baš nije bila velika odlika najvećeg broja nacističkih funkcionera i generala. Glez je često bio prinuđen da oda priznanje uspjesima NOB. Citajući njegove zapise u prilici smo da dosta toga saznamo o dogada- jima koji su se odvijali iza kulisa, unutar samog neprijateljskog fron- ta, o kojima smo mi, s druge ratujuće strane, tada vrlo malo znali.

Na kraju ovog kratkog pregleda djelovanja Gleza fon Horstenau u NDH, neophodno je nešto reći i o njegovom odnosu prema Alojziju Stepincu, zagrebačkom nadbiskupu u vrijeme NDH.

Edmund Glez fon Horstenau bio je prononsirani katolik i kleri- kaiac. On tvrdi da Stepinca nije volio zbog toga što je ovaj dezertirao iz austrougarske vojske i prešao na jjaanu srpske na Solunskom fron- tuu On je spreman da zažmuri I *»ne* vidi« dobro profalističku ulogu nadbiskupa Alojzija Stepinca i vrhova katoličkog klera u NDH. Na jednom mjestu ističe — da je Stepinac bio, navodno, u nekakvom dogo- voru sa partizanima pa ne vrši propovjed protiv komunista jer partizani dozvoljavaju slobodno vršenje vjerskih obreda na svojoj teritoriji. Ovdje nećemo ulaziti u mahinacije zvaničnog Vatikana i vrhova katoličke crk- ve, koji su vršili razne manipulacije i pravili antijugoslovenske kombi- nacije o spasavanju NDH u okvirima nekakvih »katoličkih konfedera- cija«, kada su shvatili da Hitler gubi vlast. Tačno je samo to da je Stepinac jednom istupio protiv ustaša i okupatora, kada su mu ovi ubili

brata, a ubrzo potom esesovci ubili 12 seljaka i jednog popa u jednom selu u Zumberku. Tada je pred zagrebačkom katedralom održao govor (31. X 1943) protiv bezrazložnih odmazdi.

Međutim, tačno je i to da je Stepinac bio veliki pristalica ustaša, da je zastupao Pavelića i njegov režim pred papom i pripremao njegove posjete Vatikanu, kao i posjete drugih ustaških zločinaca; da je bio predsjednik odbora za nasilno prekrštavanje pravoslavaca; da je bio glavni vikar Pavelićevih oružanih snaga; da je svoje svećenike i križare maksimalno orijentisao prema ustaštvu; da je znao i nije ništa podu- zimao protiv sveštenika — monstruoznih koljača u Jasenovcu i drugim logorima; da je pripremao i podržavao križare i ustaše-odmetnike i pod- strekivao ih na teror odmah po oslobodenju zemlje; da je skrivao ustaške teroriste i ustaško zlato i arhivu u Kaptolu; da je pisao posla- nice protiv nove Jugoslavije, itd — i najzad, da je za ratne zločince, osuđen na 16 godina zatvora.

U ovoj knjizi Vasa Kazimirović se pretežno služio dokumentacijom inostrane provenijencije. To samo po sebi ne bi bila greška da je više korišćena i jugoslovenska historijska dokumentacija, da su u tekstu još više zastupljeni i ti pogledi na određene događaje i ličnosti o kojima se govori u njemačkim dokumentima i u Glezovim zapisima. Autor nije dovoljno koristio jugoslovenska kapitalna djela: 174 knjige Zbornika dokumenata NOR-a, Sabrana djela Josipa Broza Tita, dokumenta Ko- misije za ratne zločine, mnogobrojne zbornike i monografije na temu NOB koji su izašli u SFRJ.

Autor je, takođe, mogao u svoj im komentarima dati, bez stete za cjelinu teksta, i neke paralelne podatke o narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji. Dozirana geneza razvitka NOB na području NDH odnosno Jugoslavije, blistavi uspjesi NOV i POJ, kao i porazi nacifašista na Istočnom frontu i u Africi, stvarali su i produbljivali sve veću krizu i sukobe, demoralizaciju i cijepanje u neprijateljskim redovima. Takav razvoj događaja nagnao je okupatorske činioce — pa i samog Horstenaua —• da grčevito traže izlaze iz ćorsokaka u koji su svojom agresivnom politikom i okupacijom bili dovedeni.

U NDH se nisu odvijale samo aktivnosti okupatora i raznih kvis- linga, niti činili samo ratni zločini i vršile razne nacističks mahinacije, nego se vodio i opštenarodni antifašistički rat i kontinuirana revolucija koja je u posljednjoj fazi rata dostigla svoj vrhunac. Nedovoljnim inkor- poriranjem dimenzije NOB nije iskorišćena mogućnost da ova knjiga dobije još veću vrijednost.

Pored izvjesnih ograničenosti i omeđenih okvira u kojima je zamišljeno stvaranje ove knjige, smatram da je dobro što će ona biti u nas štampana, bez obzira koliko je Horstenau bio protivrječna ličnost i što se sa njim ne možemo a i ne moramo u mnogo čemu do kraja složiti. Treba imati takođe na umu da je Horstenau dio Bvojih memoara pisao u zatvoru, u kojem se nalazio optužen za ratne zločine od strane Jugo- slavije i Austrije (prije suđenja izvršio je samoubistvo). Sigurno da je u svoj im »zatvorskim»- memoarima iznosio mnoge stavove i podatke koji njegovu ulogu umnogome prikazuju u ljepšem svijetlu nego što je ona, bila u stvarnosti. Ali će zato mnogi dijelovi memoara i posebno objaš-

njenja autora Kazimirovića uz njih, ipak proširiti mnoga saznanja o 2. svjetskom ratu na jugoslovenskom prostoru. Autor je svojim kritičkim komentarima, uprkos svim naznačenim nedostacima, učinio te memoare prihvatljivim.

~~~

Milan Basta
~~~

SKRAĆENICE

AA — Auswartiges Amt (Ministarstvo spoljnih poslova)
ABWEH — Vojna obaveštajna služba nemačke vojske
R — Akten zur deutschen auswartigen Politik (Akta nemačke
ADAP spoljne politike)
— Bundesarchiv Koblenz (Savezni arhiv u Koblencu, SRN)
BAK — Budesarchiv — Mlitararchiv in Freiburg (Savezni arhiv —
BA/MAF Vojni arhiv u Frajburgu, SR Nemačka)
— Buro Staatssekretars (Biro državnog sekretara)
BSTS — Disertacija
DISS. — Dokumentationsarchiv des osterreichischen Wiederstandes
DOW in Wien (Dokumentacioni arhiv austrijskog pokreta otpora
u Beču)
DZA — - Deutsches Zentralarchiv in Potsdam (Nemački centralni
arhiv u Potsdamu)
HHSTA - - osterreichisches Staatsarchiv, odeljenje Haus, Hof —
und
IfZG — Staatsarchiv (Austrijski državni arhiv)
- Institut fur Zeitgeschichte Wien (Institut za savremenu is
KAW — -
toriju u Beču)
KTB — - Osterreichisches Staatsarchiv, odeljenje Kriegsarchiv
KZ — (Aus-
MOSTA — trijski državni arhiv, Ratni arhiv)
- Kriegstagebuch OKW (Ratni dnevnik Vrhovne komande
NAK — nemačke vojske)
NAGH — - Koncentracioni logor
- Mitteilungen des osterreichischen Staatarchiv
NDH — (Saopštenja
n.d. — Državnog arhiva Austrije)
NPA — - Nachlass Kasche (Ostavština poslanika Kašea u Zagrebu)
- Nachlass Glaise von Horstenau (Ostavština Gleza fon
NSDAP — Hor-
OKH — stenau)
OKW —
OSS — - Nezavisna Država Hrvatska
- Navedeno delo
PA/AA — - Neues politisches Archiv /osterreichisches St aatsarchiv/
No-
Politički arhiv vi politički arhiv (Austrijski državni arhiv)
RAM — - Nacionalsocijalistička nemačka radnička partija
RFSS — - Vrhovna komanda nemačke suvozemne vojske
Pr. St. RFSS — - Vrhovna komanda nemačke oružane sile
RSHA — - Office of Strategie Services (U-prava za strateške službe
SA — u
SD — SAD u II sv. ratu — posebna američka obaveštajna služba;
SS — - Politisches Archiv im Auswartigen Amt Bonn (Politički
ar-
SOE — hiv u uredu za spoljne poslove u Bonu) PA/AA/NAK —
VMRO — u uredu za spoljne poslove u Bonu, ostav-
Up. — ština Kašea
- Ministar spoljnih poslova (Nemačke)
- Reichsfuhrer SS (rajhsfirer SS)
Personalni štaib rajhsfirera SS
■ Reichssicherheitshauptamt (Glavna uprava bezbednosti
Rajha)

Glez fon Horstenau po ulasku u vojsku Trećeg rajha. Prva funkcija: referent za vojna groblja pri Vrhovnoj komandi nemačke vojske (OKW)

Glez fon Horstenau u uniformi austrougarske vojske

Pregovori u Brest-Litovsku 1918. Glez fon Horstenau poslednji desno (obeležen strelicom)

Glez fon Horstenau u razgovoru sa Hitlerom, 1937. godine u Minhenu

Linc, 1938: Hitler u razgovoru s Glezom fon Horstenau (desno na slici)

April 1941. godine, Zagreb: Glez fon Horstenau okružen starim znancima iz austrougarske vojske — visokim funkcionerima ustaške države. Levo od Gleza fon Horstena, u čin generala NDH tek proizvedeni Ivan Perčević

Vreme srdačnosti: Jedan od prvih oficijelnih susreta Gleza fon Horstenau s Pavelićem (levo)

Vladimir Vauhnik, vojni ataše Kraljevine Jugoslavije u Berlinu 1939—1941.

Tvorac plana za napad na Jugoslaviju u aprilu 1941.: general Franc Halder

Pristup Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu u Beču, 25. marta 1941. Sasvim levo Dragiša Cvetković, predsednik jugoslovenske vlade

Odao tačno vreme napada Nemačke na Kraljevinu Jugoslaviju u aprilu 1941,: načelnik štaba Abvera, general Hans Oster

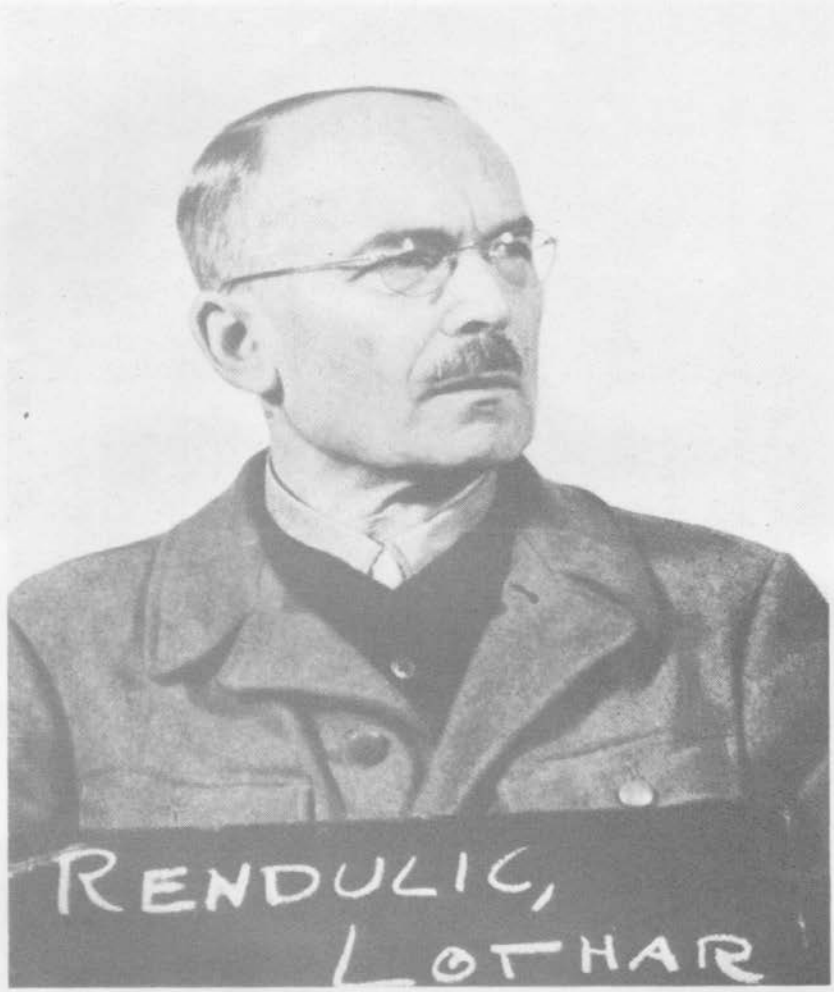

Komandant 2. oklopne armije, general Lotar Rendulic, »krvavi pas«, tako ga je nazivao Glez fon Horstenau (snimak iz arhive Međunarodnog suda u Nirnbergu)

Ratni zločinac feldmaršal Kajtel pri potpisu kapitulacije Nemačke vojske u štabu Crvene armije u Karlshorstu 8. maja 1945.

Izdavalac prvog naređenja o vršenju odmazdi nad civilnim stanovništvom u Jugoslaviji, feldmaršal fon Vajks, od 1943. vojni zapovednik Jugoistoka

Muslimanska SS-divizija »Handžar«: Jerusalimski muftija El Huseini vrši smotru divizije u Šleskoj

Odgovoran za pokolj nad civilnim stanovništvom u selima oko Sinja i Splita: SS-general Pleps (Phleps)

Zapovednik nemačkih trupa u NDH. general Liters (Lüters) prvi sleva.
Desno od njega — SS-general Pleps

Ratni zločinac Alexander Ler (Löhr), komandant 4. vazdušne flote koja je bombardovala Beograd u aprilu 1941, kasniji vojni zapovednik Jugoistoka

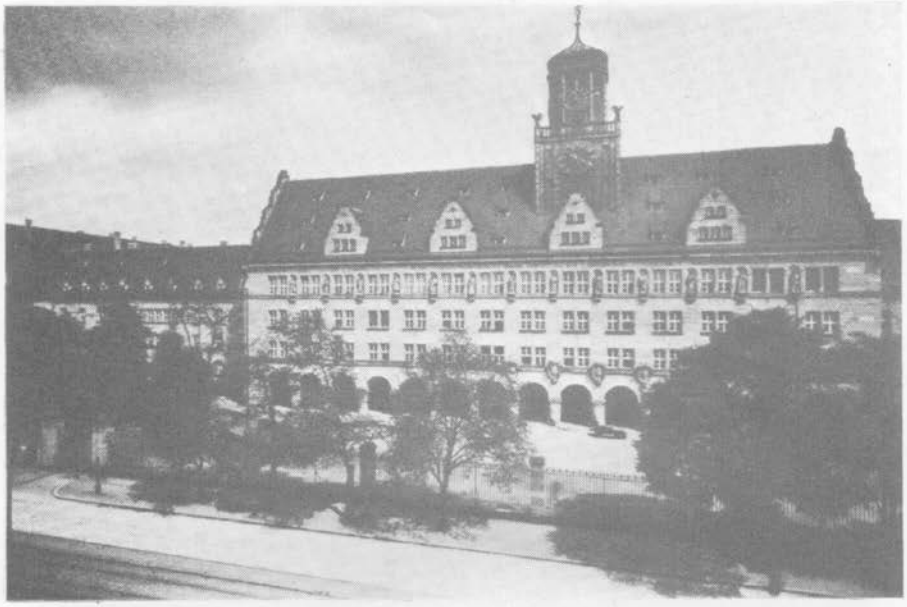

Palata pravde u Nirnbergu

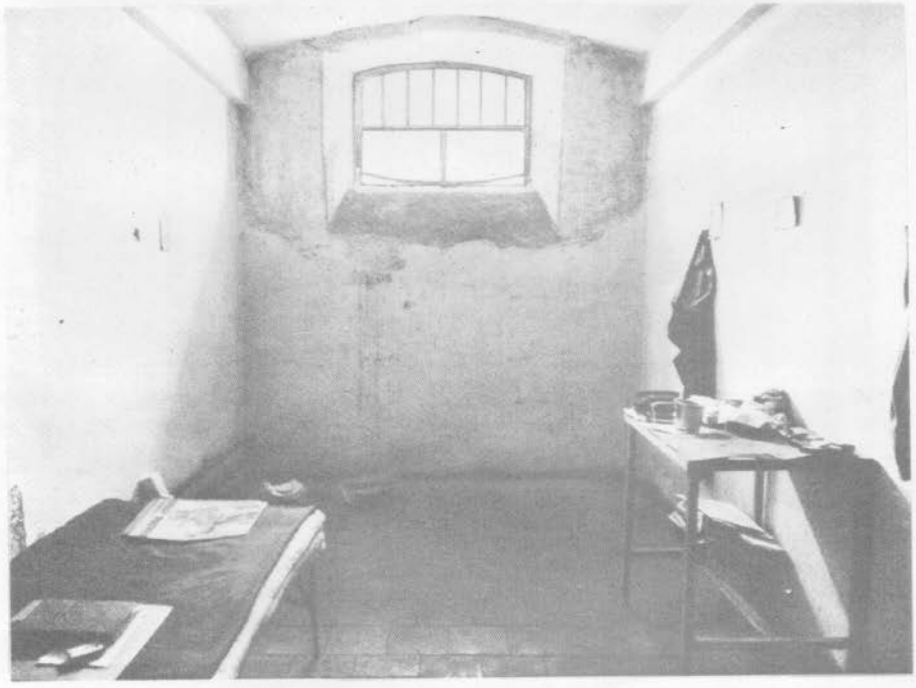

Ćelija zatvora Međunarodnog suda u Nirnbergu

Austrijski vojni istoričar Kizling, koji je prvi ušao u trag zapisima Gleza fon Horstenau